

**IRATAIM
AZ EMIGRÁCZIÓBÓL.**

KOSSUTH LAJOS.

ELSŐ KÖTET.

AZ 1859-ki OLASZ HÁBORU KORSZAKA.

**BUDAPEST.
AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.
1880.**

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2010
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-419-6 (online)
MEK-08285

TARTALOM

ELŐSZÓ.

TÁJÉKOZÁSUL.

ELSŐ FEJEZET.

Az 1859-es olasz háború keletkezése.

- I. Történelmi visszapillantás. - Egységi törekvés. - Gyűlölet az idegen ellen. - Összeesküvések tanyája. - A bécsi kongresszus. - Metternich ítélete. - Az 1848. forradalom és Károly Albert.
- II. Viktor Emánuel. - Cavour. - A piemonti népek áldozatkészsége. - Az 1851-es drezdai konferencia. - A bécsi udvar kísérlete összes országai és tartományai a német konföderációba lépni. - A magyar menekültek emlékirata. - Bonaparte Napoleon.
- III. Ausztria törekvése hatalmi állását Olaszországban megszilárdítani. - Baldasseroni ligatervezete. - A modenai herceg örvényei. - A turini kabinet és Mazzini.
- IV. A krími háború. - A nyugati hatalmak erőlködései szövetségükbe vonni Ausztriát. Ennek magatartása. - Piemont ajánlata és feltételei. - Cavour merész lépése. - Viktor Emánuel és Cavour utazása Párisba. - A párisi kongresszus.
- V. Orsini merénylete. - Pietri szenátor véleménye. - Napoleon császár és Cavour. - A plombièresi találkozás. - Diplomáciai hadjárat. - Cavour mély belátása és bámulatos ügyessége. - Albert főherceg Berlinben. - Bárány Kellersberg ultimátuma. - Cavour felelete. - A koczka el volt vetve. Magyarító jegyzetek az I-ső fejezethez.

MÁSODIK FEJEZET.

A kontinensen tartózkodó emigráció érintkezései a francia és a turini kormánnyal a háború előtt, s levelezése Kossuthal. Kossuth meghívása Párisba.

- I. Nemeskür Kiss Miklós ezredes - Kossuthnak.
- II. Irányi Dániel - Kossuthnak.
- III. Irányi Dániel - Kossuthhoz.
- IV. Irányi Dániel - Kossuthhoz.
- V. Kossuth - Irányi Dánielnek.
- VI. Értekezés Klapkával.
- VII. Klapka - Kossuthnak.
- VIII. Kivonat Szarvady leveleiből
- IX. Kossuth - Szarvadynek.
- X. Szárd politikai konzul küldetése Belgrádba.
- XI. Újabb politikai kombinációk. „Napoleon III. et l'Italie” című röpirat.
- XII. Kossuth - Szarvadynek.
- XIII. Kossuth - Szarvadynek.
- XIV. Szarvady - Kossuthnak.
- XV. Szarvady - Kossuthnak.
- XVI. Haza izent tájékozás.
- XVII. Ludvigh - Kossuthnak.
- XVIII. Kossuth - Ludvighnak.
- XIX. Ludvigh - Kossuthnak.
- XX. Ludvigh János - Kossuthnak.
- XXI. Szarvady - Kossuthnak.
- XXII. Szarvady - Kossuthnak.
- XXIII. Kossuth - Szarvadynek.
- XXIV. Gróf Teleki László - Kossuthnak.
- XXV. Kossuth - gróf Teleki Lászlónak.
- XXVI. Szarvady - Kossuthnak.
- XXVII. Kossuth - Szarvadynek.

HARMADIK FEJEZET.

Kossuth útja Párisba. - Értekezés Napoleon herczeggel s III. Napoleon császárral. - A magyar nemzeti igazgatóság első ülésének jegyzőkönyve.

Kossuth két levele nejéhez.

Párisi utam 1859. május 3-8.

Értekezés III. Napoleon császárral.

Az 1859-iki Magyar Nemzeti Igazgatóság május 6-iki első ülésének (Párisban) határozatai.

NEGYEDIK FEJEZET.

A semlegesség kérdése Angliában. Népgyűlési szónoklatok. Kormányváltozás.

I. A semlegességi kérdés.

II. Népgyűlés Londonban a London Tavern nagytermében.

III. Népgyűlés Manchesterben.

IV. Népgyűlés Bradfordban.

V. A népgyűlési körut befejezése Glasgowban.

VI. A tory kormány megbuktatása. - A semlegesség biztosítása.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Időközök.

A magyarok Genuában.

Levelezések

Első szakasz. Seregszervezés.

Második szakasz. Egyezkedés Couza fejedelemmel.

Harmadik szakasz. Értekezés Obrenovics Mihály herczeggel. Küldetés Belgrádba.

Szemelvény Ludvig János belgrádi utjából Kossuthhoz írott leveleiből.

HATODIK FEJEZET.

Ut Olaszországba.

Első szakasz. Kossuth levelei nejéhez olaszországi útjából.

Második szakasz. Két tudósítás haza.

Harmadik szakasz. Kiáltvány a magyar katonasághoz. Pulszky - Kossuthnak.

HETEDIK FEJEZET.

A fegyverszüneti katasztrófa. - Vége a reményeknek.

I. A fegyverszünet

II. Két érdekes epizód. - Toskána biztonsága külvatkozás ellen. - Cavour hatalmas nyilatkozata.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Az olaszthoni magyar sereg feloszlásának történetéhez.

1. A Magyar Nemzeti Igazgatóság. Az első (második) magyar dandár parancsnokságának.
2. A Magyar Nemzeti Igazgatóság. Czetz tábornok urnak Astiban.
3. A Magyar Nemzeti Igazgatóság. Ihász Dániel és nemeskéri Kiss Miklós, ezredes dandárparancsnok uraknak.
4. Klapka - Kossuthnak.
5. Kossuth - Pietri szenátornak Párisban.
6. Emlékirat.
7. Szabó Imre ezredes - a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak.
8. Gróf Teleki László - Kossuthnak.
9. Gróf Teleki László - Kossuthnak.
10. A császár válasza az emlékiratra.
11. Klapka - Kossuthnak.
12. Klapka - Kossuthnak Párisban.
13. Nemeskéri Kiss Miklós ezredes - Kossuthnak.
14. Az olaszthoni magyar sereg feloszlásához.
15. Kossuth visszatérése Angliába.
16. Nyílt levele angol és skót barátjaihoz.

ELŐSZÓ.

Kifejezhetlen érzelem-vihar dulta lelkemet, midőn a világosi fegyverletétel hontalanná tett.

Nincs szó, mely arról fogalmat adhatna.

Leborultam hazám földjére, mielőtt határán átlépnék; - zokogva nyomtam reá a fiui szeretet búcsucsókját; - egy csipetnyi port vettem belőle magamhoz; - még egy lépés, és - - - ugy valék, mint a tört hajó roncsa, melyet a szélvész kidob a homokra egy sivatagon.¹

Egy török főtiszt, »Alláh«-t említve, üdvözölt barátságosan; - elvezetett a fekhelyhez, melyet isten szabad ege alatt számomra készítettett barátságosan, és - - - kardomat kérte; lesütött szemmel, mintha szégyenlené, hogy török magyart lefegyverez.

Lekötöttem, átnyújtottam szótlantul, könnyel szememben, és ő, jó nyugalmat kívánva, magamra hagyott bánatommal.

Nyugalom és hontalanság!

Ha tudott-e a hitrege Ádámja nyugodni, midőn mögötte, a kitaszított mögött, Éden kertjének kapuja becsapódott, mivel hogy a jó és gonosz tudása fájának gyümölcséből evett!

Én is ettem abból a gyümölcsből, és felismertem a jót s a gonoszt; és felemeltem kezem a jónak védelmére a gonosz ellen. A gonosz győzött, és én hazámból, - az én Édenemből kitaszítottam.

Ott álltam tompa merengésben a nem magyar Duna partján, melynek habjaiba - amonnan felülről, - a magyar nemzet könyeiből ég felé szállott vizpára csapadéka vegyült, s kis távolságban tőlem rohant tova a Vaskapu sziklatorlaszán keresztül, zugva, morogva, mintha szitkozódna a meg nem érdemlett végzet ellen.

Én hallgattam e zugást, mely keblem viharával összefolyt; belebámultam a méltatlanul meghiusult honfi remények semmiségébe; és arczomon öntudatlanul a kifejezhetlen fájdalom könnyzápora ömlött alá.

Minden volt e könnyzáporban, a mi a hazafi szívének fáj; minden! csak egy nem! a reménytelenség n e m ; a kétségbeesés hazám jövője felett n e m .

Ugy tetszett nekem, - még akkor a fájdalom első lázrohamában is úgy tetszett nekem, mintha az ég csillagainak fényszikrázatából, könyeim fátyolán keresztül egy sugár lövellene felém, mely azt hirdeti borult lelkemnek, hogy nemzetem szenvedni fog ugyan, irtózatot fog szenvedni; mert bosszúja rettenetes a féktelen uralomvágnak, mely a megaláztatás porából nem maga tehetségével emelkedik fel; hát szenvedni fog nemzetem irtózatot, de n e m h a l b e l e !

Ez akkor az érzelmek lázában csak amolyan sugalom volt, mely átvillan a szíven a nélkül, hogy a gondolkozó agy idegcsövein keresztül venné útját; olyas valami, mint az, a mit a könnyörlés istene szokott lövelleni a szenvedőnek lelkébe, hogy meg ne örüljön a bú miatt.

Később a török nagylelkűen megvédte életemet és hontalan társaim életét. Megvédte, nem veszély nélkül magára nézve. A győzelmében elbizakodott két szomszéd hatalmasság háborúval fenyegette, ha ki nem ad. S midőn a helyzet már oly fenyegető szint öltött, hogy a

¹ Kevéssel azután, hogy hontalanná lettem, az európai sajtóban egész körutat tett egy búcsu-szózat nemzetemhez nevemben. Az költött szózat. Én sem azt, sem mást nem irtam.

szultán tanácsosai nem vélnék kiadatásunkat kikerülhetni, ha csak a menekvők török vallásra nem térnek át, s ez által török alattvalókká nem lesznek, *Abdul Medsid* szultán felemelkedett üléséből a Divánban, s kezeit égre emelve, ünnepélyesen ezeket mondá: »Alláh hatalmas. Bizom oltalmában. De ha vesznem kell, vesszek becsülettel. Azt a gyalázatot nem hozom nevemre, hogy megsértettem a vendégjogot, hogy kiszolgáltattam ellenségeik bosszujának a szerencsétleneket, kik nálam oltalmat kerestének. Akarom, hogy meg is találják. Jőjjön, a minek jöni kell. Én nem adom ki. Így akarom. Így legyen. Gondoskodjatok a védelemről.«

És nem adott ki. Háboru nem lett belőle. De lett számunkra letartóztatási fogság a távol Ázsiában. Így látta jónak a dolgot közölni az európai diplomácia.

És mi ott, a távol magányban gondolkoztunk hazánk multja, jelene, jövője felett. És én végigtaglalva elmémbe 1848-49-ki szabadságharcunk keletkezését, jellemét, lefolyását és az okok kútfejét, melyek a bukást lehetővé tették, minél inkább számot vettem a helyzettel, minél inkább számba vettem nemzetem életerejének úgy történelmi mint lélektani elemeit, annál inkább megerősödtem azon meggyőződésben, hogy a hit és remény, mely amott a Duna partján, a hontalanság fájdalmának első rohama közben lelkemen átvillant, a higgadt megfontolásban csak megerősítést találhat.

Nemzetem nem halhat meg a szenvedések alatt, melyek reá mérettek. A magyar kérdésnek történelmi alapja is van, jogi alapja is van, földleirati, népességi, politikai, számtani alapja is van; s e kérdés Európa szabadságának, Európa hatalmi súlyegyenének érdekeivel kapcsolatos. Ily kérdések belekiáltanak a világtörténelem logikájába. E kiáltást ideig-óráig az erőszak elfojthatja, de a kérdést ki nem törülheti az események számla-könyvéből, hová azt a történelem beírta. - E kérdés helyet fog magának követelni Európa függő kérdései közt mindaddig, míg vagy jog és igazság szerint meg nem oldatik, vagy a nemzet róla maga le nem mond.

Így gondolkoztam én, s így gondolkozott az összes magyar emigráció. Bármilyen viszályok keserítették is a már magában is keserű hontalan életet; bár elszóródtunk a föld hátán, mint egy második Izrael; bár legtöbbünknek vállait, a hazafi bánat nehéz terhén kívül, a becsületes megélhetés bizonytalanságának keresztje is nyomta, a mint tapostuk a nyomoruság változatos utjait, idegenek közt idegenek - e gondolkozásban mindig, mindenhol, mindannyian egyetértettünk: mint akár barátilag összetartva, akár barátságtalanul szertehuzva egyetértettünk abban, hogy a magyar emigrációra számkivetésében a rendületlen hazafiság tevékenységének szent kötelessége vár.

Élő tiltakozást kell képeznie a magyar haza állami életének eltiprása ellen isten és világ előtt.

Szóllania kell a némaságra kárhoztatott, cselekednie a bilincsre vert nemzet helyett, a bilincsre vert nemzet javára.

Fennen kell lobogtatnia a zászlót, melyet »névtelen félisteneinknek« honszeretettől izmosult karjai enyészhetlen dicsfényvel vettek körül, - s melynek bukása gyászoló megdöbbenést keltett a világ népeinél.

Fenn kell tartania a magyar kérdést a világtörténelem azon kérdései közt, melyek annak elméjétől megoldást követelnek, az erkölcsi világrendet kormányzó örök törvények örök igazsága szerint.

Jelképeznie kell a magyar nemzet politikai vallásának ama hitágazatát, hogy ha a hármass hegy országunk czimerében mártírok vérével áztatott Golgothává lett is 49-ben, mint volt már többször ezelőtt: a kereszt, mely e Golgothán emelkedik, most sem sir fejfája, hanem a feltámadás jelvénye.

Hirdetnie kell hitét nemzete független jövődjében, miszerint a világ is higgyen benne, s mert hiszen, a magyar nemzetet számba is vegye.

S míg ernyedetlen tevékenysége által a bátorítás delejfolyamát önti haza felé, hogy a nemzet el ne csüggedjen a szenvedések alatt, meg kell magában a magyar nemzet jog és természet-szerű aspirációit testesítenie, és kapcsot képeznie ezek közt és a világesemények közt.

Nem mondhatom, hogy a magyar emigráció »házi élete« egészen ment volt azon gyarlóságoktól, melyekkel a száműzetések történelmében mindenhol, minden időben találkozunk. Emberek vagyunk, s az ember gyarló teremtmény. És annak a szabályszerűtlen társadalomnak, mely a »száműzöttek nemzetének« lett elnevezve, kényszerű ziláltsága nagyon kevésbé alkalmas az emberi gyarlóságot féken tartani.

De a számkivetettség aprólékos nyomorúságai csak amolyan tűnékeny buborékok, melyek a történelem lapjára maradandó foltot nem nyomnak.

Ellenben azon elismeréssel tartozik a magyar emigrációnak a történelem, hogy a haza iránti hivatásának híven megfelelt, kötelességeit becsületesen teljesítette.

Sőt állíthatom, hogy a magyar emigráció tevékenysége nem volt befolyás nélkül még a viszonyok azon fordulatára sem, melyet otthon új alkotmányos korszaknak neveznek.

A mi saját személyemet illeti: reám a multaknál fogva fokozatos mértékben hárult a kötelesség, hogy minden erőmből iparkodjam utat egyengetni nemzetemnek független állami létének visszaszerezhetése felé, melyet egy ezredéves mult, az ősök szent hagyománya, az utódok elidegeníthetetlen öröksége gyanánt szállított reá.

E szó »utegyengítés« adja meg a keretet azon tevékenységhez, melyet külföldön kifejtettünk. Mi tehetségünket nem becsültük tul. Soha sem ringattuk magunkat azon ábrándos képzeletben, hogy mi szerezhetjük vissza nemzetünk számára a független nemzetek kerek asztalánál azon helyet, melyhez ezredéves történelménél s az európai közjog egészítő részét képező diplomáciai kötéseknel fogva is kétségbevonhatlan joga van. Ezt csak a nemzet maga teheti.

A mi hivatásunk volt oda hatni, hogy ha tenni akarandja, a külviszonyokban oly támaszt találhasson, miszerint - a mennyire emberi számítás biztos lehet - a siker csak saját határozottságától függjön.

E szempontból indulva, én három irányban tartottam kötelességemnek a becsületes igyekezetet.

Az egyik irányt annak tudata szabta elémbe, hogy a kutfő, melyre 49-ben a magyar nemzet óriási erőfeszítésének meggyőződése visszavezethető, az önbizalomban megfogyatkozás volt.

A másikat Európa viszonyainak ismeretéből merítettem, mely vagy egy általános európai rázkódtatás, vagy egyes függő európai kérdések felmerülésénél oly kombinációk lehetőségére mutatott, melyek az érdektalálkozás alapján nemzetünknek a felszabadítás munkáját megkönnyíthetik.

A harmadik irányt azon szükség érzete jelölte ki, hogy sikerre még kedvező esélyek felmerülésével is csak úgy lehet kilátás, ha egyrészt célban és szándokban szolidaritás áll fen a nemzet s az emigráció között, másrészt pedig a kedvező esélyek a nemzetet készületlenül nem lepik meg.

Ami az elsőt, ama végzetes szerencsétlenséget illeti, melyet az önbizalomban megfogyatkozásnak neveztem: én akként voltam és vagyok meggyőződve, hogy bármi sok összeszivárgás táplálta is azon földalatti folyamatot, mely a nemzet önbizalmának partjait aláásogatta, mindez

nem volt volna képes a nemzet közszellemét a reménytelenségig megingatni, ha nemzetünk magát az egész világtól oly kimondhatlanul elhagyatottnak nem érezte volna.

Pedig a magyar nemzet ügye távolról sem volt oly reménytelenül elhagyatott, mint szerencsétlen elszigeteltségünkben képzeltük volt.

Mind inkább tért kezdett nyerni az európai kormánykörökben is azon igazság elismerése, hogy a magyarországi események nem tartoznak az addig nem birt népjogok kivivására intézett forradalmi rázkódtatások rovatába, melyek azon időben Európán végigzugtak. - Be kezdték látni, hogy minálunk nem a nemzet csinált forradalmat az országló hatalom ellen, hanem az országló hatalom, egy oly törvényes állapotnak fegyveres erővel felforgatására, mely diplomáciai kötésekben alapult s az európai közjog integráns részét, az európai egyensúly egyik tényezőjét képezte.

Mind inkább méltatásra kezdett találni azon körülmény, hogy a magyar nemzet s az uralkodóház közti szerződést is nem a nemzet volt az első, a ki széttépte, hanem az, a ki fegyverrel támadta meg a megvédeni tartozott országot s azt állami lététől megfosztottnak, egyszerű birodalmi tartományná lesüllyesztettnek nyilatkoztatta ki.

Az orosz intervenczió felháborodást keltett világszerte. A francia nemzetgyűlésen a »szabadság jövődjére veszélyesnek« lett határozatilag kijelentve. - Az angol külügyér - bár ügyünknek épen nem volt barátja - a parlamentben hivatalos kifejezést adott a kormány azon nézetének, hogy a mi Magyarországon történik, az fontos európai rendű esemény, (an important European transaction), mely elismervénynek a nemzetközi politikában megvan a maga szükségszerű korollariuma. - Az éjszak-amerikai hatalmas köztársaság már épen diplomáciai ügynököt küldött Magyarországra; a mi előkészítő lépés volt függetlenségünk elismerésére és számunkra mindazon politikai és anyagi előnyök felhasználására, melyeket a népjog ily esetekre biztosít.

Mindezek felül pedig hatalmasan kezdett nyilatkozni igazságos ügyünk mellett a mivelt világ közvéleménye. - Bátran merem mondani, miként alig van eset a világ történelmében, hogy egy nemzet szabadságharcza nagyobb rokonszenvet keltett volna fel világszerte, mint a miénk.

De mi el voltunk zárva a világtól. E rokonszenv melege nem hatott el élet-halál küzdelmet vívott nemzetünk szívéhez s én azon nyomasztó érzéssel fogtam kezembe a hontalanság vándorbotját, hogy az elhagyatottság gondolatja nyitotta meg a tért a fondorkodásoknak, az önbizalom azon aláásására, a mely bukásunknak kútfejévé lőn.

Hazafiui kötelességemnek tekintettem tehát azon lenni, hogy a magyar szabadságügy iránti érdeklődés oly gyökeret verjen a szabad népek közvéleményében, miszerint attól ne lehessen tartanunk, hogy ha a magyar nemzet újra kitüzné hazájának vérrel áztatott földjén a szabadság zászlaját, az elhagyatottság érzete erélyét elszibbaszsa.

Feladatomból aránylag könnyű volt, mert készen találtam a lelkesedésig fokozott rokonszenvet, melyet »névtelen félisteneink« világszerte felköltöttek; és készen találtam a fájdalmas részvétet, melylyel nemzetem meg nem érdemelt bukása s bukására következett mártírsága az emberiség szívét megrázkódtatá.

És e rokonszenv és e részvét nem valamely tűnékeny fellobbanás volt. Több mint két év mult volt már el, a mióta Magyarországra az elnyomatás sötét éjjele reáborult, midőn engem a sors, ázsiai letartóztatásomból a szabad Albion partjaira, majd onnan a szabad Amerikába juttatott s e két év daczára, a rokonszenv és részvét még mindig oly eleven volt, hogy tüntetéseken nyilatkozték, minőket a világ még nem látott.

Mondhatom, szabad mondanom, mert én csak alkalma s nem tárgya voltam e tüntetéseknek, e rokonszenvnek; szabad mondanom, hogy az eltiport magyar nemzet egy triumphalis menetet tartott két világrészben, minőt semmi győztes imperátorról nem jegyzett még fel a történelem.

Én e rokonszenves érdeklődést készen találva, feladatomnak tekintettem azt a magyar ügy jogi oldalának, igazságának s hazánk határain messze tulterjedő fontosságának megismertetésével állandóvá tenni.

És én azt hiszem, állandóvá lett. A változott viszonyok hamut hinthetnek a rokonszenves érdeklődés parázsára a magyar név iránt, - mely a szabadság egy istenét imádó népek házi tüzhelyénél - a világ minden részén otthonossá lőn. - Meglehet, hintettek is. A mai magyarban, ki az osztráknak nevezett hatalom politikájának örvényében kering, bajos arra a magyarra reá ismerni, a ki harmincz év előtt elidegeníthetlen ősi jogát ugyanazon hatalomtól, fegyverrel kezében, számon kérte volt. De ha úgy találna megírva lenni ama könyvben, melyet a vallás a gondviselés könyvének nevez, hogy az események kerekének forgása a multat a jövőben újra jelenné teszi, a hamvaiból feltámadott magyar Phönix meg fogná látni, hogy a világ rokonszenvének behamuzott parázsa újra lángra lobban, s a magyarnak nem lenne oka magát elhagyatottnak érezni.

A mi tevékenységem második irányát, az európai viszonyok ismeretéből merítettet illeti:

A 49-ki forrongásra Európaszerte az a bizonyos állapot következett, melyet az ember a harczytéren lát a csata után. Az a bizonyos rémületes csend, mely borzalmat okoz. A halottak ott fekszenek elterülve. A sebesültek nyöszörögnek és nyöszörgésük oly irtózatoss! Különben csend van. Csak a dögmadarak sivitnak a megfertőztetett levegőben; csak a halottfosztogatók sűrögnek és segítik halottá tenni azt, a ki még él.

Ilyen volt az állapot Európában 49 végével, és 49 után. A ki meghalt, hát meghalt; a kit felakasztottak, hát felakasztottak; a kit börtönbe vetettek, hát ott sínlődött; a ki bujdosott, hát üldözték; a kinek elkobozták vagyonát, hát családja megtanult koplalni; a nép fiát elvitték katonának, hát ment; megrótták a népet terhes adóval »de plenitudine potestatis«, hát arczának véres verejtékét elfizette; az árvák, özvegyek sirtak - titokban; a polgárok átkozódtak - titokban, a legrejtettebb kamarákban, jól bezárt ajtók s ablakok mögött - különben csend volt, mint a sirban van. - És a hatalmasok ezt a »rend és nyugalom« állapotának nevezték. - Nekik saját szótáruk van. - »Europa ordini et tranquillitati asserta« 49-ben, mint »libertati asserta« 15-ben.

Pedig a 49-ki reakció sehol sem teremtett oly állapotot, mely tartósságra számíthatna. Sehol az egész kontinensen. Kiűtni a kardot a kézből, nem annyit teszen, mint a sziveket megnyugtatni. - Az európai kontinens egy vulkán volt. Nem füstölgött, de forrott érezhetőleg. Az embernek csak a földhöz kellett hajolni, hogy meghallja, miként zúg a mélyben alant. - Zúgása még hozzám is elhatott a kutahyai kaszárnýába. - Mikor pedig Marseilleig érkeztem, ott zúgott hajóm körül a Marseillaise viharos akkordjaiban. - Még a levegő is tele volt konspirációval. Minden ember konspirált jobbra vagy balra, - még azok is konspiráltak akik azt gondolták, hogy nem konspirálnak. Még olyan emberek is konspiráltak, a kik ma már irtózatossan csodálkoznak maguk felett, hogy ők valaha konspirátorok is lehettek.

Mi, magyar emigránsok nem konspiráltunk. Nem volt reá szükségünk. A számüzöttek nemzete bizonyos tekintetben szabad nemzet. Szomorú szabadság, de még is az. A politikai számüzötteknek homlokára van írva hogy minő táborba tartozik. Hite és vallása jelvényét nem kell töltés-táskájába rejtenie. Ha akarná sem rejtheti el. - Csak ne sértse az ország törvényét, mely árva fejének menhelyet adott, - szabadon áldozhatik politikai religiójának oltárán.

Hanem ha nem konspiráltunk is, nekem most a meghiusult remények sivatagában is úgy látszik, hogy nekem, mint a magyar 49-ki zászló egyik őrének, külföldön az akkori viszonyok

között hazafiui kötelességem volt az európai vulkán forrongásának fázisait szemmel tartani, nehogy kitörése megleljen; s a meglepetés folytán elveszszem a nélkül, hogy az lenne, a mi talán lehetne: a l k a l o m szerencsétlen hazám számára.

Az innen eredt viszonyok emigráczióális életem történetébe bele tartoznak. Nem mondhatom, hogy e viszonyoknak hazám javára gyakorlati hasznát vehettem. A világesemények más fordulatot vettek. Az a vulkán, mely egy világraható nagy kitörés előjeleit viselte magán, egy helyütt megkérdeltesített, más helyütt szellentyűre talált; harmadik helyütt parciális kitörésben csillapult le; negyedik helyütt (épen ott, hol érdekeink leginkább találkoztak) a nemzeti aspirációkkal magát bölcsen azonosító hatalom által, a vulkán tüzanyaga rendezett hatalmi csatornába tereltetett.

Van azonban ez eszmekörbe tartozó tapasztalataim sorában egy vonás, mely sem nem magán jellegű, sem a magyar emigráció házi életére nem szorítkozik, hanem a magyar nemzet történelméhez tartozik.

A mint Bosztonban huszonhét évvel ezelőtt a nagyszerű lépcsőzetre lépnék, mely a Kapitolum büszke épületéhez felvezet, melynek nyílt oszlop-csarnokában Massachusets állam szenátusa és képviselőháza elnökeikkel s az államkormányzóval élükön, fedetlen fővel állottak, hogy a népjog megsértésének súlya alatt elbukott magyar nemzetnek megadják - személyemben - a tisztelet és testvéries rokonszenv adóját: szemembe ötlött a homlokzat előtt emelt diadalmi ív: rajta Massachusets állam czimere e körirattal: »e n s e p e t i t p l a c i d a m s u b l i b e r t a t e q u i e t e m «² és alatta egyik beszédemnek i m e szavai:

»There is a community in the destinies of humanity.«

(Az emberiség rendeltetésében közösség (szolidaritás) van.)

És ama szabad, mivel, boldog mintaállamnak (melyben sem irástudatlan ember, sem koldus, sem rozzant ház nincs,) kormányzója engem kézen fogott és ama szavakra mutatva, isten szabad egének láttára felhívott, mondjam meg nemzetemnek: bizzék ama szent igazságban; és legyen biztos felőle, hogy az Egyesült Államok hatalmas köztársága ama szent igazság szerint fog irányában cselekedni.«

És e biztosítást a népnek összesereglett százezrei egeket rázó kiáltásban hangoztatták vissza.

Nekem - a hontalan vándornak - jól esett a népek közötti szolidaritásnak ez ünnepélyes elismerése egy oly állam részéről, melynek törvényhozásában, a magyar ügynek tüzetes megvizsgálása után, ki lett mondva: hogy szabadság-harcunk jogos és igazságos volt, hogy az orosz intervenczió a nemzetközi jognak vastag megsértése volt, mit az alkotmányos szabadság fentartásánál érdekelt nemzeteknek komoly megfontolás alá kellett volna venniök - s hogy minden alkotmányosan kormányzott nemzetnek kötelessége is, érdekében is van a legbensőbb viszonyba lépni egymással a végett, hogy a kényuralom támadásainak visszaverésére erejüket minél sikeresebben egyesíthessék.

Az oczeánon túl ily ünnepélyességgel hirdetett szolidaritásnak érzetét természetesen feltaláltam Európában mindazon nemzeteknél, melyeknek 1849-ki viszontagságai a »számüzöttek családjának« sorait szaporították. De a mi a magyar nemzet független létének európai súlyát igen jelzetesen illusztrálja, az a kiváló fontosság, melyet a szolidaritásnak ismert európai szabadság érdekeinél nemzetünknek mindannyian tulajdonítottak, még azok is, kik földleirati helyzetüknél fogva a magyarországi esélyek közvetlen befolyásának körén kívül állanak. - Mindannyian át voltak hatva annak érzetétől, hogy a magyar szabadságharc az első percztől,

² Egy kardot markoló kéz van a czimerben, s köriratul az idézett jelszó, Algernon Sidney jelszava. Egészen így szól: »Manus haec inimica tyrannis, ense petit placidam sub libertate quietem.«

de különösen az orosz intervenció közbelépése óta, hazánk határain messze túl kiható, európai érdekű volt; - hogy a mi harcunkban - miként én magam is mondtam Szegeden - Európa szabadságának harca vivotott. - Ez - és azon körülmény, hogy az osztrák császár külsegitséghez volt kénytelen ellenünk folyamodni, - hogy két nagy hatalomnak nem csak összes haderejére, de még a lelkek talaját sötétben aláturkáló vakondok-mesterségre is szükség volt, miszerint az igazság fegyvere kezeinkből kiessék; - és a dicsfény, mely a »Honvéd« nevet körülvette, és végre az, hogy midőn Európaszerte már minden más nép elbukott, mi még állani tudtunk; - s a hős, de elhagyatottságában nyomatéktalan Velenczével utolsónak tartottunk ki a szabadság harczterén; - oly fontosságot adtak a magyar nemzetnek, hogy - mondhatom - egy idősb testvér tekintélyével lett felruházva, a szolidáris európai szabadság családjának táborában, kire mindenki bizalommal, reménnyel tekintett.

Egy megtakarított fillérje ez a multaknak, mely ha a jelenben kiesett is a forgalomból, a jövőben még értékre juthat.

Az európai viszonyok ismeretéből meritett tevékenységi iránynak egy másik lapjára azon összeköttetések tartoznak, melyekbe a krimeai háboru alatt a hadviselő hatalmakkal jutni megkísérlettük, az 1859-ki s 1866-ki háboruknál pedig a magyar emigráció valósággal el is jutott.

A legutóbbi orosz-török háboru kimenetele - mely irtózatossan bele fog nyulni Európa jövődjébe - kézzel foghatólag bebizonyította, mennyire igazam volt, midőn a krimeai háboru alkalmával érvényt iparkodtam szerezni azon politikai axiomának, hogy a keleti kérdést csak a magyar és lengyel ügynek együttes felkarolásával lehet azon - fájdalom elkövetkezett - katasztrófától megóvni, hogy az orosz hatalmi sphaera vészterhes kiterjesztésére ne vezessen. A török porta ezt belátta; és semmit sem óhajtott inkább, mint azt, hogy ez észszerű politikai kombináció érvényre jusson. - De nyugati szövetségesei - Ausztria iránti tekintetből - megfogták kezét. - Hazámnak a gondviselészerű alkalomhoz kötött reményei füstbe mentek.

Az 59-ki olaszországi háboru szövetséges viszonyba hozta a magyar emigrációt a francziák - akkor hatalmas - császárával, mulékonyan; - az olasz királyi kormány nyal tartósabban egész 1867-ig, - az 1866-ki háboru a poroszsal is.

Ugy látszott mindkét alkalommal, mintha az isten könyörületének anygala a szabadulás örömpoharát nyujtaná a sokat szenvedett magyar nemzet felé; - a megghiusult remény ürömpohara lett belőle. - Első alkalommal - a véres, nem könnyű, de gyors győzelem az osztrák felett, vette el ajkainktól az örömpoharat, és a győztes imperátor félelme attól az összeütközéstől, mely tizenkét évvel később elkövetkezett s melynek 59-ben elejét vehette volna. - A 66-ki háborunál pedig elütötte ajkainktól a poroszok könnyű s gyors győzelme, és még inkább - - a nemzet maga - - - akkor már az osztrák-magyar dualizmus párája telitgette a levegőt.

De a magyar emigráció testületi életének e két mozzanata nem érdektelen, nem is fontosság nélküli lap a magyar történelemben; s a világtörténelemmel is kapcsolatos.

Deák Ferenczhez 1867-ben intézett nyílt levelemben ezeket irtam: »A magyar nemzet életrealóságának óriási revelációja 1848-49-ben - melynél a sikerhez csak egy kissé több kitartás hiányzott - annyit mindenesetre eredményezett, hogy úgy a hatalmak politikájában, mint a népek érzelmeiben, nemzetünk még bukásában is azon önczélú, életerős tényezők közé lőn sorolva, melyekkel az európai történelem fejleményeinél számolni lehet, számolni kell.«

Ez így volt, a mig magyar kérdés volt. Hogy így volt, annak nem érdektelen illusztrációját fogja a történetírás a magyar emigráció életének e mozzanataiban feltalálni.

Nekem s kik igyekezetem társai voltak, a meghiusult remények éjjelére csak azon egy emlékezet vet egy kicsi halaványka sugárt, hogy nemzetünket önczélnek óvtuk meg a hatalmak kecségtetései közben is, s hő vágyaink türelmetlenségét is meg birtuk annyira fékezni, hogy a magyar nemzetet idegen czélok pusztá eszközévé felhasználni meg ne engedjük.

Jelzettem ezekkel az első két irányban kötelességemnek tartott tevékenység természetét; a harmadik irányról - mely a hazávali összeköttetésünkre vonatkozik, csak keveset kell, s e keveset elég lesz említenem.

Mibennünk menekültekben, önálló súly nem volt, súlyt csak az által nyerheténk, ha a nemzeti aspirációk képviselői vagyunk, s képviselőinek ismertetünk. - Nekünk tehát, nemzetünk érdekében kötelességünk volt a szolidaritást nemzetünkkel fentartani, de azon is lenni, hogy a nemzet is fentartsa velünk a szolidaritást. E kölcsönhatási gondolat képezi a vezérfonalat, mely összeköttetéseinken a hazával végigvonul. - Mihez még csak annyit kell hozzáadnom, miként azt igen is mindig tanácsoltam, lelkükre kötöttem politikai hitvallásom osztályosainak a hazában, hogy intézkedjenek, miszerint az alkalom - ha előadja magát, - a hazát ébren találja, s készületlenül ne találja; de arra mindig óva figyelmeztettem, hogy Magyarország függetlenségének ügye nem olyan ügy, melyet utczai torlaszok emelésével kivívni lehetne. - Ez, ha fegyverrel kellend érte harcolni, háborút feltételez, mely nem is csak belforradalom, hanem egy nagy külháboru arányaival bir; »emeutök«-höz folyamodni tehát sem nem tanácsos, sem nem szabad, mert becses a magyar hazafi vér; bűn volna haszontalanul kockáztatni. - A magyar függetlenségi ügynek e sajátságát soha sem tévesztettem szemem elől sem otthoni, sem külföldi összeköttetéseim változatos viszontagságai között.

Ez adta meg a magyar emigráczióknak azt a kiváló jelleget, mely még III-ik Napoleon császárt is arra indította, hogy midőn az 59-ki háboru után a német sajtó azt veté szemére: hogy forradalmi elemekkel szövetkezett; a Granier de Cassagnac (nem »Paul« hanem Granier) által kezeltetett közlönyében azt adatta válaszul, hogy »a magyarok nem forradalmárok, hanem hazafiak.«³

* * *

Ilyen volt a magyar emigráczió hazafiui törekvéseinek kerete.

Ma már ez mind csak mult.

A nemzet máskint határozott.

Összetörte annak a zászlónak rudját, melyet mi a hontalanság göröngyös utain fennen lobogtatánk.

Azt irtam Deák Ferencznek: hogy a magyar kérdés számbavételi ereje egy »nagy vívmány volt, melyet feladni bűn.«

Feladatott.

Magyar kérdés lehet, hiszem van, a szivek rejtekében, de a világ előtt nincs.

Magyar emigráczió sincs.

Fiaimmal s pár elvrokon hú barátal egyedül állunk - elhagyatott, magános vándorok a sivatagon.

Nekem, a sir szélére érkezett öreg vándornak, kinek jövődjé nincs s kinek multjában nincs öröm, azt mondja lelkem meggyőződése, hogy miként egykor nemzetem ellenségeivel szemben, ugy most saját nemzetemmel szemben is, én nekem van igazam!

³ »Ces messieurs ne sont pas des révolutionnaires, ce sont des patriotes illustres« - így szólt a válasz.

A »világ bírāja« ítélni fog.

Hanem mind az, a minek keretét e lapokon körvonaloztam, már csak a multnak történelmére tartozik.

S mert oda tartozik, szerződést kötöttem az *Athenaeum* könyvkiadó-társulattal »Irataimnak az emigrációból« kiadása végett; mihez e lapok szolgálnak előbeszédül.

Nem nyujtok tökéletes gyűjteményt, részben a diskréczió kötelessége miatt is, de főképp azért, mert hibáimhoz tartozik, hogy a mit tettem, annak írásban megőrzésére alig gondoltam valaha. - A másokét csak megőriztettem számkivetésemben, - miként az olvasó majd látni fogja - de a magamét csak nagyon hézagosan.

De azt gondolom, emigráczióális irataim még így is nem jelentéktelen anyag lesznek korunk történetésének számára.

Mennyit fogok abból magam elkészíthetni? mennyi marad a munkából fiaimra? - az isten tudja.

Óhajtottam volna az egészét fiaimra hagyni, - miként az, a mi több-kevesebb indiskréczió nélkül nyilvánosságra most még nem volna hozható, mindenesetre reájok is marad. - Óhajtottam volna, több más oknál fogva azért is, mivel, ha már lelkeimtől a haza állapotán megnyugtatás megtagadtatott, napom végalkonyán életfáradt agyamnak legalább anyagi nyugalomra volna már szüksége; - ez »Iratok« sajtó alá bocsátása pedig, ha én magam eszközölöm azt, terhes munkával jár, mert, (a mint majd látni fogja az olvasó), nem szoritkozom hányt-vetett irataimnak tárgy szerinti összeállítására, hanem az események történetelmét, melyekkel ez iratok összeköttetésben állanak, hiteles adatok alapján világosságba is iparkodom helyezni; s itt-ott a bő anyagot viszontagságos életem alkalmi reminiscenciáival is kísérem.

Nem is tartózkodom bevallani, hogy csak azért nem hagytam irataim nyilvánosságra bocsátását fiaimra, mert anyagi körülményeim szigorúsága kényszerített, hogy e terhes munkára vállalkozzam. Agyam és kezem munkájával kerestem meg hontalanságomban mindennapi kenyeremet, de még e kenyérkeresetet is iparkodtam a hazafiui kötelességgel összekötni. Így akarom kenyeremet megkeresni életem végnapjaiban is, ha lehetséges. »Mint munkás álllok előttetek« - mondám az angoloknak, midőn kereseti felolvasásaimat megkezdtem. - Felemelt fővel, nyílt homlokkal mutatom be magamat mint ilyet a magyar közönségnek is. - Ott és akkor e vallomás nem hogy leszállított volna amaz idegen nemzet jó véleményében, de sőt felemelt. Most és saját nemzetem előtt emelni vagy sülyeszteni fog-e? azt a közönség ítéletére bízom; s ítéletében, ha nem kedvező lesz is, annak tudatával nyugszom meg, hogy ha munkám nem vág is annyira össze a kor irányával hazámban, miszerint jelenben érdeklődéssel találkozhatnék, egészen haszontalan még sem leszen, mert korunk hazai történetelmének majdani megírásához némi adatokat fog szolgáltatni.

Meg kell még emlitenem, hogy ez irataim sajtó alá rendezését, s a különféle kéziratok irányi szabatosságának gondozását és a korrektségre felügyelést *Helfy Ignác* orsz. képviselő ur volt szives elvállalni.

Fogadja e szivességeért köszönetemet. Szintugy tartozásomnak ismerem nyilvánosan köszönetet mondani a kiadó cégnek az előzékenységért, melylyel ajálkozásomat fogadta; megbizottjainak pedig azon lekötélző szivességért, melyet a köztünk létrejött üzletviszony részleteinek elintézésénél irántam tanusítottak.

És ezzel utnak ereszttem »Irataim«-at - - - sine me - liber - ibi in urbem.

Collegno (al Baraccone), Olaszország. 1879. november 5.

Kossuth Lajos.

TÁJÉKOZÁSUL.

Ama bár igen csekély rész, mely a jelen kötettel megindult nagy munkából nekem jutott, kötelességemmé teszi az olvasó közönségnek tájékozás végett némelyeket elmondanom.

Rövid leszek, rövidnek kellennem. Hiszen itt Kossuth Lajos szól a nemzethez. És szól nem mint agitátor, nem mint vezér, hanem mint a honszeretben és honfi bánatban megöszült férfiú, aki történetírói hűséggel beszéli el honfitársainak: mit cselekedett ő, mit cselekedtek bajtársai a száműzetés első napjaitól kezdve, hogy a náluknál is még inkább hányt-vetett hazának jó szolgálatot tehessenek.

A történetíró nyugalomával beszéli el reményeinek és csalódásainak hosszú sorát; nem színezve, nem szépitgetve semmit; mitsem gondolva azzal: vajjon bizonyos igazságok kimondása dicséretet vagy gáncsot idézend-e reá? Elmondja, mert így volt, mert így történt, mert igaz.

Fentebbi előszavában anyagnak nevezi a nagynevű szerző e művét, anyagnak a hazai történetírás számára. Az olvasó már a jelen első kötetből meg fog győződni, hogy sokkal többet nyújt ennél.

Nyujt, részben teljesen kész történetet, részben pedig anyagot ugyan, de nem egyedül a hazai, hanem az ujabbkori világtörténet írójának is; oly mozzanatokat érintve az 1859-ki és később az 1866-iki korszakokból, valamint a keleti kérdés lánczolatos változatairól, melyek eddig egészen ismeretlenek voltak, vagy szántsándékkal hallgattattak el.

Nem csoda, hogy ez iratok iránt oly nagy érdeklődés mutatkozik Európaszerte, hogy mindenütt annyira türelmetlenül várják megjelenését, miszerint Európa egyik legnagyobb kiadó czége - az angol - határozottan kikötötte, hogy mindjárt az első kötet egy és ugyanazon napon jelenjék meg Budapesten és Londonban.

A magyar olvasót a műnek természetesen azon részei fogják leginkább érdekelni, melyek Magyarországra vonatkoznak. S örömmel látandja, miként ez Iratok, kétségbevonhatlan hitelességgel felkarolják, s legelőször csakis ezek karolják fel az emigráció összes politikai működését s úgy a külfölddel mint a hazával fentartott viszonyát.

Ami az ő saját működését illeti, minden olvasó könnyen észreveendi, hogy azon két irány vonul végig. Egy felől szigoruan megfigyelni az európai események fejlődését s kilesni az elnyomott haza felszabadítására felhasználható minden kedvező alkalmat; más felől örködni, hogy a hazafiui türelmetlenség oly lépésre ne ragadtassa magát, melynek következtében a nemzet, függetlenségének kivívása helyett, esetleg csak idegen czéloknek szolgálna eszközeül.

Mig az előbbi irány, elősegítve Magyarország volt kormányzójának kimagasló állása és nagy multja által, oly összeköttetésbe hozta őt az európai diplomácia legfőbb tényezőivel s oly eszközöket adott kezébe, minőkkel aligha rendelkezett valaha száműzött, és oly mély bepillantást engedett neki a világesemények titkos gépezetébe, aminőről ez Iratok tanuskodnak: addig működésének másik iránya megfejtésül szolgál sok olyanra, ami annak idején az emigráció egy részében félre lőn magyarázva s amit némelyek talán még most is balul értelmeznek.

Egyébiránt a mű, egészében oly változatos s oly sokoldalú, hogy módot nyujt az olvasónak egyaránt megítélni Kossuth Lajosban az embert, a hazafit, az államférfiut, az író és itt-ott, különösen nejéhez írott leveleiben, a családfőt. És épen mert mindezekre maguk az Iratok adják meg a leghelyesebb alapot, én nem tartom hivatásomnak azok beltartalmának méltatásába e helyütt bele bocsátkozni. Ezt, annak idején, megtehetem másutt. Természetesen még

kevésbé gondolhatok arra, hogy Kossuth Lajos iratait a magyar közönségnek ajánlgassam!

A jelen sorok célja főként az, hogy az olvasót ez Iratokra vonatkozó némely inkább külső dolog iránt tájékozzam.

* * *

És itt mindenekelőtt bocsánatot kell kérnem úgy a Szerző, mint a kiadótársulat nevében a késedelemért, melyet az első kötet megjelenése szenvedett. Magyarázatát leli ez részint s főképp azon rendkívüli óvatosságban és elővigyázatban, melyet ily nevezetes és nagyterjedelmű munka megindítása megkövetel; részint a Szerző és kiadók lakhelyei közt levő nagy távolság által okozott nehézkességben. A késedelmet végre pár héttel az angol kiadónak azon fentérintett kikötése is hosszabította, mely szerint ez első kötetnek egyidejűleg kell megjelenenni magyarul és angolul. A magyar közönség bizonyára csak méltányolni fogja a készséget, melylyel az »Athenaeum« a mű és szerzője érdekében e kívánságnak engedett.

Most, hogy a munka megindult, kilátásba helyezhetem folytatását aránylag rövid idő alatt. A 2-ik kötet összeállítása már munkában van s a munka javában folyik. Ez, ha csak valami váratlan közbe nem jő, még ez idén meg fog jelenni. Remélhetőleg a 3-ik kötet is. Annyit mondhatok, hogy Szerző minden lehetőt elkövet, miszerint a három kötet kiadása gyorsan következzen egymásra.

Még egyet kell megjegyeznem.

Az olvasó észre fogja venni, hogy nagy hazánkfia a magyar emigráció házi életébe vágó incidenseket gondosan kerüli. Pedig van azok közt sok olyan, ami különösen a magyar közönséget kiválóan érdekelné, sőt némelyike történelmi érdekekkel bír. S a mint most a történetbuvárok nyereménynek tartanak minden legkisebb levéltöredéket, mely a Rákóczy-féle emigráció viszonyaira bár mi kis világot vethet: úgy bizonyára annak is eljövendő ideje, mikor a 49-ki magyar emigrációra vonatkozó minden legkisebb adat hasonlóan kutatás tárgyát képezendi. Kötelességemnek tartom ezuttal a közönséget az iránt is megnyugtatni, hogy e kutatás nem lesz hiába való.

»A multaknak jövendő buvárai - írja nekem a Szerző egyik levelében - Irataimból annyi utmutatást meríthetnek, miszerint tudják, hogy hol találhatók bőviben az ily adatok. Jó kezekben maradnak. (t. i. fiainál). Nem fognak a sajt-árusok kezébe kerülni. A jelen még amaz időszaknak sok előre nézve contemporaneitás jellegével bír.« -

Ez Iratok olvasói, habár így ezuttal némi érdekes közleménytől esnek el, csak méltányolhatják az érzelmet, mely Szerzőt az ilynemű adatok ez időszerinti mellőzésére birta.

* * *

Végre jeleznem kell pár szóval azt a csekély részt, mely e munkában az én osztályrészemül jutott. Előszavában Szerző ezt három irányban jelöli ki: a sajtó alá rendezést, az irány szabatosságának gondozását, és a korrektségre való felügyeletet.

Ami az elsőt, a sajtó alá rendezést illeti, ez nekem valóban igen kevés munkát adott; mert ő az egész anyagot annyira rendezve küldte be hozzám, mikép egész munkám e tekintetben arra szorítkozott, hogy az egyes fejezeteket, az olvasó nagyobb kényelme és világosabb tájékozása tekintetéből, részekre osszam s azok tartalmát minden egyes rész élén jelezzem.

Az olvasó könnyen el fogja képzelni, hogy a második, t. i. az irányi szabatosság nekem bizony nem okozhatott fejfájást. Ki tudná azt jobban, vagy csak annyira is gondozni, mint Szerző maga? hiszen az a nyelv, melyen Kossuth Lajos ír, elismert s eddig még utól nem ért mintapéldánya a magyar klasszikai irálynak.

A mi végre a harmadikat, a korrektségre való felügyeletet illeti, ez alól felmentett engem az Athenaeum valódi angol szabatossággal berendezett nyomdája s annak személyzete által e munka körül tanúsított ritka buzgalma.

Legfőbb munkám tulajdonkép abból állott, hogy itt-ott, hol a szöveg természetéből folyónak, szükségesnek vagy czélszerűnek látszott, rövid s ritkán lényeges jegyzeteket tegyek, melyeket azonban mind aláírtam. A többi jegyzetek, azok is, melyek Kossuth nevével ellátva nincsenek, az ő tollából folytak.

Ebből áll az egész. S e kevés munka fejében osztályrészemül jutott azon ritka élvezet, hogy én lehettem ez Iratok első olvasója.

Nem tagadhatom meg azonban magamtól azt az elégtételt, hogy itt kimondjam: miszerint van igenis e munka körül egy érdemem, a melyre életem fogytáig az öröm érzetével fogok gondolni, s ez az: hogy sikerült nagy hazánkfiában leküzdenem az ellenszenvet, melyet, az általa érintett kényszerítő okok daczára is, iratainak életében való közrebocsátása ellen mindig táplált, - egy érdemem s egyuttal jutalmam: hogy hozzájárulhattam ily módon egy irodalmi mű megjelenéséhez, mely bizonyára rövid időn minden igaz magyar család nemzeti bibliájává fog válni.

Kelt Budapesten, 1880. évi április havában.

Helpy Ignác.

Az 1859-ik

OLASZ HÁBORU KORSZAKA.

ELSŐ FEJEZET.

Az 1859-ki olasz háboru keletkezése.

I.

Történelmi visszapillantás. - Egységi törekvés. - Gyűlölet az idegen ellen. - Összeesküvések tanyája. - A bécsi kongresszus. - Metternich ítélete. - Az 1848. forradalom és Károly Albert.

Itália csak földleirati elnevezés, mondá Metternich.

És csakis az volt. A bécsi kongresszus elhatározta, hogy csak az legyen.

Mi magyarok az egyedüli nemzet valánk, kik azt országnak, »Olasz-Ország«-nak hívtuk. Jósenevezés volt, melyből a jövő szólt. Itália még nem volt Olasz-ország. Geographiai elnevezés volt.

De a teremő, kinek műve még mindig folyik, e földleirati elnevezést Európa kertjévé tette, s e kertre ráütötte az együvé tartozás pecsétjét, adván neki kerítésül az Alpesekeket, a megingathatlanság jelképét és a tengert, mely, mint az anyakar gyermekét, három oldalon körülöleli.

És ez egységes kert népek hazája volt, kiknek a multak dicsőséges hagyományai, s az ezekhez kötött közös genius azt mondták: »N e m z e t lenni vagytok hivatva, n e m z e t legyetek.«

És e hivatás öntudata imitt, öntudatlan ösztöne amott, szelleme mindenütt, mint egy szakadatlan fonal vonul végig e népek multján.

Nem egyenlő volt a fajkeverék, melynek olvasztó tégelyéből előkerültek. A legtávolabb észak, a nyugat és kelet, még Afrika is, adtak alakulásukhoz elemeket. Itt normann, amott góth, másutt gallus, majd osztrogóth, herul, longobard, görög, szaracén vér kering ereikben; de a különböző keverék forrasztó eleme mindenütt azon egy volt; az, mely helyben maradt, midőn Róma ledőlt, - a latin elem. S e forrasztó elem, mely a hódítókat meghódította, egység típusát nyomta mindannyiokra.

Nem egy nyelvet beszéltek, meg sem értették egymást; de mindegyikök nyelvének alapvonása azon egy, a latin; s a mint egy költő hatalmas geniusa azon nyelven szólalt meg e népek előtt, melyben ama közös alapvonás legzengzetesebben nyilatkozik, mindannyian érezték, hogy különböző fajcsaládi nyelveik mellett van egy közös n e m z e t i nyelvek, mely őket az Isten által körülhatárolt egységes hazában nemzeti egységre hívja.

Miként a család tagjai közt megvan az egyéni különbözet, ugy e népek között is meg volt a vidékies (regionalis) különbözet s még most is meg van; századok történelmének nyomai nem könnyen mosódnak el; de e különbözet nem állott útjában a nemzetcsaládi érzetnek, mely őket összefűzte.

Jöttek idegen hatalmasok, s egymással vetélkedve a szép birtok felett, feldarabolták maguk között, mint a kereszt őrei Krisztus palástját, de azt nem tudták kivinni, hogy a szétdarabolt tagokból kiirtsák az egységre törekvő egységes életerőt. - Voltak, kik ez egység symbolumát a pápában, voltak kik azokban keresték, kik magokat a »római szentbirodalom császárajának« nevezték.⁴ Badar gondolat mindkettő. De mindkettőnek kutfeje az egység eszméje volt.

⁴ Das heilige römische Reich - weder heilig, noch römisch, noch reich - mondá B ö r n e .

Volt a belső megszaggatottságnak is ideje. Testvér testvérral huzalkodott. Mindenik azon iparkodott, hogy egyéni erejét a lehető legmagasabb fokra fejtsse ki, miszerint vetélytársaival szemben helyt állhasson. E fejlesztő erőt legtöbbször a municipális szabadságban, - a szét-hullott római birodalom e hagyományában, - s a köztársasági formákban keresték. Zavaros szabadság volt, de szabadság; s ez mindig erőt fejt, még ha zavaros is. Ki is fejlett e megszaggatott tagokban az egyéni erő a bámulatig. A kis A s t i város a német császár összes erejének ellent állott, bár védfal helyett csak sövény kerítése volt. - P i s a megverte a szaraczeneket, a spanyol partokon mindenütt s Afrikában is, és Athenét, Korinthust, Negropontét, Szárdiniát, Korzikát s a baleari szigeteket meghódította. G e n u a egyes egyedül 35,000 harczossal ellátott hajóhadat állított ki; s V e l e n c z e feltüzte Konstantinápoly ormaira Szent-Márk zászlóját.

Az individualizmus e kifejlődése nem látszott kedvezni az egységi iránynak, de kedvezett a függetlenségi szellemnek, mely egységre vezet. Az olasz ur akart lenni saját hazájában. Az idegen uralom gyűlölete egyesítette az eldarabolt tagokat; s a rettenetes Barbarossa hatalmát a Lombárd köztársaságocskák összezúzták. - Az idegen uralom e kiirthatlan gyűlölete itt-ott még a pápákban is erőt vett; II. Gyula pápa zászlóira e felirást tette: »I t a l i a a b e x t e r i s l i b e r a n d a « (Itália megszabadítandó az idegenektől) s még haldokló ágyán is azt kiáltozta: »k i a b a r b á r o k k a l I t á l i á b ó l.«

Az apró köztársaságok meg tudták óvni Itáliát az idegen uralomtól, de magokat nem tudták megóvni a házi zsarnokoktól. A zsarnok csak magának él; s magának élve a népet gyengének szereti, gyengévé teszi. E gyengeség újból nyakára hozta az idegen uralmat Itáliának: spanyol és francia vetélkedtek egymással, hogy ki legyen ur az olasz felett; a győztes az első lőn, míg helyébe a mult század elején jobbadán az osztrák lépett. A leggyűlöltebb mindenek között. E gyűlölet kitört a piemontiaknál, kik Guastallánál az osztrák seregeket szétverték; kitört a nápolyiaknál, kik Velletrinél legyőzték; kitört legfényesebben a genuaiaknál, kik egy rögtönzött felkeléssel az osztrákot kikergették, - és meg lőn mutatva a világnak, mi mély, mi általános az idegen uralom gyűlölete az olaszoknál.

Vajjon e gyűlölet háttérbe vonult volna-e a nemzeti egység engesztelő érzete előtt, ha I. Napoleon Itáliát egy testté egyesíti, midőn Sziciliát és Szárdiniát kivéve az olaszok sorsa diadalmas kezeiben volt? azt nehéz volna megmondani; de az bizonyos, hogy az idegen uralom iránti gyűlölet csak fokozódott az olasz kebelben, midőn a hódító, a nemzeti egység után sóvárgó Itáliából maga s családja számára három különválasztott uradalmat csinált.⁵

Ily karban találta a bécsi kongresszus Itáliát, midőn Napoleon megbukott.

És e kongresszus, mely azzal kérkedett, hogy Európa szerkezetét állandó alapokra fekteti, elbizakodottságában nem gondolt a népeknek sem érdekeivel, sem érzelmeivel; csak a dynasziákkal, csak a hatalom felosztásával gondolt.

Igy lett Itália földrajzi elnevezéssé, melyen az osztrák uralkodott s a hol nem uralkodott, parancsolt. - Közvetlen birtokul nemcsak Lombárdiát kapta vissza, hanem ráadásul még Velenczét s Isztriát is, s kezébe adatott a piacenai vár és Ferrara, miszerint hatalmát a Pó jobb partján is éreztethesse; e mellett pedig Toskána és Modena osztrák főhercegeknek adtak vissza, s Párma osztrák főhercegasszonynak jutott, egy osztrák császári biztos oltalma alatt.

Ez együtt annyi volt, mint az osztrák házat a földrajzi elnevezéssé darabolt Itáliának urává tenni.

⁵ Ez a három Olaszország gondolata a napóleoni eszmék (Idées napoléoniennes) örökösénél, még az 59-ki háborút megelőző alkudozásoknál, sőt azután is kísértett, mint alább látni fogjuk.

S ez által a bécsi kongresszus állandóságot ígérhető alkotás helyett Itáliából egy örökké forrongó politikai vulkánt csinált.

Az osztrák uralom gyűlölete Itália népeinek religiójává lett, mely minden más érzelemnek fölötte állt.

Itália az örökös összeesküvések tanyájává lőn.

Ha itt-ott egyik vagy másik kormány engedményekkel, javításokkal gondolta a békétlenséget megkérlelhetni, a forrongást lecsillapíthatni, minden lépten nyomon azon felelettel találkozott: mit ér ez nekünk, ha Itália nem ország s ha ez az ország nem független! A szabadság csak üres szó, csak csalóka alakosság függetlenség nélkül. - Függetlenség nincs és nem lehet idegen uralom mellett. Ki az osztrákokkal Itáliából! - E kiáltással kelt fel az olasz ágyából; ez vegyült fogcsikorgással imádságába, ez lüktetett minden érverésében akármit csinált; ezzel ment aludni, és még álmában is ezzel álmodott.

Nincs a szótárban szó, mely eléggé kifejezhetné azt, a mit a pápai birtokokban a nép szenvedett a rossz kormányzat miatt XVI-ik Gergely pápa idejében. És mégis, midőn az égre kiáltó szenvedések vizsgálat alá kerültek a forlíi legáczióban, nem a forradalmárok, hanem a mérsékelt pártiak nyíltan kimondták egy emlékiratban a pápának, hogy »mindez fáj, fáj keservesen, de mindennél jobban fáj az, hogy a pápa magát az idegen szolgájává tette.« - És megmondták neki, hogy a mely perczben olasz testvéreik fegyvert vélnek foghatni az osztrák ellen, bármint csináljon is a pápa, ők is ott lesznek.

A karbonária behálózta egész Itáliát. Alig volt olasz hazafi, a ki karbonári nem volt volna. S a karbonáriának igen is ben volt programjában a szabadság a legszélesebb értelemben, de a mire minden karbonári esküdött, az: Itália függetlensége, s az idegen (osztrák) gyűlölete volt.

És elkövetkezett a véres visszatorlások, a mártýromságok hosszú, sötét korszaka. Itália legjobbjai vagy vérpadon veszték el, vagy számkivetésbe menekültek, vagy tömlöczökben senyvedtek (melyeknek borzalmait *Silvio Pellico*, a híres spielbergi fogoly az igazság egyszerűségével oly szívrehatólag leírta). Alig van kitünőbb család még az arisztokratikus rétegekben is, mely az idegen uralom gyűlöletének religióját egy vagy több mártýrral ne illusztrálta volna; de a kérlelhetlen szigor, a hóhér, a tömlöczök, a súlyos béklyók, a vagyon elkobzások, a proskripcziók mind lesiklottak az olaszok megtörhetlen függetlenségi aspirációinak vértjéről. Az összeesküvés fonalát, mely az elhaló mártýr kezéből kisiklott, volt a ki felvegye nyomban a vérpadnál. - *Macchiavelli*, a ki az olasz jellemet oly mélyen tanulmányozta, hibául rótt fel az olaszoknak a fegyelem hiányát. »Azok - ugymond - a kiknek eszök van, nem tudnak engedelmeskedni, s mindenki azt hiszi, hogy van esze.« Az idegen uralom gyűlölete, s a mi ezzel azonos: a nemzeti függetlenségi vágy, még e fogatkozásból is kigyógyította az olaszokat. Még a fegyelmet is megtanulták.

Ekként gyűlt a villanyos folyadék az olasz kérdés felhőjében harminczhárom éven át, míg végre egy hatalmas viharban tört ki 1848-ban Milánóban, e harcziáltással: éljen Olaszország! ki az idegennel!

E kitörés nem a francia forradalom következése volt. - A francziák még nem is gondoltak forradalomra, a francia kamarák még a »polgár király« chartájának örök maradandóságát emlegették nagy ünnepélyesen, midőn az olasz vulkán kigyuladása már annyira fenyegető előjelekben mutatkozott, hogy az angol kormány tanácsot tanácsra menesztett minden kormányhoz Itáliában, sürgetőleg intvén őket, hogy siessenek a viharnek engedményekkel, javításokkal, amnesztiákkal elejét venni.

Mintha bizony egy önérzetes népnél a nemzeti lét, az állami függetlenség aspirációit engedményekkel ki lehetne irtani! Jaj annak a népnek, melynél ez lehetséges. Annak nincs jövője. - Egy második Ézsau az, ki atyai örökségét eladja egy tál lencsért.

És valóban különös! Európa minden diplomatája közt, épen *Metternich* volt az, ki az olasz mozgalom horderejét tökéletesen felfogta. Nyolcz hónappal a lombárd-velencei forradalom kitörése előtt azt felelte Angliának tanácsaira: »Nem reformok kérdése ez; az olaszok Nemzet akarnak lenni. Itáliát nem akarják geográfiai elnevezésnek. Olaszországgá akarják tenni; Ausztria meg, meg akarja tartani olasz birtokait. Ez itt a kérdés. S ezt nem lehet koncessziókkal, reformokkal megoldani.«

Bizony nem lehet. Az olaszoknál legalább nem lehetett. Azért lettek, csak is az által lehettek azzá, a mik, hogy náluk nem lehetett. Az akadályok elsimulnak, még a fatum is meghajlik az oly nemzet előtt, mely csak azt akarja, a mihez joga van, de azt megtörhetlen állhatatossággal akarja.

A lombard nép küzde *Radeczky* Milánóból.

Szárdinia királya *Károly Albert* sietett a határozottan olaszországos jelleget öltött nemzeti forradalom védelmére. Igaz, hogy kormányának az európai hatalmakhoz menesztett jegyzékében kijelentette, miként ezt csak azért teszi, mert ha közbe nem lép, a forradalom köztársasági irányt vészen, s ez saját trónusát is veszélyeztethetné, minthogy Piemontban, Genuában, Szárdiniában az olasz nemzeti szellem igen erősen kíván fejlődve; azonban, ha mielőtt a dolgokba jobban be voltam avatva, e jegyzéket magam is hajlandó voltam szószerinti értelmében venni⁶ később a tények részletesebb ismerete folytán azon meggyőződésre jutottam, hogy ez csak amolyan diplomáciai fogás volt, melynél a diplomaták szokása szerint a szó nem arra használtatik, hogy a gondolatot kifejezze, hanem hogy elrejtse.

Károly Albert ugyan nem mindig volt következetes nézeteiben; egyszer-másszor igen ellentétes elvek táborában volt látható; azonban bizonyos, hogy több oly mozzanat volt életében, mely határozottan oda mutat, hogy érezte, miként az olasz fejedelmek közt egyenesen a savoyai dynasztia van hivatva az olasz nemzeti mozgalomnak élére állani, s hogy ő magát e mozgalommal több ízben tetteg azonosította. Tény, hogy a század harmadik tizedének kezdetén részt vett a piemonti forradalomban, mely I. Viktor Emánuel király lemondására vezetett, s mely nem partikuláris piemonti, hanem határozottan olasz nemzeti jelleggel bírt; a minek világos bizonyítványa az, hogy a *Károly Albert* tudtával, megegyezésével alakult forradalmi bizottság (Giunta) egyenesen Olaszország nevében vezette a mozgalmat. Tény az is, hogy *Károly Albert*, mielőtt megvált a regensségtől, melyet a lemondott király megbízásából *Károly Felix* király megérkezteig viselt, állásának legutolsó perczeit arra használta fel, hogy a hadügyminiszteriumot *Santa Rosa* gróf kezeibe tegye le, ki a határozottan olasz nemzeti jellegű forradalom egyik kitünőbb vezére volt.

És még van egy tény, mely szintugy e felfogás mellett szól.

A lombárd-velencei felkelés, Milánó dicsőséges öt napjával (1848. márcz. 18-22) s Velenczében Zichy kapitulációjával szerencsés kezdetet vőn, s *Károly Albert* által, saját kitűnő serege élén, és a lombárdok, velenceiek s közép-olaszországi »keresztesek« élén négy hónapon át diadalmasan folytatott, még *Peschiera* erőd is bevételével. De július 25-kén megverte *Radeczky* az olaszokat *Custozzánál* (tulajdon azon téren, a hol később 1866-ban is dacára az olasz »katona« szembetűnő vitézségének, csatát vesztek). *Radeczky* auguszt. 6-án

⁶ Lásd az 1-ső sz. jegyzéket a fejezet után.

már ismét benn volt Milánóban, s Károly Albert Piemontba menekült, miután fegyverszünetet kötött.

Ha e szerencsétlenül végződött hadjárat politikai jellemére kétséget vethetett is, ama diplomáciai jegyzék az olasz közvéleményben, az már kétségtelen tény, hogy midőn *Károly Albert* 1849. márcziusban újra fegyvert fogott az osztrák ellen: ez a sikra szállás minden diplomáciai buvódsi nélkül, már tisztán, határozottan olasz nemzeti jelleggel birt. - Legyőzetett Novaránál, s legyőzetése trónjába került; számkivetésben halt meg. De a kard, mely kezéből Novaránál kiesett, Olaszország függetlenségének kardja volt.

II.

Viktor Emánuel. - Cavour. - A piemonti népek áldozatkészsége. - Az 1851-ki drezdai konferencia. - A bécsi udvar kísérlete összes országai és tartományaival a német konföderációba lépni. - A magyar menekültek emlékirata. - Bonaparte Napoleon.

E kardot, mely atyja kezéből kiesett, törhetlen határozottsággal felvette fia II. Viktor Emánuel király. Ő Olaszország függetlenségének kivívását tűzte ki élte feladatául, s e feladathoz, mint egy szent kötelességhez rendithetetlenül hű maradt mind haláláig. - Nem egyszer hallottam imígyen szólani: »Királynak hívnak, király vagyok, hisz ez az én mesterségem, (c'est mon métier) de erre büszke nem vagyok. Más czimem van nekem, a mit többre becsülök. Ez az, hogy Olaszországnak első katonája vagyok. Az e czimhez kötött kötelesség teljesítésében trónomat, életemet szívesen kockára teszem. Jöjjön, a minek jöni kell, jöjjön jó, jöjjön balszerencse, én nem tágitok.«

Nem is tágitott, s állhatatosságát szerencse jutalmazta. - Bevégezte, a mit élte hivatásának tűzött ki. Szerencsáját becsületesen kiérdemlette.

Egyébiránt a savoyai ház viszonya Olaszország függetlenségének kérdéséhez férfias nyíltsággal van jellemezve azon terjedelmes emlékiratban, melyet kevéssel a krími háborúra következő béke-konferenciák előtt 1856. jan. 21-én Cavour a francia külügyérnek, Walewowski grófnak átküldött feleletül III. Napoleon császár azon kérdésére: »mit lehet tenni Itáliáért?«

»Itália ellenségei« - írja Cavour - »a savoyai ház terjeszkedési szomját, (soif d'aggrandissement) emlegetik. Változtassák meg e kifejezést; »terjeszkedési szomj« helyett mondjanak »nemzetiségi aspirációt« - s mi a tényt elismerjük. Ez az aspiráció soha sem lett megtagadva azon nap óta, hogy *Humbert* Maurienni gróf nőül vette 1803-ban a susai örögrófnőt, s ez által polgárjogot nyert az olasz félszigeten. A savoyai ház hercegei, ez eszme által vezéreltetve gyakran megfosztattak birtokaiktól; bátorságukkal s kardjokkal kezökben egyedüli reményöklül, de soha sem ingottak meg, sohasem estek kétségbe, családjuk hagyományos nemes eszméje - Itáliának az idegen járom alul felszabadítása - felől - - - Ám mondják, ha úgy akarják - - hogy szilárd és mindig következetes előrehaladásukban talán a személyes nagyravágyásnak szintannyi része volt, mint a magasztos hazafiságnak, mi ezt is megengedjük; de hozzá tesszük, hogy ez a nagyravágyás a legszerencsésebb, a legnemesebb nagyravágyás volt; - - e nagyravágyás érdekei összeforranak (se confondent) Itália érdekeivel.«

Ez tiszta beszéd, s tisztán jellemzi a helyzetet.

A kor szüksége meg szokta teremni embereit. II. Viktor Emánuel király mind a politikai, mind a katonai téren oly férfiakkal volt körülvéve, kik bármennyire eltérők lettek légyen is más

tekintetben nézeteik, a királyuk által személyesített olasz függetlenségi eszmének mindannyian rendithetlen hivei, határozott bajnokai voltak.

E férfiak között mint egy szellemi óriás magaslott ki *Cavour*, (Benso di Cavour Kamill gróf) azon ritka államférfiak egyike, kikben a kor szelleme s a nemzet geniusza úgy szólván megtestesül, s kik a mély belátást, bámulatos tapintattal, a tapintatot kifáraszthatlan tevékenységgel, s a tevékenységet a hazafiság azon szívmelegével egyesítve, mely a törhetlen erély kiapadhatlan forrása, századok aspirációinak eszményeit megvalósítani vannak hivatva, s korszakot alkotnak nemzetük életében.

De a piemonti népnek maradandó dicsőségére szolgál, hogy az ő áldozatra kész közszeleme volt az, a mi királyának s királya tanácsosainak az olasz függetlenség büszke pyramisének felemeléséhez szilárd alapot nyújtott.

Mindennek, a mi emberi, gyarlóságához tartozik, hogy a fényt árnyék kíséri; még a természettudományok bámulatos vívmányai is, melyek a természet rejtett erőit az emberi jólét előmozdításának szolgálivá tették, oly fényt képeznek az emberiség történelmében, melyet a mindent háttérbe szorító önzés materializmusának komor árnyéka kísér.

Ha a piemonti nép (pedig ez józan, számító nép, mely dolgozik és takarít is), ha a piemonti nép csak saját önzésétől, anyagi érdekeitől kért volna tanácsot, ép ő volt az, Itália minden népei közt, melynek legkevesebb - mondhatom: ily szempontból semmi oka sem volt változást óhajtani. Piemont nem volt idegen járom alatt; kicsi volt, de ur saját házában. Volt alkotmánya, melynek oltalma alatt magát szabadnak érezte, érezhette, királya vallásos hűséggel tartotta tiszteletben ez alkotmányt, e szabadságot; kormánya hiven örködött annak épsége, sérthetlensége fölött, még ha e miatt idegen hatalmasok tekintetének fenyegető villámaival találkozott is⁷ s e mellett a közjólét előmozdítására is gondot fordított.

S e gondnak, kapcsolatban a nép iparkodó, takarékos szellemével, szembeütnő látszatja is volt. Államadósságai - - korunk e sulyos átka - mindamellett sem voltak nyomasztók, hogy az olasz eszméért 1849-ben viselt hadjárat szerencsétlen kimenetele tetemes sarcot róvott rá. Adói elviselhetők voltak; az adóvégrehajtók nem ragadták el a falat kenyeret a szűkölködő szájától, nem rángatták ki a párnát a beteg feje alul. A kormányzati mesterség, mely sok más helyütt már-már csak az új meg új adóczim feltalálásának mesterségévé sülyedett, a hajdani Piemontban nem ismerte azt a kegyetlen maximát, mely azt mondja a polgárnak: »fizess! aztán élj, ha tudsz; - de tudsz vagy nem tudsz, fizess! te vagy az államért, nem az állam te éretted.«

Ilyen volt a boldog kis Piemont helyzete. Szabadságban nem nyerhetett, teher tekintetében csak veszthetett, ha kicsi, de független állami helyzetét, a nagy Olaszország egyik régiójának helyzetével cseréli fel. És a nép tudta, hogy teher tekintetében e változással veszteni fog. De a partikuláris önzés kufár számolásának hallgatást parancsolt keblében az olasz honszeretet; s a honszeretet léleknemesítő magasztos indulata által lelkesítve, nemcsak örömmel kész volt minden áldozatra a végett, hogy Itália - a geográfiai elnevezés - szabad, független, egységes Olaszországgá legyen, hanem még nógatta, sürgette, zaklatta is kormányát, hogy áldozatkészségét igénybe vegye.

S ez áldozatkészségének jutalmául még csak elismeréssel sem mindenütt találkozott. Mikor - a francziák által megszállva tartott Rómát kivéve - már egész Olaszország független, s egységes volt, egy magas állású olasz államférfiutól, ki hazája dolgaira nagy befolyást gyakorolt, feleletül a piemonti nép önzéstelen hazafiságát magasztaló szavaimra, megütközéssel

⁷ Lásd a 2-dik számú jegyzéket a fejezet után.

hallottam e regionalis szellemű kifakadást: »Ne szóljunk Piemontról; Piemont még csak nem is olasz. Olaszország kívül van Piemonton.« (L' Italie est hors de Piémont.)

Pedig mi volna ma Olaszország Piemont áldozatkészsége nélkül? -

Hanem ez semmit sem tesz. A »Haza« szent szerelme ép azért kutforrása az önfeláldozásnak, mert nem számít elismerésre, midőn kötelességet teljesít.

De bár a nép, a király s a kormány e szerencsés egyetértése, megadta is az együttes erőfeszítésre - mely a sikernek feltétele - az elemeket, nagy nehézségeket kellett itt elhárítani, amott legyőzni, míg egy, oly mesterszellem is, mint a *Cavouré*, csak az alkalmat is képes volt megteremteni; s a megteremtett alkalmat, oly kedvező viszonyokkal körülvehette, hogy az eszményinek megvalósítása megkezdethessék.

E nehézségek közül legelől kell azt emlitenem, a mely Magyarországot szintoly közvetlenül érintette, mint Itáliát.

1851. elején Drezdában fejedelmi konferencia tartatott. E konferencián a bécsi udvar azon javaslattal állott elő, hogy az osztrák ház uralkodása alatt álló minden országok és tartományok, Magyarország is, s az olasz birtokok is, a német konföderációba kebeleztesse be.

Ez által a bécsi udvar azt biztosította volna magának, hogy minden támadás, minden harcz, mely ellene akár Magyarországon, akár olasz földön előfordul, a német szövetség ellen intézett támadás és harcz jellegével birt volna, annál fogva a bécsi udvart úgy Magyarországon, mint olasz földön a német szövetség minden ily esetben köteles volt volna fegyverrel megvédeni.

Ez időben én még az európai diplomácia foglya voltam Kis-Ázsiában. - Eltiprott nemzetünk pedig otthon a hazában némaságra volt kárhozthatva.

De az Európa nyugatán menedéket talált emigráció ez alkalommal is hűségesen teljesítette kötelességét a haza iránt.

Egy terjedelmes emlékiratban hangosan tiltakozott a nemzet nevében Magyarország önállása s állami jogaira mért ez újabb attentátum ellen.

Ez emlékirat *Teleki* (László), *Szemere*, *Vukovics*, *Klapka* és *Czecz* által aláírva a francia kormányhoz volt intézve.

Felejthetlen barátom s elvrokonom: *Vukovics* (Magyarország igazságügyminisztere kormányzóságom idejében) volt szíves engem kis-ázsiai elszigeteltségemben e nevezetes okmány átküldésével megörvendeztetni.

Alaposan ki lett ez emlékiratban fejte a törvényes viszony Magyarország és a habsburg-lotharingiai ház között. Ki lett mutatva, hogy a dynasztia uralkodása Magyarországon nem hatalmi tény, hanem kétoldalú szerződéseken alapszik, melyek Magyarországnak teljes és tökéletes állami függetlenségét az uralkodás föltételeül kötötték ki. El lettek számlálva s hitelesen megismertetve az alkotmányos garanciák, melyekkel az ország e függetlensége körülvéttetett. A királyi eskük, a koronázási diplomák, s az ország alaptörvényei, melyeknek megtartására a Habsburg házbeli királyok esküt tartoztak tenni, s egyet kivéve mindannyian esküt tettek. Fel lett említve, hogy a lefolyt háromszáz év folytán a magyar nemzet több ízben volt kénytelen nemzeti létének, s alkotmányának megvédésére fegyvert fogni, s ez mindannyiszor ünnepélyes békekötésekben ért véget, melyeknek megkötésénél a magyar nemzet és osztrák ház egymással, mint két független hadviselő fél alkudoztanak és szerződtenek. Emlékezetbe lett hozva, hogy e szabadságharczaink alatt a francia királyok több ízben, majd

mint közvetítők, majd mint nemzetünk szövetségesei foglaltak állást, s hogy az osztrák házzal kötött többrendbeli szerződéseink Franciaország, Anglia, Svédország és Hollandia által garantírozottak; minélfogva Magyarország szabadsága és függetlensége az európai államrendszer részét képezi.

Tárgyalva van továbbá azon kérdés, vajjon Magyarország e törvényes viszonya Ausztria irányában az 1848-49-ki események által jogilag megváltozottak tekinthető-e? s e kérdésre az emlékirat határozottan nemmel felel. Megmutatja, hogy 1848-iki reformjaink sem lényegben, sem kiviteli módban nem voltak forradalmi természetűek, s hogy Magyarország törvényes viszonyán Ausztria irányában nem változtattak. Konstatálva lett a tény, hogy nem Magyarország támadott, Magyarország magát csak védelmezte a fegyveres támadás ellen. Meg lett mutatva, hogy ez eseményeknél a bécsi udvar támadott fel fegyverrel a törvények ellen; Magyarország a törvényességnek bajnoka volt; kiemeltetett, hogy bár ekként megtámadva: Magyarország a békére nyújtotta ki kezét, mindent megkísérlett, hogy a béke fentartassék, hanem minden kísérletei visszautasítottak; s a háború felelőssége kirekesztőleg a bécsi udvart terheli. Figyelmeztetett az emlékirat annak szembetűnő képtelenségére, miként a bécsi udvar jogtalan támadását azon haszontalan ürügy felállításával iparkodott szépíteni, hogy nem a nemzet, hanem egy párt ellen nyult fegyverhez, de azért a nemzet jogait kobozta el; s miután röviden emlékeztetett, hogy Magyarország a rákényszerített harcban nem az osztrák ház által lett legyőzve, hanem csak árulással párosult külavatkozásnak esett áldozatul, kimondja, miként a bécsi udvar, mely annyira ment, hogy még egy idegen hatalom fegyveres erejét is felhasználta a végett, hogy a szerződéseket, melyeken uralkodása alapszik, s a törvényeket, melyeket megvédeni tartozott, felforgassa, Magyarországgal rendelkezni többé semmi jogalappal nem birhat; az ő álláspontja »jogom van, mert én vagyok az erősebb,« de ez a »jog,« melynek korrelatívuma az ellentállás joga, rendszerré emeli a polgári háborút.

Az emlékirat továbbá párhuzamot von Ausztria s az orosz magatartása között a magyar háborúban, az utóbbinak előnyére, de figyelmeztet a veszélyekre, melyek az orosz hatalmi és befolyási körnek az intervenczió folytán kiterjeszthetésével, Európát fenyegetik; tárgyalja e szempontból a nemzetiségi kérdést; s ráutal a veszélynövekedésre, mely elkövetkeznék, ha Magyar- és Horvátországnak, Dalmáciának, Galiciának, Lombárdiának a német konföderációba beolvasztásával, az orosz hatalom praepotens nyomást gyakorolhatna a német ügyekre azon Ausztria útján, mely az 1849-diki intervenczió folytán az oroszoknak ugyszólván hűbéresévé lett.

Nem mulasztotta el az emlékirat azon két nevezetes körülményt is emlékezetbe hozni, először: hogy Ferencz császár, midőn 1804-ben az osztrák császári czimet felvette, ünnepélyesen kijelentette, hogy ezzel Magyarország államjogán nincs szándokában változtatni, s hogy az minden tekintetben sértetlen marad; másodsor: hogy az 1815-ki szerződések, melyek a jelen európai közjognak még mindig kutfejét képezik, világosan kiszabják, hogy a német fejedelmek csak azon birtokaikra tekintendők a konföderáció tagjainak, melyek hajdan a német birodalomhoz tartoztak. Magyarország pedig s a többi most beolvasztani akart országok oda soha sem tartoztak.

Mindezen bőven kifejtett okoknál fogva az emlékirat reményét fejezi ki, hogy a francia köztársaság a drezdai tervezet végrehajtását annál kevésbé fogja megengedni, minthogy a szándokba vett beolvasztás által Németország lakossága 38 millióval szaporíthatnák, s Európa szívében egy 70 millió főnyi, s hozzá még orosz befolyás alatt álló hatalom alkottatnék, a mi az európai egyensúlyt tökéletesen felforgatná.

Csupán egy nézpontról fordul elő az emlékiratban, melyre nézve szerzők úgy látszik, kellőleg nem voltak tájékozva, a min, tekintve az emigrációnak akkori kezdetleges viszonyait, nem is lehet csodálkozni.

Ez a nézpont az: hogy Oroszország a beolvasztási tervezetet valószínűleg helyesli, sőt meglehet, hogy az ő tőle ered.

E nézpontot a tények nem igazolták, a mint alább látni fogjuk. Különben is én azon nézetben vagyok, hogy ha ezen tervezet végrehajtatik, a bécsi udvar annyira biztosítva volt volna az összes német hatalmak támogatása felől, mind a magyar, mind az olasz nemzet ellenében, s oly tulsulyt, oly rendelkezési hatalmat szerzett volna magának az összes német szövetség felett, hogy orosz pártfogásra többé alig volt volna szüksége; az orosz diplomácia pedig sokkal jobban tud számítani, mintsem be ne látta volna, miszerint ez erőnövekedés lépés volna arra, hogy Ausztria emancipálja magát az oroszról függés járma alul, melyet a 49-iki intervenczió kiszorgalmazása által, oly meggondolatlanul nyakába vett.

A magyar menekvő hazafiak ez emlékirata azonban kétségtelenül egy emlékezetes mozzanat nemzetünk történelmében. Valóságos diplomáciai okmány, melyre korunk majdani történetíróinak figyelmét ezennel fel is hívom.

Nem szükséges mutogatnom, miként a bécsi udvar e merényletének egyedüli célja az volt, hogy a magyar nemzet függetlenségének visszaszerzése s az olaszok nemzeti aspirációinak valóstítása ellen magának a német konfederáció fegyveres segítségét biztosítsa; de a diplomáciának erkölcsstanába nincsen beírva az igazmondás. A bécsi diplomaták azzal palástolták céljukat, hogy szándokban levén az egész monarchiának egységes politikai szerkezetet adni, a bécsi udvar azon alternativában találja magát, miszerint vagy egészen ki kell lépnie a német konfederációból, vagy minden »birtokát« (a nemzetek természetesen csakis »birtokok«) be kell abba kebeleznie.

Szerencsére ez az ürügy, melynél már maga a bevallott szándok is hazánkra nézve egy soha semmi árért el nem tűrhető újabb jogtiprást involvált, nem fogott az európai hatalmakon. A kisebb német államok - igen megfoghatólag - nem igen buzgólkodtak Ausztria nagyravágyása mellett, mely számukra szolgálai függést helyezett kilátásba. A turini kabinet Londonban, Párisban, Berlinben mindent elkövetett, hogy meghiusittassék a merénylet, mely az olasz államokat szükségszerűleg Ausztria vazallusaivá tette volna. Anglia Bécsben, Berlinben, Drezdában határozott tiltakozásokkal lépett fel; de mindenek között legerélyesebb ellenzést tanusított *Bonaparte Napoleon*, akkor még a francia köztársaság elnöke, ki egyenesen kijelentette, hogy Ausztriának minden tartományaival a német konfederációba belépését »*Casus belli*«-nek lenne kénytelen tekinteni. E nyilatkozat folytán, - mely egy külön diplomáciai ügynök által lett Szent-Pétervárra megküldve, - *Miklós* csár egy saját kéziratú levélben figyelmeztette *Ferencz József* császárt, hogy jó lesz, ha a francia köztársaság elnökének nemzetközi viszonyaiban nem csinál nehézségeket. A megmentő patrónus ez intése természetesen hatályos volt, s a bécsi udvar 1852. februárban felhagyott a merénylettel, miután ahhoz több, mint egy egész éven át szívósan ragaszkodott.

III.

Ausztria törekvése hatalmi állását Olaszországban megszilárdítani. - Baldasseroni liga-tervezete. - A modenai herczeg örjöngései. - A turini kabinet és Mazzini.

Az e téren vallott kudarczot a bécsi udvar azzal iparkodott helyrehozni, hogy mindent elkövetett, miszerint hatalmi állását magában Olaszországban megszilárdítsa az által, hogy vezérlő befolyását Párma, Modena, Toskána, Róma, Nápoly kormányaira kiterjeszsze, s ez által közvetve egész Itáliával rendelkezhezzék; az által pedig, hogy több fontos stratégiai

pontot megszáll s megszállva tart, a Pó jobb partjának, s Rómát kivéve Közép-Itáliának közvetlenül is parancsolhasson. És az első tekintetben semmi tért sem hanyagolt el, minden hirt megfeszített, miszerint a mindenkép szorongatott Piemontot kivéve az egész félszigeten a kormányoknak úgy politikája, mint hadereje, közgazdasági, kereskedelmi, közlekedési rendszere, vámok, vasutak, posták az osztrák uralomnak legyenek eszközei.

Ausztriának e megszilárdított hatalmi állása az olasz félszigeten volt a második nehézség, mely a turini kabinet szándokainak útjában állt. Ausztria hatalmi állást foglalt el az Alpeseektől Terracináig. Nemcsak Lombárdiát s Velenczét birta a hatalmas várnégyszöggel, hanem ezen kívül még a pápai legációkat s Romagnát is megszállva tartotta. Commachióban, Ankonában, Ferrarában, Bolognában, Piacenzában osztrák őrseregek honoltak, a parmai herczegség egyenesen osztrák tartomány volt katonailag kormányozva. Pármában osztrák tábornok parancsnokolt, osztrák bírák ítélték a rögtönítélő törvényszékeken, osztrák rendőrök kezében volt, a közbiztonság fenntartása czime alatt, a polgárok élete, szabadsága, becsülete.

Nem tartozik keretembe Ausztria e hatalmi terjeszkedésének történelme, de annyit hallottam s olvastam az ugynevezett demagogok örült fanatizmusa felől, hogy az ellentét kedvéért nem tartom érdektelennek az ugynevezett »isten jog« haszonbélőinek táborából is az örült fanatizmus egy észjárását jegyzékbe venni.

Az olasz fejedelemségeknek (Piemontot mindig kivéve) Ausztria vezérlete alatt egy politikai füzérbe összekötése végett, 1851-ben egy szövetség (liga) alkotása lett mozgásba téve. Tanácskozás tartatott Rómában s a liga szervezetének kidolgozásával *Baldasseroni* toskánai miniszterelnök lett megbízva.

Baldasseroni jónak látta nemcsak az uralkodókra, hanem egy kicsi parányit a népekre is gondolni; s tervébe némely »jobb közigazgatási« eszméket is felvett.

V. *Ferencz* modenai herczegnek nagyon nem tetszett ez a »liberalizmus«, ellenben nagyon tetszett az osztrák-olasz liga, melytől ő háborút várt a francziák ellen, a mi neki kedvencz eszméje volt. Nehogy tehát ezt a kilátást kockáztassa, megírta Velenczéből (1851. ápril 27.) külügyminiszterének: *Forli* grófnak, hogy Isten neki, elfogadja a liga-tervet daczára a liberálisztikus szagu kifejezéseknek; majd megértelmezi ő azokat a maga módja szerint; bizik mindennekfelett Ausztriában, a mely nem igen szokott »frázisokkal« gondolni, s tud port is szórni az emberek szemeibe, miként a márczius 4-iki »legliberálisabb alkotmány« ígéretével is megmutatta; hát biz az nem igen fog azokon az »equivoque« kifejezéseken fenakadni.

Miután az osztrák kormány e magasztos jellemvonása által, lelkiismeretét a »liberális frázisokra« nézve megnyugtatta találta, nekiállt és saját felkent fejedelmi kezével papírra tette bölcs nézeteit a háboru felől, melyet az osztrák-olasz liga a francziák ellen viselni fog. Bölcs elmélkedése, nevének örök dicsőségére nyilvánosságra került, és szól többek között a mint következik:

»Mig egyidejűleg egy angol hajóhad, paixhaus-ágyúkkal ellátva a Szajján feluszik, szükséges lesz, hogy az osztrák-olasz szövetséges hadsereg az osztrák-német szövetséges hadsereggel egyetértésben, mihamarább franczia földre lépjen, s a hydra feje ellen, Páris ellen menjen, mely a mellett, hogy az európai gonosztevőségek (scelleraggini) kloákája, egyszersmind inkább, mint valaha a francziák fővárosa. Nekem - ugymond - sem igényem, sem tehetségem, ez alkalomra a megkívántatott mozgalmakat kijelölni; csak annyit mondok, miként forrón ohajtom, hogy Párist bevéve, egész Európa egy emlékezetes leczkét adjon a francziáknak; fővárosuk máshová tétessék át, benső erődjök mind leromboltassanak, a határszélieket a szövetségesek foglalják el, a Német- és Olaszországgal határos minden megyébe katonai gyarmatok telepíttessenek, hasonló a törökhatárszéli osztrák gyarmatokhoz; sőt azt indít-

ványoznám, hogy részben az ottani horvátok és szlavonok szállíttassanak át azokba a francia megyékbe, s az általok begyarmatosított vidékek a gyarmatosok eredeti uralkodóinak felsősége alatt álljanak; a mostani zavargó lakosok Franciaország belsejébe kergettesse, vagy Amerikába deportáltassanak. Franciaországnak ne engedessék erődöt, vagy egy szabott számon túl hajót építeni, tartsa élmezve az ellenséges hadseregeket, míg minden eképen el lesz rendezve. Fizesse meg a hadi és az új gyarmatosítási költségeket, és rontsa le Páris erődvényeit. - Óh! minő élvezet volna nekem, mások mellett az olasz-osztrák zászlót is lobogni látni a montmartrei magaslatokon.«

Termett-e valaha a legféktelenebb demagógia földje fanatikus örültséget, mely megmérkőzhetnék e fejedelmével, kinek »udvarias és bölcs ítéletét« (cortese e sapiente giudizio) és »mély belátását« Schwarzenberg herceg osztrák külügyér a vám-liga érdekében hozzá írott levelezésében oly »tiszteletteljes érzelmekkel« kiemelgette.

Ha Ausztria hatalmas állásfoglalása nehézzé tette Olaszország felszabadításának munkáját, más részt nem lehet tagadni, miként az viszont sokat könnyített a dolgon, hogy az Isten haragja ily szabású uralkodókkal verte meg a szegény olaszokat, mert ez biztosítást nyújtott arról, hogy a ki az olasz szabadság zászlaját, siker kilátásával kitűzi, azt Itália minden népei követni fogják.

De ha csak valószínű sikerre nem nyújtatik kilátás, bajosan lehetett reményleni, hogy az általános elégedetlenség, általános komoly nemzeti mozgalomba fog kitörhetni, ha csak amolyan 1848-ik féle politikai földrengés nem rezeg végig Európán, a mi pedig emberi számitáson kívül esik, s azért ha tekintetbe vesszük, hogy mily terjedt s a legfontosabb stratégiai pontok birtoka által katonailag mennyire biztosítva volt Ausztria hatalmi állása Itáliában, épen nem lehet csodálkoznunk, hogy az »Itália farà da se« (Itália maga megteszi) jelszóban a turini államférfiak nem osztoztak, hanem külségségnek is szükségét látták.

Az e cél felé irányzott törekvéseket azonban nagyon megnehezítették a Mazzini és pártja által többször ismételt forradalmi szándoku, de bizony csak lázadási természetű felkelési kísérletek, melyeket én, ha és amikor tudomásomra jutottak, mindig határozottan kárhoztattam, s azoktól Mazzinit, fájdalom, sikertelenül, visszatartóztatni iparkodtam.

Nézetem e dolog felől mindig az volt, hogy a mi szabad és célszerű is lehet ott, hol a türelme vesztett nép pusztán kormányformaváltoztatás, vagy belső szervezeti átalakulás céljából folyamodik a forradalomhoz, az sem nem szabad, sem nem célszerű oly esetben, midőn nemzeti függetlenség, idegen uralom alul való felszabadítás a cél.

Első esetben a forradalom nem háború, csak belvillongás, melynél a felkelő nép csak kormányhatalommal áll szemben; s az ily forradalom pár napi utcái harczzal már nem egy ízben eldöntetett; de a második esetben a forradalom valóságos háború külhatalom ellen, - melynek hatalmi súlypontjához benn az országban hozzáférni nem lehet, mert külhaderővel, külerőforrásokkal rendelkezik. Ily háborút semmi ponton sem lehet torlaszok mögül utcái harczzal eldönteni. Ily esetben tehát csak arra kell a tevékeny hazafiságnak szoritkozni, hogy a függetlenségi aspirációk eleveenségben tartassanak, s hogy az események fordulata a nemzetet készületlenül ne lepje meg, ha ez aspirációk valóítására, oly alkalom nyílik, melynél józan számitás szerint a siker valószínűsége csakis a nemzet elhatározásától függ. Ennyit tenni, annak, a ki eléggé bírja polgártársai bizalmát, hogy tehesse, hazafiúi kötelessége, de lokális kitöréseket akár szitogatni, akár rendezni, politikailag hiba, mert semmi észszerű célt nem lehet általuk elérni, erkölcsi szempontból pedig kárhozatos, mert az áldozatra kész hazafiakat haszontalanul kompromittálni, s vérükkel pazarkodni nem szabad.

Nekem minden körülmények között e nézetek szolgáltak emigráczióális tevékenységemben zsinórmértékül, melytől soha el nem tértem. *Mazzinit* szenvedelmesebb véralkata más

ösvényre terelte. Ő mindig azon illúzióban élt, hogy minden a kezdeményezéstől függ, nem számított a viszonyokkal; mindig azt hitte, hogy ha egy vagy két ponton egy merész »coup de main« sikerül, az úgy fog hatni az olasz népekre mindenütt, mint a trombíta-riadó a katonákra, és egész Itália talpra áll; s ez illúziónak az lett a vége, hogy nem csak Itália talpra nem állt, de még csak a »coup de main« sem sikerült egyszer sem. Volt eset, midőn egy ily meghiusult kísérlet után *Mazzini* nekem írásban bevallotta, hogy nekem van igazam, s hogy ő tévedett, - de ez a tény utáni konfesszió a történetet meg nem történtté nem tehetette.

E kísérletek azonban nagy nehézségeket okoztak a turini kormánynak. Ellenségei minden oldalról azzal vádolták, hogy e merényletek azon több mint elnézésnek, azon ápolásnak kifolyásai, melyben az olasz forradalmi szellem Turinban találkozik. Barátjai pedig előrelátáshiányt, gyengeséget vetettek szemére. Ausztriának a piemonti sajtó szabad mozgása s az oda menekült olasz hazafiaknak nyújtott pártfogás elleni kifakadásai a párisi kormánynál is támogatásra találtak. Volt eset, midőn *Hübner* báró (osztrák követ Parisban) *Guiche* herczegnek, Franciaország turini képviselőjének egyenesen azt mondotta, hogy addig nem lesz nyugalom az olasz félszigeten, míg ő, *Guiche*, és *Apponyi* (osztrák képviselő Turinban) együtt el nem mennek Viktor Emánuel királyhoz, s neki tudtára nem adják, hogy »fel kell rugnia a szabadelvű intézményeket Piemontban.« Emlékezetre méltó a király nyilatkozata, melyet akkori miniszterének: *Dabormida* tábornoknak tett, midőn ez őt Ausztria azon fondorkodásai felől értesítette »Én« - mondá a király - »nem vágyódom más dicsőségre, mint arra, hogy a történelem azt mondja felőlem: becsületes ember (re galantuomo) voltam; a mely perczben nekem lehetetlenné tétetnék népeimet boldogokká tenni, s ígéreteimet és kötelességeimet beváltani, leszállanék trónusomról.« (*Dabormida* levelei *Villamarinához* Párisba 1853. április 26. és 28.) - Ily viszonyok között rendkívüli fordulatnak kellett beállani az európai eseményekben, miszerint a turini államférfiak alkalmat találjanak az olasz kérdésnek az európai kérdések közé bejuttatását megkísérteni, s ez által a francia vagy angol segítség kieszközlése felé utat törni.

IV.

A krími háború. - A nyugati hatalmak erőlködései szövetségükbe vonni Ausztriát. Ennek magatartása. - Piemont ajánlata és feltételei. - Cavour merész lépése. - Viktor Emánuel és Cavour utazása Párisba. - A párisi kongresszus.

Ez alkalmat az 1854-iki keleti háború hozta elé, melyre a török birodalom védelme végett Franciaország és Anglia szövetkeztek az orosz ellen.

E két nagyhatalom, még mielőtt valósággal hadat izent volna az oroszoknak, minden igyekezetét arra fordította, hogy Ausztria szövetségét megnyerje az orosz elleni háborúra. Nem akarták vagy nem birták belátni, hogy ez merő lehetetlenség. Megfészkelte magát tanácsaiban az a képtelen - magyar hazánk reményeire nézve oly szerencsétlen - előítélet, hogy e háboruban Ausztria részvételére nélkülözhetlen szükségük van. E boldogtalan előítélethez a háború alatt is mindvégig görcsösen ragaszkodtak. Ausztria port szórt szemükbe kétes ígéretekkel, feltételes kilátásokkal orruknál fogva hurczolta őket; a nyugati hatalmak mind ezt eltűrték, nekik Ausztria kellett minden áron. Nem kapták meg, s az osztrák kegyvadászatnak végeredménye az lett, hogy míg ha a helyzet logikájával, s ennek alapján a lengyel s magyar nemzetekkel vetettek volna számot, Európát az orosz nagyravágyás ellen örökre biztosíthaták; az osztrákra való tekintet miatt a nagy czélok, melyek a háborúnál kitűzettek, tökéletesen elpárologtak; a

nagy hegy egy nyomoruságos egeret szült; s a keleten oly állapot tákolgatott össze, melyből okvetlen el kellett következni a legutóbbi orosz-török háborúnak, melynek a török birodalom áldozatul esett, s mely az orosz hatalmi befolyás körét oly irtózatosan kitágította, hogy a következtetések: hatalmak elnyelésének, egész nemzetek romlásának veszélyével terhesek, s végeredményük kiszámíthatatlan.

»A keleti kérdés 1854-ben és most,« irataim harmadik kötetének tárgyát képezendi; itt csak annyit fogok említeni, a mennyi az 1859-iki olasz háború keletkezésének megértésére szükséges.

Ausztria a nyugati hatalmak által hozzá intézett legelső tapogatózásokat rögtön - s meg kell vallani ügyesen - arra használta fel, hogy Piemontnak ártson. - Miként kívánhatják tőle, - mondá, hogy az orosz ellenségévé tegye, mikor ott áll hátában fenyegetőleg a Piemont által ápolt, szitogatott olasz forradalom? Ausztria még csak szóba sem állhat addig a nyugati hatalmakkal, míg a turini kormányt nem kényszerítik, hogy biztos garanciákat adjon a rend és nyugalom felől. *Radeczky* tábornok már ép annyira ment, hogy garanciául Ausztria számára Piemont főerődjének: Alessandriának ideiglenes elfoglalását követelte.

Radeczkyból természetesen csak a katona szólt. Összetévesztette a hadászati tant a politikával, s követelése felett a diplomácia egyszerűen napirendre tért; hanem ennél politikai tekintetben tulajdonkép még többet ajánlottak a nyugati hatalmak Ausztriának. Azt ajánlották, hogy ha velők az orosz ellen sikra száll, garantirozzák olaszországi birtokait, s meg fogják védeni minden kültámadás ellen. Ez az ajánlat nem is tartatott titokban. Nyíltan ki lett hirdetve a »*Moniteur*« február 22-ki számában, és ingerült jegyzékváltásokra adott alkalmat Turin és Páris között.

Ausztriának azonban esze ágában sem volt az orosz ellen fegyvert fogni, a mi az ajánlott garancia feltételül lett kikötve; tehát más és más-más kifogásokhoz, ürügyekhez nyult, miszerint nem akarását palástolhassa. Így húzódtott a dolog hónapokon át, míg végre azon gondolat támadt a nyugati kormánykörökben, hogy ha a turini kormány rávétethetnék, miszerint ő álljon szövetségbe Franciaországgal s Angliával, és sereget küldjön a Krimbe, ez majd csak megnyugtató Ausztriát, mert azt képtelenség volna még csak gondolni is, hogy a kis Piemont hadsereget küldjön a távol keletre, itthon pedig megtámadja a hatalmas Ausztriát.

Az ily értelemben tett tapogatózásra a Viktor Emánuel király elnöklete alatt tartott minisztertanács 1854. december 13-kán abban állapodott meg, hogy Szárdínia kész 15 ezer főnyi hadsereggel részt venni az orosz elleni háborúban (két millió font sterling angol kölcsönön kívül) a következő feltételek alatt: 1. A nyugati két hatalom adjon biztosítást, hogy a békealkudozásoknál Szárdínia szolgálatai s áldozatai számba fognak vétetni. - 2. Szárdínia e szövetség által az európai rendszer (concert) integrans részévé avatva, részt vegyen a békének s Európa politikai egyensúlyának helyreállítását szabályozandó kongresszuson. - 3. A nyugati hatalmak - titokban tartandó külön egyességgel - kötelezzék magukat rábirni Ausztriát, hogy a szárd alattvalók lombárdiai és velencei birtokaikat feloldozza a zárlat alól, melylyel azokat bírói eljárás nélkül lefoglalta,⁸ s kötelezzék magukat arra is, hogy a békealkudozásoknál Itália állapota komoly megfontolás alá fog vétetni.

Hanem az Ausztria iránti tekintet e feltételek elfogadásának a nyugati hatalmaknál utjában állt. Ausztriának ez alkudozásokról nem volt ugyan pozitív tudomása, de gyanította azokat, s mindent elkövetett, hogy megghiusítsa. Mindig azzal állott elő, miként Szárdíniának a nyugati

⁸ Lásd a 3-ik sz. alatti jegyzéket a fejezet után.

hatalmak szövetségébe befogadása, annak fontosságot adna, növelné politikai hitelét, s veszélyes befolyásra képesítené az olasz félszigeten, a mit Ausztria nem nézhetne el.

Ez hatott: - a feltételek elfogadásának minden reménye füstbe ment, s a dolgok oda jutottak, hogy vagy abban kell hagyni minden alkudozást, vagy minden feltétel s az olasz állapotokra nézve minden garancia nélkül kellett megkötni a szövetséget, a keleti háborúban való részvét végett.

Ekkor *Cavour* merész, kockáztatott játékra határozta el magát; nem tudom, vajjon az ő helyén mertem volna-e kockáztatni?

Nehezen. Ő azon szempontból indult ki, hogy ha Szárdinia visszahuzza magát, kívül marad az európai »concert« keretén, s nem lehet semmi reménye támogatást nyerni az olasz függetlenségi aspirációk valószínűsítésére; hát csak menjen be a király a nyugati szövetségbe minden feltétel, minden garancia nélkül; lehetetlen, hogy e loyális méltánylást ne vonjon maga után; ki tudja, minő fordulatot vehetnek az események; ne zárják be maguk előtt az ajtót, hogy az előfordulható »chance«-nak hasznát vehessék. Nagy dolog Piemont politikai hitelének ama növelése, melytől Ausztria annyira tart. Hát »előre bátran«, mondá *Cavour*, »mutassuk meg a világnak, hogy a savoyai ház zászlója, méltó a francia és angol zászlók magasztos társaságához«.

A király és a minisztertanács elfogadták *Cavour* nézeteit, csak a külügyminiszter: *Dabormida* tábornok ellenezte határozottan; s egyedül maradván, kilépett a kormányból. A külügyi tárczát *Cavour* vette át.

Az idő *Cavournak* adott igazat. »Partem fortuna sibi vindicat« mondja *Cicero* a hadi győzelmekről. Ez a diplomáciai győzelmekről is áll. A siker nagy igazoló. De merész, kockáztatott játék volt.

A szövetségi szerződés 1855. január 25-kén megkötött. Szárdinia kötelezte magát 15 ezer főnyi sereggel saját költségén részt venni az orosz elleni háborúban, s ezt a sereget a mondott számban a háború végeig fenntartani. Semmi feltétel, semmi kikötés nincs a szerződésben Szárdinia javára, csupán annyi van említve a VI. cikkben, hogy Anglia s Franciaország garantirozzák a szárd állam épségét és kötelezik magukat annak minden támadás elleni védelmére, addig amíg a folyamatban levő háború tart.

Ennyi volt az egész. Még csak az sem volt kikötve, hogy Szárdiniának a béke-kongresszuson szava legyen.

A szárd parlament nehezen fogadta el a szerződést. De még is elfogadta. A képviselőház 101 szóval 60 ellen, a szenátus három napi heves vita után 63 szóval 27 ellen.

Szárdinia az elvállalt kötelességet becsületesen teljesítette. De sok politikai megaláztatást kellett túrnie. 1855. márczius 15-én Bécsben konferencia nyitott meg a feltételek előleges megállapítása végett, melyeknek a béke-alkudozásoknál alapul kellend szolgálniak. Ez a híres négy pontos konferencia, mely irataim III. kötetében részletesen taglalva lesz. Szárdinia e konferenciából kizáratott. *Cavour*, nehéz szívvel bár, ezt is eltűrte, nehogy olasz reményeinek útját vágja. - S miszerint királya méltóságának látszatát némileg fedezze, még maga nyilatkoztatta ki: hogy miután Szárdinia s Ausztria között a diplomáciai viszony meg van szakítva, elismeri, miként nehéz dolog volt módot találni, hogy e két állam képviselői egy konferenciában együtt üljenek; de ahhoz csak még is joga volna Szárdiniának, hogy szövetségesei által a béke-feltételek vele előlegesen közöltessenek, mert hiszen hadviselő-fél s az Anglia s Franciaország között kötött szövetségi szerződésben, melyhez Szárdinia hozzájárult, világosan ki volt kötve, hogy a szerződő felek a háború megszüntetésére célzó semmi javaslatba nem bocsátkoznak a nélkül, hogy felette előbb mind együtt tanácskoznának.

Nem használt, - tanácskoztak Szárdinia hozzájárulása, meghallgatása nélkül; s Ausztria azt is keresztül vitte, hogy Szárdinia a később Konstantinápolyban tartott konferenciából is kizárattott. *Cavournak* be kellett azzal érni, hogy jogaira figyelmeztetett, jövőben azoknak tiszteletben tartását »reménylette« s jegyzékeket adott át Párisban, Londonban, melyekben a híres »négy pont« felől nézeteit eláradta, mintegy jelöl annak, hogy a dologhoz neki is szöllőja van.

Hát már csak a majdan tartandó békekongresszusban részvét kérdése maradt fenn. - *Walewski* francia külügyér a szárd részről erre nézve tett közlésre szóval azt felelte: hogy a konferenciában azért nem részesíthetett Szárdinia, mert ott csak az európai sulyegyen rendjébe vágó általános elvek vitattak meg; s az 1815-ki kongresszus példájára, ezt a nagyhatalmak számára kellett fentartani. Hanem az kétségtelen, hogy azon tanácskozásokban, melyekben Szárdinia érdekei is érintetnek, joga van magát képviseltetni, tehát a békefeltételek megállapításában részt kellend vennie, s a békeszerződést mint kiegészítő (integrans) félnek alá kellend írnia.

A turini kormány nem engedte ez elismerés előnyét kezeiből kisiklani; s írott jegyzékváltással kívánta a kongresszusban részvét-módját meghatározatni, figyelmeztetvén arra, hogy ha a nagyhatalmak megbízottjai, és a szárd képviselő közt különböztetések céloztatnának, az ez utóbbit, nagyon kinos, és kétértelmű helyzetbe tenné. (*Villamarina* jegyzéke 1855. jun. 5.)

Némi huzakodás, vonakodás után végre Napoleon császár egyenes rendeletére *Walewski* június 17-én írásba adta, hogy: a szárd meghatalmazott közvetlenül és személyesen részt veend mindazon tanácskozásokban, melyekben Szárdinia partikuláris érdekei érintethetnek. Ezenkívül az angol s francia meghatalmazottak gonddal lesznek, hogy a szárd képviselő folyvást értesítve legyen a közérdekű tárgyalások felől; végre a szárd meghatalmazott a békeszerződést aláírandja.

Angliában *Russell* eleinte azt emlegette, hogy némely etiquette-kérdéseket lesz szükség előbb elintézni, miként a bécsi kongresszuson történt, mire a szárd követ: *Azeglio* ögróf csak annyit mondott, hogy ez már csakugyan anachronizmus. Erre aztán az angol kormány is adott június 19-én a francziához hasonló biztosítást.

E szerint az el lett érve, hogy Szárdinia a kongresszusból nem lesz kizárva. Két millió font sterling költségbe és nem kevés vérbe került. De el lett érve. És e vér és pénz szerencsésebben lett befektetve, mint a 983 emberélet, 4201 sebesült és eltűnt, s vagy 412 millió frank kiadás, melyet vagy 20 évvel később a magyar melléknévvel felczafrangozott osztrák birodalom egyelőre Boszniába befektetett, miszerint jövődjét nem biztosítsa, hanem veszedelmesen kompromittálja.

Igaz, hogy nem épen valami nagyon fényes állás lett Szárdiniának a majdani kongresszuson kilátásba helyezve. Nem minden tárgyalásokhoz leendett bebocsátandó, csak azokhoz, melyekben »partikuláris érdekei« kerülendnek szóba. De hát az olasz, ha nehézségekkel találkozik, azt szokta mondani »pazienza« (türelem). *Cavour* is olasz volt, azt gondolta: »csak egyszer ben legyenek« - pazienza! - s a türelem ez esetben csakugyan rózsákat hozott.

A gyenge pitymallat, mely Itália komor egén ekként feltűnedezett, azt a gondolatot ébresztette Turinban, hogy jó lesz ha *Viktor Emánuel* király Párisba, Londonba, egy kis utat teszen. Megtette 1855 végével. *Cavour* vele ment.

Akkor Angliában voltam. A királyné, a kormány, a nép nagy rokonszenvvel fogadták a fiatal királyt. De nem gondolom, hogy ez a királyi látogatás valami befolyást gyakorolt volna az olasz ügy jövődjére. Hanem különös jeleneteknek voltunk tanui. Tudva volt Angliában, hogy *Viktor Emánuel* király kormánya erősen birokra kelt a Vatikánnal. Arról is hallottak

valamit, hogy pár száz szerzetes-zárda eltörlése, s a papoknak a köztörvények alá helyezése miatt, a hajdan rémületes, de már régóta kevésbé bántalmas vatikáni villámokat is utnak eresztették Turin felé. Hát a jó protestáns angol nép egy része Viktor Emánuelben ha nem is egy új Luthert, de legalább egy új Szász Móriczot vélte tisztelhetni. S mikor aztán a király kissé szétnézett a brit szigeten, fel egész Skóciáig, nem egyszer ugyancsak meg volt akadva, a mint egyik másik buzgó vallás-egyesület ékesen kikerekített üdvözlő adreszt olvasott fel előtte, melyben szidták a nagy Babilont hatalmasan, s a meglepett királyt egy nagy reformátorul dicsőítették, buzdították. Némi fáradságába került velük megértetni, hogy ő határozott barátja ugyan a vallásos türelemnek, a szabadságnak és az egyenlőségnek a törvény előtt; de egyszersmind igaz római katolikus s az is szándékozik maradni haláláig.

Igazi gyönyörűség látni, hogy néha-néha mi szeretetre méltóan inpraktikusok tudnak lenni, azok az én kedves praktikus angolaim, kiket én oly őszintén becsülök, szeretek, s kiknek én annyi hálával tartozom.

Párisban a királyi látogatás egészen más láthatárra talált. *Cavournak* haza, *Ratazzihoz* írott levelei igen biztatónak rajzolták a helyzetet Itáliára nézve. A dolog csakugyan annyira ment, hogy egy este *Napoleon* császár azt a kérdést intézte *Cavourhoz*: mit lehet tenni Itáliáért? - Ily szó, oly ember szájából, nagy dolog volt. *Cavour* tapintatosan engedelmet kért, hogy írásban adhasson jól átgondolt feleletet. - »Legyen, elvárom« kapta válaszul.

Igy jött létre azon terjedelmes emlékirat, melyről már említést tettem. Ez emlékirat, midőn Ausztriáról szól, egy hatalmas requizitórium (vádirat), mely létjogát is tagadásba veszi. »Mi az osztrák birodalom létoka? Miért létezik? Talán azon összetartási erő miatt, melyet a nemzeti érzelem ad? - Nem. Talán a császári czim, hagyományos prestige tartja össze, mely Nagy Károly óta II. József-ig oly hatalmas volt? - Nem. Talán a nemzeti ragaszkodás egy dynasztia iránt, mely arra mindig méltó, mindig jótékony volt? - Nem. Ausztria, mely eredetben, nyelvben, szokásokban egymástól különböző oly három fajra támaszkodik, melyeknek érdekei, irányai ellentétesek, csak a vitatásba hozni sem engedett központi hatalom által áll fenn, mely hatalmas szorongatásával együtt tartja a birodalom külön töredékeit, melyek természetesen szétválás felé szítnak. Ennek az egységes központi hatalomnak életelve ugyanaz, a mi az oroszé. S minden kormány, melynek életelve hasonló, Ausztriára mindig támaszkodhatott. Itt hát egy örökös koalícióval áll szemben Európa nyugata, melynek életelve ellenkező. - Koalícióra koalícióval kell felelni.«

Igaz, hogy midőn a felvetett kérdésre (mit lehet tenni Itáliáért?) gyakorlati részletekben felel, az emlékirat nagyon tartózkodóvá módosul, csakis a reformok terén mozog, de nagyon sokat enged olvasni a sorok között. Így például, midőn azt mondja, hogy ha 1849-ben Itáliára gondoltak volna a nagyhatalmak, most Piemont helyett Olaszország ereje állana rendelkezésükre, vagy midőn azt mutogatja, hogy eszme zavar a nemzeti függetlenségre törekvést, forradalmi törekvésnek mondani, gyűlöletessé iparkodni tenni azokat, a kiket jogaikból kifosztanak, régi hadifortély az elnyomóknál stb.

Ez emlékirat azonban csak a következő év január 21-én lett Walewski útján a császárhoz beküldve, ép akkor, midőn Ausztria rábirta Oroszországot, hogy a famozus »négy pontot« béke-alapul fogadja el.

E körülmény nyomása meglátszik *Cavour* iratán. Kimondja kísértő levelében *Walewskihez*, hogy miután egy nemével a diplomáciai költészetnek (par une fiction diplomatique) úgy kell tekinteni Ausztriát, mintha fontos szolgálatot tett volna Európának, azon szomorú alapról van kényszerítve kiindulni: hogy legalább ez idő szerint (pour le moment du moins) semmi territoriális áldozat nem fog Ausztriától kívántatni Itáliában. E szomorú alapról indulva ki, mindössze is csak javításokra kénytelen javaslatait szorítani. Megenyhíteni a vaskezü uralmat, mely Lombárdiára, Velenczére nehézkedik, kihuzni az

osztrák seregeket a pápai legációkból s a Romagnából. Ezeket szekularizálni, kényszeríteni a nápolyi királyt, hogy ne botránkoztassa tovább a polgáriasult Európát; igazságot szolgáltatni Ausztria által Piemontnak - - ennyire szállította le *Cavour* kísérő levelében elébb készült s fontolgatási anyagul beküldött emlékiratának bátorabb röptét.

És csakugyan nem is ment e szűk kereten túl az a kis szóváltás, mely az olasz ügyek felől a kongresszuson előfordult.

A béke-preliminárék 1856. február 1-én aláírtak a nagyhatalmak által Bécsben; s a békekongresszus (helyesebben konferencia) február 25-én vette kezdetét Párisban. Szárdiníát *Cavour* gróf és *Pes di Villamarina* örögróf képviselték. A békepontok már mind el voltak intézve, de Itáliáról még szó sem volt.

Végre az április 8-iki ülésen az elnök *Walewski* francia külügyér, *Napoleon* császár egyenes rendeletére, a dolgot nagyon szeliden szóba hozta.

Azzal vezette be előadását, hogy jó volna ha a konferencia tagjai, mielőtt szétoszlanának, eszmét cserélnének különböző tárgyak felől, melyek megoldást kívánnak, s melyekkel hasznos lesz foglalatzkodni, miszerint újabb bonyodalmaknak eleje vétessék.

Legelőbb is felhozta Görögország siralmas állapotát; beszéde folytán rátért Belgiumra, melynek lapjaiban a francia kormány ellen naponként a legsértőbb, legellenségesebb megtámadások tétetnek közzé, s végül felhívást tett, hogy valamint a westfáliai kongresszus megszentelte a lelkiismeret szabadságát, a bécsi a rabszolga-kereskedelem eltörlését, s a folyamhajózás szabadságát: úgy a párisi kongresszus is hozzon be a nemzetközi jogba egy nevezetes előhaladást, az által, hogy háború esetére a semlegesek egyenlő tengeri jogának szabályozására vesse meg az alapot.

Ily mindenféle tárgyakat felkaroló előadásában az olasz ügyekre nézve a következőkre szorítkozott:

A pápai birtokok anormális helyzetben vannak. Annak szüksége, hogy az anarchiának ne legyenek kitéve, Franciaországot Rómának, Ausztriát a legációknak katonai megszállására határozta. Hogy egy hatalom idegen seregek támogatására szoruljon, miszerint magát fenntarthassa, ez oly állapot, melyet lehetetlen rendellenesnek (anormal) el nem ismerni; Franciaország kinyilatkoztatja, hogy kész, sőt élénken óhajtja seregét visszavonni, mihelyt az a köznyugalomnak s a pápai kormány tekintélyének hátránya nélkül megtörténhetik. Reményli, hogy Ausztria e nyilatkozathoz csatlakozni fog.

Aztán azt a kérdést veti fel, nem volna-e kívánatos, hogy az olasz félsziget némely kormányai jól értelmezett kegyelmi tények által, véget vessenek a mostani rendszernek, mely a helyett, hogy a közrend ellenségeinek ártana, csak a kormányokat gyengíti meg, s a demagógiának párthiveket szerez. Jó szolgálat tétetnék nemcsak a rend ügyének az olasz félszigeten, de magának a két szicíliai kormánynak is, ha ez felvilágosíthatná a felől, hogy hamis uton jár.

Anglia első meghatalmazottja lord *Clarendon* erélyesen bele ment a kérdésbe. Kiindulási pontul azt vette fel, hogy el kell háritani az okokat, melyek az olasz félszigeten az idegen seregek általi megszállást előidézték, mert ha csak fegyveres erőre támaszkodnak, a helyett, hogy orvosolnák a bajokat, melyek a közelégedetlenség igazságos okai, ez csak oda vezethet, hogy egy oly rendszer tétetnék állandóvá, mely kevésbé válik becsületére a kormányoknak, a népekre nézve pedig sajnálatos. Hét esztendeje, hogy Ausztria katonai megszállása mellett Bologna ostromállapotban van, s az eredmény az, hogy a *brigandage* a vidéket folyvást zaklatja. Szekularizálni kell a kormányzatot a pápai birtokokban, s oly közigazgatási rendszert kell behozni, mely a kor szellemével összhangzásban van. Lehet, hogy ez magára Rómára nézve rögtön némi nehézséggel járna, de az osztrák által megszállott legációkban könnyen

kivihető. A nápolyi kormányt illetőleg pedig kötelessége a kongresszusnak szavát felemelni az általa követett rendszer ellen, mely csak szitogatja a forradalmi forrongást, a helyett, hogy csillapítaná. Mi békét akarunk Európának, de béke nem lehet igazság nélkül.

Gróf Buol osztrák felhatalmazott a többi kérdésekhez hozzá szól, de az olasz kérdésbe nem ereszkedik, nincs utasítása. Ez a kongresszus nem azért lett összehívva, hogy óhajtasokat adjon tudtára független fejedelmeknek, kormányzati rendszerükre nézve. Csatlakozik ugyan az elnök szavaihoz, de *Clarendon* lord eszmerendjébe nem megyen bele, s a római tartományok osztrák seregek általi megszállásának időtartama felől nem fog nyilatkozni.

A másik osztrák felhatalmazott báró *Hübner* pedig kijelenti, hogy Ausztria majd akkor vonja vissza seregeit, mikor annak idejét látja.

Az orosz képviselő azt mondja, hogy ő hallgat, a porosz előadására az a magyar szójárás alkalmazható, hogy »ötöl-hatol.«

Cavour előrebecsátja, hogy senkinek sem veszi jogát kétségbe az utasításaiban előre nem látott kérdések taglalásában részt nem venni, de fontosnak tartja, hogy a római tartományok megszállása felől kinyilatkoztatott vélemény a jegyzőkönyvben konstatáltassék. Aztán áttér Ausztriára. A római tartományok osztrák megszállása, ugymond, mindinkább állandó jelleget ölt; hét éve, hogy tart, s a megszállott tartományok állapota semmit sem javult, bizonyossága ennek az, hogy Bolognában az ostromállapotnak teljes szigorában való fentartása még mindig szükségesnek tartatik, ámbár már oly régi, mint a megszállás. Az osztrák haderő jelenléte a legácziókban és Pármában felforgatja a politikai egyensúlyt Itáliában, és Szárdiniára nézve valóságos veszélyt képez. Minélfogva kötelességének tartja Európa figyelmét ezen anormális helyzetre felhívni. Nápolyra nézve *Walewski* és *Clarendon* nézeteiben osztozik.

Ez előadásra *Hübner* báró osztrák képviselő kissé haragos hangon válaszolt. De hiszen ő már máskor is jelelt annak, hogy nem épen a leghiggadtabb diplomaták közé tartozik, kivált midőn Szárdiniával volt dolga, melyhez vagy melyről szeretett amugy »lőhátról beszélni.«

Figyelmeztette *Cavourt*, hogy kár volt csak osztrák okkupációról szólni, van ott francia okkupáció is, a miről hallgatott. Sőt még más is van. Maga Szardínia is nyolcz év óta okkupálva tartja Mentonet és Rokkabrunát, melyek a monakoi herczegséghez tartoznak. A különbség a kettő között csak az, hogy az osztrákokat és francziákat az illető uralkodó hívta be; míg Szardínia a monakoi herczeg akarata ellenére hatolt be birtokaiba, és tiltakozása ellenére mai napig is benmaradt.

Cavour sietett kijelenteni, hogy Szardínia kész a maga ötven főnyi hadseregét kivonni Mentoneból, ha a monakoi herczeg oly helyzetben gondolja magát, hogy oda veszély nélkül visszatérhet. A francia okkupációnak megszűnését bizonyosan, szintugy óhajtja, mint az osztrákénak; hanem figyelmeztet, hogy ez utóbbi sokkal veszélyesebb az olasz független államokra, mint az első. Egy gyenge sereg oly távol Franciaországtól senkit sem fenyeget, ellenben nagyon nyugtalanító dolog látni, hogy Ausztria Ferrarára s Piacenzára támaszkodva, melyeknek erődítvényeit folyvást szaporítja, az Adria tenger hosszában egész Ankonáig terjeszkedik.

A kongresszus jegyzőkönyve szerint ezzel az olaszvita véget ért, kivéve a nyilvánult nézeteket összefoglaló elnöki végszavakat. Hanem a jegyzőkönyv olvasásánál lehetetlen az embernek nem érezni, hogy még kellett valaminek történni, a mit a jegyzőkönyv nem említ. A tárgyalási fonal ily megszakadása nem természetes, szinte hajlandó az ember utána nézni, vajjon a könyvkötő nem tette-e valahová hátrább azt, a mi még ide tartozik. - Nem tette; hanem *Cavournak Ratazzihoz* írott levele, s *Nerlinek* a toskánai miniszterelnökhez és *Antonininek* a nápolyi külügyérhez intézett sürgönyeik tudnunk engedik, hogy a jegyzőkönyv nem mindent mond meg. - Viharos jelenet következett a mondottakra. Az angol felhatalmazottak, melegen

támogatták *Cavour* előadását, különösen lord *Clarendon* a pápai kormányról azt mondta, hogy az szégyen, gyalázat Európára, s erélyes interpellációt intézett Ausztria első felhatalmazottjához, *Buol-Schauenstein* grófhoz: mondaná meg, mi szándokai vannak Ausztriának az olasz ügyekre nézve. *Buol* rideg, peremptorius modorban válaszolt, hogy Ausztria nem ad számot szándokai felől lord *Clarendon*nak. - A lord sértve érezte magát s kijelentette, hogy ha a bécsi kabinet nem akar semmi megnyugtató ígéretet tenni, ezzel a kihívás keztyűjét dobja oda a szabadelvű Európának; ám lássa mit csinál, az a keztyű fel fog vétetni, s az olasz kérdés erélyesebb módokkal fog megoldatni, mint melyek a kongresszuson szóba kerültek. *Buol* gróf erre oly ingerülten, oly élesen felel, hogy a viharos ülés után *Clarendon*, a második angol képviselő *Cowley* lord által *Hübner* bárónak megüzente, miként egész Anglia fel fog háborodni az osztrák küldött botrányos szavai felett, ha azok tudomására jutnak.

Nem jutottak tudomására. A kongresszus elnökének felhívására beleegyezett a kongresszus, hogy ezek s általában minden, a mi a megrovott kormányok hitelének árt-hatna, a jegyzőkönyvből kihagyassanak. De a következesek oda mutatnak, hogy az, a mi kihagyatott, nagyobb befolyással volt az eseményekre, mint a mi beiktattott; nem ugyan Angliát illetleg; az angol kormány nem váltotta be lord *Clarendon* szavait, melyeket ez a következő napokban Napoleon császárnak és *Cavour* grófnak még fegyveres segítség kilátásba helyezésével is megerősített,⁹ hanem befolyással volt másutt. *Buol* gróf érezte, hogy a föld inogni kezd lábai alatt, szeretett volna tájékozást szerezni a veszély felől, s azért a bucsu-látogatás alkalmával oda nyilatkozott *Napoleon* császár előtt, hogy Ausztria nem volna idegen Franciaországgal egyetértésre jutni a kongresszuson Itáliára nézve felmerült kívánalmak kielégítésének módjai iránt; de a császár e szavakkal vágta ketté a tapogatódzás fonálát: »Késő! jobb volt volna ezeket az ápril 8-iki ülésen elmondani.« *Cavour*nak ellenben azt mondta: »Ugy sejtem: a béke nem lesz tartós.« Nagy dolog az, midőn egy oly ember, mint *Napoleon* császár, hatalma teljében ilyesmit »sejt.«

Még két körülményt tartok a párisi kongresszus keretéből feljegyzendőnek.

Egyik az: hogy Poroszország második felhatalmazottja: *Hatzfeld* gróf igen jelzetes módon emlegette *Cavour*nak, hogy Poroszország politikai viszonya Ausztria iránt azonos Piemontéval, s hogy kettőjüknek közös okai vannak panaszkodni Ausztria ellen.

» - - - - - den grossen Geschicken schreiton ihre Geister schon voran und in dem heute wandelt schon das morgen.«

Az 56-iki mában a 66-iki holnap lépdegélt.

A másik körülmény a fegyveres intervenczió kérdésére vonatkozik. Rettenetes emlékü szó a magyar történelemben. Ugy látszik sorsa a magyarnak, hogy az előrelépések a nemzetközi jog terén Magyarországnak elkésve érkeznek. De ki tudja? elkésve bár, meglehet, még sem meddőn. »Sors incerta vagatur, fertque refertque vices« írta *Lucanus*, s ezt írva történelmet írt.

A párisi békekötés VIII-ik cikkében ki lőn kötve: hogy ha a porta s a szerződő felek valamelyike között viszály fordulna elé, mely politikai viszonyaikat veszélyeztetheti, mielőtt fegyveres erőhöz történnék folyamodás, a többi hatalmaknak mediációra fog alkalom adatni.

Ebből *Clarendon* lord a kongresszus ápril 14-ki ülésében alkalmat vőn javaslatba hozni, hogy e szerencsés ujtásnak általánosabb alkalmazás adassék, miszerint a fegyveres összeütközéseknek eleje vétethessék.

⁹ Így írja *Nicomedé Bianchi* *Storia documentata* VII. kötet 278. lap; - de kutfőt nem idéz.

Walewski Franciaország részéről elfogadja az eszmét; kívánja, hogy ez mint a kor irányának megfelelő óhaj, jegyzőkönyvbe véssék, nem fogván ez semmikép a kormányok cselekvési szabadságát akadályozhatni.

Poroszország hozzájárul. Oroszország »ad referendum« veszi. Ausztria a *Walewski* formulázásához nem haboznék hozzájárulni, de abszolút kötelezettséget, mely az osztrák kabinet függetlenségét korlátozhatná, nem vállalhat.

Cavour gróf tudni kívánja, vajjon az indítvány akként értetik-e, hogy alkalmazása kiterjedjen oly fegyveres intervencziókra is, melyek tényleges kormányok (gouvernements de fait) ellen intézettek, mint a minő volt például Ausztria intervencziója Nápolyban 1821-ben?

Clarendon kijelenti, hogy indítványának a legáltalánosabb kiterjedésű alkalmazást kíván. Emlékeztetbe hozza Nagy-Britannia törekvését a spanyol de facto kormány elleni fegyveres intervenczió elhárítására 1823-ban. (Ha Magyarország képviselve lett volna a kongresszuson, a nemes lord figyelmeztetve lehetett volna, hogy Nagy-Britannia 1823-diki humanitárius elveit 1849-ben merőben elfelejtette. - - Szegény hazám!)

Walewski gróf minthogy nem kötelezettségről, hanem európai óhajítás kifejezéséről van szó, mely semmi hatalom cselekvési szabadságának útját nem állja: nem lát semmi nehézséget, hogy *Clarendon* lord eszméje általánosíttassék s a lehető legszélesebb horderővel ruháztassék fel.

Buol gróf természetesen *Cavour* ellen fordul. Ausztria intervencziója Nápolyban a nagyhatalmak laibachi kongresszusának határozatából történt. Nem ismeri el, hogy a nagyhatalmak akaratán alapuló intervencziók ellen egy másodrendű állam reklamálhasson. Tiltakozik oly tulszéles értelmezés ellen, mely a »tényleges kormányoknak« kedvező következtetésekre vezethetne. (Hiában, a bécsi kabinet csak bécsi kabinet, még ha Párisba - - látogat is.)

Cavour nem hagyta magát felfingereltetni. Meg van elégedve - mondá - az angol és francia magyarázattal. Hozzájárul.

Tehát Európa óhaja gyanánt vétetett jegyzőkönyvbe, hogy fegyverhez nyulás előtt barátságos hatalmak közbenjárása véssék igénybe; s remény fejeztetett ki, hogy ehhez a kongresszuson nem képviselt kormányok is hozzájárulandnak.

Ugy legyen.

V.

Orsini merénylete. - Pietri szenátor véleménye. - Napoleon császár és Cavour. - A plombièresi találkozás. - Diplomáciai hadjárat. - Cavour mély belátása és bámulatos ügyessége. - Albert főherceg Berlinben. - Bárány Kellersberg ultimátuma. - Cavour felelete. - A koczka el volt vetve.

Nem tartozik iratom keretébe huzásról-huzásra kísérni a diplomáciai sakkjátékot, mely a párisi kongresszusra következett, két éven át folytatott, s melynél Ausztria kisebb-nagyobb sikerrel mindent elkövetett, miszerint Piemontot politikailag elszigetelje. De mielőtt a döntő mozzanatokhoz érnék, meg kell emlitenem, miként ugy látszik nekem, hogy *Orsini* attentátuma, s magaviselete a tömlöczben, nem volt befolyás nélkül az események fordulatára.

Orsini merénylete 1858. január 14-kén hajtatott végre. Szörnyű merénylet volt. Azon perczen, midőn a Napoleon császárt és nejét vivő kocsi a Lepelletier-utczában a színházi bejárat

előtt megállt, *Orsini* és társai rettenetes robbanó anyaggal töltött bombákat dobta a kocsira. Irtózatós robbanás következett. Tömeg volt a színház körül. Sok ember esett áldozatul, még több megsérült, de a császár s neje sértetlen maradtak.

Az időben *Pietri* szenátor Franciaországban rendőrfőnök volt. Ugyanazon *Pietri*, kit mint bizalmas emberét a császár később megbízott, hogy a köztünk közbejött egyezkedés folytán, a magyar emigrációval viszony részleteinél őt képviselje. Tanuságot tartozom tenni, hogy személyeink iránt kitűnő szivességgel, Magyarország iránt nagy jóakarattal képviselte. Vele utaztam a császárhoz *Valleggioba*. Utközben sokat beszélt *Orsiniról*, kivel mint fogolylyal hivatalánál fogva gyakran érintkezett. Rokonszenves szánakozással beszélt róla. Meg is akarta menteni a vérpadtól. Minden befolyását felhasználta arra, hogy a császár kegyelmezzen meg *Orsini* életének. A császár, mert annyi emberélet esett áldozatul, nem gondolta a felelősséget egyedül magára vállalhatni, hanem kijelentette, hogy ha az államtanács, melybe érsekek is meghivandók lesznek, kegyelem mellett nyilatkozik, ő helybe hagyja; s felhatalmazta *Pietrit*, kísértse meg nézeteinek többséget szerezni. *Pietri* eljárta emberről emberre kapacitálni. Biztató ígéreteket kapott, s a kegyelem reményével ment az államtanácsba; és midőn ott még az emberszeretet vallásának szolgái is elhagyták, és kisebbségben maradt: ez annyira nehezére esett, hogy rendőrfőnöki hivataláról lemondott. *Orsini* nem volt romlott ember, mondá nekem *Pietri*. Fanatikus volt, ki a honszeretetet a mártýromság vágyának rajongásáig vitte. Abban a tévhitben élt, hogy a császár áll utjában Olaszország szabadságának. Pedig dehogy állt. Mindig barátja volt. Hő barátja volt. Felvilágosította *Orsinit* tömlöczében, hogy ha sikerült volna a császárt megölnie, ép azt ölte volna meg, ki a világ hatalmasai közt az egyedüli ember, kitől az olaszok támaszt, segítséget várhatnak.

Igy beszélte ezeket nekem *Pietri*.

E felvilágosítás nem maradt hatás nélkül *Orsinira*. Február 21-én a mazasi tömlöczből levelet irt a császárhoz. »Ne utasítsa vissza, Sire,« - írja levelében - »egy hazafi szavát, ki a vérpád küszöbén áll. Tegye szabaddá Itáliát és huszonöt millió olasz áldása fogja Önt az utókorra kísérni.«

A hirlapoknak megengedtetett e levelet közzétenni. Ezt *Orsini* jelnek vette, hogy a sir széléről hazájáért felemelt szava a császár szívéhez utat talált, s márczius 11-én, már a la roquettei börtönből egy második levelet irt, melyben nyíltan kárhóztatja a politikai orgyilkosságot s intette az olasz ifjúságot, »készüljön a haza felszabadításának kivívására, gyakorolván magát a polgárerényekben, melyek egyedül tehetik Itáliát szabaddá, függetlenné s mult nagyságához méltóvá.«

A bünt büntetés illeti. Bár megtalálná mindenütt fent, mint alant. *Orsinit* megtalálta. A vérpádon halt meg büneiért. De ez az ember szerette hazáját forróan, önzéstelenül. Vétkezni is csak a hazáért volt képes.

Szent szó a haza! Óh, hogy e kor vezéreszméjének tulanyagias fuvallata miatt, e szó, bár még hangzik az ajkáról, a tettek mezején varázsát kezdi veszteni!

Ne érjem meg, hogy elvesztette.

Szorgalmazás ment Párisból Turinba, hogy jó szemmel vétetnék, ha *Orsini* e két levele és végrendelete a lapokban közöltetnék. *Cavour* azt felelte: »közölni fogjuk, de értsék meg Párisban, hogy ez egyenes támadás Ausztria ellen, nem csak Piemont, de a császár részéről is.«

»Csak közöltessék,« volt a válasz. - És közöltetett, alkalomszerű bevezetéssel. (»Gazzetta Piemontese« 1858. 77. szám.)

* * *

1858. márczius végénél vagyunk. Juniusban *Conneau* ur, *Napoleon* meghitt orvosa, Turinba utazott *Cavourt* értesíteni, hogy a császár szívesen látná őt *Plombières* ben. Napoleonnak szokása volt a bizalmas megbízásokra nem czimzetes diplomatákat használni. Nekem is *Conneau* ur volt később kapocsnak kijelölve, (bár személyesen nem ismertem,) ha *Pietri* el volna foglalva. (Gyakran el volt. Ő járt Nizzába is, s keze nyomában »suffrage universel« kelt.)

A plombièresi találkozás (1858. július) prologusa volt az 1859-iki drámának. A részletekről még nincs a fátyol egészen levonva. Az olasz diplomácia történetírói még tartózkodva szólnak róla. Annyit azonban állithatni vélnek, miszerint Napoleon császár határozott ígéretet tőn, fegyverrel segíteni Piemontot, hogy Ausztria Itáliából egészen kiszoríttassék. De a háboru idejének meghatározását a császár magának tartotta fenn. Időközben készüljön Piemont. Tartsa fenn az erkölcsi agitációt Olaszországban. Akadályozza a forradalmi mozgalmakat. Ne közelítsen Ausztriához, ne is provokálja - »nagyon.« De igyekezzék Oroszországot barátjává tenni. Olaszország egységéről nem volt szó. A pápa világi hatalma fentartandónak lett kijelentve, de nagyon összeszorított határok között. Toskána és Nápoly iránt csak kölcsönös tapogatódzás fordult elő, nagyon óvatosan, mindkét részről. Ellenben a savoyai dynasztia számára egy felső-olaszországi királyság alakítása 12 millió lakossal határozatba ment. A francia fegyveres segítség kompenzációjául Savoya átengedése megállapított. Nizzáról azt végezték, hogy majd máskor végeznek, majd a háboru után. Írás nem történt; a dac- és védszövetség csak hat hóval később köttetett meg.

A mit később *Pietritől*, *Cavourtól* s magasabb helyekről is hallottam, feljogosít azt mondanom, hogy ez a »leírás« lényegében hiteles.

A plombièresi találkozás után több mint négy hónappal (1858. november) *Salvagnoli Vincze*, - ki megbízásából? ez nincs felvilágosítva - emlékiratot nyújtott be a császárnak Compiègneben, melyben az osztráknak francia segítséggel olasz földről kiűzetését megállapított dolognak vevén fel, az olasz félsziget mikénti felosztásának kérdése tárgyalatik. Ez a compiègnei találkozás a maga idejében nem kis zajt keltett. Én azt nem tartom fontos mozzanatnak az események fejlődésében; az tény, hogy a császár hallgatással fogadta a propozíciókat, s én csak azért említem, miszerint alkalmam legyen azt a megjegyzést tenni, hogy a politikai problémák természete határozza meg a történelem ellentállhatlan logikáját; mely kivívja magát, még ha az emberek nem merték is egész nagyságában felfogni, a mozgalom kezdetén, melyet a problema természete idézett elő. Így történt ez mindig; így történt nálunk 1848-49-ben; így történt Olaszországban. Előadtam e fejezet kezdetén az olasz kérdés történelmi kényszerűségü természetét. Nemzetté lenni, független egységes nemzetté! ez volt a kérdés; ez aspiráció ott volt századok óta minden olasz kebelben, s az egységes nemzeti lét ki is vivta magát. Mazzini és követői mindig fennen hirdették (gyönyörű az a szózata az olasz ifjúsághoz, mely e szavakkal kezdődik: »Ti keresitek a hazát - - és miért nem találjátok meg?«) de mindazon óriási tevékenységben, mely az 59-iki olasz háboru előidézésében kifejtetett, az olasz egység kérdése soha egy szóval sem fordult elő; nem csak nem fordult elő, de sőt oly tervek állítottak fel, melyek, ha végrehajtásra jutnak, az olasz egység, sok időre, lehet századokra, lehetetlenné tétetik. Ilyen lépés volt a compiègnei javaslat is. Egység helyett négy Olaszországot hozott javaslatba. Ezek egyikét (a közép-olaszországit) *Napoleon Jerome* herczeg uralkodása alatt. A mi annyit tett volna, mint a felosztást a francia császárság dynasztikus érdekeinek védpaizsával fedezni. És az olasz egység még is meglett. Napoleon császár nem csak nem akart egységes Olaszországot, de sőt határozottan ellenzette. És mégis meg lett. Egyetlen egy hatalom sem akarta egész Európában; és még is meglett!

Tanulság fekszik ebben a nemzetek számára. Vessenek számot nemzeti létök feltételeivel; s ha e létnek gyökere van a történelemben, mely egyedül teremt nemzeteket, (a természet csak nemzetiségeket állít elő - s a kettő nem egy,) az idő meghozza a valósítást; hacsak a nemzet maga magáról le nem mond. Nemzetnek csak a lemondás halál.

De ha a compiénnei emlékirat nem volt lényeges mozzanat, 1859. január elseje az volt.

Midőn Párisban a diplomáciai kar megtette ujévi látogatását a Tuillériákban, *Napoleon* császár sajnálatát fejezte ki, hogy a barátság Franciaország és Ausztria közt meghidegült.

A hallgatag, de akkor nagyhatalmu ember e kevés szava mennydörgés volt; s ilyennek ismerte azt fel egész Európa; és hogy értelme felől senki se lehessen kétségben, megadta hozzá a magyarázatot *Viktor Emánuel* pár nap múlva a parlamentet megnyitó trónbeszédben, melyben beszélt a fájdalomról, melyet Itália annyi részéből kiáltani hall, s ki-mondta szilárd eltökélését: jogaiban bizva várni a gondviselés határozatát.

Ez a »gondviselés« Párisban testesült meg számára. Onnan voltak sugallva a bátor szavak¹⁰ s e »gondviselés« csakhamar írásba is adta »határozatát.«

El volt határozva, hogy *Clotilde* hercegnő, *Viktor Emánuel* király leánya, *Napoleon Jerome* herceghez nőül megyen.

A herceg január 14-én ment Turinba az esküvő végett, de mielőtt ez megtörténne, császári meghatalmazott minőségben aláírta a véd- és daczszövetségekötést Franciaország és Piemont között - s ezt a császár »örömmel« ratifikálta.

A szövetség feltételei már decemberben meg lettek állapítva; kevésbé különböztek a plombièresi előzményektől. »Háboru Ausztriának; kikergetni Ausztriát Itáliából. A császár kétszázezer francia élén főparancsnoka lesz az összes szövetséges seregnek. A háboru nem ápril vége előtt, de nem később mint legfőlebb júliusban. Szerencsés kimenetel esetére Szárdinia Felső-Olaszországgá leszen. Megkapja nemcsak Lombárdiát és Velenczét, hanem Modenát, Pármát, Romagnát és a legációkat is. (Ez előny volt Plombières felett.) A pápa világi hatalma fentartatik, de Rómára és a római provinciára szoríttatik. Közép-Olaszország független állammá szerveztetik. (Ez hátrány Plombièreshez képest.) Nápoly nem említettik. - Savoya a francziáké lesz. - Nizza felől a háboru végével határozandnak.«

Igy adja elő ezt *Bianchi* diplomáciai történelme, *Cavournak Villamarinához* intézett levelére (1858. decz. 24.) hivatkozva. Mire én csak annyit jegyzek meg, hogy a legációk s Romagna iránti állapotás nem látszik összehangzásban lenni *Napoleon* császárnak a háboru megnyitásakor kibocsátott proklamációjával; sem azzal a mit a bolognai küldöttségnek adott válaszról *Valeggio* ban a császári főhadiszálláson hallottam.¹¹ Nizzáról pedig *Cavour* gróf pozitive mondotta előttem *Pietri* előtt, midőn a villafrankai béke ellen kitört, hogy annak átengedése kikötetett s elfogadtatott.

¹⁰ Cavour távsürgönye Villamarinához jan. 1. Levele ugyanahhoz 1859. jan. 8.

¹¹ Bolognából - mely az osztrák őrség kivonulása után forradalmi nyilatkozatot tőn - küldöttség ment a császárhoz azon kéréssel, hogy az ő ügyöket is karolja fel. Értesülésem szerint azt kapták válaszul, hogy ha az osztrák ellen keltek volna fel, az más volna, de ők bevárták míg az osztrák elhagyta Bolognát s azután csináltak forradalmat. Hát ki ellen? a pápa ellen. A francziák nem a végett jöttek Olaszországba, hogy a pápát birtokaitól megfoszszák.

Akármi legyen is ez: daczára az elhatározott háborúnak, ápril végeig, melyen innen a császár nem vélte a háborura készen lehetni, még gyakran oly kétes fordulatot vettek a viszonyok, mintha igazolni akarnák azon angol közmondást, hogy a pohár még akkor is kisikolhatik a kézből, midőn az ajkakhoz emeltetik.

Egy egész viszontagságteljes diplomáciai hadjáraton kellett keresztül hatolni, mielőtt a fegyveres hadjárat megkezdetnék.

E diplomáciai hadjáratban tűnik ki leginkább *Cavour* gróf mély belátása, bámulatos ügyessége s a csodálatig fáradhatlan tevékenysége.

A főnehézséget Anglia okozta. Már a whig kormány sem jó szemmel nézte a szándokot, hogy az olasz félsziget territoriális berendezése megváltoztassék. Azon hibás nézpontról indulva ki, hogy az olasz kérdés reformokkal megoldható: ez irányban ugyan határozott állást foglalt, miként a párisi kongresszusnál is láttuk, de mindennek ellene nyilatkozott, a mi ezen tulmegyen. De miután 1858-ban a toryk kerültek kormányra, ezek, kiknek politikai dogmájuk még mindig az 1815-ki szervezet volt, már épen mindent elkövettek, mindent megkísérlettek, miszerint az olasz háborúnak elejét vegyék, s Ausztriát olasz birtokaiban biztosítsák. Mondhatni: lázas tevékenységet fejtettek ki ez irányban Európa minden szögletén: Párisban, Szentpétervárott, Berlinben, Bécsben, Turinban, Rómában, Nápolyban, s az olaszországi kis udvaroknál, és osztrákbarát tendenciáikkal, a francziák császárájának számításait nem egyszer megzavarták.

Az angol diplomácia minden egyes helyen más-más hurt pengetett. Párisban a demagógia véres rémét idézgette fel, mely a háboru által óriási arányokra fogna növekedni. Turinban azzal izgatott, hogy ha Piemont francia segítségre támaszkodva még egyszer harcra kél az osztrák ellen: vagy legyőzetik, s akkor örökre vége van, vagy függeteg állásba kerül Franciaország irányában, tönkre teszi fináncziáit, elpazarolja országa gazdagságát, veszélybe ejti szabadelvü intézvényeit, a nélkül, hogy az olaszok ragaszkodását megnyerné, mert egy olasz tartomány sem akar Piemonthoz aggregáltatni. Bécsben pedig azzal fenyegetőzött, hogy ha Ausztria nem mond le a fegyveres avatkozásról a pápai tartományokban, ha nem lesz rajta, hogy ott s a többi olasz államokban megnyugtató reformok hozassanak be, a háboru kikerülhetlen s a következesek beláthatlanok. Emlékezetre méltó *Buol-Schauenstein* grófnak válasza, mely a bécsi kabinet irányát meglepőleg jellemzi. »Nem mondunk le fegyveres avatkozási jogunkról, segiteni fogjuk fegyverrel az olasz uralkodókat, ha felkérnek, nem tanácsolunk semmi kormánynak reformokat. Franciaország a nemzetek pártfogójának szerepére játsza magát, mi a dynasztikus jog pártfogói vagyunk s maradunk.«¹²

Turinban azonban azzal kecsegtették magokat, hogy bár mennyire ellenezze is Anglia a háborut, ha az egyszer kitör, annyira nem merhet dacolni az angol nép közvéleményével, miszerint Ausztria mellett fegyvert fogjon; de *Napoleon* császár még e részben sem érezte magát biztosnak, miként alább látni fogjuk, ha majd a köztünk volt viszony előadása kerül sorra. Az angol kormány minden követ megmozdító tevékenysége csikarta ki a császártól azon szóbeli nyilatkozatot (lord *Cowley* angol követhoz), hogy segiteni ugyan el van határozva Szárdiniát, ha Ausztria által megtámadtatik, de ha Szárdinia lenne a kihívó, nem számithatna francia segítségre. *Malmesbury* lord angol külügyér erre kormánya nevében komoly hangon tudtára adta a francia kabinetnek, hogy e nyilatkozatot ünnepélyesen jegyzékbe veszi. Ennek következtében kénytelennek vélte magát a császár *Cavour* utasítani, hogy ugy vigye a dolgot, miszerint Ausztriától jöjjön a támadás. - *Cavour* ezt keresztül vitte.

¹² Loftus sürgönye Malmesburyhoz. - Bécs 1859. január 15.

Még nehezebbé tette az angol kormány Napoleon helyzetét az orosz és porosz kormányokkal viszonyaiban.

Napoleon császár mindjárt a plombièresi találkozás után arra fordította figyelmét, hogy az orosz és porosz kormányok barátságos magatartását biztosítsa. *Napoleon* herceget Varsóba küldötte egyenesen a cszárral értekezni. Az eredmény a barátságos semlegesség kilátásba-helyezése volt, s azon ígéret, hogy Poroszországra is ily irányban fognak hatni; de feltételeket kötöttek ki, melyeknek egyike az volt, hogy Itáliának osztrák uralom alól felszabadítása esetére a császár dynasztikus nagyravágyásokra ne gondoljon. - Berlinben azt óhajtották ugyan, hogy az olasz ügyek közegyetértséssel békésen intéztessenek el, de a császár küldöttje azon benyomással ment haza, miszerint nem valószínű, hogy háboru esetén Poroszország az osztrák mellett fegyvert fogjon.

A helyzet azonban bizonytalanabbá vált, midőn Anglia törekvései annyira tért kezdettek nyerni, miszerint a francziák császára azon valószínűséggel látta magát fenyegetve, hogy a dolog formaszerinti mediációvá fog kifejlődni, melyet Poroszország támogatni fog, Ausztria pedig elfogad, s melyet ily viszonyok közt nem lehetne visszautasítani.

Ennek útját vágandó, a császár rábirta Oroszországot, tegye európai kérdéssé az olasz kérdést s indítványozzon kongresszust annak megoldására.¹³

Megtette. Az angol tory kormány eleinte dühbe jött e vonás felett, mely az ő köreit megzavarta; fenhangon hirdette, hogy nem veszen részt oly kongresszusban, melyben az 1815-ki szerződések taglalás alá vétetnének, s az olasz félsziget kormányaiban változtatások czéloztatnának; de csakhamar észre vette, hogy a rideg ellenzés rossz számítás; felfogta a kongresszus eszméjét, de körét a maga álláspontjához idomította, s ebben czélt is ért; márczius vége felé Anglia, Poroszország s Oroszország már a pontozatokban is megegyeztek, melyek a kongresszus tárgykörét meghatározták; meghatározták oly módon, hogy ha ez alapon jön össze a kongresszus, Piemont minden aspirációi hajótörést szenvednek.

A kongresszus megakadályozására Piemontnak - váratlanul - az ellenséges táborból jött egy kis segítség. A három nagyhatalom által elfogadott alappontozatok egyike az volt, hogy a kongresszus meg fogja állapítani a kormányzati reformokat, melyek az olasz népek megnyugtatására szükségesek. Természetesnek látszott, hogy e reformok feletti tanácskozásokból az illető olasz kormányokat nem lehet kizárni, s az is természetes volt, hogy, ha ezek részt vesznek a kongresszuson, Szárdiniát sem lehetend kirekeszteni.

Ausztria pedig, midőn a kongresszuson részt venni késznek nyilatkozott, (csak hogy: az olasz territoriális viszonyok változhatlanságának, s a közte és a kisebb olasz fejedelemségek közt kötött szerződések sérthetetlenségének alapján) dölyfös határozottsággal kijelentette, miként ahhoz soha sem fogja megegyezését adni, hogy a kongresszuson Szárdiniával találkozzék. De érezte, hogy ezt bajosan lenne képes kikerülni, ha a többi olasz fejedelmek a kongresszusban részt vesznek. Tehát ezekhez fordult. Tudtokra adta, hogy ellenzi belügyeiknek a kongresszus tanácskozási körébe-vonását, mert azt független fejedelmi jogaikra sérelmesnek tekinti. Nem süket füleknek beszélt. II. Ferdinánd nápolyi király *Carafa* miniszter által tudtul adta Szentpétervárra (márcz. 30-án), hogy a nagyhatalmaknak nincs joguk az ő országa belügyeibe

¹³ Hogy Oroszország e fellépése francia kívánatra történt, ennek diplomáciai bizonyítványát birjuk 1-ör báró *Brunnow* orosz követ memorandumában lord Malmesbury angol külügyérhez (1850. márczius 10/22), melyben ezt olvasom »d'après le désir de la France le Cabinet impérial a cru devoir prendre l'initiative de cette réunion diplomatique« (az orosz császári kormány engedve Franciaország kívánságának, helyén látta e diplomáciai összejövetel indítványozását magára vállalni) - 2-szor lord Malmesbury utasításában lord Cowley angol követhoz Párisban, 1859. május 5-én, melyben ez áll: »Oroszország kinyilatkoztatta, hogy a kongresszust Franciaország kívánságára indítványozta.«

avatkozni; ily jogot ő soha sem ismerend el. *Antonelli* bibornok kijelentette, hogy nincs oly emberi hatalom a világon, mely a szent atyát rábirhatná, hogy ily avatkozást megengedjen. *Toskána*, *Párma*, *Modena* csatlakoztak e nézethez. A modenai herczeg (ugyanaz, ki horvát határőröket akart telepíteni Franciaországba) már előbb (márcz. 11-én) kijelentette az angol ügynöknek: *Scarlett* urnak, hogy miután a *Cavour* által pártfogolt gonosztevők (facinorosi) alattvalóit lázadásra iparkodnak bujtogatni, ő osztrák fegyverekre támaszkodik. Ám legyen háboru, ő ugyanis mint olasz fejedelem, úgy is mint osztrák főherczeg Ausztriával áll, ha kell Ausztriával dől, de nem tágit Ausztriától.

Azonban míg ezek kétségessé látszottak tenni a kongresszus összejövetelét, másrészt Anglia tevékenysége folytán a viszonyok azzal fenyegették *Szárdiniát*, hogy a kongresszus az ő kizárásával s az olasz fejedelmek nélkül is összejöhet. És e tekintetben *Cavour* még a francia kormánynál is ellenséges indulattal találkozott. Nevezetes dolog az, (mit a történetírónak e kor eseményeinek felfogásánál szem előtt is kellend tartania), hogy *Napoleon* császár politikája miniszteriumának politikájától gyakran eltért, ezzel nem egyszer ellenkezett is. A császár politikájába miniszterei gyakran be sem voltak avatva, sem végrehajtásában alkalmazva. Mi magyarok is csak a császárral, *Napoleon* (Jerome) herczeggel, (kit legfontosabb lépéseknél hol közvetítőül, hol végrehajtóul alkalmazott) és a császár nem diplomáciai állásu meghittjeivel érintkeztünk. Minisztereivel nem. Én legalább soha. Ezek nem voltak viszonyainkba beavatva. Legalább 1859-ben nem. Később, midőn *Thouvenel* volt külügyminiszter, a helyzet némileg változott; de nem, mintha a »rendszer« változott volna, hanem mert nemeskéri *Kiss Miklós* ezredes barátom *Thouvenellel* benső meghitt viszonyban állott, mit családi összeköttetés is növelt; s a császár, kinek e viszonyról tudomása volt, e bensőségen fenn nem akadt.

A piemonti kormányhatalmi viszonyban is meg volt ez a dualizmus. A plombièresi titokba nem volt francia miniszter beavatva; sem az 1858. decemberben megállapított véd- és daczszövetségi feltételekbe.

Kivéve *Napoleon* herczeget, ki akkoron miniszter volt ugyan, de nem állott a miniszteriummal szolidaritásban, sőt határozott ellentétben állott, s a szövetség megkötésénél sem miniszteri minőségben járt el. Arról a miniszteriumnak nem is volt tudomása. Általában a dolog akként állott, hogy míg az avatott olasz történetírók még akkor is, midőn *Napoleon* császár már trónvesztett, száműzött volt, tehát sem remény, sem félelem nem lehetett ítéletükre befolyással, fennen hirdetik, miként *Napoleon* olasz politikájának kutfeje az olaszok iránti rokonszenve volt, melyet sem *Cavour*, sem senki más nem idézett elő; egészen spontaneus jellemmel birt; a császár miniszterei sokszor épen nem barátságos, itt-ott néha ellenséges érzelmeket is tanusítottak Piemont iránt, különösen *Walewski*val *Cavour* soha sem állott valami szívélyes viszonyban. Hidegség, feszültség volt köztük; tán még az sem volna tulzás, ha azt mondanám, hogy gyűlölség.

Abban a kongresszusi kérdésben is, mely a turini kormány törekvéseit még a tizenkettedik óra felé is meghiusulással fenyegette, *Walewski* akként viselte magát, hogy *Cavour* okát látta *Villamarina* örgrófnak Párisba, 1859. márczius 20-án a következőket sürgönyözni: »*Walewski* oly levelet irt ide a francia követnek, hogy vagy el kell vesztenünk bátorságunkat, (gittarci nello scoraggiamento) vagy valamely kétségbeesett tethez kell folyamodnunk« s midőn ennek következtében *Villamarina* *Walewski*hez fordult, valóságos viharra fejlett beszélgetésük. »Mit akarnak önök?« mondá *Walewski* - »a császár csak nem fog, a császárnak nem kell háborut viselni *Szárdinia* nagyravágyásának kedvéért! A dolognak békésen kell elintéztetni a kongresszuson, s abban *Szárdinia*nak semmi joga sincs résztvenni.«

E heves lesújtó nyilatkozatra *Villamarina* hevesen, de férfiasan felelt: »Vésse ön jól emlékezetébe, gróf ur,« - mondá - »mi nem fogjuk türni ezt az »affrontot,« melylyel érdekeink és

méltóságunk is fenyegettetnek. - - Sem a politika, sem a becsület nem engedi, hogy türjük.« - »Hát egyedül hagyatva mit fognak önök tenni?« kérdé *Walewski*. »Teszszük azt, a mit apáink tettek s mi magunk is tettünk,« felelé *Villamarina*, »kibontjuk a harcz zászlaját egyedül, és legyen ön biztos felőle, megvivjuk ellenségeinket minden eszközzel, mely kezünkbe akad; és tekintet nélkül akárkire is a világon, lángba borítjuk Európa négy szögletét. Eleshetünk, de egy vértengerben fogunk elesni. Nemzet bármi kicsiny legyen is, ha hős erénnyel ekként esik el, biztos lehet, hogy újra fel kél, erőteljesebben, mint valaha. (Villamarina levele Cavourhoz 1859. márcz. 21-22.)

Ah! a mely nemzet sorsát ily férfiak intézik s a mely nemzetnek ily intéző férfiai biztosak, hogy hő honszerelmük férfias határozottságának útjain, őket nemzetük az első arisztokratától kezdve az utolsó koldusig el nem hagyja, annak a nemzetnek bármi kicsi legyen is, van jövődjö; - - - Piemontnak lett. Olaszország lett belőle.

A dolog nagyon komor szint öltött. Napoleon császár Cavourt sürgősen Párisba hivatta. Márczius 25-én ért oda. Akkor lett neki egy (első) emlékiratom benyújtva, mely alább a levelezések között majd előfordul. A háboru biztos kilátásával ment haza; de azon meggyőződéssel is, hogy Piemont és Olaszország irtózatossághoz nem menek el, s hogy óriási áldozatokra kell készülniök. Így írta ezt *Cavour* márczius 29-én *Lamarmora* tábornoknak. Egyszersmind azon nézetének adott kifejezést, hogy a háboru még vagy két hónapig késni fog.

Nem késett annyi ideig. Ezt *Cavour* Ausztriának, s Ausztriánál két körülménynek köszönhetette.

Az egyik az, hogy a bécsi udvar nagyon harczias kedvre melegedett. Régóta készült s tetőtől talpig készen fegyverben állt. Belátta, hogy akármit csinálnak is a diplomaták, ezt a viszályt végre is csak fegyver dönti el. Azon - meg kell vallani, nagyon jól gondolt, de szokás szerint nagyon rosszul végrehajtott - nézetre jutott, hogy tanácsos odadobni a harcz keztyűjét Piemont arczába, mielőtt a francia seregekkel egyesülhetne. A sikerben nagyon bizott. Nagyon erősnek érezte magát annyival inkább, mert biztosnak vélte (és nem ok nélkül), hogy a német szövetséges gyűlésen többséggel bír: mely Ausztria ügyét Olaszországban a német konföderáció ügyének tekinteni el van határozva, s Ausztria védelmére még azon esetben is hadat üzen a francziák császárnak, ha Poroszország azt ellenezné.¹⁴

Márczius végével a háboru a Rhénusnál még Párisban is jóformán bizonyosnak tekintetett, - *Cavour* legalább márcz. 29-én *Lamarmora* tábornoknak, mint bizonyost írta Párisból, hogy a háboru a Rhénusnál is vivatni fog.

A bécsi udvar azonban Poroszországot is reá birni törekedett, hogy vegyen részt a háboruban s támadja meg a francziát a Rhénusnál. Ennek kieszközlése végett *Albert* főherczeget, akkoriban Magyarország kormányzóját küldte Berlinbe, ki ápril 14-én érkezett oda.

»Mi, mondá a főherczeg, késedelem nélkül berontunk Piemontba, hogy hetvenkedéseért megfenyítsük. Ez első lépésnek nem nagy fontosságot tulajdonítunk, mert biztosak vagyunk, hogy tönkre zuzzuk a szárd hadsereget, mielőtt a francia segíthetné. A dolog komolyabb amott a Rhénusnál, de ott is győzünk, ha kezdet óta együtt tartunk. Ausztria kétszázezer embert ad kontingensül a német szövetségi hadsereghez; a fővezérletet a porosz regensnek (mostani császárnak) engedi át, s kész Poroszországgal váltakozni a dieta elnökségében.«

Hatalmas ajánlat volt; de *Albert* főherczeg elfelejtette, hogy a Hohenzollern-háznak teljességgel nem lehet érdekében a Habsburg-házat maga mellett türni, vagy épen elsőségre

¹⁴ Lásd a 4-ik sz. jegyzéket a fejezet után.

segíteni Németországban. Berlinben még nem voltak készen 1859-ben 1866-ra, de már gondoltak rá. Hát azt felelték, hogy semlegesek maradnak, s fegyverhez csak akkor nyulnak, ha Németország érdekei találóan fenyegettetni.¹⁵

Ausztria azt gondolta: ez sem baj, majd hasznát veszi annak a kétszáz ezer embernek Itáliában.

Csak ürügyre volt még szüksége, s erre azon (második) körülményt használta fel, hogy mióta csak a kongresszus eszméje felmerült, Ausztria mindig előzetes feltételnek szabta, hogy Piemont fegyverezzen le, s önkényteseit küldje haza, a mire Piemont, természetesen legkisebb hajlamot sem érezett.

Ennélfogva Ausztria ápril 23-án báró *Kellersberg Ernő* által ultimátumot küldött Turinba a lefegyverzést s az önkénytesek hazabocsátását kevély hangon követelve, különben a háborút megkezdettnek tekintendi. Három nap engedtetett a válaszra.

Cavour ápril 26-án ennyit felele: »Legyen a felelősség azokon, a kik elsőik fegyverkeztek, s fenyegető parancsokat (intimazioni) helyeznek a békés kiegyenlítés méltányos javaslatai helyébe.«

Cavour távsürgönyözött Párisba. Viz alá borította a Lomellinát, (Ticino folyammenti vidék), készült Turint védeni, s türelmetlenül várta az osztrák támadást. - 28-án még nem támadtak. *Cavour* angol fondorkodásokat sejtett; volt is oka rá. De végre mégis 29-kén *Gyulay* osztrák tábornagy száz ezer ember élén átkelt a Ticinón.

Cavour elérte célját: az osztrák támadott.

Francia seregek kezdtek kikötni Genuában. Akadémikusan szállhattak partra. Angol hadihajók állták el a tért a kikötőben. De mégis partra szálltak.

Napoleon császár május 12-én kötött ki Genuában.

Alea jacta erat. A kocka el volt vetve.¹⁶

¹⁵ De Launay szárd követ levelei Cavourhoz Berlinből, 1859. ápril 14. és 22.

¹⁶ Lásd az 5. sz. jegyzéket a fejezet után.

Magyarázó jegyzetek az I-ső fejezethez.

1-ső szám, a 8-ik laphoz.

»Károly Albert király jegyzékét hajlandó voltam szószerinti értelembe venni.«

Sokszor volt alkalmam Mazzininak kinyilatkoztatni, hogy miután az olasz kérdés ép úgy, mint a magyar, a 49-iki események folytán egyenesen nemzeti lét kérdése, én az ő helyzetében e létérdeknek a republikánizmust alárendelném, s mindent elkövetnék, hogy Olaszországnak idegen uralom alól felszabadítása s független állammá egyesítése végett, a turini udvarral egyetértésre jussak, mert nekem úgy látszik, hogy a szárdinai király ép oly szerepre van hivatva az olasz szabadság kérdésénél, mint a minőre az erdélyi fejedelmek voltak a magyar szabadság kérdésénél. Mazzini erre azt felelte, hogy ő is kész volna republikánus elveit a nemzeti lét kérdésének alárendelni, ha arról nem volna meggyőződve, hogy Olaszország felszabadítását az idegen uralom alól csakis republikánus jellegű mozgalomtól lehet remélni. Ő számbavett, mondá, minden lehető tényezőt, s bizonyosnak mondhatja, hogy a savoyai háznak esze ágában sincs Olaszország felszabadítására gondolni. Legfőlebb is csak addig emelkednek vágyai, hogy Piemont határait némely olasz tartományok annexiójával kiterjeszsze, de mindenek felett csak arra gondol, hogy saját trónját biztosítsa. Ez állításának igazolásául a szövegben említett diplomáciai jegyzékre hivatkozott, - ő volt az, ki ezt velem megismertette - és hivatkozott arra, hogy e jegyzék a közép- és dél-olaszországi önkénytesek lelkesedését a fagypontra lehűtötte, s az osztrák győzelmet az által lehetővé tette.

Mazzini még 1859-ben is azon nézetben volt, hogy monarcháktól Olaszország semmi kielégítőt nem várhat, és azért ellenkezőleg mint Garibaldi, az 1859-iki háborúnál szenvedőleg maradt.

Én ellenben mindig azon nézetben voltam, hogy politikában az érdektalálkozás határoz, s hogy vannak esetek, midőn az érdekek a legellentétesebb elemek közt is találkozhatnak, mint találkoztak az észak-amerikaiak függetlenségi harczában az amerikai republikánusok s az abszolutisztikus Franciaország érdekei. Én hát, mondtam, mindig kész leszek a segítséget elfogadni, akár kitől is, ha az hazám függetlenségének visszaszerzéséhez vezethet. Elfogadtam, szoktam volt mondani, magától az ördögtől is, csak hogy vigyáznék, hogy el ne vigyen. E nézetkülönbség miatt szakadt meg köztem s Mazzini közt végkép minden érintkezés, minden viszony, midőn 1859-ben Napoleon császárral s a turini kormánnyal összeköttetésbe léptünk.

Azonban erkölcsi tartozást teljesítek Mazzini emléke iránt, midőn feljegyzem, hogy Nicomede Bianchi, kinek pedig mint az olasz királyi ház levéltára igazgatójának hiteles okiratok állottak rendelkezésére, nagybecsű munkájában (Storia Documentata della Diplomazia Europea in Italia dal 1814 al 1861. a VIII. kötet 285. lapján) ezeket írja:

»Mazzini József az utóbbi 30 éven át legyőzhetlen hittel harczolt az olasz nemzet politikai egységének eszméje, mint minden olasz forradalom közvetlen célja mellett. Az ő tanácsára, kevéssel a villafrankai béke után, a republikánus párt néhány kitűnő tagja a monarchikus párt némely főbbjeihez fordult oly célból, hogy minden erő összpontosíttassék az unitárius forradalom kezdeményezésére Sziciliában. Ez értekezések akkor függőben maradtak, de abba nem hagytak. 1860. márciusban újra felvették. S ekkor Mazzini helyeslően az alkudozást, március 2-án ezeket írta: »Nem az forog fenn, hogy reszpublika vagy monarchia legyen-e, hanem a nemzeti egység, a lét vagy nem-lét; s ha Olaszország monarchikus akar

lenni a savoyai ház alatt, ám legyen (sia pure), s ha a felszabadulás után felszabadítónak vagy nem tudom: minek akarja üdvözölni (acclamare) a királyt vagy Cavourt, ám legyen. A mit most mindnyájan akarunk, az: hogy Olaszország létrejöjjön (che l'Italia si faccia).«

2-ik szám, a 13-ik laphoz.

»Viktor Emánuel király kormánya hiven örködött az alkotmány épsége felett, még ha e miatt idegen hatalmasok tekintetének fenyegető villámaival találkozott is.«

Orsini rettenetes attentátuma (1858. január 14.), mely annyi ember életébe került, borzalmat keltett mindenütt, s megrettentette Napoleont. A turini kabinet ellenségei felhasználták az alkalmat, hogy a francziák császáját ellene felingereljék. »Ime a Cavour által szitogatott forradalmi izgatás eredménye, gyümölcse, Sire!« mondá a pápa nuncziusa Napoleonnak, midőn megmenekülése alkalmából gratulált. Az osztrák követ pedig annyira ment, miszerint egyenesen megkérdezé, ha nem véli-e a császár az időt megérkezettnek arra, miszerint Ausztriával egyetértésre jusson a végett, hogy Piemont kényszerítették felhagyni engedékenységevel az olasz emigránsok fondorkodásai és a napisajtó kicsapongásai iránt. (Villamarina, szárd követ jelentése Cavourhoz 1858. jan. 17.) Ez inszinuációk annál kevésbé tévesztették el hatásukat, minthogy egyidejűleg némely oly incidens adta magát elő Piemontban, melyek Sacconi nuncziusnak és báró Hübner osztrák követnek a vizet malmára hajtották. Egy turini napilap Orsini tiszteletére apológiát tett közzé a királygyilkolás mellett. A cikk szerzője Bianchi-Giovini Aurél e miatt vád alá helyezve, az esküdszék által felmentetett. Mazzini több napon át tartózkodott Genuában bántalmatlanul, s az ott megjelenő republikánus lap: »Italia e popolo,« a Mazzini pártjának közlönye, egy cikket hozott Mazzinitól, mely a január 14-én csakugyan elkövetkezett eshetőség alkalmára a pártnak magatartási utasítást adott.

Ez incidensek folytán gróf Walewski, francia külügyér, 1858. január 22-én a turini francia követ: La Tour d'Auvergne hg által jegyzéket adatott be Cavour grófnak, melyben a nélkül, hogy részletes javaslatokba bocsátkoznék, a kormányok szolidaritásának nevében erélyes intézkedésekre szólította fel a turini kormányt az »olasz demagógia« ellen, mert, ugymond a kormányok itt nem politikai véleményekkel állanak szemben, legyenek azok bármi merészek, bármi ellenségesek Európa jelen politikai rendje iránt, hanem egy vad felekezet (secta) követőivel, kiknek a királygyilkolás és orgyilkosság hitágazatai közé tartozik, kik tehát magukat ez által a polgáriasult társadalom törvényein kívül helyezik.

Cavour gróf, a mint a francia követ neki ez ingerült hangon tartott jegyzéket felolvasta, nyomban szóval, egész nyugodtsággal csak annyit felelt: »Királyom kormánya minden lehető meg fog tenni, hogy az ily gaz attentátumok ne ismételtessenek. Gonddal leszünk, hogy a sajtó-törvények erélyesen alkalmaztassanak. Az eddiginél is nagyobb figyelemmel fogunk felügyelni a menekültekre, s nem fogjuk megengedni, hogy akárki is közülök Piemont vendégszeretetével büntetlenül visszaéljen. De midőn e szerint őszintén hajlandók vagyunk a francia kormány igazságos kívánalmainak eleget tenni, azon határok között, melyeket az ország alaptörvényei elénkbe szabnak, egyszersmind kötelességünknek tartjuk a párisi kabinet figyelmét azon tényre felhívni, hogy folyvást haladványos arányban szaporodik a menekvők száma, kik a többi olasz tartományokból Piemontban keresnek menedéket. Ha a baj gyökeres orvoslata óhajtatik, azon kell lenni, hogy megszűnjenek az okok, melyek a bajt előidézik.«

E válasz felett annyira elkéseredett Walewski, hogy a turini követ: Villamarina örgróf előtt a következő kifakadásra engedte magát ragadtatni: »Tudják meg önök, hogy mi el vagyunk határozva a végletekig menni, és azon országokba, melyekből az orgyilkosok és konspirátorok ki nem üzetnek, mi magunk fogunk elmenni, őket saját kezeinkkel még a föld gyomrában is felkeresendők.«

Ez aztán fenyegetés volt a hatalmas Franciaország kormányától a kicsi Piemontnak. S e fenyegetésre négy követelés következett. 1. Tiltassék el az »Italia e popolo« további kiadása; 2. tiltassék meg a politikai menekülteknek a hirlapokba írni; 3. a külfejedelmek és kormányfőnökök elleni sajtóvétségek esküdszék nélkül ítéltesse; 4) Bianchi-Giovinini s a zavargó emigránsok az országból kiűzessenek.

Cavour a törvényre tette kezét s azt felelte: »nem! előttünk s királyom előtt a törvény szent. A ki vét a törvény ellen, a törvény büntető karja utoléri. De államcsinyt nem követünk el semmi fenyegetésre, semmi érdekért.«

Napoleon császár személyesen is közbelépett. Beszélt Szárdínia képviselőinek Itália függetlenségéről, mint szíve legédesebb óhajáról. Figyelmeztette őket, hogy reményeik teljesülése a francia szövetségtől függ; hogy mástól, s különösen Angliától, fogatos támogatást nem várhatnak. Ő nem fenyegetőzött. Tisztelettel szólott a szárd kormány méltóságos magatartásáról. De kérte őket, tegyenek ők érte is valamit, ne tegyék a szövetséget lehetetlenné.

De Cavour nem tágitott egy hajszálnyira sem a törvénytől. A dolog vége mindössze is az lett, hogy egy törvényjavaslat, mely már két év előtt (1856. áprilisban) nyújtott be De Foresta által a képviselőháznak, a külhatalmak elleni összeesküvésekről, a politikai gyilkosságokról és az esküdszék-alakításról sajtóvétségi ügyekben, a kamara által tárgyalásba vétetett s elfogadtatott.

A francia kormány teljességgel nem volt hajlandó ezzel megelégedni, de Napoleon - becsületére legyen mondva - megelégedett. Magához hívatta a szárd követet: Villamarina örgrófot, s így szólott hozzá: »Hálával fogadom a piemonti parlament eljárását. Biztosítom önt, hogy sohasem fogom elfelejteni Piemont loyális magaviseletét személyem iránt« - s ezzel mintegy más tárgyra térve, (pedig dehogy tért) ama közömböseknek hangzó, kevés szavakkal nagy határozatot jelző modorban, mely neki sajátja volt, azt kérde Villamarinától: »Hát a casalei és alessandriai várak új erődítési munkái haladnak-e?« - »Sire!« felelé Villamarina, »mi folyvást készülünk a nagy napra.« (Villamarina levele Cavourhoz 1858. május 29.)

S ezzel a fenyegető válság véget ért.

De még érdekesnek tartom megemlíteni, hogy, midőn a vita Walewski fenyegetése és dolyfös követelései által az elmérgesedés legnagyobb fokára hágott, Cavour 1858. február 9-én Villamarinának Párisba a következő utasítást küldte: »Bátorság! Képviselje ön felemelt fővel továbbá is a nagylelkű királyt, s annak loyális kormányát, a mely a mint sohasem fog alkudozni a rendetlenséggel, úgy semmi esetben sem engedendi magát megfélemlíttetni hatalmas szomszédainak fenyegetései által. Folytassa ön a diplomáciai küzdelmet, méltósággal, mérséklettel, de a nélkül, hogy csak egy lépéssel is meghátrálna. Ha elvesztendené ön a reményt, hogy kiszolgáltatik számunkra a tartozott igazság, el fog ön jönni, hogy felöltse ezredesi egyenruháját, s védeni fogja királya kíséretében a haza méltóságát s becsületét.«

»Károly Albert Oportóban (számkivetésben) halt meg, hogy fejét meg ne hajtsa Ausztria előtt, - a mi ifju királyunk elmegyjen meghalni Amerikába, vagy nem egyszer, de százszor is inkább elesnék alpesek lábainál, mintsem hogy egyetlenegy folttal meghomályosítsa nemes fájának régi szennytelen becsületét.« stb.

Korunkban, hol a jog, s a népeknek a joghoz forrott szívérelme oly igen sokat szenvedtek, jól esik az ember lelkének király és miniszter személyében a történelem aranykönyvének ily magasztos alakjaival találkozni, kik előtt a jog, a szabadság, s a törvény megtartásának kötelessége annyira szent. És bizony-bizony ez a legjobb politika is. Jöhetnek idők, (jönni fognak,) midőn a történelem e szót: »király«, csak a multak hagyományaiból ismerendi, de a mig monarchiák vannak, a történelem logikájának néha lassu, de mindig kérlelhetlen ítélő-széke mindig igazolni fogja azt, hogy az alattvalók jogának tiszteletben-tartása s a népszabad-ság hű védelme a legbölcsebb uralkodói politika, mert ez a népek igazi, valódi szeretetével veszi körül a trónusokat, s bizony-bizony mondom, csak a népek igazi szeretete nyujthat a trónok számára oly rendithetlen sziklaalapot, melyet a pokol kapui sem dönthetnek meg. Minden egyéb csak homokalap, melyet az emberi dolgok viszontagságainak szele elseper. - Oh, hogy ezt oly nehéz a hatalmasokkal megértetni!

(E nevezetes epizód részleteit Nicomede Bianchi már idézett diplomáciai történelméből meritettem.)

3-ik szám, a 30-ik laphoz.

»Ausztria a szárd polgárokká honosított lombárd-velencei menek-vők birtokait birói eljárás nélkül lefoglalta.«

Ez a lezárolás nagyon csunya vonása volt az osztrák kormányzati rendszernek. Ausztria 1850. decz. 20-án kelt császári dekretum által az osztrák alattvalói jogoktól megfosztottaknak s kötelességek alól feloldozottaknak nyilatkoztatta ki mindazon lombárdiai és velencei emigránsokat, kik három év alatt hazájukba vissza nem térnek. Ennek következtében az osztrák alattvalói viszonyból ekként kirekesztett emigránsok közül többen magukat szárd pol-gárokká honosították, tehát mint már nem osztrák alattvalók Lombárdiában és Velenczében birt jószágaik élvezetére nézve oly jogi tekintet alá estek, mint akármely más idegen, kinek ott birtoka van. - Ennek daczára Ausztria egy Mazzini-féle felkelési kísérlet folytán minden emigráns birtokait - ezekét is - legkisebb birói eljárás nélkül sequestrálta s jövedelmeit el-kobozta. S midőn a szárd kormány ez ellen, saját alattvalóit védendő, azon kétségbevonhatlan jogi alapon tiltakozott, hogy birtokot nem szabad elkobozni a nélkül, hogy a birtokos biróilag oly vétségben elmarasztaltatnék, mely törvény szerint birtokelkobzási büntetést von maga után: Ausztria azt felelte, hogy törvényes vagy nem törvényes az elkobzás, neki az mindegy, elég, hogy a császár, felsőségi hatalmának teljességében, azt szükségesnek itéli. Ő azt nem kutatja, hogy vétke-e valaki, vagy nem. Nem teszen különbséget emigráns és emigráns között. Mindannyian vétkesek. A desperátusabb forradalmárok merényleteket csinálnak. Az ovatosak, mérsékeltek pedig lesik, hogy a merényletekből hasznot huzzassanak. Ausztriának e birtoklefoglalások a kezességnek egy nemét nyujtják az emigránsok magaviseletére nézve, meg kárpótlásul is szolgálnak a zavargások által okozott károkért és költségekért. Aztán ha Ausztria denacionalizálta is az emigránsokat, arra nem hatalmazta fel őket, hogy magukat más országban naczionalizálják, kivált a szomszéd forradalmi szellemű Szárdiniában!!

Ily gyönyörűségesek az osztrák császári felsőség teljességének (plenitudo potestatis imperialis) igazságügyi maximái. S a nyugati hatalmaknak annyira szívéükön feküdt az, hogy Ausztria valamikép meg ne nehezteljen, miszerint még ily ügyben sem merték Piemontnak nyiltan, határozottan pártját fogni. Mindössze is csak holmi sima glacé-keztűs kéréseket koczkáztattak. Természetesen haszontalanul. A dolog évekig meg évekig huzódott, s Ausztria e sequestrumokból milliókat és milliókat rakott zsebre.

4-ik szám, a 61-ik laphoz.

»Auszttria biztosnak vélte, hogy a német szövetséges gyűlés Auszttria ügyét Olaszországban el van határozva a maga ügyének tekinteni.«

Lord Loftus Ágost, Anglia követe a bécsi udvarnál, 1859. január 27-én Malmesbury lordnak a következő jelentést tette:

»Bizalmasan (privately) értesítve vagyok, hogy Buol gróf csaknem minden kisebb német kormánytól a legkielégítőbb biztosításokat vette, hogy Franciaország ellenséges magatartását Auszttria ellen határozottan helytelenítik, s háboru esetében Ausztriával szövetkezendnek.

Buol gróf legközelebb nagy meglegedését jelentette ki előttem az egész német sajtó hangja és szelleme felett, és odanyilatkozott, hogy ha a francziák császára a német nemzet üterét akarta megtapintani, nagyon üdvösséges leczkét (most salutary warning) kapott, s ha azon reménynyel áltatta magát, hogy Németországot meghasonlásra viheti, e reményével a legnagyobb mértékben kudarcot vallott.«

Lord Loftus tökéletesen jól volt értesülve a német közvélemény felől.

Hogy a kisebb német fejedelmek Ausztriához szitottak, az nem meglepő, de hogy a német nemzet, s különösen hogy a szabadelvű párt egyszerre annyira barátjává lett a bécsi udvarnak, miszerint annak védelmére Németországot még háboruba is kész legyen keverni, ez olyan dolog, a mit csak az képes megmagyarázni, hogy a »nemzeti gyűlölet« (a francziák iránt) hatalmas szenvedély, mely minden tekintetet háttérbe szorít.

Mert hát a német nemzetnek általában, de különösen a német szabadelvű pártnak igen sok oka volt a panasza az osztrák ház ellen. Annak köszönhető főképen, hogy az 1848-iki mozgalom úgy nemzeti egység, mint szabadsági vívmányok tekintetében meghiusult. Nagy volt e miatt a harag és boszankodás a bécsi udvar ellen Németországban 1859-ig. De a mint valószínűvé vált, hogy az olasz kérdés miatt háborura kerülhet a dolog Franciaország és Auszttria közt, a francia-gyűlölet erőt vett minden fájdalmas emlékezeten s a német nemzet pártkülönbség nélkül Auszttria ügyét még Olaszországban is a német szövetség ügyének tekintette. Csaknem az egész német sajtó napról-napra növekedő szenvedélylyel hangoztatta, hogy a ki Ausztriát akárhol, bár nem is a német szövetséghez tartozó birtokaiban bántja, az Németországot bántja, s e csodálatos fogalomból indulva ki, a német nemzet harcias szellemének feltüzelésére azon teljességgel nem indokolt inszinuációhoz folyamodott, hogy a francziák császára nagybátyjának világhódító szerepét akarja ismételni.

Az izgatottság már február hónapban annyira ment, miszerint Jerningham angol ügyvivő Stuttgartban, Neuráth bárónak, a württembergi államtanács elnökének nyilatkozatára hivatkozva, febr. 26-ról azt jelenté az angol külügyérnek, hogy Németország ötven év óta nem volt annyira ingerült, mint ez alkalommal. Anglia többi politikai ügyvivői is mind ily értelem-ben tudósították kormányukat. - Elégnek tartom a helyzet ismertetésére e jelentések közül arra hivatkozni, melyet Ward angol főkonzul Lipcsében, márcz. 3-án lord Malmesburyhez intézett. Ebben a következők olvashatók:

»Az események fölelevenítették a német nemzetben azon szellemet, mely által 1812-15-ben I. Napoleon uralma elleni harcaiban lelkesülve volt.«

»A bajor képviselőház febr. 23-iki ülésében a lókvitel tilalmának egyhangulag történt megszavazása alkalmával igen indulatos, harcias beszédek tartattak Franciaország ellen.«

»A hannoverai országgyűlés febr. 24-én határozatilag felhívta a kormányt, tegye meg a szükséges intézkedéseket, hogy minden támadás az osztrák ellen a német szövetség egyesült ereje által visszaveressék.«

»Stuttgartban 39 képviselő felhívást intézett az állandó bizottsághoz, mely az országgyűlési szünet alatt együtt ül, hogy a württembergi kormány haladéktalanul védelemről gondoskodjék Franciaország ellen.«

»A nasszaui országgyűlés Wiesbadenben a hadi költségvetést minden legkisebb vitatás nélkül, hangos helyeslés közt szavazta meg.«

»A weimári országgyűlés erős kifejezésekben nyilatkozott a francia követelések ellen.«

»Még magában Lipcsében is, hol rendszerint a kereskedelmi nézetek bírnak túlsúlyal, a helyőrség parancsnokának tiszteletére adott nyilvános lakomán lelkesedéstől özönlő beszédek tartattak, Ausztria olaszországi jogainak fenntartása mellett, s Radeczky és annak lombárdiai hadjárata emlékére, riadó tetszés közt, poharak üritettek.«

»Az összes német sajtó alig egyetlen hirlap kivételével Ausztria mellett foglalt állást. Azon nézet, hogy Franciaország a szerződéseket meg akarja sérteni, s hogy a törvényes jog Ausztria mellett szól: minden tekintet háttérbe szorít, még a szabadelvű párt is elfelejtette régi sérelmeit Ausztria ellen, elfelejtette, hogy Ausztria mennyi ellenszenvet tanusított minden politikai javítás ellen Németországon.«

»Ilyenek lévén a körülmények, igen valószínű, hogy ha a mediáció meghiusul s a hadi készülétek folytattatnak, a német szövetségi gyűlés Ausztria ügyét Franciaország ellen saját ügyének fogja elfogadni. Annyival inkább, mert ily határozat végett nem is szükséges, hogy a szövetséges terület legyen megtámadva, minthogy az 1820. június 8-án megállapított bécsi végleges okmány 47-ik cikke azt rendeli, hogy ha a szövetség valamely tagja nem - német birtokaiban támadtatnék meg, a konföderáció köteles őt megvédeni, feltéve, hogy a szövetséges gyűlés ily támadásban veszélyt lát a német szövetségi területre. Már pedig a közvélemény jelen hangulata mellett a frankfurti gyűlés bizonyosan nem fog abban nehézséget látni, miszerint elhatározza, hogy Ausztria fenyegetve lévén Franciaország által olasz birtokaiban, ez veszélyt foglal magában a német szövetségre.«

Említésre méltó, hogy a németek imigy forrongó ellenséges indulata Napoleon császárt legalább kezdetben nemhogy megdöbbsentette volna, hanem inkább ingerelte.

A német izgatottságra a »Moniteur« márcz. 15-ikei száma egy büszke hangon tartott hivatalos cikkben válaszolt. E cikkben ugyan a leghatározottabban vissza van utasítva az ellenséges indulatnak még csak árnyéka is Németország irányában, de e visszautasítás oly hangon van tartva, mintha egyenesen tudtára akarta volna adni Napoleon a németeknek, hogy teljességgel nem fél tőlük, s nem hagyja magát az olasz ügyeket illetőleg szándokaiban a németek hetvenkedése által megzavartatni.

Nem lesz érdektelen e cikkből egy pár szakaszt idézni:

»Németország egy része a francia császári kormány nyugodt magaviseletére a legmeggondolatlanabb riadalmakkal (alarmes) felel. Egy oly feltevés alapján, melyet semmi sem igazol, s minden visszautasít, az előítéletek felébrednek, a bizalmatlanság felszítogattatik, a szenvedélyek féket vesztenek, s egy valószínű keresztes-háború hirdettetik Franciaország ellen a német sajtóban, és a szövetséges államok némely kamaráiban. Nagyrovágásokkal vádolják Franciaországot, melyek határozottan megczáfoltattak, hódításokra-készülést fognak reá, mikre nincsen szüksége, s rágalmakhoz folyamodnak, miszerint Európát oly támadások rémeivel rettegtessék, melyek csak képzeletben léteznek.«

»A kik a német hazafiságot ekként tévutra vezetik, az időszámítást hibázták el. El lehet róluk mondani, hogy sem nem feledtek, sem nem tanultak semmit is. Elaludtak 1813-ban, s egy félszázados álmom után oly érzelmekkel s oly szenvedélyekkel ébrednek fel, melyek a történelem sírjába vannak temetve, s melyeknek a mai időben nincs értelmök. Vizionárius rajongók, akik erőnek erejével meg akarják védeni azt, amit megtámadni senki még csak nem is álmodik.«

»Ha meg nem volna győződve, hogy a német nemzet többségének érzelme e gyanakodásokat megcáfolja, a francia kormánynak joga volna magát általuk megsértettnek érezni, s bennök nem csak igazságtalanságot, hanem politikájának függetlenségére irányzott támadást is látni. A kérdés, mely e mozgalmat a Rhénusnál felidézte, nem fenyegeti Németországot, de Franciaországot, mint európai hatalmat érdekli. S ez a mozgalom sértő volna, ha komoly lehetne, mert tagadásba venné azt, hogy Franciaországnak joga van befolyását Európában éreztetni. Egy oly nagy nemzet élete, minő a francia, nincs saját határai közé szorítva, az egész világon nyilatkozik az, azon jótékony cselekvés által, melyet nemzeti hatalmának s a civilizációnak előnyére gyakorol. - - - A francia nemzet érzékeny saját becsülete iránt. Fenyegetések őt felingerlik. Engesztelékenysége lecsillapítja.« - -

Hát biz ez tagadhatlanul büszke beszéd volt. - Én ehhez a kulcsot abban vélem feltalálni, hogy a francia kormánynak akkor nem volt oka attól tartani, hogy Poroszország a németek harcias hajlamaiban osztozik, azt pedig tudta, hogy a németek lármája Poroszország nélkül üres hang marad. A »Moniteur« idézett cikke csakugyan határozottan különbséget tesz Poroszország s a többi német államok közt. Nagy elismeréssel nyilatkozik amannak tartózkodásáról, (attitude réservée) s azt mondja, hogy ez a tartózkodás »sokkal előnyösebb Németországra, mint azoknak elragadtatása, kik az 1813-iki előítéletekhez kapcsolt boszu indulatára hivatkozásukkal annak teszik ki magukat, hogy Franciaországban a nemzeti érzelmet felingerlik.«

Ugy látszik azonban, hogy Poroszországnak ez ellentétbehelyezése a német közvéleménnyel, Németországban rossz vért csinált, s általában a »Moniteur« cikke olajat öntött a német izgatottság tüzeire. Anglia diplomáciai ügyvivője a német szövetségnek: Sir Malet A. legalább azt jelentette Malmesbury lordnak márcz. 25-ről Frankfurtból, hogy »a Poroszországra halmozott dicséret azt hamis állásba helyezte, s ép ellenkező hatást tett, mint a minőre számítva volt. A porosz kormány hivatalosan ugyan nem nyilatkozott Ausztria mellett, de a porosz sajtó, két (a kölni és elberfeldi) lap kivételével, indulatos hangon vitatta, hogy Ausztria ügye Olaszországban a német szövetség ügye.«

Általában az ingerültség Németországban folyvást növekedett s úgy látszik, hogy a »Moniteur« idézett cikkének tévesztett hatása némi meghökkenést idézett elő a Tuillériákban, mert egy második cikk ápril 10-ről már egészen más hangon szól a németekhez.

Ennek alaphangja az, hogy a francziák császára őszinte barátja a német nemzetiségnek, sőt a német egységnek sem ellensége. »Franciaország politikája nem szokott kétféle mértékkel mérni,« így szól a cikk. »A mit Olaszországban tiszteletben akar tartatni, azt tiszteletben fogja tudni maga is tartani Németországban. Nem mi vagyunk azok, kik magukat fenyegetve érezhetnők egy oly »nemzeti« Németország példája által, mely a maga szövetséges szervezetét összhangzásba hozza azon egységi irányzatokkal, (tendences unitaires) melyekre a Zollverein nagy kereskedelmi egyesülésében az elv már letétetett.«¹⁷

¹⁷ Nagyon nevezetes nyilatkozat ez. A történetírókra tartozik, felette ítéletet mondani. Nekem e nyilatkozat idézésénél eszembe jutnak III. Napoleon szavai, melyeket nekem néhány héttel később mondott: »Két Németország hagyján, de egy Németország nem; ça ne me va pas.« Mire én a császárnak ama saját szavaival feleltem: »a lehetetlent sohasem kell akarni.«

De bizony e második, (hizelgő hangu) cikk is ép ugy eltévesztette hatását, mint az első, mely fenyegető hangon volt tartva, - elannyira, hogy lord Loftus Ágost, angol követ a bécsi udvarnál, ápr. 21-én azt írta az angol külügyérnek, miként »semmisem ébresztette fel inkább Németországban a bizalmatlanságot és gyanakodást Franciaország szándokai iránt, mint amaz ömlengések, melyeket a »Moniteur« ápr. 10-iki száma a német nemzethez intézett.«

Kevéssel a »Moniteur« első cikke után a francia sugallatra Oroszország által indítványozott kongresszus eszméje került szőnyegre, s miután sokféle változatokon ment keresztül, ép azon időben, midőn Ausztria hadizenet-értelmű ultimátumot küldött Turinba, a dolog annyira ment, hogy a kongresszus összejövetele már bizonyosnak volt tekinthető, mert a legfőbb nehézséget kezdet óta az okozta, hogy Szárdinia nem akart a lefegyverzésbe belenyugodni. Walewski gróf azonban Malakoff herczegnek (Pelissier, francia követ Londonban) azt távsürgönyözte márcz. 19-én, hogy »Piemont az előleges és együttes lefegyverzésbe beleegyezett,« (a mi felett én - megvallom - csodálkozom) tehát a kongresszus összejövetele egyenesen csak attól függött, hogy a lefegyverzésbe Ausztria is beleegyezzék. Ausztria azonban a Turinba küldött ultimátumtól mindamellett sem akart elállani, hogy a nagyhatalmak által figyelmeztetve lőn, miként, ha Ausztria kezdi meg a háborút, magát ez által tökéletesen izolálja. Nem engedett. - Ez átkodottságnak okát lord Loftus Á. ápril. 28-ikái hivatalos jelentésének e szavaiban találjuk:

»Annyira erős itt (Bécsben) a meggyőződés, hogy a francziák császára háborura van elhatározva, s katonai készülődésekre akar csupán időt nyerni, miszerint az osztrák kormányt azon cél vezette az eldöntő lépésre, hogy a francziát megelőzve Szárdiniát leverje, mielőtt Franciaországból elegendő segítséget kaphatna.«

Akárminők voltak is Napoleon császár szándokai, az mégis tény, hogy tetteleg Ausztria kezdte meg a háborút.

Tehát nem ő támadtatván meg, hanem ő támadván, »casus foederis« közte s a német szövetség közt többé semmi magyarázat szerint fenn nem forgott. Hozzájárult ehhez, hogy Ausztria e fellépése nagy visszatetszést szült a nagyhatalmaknál, sőt azok részéről határozott kárhoztatást idézett elő.

Az ember azt gondolná, hogy e körülmények a német közvélemény s kisebb német kormányok osztrák-baráti harcias szenvedélyét lehűtheték. De teljességgel nem hűtötték le. - Ward főkonzul márcz. 28-áról kétségtelen tény gyanánt jelentette az angol kormánynak Lipcséből, hogy Ausztria hadizenete Szárdiniához helyeseltetik, s ügye teljességgel nem vesztett népszerűségben e miatt a németeknél. Hasonló helyeslést jelentett sir Malet A. Frankfurtból; a hannoverai angol megbízott: Gordon jelentése szerint pedig (márcz. 29-ről) Hannoverában, Brunswickban, Oldenburgban határozottan a mellett voltak, hogy Németországnak segítenie kell Ausztriát Franciaország ellen, mert bizonyosnak tartották, hogy Napoleon császár előbb-utóbb meg fogja támadni a németeket, tehát jobb be nem várni, hogy Ausztria legyőzetvén, tehetetlenné váljék Németországot segíteni.

A harcias szellem annyira ment a németeknél, Ausztria annyira bizonyos volt a felől, hogy a német szövetséges gyűlés többsége meg fogja számára szavazni Németország részesülését a háboruban, miszerint a porosz kormány szükségesnek látta, ügyvivőinek a német udvaroknál

Különben tökéletesen igaz, hogy a Zollverein-nal Németország politikai egységére az alap le volt téve. Vármegység előbb-utóbb politikai egységre vezet. A bécsi udvar 300 éves unitárius törekvései összesen nem tettek annyit Magyarország politikai önállóságának felolvasztására, mint az 1867-ben elfogadott osztrák-magyar »Zollverein.« - Valóban csodálatos, hogy ezt Deák és pártja meg nem fontolták, ha már azon súlyos anyagi bajokkal nem gondoltak is, melyeket két egészen különböző közigazdászati egységnek összeolvasztása kikerülhetlenül maga után von.

körlevélben tudtul adni, hogy miután Ausztria mint támadó lép fel, tehát »casus foederis« teljességgel fenn nem forog: a porosz kormány nem engedi magát Ausztria által háboruba sodortatni, minden ily törekvésnek a leghatározottabban ellent fog állani, s nem is hagyja magát a szövetséges gyűlés többségének bármely szavazata által is e határozatától eltéríteni; sajnálni fogná, ha e miatt szakadás történnék a német szövetségben, de a felelősség azokra hárulna, a kik őt akarátja ellenére háboruba bonyolítani törekszenek.

Daczára a porosz kormány e határozott tiltakozásának, a kisebb német államok képviselői összebeszéltek május 2-án indítványba hozni és szótöbbséggel elhatározni a szövetséges gyűlésen, hogy Németország Ausztria védelmére részt vegyen a háboruban.

Anglia tory-kormányának (melynek segítségére a németek bizton véltek számíthatni) mégis sikerült ennek azon nagyon kétes értelmű nyilatkozattal elejét venni, hogy ha a németek »ily korán« (at this early stage) bele avatkoznak a háboruba, Anglia segítségére ne számítsanak, mert Anglia »jelenleg« (at present) »a létező körülmények közt« (under existing circumstances) semleges akar maradni, tehát Németországnak sem segítséget nem adhat, sem tengeri haderejének közbevetésével a német partokat támadás ellen nem biztosíthatja. (Lord Malmesbury sürgönye sir Malethez május 1-ről, és körirata Anglia ügyvivőihöz a német udvaroknál, május 2-ról.)

A történetírónak olvasni kell tudni a diplomácia iratainak sorai közt is, ha az események tömkelegében nem akar eltévedni.

Az angol tory-kormány czirkumspektus nyilatkozatai annyit mindenestre tanusítanak, hogy Napoleon császár nem ok nélkül kételkedett az angol semlegesség megbízhatósága felől, midőn május első napjaiban ennek biztosítására közreműködésemet igénybe vette.

A bécsi udvar a hadizenet perczében is biztosan számított Németország segítségére. Bizonyoságot teszen erről a császári kiáltvány, melylyel április 28-án Ferencz József császár a »m a g a n é p é n e k « (an mein Volk) a háborut tudtára adta.

Meg van a kiáltványban mondva, hogy »a birodalom dicsőséges történelme bizonyoságot teszen arról, miként, ha a forradalom árnyai látszanak terjengeni akarni a világ e része felett, a gondviselés gyakran használta (!) Ausztria kardját, miszerint ennek villámával amaz árnyakat eloszlassa.« (Mit nem keritenek nyakába a »gondviselésnek« a világ hatalmasai! és minő különös frazeológiával rendelkeznek! Milliók vannak Európában, a kik úgy tudják, hogy »amaz árnyak,« melyeket ama kard villáma (!?) eloszlatni buzgólkodott, a »szabadság derüje« voltak, ama villamos kard tulajdonkép felhő volt, mely azt a derüt elborította. Mi magyarok pedig történetesen még arra is emlékezünk, hogy volt idő, midőn ama »villamos kard« nem a »forradalom árnyait« oszlatgatta Magyarországon, hanem Magyarország derült egére a forradalom árnyait hozta. De hát így »íródik« a történelem. Aztán tanuljon belőle igazságot az ember fia!)

Miután megdicsérte a »maga népét,« hogy az uralkodócsalád iránti devócióban a világ minden népeinek mintául szolgálhat, s kimondotta, hogy népe a sokszor bebizonyított hűséggel, odaadással és önfeláldozással fog a harcban az osztrák sas mellett állani, mely a nép fiainak segedelmével magasan szálland a becsületben, - a császári kiáltvány e szavakkal végződik:

»Reméljük, hogy nem fogunk egyedül állani a küzdelemben. A föld, melyen csatázni fogunk, termékenynyé tétetett német testvéreink vére által, midőn ama védbástyákat (?) megszerezték, melyeket meg is tartottak mind e mai napig. Németország ármányos ellenségei rendszerint ott kezdték játékukat, midőn benső erejének megtörésére áhitoztak. Hogy most ily veszély forog fenn, ennek érzete el van terjedve Németország minden részein, egyik határtól a

másikig, a kunyhóktól a trónusokig. - Mint a német szövetség uralkodó-tagja beszélek, midőn a közös veszélyre figyelmeztetek, s emlékeztetbe hívom azon dicső időket, midőn Európa a maga felszabadulását a német nemzet általános forró lelkesedésének köszönheté.«

»Für Gott und Vaterland!«
(Istenért és hazaért!)

(»Für Gott und Vaterland!« Ez az akkori értelmezés szerint Magyarországot illetőleg annyit tett, hogy a magyar ontsa vérét, s haljon meg a bécsi udvar uralkodásáért Olaszországban. Kissé erős kívánság volt, hogy ezt a magyar »hazája ügyének« tekintse. Nem is igen tekintette. Vagy talán »Isten ügye« volt? - Meg vagyon írva: »Istennek nevét hiába ne vegyed!«)

5-ik szám, a 63-ik laphoz.

»Napoleon császár május 12-én kötött ki Genuában. A koczka el volt vetve.«

Viktor Emánuel király kiáltványa »az ország népeihez« rövid volt. A háboru okainak rövid magyarázatán kívül tartalma ennyire szorítkozik:

»Auszttria megtámad bennünket egy hatalmas hadsereggel, melyet, békeszeretetet szinlelve, az uralkodása alá vetett szerencsétlen tartományokban,¹⁸ ellenünk összegyűjtött.

Itália népei!

Auszttria megtámadja Piemontot, mivel Európa tanácsaiban szót emeltem közös hazánk ügye mellett, s mivel a ti fájdalmatok kiáltása iránt nem voltam érzéketlen!

¹⁸ Viktor Emánuel király »szerencsétleneknek« nevezi e tartományokat, s ugylátszik, e tartományok lakosai is nagyon szerencsétleneknek érezték magukat, különben nem csináltak volna forradalmakat, nem voltak volna permanens konspiráczióális állapotban az osztrák uralom ellen, s ez nem adott volna annyi dolgot a hóhérnak, nem népesítette volna meg tömlöczeit lombárd s velencei hazafiakkal; ezek nem kerestek volna ezrenként idegen földön menedéket a hóhér s a tömlöcz elől, s a birói ítélet nélküli birtokelkobzás nem duzzadt volna az országglási fináncziák bő forrásává.

Szerencsétlen balga olaszok! Ők nem tudták, mennyire »szerencsések«, irigylésre méltóan szerencsések. Ott van ennek »hivatalos,« tehát természetesen »hiteles« bizonyítványa az április 29-iki körlevélben, melylyel Auszttria külügyminisztere (gróf Buol) az osztrák ügyvivőknek a küludvaroknál, s általuk a küludvaroknak a háborut tudtul adta.

Előrebocsáttatott ebben, hogy »Lombárdia századokon át a német birodalom hűbére volt, Velence pedig Ausztriának cserébe adatott belga tartományaiért, (hogy nem a velenceiek adták, a kiké volt Velence, s hogy ezek magukért »cserébe« semmit sem kaptak, az természetesen szót sem érdemel,) tehát Auszttria jog a minden tekintetben szilárd és kérdésbe-vonhatlan, azután ekként szól a körlevél:

»De Auszttria kormánya Lombárdiában és Velenczében nem csak jogszerű (legitim) kormány, hanem igazságos és jótékony is. Eme gyönyörű országok virágzása rohamosabban emelkedett, mint annyi évek forradalmának szomoru sorsa után reményleni lehetett volna. Miláno s más hires városok oly gazdagságot tüntetnek fel, mely méltó történelmükhöz, Velence a mély hanyatlásból uj, növekvő jólétre emelkedik. Az igazságszolgáltatás rendszeres; műipar és kereskedelem virágzanak. Tudomány és művészet hévvel miveltetnek. A közterhek nem súlyosabbak, mint a monarchia más részeiben, s még könnyebbek volnának, ha Szárdinia politikájának fatális következményei nem tennék szükségessé, hogy az állam szaporítsa véderejét, s e végett uj jövedelmeket hajtson be. Lombárdia és Velence népének nagy többsége elégedett, s az elégedetlenek száma, kik az 1848-iki leczkét elfelejtették, aránylag csekély, s Piemont folytonos bujtogatásai nélkül még csekélyebb volna.«

Lám, lám, minő gyönyörű kép! Azok a boldogtalanok nem is vették észre, mennyire szerencsések. - A szerencsétlenek!!

Ekként megtörte erőszakkal az egyezményeket, melyeket sohasem tartott tiszteletben. E szerint a nemzet joga teljes erőben van, s én ép lelkiismerettel beválthatom a fogadást, melyet nagylelkű atyám sirjánál tettem. Fegyvert fogva, hogy trónomat, népeim szabadságát s az olasz név becsületét megvédelmezsem, én az egész nemzet jogáért harcolok.

Más nagyravágásom nincs, mint az, hogy az olasz függetlenség első katonája legyek.«

* * *

III. Napoleon császár a következő kiáltványt bocsátotta közre:

A császár a francia néphez!

Francziák!

Ausztria berontott hadseregével szövetségesünk: a szárdiniai király területére, s ez által nekünk háborút izent.

Ezzel megsérti a szerződéseket és az igazságot, - és a mi határainkat fenyegeti.

Minden nagyhatalom tiltakozott e támadás ellen.

Piemont elfogadván a feltételeket, melyeknek a békét kell vala biztosítaniok, kérdés: mi oka lehet e rögtöni támadásnak? Oka az, hogy Ausztria a dolgokat azon végletig juttatta, miszerint vagy neki kell uralkodni egészen az alpesekig, vagy Itáliának szabaddá kell lenni egészen az adriai tengerig, mert Olaszföldön minden szöglet, mely független marad, veszély Ausztria hatalmára.

Ekkorig a mérséklet volt szabályom, most első kötelességem az erély.

Fegyverkezzék Franciaország, s mondja meg határozottan Európának: hódítani nem akarok, de gyöngeség nélkül fenn akarom tartani hagyományos nemzeti politikámat, megtartom az egyezményeket azon feltétel alatt, hogy mások ellenem meg ne sértsék; tiszteletben tartom a semleges hatalmak jogait és területét, de hangosan bevallom rokonszenvem az azon nép iránt, melynek történelme a mienkkel összefolyik, s mely idegen elnyomás alatt nyög.

Franciaország megmutatta, hogy gyűlöli az anarchiát, tetszésében volt engem hatalommal ruházni fel, mely elég erős arra, hogy tehetetlenekké tegye a rendetlenség ápolóit (fauteurs) s ama régi pártok javithatlan embereit, melyek szünet nélkül ellenségeinkkel alkudoznak (pactiser), - de azért Franciaország civilizáló szerepéről nem mondott le. Franciaország természetes szövetségesei mindig azok voltak, a kik az emberiség javát (amelioration) akarják, s ha kardját kivonja, ezt nem azért teszi, hogy uralkodjék, hanem azért hogy felszabadítson.

E háboru célja tehát az, hogy Olaszország önmagának visszaadassék, s nem az, hogy urat cseréljen; s hogy a mi határainknál egy barátságos nemzet legyen, mely függetlenségét nekünk köszönendi.

Mi nem a végett megyünk Olaszországba, hogy rendetlenséget szitogassunk, vagy hogy a szent atya hatalmát megingassuk, kit mi trónjára visszahelyeztünk, hanem megyünk a végett, hogy őt azon idegen nyomás alól felmentsük, mely az egész félszigetre reánehezedik, s hogy ott a jogszerű érdekek kielégítésével a rend megállapításához hozzájáruljunk.

És megyünk ama klasszikus földre, melyet annyi győzelem díszesít, hogy apáink nyomait felkeressük. Isten adja, hogy méltók legyünk hozzájuk.

Nemsokára a hadsereg élére állok. Itt hagyom Franciaországban a császárnét és fiamat. A császár utolsó fivérének tapasztalása és belátása által támogatva, hivatásának (mission) magaslatán fogja tudni a császárné magát mutatni.

Én őket a hadsereg vitézségére bízom, mely Franciaországban marad, hogy határaink felett őrkdjék s a házi tüzhelyt megoltalmazza. A nemzetőrség hazaszeretetére s az egész népre bízom őket, mely azon szeretettel és ragaszkodással fogja őket körülvenni, melynek naponként annyi bizonyítványait veszem.

Tehát bátorság és egyetértés! Hazánk újra megmutatandja a világnak, hogy el nem fajzott. A gondviselés meg fogja áldani törekvéseinket, mert az ügy, mely igazságra, emberiségre, s a haza és a függetlenség szeretetére támaszkodik, szent az Isten előtt.

Kelt a Tuillériák palotájában 1859. május 3-án.

Napoleon.

* * *

Különös változékonysága mindennek, a mi emberi! Napoleon számkivetésben halt meg. Fia a zulus asszagája alatt esett el, s ma már még a Tuillériák palotája is csak rom. Sic transit gloria mundi.

A francia népnek hízelt, hogy császára nejét és fiát a népre bizta. Barátom: Kiss Miklós (nem eskéri) ezredes mint szemtanu beszélte nekem, hogy midőn a császár a harctérre utnak indult, a kocsiját körülözönlő munkásnép ezt kiáltozta felé: »bonne chance! allez toujours! n' ayez pas peur! c' est nous qui faisons les revolutions, mais aussi c' est nous qui les empêchons! allez toujours!« (Jó szerencsét! Menjen ön! Menjen, ne féljen ön! Ha mi vagyunk azok, kik a forradalmakat csináljuk, mi vagyunk azok is, a kik megakadályozzuk. Allez toujours!)

S a milyen volt a nép, olyan volt a hadsereg. Sokszor kellett egy-egy vasuti állomásnál vesztegelnem, míg egy-egy hosszú vonat katonákkal zsufolva elhaladt. S a látvány mindig ugyanaz volt. Minden kocsi közepén egy dobos állott, s ütemre verte a dobot zenekiséretül a dallamhoz, melyet a kocsiba zsufolt harcosok énekeltek; és mindig, mindanyian ugyanazon egy dalt énekelték, az ismeretes francia harci dalt:

Mourir pour la patrie

de ezt az alkalomhoz idomitották így:

Mourir pour l' Italie
est la mort la plus belle
la plus digne d' envie.

Sokan részesültek ez »irigylésre méltó szép halálban,« Magentánál, Solferinonál, és lett belőle - - - Villafranca!!

MÁSODIK FEJEZET.

A kontinensen tartózkodó emigráció érintkezései a francia és a turini kormánynyal a háboru előtt, s levelezése Kossuthtal. Kossuth meghívása Párisba.

I.

Nemeskéri Kiss Miklós ezredes - Kossuthnak.

A francia kormány bevezető lépései Kossuthnak Párisba való meghívása iránt.

Páris, 1858. márczius 21.

..... tudatott velem, hogy egy párisi nagy palotában különös örömet szerzett és szerez azon körülmény, miszerint kormányzó ur neve, soha egy Mazzini-Ledru-Rollin-féle összeesküvésben vagy egyéb firma alatt történt attentátumban elő nem fordult. Egyetlen magyar emigráns sem volt belekeverve a kilencz attentátumba. Ezért, s egyéb okok folytán is, jó indulattal viseltetik kormányzó ur iránt nemcsak a vezéregyéniségek egy része, de maga a császár is.

Az kérdeztetett tőlem, miért nem jő kormányzó ur Franciaországba?

- Sajátszerű kérdés, - mondám; hisz éppen önök tiltották meg neki az idejövetelt, sőt a mi több: a keresztülutazhatást is; s talán ép ezen tilalom által forrasztották szorosabban egybe Kossuthot és az európai demokráciát meg a republikánizmust, mert egész addig Kossuth mindig egy bizonyos mérséklettel viselte magát a köztársasági eszmének kimondásában.

- »C'est facheux!« de az akkor volt. Most másként állnak a dolgok. Legalább tavaly ilyenkor bizonyos, hogy örömet áteresztették volna Kossuthot Franciaországba. Most nem tudni bizonyosan, de még most is megtörténhetik, hogy átbocsátják.

- De mit keresne ő Franciaországban? felelém én. Családja Londonban van letelepedve. Ő szegény ember. Munkája által fedezi családja szükségait, s Angliában szerezhethet, Franciaországban azonban nem igen.

.....
Efféle hosszantartott párbeszédnek a vége az lett, hogy a francia uralkodó-világ igen ohajtana, ha kormányzó ur egy vagy más formában, röpiratban, nyilatkozatban ... kimondaná, hogy mint mindig, úgy most is ellensége Ausztriának s adandó legelső alkalommal kész kardot rántani ellene; de hogy az attentátumokat nem pártolja, s azokkal, kik erre konspirálnak, semmi közössége sincs, s nem is lesz; s hogy ezen iratnak olyféle modorban kellene szerkesztve lenni, mint Jules Favre beszédje Orsini ügyében volt.

- Én nem hiszem, felelém, hogy bármikor is, de különösen e pillanatban Kossuth ilyesmit tenne; de tegyük fel egy pillanatra, hogy hajlandó lenne megtenni; mi haszon háramlanék e tettből a magyar ügyre? Értem az 1848-49-iki magyar ügyet. Mert igen természetes, hogy bármi politikai lépést is Kossuth csak ezen ügyért, és senki szép szeméért vagy kecske-szakáláért soha tenni nem fog.

- A haszon Magyarországra ebből sokkal nagyobb lehet, mint ön (én) képzelem.

- Ily válasznak nincs teste. Ezt minálunk úgy hívják: »nesze semmi, fogd meg jól,« viszonzám én.

- Nohát, még egy lépéssel tovább megyek, szólt az illető. Tudja meg ön, hogy Ausztriával úgy állunk, miként a háboru több, mint valószínű. Merném mondani, hogy bizonyos...

- Önnek ostora kettőt csattant egyszerre, felelém, mert ha csakugyan úgy állnak Ausztriával, mint ön mondja, hát meglehet, hogy éppen az eféle irat által, vagy Kossuthnak Franciaországba jöhetése végett teendő lépések által, vagy ide eresztvén őt, későbbi kiutasítása által, vagy plane elfogatása, deportációja vagy kiadása által akarják önök az említett háborut kikerülni. Avagy az is meglehet, hogy politikájuk stratégiájával egy oly pozíciót, mint Kossuth, jó idején s jó olcsón elfoglalni, s maguknak biztosítani akarnak. Nem rossz taktika. De voyons, a félbizalom rosszabb a bizalmatlanságnál; beszéljen ön világosabban.

- Azt nem tehetem, felelé, de ha lesz alkalma önnek Kossuthra ily irányban hatni, tegye meg, s higgye el, nagy hasznót fog tenni hazájának. De legyen óvatos, »car tout le monde n'est pas initié dans ceci.« Adieu...

E találkozás csak ezelőtt néhány órával történt. Nem véletlen volt, mert levél által kértem fel a megjelenésre.

Én persze semmit sem ígérék, még csak azt sem, hogy tudatni fogom kormányzó urral a fentebbieket. Azonban még is kötelességemnek tartom azt tenni, s a társalgást szóról-szóra leírván, biztos uton megküldöm.....

(Aláírva)

Kiss Miklós.

* * *

Az események lánczában sokat magyaráz a szemek egymásutánjának ideje. Az e levélben közlött beszélgetés 1858. márczius 21-kén történt, tehát több mint három hónappal a plombièresi találkozás előtt, mely az osztrák elleni háborus szándéknak pozitívítási alakot adott: - de történt tiz nappal a halálra ítélt Orsini levelének kelte után, melynek Napoleon császár által kívánt közlése alkalmával *Cavour* figyelmeztette a császárt, hogy azon levél közlése egyenes támadás Ausztria ellen, nemcsak Piemont, hanem Napoleon császár részéről is; - mely figyelmeztetésre a császár azt felelte, hogy csak közölgék. (Lásd fentebb az I-ső fejezetet.)

Ez adatok összevetése is bizonyosságot teszen a felől, hogy mennyire téves volt az emigráció némely kitűnő tagjainak azon hiedelme, hogy a hatalmak nem hajlandók Kossuthtal egyenes érintkezésbe lépni. Valahányszor a háborus hajlamok kerekedtek felül az akaratban, nyomban ők tettek avance-okat a közeledésre, - s ezt csak olyankor s addig függesztették fel, a mikor s a meddig az európai diplomácia sürgés-forgása a háborus hajlamokat megingatta.

* * *

II. Irányi Dániel - Kossuthnak.

Első kísérletek a magyar emigrációt belevonni az akcióba.

Páris, 1858. decz. 7.

Egy lengyel fő-ember, - sejditi kicsoda (Mieroslawszky tábornok) - megkerestetett egy főfő-születésű francia ur részéről, adnánk ennek, t. i. az utóbbinak, egy magyart, ki Olaszországba menne át, a mi ezredeink erejét és hangulatát megtudandó, mert, ugymond, a háboru Ausztria ellen kikerülhetlen. A terv pedig az, hogy Piemont átengedje Franciaországnak Savoié-t meg Nizzát, s ezért cserében kapja a milánói tartományt a Mincióig. A magyar ezredek közül magyar legio alakíttatnék valamely magyar tábornok alatt, ki, mint vélik, Klapka lehetne. A milánói rész elvétele után, ha az osztrák ennek átengedésébe beleegyezik, béke köttetnék. Ausztria feldarabolásáról s jelesül Magyarország felszabadításáról semmi szó, de csupán tőlünk függ a harcnak más fordulatot adni.

Ez előterjesztésre mindenekelőtt megjegyeztem, hogy tudnék s akarnék bár a mondott célra embert ajánlani, azt magamtól nem tenném, hanem önnek megírnám, mit a közbenjáró helyeselt is; de hozzátettem, miszerint több mint valószínű, hogy ön nem fog még csak emberrel sem szolgálni ily célra. Megmondottam, hogy mi nem akarunk eszközei lenni senkinek, hanem magunk felhasználni az eseményeket hazánk érdekében. Nem akarunk eszközei lenni sem a francia császár, sem a szárdinai király kisszerű nagyravágyásának; sőt még Olaszországnak sem rendelnők alá Magyarország ügyét; jelen esetben pedig még csak az sem forog fenn, hanem pusztán a fentebbi két fejedelem családi érdeke. Olaszország azon tervnél csak veszít, mert egy darabot átenged területéből idegen hatalmasságnak. Még hagyján, ha ezen engedmény fejében legalább egészen megszabadulna az osztráktól, de úgy a mint tervezik, a velencei tartomány továbbra is osztrák hatóság alatt maradna. Ezt olasz hazafi nem helyeselheti.

- De hát, veté ellen a közbenjáró, ha önök nem járulnak ezen terv kiviteléhez, a magyar ezredek csak nem fognak az osztrák alatt harcolni Piemont ellen?

- Azt nem, felelém, de remélem, hogy az olasz hazafiak más zászlót fognak kitűzni, a mely körül seregellhetnek a magyar ezredek.

- Hát Magyarország nem fog-e egyuttal fegyvert ragadni?

- Ha fog, saját kezére teendi, nem pedig hogy más javára kaparja ki a tűzből a gesztenyét.

.....

Bucsuzáskor újra kért, irjak önnek s kérjem, hogy mielőbb nyilatkozzék, választ pedig ő vele közöljem.

Igaz, még azt is emliti, hogy az a francia főúr újra meg újra sürgette, hogy ön Párisba jöjjön, vele értekezendő.

Erre meg azt viszonztam, hogy azt nem teheti, de nem is lenne méltó, miután hazánk irányában semmi ígéretet nem akarnak tenni, annál kevésbé kötelezni magokat.....

Irányi Dániel.

III. Irányi Dániel - Kossuthhoz.

A francia kormány ajánlata az emigrációnak.

Páris, 1858. decz. 15.

Új ajánlatot hozott ugyanazon személy. Ha a háboru el lesz határozva, anyagi segílyt kapnánk fegyverben és pénzben a végett, hogy Magyarországbán felkelés rendeztessék. Csak egy feltételhez lenne kötve, t. i. hogy ön egyelőre az olasz köztársasági főnökkel (Mazzini) ne közölje ezen tervet s általában elválassza Magyarország ügyét az olasz köztársaságitól. Máskép keze egészen szabad lenne, de viszont szabad maradna a francziák keze is úgy, hogy Magyarország semmit egyebet nem igényelhetne, hanem intézkednék a mint legjobbnak látná, győzne vagy buknék, azzal itt hivatalosan nem törődnének. Enyiből áll az üzenet.

.....

Hosszas lenne egész társalgásunkat leírnom. Legyen elég megjegyezmem, mikép először is azt vettem ellen, hogy semmi sem biztosít arról, mikép ezen ajánlat a császár tudtával történik; hogy mi szövetségeseinket hiába elhagyni nem leszünk hajlandók, hanem ha a köztársasági párt nem ragadhatná meg siker reményével az inicziatívát Olaszországban, s a háboru Ausztria ellen mégis kiütne, akkor nyíltan megmondhatnók barátainknak, hagyjanak élnünk az alkalommal, mely kínálkozik.

.....

Megvallom, a lengyel közbenjárása nekem nem tetszik, nemcsak mivel Magyarország ügyét eszközül tekinti, hanem azért is, mert nehéz megkülönböztetni, hogy mi jó saját fejből, és mi üzenet.....

Irányi Dániel.

IV. Irányi Dániel - Kossuthhoz.

Tanácskozás Teleki Lászlónál. - A francia propozíciók latolgatása. - Megbízás Kossuthtól.

Páris, 1858. deczemb. 29.

Mult szombaton Teleki Lászlót látogatám meg; Klapka Györggyel találkoztam. Azalatt, hogy beszélgettünk, egy lengyel (nem M.....) jött s hivta K....át ama francia nagy urhoz, kiről szó volt.

Másnap ujra összejöttünk. Klapka előadta látogatása eredményét.

- A háboru az osztrák ellen ha nem bizonyos is még, de valószínű. Akarunk vajjon részt venni abban?

- Szivesen, felelé K...., ha nem pusztá diverzióknak fog tekintetni a magyar felkelés, hanem önálló fellépésnek és ha anyagilag is segítenek.

- Ha háboru lesz, úgy az komoly fog lenni, az osztrák megtörésével kell végződnie, és önök számolhatnak anyagi segílyre.

Klapka feleletét helyeseltük, s abban egyeztünk meg, hogy a körülmények bővebb fejlődéséig várakozni kell; addig, a nélkül, hogy részletes adatokba bocsátkoznánk, csupán általában igyekezni kell Magyarország erejéről jó hiedelmet gerjeszteni az urakban, hogy mulhatlanná tegyük közremunkálásunkat. K. Gy. azt is kérdezte tőlünk, ha nem kellene-e már igénybe venni némi pénzsegedelmet, például 500,000 frankot, a mennyit, - talán kétszer annyit is, hihetőleg adnának. Én ezen pontot mellőztetni javasoltam, mint időelőtti dolgot tüntetvén elő és mely némi lekötélést vonna maga után, más részről mert önnek kezeiben ohajtom öszpontosítva látni a cselekvés eszközeit. Erre K. felhagyott az indítványnyal.

Tanácskozás közben tapasztaltam, hogy mindnyájan osztják azon nézeteket, miket ön hozzám intézett becses soraiban fejtegetett. (Szükségtelen megmondanom, hogy távolról sem említém, mintha önnel e tárgyban közlekedtem volna, és mi az ön véleménye.) Így ők nemcsak pénz- és fegyverbeli segedelmet tartanak a felkelésre szükségesnek, de azt is, hogy katonai erő, ha csak néhány ezrenyi is, nyomuljon magyar földre. Én részemről nem tartom valószínűnek, hogy *ve res - n a d r á g o s o k a t* küldjenek velünk. Még ha igazán szándéka volna is Napoleonnak az osztrákot tönkre juttatni, nem igen fogja közvetlenül tenni akarni, nehogy koalíciót idézzon elő maga ellen. (Anglia, a német szövetség és Ausztria.) Az olasz tartományok elvételét merhetik koalíció veszélye nélkül, de Ausztria feldarabolását célbavenni, nem igen. Egészen más, ha ezen feloszlás a birodalmi népektől ered. Ezt hiába elleneznék, akár az angol, akár a porosz, (ámbar ez utóbbi talán nem is bánná,) ha a francia és orosz megengednék, mert ezek nem tűrnék az idegen beavatkozást. Hogy pedig az orosz beavatkozás ellen biztosak lehetünk, azt a francia főúr is állította Klapka előtt. De a mire itt hajlandók lesznek, véleményem szerint abból fog állani, hogy kéz alatt fognak segíteni pénzzel és fegyverrel, és módot nyujtandanak azt alkalmas pontra vagy pontokra szállítani; talán azt is megteszik, hogy az átjött magyar katonákból állítandó legiót *p i e m o n t i* hajókon szállítatják magyar földre.

.....

Hazánk felszabadítására csak kétféle alkalom lehet: egyik, általános forradalom, mint volt 48-ban; másik Ausztria elleni komoly háboru. Ha forradalomra várunk, meg kell fontolnunk, hogy az ország le van fegyverezve, aztán hogy az orosz újra interveniálhat, mert nem bizonyos, hogy a francia kormány jobb helyzetben lenne, mint volt 1848. és 49-ben. Könnyelműen nem szabad ugyan a nemzetet felkölteni, de a jelenben kinálkozni látszó alkalom megragadását nem lehet könnyelműségnek keresztelnünk. Nekem, mióta száműzetésben élek, mindig az volt hitem, hogy az osztrák birodalmi népek egyesülten, magok lerázhatják a jármot, feltéve, hogy idegen beavatkozás nem akadályoztatja. Ha az olasz felkél és Piemont bele sodortatik; ha a magyar kitüzi a függetlenségi lobogót, a magyar és olasz ezredek a néphez csatlakozandnak, és az osztráknak vége lesz. Csak fegyver kell, meg pénz. Azt mondani, hogy a győzelem bizonyos, nem merem, de ezt soha sem fogjuk mondhatni előre egy felkelésről sem. Elég, hogy ha a valószínűség meg lesz, elég arra, hogy a felelősséget magunkra vehessük a jelen és utónemzedék előtt; mert ne feledjük, hogy az alkalommal nem élés is felelősséggel jár ám. A mostaninál, ki tudja, mikor lesz kedvezőbb, nemcsak pénzt és fegyvert kapunk, nemcsak idegen beavatkozás ellen biztosítatunk, de a honunkbeli idegen ajku nemzetiségektől sem kell tartanunk, mert sem francia, sem orosz sympathiára nem számolhatnának, sőt ellenkezőleg.

..... Ön fogja megítélni, ki által kíván itt érintkezni. - Ha azt ohajtáná, hogy én járjak el a dologban, úgy szükséges lenne egy pár sornyi megbízást küldeni, mert ha nem ön nevében beszélek, úgy mire sem mehetnék amaz urnál.

Irányi Dániel.

V. Kossuth - Irányi Dánielnek.

Még nem lát komoly alapot az akcióra. - Tisztázni kell a helyzetet, úgy a hatalommal szemben, mint a megindítandó mozgalom mérve és vezetése iránt.

London, 1859. jan. 6.

Mult dec. 29-iki levelét vettem. Mielőtt válaszolnék, szükségesnek láttam, némi tájékozás után nézni, mert az állás kényes, a legóvatosabb gondosságot kívánja. Ha csak magán kompromisszió körül forogna a tévedés veszélye, alkalmasint nem tétováznám egész személyes jövőmet bármi kockavetésre bízni, következnek bár belőle személyes kompromisszió, mert én csak azzal gondolok, hogy lelkiismeretemmel tisztában legyek; ambíciót sem életemre nézve nem ismerek, sem a história babérjára nem spekulálok; hírnév, kitűnés becsesel nem bir szememben, csak a kötelesség bir. Hanem ez ügyben a hazáról van szó. - Sorsosztályrészemül jutott fő-eszköznek lenni abban, hogy hazánk egy oly közel multtal birjon, mely jövődjének biztos alapot szerzett. Ez alapot eljátszani bűn volna. Nekünk bukásunk is egy oly históriai fejlemény, mely nemzetünk életre valóságának kitüntetésével hazánkat a jövő Európa nélkülözhetlen, mellőzhetlen alkatrészei közé avatta. Ezen szerzeményét valamely nevetséges kudarcz által nem szabad elpazarolni. Én, a mennyiben rajtam áll, gonddal leszek, hogy a mi eddig egy nemzet ügyének van a történelemben feljegyezve, az egy nevetséges kudarcz által apró párt-ügyecskévé ne süllyedjen; mert ezzel a haza jövődje gyilkoltatnék meg. Ha mi mozdulunk, oly alapot kell szereznünk, mely biztosít, hogy a nemzet mozdul velünk. Különben a lengyelek sorsára juttatjuk a hazát. A »legiócskák« condottieri-szerepe minket nem illet. Ügyünk magasabban áll, ha magunk le nem süllyesztjük. Nekünk öntudatos célnak kell lennünk, nem eszköznek mások csel-szövényes céljaira.

Ezeket említem, mert indokolni akarom azon nézetemet, hogy még mindig nem látom a dolgot oly alapon, melyen indulnunk lehetne. Hogy minden csapás, a mi Ausztriát éri, akár kitől jöjjön, nyereség, az való, s ezért a mennyire tőlünk függ, rajta kell lennünk, hogy megtörténjék, de a krími háboru mutatja, hogy nem mindig akarnak csapást, midőn azt szinlelik. Az orosz vesztő félnek mondják, pedig nyert; konszolidáltatott állása, mert diplomáciai biztosítást szerzett, hogy ha Európa legnagyobb hatalmai üzennek is neki háborut, nem merik azt komolylyá tenni, nem merik gyenge oldalát bántani, nem merik a lengyelt felkelteni. Ez az oroszoknak oly eredmény, melyért Szebásztopol igen csekély ár. Ez az, a mi némi alapot nyújt lord John Russell azon mondásának, hogy a lengyel ügy holt ügy. Csak egy európai forradalom fogja talán megcáfolhatni. Gondatlan, tulkapzsi tolakodással mi hazánk ügyét még halálosabban kompromittálhatnók, mert fel nem karoltatni baj; de felkaroltatni és eldobatni, nemzeti halál. Nekem biztosíték kell az eldobás ellen, hogy komoly szóba álljak a dolog felett. Különben feladatomnak nem azt fogom tartani, hogy egy tehetetlen legiócskánk paradirozzon a »sas« főhadiszállásán, sem azt, hogy a Luiza-uton egy katonai sétát tegyünk

Károlyvárosig, s aztán a megkötött béke hírére egy »Flankenbewegung«-gal meneküljünk (ha tudunk) Boszniába, hanem azt, hogy a megkezdett háboru terrénját, a játszó felektől függetlenül, s korlátoló béklyóiktól menten, úgy igyekezzem kitágítani, miszerint ha nem sikerül, hazánk ügye ne legyen kompromittálva; ha pedig sikerül, stratégiai alapot biztosítsak, magyar »nemzeties« és nem pártias küzdelemre.

E tekintetek még határozottabb alakot öltenek, ha meggondolom, kitől s mi alakban jő a kezdeményezési tapogatózás? Ki az a francia nagy ur? Azon egyéniség, ki hajdani »h e g y p á r t i « reminiscenciáinál fogva, a hatalmas rokon által arra szokott használtatni, hogy oly kis érintkezés tartassék fenn az emigrációkkal, mely ezeket várakozások álmaiban ringatva, az emigráció azon részéveli szolidaritástól visszatartsa, melytől a hatalom fél; - de ezen érintkezés is mindig oly alakban maradjon, hogy a hatalom minden szolidaritáson kívül álljon, s a mikor tetszik, azt mondhassa, »nem tudok róla semmit.«

Ha a hatalom valóban akarna valamit, meglehet másoknál is tapogatóznék, de arról biztos lehet, barátom, hogy v e l e m nem mulasztaná el, bizalmat ébreszthető alakban szólni s minthogy, ha az olasz háboru csakugyan meg talál lenni, ezzel, (az orosz barátság szükségénél fogva) a lengyel ügyet nem lehet összekötni, nem igen avatna lengyel emigránsokat diplomáciai titkaiba.

Átmegyek levelének más részére, mely arra vonatkozik, hogy mi lábon állok Klapka tábornokkal? Feleletem: sem jól, sem rosszul. Nem lakunk egy helyütt, ritkán érintkezünk.

Hanem négy dolgot tudok.¹⁹

De így vagy amúgy alkalmasint a tevékenység lehetsége felé közelgünk, azért hazafiui kötelességnek tartom úgy fontoskodás mint álszemérmi negélyeskedés nélkül tisztára állítani a helyzeteket.

Én ambíziót nem ismerek. Legyen a haza megmentve, nekem nemcsak mindegy: akár én, akár más mentse meg, de ha választásom volna, ha láthatnám, hogy más akárki tud annyit tenni a haza javára, mint én, a mellett, hogy a győzelem napjára oly biztos a kivivandó szabadságnak konszolidációja az ő kezében, mind ambíció ellen (legyen bár nemes), mind pártsurlódás s elvtusa ellen, mint az én kezemben - azt mondom, jobb szeretem, más tegye, mint én. Istenemre mondom, nem bírok előttem semmi vonzalommal a roppant felelősség s a tömérdek gond. Dicsőség szememben haszontalan tömjén füst. Szagától is undorodom. Vonzalmaim, véralkatom, jellemem, a harmaté; szeretnék, mint az, áldást hinteni észrevétlenül. Ezt vegye ön ténynek, mely soha és semmi körülmények között változni nem fog.

Igen; de ki mentheti meg a nemzetet? - Mi? - Romemigráció? Nevetség! Csak a n e m z e t maga. A nép tömegeinek áldozatkész csatlakozása. - No, emlékezzék ön, miként a nagy Napoleon hazánk határán állva diadalmas seregével, szabadságra hívta fel a nemzetet s egy ember sem mozdult, egy sem; miért? Mert nem volt bizalma a

¹⁹ A mi itt következik, az Kossuth és a magyar emigráció egy része közti személyes viszonyra, tehát az emigráció »há z i d o l g a i r a « vonatkozik. Nincs ugyan összefüggés nélkül az alkudozás első phasisaival, de minthogy a kezdetben némelyek véleménye szerint fenforogni gondolt nehézségek azon percben, melyben a dolgok határozottan komoly szint öltének, magoktól elenyésztek, *Kossuth* jobbnak vélte levele itt következett részét m o s t nyilvánosságra nem bocsátani. Helfy.

felszólítóhoz. Fogja ön mondani, ma másképen vannak a dolgok. Igaz, sok másképen van, de egy most is akként van, mint volt: a nemzet (a nemzetet mondom) csak annak felhívására mozdul meg, a kiben bizik; másnak nem.

Bizalomra sok ember lehet érdemes, de ez nem elég; birni kell azt. Érdem, alkalommal megszerezheti, de míg meg nem szerezte, nem bírja, s mert nem bírja, a nép nem mozdul szavára.

No már, én bizony nem hiszem magamat valami nagy embernek, de legyen érdemelve, legyen érdemtelenül, tény: hogy a körülmények a nép tömegeinek bizalmát csekély személyemben öszpontosították. Nem mondom, hogy minden osztály ragaszkodik hozzám; van, a mely félrehuz, van, a mely inkább fél, mint bizik, sőt olyan is van, a mely gyűlöl, de az tény, hogy csak én vagyok azon helyzetben, miszerint a józan észnek magát ajánló alapon prezentálván magamat (puszta kézzel én sem), oly tömegeket költethet követésre, hogy minden félreszivó párt elhallgat. »Volentes ducit; nolentes trahit.«

Ezen helyzet a körülmények által van adva. Vezérré az ember nem maga teszi magát a közvéleményben, hanem tétetik.

Legyen az akárki, a ki a magyar néphez így szól: »itt vagyok, vezetlek, kövess,« a nép azt fogja mondani: »kérem szépen, hát miért nincs Kossuth Lajos aláírva a rendeletnek?« s megcsóválja fejét, és azt mondja: »hej bátya, ha jó volna ez a dolog, itt volna Kossuth Lajos.«

Többet mondok: kezdjen akárki vezérkedést, ha én nem mozdulok, az angol nép sem mozdul elejét venni a titkos diplomácia szabadságellenes cselekvésének, mert nem lesz bizalommal a dolog iránt. És lenne belőle ismét intervenczió (ezuttal alkalmasint porosz, később talán más is, bármi »rossz vér« látszassék is most uralkodni; jól mondja a mai »Times«: a háboru olyan, mint a tánczvigalom; tudja az ember, kivel kezdi meg a tánczot, de nem tudja, kivel fogja végezni) és ha az intervenczió sem használna, lenne diplomáciai közbenjárás, s vele a magyar függetlenség jövődjét századokra megölő fatális »transzakció«. - De ha én vezetem a mozgalmat, az angol nép, mely előtt a magyar ügyet hét év óta, meetingről-meetingre személyesitem, annyira megszokta azt személyemmel azonosítani, hogy felszólalásomra a nép szava úgy dörög végig Land's Endtől John o groatig, miszerint nincs az az angol miniszter, a ki nem sietne minden intervencziónak elejét venni, a ki merné, merhetné diplomáciájával a harc eredményét ajkainktól elorozni, a ki késni merne kormányunk elismerésével, mihelyt kormány leszünk. Eddig s ennyire a közvéleménnyel itt rendén vagyok, mert ismerem rugóit s bizalmas lábon állok azokkal, a kik hatalmas tömegek élén állanak. A magán rokonszenv (nem megvetendő) aktiv segélyről nem is szólok.

Érdemelten, vagy nem érdemelten, mindegy; ez tény, s tény marad, míg vagy physice, vagy erkölcsileg meg nem halok.

Ha más akárki vél vezérkedhetni, pártocskákra találhat talán (ha talál), de a magyar nem olasz; nálunk párt a zöldasztalnál felléphet a nemzet nélkül, a nemzet ellen is, de a csatatérre nem megyen, a nemzet nélkül, a nemzet pedig nem fog menni.

S aztán én ellenemben, ha a nemzet követ, versengések nyíltan nem léphetnek fel (Görgeyk ellen tudom megóvni a hazát; keserű leczkebért fizettünk, de tanultunk), de ha más veti fel magát választatlan vezérnek, lesz harmadik, negyedik, ki azt mondja: »ej, nekem is van annyi jogom« s lesz pártusa;

.....

az ambíciók versenyfutása nem fog bírót választani, hanem vetélkedni fog, s a szegény haza nagy ügye belesülyed a személyes vetélkedés poklába.

Egy pár száz deserteurből legiócskát alakíthat adandó alkalommal akárki, de azt hinni, hogy »hadsereg« fog akárkinek is felhívására zászlót változtatni, a nélkül, hogy a nemzetet látná háta mögötte, ezt hinni nem tévedés, de bűn.

Ezen körülményekből, melyeket nem kerestem, nem vadásztam, de melyeket látni kötelességem, helyzetem tisztán mutatkozik.

»Per imperium divisum« háborút vezérteni nem lehet. Ha valaki azt hiszi, engem mellőzhet, - ám tessék. Mit fogok én tenni? A körülményektől függ. Ha látom (mint a krimi háboru alatt láttam), hogy az ügyre veszély nem hárul, meglehet, nézem s hagyom, de ha látom, hogy a haza becses multját s vele jövőendő reményeit veszélyeztetheti, hazafiui kötelességemtől fogok tanácsot kérni.

Ha pedig valaki azt gondolná, hogy én nevemet segédül adom, - csalatkoznék. A multak kérlelhetlen szigora megtanított, hogy hol az én nevem előfordul, a felelősség legnagyobb súlya enyém, és a kié a felelősség, azénak kell lenni a vezetés kezében bizonytalan célokra, sem báránynak, mely elvigye mások bűneit vagy hibáit.

Én K. tábornok urnak tehetségeit nagyra becsülöm. Őt illető helyütt a nagy munka fontos tényezőjének tartom, de nem hiszem, hogy most még a nemzet őt főnökének elfogadná. A tettek mezején oda emelheti őt a hűség s nagyravágyás nélküli népiesség, de most még nincs ott.

Ha a körülmények engem szólitanának tevékenységre, én mind mulasztatlan kötelességemnek tartanám, mind öntulbecsülés nélkül képesnek érzem magamat, a sereg élén magam személyemben állani, - s ha K.... tábornok urnak tetszenék - a hadorganizmus szabályszerűsége rendje s módjával, mellettem a tábor vezérkari főnökség állása, erre neki, némi (remélem kölcsönösen kielégítő) magyarázatok után, szívesen kezemet nyújtánám. - Ő katona, ismeri mi sokat mondok e szóval. Az ország polgári kormányzatát vinném a függetlenségi nyilatkozat alapján, míg a haza azon karba tétetnék, hogy rendelkezhetik, - akkor lelépnék - és szilvafám árnyékában keresném életviharaim jutalmát az eke szarvánál; - helyet engedve más erőnek, a nemzet bizalmának gyümölcseit aratni.

Mind ez nem szó, hanem elv, mely elvem volt a multban, az jelenben, s az marad koporsóm zártáig.

Reményem, egyet fog ön velem érteni, hogy e nyilatkozattal a becsületességnek s hazafiságnak tartoztam. Komoly megfontolás után találjon az (óhajtóm) oly méltánylatra, mint a minő őszinte s tiszta célból eredett.

S mi a szillogizmus zárlata? Ez:

Még most ugyan a tárgy, mely körül levelezésünk forog, nincs oly fokon, hogy realitás volna, de készen kell lenni az eshetőségekre. Azért kötelességem kinyilatkoztatni, hogy ha az »advance-ok« csakugyan folytattnának s komoly alakot ölténének, én a mint becsületérzelmem alatti dolognak tartanám, más háta mögött takácskodni, úgy a haza érdekével nem tudnám megegyeztetni, hogy az imperiálisztikus kétkulacsosság serleghordója legyek. Ha mással egyezkednek, tessék, én nem lennék itthon számukra. A haza ügyének apró intrigácskák horgára-függesztéséhez nem járulok soha, hanem megyek a magam útján.

Óhajtanám, hogy mindenki számot vessen a körülményekkel s közszempontból vizsgálja meg azokat; s ha valaki úgy találja, hogy (ujabb avance-ok esetére) a hazafi kötelességét teljesíti, ha maga nevében folytatja az érintkezést, tessék; lássa mit cselekszik; ha ellenkező meggyőződésre jönne, érezni fogja, miként tudatnia kell a felhívóval, hogy legkisebb ígéret vagy feltételszabás előtt, a dolgot velem közölni kötelességének tartja, s hogy az érintkezésnek velem kell folytatni.

A mi a kívánt megbízó levelet illeti, nem látom még ugyan oda érettnék a dolgot, hogy reá épen szükség legyen, azonban annyit, a mennyinek talán most hasznát veheti, bizalmam jeléül ide rekesztek, de kérem, legyen szives annak használatában magát a következőkhöz tartani.

1. A világért sem kell az ajálkozóval sejtetni, hogy sorainkban szertevonás lehet. Ennek tudatása morális csödhirdetés volna. Ha ön, jelen nyilatkozatom után megmarad azon véleményben, hogy a cselekvés eszközeinek kezemben öszpontosítása kívánatos, diszkret tapintatának feladatához tartozik oda működni, hogy ezt illető helyen maga megértesse az, a kivel érintkeznek.

2. Különös fontosságot helyezek arra, hogy ön nevemben semmi oly lépést ne tegyen, mely részünkről ajánlkozás s békétlen kopogtatás színét viselné. Ha maga a sátán nyujt is kezét, elfogadhatjuk óvatos vigyázattal, de kérnünk azt nem lehet. A kéz visszahuzása, vagy megtagadása erkölcsi halál volna.

3. Kérném tehát, hogy ezuttal ennyire szoritkozzék: keressen módot azon francia főúrral szólni s mondjon ennyit neki: »Mieroslawszky tábornok állítólag ön megbízásából közlött velem, mint kiről tudja, hogy Kossuth bizalmát birom, ennyit s ennyit; közlöttem megbízómmal, s azon választ vettem, hogy úgy, a mint állítva volt a dolog, sem oly hivatalosságnak színével nem bír, sem nincs úgy definiálva a felszólítás, s úgy indokolva ellenajánlással, hogy értekezés tárgyát tehesse. Kötelességem megtudni kíván-e ön s mit? e válaszra felelni; ha nem, kötelességem lesz megbízómmal tudatni, hogy a dologban semmi sincs; ha igen, jelentést fogok tenni, s magamat továbbra utasíttatni.«

Ha beszélgetésbe bocsátkoznék azon ur, jó volna vele éreztetni, hogy ha a szándok komoly, az idő becse javasolja, hogy e szándok komolyságának biztosítéka adassék, nem indefinált általános ígérekkel, hanem precíz propozíció alakjában.

Szives barátsággal

Kossuth.

Irányi január 14-kén tudósított, hogy e megbízatásban el fog járni; egyszersmind értesített, hogy Klapka tábornok Londonba megyen velem értekezni.

Ez értekezésről az itt következő feljegyzést találom irataim közt:

VI. Értekezés Klapkával.

Klapka tábornok jan. 17-én hozzám jött Mednyánszky alezredes kíséretében. Nem talált egyedül. Pulszky és Ihász voltak nálam. Azonban minden tartózkodás nélkül a titkok kitérőjébe bocsátkozott. Elmondá, hogy a háboru bizonyos; hogy mind Párisban Napoleon herczeggel, mind Turinban Cavour miniszterrel értekezései voltak, s hogy Viktor Emánuel királynál is két órai hosszú kihallgatáson volt. Hogy a király hatá-

rozottan kimondá, miként ő a háborura el van tökéelve »coute que coute,« ő tudja hogy trónusával játszik, hogy családjá jövődjét kockáztatja »mais advienne que pourra, je m'y lance« behunyt szemmel. 1-szor: Mert tartozom az Olaszhon-szerte felköltött reményeknek, melyeknek logikájától visszalépni nincs többé hatalmamban. 2-szor: Tartozom megboszulni atyám emlékét. 3-szor: Tartozom azon gyűlöletnek, melyben neveltetem... Mondá továbbá a tábornok, hogy a háboru célja nemcsak Lombárdia (Cavour emphatice kijelenté, miként ezért egy lépést sem mozdulna), hanem az osztráknak olasz földről teljes kiűzése, és egy észak-olaszországi birodalom alapítása, s hogy Közép- és Dél-Olaszországra nézve most semmi változtatás nem szándékolatik; hogy a francia császárnak szövetséges részvéte (még pedig nagyban, 150-200 ezer emberrel) el van határozva, s hogy ennek ára Savoya és Nizza. Hogy a király a háborut ápril elején akarná, de hogy a császár még nincs készen, s kívánja, hogy legalább május végeig várjanak; hogy Magyarország részvételének szükségéről mindnyájan meg vannak győződve; s azért kapunk pénzt, fegyvert, hajókat a kiszállásra, sőt egy francia hadosztályt is (18-20 ezer emberből állót) kíséretül; - nem hogy velünk az országba hatoljon, hanem a kikötőben megállva hátunkat biztosítsa.

- Én: Ki ígérte azt a pénzt, fegyvert, stb...? a szárdinai király?

- K..... Oh nem! Neki nincs, nem adhat. Napoleon herczeg tette ez ígéreteket.

- Én: Hivatalosan? a császár nevében?

- K..... Azt nem; hanem ígérte, hogy Turinból visszajöve, kieszközli, hogy a császárral szólhassak.

Ezek után így folytatá: felszólítottak tehát, hogy egy memóriáléban adjam elő, mik a mi kívánataink? - Én ezt megígértem; és mivel önnek (nekem) a magyar néprei befolyását ismerik, önnek beleegyezését kívánják; én tehát azért jöttem, 1-szor hogy önnek ezeket közöljem, mert az iránt mindenki tisztában van, hogy ön nélkül az országban semmit sem lehet tenni, 2-szor hogy megkérjem, miként egy hozzám intézendő barátságos levélben fejezze ki, minő feltételeket tart szükségeseknek, Magyarországnak a háborubani részvételére.

Én erre csak annyit feleltem, hogy bár jelenlevő barátaink titoktartása felől biztos vagyok, nekem elvem ily dolgokat négy szem közt tárgyalni, azért kérem, jöjjön másnap hozzám.

Mondott sok egyebet, miből említést három érdemel: 1. hogy Konstantin herczeg s a Nizzában tartózkodó fő-oroszok voltak az elsők, kik egyhangulag odabeszéltek Turinban »si vous voulez la guerre, il faut vous adresser aux Hongrois«, 2. hogy Magyarországnak királyt kellene elfogadnia, 3. hogy az orosz nem ajánlkozott egyenest részt venni a háboruban, hanem indirekt az által ígérkezett segíteni, hogy fegyverzett semlegességi állást veend a határon, mely Ausztriát seregei egy részének ott tartására kényszerítendi.

(Én: ez annyit tesz, kényszerítendi seregei egy részét Magyarország határán tartani, miszerint legyen mivel elnyomni első csirájában egy magyar felkelést. K.....: Ezt nem akarja az orosz. Én: Meglehet, de ez volna az eredménye az ily indirekt segítségnek.)

Másnap eljött K..... tábornok, s én neki következőleg nyilatkoztam.

Tegnap csodálkoztam, hogy tábornok ur helyesnek látta a szárdinai király, Cavour gróf s Napoleon herczegeli beszélgetéseit mások jelenlétében tartózkodás nélkül feltárni,

mint már azt tudtomra Párisban is többek előtt tette; - s nem kevésbé azon módon, melyen előadása szerint a szárdinai király, tábornok ur előtt nyilatkozott.

A mi az elsőt illeti: hatalmakkal van dolgunk, kik nem akarhatják, hogy diplomáciai titkaik többek birtokában legyenek, mint szükséges. Ily dolgok nem társas beszélgetés tárgyai. Kérem tehát, tábornok urat, hogy a mit a haza érdekében olyannak lát, hogy velem közlendő, azt másokkal ne közölje.

A mi a szárdinai király beszédjét illeti, megvallom, reám inkább lehangelő, mint biztató hatást tesz. Történtek azon oldalról tapogatózások irányomban is, s azoknak modorából hajlandó valék oly tapintatot tenni fel felőle, mely magával tisztában van úgy czéljaira, mint eszközeire nézve. A mit önnek mondott, ellenkezőt bizonyít. Az egy lovagias harczfi beszédje, ki csak azt tudja, hogy nagyban szándékozik játszani. Mai világban nagy kérdések nem játékkal oldatnak meg. Ezen talán még lehet segíteni. Iparkodni fogok.

A mi a dolog érdemét illeti, az, a mit a király, Napoleon herczeg s a miniszter mondtak önnek, sokban lényegesen eltér attól, a mit azon urak másoknak mondtak, s azok közt olyanoknak is, kik által nálam kívántak tapogatózni. Melyik verzió a való? Csak tények fogják felderíthetni. Hanem egy bizonyos: akár mit mondjanak ők, az legjobb esetben is csak ó h a j t á s, de nem oly alap, melyre hazánk ügyét fektetni szabad vagy tanácsos volna. A c s á s z á r szándoka az egyedül határozó. A mit erről mások mondanak, az állhat is, nem is, az nem biztosíték; ő pedig egy maga tudja, mire v á g y i k, de azt még alkalmasint maga sem tudja, vágyainak valószínűségét meddig merheti munkába venni. Ebben lehetnek több fokozatok. Annyit bizonyosan nem akarhat, a mennyi egy európai koalíciót provokálhatna ellene. A többi nagyhatalmaknak, ha aktiv szövetségét meg nem nyerheti, legalább semlegességét kell óhajtania. Ezen semlegesség, meglehet, feltételekhez lesz kötve s nem lehetetlen, hogy a feltétel az lesz, hogy az osztrák hatalom az olasz tartományokat kivéve, i n t a k t hagyassék. A többi hatalmak álláspontja tehát még egyezkedésektől függvén, akármit óhajtsanak is a király, a herczeg, a miniszter, az még koránt sem bizonyos, vajjon a császár mint határozó hatalom, Magyarországnak tevékenységbe tételét számításaiba bele illőnek fogja-e találni, tul talán egy kis legiőcskának idegen földön alakításán, amugy lengyel legiő formára a keleti háboru alatt; mihez, ha c s a k e n n y i r e szoríttatnék a dolog, én nem csak kezdet nem nyujtanék, de meg is foglál akadályozni. Meg kell azt is jegyezni: ha megfontolom az orosz politika konzisztens természetét, nem hihetem, hogy ha az orosz a francia felsőbbbségnek Dél-Európában kiterjesztésébe beleegyezik, azt kárpótlás kilátása nélkül tegye. Az ő kárpótlása csak keleten lehet. Ha ehhez hozzá teszem azon rendkívüli erélyt, melyet a francia kormány tengerészi erejének kifejtésére (épen nem virágzó pénzügyei daczára) is tőn, s mit egy osztrák háboru terve nem okadatol, azon meggyőződésre jövök, hogy a tervben lévő olasz háboru alkalmasint csak egy előjáték arra, hogy az osztrák Olaszországon kívüli birtokainak megtartása bértil oly kötésre kényszeríttessék, mely az angolt keleten izolálva hagyja a hajdani tilsiti eszme jövőre valószínűsítése esetére. Háborut nem mindig azért kezdenek, hogy a ki ellen kezdik, azt tönkre tegyék, hanem hogy a háboru osztrák czéljától egészen idegen célokba beleegyezni kényszerítsék. Példa a mult orosz háboru, melynek rezultátuma koránt sincs a párisi békekötésbe írva, (a Bonaparte dinasztia elismerése). A Napoleon-ház s a francia nemzet előtt a lengyel nemzet különös igényekkel bir; minő biztatásokat nem adtak nekik a háboru kezdetén! S a vége? Egy haszontalan legiőcska! - Én vigyázni fogok, hogy hazánk Lengyelország sorsára ne jusson. Mi bukásunkban is a magyar nemzet fiatal életrevalóságát oly vonásokkal irtuk be a történelem könyvébe, melyek hazánk jövőre alapot szereztek. Ezt nem szabad elpazarolnunk. Mert ha

még egyszer megbuknék a magyar, mivelhogy cserben hagyatik vala, elmúlna egy század, míg harmadizben felkelne. Én nem mulasztom el felhasználni az ajálkozó alkalmat, sőt teremteni is iparkodom, ha ugyan ember ezt teheti. De arra is vigyázni fogok, hogy ha előbbre nem vitethetik, legalább hátra ne lökessék a hon ügye. A nemzet legjobb vérét hasztalanul, diverzió-képen, mások javára elpazaroltatni nem fogom engedni.

Most a részletekre.

1. Emlékirat beadására van tábornok ur felszólítva. Sajnálom, hogy megígérte. Eszembe juttatja, mit egy török minisztertől hallottam: »ha nem tudjuk, miként tartsunk egy vagy más dolgot függőben, emlékiratot kérünk. Ez jó mód, egy pár hónapot nyerni.« - Tudják, mire képes a magyar. Láta a világ. Ha el vannak határozva vele szövetkezni, nem kérnek emlékiratokat, hanem alkuszna a feltételek iránt.

2. Figyelmeztették tábornok urat, hogy szeretnék, ha én is egy önhöz intézett barátságos levélben, nézeteimet kifejezném. Határozott válaszom az, hogy én ezt tenni nem fogom. Egy ily levelet írni annyit tenne, mint magamat a Tuillériák kabinetjének markába adni a nélkül, hogy ők magukat markomba adnák. Azt nem teszem. Ők alkalmasint tudják, hogy nálam nélkül a magyar néppel semmire sem mennek, s azt hiszem, azt is tudják, hogy én nem vagyok idegen észszerű egyezkedésekre lépni, de csak oly alapon, mely biztosítson, hogy hazánk ne csak eszközül használtassék oly célokra, melyekből semmi haszna. Én biztosíték nélkül szóba sem állok. Meglehet, minden biztosíték mellett is mi leszünk a megcsalottak, mert a hatalom az övék (meddig? az más kérdés). De én tartozom hazámnak, a reám nehezedő felelősségnek, tartozom a történelemnek, s önmagam becsületének, megkivánni, hogy mielőtt én bár csak erkölcsi kötelezettségekbe is bocsátkozzam, kezemben biztosíték legyen, mely vagy megcsalás ellen garantírozzon, vagy ha mégis megcsalatlánk, kimutatnom engedje, hogy nem alapos ok nélkül nyújtottam kezet a koczka elvetéséhez. Óvatosságom legalább azon gondolattal enyhíti aggodalmaimat, hogy legrosszabb esetben meg fogom tudni akadályozni, hogy hazánk jövődjé kompromittáltassék, akár maga magát tulbecsülő fontoskodás, akár apró nagyravágások, akár a nemzetek legszentebb érzelmeivel játszani nem áttáló politikai immorálítás által.

Egyébiránt a körülmények eléggé bonyolodottak arra, hogy valószínűnek látszassék, miként egy vagy más uton cselekvésre lehetünk hivatva; azért szükséges, hogy a köztem és tábornok ur közötti viszony tisztába hozassék. Nyílt leszek, mint férfinak illik, hazafinak kötelesség. Mai beszélgetésünk eredményétől függend: együtt, egymás mellett, vagy egymás ellen fogunk-e állani a jövődjében.

Hazánk bukásához több körülmény vágott össze, melyek közt mindnyájunknak, rajtam kezdve, a nagy feladathoz készületlensége nem az utolsó. A nép fia, a honvéd, helyt állott hőiesen; de azontul borzasztó híjával valánk a készületségnek. Azonban hibák s balesetek mellett, végre is hazánk bukása az elhagyatottság érzetén kívül egy fő-kutfőre vezethető vissza: a katonai hatalomnak a polgári hatalom irányábani riválítására, ama szoldateszkai negédre és nagyravágásra, mely a szellem egységét felbontva a kormány tekintélyét aláasta, hatását paralizálta, s árulással végződött.

E keserves tapasztaláson okulva, határozott meggyőződése, hogy forradalomban, mely háborúval van összekötve, a katonai s polgári főhatalomnak egy kézben kell lenni. Csak így lehet sikerre számítani; mert csak így lehet a riválítás eltávoztatva; csak így lehet egység, s a gépezet minden kerekeinek összevágása; csak így lehetséges, hogy a hadsereg s nemzet nem elkülönözött mennyiségek legyenek; az első a másodikat

szoldateszkai negéddel lenéző, a második az első irányában ingerlett s gyanakodó; csak így lehet az egész nemzet egy nagy tartalék-hadsereg, a hadsereg pedig polgár.

Ez fő-tekintet, mert ettől függ a siker, minden egyéb ennek alárendelt.

Én ezen egységnek szükségét ösztönszerűleg éreztem a múltban is. Emlékezik tábornok ur, hogy midőn 1849. tavasz kezdetén Tiszafüredről offenzivára mentünk át, s Vetter altábornagy fővezér megbetegedett, magam akartam a fővezérletet átvenni, önt a táborvezérkari főnökség magas tisztével felruházni, s kértem a többi tábornokok jelenlétében öntől, gondolja-e, hogy a csatatéren, hol tanácskozásra nincs idő, adhatják elő magokat oly katonai routinet (mondom: routine-t) feltételező rögtönös rendelkezések szükségai, melyek lehetetlenné teszik, hogy avatatlanságom mellett, magam vihessem a fővezérletet? Ön volt az, ki azt mondá, hogy igenis, lehetnek ily esetek, tehát hogy nem tanácsos azt tennem. Sajnálom, hogy ön nézetének engedtem. Most, midőn sok tanulás s fürkészés után a hadtudomány minden ágaiban magamat avatottnak tudom, tökéletesen meg vagyok győződve, hogy ha akkor ön nézetének nem engedek, a haza nem veszett volna el.

Konszolidált kormány mellett, melynek formái már gyökeret vertek, s gépezete az államot, minden irányban történetileg áthatotta, a hadvezér szerepének nem kell, s tán nem is tanácsos, a kormányzó szerepével ugyanazonosíttatni; ott a hadvezért tökéletesen féken lehet tartani, hogy nagyravágyása a hont ne veszélyeztesse. Forradalomban nem így van. Mondja meg nekem ön, ha én Görgeyt a világosi átadás előtt, akármely perczben is haditörvényszék elébe állítottam volna, volt volna-e a katonai s a polgári hatalom közötti vetélkedés mellett, oly haditörvényszék lehetséges, mely reá a bűnöst kimondja? Bizonyosan nem; s így a sejtett, de be nem bizonyíthatott árulást csak úgy akadályoztathattam volna meg, ha a katonai front előtt, saját kezemmel lövöm le. Ám de ez jel volt volna a hadseregbeli lázadásra; egymást öltük volna, s a testvérgyilkos katonai lázadás bizonyos halálba sodorta volna a nemzetet. Ezen bizonyos veszély érzete sugallta hazafiságomnak azon módot, hogy kielégítést nyujtsak Görgey nagyravágyásának, miszerint így az árulót hazafivá változtassam. - Ő áruló maradt; s mivé lett szegény hazánk!

Ezen irtózatot tapasztalás mellett a bűnök legnagyobb büne volna, a hazát még egyszer ily veszélyeknek kitenni. Azon kapocs mellett, mely a hadsereget vezéréhez köti, merő oktalanság abban bizakodni, hogy hiszen ha veszélyessé válik a hadvezér, le lehet tenni, vagy agyon lehet lőni. Megtenném kétségtelenül, de megmentetnék-e általa a haza? Az más kérdés.

Egy kézben kell tehát lenni a vezérletnek s a kormányzatnak.

Én nem ismerem nagyravágyást. A mely perczben a hazának szüksége nem leszen reám, én nemcsak nem ragaszkodandom a hatalomhoz, de nincs a világnak azon hatalma, mely engem a csendes magányba való visszavonulástól visszatartóztatni képes legyen. Én nem vágytam a helyzetre, melyben vagyok. De a helyzet megvan. Kötelességem annak felelősségét el nem utasítani. A nép bizalma körültem öszpontosul. Más szavára nem fog a nemzet felkelni. Ha én szólitom fel, felelős vagyok isten, a világ s a nemzet előtt azért, a mi következni fog. Ha én vagyok felelős, kell hogy én legyek a vezér.

Határozott nyilatkozatom tehát, hogy én a hadsereg vezényletét kezemből semmi feltétel alatt ki nem adom. Hogy az én kezemben a honszabadság biztos, azt tudom; - az volna-e máséban, nem tudhatom.

Mondhatná ön, hogy nem bírok kellő katonai tapasztalással. Kértem önt, harczunk legdicsőbb szakában voltak nekünk ugynevezett tapasztalt hadvezéreink? Bemet kivéve,

ki nagy tapasztaltsága mellett hibát hiba után követett el, sereget prédált el sereg után, s a vezért a bátor katonában elfelejtette, a stratégiát a tüzernek feláldozta, - ki volt rajta s Dembinszkyn kívül [a ki mindig hátrált, de bizony nem mindig okszerűleg hátrált, példa: Temesvár]²⁰ ki volt ezeken kívül hadvezéreink közt, ki valaha csatát intézett harcunk előtt? Maga tábornok ur, azelőtt midőn sereget adtam kezébe, hány csatát, nem mondom intézett, de csak látott is?

Én tíz év óta, minden üres percemet a hadtudománynak szenteltem. Ismerem a hadtörténet által gyakorlati alapelvekre redukált magas taktikát és stratégiát; tanulmányoztam a legnevezetesebb, legtanulságosabb hadjáratokat; otthonos vagyok a katonai szervezet s adminisztráció minden ágazataiban; mult harcunk nekem is nagy iskola volt; számot vetve lelkiismeretemmel, nem csak hiszem, de tudom, hogy képes vagyok a hadvezéri feladatnak megfelelni.

Tehát a hadsereget kezemből ki nem adni, változhatlan elhatározásom. Vagy i g y lépek fel, v a g y n e m .

Én tábornok ur tehetségét méltánylom s becsülöm. Ha akarja mellettem a táborvezérkari főnökség dicső s roppant fontosságu állását elfogadni, azt én őszinte bizalommal megajánlom. - Mondanom sem kell, hogy helyzetünkben, minthogy kívülről kell bemennünk s a főhadiszállásról szerveznünk, ezen állás a hadügyminiszteri funkciókat is természetesen magában foglalja. Meg vagyok győződve, hogy ily viszonyba lépve egymás iránt, ha igazán akad alkalom, mi együtt a nagy feladatot keresztülvihetjük.

Elmondtam okaimat. Csak ilyen viszonyban fogunk együtt mehetni. Ha nem, nem.

A tábornok erre mondá, hogy ő azt tökéletesen elismeri, miként nálam nélkül senki sem remélhet a néppel boldogulni s hogy én vagyok a nemzet törvényes főnöke. Ő ugyan azon véleményben volt, hogy tán jobb volna, ha eleinte én hátrahoznám magam, s hagynám őt a dolgot megindítani, s csak akkor jelennék meg az országban, midőn már egy tekintélyes hadsereggel bírnánk, s nagy eldöntő csatára volna kilátás, mert, ugymond, felkeléssel, különösen a székelyföldön kellene a dolgot megindítanunk, s káros volna, ily rendezetlen, készületlen mozgalomban személyemet veszélyeztetni. Erre én közbevágtam: de ha a célzott háboru hatalmasságaival szövetségben kezdjük a harcot, én ugyan az ily felkelési inicziatívát meg nem engedem. A székelyeknél én 20,000 emberre számítok, ha mint erő jelenve meg, nekik a szervezkedésre alkalmat, s magkövet nyújtunk; azt meg nem engedem, hogy ezen gyönyörű erő, felkelésnek neki uszítva a nélkül, hogy volna mire támaszkodnia, eltiportassék, elpazaroltassék. - Mely észrevétel után K..... tábornok így folytatá: azonban hallván kormányzó ur nézeteit, én okainak fontosságát tökéletesen elismerem, nézeteiben egyetértek, álláspontját elfogadom, s tehetségeimet s tapasztalásomat a haza szabadságának kivívására felajánlom. Nekem soha sem volt gondolatomban ön ellen ellenzékét csinálni; s hiszem, sőt tudom,

²⁰ Szegeden elnökletem alatt tartott haditanácsban (jelen voltak Dembinszky, Mészáros, Perczel, Guyon) el volt határozva, hogy Dembinszky, ha magát Szegednél a Tisza bal partján nem tarthatná, egyenes vonalban Arad vára alá vonuljon vissza. *Török Gábor* kormánybiztos rendeletet kapott gondoskodni, hogy ezen a visszavonulási vonalon a hadsereg az élelmezést készen találja. Gondoskodott is erélyesen: Arad volt egyesülési pontul kitűzve Görgey hadserege számára is. Ott a vár ágyuinak oltalma alatt Dembinszky Görgey seregének megérkeztét bizton bevárhatá; s mi egyesített erőnkkel magunkat a Maros által elválasztott orosz és osztrák seregek egyikére reá vethetők, mielőtt egyesülhetnének, mit a minket fedező aradi vár miatt csak kerülettel tehetnek vala. - Dembinszky a helyett, hogy Aradhoz vonult volna vissza, mely a mi várunk volt, Temesvár felé vonult, mely az ellenség kezében volt, s vonult oly vonalon, melyen a sereg ellátására nem számíthatott. A nélkülözés demoralizál. A temesvári csata elveszett. Ennek hírére Görgey azt mondta: a kormánynak most nincs mire támaszkodnia - most én parancsolok - s megcsinálta - - Világost.

hogy azt a többiek sem teendik. Hogy is tehetnék? - Kinek juthatna eszébe az önt illető, s csak önt illető állást kontrovertálni? Miután e szerint egyetértünk, kérem, mit tartónak, hogy én tegyek Párisban, hova visszamenni kötelezve vagyok.

Én: Remélem, átlátja ön, hogy a mivel a herceg kecsegtetett, az még koránt sem a császár határozata.

K.: Ugy van. Az csak »*pium desiderium*«. De biztatott, hogy Turinból visszajött után, ki fogja eszközölni, hogy a császárral szóljak. Ugy monda, eddig is megtörtént volna; hanem hogy a császár környezete, mely egyhangulag ellene van a háborúnak, annyira vigyáz a császár minden lépésére, hogy még nem lehetett engem elfogadnia.

Én: Ez mende-monda. Nem az az ok, hanem az, hogy a diplomáciai negociációk még függőben vannak. Sürgesse tehát a császárral-szólást. A mit ő mondand, majd abból meglátjuk, van-e a dolognak valódi alapja.

K.: De ha kérdezne, hogy mit kívánunk, mit mondjak?

Én: Ennek több részlete lehet és lesz. Fegyverzet, pénz s a többi. De vezéreszméül kérem ezt venni: én a nemzetet csak úgy szólitom fel fegyverre, ha mint erő jelenünk meg a határon. Ennek két módja van. Vagy a szövetséges hadseregnek, ha győz Olaszországban, előhatolni kell Bécs felé, vagy pedig Olaszországon kívül Magyarországot is egyetemben (simultanément) harcz-színhelyül kell venni. Igazán szólva, ez stratégiai kénytelenség is, különben nem birnak az osztrákkal Lombárdiában. Tehát egy erős hadosztályt kell nekünk adniok, melylyel a megválasztandó ponton kikössünk, de nem úgy, mint tábornok urnak mondták, hogy a partnál megállnak s nem mennek előre; köszönöm; - ez annyit tesz, hogy ha egy csatácskát veszünk, - mi ily esetben a külföldön összeszedett egy pár ezer emberrel bizony igen meglehetne, - akkor ők hajóra szállnak, s minket ott hagynak a faképnél, vagy megkötik Milánóban a békét, s minket veszünkre hagynak. Nem, így nem játszunk. Nekem az kell, hogy a franczia zászló magyar földön valósággal koczkáztatva legyen, - »*que l'honneur du drapeau français soit effectivement engagé en Hongrie.*« Tehát a segédhadosztály előre, csatába magyar földön; ez az egyedüli biztosíték, mely megnyugtathat.

K.: Én tehát sürgetni fogom a kihallgatást. Ha adnak, visszajövök Londonba számot adni, s elintézni a további teendőt. Ha nem adnak kihallgatást tiz nap alatt, meg leszek győződve, hogy nincs mit adni a biztatásokra s megyek vissza Genfbe. De nekem erős reményem van, hogy ez idén hon leszünk.

Én: Meglehet, nélkülök is, ha a hon önzéstelen szeretetében egyetértünk, mert ha kiüt a háboru, senkinek sem álland hatalmában megakadályozni némely előre nem látott fordulatokat; de ha velök, úgy az, hogy Magyarország is harczszínhelylyé vétessék, »*conditio sine qua non*«. Tábornok ur, mint tapasztalt katona, nem lesz okoknak hiányában megmutatni, hogy miután Németország felé nem támadhatják meg az osztrákot, mert ez a németeket zuditaná fel, pusztán stratégiai szempontból is nincs más választás, mint Magyarországon is csatázniok. Különben pusztán homloktámadásra volnának szorítva, a mi merő bikaviadal, melylyel nehéz lesz az osztrákot a híres négyszögből - melynek egyik sarka: Veróna, nem vár, hanem sánczolt tábor - kiverni.

K.: Ez világos, ezt nem lesz nehéz velök megértetnem.

(Aláírva)

Kossuth.

Klapka tábornok Párisba visszatérvén, őt Szarvady meglátogatta, s február 8-káról ezeket írja:

Klapka tábornokot láttam. Ugy nyilatkozott kormányzó ur iránti viszonyáról, mint azt csak kívánhatni. Arra kért, irjam meg t. uramnak, hogy a helyzet az ő Londonba járta óta nem változott. A háboru egy időre el van halasztva, lehet egészen őszig. Sem Szárdinia sem Franciaország nem kész még teljesen a harczra, s Franciaország szeretne még egy más ürügyet is találni Olaszországon kívül. Itt a rendelkezések jól meg vannak téve, de óvakodnak a kompromisziótól s egyelőre nem akarnak mélyen a dologba nyulni. Magyarország közremunkálására nagy súlyt fektetnek. Klapka igéri, hogy kormányzó ur óhajtásaihoz képest teendi meg lépéseit.

Szarvady.

Tárgyösszefüggés miatt ide iktatandónak véltem, Klapka tábornok, bár valamivel későbbi keletű, következő levelét:

VII. Klapka - Kossuthnak.

Az emigráció hangulata. - Teleki László. - Beszélgetés Napoleon császárral. - Utazás Konstantinápolyba.

Genf, 1859. február 24.

Igéretemhez képest tudósítom önt a felől, a mi utolsó együttlétünk óta történt.

Mindenekelőtt azt a jó hirt, hogy Párisban mindannyi hazánkfiát a kiengesztelődés és áldozatkészség oly szellemétől találtam lelkesítve, hogy az engem a legörvendetesebben meglepett. Kijelentettem mindenkinek, a ki hallani akarta, hogy minden kilátás egy jobb jövőre elenyészik, ha a lengyelek példáját követve, működésünket nyomoruságos pártczivódással kezdenők. Laczi (Teleki) Toursból Párisba jött, hogy velem egyetértésre jusson. Osztozik nézeteimben és megígérte nekem, hogy később, ha szükség lesz reá, Londonba is átrándul, miszerint önnel, tisztelt barátom, a különféle kérdéseket megbeszélje.

Párisi beszélgetéseim közben nehányszor reá ütöttem a bokorra, megtudandó, vajjon nem volnának-e hajlandók önnel egyenes összeköttetésbe lépni. Ugy látszik azonban, erre az idő még nem érkezett meg.

Elutazásomkor Laczit mindenről értesítettem, a mi történt; s kértem, hogy régi állomását újra foglalja el. Beleegyezett s annálfogva kérem önt, fogadja barátságos előzékenységgel közeledését.

Már Londonban közlöttem önnel, hogy ügyeim ujra Konstantinápolyba kényszeritenek. Ugy hiszem, azt is megmondottam, hogy utam onnan hová vezetend. - Kérem, számitson belátásomra s tevékenységemre, s legyen meggyőződve, hogy visszatértemkor (mintegy két hónap mulva) önt egy igen nagyon jó hírrel fogom meglepni. A munka, melynek elébe megyek, a legfontosabb, s minden erőmet igénybe veszi; miért is egyelőre magamat egészen annak akarom szentelni.

Kiss Miklós (nemeskéri) ezredes alkalmasint Londonba utazand, hogy önnek egyet-mást tudomására vigyen, a mivel őt megbízta, s mit papírra tenni nem tanácsos.

17-kén láttam a császárt. Kérdezett: mi lábon állunk egymással? Feleletem az volt, hogy a legbarátságosabban, s hogy úgy is fogunk maradni.

Minthogy június előtt a dolog alig fog kitörésre kerülni, tehát tökéletesen elég időm van, munkámat a keleten bevégezni.

Addig is fogadja stb.

(Aláírva)

Klapka.

(Németből fordítva.)

* * *

A háboru kitörését megelőző viszonyok változatai közben emigráns társaim között Szarvady Frigyes volt az, kivel legtöbb levelet váltottam.

Szarvady ur szép független állást vívott ki magának tollával Párisban. Tizenhét (angol, belga, német, svájci, spanyol és hollandi) lappal állott szoros személyes összeköttetésben; s azonkívül ötven laphoz szólott naponta lithografizott levelezései által; egyszersmind oly társadalmi állást s oly befolyásos összeköttetéseket szerzett magának, miszerint lépésről lépésre a leggyorsabban s a bámulatig jól volt folyvást értesülve az európai politikában fel-felmerülő viszonyok felől. A mint a konjunkturák oly fordulatot vettek, hogy hazánk függetlenségének visszaszerezhetővé kilátás látszott nyilni, Szarvady ur sietett mindjárt az év elején, munkás közreműködését nekem felajánlani, mit annál nagyobb örömmel vettem, minthogy többek között szerencsés volt hazánk ügyének egyik meleg barátját, néhai Bixio Sándor volt francia kereskedelmi minisztert, meghitt barátjának nevezhetni, ki viszont Napoleon herczeggel a legbizalmasabb lábon, Cavour gróffal pedig a legbensőbb baráti viszonyban állott s általa Szarvady Cavourral, a sajtó utjáni agitáció végett, már huzamosb idő óta összeköttetésben volt.

A levelezés, mely Szarvady ur ez ajánlkozása folytán köztünk kifejlett, sokkal terjedtebb, mintsem hogy e kötetnek sok egyéb által is igénybe vett keretébe egészen befoglalhatnám; tehát némi kivonatokon kívül csak a fontosabb momentumokra fogok szorítkozni.

VIII.

(Kivonatok Szarvady leveleiből. Háborus hangulat. - Európai konstellációk. - Értekezés Cavour kabinet-főnökével. - Kossuth válasza. - Szarvady értesítése Napoleon herczeg házasságának célja felől. - Állügynök.)

Szarvady 1859. jan. 5-kéről jelentést teszen Kossuthnak, hogy Napoleon császár el levén tökéelve a háborura Ausztria ellen, most minden igyekezetét oda fordítja, miszerint az európai hatalmasságoknak vagy tevékeny hozzájárulásukat megnyerje, vagy legalább barátságos neutralitását biztosítsa. E célból küldetett Malakoff herczeg (Pelissier tábornagy) Angliába, La Roncière le Noury tengernagy pedig Berlinbe. Ennek közleményei jól fogadtattak; de a császár tudja, hogy Poroszhon magatartása attól függend, mit határoz Anglia. - Az orosz ekkorig a legkedvezőbben nyilatkozott, az utóbbi napokban azonban megegyezését azon feltételhez kötötte, hogy a krími háborura követ-

kezett párisi békekötés állapotásai megsemmisítessenek, mit nehéz elfogadni kivált Anglia iránti tekintetből.

Azonban a háboru meglesz; mert a császár azt mindenáron akarja. Reánk azonban eddig nem igen gondol, de Cavour igen; elannyira hogy B i x i o jónak látná, ha Szarvady az eddig csak közvetetten folytatott viszonyt közvetlenné fejlesztené. - Utasítást kér.

J a n u á r 6 - k á r ó l jelentést teszen beszélgetése felől N..... urral,²¹ Cavour kabinet-főnökével, ki megbízásból Párisban volt. N. ur biztosított, hogy Cavour kívánja a magyar emigráció közreműködését s Szarvady figyelmeztetvén őt arra, hogy hasztalan fordulnak az emigrációhoz az országra való politikai befolyás céljából, ha Kossuthtal nem egyezkednek; N..... ur kijelentette, hogy e felől ő is meg van győződve, de úgy gondolja, Cavour attól tart, hogy Kossuth Mazzinivali összeköttetése következtében tán nem akarna vele viszonyba lépni s ellenezne oly háborút, melyben Napoleon császár mint szövetséges veszen részt, miként Mazzini ellenzi. - Szarvady biztosította N. urat, hogy Kossuthot sem Mazzini, sem senki a világon nem fogja attól visszatartani, miszerint azt tegye, a mit a haza érdekei kívánnak. - Mire N. ur azt kérdezte, vajjon hajlandó volna-e Szarvady Turinba menni, hogy Cavourral e felől értekezzen? Szarvady azt adta válaszul, hogy eziránt utasítást kell Kossuthtól kérnie.

E két levélre Kossuth január 8-kán válaszolt. Megköszönte a közlött adatokat, felkérte, hogy folytassa a tájékozást, elismerését fejezte ki a tapintatosság iránt, melyet Szarvady eljárásában tapasztal s melylyel kívánná, hogy mások is bírnának s aztán utasította Szarvadyt, értetné meg minden adandó alkalommal, hogy mi magyarok érezzük állásunk fontosságát s tudjuk, hogy ha szövetségre kerülne a dolog, nem minden kedvezés csak a másik oldalon s nem minden lekötöttség csak a mi oldalunkon volna; mert Magyarország közreműködése nélkül a győzelem sem bizonyos. De még ha ez bizonyosnak tekintetné is, a háboru eredményének állandó biztonságára nem lehetne számítani, ha az osztrák ház, Magyarország birtokában hagyatva, első rendű hatalom marad.

Ezt véve fel alapul, mi csak azon esetre vállalhatunk kötelezettséget arra, hogy a magyar »n e m z e t « a háboruban részt vegyen, ha hazánk önálló koordinált célnak vétetik fel. - Arra, hogy Magyarországgal a hatalmak csak saját céljaikra diverziót csináljanak; hogy pusztá eszköznek tekintsék, hogy vele mások számára a parázsból gesztenyét kapartassanak, Kossuth nem csak soha nem fogja kezét nyújtani, de sőt határozottan kijelenti, hogy ezt meg fogná akadályozni - s mert Kossuth úgy látja, hogy a hatalmak ép azért fordultak az emigrációban nem ő hozzá, hanem másokhoz, mert ezeket holmi testetlen általános ígéretekkel s némi anyagi segély kilátásba helyezésével belevinni remélik abba, hogy egy oly kis mozgalmat kockáztassanak Magyarországon, mely a hatalmak számára hasznos diverzió értékével bírna, ép azért inszisztál Kossuth annak, hogy egyenesen vele egyezkedjenek a hatalmak s a mozgalom vezetése az ő kezében legyen; mert kötelességének tartja nemzetét az ily felhasználás szerencsétlenségétől megóvni. - E kötelesség azon felelősségből folyik, mely Kossuth vállait terheli, mire nézve s általában Kossuth álláspontjának magyarázatául Szarvady is figyelmeztetve lett azon tényállásra, mely fentebb s az Irányihoz írott (V. számú) levélben kifejtett.

Ezek előrebocsátása után Kossuth tudára adta S z a r v a d y n a k , miként óhajtja, hogy elmenjen Turinba, de csak úgy mint az ő megbízottja, mint ilyen pedig csak azon esetre mehet, ha Cavour tudja, hogy csak mint ilyen mehet s menetelét mégis óhajtja; Kossuth

²¹ N..... urra gyakran lesz ez iratokban hivatkozás, de ezen államférfiu jelenben oly magas diplomáciai állást foglal el, hogy nevét kiírni a diszkrét kötelessége nem engedi.

fontosságot helyez arra, hogy ha valami kezdeményeztetik, mi a meghívottak, nem pedig a fűhöz-fához kapkodó ajánlkozók legyünk. Utasította annál fogva Szarvadyt, hogy ily értelemben nyilatkozzék a Cavourkabinet-főnöke által szuggerált turini utra nézve.

Szarvady ezt Bixio Sándor urhoz intézett levélke által tette meg, melyben kijelenti, hogy a magyar haza ügyéről lévén szó, ő csak mint Kossuth megbízottja értekezhetnék Cavour gróffal, s felkéri Bixio urat, szíveskedjék az ily minőségbeni értekezésre a gróf beleegyezését kieszközölni.

Bixio, miként Szarvady január 11-kén tudósított, e levelet a Cavourkabinet-főnökének átadta, ki azt elolvastván, helyeselte, s kézbesítését Cavournak megígérte.

Szarvady értekezése Cavour gróffal csak márciusban történt Párisban. Erről majd alább lesz szó. Fontos mozzanatot képez viszonyaink tisztázásában s egyezkedéseink előkészítésében.

Ugyanazon (jan. 11-kei) levelében, Szarvady még a következőket írja:

1. Napoleon Jeromos herceg holnap megyen Turinba, mátkáját meglátogatandó, és január végeig ott marad. Az összekelés jövő hónapra van kitűzve. Talán nem érdektelen említenem, hogy a császár egyik szárnysegédét, Niel tábornokot küldi a herceggel. Napoleon herceg jó érzéssel viseltetik irántunk, de természetesen főképen Olaszhon megszabadítását tartja szem előtt, azonban meg van győződve, hogy Olaszhon szabad nem maradhat honunk önállása nélkül. Nagy elővigyázattal van, mert a császárt csak lépésenkint nyerheti meg. A szárd hercegnővel összekelésnek célja nem más, mint az, hogy a császár végképen az olasz ügy pártfogójává tétessék. Viktor Emánuel különben nem adta volna leányát és N. herceg ezen kilátás nélkül el sem vette volna. Felhasználták a császár több ízben kifejtett ohajtását, hogy unokatestvére megnősüljön. Az e tekintetbeni negocziáció ápril óta folyik.

2. A császár a háborút erősen kívánja, de nem akarja, hogy Piemont hadat üzenjen, mielőtt Ausztria egészen izoláltatott. Azért nagy elővigyázattal vannak és mindentől tartanak, mi egyelőre forradalmi jelleget adhatna a mozgalomnak. Félnék Oroszországtól, mely most, mikor látja, hogy szükség van reá, nehézségeket teremt. Azért meglehet, hogy nem fognak akarni egy darabig velünk nyilvánosan alkudozni.

Örömemre válik tapasztalnom, hogy Turinban elég józaneszűek belátni, miként nélkülünk nem boldogulhatnak.

Arról is biztosíthatom, hogy mind a herceg, mind Cavour, kinek kabinet-főnöke (N-a) referált, meg vannak győződve, miként Magyarhonban Kossuthal, és csak vele lehet célhoz jutni.

3. Azonban azt is vettem észre, hogy félnék némileg, önt uram, már most előtérben látni. Főkép mert Oroszország még nem határozott. Hogy Oroszországot megnyerjék és lecsillapítsák, úgy értesülök, hogy Pétervárott Leuchtenberg herceg alatti magyar királlyal kecsegtetnek, N... ur azt kérdezte tőlem, mit mondanánk erre? - Azt feleltem, hogy mi ilyesmiről még nem beszélhetünk. Sőt N... tájékozása végett említettem: »Mikint mi a forradalom legerősebb percében, midőn az osztrák ház trónvesztetté lett kijelentve, Magyarország végleges rekonstrukcióját az európai konjunkturától tettük függővé, harczunk bevégeztének idejére. Most mi is mindenekelőtt hazánk függetlenségét ohajtjuk; a többi a mi illeti, az a körülményektől fog függni, és attól, hogy az eldöntő percben a dolgok miként fognak állani.«

4. Arról is kell, hogy előre tudósítsam, miként meglehet, hogy kivánni fogják, miszerint kormányzó ur Angolhonban meetingek után agitáljon a háboru érdekében. Más szóval használjon Angolhonrai befolyásával a nélkül, hogy Oroszország visszaijesztessék az által, hogy az európai forradalom egyik főképviselője nyilvános szövetkezésbe látszassék lépni a háborut vivő hatalmasságokkal.

5. Albrecht főherceg a háboru ellen működik. Ugyszinte a belga király is. Arra akarják birni a porosz regent, hogy a kamarák megnyitásakor tartandó beszédjében európai kongresszus összehívásának szükségét fejezze ki.....

6. Egy fontos pontra kérek engedelmet kormányzó urat figyelmeztetni. Ne sokszorozzuk in infinitum a diplomáciai ágenseket összevágó pontokra nézve. Forradalmunk egyik időszakában itt Párisban mélyen éreztük, mennyire káros ez ügyünknek. Csak arra szolgál, hogy kormányzó ur nézetei elferdítettessenek s törekvése más színbe állíttassék, mint a minővel valósággal bir. - A herceg egy küldöttről beszélt, ki ezelőtt pár nappal kormányzó ur nevében nála járt. - Ez az ur (mondá a herceg) szerfelett rideg (trés cassant) volt s oly feltételeket szabott, melyek minden egyetértést lehetetlenné tettek. - Akárki volt az a küldött, nem jól adta elé kormányzó ur nézeteit. - Én hozzám intézett becses levele nyomán meg vagyok győződve, hogy ha háborura kerül a sor, keresztül vihetjük azt, a mit ön kíván, t. i. a negociáció oly alapját, mely hazánknak Olaszhonnal koordinálását biztosítja.

(Aláírva)

Szarvady.

IX.

Kossuth - Szarvadyak.

A politikai ügynökökről. - A magyar sereg magatartásáról. - A háboru, minőnek az tervezetik.

London, 1859. jan. 16.

- - - A mi a diplomáciai orgánusok nem sokszorozásának szükségét illeti, ön nézetével egészen egyetértek s távol vagyok a sokszorozási hajlamtól. Teheti azt az orosz, ki bámulatos diplomáciai szervezetével a hivatalos érintkezések mellett a társadalmiakat is felkarolja, melyeknél a nők, s a társas élet csábjai is szerepelnek; de mi bizony nem tehetjük. - Adja Isten, hogy két helyre is találjunk egy alkalmas egyént. A multban, igaz, sok ember szakácskodott, el is rontották az ebédet, de az is igaz, hogy oly emberek is arrogáltak maguknak diplomáciai kotnyeleskedést, kik vagy csak postának voltak küldve, vagy küldve nem is voltak, hanem saját szakálukra vándoroltak ki.

Különben a tény, mely önnek az e tárgyban figyelmeztetésre alkalmat adott, nagyon különös. - Akárki volt az, a ki Napoleon hercegnél jan. 11-ike előtt magát az én megbizottamnak adta ki, imposztor volt. Ez bizonyos. Mert én I r á n y i n kívül senkinek sem adtam sem Párisban, sem Párisba megbizást. I r á n y i n a k pedig épen most veszem jan. 14-kéről kelt levelét, melyben tudósít, hogy megbizásomnak még nem vette hasznát; a herceggel még nem érintkezett.

Legyen ön szives ennek az imposzturának diszkrete utána járni s a herceget a tényállás felől ugyanazon uton felvilágosítani, a melyen ön az értesítést vette.

Azonban minden lehető félreértések és divergenciák kikerülése végett szükségesnek látom önt mindenről értesíteni, a mi ekkorig - a jelen viszonyokat illetőleg - részemről történt, vagy a miről nekeni tudomásom van.

Utóbbi időkben nem láttam alkalmát, Párisban küldöttel birni. - Ön csak január 5-kéről irt, s kezemhez 7-kén jutott levele által tette magát velem érintkezésbe. - Irányi barátunk azonban december 7-kéről, (egy hónappal az öné előtt) majd ismét december 15-kéről irt leveleivel, Mieroslawsky tábornok által állítólag a herczeg megbízásából vele közlött megkeresés s illetőleg ajánlat, és arra tett saját nyilatkozatai felől tudósított. Mellékelve közlöm önnek mindkét levelet.²²

Válaszom - a mennyire emlékszem - ide ment ki:

1. Nem tetszik nekem a részletes tárgyalásba bocsátkozás Mieroslawsky tábornokkal. Minél többet hallani, minél kevesebbet szólni, s annak a kinek a dolog előterjesztendő, véleményét nem preokkupálni. Nem is áll minden, a mi mondatott, például az, hogy a magyar seregek semmi esetben sem fognak ellenük küzdeni; fognak bizók, hacsak a háboru a magyar ügygel tényleges kapcsolatba nem hozatik. - Óhajtottam volna, hogy Irányi barátunk csak arra szorítkozzék válaszában, miként a dolgot velem közölni fogja, s megkérdezze, van-e a tábornoknak oly megbízatása, mely biztosít, hogy a közlés a hatálo megegyezésével, s reális szándokkal történik.
2. A mint a dolog állitva van, adjon annyit válaszul, hogy én nem látom a dolgot oly alapra fektetve, miszerint komoly értekezés tárgyát tehesse. Ha a szándok komoly, tudják, hol lakom, s vannak orgánumaik; addig nem látom át, hogy érdekünkben volna az olaszországi magyar hadsereg állományának kipuhatolására eszközül felhasználtatni.
3. Magán irányzatul hozzátettem, miként a felől, hogy a császár a savoyai herczegségnek s Nizzának megszerzésére spekuláljon, kétségem van, mert minden territoriális hódítás európai koalíciót vonhatna maga után. Ellenben, hogy Lombárdiát komoly háboru nélkül elvehetni reménylik, nem csodálom, mert van reá diplomáciai előzmény. 1848-ban az osztrák ajánlkozott Lombárdiát szélnek eresztetni, azonban Ferencz József makacs fiatal ember, nem bizonyos, hogy azt az előzményt követni hajlandó; ezt, meglehet, sejtik a Tuillériákban, azért épen nem látom hihetetlennek, hogy szeretnének a magyarok által egy kis diverziót tétetni, miszerint az osztrák, a becsesebb tartomány veszélye által Lombárdia feladására hajlandóbbá tétessék. De ép azért, mert nekik céljuk valószínűleg csak annyi, nekünk a legnagyobb óvatosságra van szükségünk; ily harmadik-negyedik kéz által dobott apró horgocskát nem kell mohón elkapnunk, hanem alapot kell iparkodnunk szerezni, s nem nyujtani oda kezünket a megkötötésre, mig az ő kezeik kötetlenek. Golyót érdemelne azon ember közöttünk, a ki imperiálisztikus ambíciócskák javára, s hazánkra minden valódi haszon kilátása nélkül, a magyar nevet s vért diverzióra elpazarolná. Abból, hogy Lombárdia szárd kézre kerüljön, bár örvendetes lenne, hazánknak semmi haszna; még csak eventuais stratégiai vagy szervezkedési alapot sem nyujtana; - ép oly kevésbé, mint Piemont alkotmányossága nem nyujtott. Lombárdia megajánlott függetlenségét 48-ban még a lombárdiaiak sem fogadták el, Velenczére való kiterjesztés nélkül. - Érezték, s helyesen, hogy ily eredmény, sem megoldása az olasz kérdésnek, sem előlépés annak jövődi megoldására, inkább pozitív veszteség. Én árulásnak tartanám ily célra a magyar legiócska fitogtatásával katonáinkat dezerczióra készíteni. Megkötván a békét, mi kilátás maradna a szerencsétlenek előtt? Elszéledés a föld hátán, Ausztrália, nyomor. - De ily céllal nem is lehetne ezreket átvonni. (Szökevény akad mindig és mindenütt, még angol is dezertált

²² E levelek fentebb II. és III. sz. alatt olvashatók.

Crimeában, - de s e r e g ? az más kérdés.) Mit mondhatnánk a magyar seregnek? jertek, haza vezetlek? - Nem. - Vagy: segítsetek Olaszhont szabaddá tenni, hogy hazánk jövője megszabadításának alapot és támaszt nyerjünk? Ezt sem mondhatnók. De feltéve a lehetetlent, feltéve, hogy 20-25 ezer ember jönne át, mi kilátásunk lehetne, ha előttünk áll 100,000 osztrák az Adige roppant erődtetésekkel fedett stratégiai vonalán? s hátunk mögött a Lombárdiával megelégedő szárd és francia sereg megáll, elhagy, vagy éppen fegyverletételre kényszerít? Mi csak otthon vivhatjuk ki hazánk szabadságát, a nép hozzájárulásával; a népet pedig csak úgy szabad felszólítanunk, csak is akkor fogna követni, ha úgy jelenünk meg határán, mint erő, mely vagy oly támogatásra mutathat ujjával, vagy oly gyengének mutathatja az osztrákot, hogy ha a nemzet el van határozva m e r n i , a siker kilátása valószínű. Mik az ily helyzetnek requizitumai, abba nem tartottam sem szükségesnek, sem tanácsosnak ereszkedni. Ennyit azonban jónak láttam írni figyelmeztetésül, hogy ne »ü l j e n e k « fel az illetők minden előszobai mende-mondára o l y t a p o g a t ó k n a k , kik semmi érintkezésre biztos alapot nem nyújtanak.

Erre vettem Irányi urtól december 29-ről egy másik levelet; feleltem reá január 6-án. Mind a levelet, mind a reá adott válaszomat küldöm.²³ - Ezek meg fogják önnek ismertetni mind az »a v a n c e «-okat, melyek Klapkának tétettek, mind az álláspontot, melyhez én ragaszkodni el vagyok határozva, mind az Irányi barátunknak adott megbízást. Mást senkinek nem adtam.

(Aláírva)

Kossuth.

X.

Szárd politikai konzul küldetése Belgrádba.

Szarvady értesített, hogy Bixio Sándor kívül Turinba megyen. Hazánk ügyének meleg barátja lévén, a magyar érdekeknek azon irányban, melyet kijelöltem, erélyes szószólója leszen Cavournál; kívánja tudni, nincs-e ezen kívül valami, a mit figyelmébe kívánnék ajánlani.

Felszólítottam Szarvadyt, közölje Bixio urral, miként nagy fontosságot helyezek arra és sürgősnek is tartom, hogy a szárd kormány Belgrádba jó embert küldjön, irántunk kedvező czéllal konzulnak, kinek politikai tekintetben a konstantinápolyi követségtől függetlennek kellene lenni; konzuláris tekintetben maradhatna a régi állás.

Szarvady e felszólításomnak a következő jegyzékkel tett eleget.

Szarvady - Bixiónak.

Páris, 1859. január 20.

»Szerencsém volt tegnap önnek közölni Kossuth ur véleményét annak szükségessége felől, hogy a szárdinai kormány Belgrádba diplomáciai ügynököt küldjön; és kértem, hogy Cavour gróf figyelmét e tárgyra felhívja.

Óhajtom ma e dolgot illetőleg a következő okokat előadni.

²³ Mind a két levél fentebb IV. és V. szám alatt közölve van.

Szerbiára kétségen kívül szerep vár a készülő események közepette. Ausztriával határos lévén, folytonos összeköttetésben van Dél-Magyarországgal; más részt Oroszhon ott kétségkívül némi befolyást gyakorol.

Igen hasznos lehetne a szárd kormányra nézve a készülőben levő körülmények közt, ha Belgrádban (mint ez már 1849-ben történt) az említett kormány egy tehetséges, tapintatos és tevékeny egyéniséggel rendelkezne, ki a mi az egyszerű konzuláris ügyeket illetné, a konstantinápolyi szárd követtől függhetne, de ki a politikai ügyeket illetőleg egyenesen a szárd kormánnyal levelezne.

Ezen küldött működésének főcélja lenne, egy részt felügyelni a Szerbiában történhető eseményekre, az orosz működést keleten szemmel tartani s a szerb kormány és a magyar emigráció közti összeköttetéseket az eshetőségekre előkészíteni.

Hiszem, Kossuth urnak amott már van megbízottja, de minden esetre lesz. A szárd kormány ügynöke igen hasznos közbenjáró lenne.

Gondolom felesleges ez ügy fontosságát Cavour grófnak bizonyítgatni. Természetes, hogy ha a háboru csakugyan ki fog ütni, és az események - mint reményem - oly fordulatot veendnek, hogy az osztrákellenes hatalmakkal nekünk az egyezkedés lehetséges lesz, mi, a magyarhonbeli nemzetiségekkel egyetértőleg igyekezendőnk eljárni. Meg vagyok győződve, hogy a mult idők tévelygéseiből mindnyájan kellőleg kiábrándultunk. A szerbek teljességgel nem azok, kiknek legkevesebb okuk volna az osztrák iránt elégedetteknek lenni; ők egy vitéz nemzetet képviselnek, melyre számítunk, s melylyel számolni kell.

Legyen szives ezen dolgokra Cavour gróf figyelmét reávonni; mert az ügy, gondolom, egyaránt fontos és sürgős.«

(Aláírva)

Szarvady.

Bixio úr február 1-jén tért vissza Turinből s eljárásáról Szarvady urat a következő levélben értesítette:

Bixió - Szarvadynak.

Páris, 1859. febr. 2.

»Visszatértem Turinből. Áadtam ön jegyzékét annak a szükségnek bebizonyítására, hogy Belgrádban szükséges Szárdiniának egy politikai konzul által képviseltetni.

Figyelem már erre előbb is fordított, de az illető abban a véleményben volt, hogy egy titkos megbízott elégséges lenne. Ön jegyzéke e véleményt megváltoztató, és Szárdiniának hivatalos képviselője fog csakugyan küldetni Belgrádba.

Az illető igen érti a fontosságát mindannak, mi jelenleg ama keleti tartományokban történik, de jelenleg még kötve vannak kezei, társa által; bár reményli, hogy közeledik a perc, melyben cselekvési szabadságát visszaveheti, és rokonszenvét tanúsíthatja.

Az illető tökéletesen hiszi, hogy Kossuth nélkül semmi sem lehető Magyarhonban; arról is meg van győződve, hogy ámbár az osztrákokat Olaszországból talán a magyar segedelem nélkül is ki lehet üzni, de Magyarország nélkül mindig ki lennének téve az új meg új megtámadtatásnak (*des retours offensifs incessants*) s az osztrák a legelső európai általános összeütközéskor olaszthoni birtokait visszahódíthatná.

Az illető eddig Klapka tábornokkal tétetett viszonyba, de tudja a befolyásokat kellőleg méltányolni és mérlegelni, s ezért igen kíváncsún nyilatkoztatta, hogy a tábornok mindenekelőtt Kossuthtal egyezzen meg.

(Aláírva)

A. B. (Alessandre Bixio.)

(Francziából fordítva.)

XI.

Ujabb politikai kombinációk. „Napoleon III. et l'Italie” című röpirat.

Szarvady jan. 20-káról s február 2. és 4-kéről írott leveleiben a politikai konstelláció változatai felől tudósított.

Az európai diplomácia a háboru ellen működik. Oda iparkodnak, hogy Szárdiniát és Franciaországot minden ürügyről megfoszszák hadat izenni Ausztriának. Ide vág az is, hogy a diplomácia Ausztriát Szerbia iránt engedményre birta.

A francia miniszterek (Napoleon herceget kivéve), a képviselők, az összes adminisztráció, mind a béke mellett vannak. - Ez nagyon nehezíti a császár helyzetét, mert ő a háborút határozottan akarja. Akarja, mert hadvezéri nimbuszal kívánja magát körülvenni, akarja, mert fél Orsini hagyományától; akarja, mert a belviszonyok így nem maradhatnak, vagy szabadságot kell adni, vagy háborúval dicsőséget.

Vannak, kik oda akarják vinni a dolgot, hogy kongresszus üljön össze. Ez nem sikerülend először azért, mert Ausztria nem fogja átengedni Lombárdiát, még kevésbé Velenczét, (hiszen erről még a párisi konferenciák idejében sem akart hallani, ámbár akkor a dunai fejedelemségek tartattak szeme elé kárpótlásul, ez tény,) másodszor, nem fog sikerülni mert Napoleon császárnak szüksége van háborúra.

A herceg őszintén melegen szíven hordja az olasz ügyet, s minden nyilatkozata biznyságul szolgál, miként tökéletesen érti, hogy hazánknak első rendű szerepet kell játszania, ha Olaszországot Ausztria kezéből végkép kivenni akarják. - Iparkodni fog a császárt oly messze vinni, a mint csak lehet. Sikerülend-e? Ez - a mi minket illet - jobbadán az orosz álláspontjától függ. Mert, ha Oroszország az osztrák elleni háborút türi, függetlenségünk helyreállítását is tünni fogja, s nekünk könnyebb lesz Angliát semlegességre birni. - Szarvady ténynek tudja, miként ugya herceg, mint a császár által, nyomatókos körülménynek tekintetik az, hogy Kossuth szava az angol nemzet előtt súlylyal bir.

Oroszországgal jelenben a helyzet ekként áll: Oroszország kívánta 1. hogy csak egy év mulva kezdessék meg a háboru (ez megtagadtatott), 2. hogy a lengyel ügy ne bizgattassék (ez megígértetett), 3. hogy a párisi békekötésnek Oroszországra megalázó pontozatai megsemmisíttessenek. A császár némi habozás után ezt is elfogadta, de Walewsky az egyetértést, s vele a háborút megakadályozandó, a dolognak oly szerkezetet adott, hogy Gorcsakoff el nem fogadta. - Most La Roncière le Noury tengernagy új proposíciókat hozott Szentpétervárról. Alkalmasint kedvezők, mert Kisseloff hétfői nagy ebédjén, valóságos ostentációval emelt poharat Napoleon császáráért; - s feltűnt, hogy ebéd után lord Cowley angol, és Hübner osztrák követ oly titkos-hosszasan sugdostak együtt, mintha ellendemonstrációt akarnának csinálni.

Ezen közlések folytán Szarvady utasítást kér a következőkre nézve.

1. Bixio fentebbi levele bizonyságul szolgál, hogy Cavour igen jól tudja, hol kell keresni a magyar befolyást. Ő figyelmeztette Klapka tábornokot a Kossuth-tali egyetértés szükségére, s csodálkozott, hogy Londonba utazása eredményéről nem vett tudósítást. - Kéri Szarvady magát értesíttetni a Klapkávali megállapodások felől, s utasíttatni, mennyit kell abból saját tájékoztásul használnia, s mit közölhet Bixio által Cavourral.

2. Az orosz kormány magaviseletétől igen sok függvén: Szarvady barátságos ismeretségét Or...ff herceg államminiszter fiával felhasználja kipuhatolni, ha nem is a kormány titkait (ezt ha tudná sem mondaná meg, - van erre más kutforrás), hanem azt, hogy miként nyilatkoznak Pétervárott a legfelsőbb körökben. - Kéri jövőendő esetleges haszonvétel szempontjából tudomásul venni ez összeköttetést.

3. Ausztria egyre azt hangoztatja, hogy olasz kérdés nincs, csak piemonti nagyra-vágyás van. - Napoleon császár a »Napoleon III. et l'Italie« című röpirattal épen most bizonyítja be a világnak, hogy olasz kérdés van. E röpirat nem csak a császár sugallatával, hanem jó formán tollbamondásával iratott. A párisi közvéleményben nagy benyomást tett mint bizonyítéka annak, hogy a császár csakugyan háborút akar, mert osztrák szempontból lehetetlen javaslatokkal lép elő. - A diplomáciai körök nagyon zokon vették a röpiratot. Szarvady kívánna tájékozva lenni Kossuth nézete felől, s ugy e tekintetben, mint általában a sajtóbani működés végett irányzatot kér.

XII.

Kossuth - Szarvadynak.

Válasz Szarvady fentebbi kívánataira.

London, 1859. febr. 7.

1. Ön további eljárása csakugyan szükségessé teszi, hogy minden előzményt ismerjen. Mellékelve közlöm tehát önnek értekezésemnek Klapka tábornokkal leírását,²⁴ a mint azt akkor nyomban jegyzékbe vettem. A közlést a mennyire a tábornokkai kölcsönös viszonyom meghatározására vonatkozik, szorosan bizalmasnak kérem vétetni; a mi ellenben vagy a fenforgó eseményekre vonatkozó véleményem, vagy kijelölése az álláspontnak, melyre cselekvési hivatásunk esetére el vagyok határozva, azt bizvást használhatja mindenütt, a hol szükséges.

1. A sajtó utjáni izgatást illetőleg. Mig arra, hogy Magyarország a függőben levő kombinációkba bevétethetik, minden kilátás el nem enyészik, addig a sajtó utján kerülni kell mindent, a mi gyanakodást ébreszthetne, hogy a komplikációk oda is kiterjedhetnek. Én szeretem, hogy hazánk ekkorig homloktérbe nem tolatott. Ezt gondosan kerülni látni kívánom is. Azért hallgatok itt. De ha ama kilátás elenyészik, akkor szükséges lenne erősen izgatni s megmutatni, hogy a francia kormány szándoka nem lehet őszinte, mert Magyarországot kihagyta számításaiból, ennek kihagyásával pedig az osztrák oly hatalom marad, mely elég arra, hogy Olaszthonban minden állandó eredményt megghiusítson. A hires új röpirat X-ik pontjának azon része, hogy a Tirol s a karinthiai alpesek Ausztria valódi erődjéi, nemcsak hogy igaz, de igazabb mint a röpirat bevallja; - nemcsak olasz forradalom ellen igaz, hanem francia hadsereg ellen is. Bizonyítja ezt az 1796-iki hadjárat, a legfényesebb a nagy Napoleon történetében. Kezében volt egész Olaszország, - még sem merte, sem a megveretett Beaulieut, sem a

²⁴ Fentebbi VI. sz. alatt olvasható.

megveretett Wurmsert oda követni; - nem merte, bár Ausztriát Moreau Németország felé elfoglalva tartotta (mit jelenleg a császár nem merhet). Honnan Tirol és a karinthiai alpesek ezen stratégiai fontossága? Magyarország birtokából; vegyük ezt el, - mivé lesz amaz? Semmivé, egy üres elhagyott vár, őrség és felszerelés nélkül.

Ezt most nem lehet hirlapban vitatni, de igenis lehet s k e l l értekezésben.

A mit most tenni lehet, s jó, alkalmat venni, a magyar nemzetiség fiatal, megtörhetlen életerejét, a közemlékezetben felfrissíteni. Alkalmat nyújthat erre a röpirat azon történelmi fál z u m a, mely az osztrákot csak olasz és német elemekre bontja; - hát a tót, hát a magyar? Egy kormány, mely nemzetiségi viadornak állítja fel magát, s ily nemzetiségeket ignorál, még csak lételőket sem ismeri el, - ne számítson a közvéleményre. S ki az, a kit ignorál? - 15 millió szláv 75 milliónyi törzsnek sarjadéka, és a magyar, mely ezt és ezt volt képes tenni, mely készületlenül felmorzsolta egy hadjárat alatt az osztrákot; a magyar, mely Európa védőfala volt, mely három nagyhatalomtól körülkarolva ezred éven át fenn tudta nemzetiségét tartani; melynek azon e g y s é g e megvan, melyre az olasz csak most vágyik, s mely nemzetisége szent érzelmeiben sértve, meg fogja mutatni minden alkalommal, hogy őt nem szabad ignorálni.

Jó lesz kiemelni a magyarnak nemzetiségéhez való h ő ragaszkodását, jelölül annak, mennyire sérti ez érzelmet az osztrák. Idézhető érdekes tény gyanánt Széchenyinek (még mindig az örültek házából, hol azonban, mint írja, nem az a baja, hogy homályosan, hanem hogy igen is világosan lát) a tudós-társasághoz most írott levele, mely ide megy ki: »a magyar romok közt e társaság maradt nemzetiségünket képviselni; a kormány a revideált státutumok által ezt is kiforgatja céljából; én nem ily célra tettem alapítványt, s ily célra nem fizetek kamatot.«

A német lapokban jó lesz feleleveníteni a »német egység« rég függő sovargását, melynek 1848-iki fázisára a »Brochure« hivatkozik, s megmutatni a 48-iki történelemből, hogy ennek nagy botlókőve azon természetellenes agglomeráció, melyet osztrák birodalomnak hívnak. Vagy ennek szét kell bomlani, mi a magyar függetlenséget főképen magában foglalja, vagy a német egység teljes értelemben lehetetlen.

Néha iparkodandom a honból tényeket kezéhez juttatni. De ritkán. Magam nem érek rá. Titkárom nincs. Szegény ember vagyok.

2. Politikában érdek határoz, nem az érzelmek; tehát amit orosz ismerőséről mond, azt jó nyitva tartani, kultiválni és iparkodni tudni m i n é l t ö b b e t. Ennél több idő előtti; s most legalább erkölcsi lehetetlenség. - Hazánk gyilkosai! nem a legyilkolt »elő halotté« az első lépés. De egyet szeretnék ha tudatna Pétervárott - s nem hirlap útján. S ez az, hogy a tulajdonképeni Magyarország és Erdély természetileg körülírt területéből soha sem adunk ugyan fel semmit; de Horvátország és Szlavónia függetlenítésétől nem csak nem vagyok idegen mint soha, még 1848. előtt sem voltam idegen, sőt (ha az évszámban nem csalatkozom) már 1844 körül indítványt is tettem iránta Pest megyében, mely azt el is fogadta: hanem kezet is kész vagyok hozzá nyújtani, - - - de szolgálat természetesen viszonzást kíván. Fogjanak velünk kezet az osztrákot megtörni. Én biztos vagyok nemzetem jóváhagyásáról annyira, hogy e részben szerződésre is mernék lépni. Itt van egy közös tér, melyen találkozhatunk, s mit a provokáció nélkül leölt »elő halotté« némileg engesztelő lépésnek venne. Ha az oroszok csakugyan komolyan haragszanak a Habsburgokra, annyit megtehetnének, hogy a horvátoknak értésökre adják, miként jó volna, ha kellő tekintéllyel bíró horvát ember jöne ki egyezkedni velünk, kik irántuk testvéries érzelmekkel viseltetünk. Ez nagyon fontos és nagyon szükséges volna. M i, nehezen mozoghatunk ott, s nekem nincs pénzem költséges missziókra. Ha erre

orosz ismerőse felülről helybenhagyást eszközölne maga vagy más alkalmas személy számára, ez fontos lépés volna. - -

3. A »Napoleon III. et l'Italie« nagyon ügyesen van írva; nagyon, de - az ügyesség benne inkább prókatori, mint államférfiui. Ügyes kikapkodása egyes történelmi frázisoknak. Jó »plaidoyer«, de azok előtt nem nyom, kik az összefüggést ismerik mint én is, de minden államférfiu is ismeri.

Mit akar a röpirat elérni? A háborút deprekálja; közvéleményre hivatkozik; ez a szillogizmus vége. Jaj bizony, közvéleményrei hivatkozás elől az osztrák nem vonul ki Olaszországból. Magánembertől briliáns röpirat volna; tudatva, hogy a császártól jön, keveset mond arra, hogy megnyugtassa a franczia felsőbbség terjeszkedésétől tartókat; igen sokat arra, hogy szuszceptibilitást ne ébreszsen. Azt a benyomást hagyja hátra, hogy a császár fél, mert nem meri kimondani a végszót, s mert igen szembetűnő aggodalma az angolt, németet, porost megnyerni; aggodalmában az ü g y e s szó ügyetlenné válik, például mikor az angolra reá fogja, hogy az olasz függetlenséget gyámolította; a mi nem igaz, csak reformokat javasolt, mérsékelt reformokat, még a piemonti alkotmányt is sokallotta. Csak az Ausztriának adott tanács való. A többi »garbled accounts.« Reá fogja Minto lordra, hogy az olasz függetlenséget angol protektorátussal kecsegtette, a mi szintugy nem igaz, mint sok egyéb történelmi állítás is. E röpirat nem indítja meg a diplomáciát.

Hát az olasz nemzetet a »konfederáció« eszméje meg fogja-e nyerni? - Én az »États-Unis de l'Italie« eszmének barátja vagyok; azt ki is mondtam évek előtt; de az olaszok felzudultak ellene, s én engedtem, mert tisztetem az eszmét, hogy övék az elhatározás saját ügyükben. Igen ám, de mikor én olasz konfederációról szoltam, nem olasz fejedelmek konfederációjáról szoltam. Az »États-Unis de l'Italie« köztársasági kormányformát tesz fel. »Konfederált monarchiák« akár Bundes-Staat, akár Staaten-Bund alakban »absolute nonsense«, példa reá a Deutscher Bund az egyetlen történelmi példája ezen abortív eszmének. Bizony nem vonzó példa. Börne vagy Heine (nem emlékszem melyik?) azt írja: »Deutscher-Bund, - toller Hund.« Én ezt nem mondom, hanem azt tudom, hogy nem nemzetegység.

Sok egyebet is mondhatnék, de reánk nézve legfőbb az, hogy világosan lemond a röpirat Magyarországról. Biztosítja Ausztriát, hogy az olasz kérdésen túl nincs ellene semmi tenni valója. Ha még is alkudni akarnak velünk, ugy a röpirat hazugság. Ha ez nem hazugság s mégis egyezkednek velünk, ugy meg akarnak csalni. Azon tény, hogy midőn a török birodalom integritásának konszolidációja végett tartottak kongresszust, az osztrákot a török birodalom egy részének kezére játszásával kecsegtették cserébe, tanuságos tény. Vigyáznunk kell.

A császár (ki a forradalom gyermeke,) határozottan ellöki magától a forradalmári elemet, a forradalom eszméit. Mi, még ha e háborúval összekötésben küzdenénk is, - forradalom volnánk. Lássá, én azt gondolom, nem rossz politika volt volna, az európai forradalom vulkánjának egyik nevezetes kraterét »control« alatt hagyni kiégni. Ha igaz a röpirat, ő másképp akarja. Lássá... Én ha ajánlkozik vala hazánk függetlenségének kivívására alkalom, ily kontrol alatt bár, elfogadnám; mert a kevesebb bizonyost hazámra jobb szeretem, a több bizonytalannál. - De, ha megtagadtatik az alkalom, ha ellöketik a magyar, maradunk a régi uton. A forradalom szolidaritásának útján. - Keserves, mert meglehet, még tovább kell várni, de meglehet hamarébb lesz, mint gondolnák. Cselekszünk; s ha kell, - várunk.

Ezek tájékozássul. Most az utasítás.

1. Igenis, kérem, keressen mielőbb módot szólni a herczeggel, s mondja meg, miként tudja tőlem, hogy míg egyrésztől több utakon »a v a n c e «-okat tapasztalunk, másrésztől a bonyodalmaknak ily határozottan az olasz kérdésre szorítása megütközésre ad okot. Ugy látszik, a szárdiniai király s a herczeg vágyai nem találhatnak a császárnál helyben-hagyást. Egy oly nemzet, mint a magyar megérdemli, hogy vele játék ne üzessék. Kérdje tehát ön, (de nem az én nevemben) mit írhatna ön nekem azon aggodalom eloszlatására, melyet a röpirat azon nyilatkozata okozott. Kérjen ön őszinteséget, akármely oldalra hajoljon a mérleg.

2. Minden körülményt komolyan fontolóra véve, elkerülhetlennék látom, hogy ha a hatalmak csakugyan szándékoznak egyetértésbe lépni a magyar elemmel, az értekezés velem személyesen történjék s ha úgy látnák jónak, hogy én most még ne menjek hozzájuk, (mire nem is volnék hajlandó, mert menetelem magában is némi erkölcsi kötelezettség színét viselné, mit ellenbiztosíték nélkül el nem vállalhatnék), oda kellene hatni mind Turinban, mind Párisban, hogy ők bizzanak meg valakit velem itt értekezni.

- - - - -

(Aláírva)

Kossuth.

XIII.

Kossuth - Szarvadyak.

*A francia trónbeszéd. - Annak kétértelmősége. - A császár r e m é n y l i ,
hogy a béke nem fog megzavartatni.*

London, 1859. febr. 8.

Megjött a (tegnapi) francia trónbeszéd - - - - Ha az, a mi e trónbeszédben van, igaz, tehát nem lesz háboru, hát minek zavarta a császár a világot, károsította saját nemzetét és ámitotta az olaszokat? Ha pedig a beszéd nem őszinte - - - - - úgy nem győzők eléggé örülni, hogy nem rohantam a maszlagra, mint mások tevék; mert a ki Európát így ámitja, ugyan mit csinálna egy pár számüzöttnek adott szavával? - - -

Kérem is, ne tegyen semmi lépést, mely oda magyaráztathatnék, hogy nekem, bár csak közvetve is részem van az egyezkedésben. Ha érdekük úgy hozandja magával, majd kopogtatnak ők. Én nyugodtan bevárom, és megyek a magam szokott útján. - - - - -

(Aláírva)

Kossuth.

* * *

A francia trónbeszéd, mely e levelemre alkalmat adott, nem ok nélkül tett reám oly kellemetlen benyomást. Kezdetől végig a rosszaló csodálkozás hangján van tartva ama bizonyos kétkedés, nyugtalanság felett, mely minden igaz ok nélkül zavarja a közbizalmat. - Nagyon nyomatékosan emlékeztet a híressé vált *bordeaux*-i mondatra: »A császárság a béke« - s az olasz ügyről következőleg nyilatkozik:

»Olaszország állapota, s azon szabályszerűtlen (anormal) helyzet, hogy ott a közrend csak idegen seregekkel tartható fenn, egy idő óta méltán nyugtalanítja a diplomáciát. De ez nem elegendő indok háborut hinni. Ám legyen, hogy vannak, a kiknek minden helyes ok nélkül forró óhajuk a háboru, és vannak mások, kiknek tulzott félelmükben kedvök telik Franciaországot egy új koalíció veszélyeivel ijesztgetni; én rendithetlennül megmaradok a

jog, az igazság, a nemzeti becsület útján, s kormányom magát sem elragadtatni, sem megfélemlíteni nem engedendi, mert az én politikám soha sem kihívó, sem kislelkű nem lesz. Tartsuk hát távol magunktól a csalriadalmakat (falses allarmes), az igazságtalan bizalmatlanságokat s érdeksugallta lehangelásokat - a béke - remélem - nem fog megzavartatni.

XIV. Szarvady - Kossuthnak.

Miként értelmezték a trónbeszédet Párisban. - A szárd kölcsön. - Cavour jegyzéke. - Anglia magatartása.

Páris, 1859. febr. 9.

A mi a trónbeszédet illeti, itten általánosan, annyira háborusnak tartják, a mennyire csak lehetséges. A császár egyedül áll mostanáig. Pétervárott még mindig nem mentek semmire, ép úgy Angliában sem. Miniszterei még mindig a háboru ellen működnek. Egyébiránt az előkészületek folytattnak és a szárd kölcsön érdekében is intézkednek;²⁵

²⁵ A levélben említett kölcsön iránti javaslat február 4-kén lett Lanza pénzügyminiszter által a szárd képviselőházban előterjesztve. 50 millió frankra szólott. A kölcsön indokául a rendkívüli fegyverkezés lett felhozva, melyet Ausztria a lombárd-velencei királyságban s különösen a Pó és Ticino mentében kifejtett. Hivatkozás történt arra, hogy néhány nappal a szárd parlament megnyitása előtt a bécsi hivatalos lap egy új hadtestnek Lombárdiába küldéséről tett jelentést, mely a már ott állomásozó seregekhez adva, sokkal hatalmasabb haderőt képez, mint a mennyire béke idején a közrend és belbiztonság fentartása végett szükség lehet. S a mi a helyzetet a szomszéd Piemontra nézve még fenyegetőbbé teszi, az a haderőnek felosztása és összpontosítása, minthogy ez főképen az Adda és Ticino közt lett eszközölve, s Kremonában, Piacenzában és Páviában oly erős tömegek vannak összegyűjtve, hogy ez elhelyezés egyenesen a szomszéd Piemont ellen intézett támadási állásfoglalás jellegével bír. Hozzájárul ehhez, hogy a Ticino hosszában fekvő községek katonailag megszállva tartatnak: parancs adatott katonai tárházak és szállások készen tartására; a piemonti határ mentében gyakori seregmozgalom észlelhető, s legújabbán Ausztria nemcsak a lókitelt eltiltotta, hanem még 150 milliónyi új kölcsönt is vett fel. - E fenyegető készülékekkel szemben a kormánynak kötelessége az országnak, s vele a nemzeti becsületnek, szabadságnak és függetlenségnek védelméről gondoskodni. - Ezt, s azon nyilatkozatot, hogy a nemzetek életében vannak perczek, midőn az áldozatok szent kötelességgé válnak, a kamara hangos helyesléssel fogadta: s valóban a kölcsön február 9-kén már meg is lett szavazva.

E kölcsön alkalmából Cavour gróf körlevelet intézett Szárdinია ügyviselőihez külföldön, melyben ez intézkedésnek, s a Szárdinában és Savóyában állomásozott seregek Piemontba hívásának kényszerű szükségét és szorosan védelmi jellegét igazolta. - E körlevél Cowley lordot, Anglia párisi követét arra indította, hogy az angol külügyérhez, Melbourne lordhoz február 8-kán írott levelében azon kérdést vetné fel: miként ha Szárdinია osztrák támadástól vél tarthatni, miért nem folyamodik a nagyhatalmakhoz a végett, hogy Ausztria szándokát próbára tegyék, a helyett hogy magát költségeskedésekbe bonyolítaná, melyekről lehetetlen nem tudnia, hogy nem fogják őt - a megmérkőzésre Ausztria erejével képessé tenni.

Ennek folytán az angol külügyér február 12-kén úgy Bécsben, mint Turinban közbevetette magát; - az elsőbb helyen a végett, hogy Ausztria nyilatkoztassa ki, miként, ha nem támadtatik meg, neki nincs szándokában Szárdiniat megtámadni; s hogy hajlandó a turini kormánnyal oly egyetértésre jutni, minek folytán mindkét részről a kölcsönös bizalmatlanság félre tétetnék, s a fegyveres erők a határról visszavonathának. Turinba az angol kormány hasonló tanácsot küldött, csak hogy azt ijesztgetésekkel s a szárd kormány eddigi eljárásának rosszsalásával kísérte; komolyan intette, hogy álljon meg elhamarkodott, meggondolatlan útjában (healdongcareer), fontolja meg, hogy egyedül nem birkózzhatik meg Ausztriával, s hogy akár külnemzet által, akár pedig általános olasz forradalom által segítették, erőforrásainak csekélységénél fogva csakhamar egy alárendelt segéd szerepére süllyedne s a béke helyreállításánál valószínűleg azt fogná tapasztalni, miként a Savoyai-ház érdekeinek nem fog megengedtetni, hogy éjszaki Olaszország új berendezésének akár monarchiai, akár köztársasági alapon útját állják. - Annál fogva felszólította Cavour grófot, hogy ne kéjelegjen általánosságokban (indulge in generalities), hanem részletesen adja elő panaszait, úgy Ausztriát, mint a pápa államait illetőleg; s mint tapasztalt államférfiúhoz illik, jelölje ki a gyakorlatias orvoslatokat.

én részemről még mindig meg vagyok győződve, hogy a császár akar és fog is háborút csinálni, hacsak általános koalíció nem álland ellene. Az, hogy ő nem szólhat úgy, mint kinek multja egészen tiszta, sem úgy, mint olyan fejedelem, ki tudja, hogy népe szereti, - természetes. Azért a röpiratban sem Magyarországról, sem a szlávokról szó sincs, ő a németekre akart hatni. Oly konklúzióval lépett elő, mit senki sem akarhat, s így megérteti mindenkivel, hogy a háboru elkerülhetlen következése a jelenlegi helyzetnek s az európai állapotoknak.

Sem a trónbeszéd, sem a röpirat nem magyarázzák végkép, világosan a helyzetet. Pár heti várakozás nem igen árthat ügyünknek.

Meggyőződésem szerint a háboru még mindig elkerülhetlen.....

A sajtót illető utasításait híven követendem.....

(Aláírva)

Szarvady.

XV.

Szarvady - Kossuthnak.

Bixio közbenjárása. - Napoleon herceg Kossuthról. - A helyzet még mindig bizonytalan.

Páris, 1859. február 12.

Bixio ur ajálkozott a hercegnek közbenjáróul, azt mondván neki, miként nélkülözhetlennek tartaná valakit kormányzó urhoz küldeni azon megbízatással, hogy önnek tudtára adja hivatalosan, miszerint Franciaország számot tart Magyarország közvetlen közreműködésére.

A herceg oda nyilatkozott, hogy ezen lépés még időelőtti volna, ő nem akarna minket tévútra vezetni, és mostanában még semmi ténylegest nem ígérhetne. Ő nem tart attól, hogy kormányzó ur - mint azt Bixio ur feltevésképen kinyilatkoztatta - a körülmények által ellenséges térre szoríthatassék, és meg van győződve arról, hogy azon perczen, mikor a helyzet oly alakot öltend, mely a francia kormánynak megengedendi világos ajálatokkal fellépni, azokat Kossuth nem fogja visszautasítani, ha a haza érdekeinek megfelelnek.²⁶ Tudja, hogy alkalmilag oly ajálatokat fognának tenni, melyeket mindnyájan elfogadnánk. A mit ezen irányban most tenne, egészen időelőtti volna. Egyéb-iránt tudja és érzi, hogy csak kormányzó ur által lehetnek hatással a magyar népre, és önhez akarnak kellő időben fordulni.

(Aláírva)

Szarvady.

Mindig azon hamis körben mozogva, hogy az olasz felhő villanyát holmi reformok sodronyán szép csendesen le lehet vezetni, e jegyzékek képezték a bevezetést azon lázas tevékenységhez, melyet »Európa békéjének« czime alatt az angol kormány kifejtett a végett, hogy kedvelt Ausztriájáról a hatalomcsorbitás minden veszélyét elhárítsa.

Hanem annyi bizonyos, hogy lord Malmesbury sem prófétának, sem próféta fiának nem bizonyult be, midőn azt jósolta Szárdiniának, hogy az események a Savoyai ház érdekein keresztül gázolandnak. »A l t r o ! « szokta az olasz mondani... Bizony »A l t r o .« Kossuth.

²⁶ Ebben aztán a hercegnek ugyancsak igaza volt. - Ő, bár akkor még személyesen nem ismert, - úgy látszik, jobban ismert, mint sok más, a ki évek óta ismert.

XVI. Haza izent tájékozás.

Irányi február 21-én értesített, hogy R. volt honvédszázados pár nap múlva haza indul s ajálkozik tőlem megbízatást elfogadni.

Ez ajálat következtében a következő tájékozás lett haza izenve:

Tájékozás.

London, 1859. febr. 25.

1.

Valószínű, hogy az év folytán (hihetőleg nyár felé), hazánknak alkalmat nyujthatunk függetlensége kivívására.

E remény nem ingatag rokonszenvekbe vetett bizalmon, hanem az érdekközösség szilárdabb alapján épül.

Mind Turinban, mind Párisban tudják, hogy nélkülünk ki lehet ugyan az osztrákot Olaszhonból kergetni, de a kiűritendő tartományokat nem lehet b i z t o s a n megtartani. Mert ha Magyarország birtokánál fogva az osztrák elsőrendű hatalom marad, elég erős lesz az elvesztettet visszafoglalni, mihelyt a körülmények kissé változnak.

De tudják még azt is, hogy Magyarország közremunkálása nélkül, még az osztráknak Olaszországban leendő legyőzése sem bizonyos. 150,000 ember oly erősített stratégiai állásban, minővé az Adige melletti híres négyszög alakitva van, roppant erő.

A győzelem biztosítása egy másik szimultáneos harczszintért is kíván, mely az osztrákot ne csak elfoglalja, hanem tőle sokkal több erőt is elvonjon, mint mennyibe a másik fél erőmegosztása kerül.

Ez szintén csak Magyarország lehet.

A mult francia táborukban minden olaszországi hadjárat rajnai hadjáratlalt volt egybe-kötve. Ez most nem lehet, 1. mert Németországot felzuditana, 2. mert különben sem lenne nyereség, mivel a mennyi erőt elvonna az osztráktól Olaszhonban, szintannyit elvonna a másik féltől is. Nem ugy Magyarország harczterré-választásával. Ha csak azt nem tesszük fel, hogy nemzetünk, mely készületlenül, s elhagyatottan, az osztrák hatalmat 1849-ben porrá zuzta, azóta vagy oly gyávává lett, hogy jövődjö felett kétségbe essék, vagy oly szolgalelkűvé, hogy az idegen járomba bele szokjék; ha csak e z t nem tesszük fel, elég a francziáknak az olasz hadjáratlalt kombinációban, engem, bajtársaimat, egy 20,000 főnyi francia hadosztály kíséretében magyar földre tenni, hogy egyrészt az osztrák sereg egysége bomlásnak vitessék, másrészt az osztráktól ne csak 20 vagy 25,000 embert vonjon el, hanem egy oly nemzetet, mely pár hó alatt 150,000 embert állitand fel ellene, s mely megmutatta, hogy maga egyedül is bir az osztrákkal.

Ily fontos érdekközösség alapján mondom, hogy hacsak a diplomácia elejét nem veszi a háborunak (mit alig hihetni) - Franciaország s Piemont, a magyar nemzettel általam, mint a függetlenségi nyilatkozatban kijelölt képviselője által, szövetkezni fog.

Kivánatos, hogy ennek tudomása elterjedjen a nemzet között.

2.

Azonban, bármi hő legyen is a honvágy keblemben, bár egy órai életért a szabadságnak visszaadott hazában, örömmel dobnam oda bérül hátralévő napjaimat, jobban szeretem a hazát mint magamat, s azért nem fogom engedni, hogy nemzetünk csak eszközül használtassék. Célnek kell lennie. Pusztá diverzióra egy csepp magyar vért sem engedek pazaroltatni. Én csak úgy, s csak akkor szólitandom fegyverre a nemzetet, ha mint erő jelenhetek meg a határon, mely a nemzeti erő kifejtésére oly támaszpontot nyújt, hogy csak a nemzet saját határozottságától függjön szabaddá lenni.

Intem tehát a nemzetet, hogy csalóka s gondatlan felszólításokra ne hajtson, s várja be, míg felszólítom. Én vérével nem fogok könnyelműen játszani.

3.

A cél, melyet biztosítva kell látnom, hogy azt mondjam: fegyverre! kövesetek! a cél: hazánk függetlensége. Sem több, sem kevesebb. A függetlenségi nyilatkozat azt mondja: »kormányforma-választásban az európai viszonyok kívánságához kész magát a magyar nemzet alkalmazni.« Én ehhez tartom magamat, s bár gyűlölöm e szót »király,« (s különös volna, ha azok után, miket királyoktól szenvedénk, nem gyűlölném,) ha hazánk függetlensége árul az fog kívántatni, hogy királyt fogadjunk el, én kész vagyok elfogadni.

4.

Ha így kerül harcra a dolog, századok mulhatnak el, míg nemzetünk ujjaszületéséhez, a készülőben lévőhöz hasonlóan kedvező alkalom nyílik.

Most nem fenyeget orosz intervenczió. Ennek eleje van véve. Attól sem kell tartani, hogy az angol kormány tetteleg segítse Ausztriát. Áldom az Istent, hogy én, szegény száműzött, képes valék oly kiirthatlan rokonszenvet csepegtetni a brit nemzet keblébe hazánk iránt, miszerint ha mi fegyvert fogunk, nincs az az angol miniszter a világon, ki ellenünk működni merjen. A nép szavának oly mennydörgését kelthetnék fel, a minővel e szabad országban nincs miniszter, ki daczolhasson. Az angol nép érzelmeiben a magyar ügy nevemmel annyira identifikálva van, hogy fellépésem esetére könnyű oly népies tüntetéseket előidézni, mely Anglia politikai állásának egész morális súlyát számunkra biztosítja, függetlenségünk gyors elismerését is bele számítva, s nem csekély az anyagi segély is, melyre magán uton számíthatunk.

Vegyük ehhez az aktív francia segélyt pénzben, fegyverben, lőszerben, kész hadseregben (melyek nélkül s a francia zászlónak magyar földön kockáztatása nélkül én nem hagyom befolyásomat felhasználtatni) s vegyük azt, hogy az osztrák Olaszországban nem egy rendezetlen forradalom, hanem 200,000 főnyi rendes hadsereg által lesz elfoglalva, és a sikerről, ha önmagunkhoz hűvek maradunk, emberi előrelátással nem lehet kételkedni.

5.

Nem kevésbé, mint a győzelem kilátása, biztató a győzelem eredménye. Szabad, független Magyarország lesz az. Földrajzi helyzetünknel fogva hazánk nem félhet, hogy francia tartományná ferdíthetessék. Árulás s nagy ravagyság ellen biztosítandom. A polgári hatalommal való vetélykedése a katonai nagy ravagyságnak volt

1849-ben bukásunk kútfeje. Azért minden percet, mely szent ügyünknek a világ közvéleményében magasan tartása mellett számomra fenmaradt, közel tíz év óta arra használtam, hogy magamat katonává képezzem ki; s a z vagyok. Nem adom ki a sereget kezemből. S így a nemzet szabadsága biztos leend. Én nagyravágyást nem ismerek. Én s z a b a d s á g után sovárgok, nem h a t a l o m után. Magamról biztos vagyok. Magamról tudom, hogy én a döntő győzelem napján, épségben tenném le a nemzet szuverénitását a nemzet kezeibe, s visszalépnék magányom szegény árnyékába. A győzelemig pedig meg fognám tudni óvni a hazát mind nagyravágyástól, mind viszálytól.

6.

A kérdés hát az: akar-e a nemzet szabad lenni? - Tudván, hogy a szabadság nagy kincse nem adatik ajándékul, azért harcolni kell. Vagy ifju erejének nagyszerű revelációja 1849-ben egyszersmind h a l á l a is volt-e a nemzetnek? hiában hullottak-e el hőseink? hiában haltak el mártirjaink? hiában áll-e a magyar név szerencsétlensége közepette is magasabban a világ nagyrabecsülésében mint valaha állott? Minden gondolkozó ember azt vallja, hogy egy független Magyarország a jövő Európa nélkülözhetlen alkatrészeül van hivatva, csak a magyar, a magyar maga mondana-e le az életről? csak ő maga hinné-e, hogy a semmi természetes életerővel nem bíró, szintoly korhadt mint gyűlöletes Ausztria rabjául van rendeltetve?

Mondják: a nép jó. Tudom.

Mondják, csak jelenjek meg sereggel a határon, s adjam ki a rendeletet, az egész nemzet felkél, mint e g y ember. Hiszem, s ha eljő a rendeletkiadás ideje, sikert is fogok tudni neki szerezni.

De azt is tudom, hogy a műveltebb osztályok elkábulva materialisztikus hajhászatokban, nem viselték magokat a múlt években nemzeti méltósággal. - Az olasz, ki nem oly jó katona, mint a magyar, m e r é s z e l t nem adni erőszakolt kölcsönt, m e r é s z e l t nem bókolni, nem tettetni félénk ragaszkodást, m e r t e a »vis inertia«-t használni, m e r é s z e l t egy élő tiltakozás gyanánt állani a világ előtt. A magyar megadta magát mint a bárány. - Szégyen.....

És most is, nem azt a hurt pengetik-e a »Kaszinóban« s értelmességi gyűlhelyeikben, hogy illojálítás volna az osztrák bajait szaporítani; hogy lojálisnak kell lenni; majd adnak egy kis konczessziót.

I g y szólnak; s valóban félő, hogy ha szorítanak majd a körülmények s az osztrák ismét port fog hinteni a nemzet szemébe, ezen urak készek lesznek a nemzetélet örökségét Ézsauként egy tál lencseért eladni.

Lojalitás..... Bizalom..... Csak nekünk iratott-e hiában a történet?

Minden hazafi kötelességének ismerje ezen mótely elterjedése ellen a közvéleményben dolgozni. A felelőség ideje közeleg. Engesztelés a multnak, de felelőség a jelen s a jövőre.

7.

Azonban ha már így vannak a dolgok, j e l e n b e n jó, hogy a magyar név háttérben áll. Könnyű alkunk általa. Jó, hogy az osztrák bizik a magyar tehetetlenségében. Nem kell most e bizakodást meg nem fontolt tüntetések által gyanakodássá változtatni.

Én nem tanácslok összeesküvéseket. Ha úgy fejlődnek a dolgok, mint várni lehet, nincs összeesküvésekre szükség, 1848-ban sem konspiráltunk. Kár volna a legjobb erőkből csak egyet is hasztalanul elpazarolni; s attól is tartok, hogy a felfedezés a most elbizakodott osztrákot a háborúnak mindenároni megelőzésére ösztönözné.

Azonban ha összeesküvés nem kell is, mégis sok teendő van minden hazafi előtt.

8.

Ilyenek:

- a) terjeszteni a helyes nézeteket, s reményt élesztetni, határozottságot edzeni a nemzetben;
- b) odahatni, hogy kiki iparkodjék magát az eldöntő perczre készületen tartani, miszerint a mint a határt átlépven, sereg éléről az első kiáltvány, s azzal kapcsolatban az első rendelet kibocsáttatik, a nemzeti fegyverfogható erő, a kijelölendő irányban minél gyorsabban összegyűlhessen és szerveztethessék, egyuttal pedig az országban kisebb csapatokban állomásozó ellenséges erő részint lefegyvereztessék, részint öszpontosítása mindenféle uton nehezítettessék;
- c) a katonasággal, akármi nemzetbeli legyen, barátságos viszonyt kell iparkodni fentartani;
- d) Erdélylyel szoros kapcsolatba lépni, s nézeteimnek a székelyek közt elterjesztésén iparkodni;
- e) a más ajku honpolgároknál oda dolgozni, hogy aggodalmaik oszoljanak, s a magyarral saját javukra egyetértsenek;
- f) ha valaha, most szükséges, hogy időnkint, ha lehet hónaponként, egy-egy jó hazafi ide kiutazzék, engem az otthoni dolgokról értesítendő, s tőlem a körülmények fejlődése szerint utasítást veendő;
- g) engem az országban levő katonaság számáról, minemüségéről, elhelyezéséről időről-időre tisztában tartani. Ez nagyon fontos;
- h) a horvátokat a hazafiak figyelmébe ajánlom. Megmérhetlen becsü szolgálatot tenne a hazának, a ki kieszközölné, hogy Horvátországból valami szabadságszerető s polgártársainak különösen a határőrvidéken is bizalmát bíró egyén hozzám kiutazzék, miszerint a két nemzet jövőendő állása, kölcsönösen független viszonya, s a közremunkálás alapja és feltételei iránt velem tisztába jöjjön.

Ismétlem, összeesküvés veszélybe keverni senkit nem akarok. Azért nevet nem is nevezek. A ki szereti hazáját, talál módot a kijelölt irányban közrehatni. Az események fordulata oly biztató, s a perczek oly válságosak, hogy borzasztó volna, ha nem akadnának a hazában, a kik érzik annak szükségét, hogy most folytonos viszonyt kell velem fentartani. Lehet ezt tenni veszély nélkül. Kijönni könnyű, s könnyű itt-ott oly találkozást rendezni, mely minden kompromissziót kikerül. Tíz évi számkivetésem alatt a nemzet nem segített soha nehéz működésében; ne adja Isten, hogy a válság perczében a nemzet ujászületésének alkalmát elveszítsük, a nemzet tétlensége s hanyagsága által.

Ha szereti ön hazáját, s hiszen annak jövőendőjében, vesse ezeket emlékezetébe szó szerint, s tegyen ön, mit a hazafiság ösztöne sugalland a kijelölt irányban. Nem hihetem, hogy ne legyen barát, s bizalmas kör a szegény hazában melyhez bizalmasan szólani lehet. Ha csak annyit, s nem többet teend is ön, hogy a helyzetet, kilátásainkat ismerni tanulják a honban, jó szolgálatot teszen a hazának.

(Aláírva)

Kossuth.

Hirt kapván a hazából, hogy nyugtalanul váratik a kilátások felőli tájékozás: ápril hónap közepe táján ujjalag értesítettem hazámfiat az ügyek állása felől. - Ezuttal megbizottam egy németül is beszélő angol volt, kinek vallásfelekezeti missziója is lévén Angliából Erdélybe, ez által tág alkalma nyílt olyanokkal is érintkezni, kikkel én egyenes összeköttetésben nem állottam; minél fogva azon helyzetben volt, hogy, mig egyrészt az általam neki kijelölt hazafiaknak izeneteimet átadhatta s válaszaikat és viszont izeneteiket átvehette, másrészt az általános hangulatot különféle kutfőkből tágabb körben is tanulmányozhatta s egyes kitünőbb egyéniségek gondolkozási módjával is megismerkedhetett.

Utasítása lényegben a fentebbi felszólítástól nem igen különbözött, csak kimerítőbb volt s részletekre is kiterjeszkedett. Azonkívül három pontra különös súly volt utasításában fektetve. 1. hogy a közvéleménynek holmi konczessziók kilátásba helyezésével az udvari párt és a hivatalos közegek által munkába vett félrevezetése, s holmi lojálitási nyilatkozatokra csábítás, tért nyerni ne engedessék. 2. hogy a hazafias cselekvési párt sürgős teendőjének ismerje a horvátokkal egyetértésre, s közreműködésük iránt (különös tekintettel a határőrvidékre is) szabatos megállapodásra jutni. 3. hogy a székelyek megértsék, miként az ország azon részében ők lesznek hivatva a hazafelszabadítás munkájának élére állani; s hogy gondoskodva lesz, miszerint kezök ügyében kellő mennyiségben fegyver legyen; - annak átvételi módját a küldött utasítva volt, részletekben megbeszélni.

A küldött nagyon ügyesen járt el megbízatásában. Nemcsak pontosan teljesítette, a mi küldetésének különösen körülírt tárgyát képezé, hanem ezen kívül módot is keresett kaszinókban, társas összejövetelekben, minél több emberrel érintkezni; mi végett Pesten több napig mulatott, s Erdélybe útját egy felé, onnan vissza más felé vette, s az ekként szerzett tapasztalások alapján azt jelentette, hogy a csekély udvari párt kivételével, az egész nemzetre bizton lehet számítani; az emberek határozottak, végletekre készek, harcz után sovárgók. »A tömérdék ember közt, kikkel érintkeztem« - ugymond - »csak kettőt találtam, a ki azt a benyomást tette reám, hogy fél a forradalomtól.« - Kik azok, kérdezém? - »A különben nagyon szeretetreméltó b. E..... J..... és T..... F..... a tudós akadémikus« felelé. - Ez nem volt váratlan előttem; hanem volt a dolognak komikus oldala is. - Nehány nappal küldöttem visszatérte után Párisba menván, ott H e n s z l m a n n Imre urral találkoztam. Emlitém neki, miként ugy értesültem, hogy ismerőseink közt csak két ember van az országban, a ki - fél. Felszólítám, találja ki hogy kik azok? Bah! felelé H e n s z l m a n n szokott keresetlen modorában, »azt minden bolond tudja, E.....s és T.....y.« - Minden gondolkozás nélkül egyszerre eltalálta!

XVII.

Ludvigh - Kossuthnak.

Az eszmék fordulata a kontinensen. - A helyzet nehézségei. - Látogatás az orosz követnél.

Brüsszel, 1859. febr. 13.

A háboru kérdése súlyos. A helyzet leirhatlanul nehéz, de senkire sem oly nehéz, mint reá nézve. - - - - -

Napoleon ujévi beszéde óta a háborut elhatározottnak látom, - - - - de nagy nehézségek állnak útjában. Itt a kontinensen az eszmék fordulata nagyon feltünő. Azok, kik a c o u p

d' état-t megtapsolták, s az angol-francia szövetséget egekig emelték, most csak európai koalícióról beszélnek, s osztrák oldalon állnak. Az angol, mint mindig, úgy most is dühös osztrák-barát, s meglehet, a porost is maga után fogja vonni. Napoleon e nyugoti veszélyek ellen a keleten látszik támaszt keresni. Ezért kötelezte le magának a szerbeket és oláhokat. Ugy látszik nekem, hogy míg a nyugaton ellene iparkodnak koalíciót készíteni, a keleten a dolog megfordítva áll. - Bizony még tanuja lesz a világ annak, hogy a magyar korona egykori tartományai politikai önállást nyernek, míg maga Magyarország osztrák tartománnyá süllyedt. És miért? Mert az angol árisztokratikus körök nem tudnak azon előítéletből kibontakozni, hogy nekik Ausztriára szükségük van. Nagyrészt Olaszhon baja is ebben rejlik. - - - - - Nekünk kereken ki kell mondanunk, hogy szövetezünk az ördöggel is, ha segít az osztrákoktól megszabadulnunk. E kérdésnél helyzeted súlyosodik, s mi több: nincs embered, ki képes volna keleten egy osztrákelleni szövetségre a tért előkészíteni. - - - - - Sz.....re figyelmeztetek. Igaz, ő nagy ellenséged. Te erre neki okot nem adtál, s azért belátom, hogy nem érezhetsz irányában semmi közelítési vágyat. De ily perczen, midőn a haza ügye jöhet kérdésbe, én mégis azon töröm fejemet, ha nem lehetne-e valamely közelítési pontot feltalálni.

Tegnap az orosz követet látogattam meg, (kit már darab ideje jól ismerek). Ugy látszik, szeretett bennem a magyarral beszélgetni, mert bár más látogatók is jöttek, cselédjének azt adta parancsba, hogy senki számára sincs otthon. Beszélgettünk két óránál tovább. Hosszas beszélgetésünk leginkább a keletről folyt, de beszéltünk hazánkról is, multról, jelenről, jövőről.

A multa vonatkozólag azt mondta, hogy hiba volt részünkről a lengyeleket befogadni, mire én azt feleltem, hogy nem azért fogadtuk be, mintha Oroszország ellen akartunk volna tüntetni; ez eszünk ágában sem volt, hanem a szlávok elnyomásával vádoltatánk, a párisi lengyel emigráció pedig az osztrák zsoldú horvát árulást szabadságharczként dicsőítette, s ezt meg kellett hazudtolnunk.

Mondtam neki, hogy nekem úgy látszik, mintha Napoleon azt kívánná, hogy az első ágyu a keleten süttessék el az oláhok és szerbek által, s kérdém, mit gondol: fogna-e az osztrák interveniálni? - A követ azt mondá, hogy ezt nem hiszi, mert az osztrák két tűz közé kerülne - - s a beszéd folyamában azon megjegyzést tette, hogy nem ismeri ugyan kormánya nézeteit, hanem azt hiszi, hogy sem független dunai fejedelemségek felállítása, sem egy független Magyarország nem ellenkezik az orosz kormány érdekeivel. De Konstantinápoly? De a Dardanellák? kérdezém. Ez más kérdés, felelé; tán szabad kikötő lehetne, stb.

Számos kérdést tett nekem rólad, s befolyásodról a hazában, mire kellőleg feleltem. Különben ő azt hiszi, hogy a francziák császára csak ürügyet les a háborura, de az osztrák óvakodni fog azt szolgáltatni.

Nekem feltűnik, hogy az orosz követ István főherczeg felől ismételve kérdéseket tett.

(Aláírva)

Ludvigh.

XVIII. Kossuth - Ludvighnak.

*Az olasz és a keleti kérdés. - Óvatosság az orosz diplomáciával szemben. -
Mentül többet megtudni, és mentül kevesebbet tudatni. - A magyar forradalmár. -
Horvátország. - Adatok az orosz intervenczióhoz 1849-ben.*

London, 1859. febr. 24.

Leveledet érdeklől olvastam. Tekintve, hogy hol és minő körülmények közt élsz, felfogásod valóban elismerést érdemel, bár némelyekben tévedsz, nevezetesen azon feltevésben, mintha Napoleon kívánná, hogy az első ágyu a keleten süttessék el. Dehogyan kívánja. Sőt nem szeretné, hogy az olasz kérdés a keletivel komplikáltassék, mert ez az angol okvetlenül a nyakára hozná. Elég baja van az angol osztrákos hajlamaival így is. Örültség volna tőle, a tűzre olajat önteni. A szerb és oláh függetlenség nem aktuálitási kérdés, hanem egy közelebb vagy távolabb jövőendő reményének kérdése. Én azt gondolom, ilyennek tekintik azt Párisban, s mint ilyen iránt kétségtelenül iparkodnak oly állást foglalni, hogy a szerbek s oláhok Napoleonban bizzanak, s tőle reméljenek; de e reményköltésnek az olasz háboru kilátásaival csak annyi összeköttetése van, hogy ha csakugyan háborura kerül a dolog az osztrákkal, mi nehezen maradhatunk ki a számvetésből, mert nélkülünk maga a győzelem sem biztos Olaszországban, a győzelem eredménye pedig nem ígér állandóságot. Ezt érzik Párisban, bár a (főképen angol részről szitogatott) diplomáciai nehézségekkel szemben még tartózkodnak nyíltan bevallani. S mert érzik, hogy Magyarországra még szükségük lehet, tehát azt is elég okosak belátni, miként nekünk meg ily eventuálitás esetén - fatális földleirati fekvésünknel fogva - amott keleti szomszédságunkban egy kis barátságos »könyök-térre« (elbow room) szükségünk van.

Ez a kulcs azon dolgokhoz, melyekből te egy imminens keleti konflágráció sejtelmére jutottál.

Ezeket csak neked írom. Nem nyilvánosságra valók. Nem is arra valók, hogy az orosz követnek elbeszélj. Az orosz diplomácia nagyon ügyes. Nem kell előtte kártyát tárt. Minél többet beszéltetni, de minél kevesebbet beszélni. Iparkodni minél többet megtudni, de minél kevesebbet tudatni. Hát ismétlem, épen nem volna helyén, hogy ezekről az orosz követnek beszélj, sőt ezeket neked ép azért írom, mert sajnálom, hogy a keleti kérdésbe vele szemben beereszkedtél. Az orosz most eddig legalább az egyedüli a nagyhatalmak közt, mely a francia felé hajlik; de ha oka volna attól tartani, hogy Napoleon az olasz kérdést a keletivel akarja összebonyolítani, ez oly változást idézhetne elő a helyzetben, mely a mi kilátásainknak útját vágná. Mert az a Napoleon, ki 1855-ben keleten az orosz befolyás ellen háborut viselt, 1859-ben csak nem léphet fel a világ előtt, mint az orosz befolyás párthive; arról pedig meg lehetsz győződve, hogy az orosz teljességgel nem lehet barátja a keleti kérdés semmi oly oldozgatásának vagy foltozgatásának, a mely a vizet nem az ő malmára hajtaná. A keleti kérdés észszerű megoldása független Magyarországot feltételez. E nélkül a török birodalom eventuális felbomlása nem népszabadságra, hanem csak az orosz befolyás terjeszkedésére vezethet. Teljességgel nem hivatásunk az orosz a magyar kérdés e horderejére figyelmeztetnünk, mivel ha az osztrák iránti neheztelésnél fogva most netán hajlandó volna is elnézni, (miről még, fájdalom! nem vagyok bizonyos), hogy Napoleon nekünk kezet nyújtson, félek, ez elnézés azon perczen megszűnnék, a melyben meggyőződnenek, hogy a független

Magyarország támaszul szolgálhat arra, miszerint ne Oroszország legyen a nap, mely körül a keleti népek megannyi hold gyanánt forognak.

Hát kérlek, kerüld a keleti kérdést az orosz követtel való beszélgetéseidben.

Általában nem lehet eléggé lelkedre kötnöm, hogy vigyázz, mit mondasz előtte.

Abban tökéletesen igazad van, hogy hazánk ügye jóformán az orosz politika irányától függ, mert az bizonyos, hogy ha Napoleon az oroszoknak legalább barátságos semlegességére nem számíthat, nemcsak nekünk nem nyújt kezet, de alkalmasint egy olaszországi háború is »jobb időkre« elhalasztatnék.

Ily fontossággal bírván reánk az orosz politika iránya, összeköttetésedet az ottani követtel bizonyosan kultiválnod kell. Nem hiszem őt ugyan nagyon fontos embernek, és alkalmasint igazat is mondott, midőn azt mondta, hogy nem ismeri kormánya nézeteit, hanem egyetmást mégis csak meg lehet tőle tudni, s nekünk nagyon érdekünkben áll tényeket ismerni, adatokkal birni, melyek a tájékozásban segíthetnek.

Szükségesnek látom veled tudatni, hogy meglehetősen hiteles - mondhatnám hivatalos - kutatókból meritett tudomásom szerint, minő a szentpétervári kabinet eddigi álláspontja az osztrák-francia viszálylyal szemben.

Igen helyesen fogtad fel a helyzetet, midőn azt írod, hogy az angol dühös osztrák-barát. Természetesen az angol »kormány,« nem az angol nép. Volt gondom reá, hogy ez ne legyen osztrák-barát. Hanem az angol kormány az. Mindent elkövet, miszerint a háború veszélyét az osztrák fejről elhárítsa. Ezt az által reméli elérni, ha a nagyhatalmakat megnyeri azon eszméjének, melyet már a krími háborúra következő párisi konferenciákon is nyilvánított, hogy az olasz félszigeten forrongó elégtelenséget az okkupáló osztrák és francia seregeknek a római tartományokból kivonásával, reformokkal, jobb s szelidebb közigazgatással s amnesztiákkal kell lecsillapítani. Mert hát az angol kormány sohasem tudott vagy akart azon tény elismerésére felemelkedni, hogy az olasz kérdés nemzeti lét kérdése, mely az »idegen« (osztrák) kiűzése nélkül meg nem oldható. Ő az olasz kérdést mindig csak »reformkérdéssé« szerette devalválni.

Ily értelemben működik diplomáciája Európa minden zugában. Ily értelemben utasította sir J. Crampton-t is Szent-Pétervárott múlt január 12-én, s jegyzékében kijelentette, hogy

»daczára egyrésről a határozott barátságos indulatnak, melyet az orosz kormány Franciaország iránt tanusít, másrésről meg a szünni nem akaró keserűségnek, mely Ausztria iránti viszonyait jellemzi, ő brit Felségének kormánya mégis reméli, hogy Európa közbékéjének fentartására Oroszország nem fogja közreműködését megtagadni.«

Gorcsakoff herczegnek e felhívásra adott válasza tudtomra még nem érkezett meg Londonba, de akként vagyok értesítve, hogy tartalma körülbelül ide megyen ki: »Oroszország bizonynyal óhajtja, hogy a béke fentartassék. Szüksége van rá a beljavítások végett, melyeket behozni szándékozik. Ennyit mondhat, de tovább nem megyen. Nagyon hálátlan munkának találta tanácsokat adni más kormányoknak, hát nem is ad. És nyíltan megmondta a herczeg, hogy Oroszország szereti Franciaországot, Ausztriára pedig haragszik, hát magaviseletét irántuk nem mérheti azon egy mértékkel. Ha háborúra kerül köztük a dolog, meglehet Oroszország semleges marad, olyformán, mint Ausztria volt a krími háború alatt, de az is meglehet, hogy nem marad semleges; ez attól függ, hogy mit csinálnak mások. Oroszország kezeit tökéletesen szabadoknak akarja tartani.«

Ha ez értesítem alapos, (okom van hinni, hogy az) annyit bizonyosnak vélek vehetni, hogy ha most Ausztria akárhol, akárkitől bajba kerül, Oroszország ugyan nem interveniál megmentése végett. Magyarországon sem, ha okosan viseljük magunkat.

Nem is hiszem, hogy Napoleon azt az újévi Hübneriádát kockáztatta volna, ha Oroszország barátsága felől biztosítva nem volt volna. Hogy van köztük valami egyezség, az kétségtelen. Annak azonban tartalmáról pozitív tudomással nem bírok, hanem úgy hallom, hogy Ausztriának Olaszországból kiűzéséhez Oroszország három feltételhez kötötte megegyezését; egyik az, hogy Napoleon a nápolyi királyt ne bántsa; másik az, hogy dinasztikus nagyravágyásra ne gondoljon; harmadik az, hogy ne szövetkezzék a forradalommal.

Ime, barátom, egy pont, mely felől kimondhatlanul fontos volna jól értesülve lenni. Igaz-e ez a feltétel? s ha igaz, csak Olaszországra értetik-e, (hol az orosz a nápolyi királyt minden bajtól menten akarja tartani) vagy pedig reánk is értetik, ámbár az osztrákot az orosz megalázva látni szeretné? Kérlek, tapogatózzál.

Ezzel kapcsolatban jól tennéd, ha az orosz követtel való beszélgetésedben megemlítenéd mint olyan dolgot, a miről tudod, hogy az én nézetem is, miként nagy igazságtalanság történik velünk, ha a magyart a »par profession« forradalmár-elemekkel összezavarják. Mi nem tartozunk e rovatba. Szeretjük a törvényes rendezetű szabadságot. Egy ezredév nevelt bele e szeretetbe. Ha jogainkban nem bántott volna az osztrák, nincs Európában nemzet, melyhez oly nehezen férhetett volna a forradalmi szellem, mint a magyarhoz. De annyi irtózatosság után, mennyit mi Ausztriától tapasztaltunk, az 1848-iki lélekháborító események után a bizalom kapcsa megszakadt. Az orosz adhat a lengyelnek pótléklul az elvesztett szabadság helyett faj-nagyságot legalább; nekünk az osztrák nem adhat semmit..... Mi független állam akarunk lenni. De ezen túl nem megyen bennünk a forradalmári viszketeg. Annyira nem, hogy bár én köztársasági elvekkel bírok, mégis mondják ma: »mi utat nyitunk arra, hogy Magyarország önállóvá legyen, de oly feltétel alatt, hogy királyt fogadjon el,« én azonnal ráállok, s minden befolyásomat oda fordítom a nemzetenél, hogy azt elfogadja. El is fogná, hiszem, fogadni. Ha kérdezné a követ, kiről gondolkoznánk ez esetben, felelet: senkiről, mi elfogadnók, a kit ajálanának a hatalmasságok, csakhogy mindenesetre örömebb olyat, ki nem német.

Horvátországról ismered nézeteimet. Az nem nemzetiség, hanem nemzet, mely körülhatározott területtel bír. Ha megunta a kapcsolatot Magyarországgal, s független akar lenni, (de független ám, s nem osztrák tartomány!) mi ráállunk csekély feltételek mellett, (vámcsövetség vagy szabad átmenet; Fiumének szabad választás: Magyar- vagy Horvátországhoz akar-e tartozni, vagy Hanza-féle szabad város lenni; Péterváradra közös őrég). De Horvátország nem lehet független, ha Magyarország is nem az. Tehát fogjanak velünk kezét a horvátok az osztrák járom lerázására.

Ezt azért említem, mert ez talán utbaigazíthat arra nézve, vajjon kiterjed-e annyira az osztrák-gyűlölet az oroszoknál, hogy mi köztünk s a horvátok közt az egyetértéshez segédkezet nyujtsanak. Ők ott szabadon járhatnak-kelhetnek, mi nem. Miért nem küldeni oda, s különösen a határőrezredekbe biztos és ügyes embereket az eszmét terjesztetni, s tekintélyükkel támogatni? Miért nem oda dolgozni, hogy a horvátok küldjenek ide egy két alkalmas egyént e dolgot velünk tisztába hozni?

Különös nyomatékkal megjegyzem: ez kényes kérdés. Hogy ezt a legbizalmasabban írom, nem kell mondanom. Igen óvatos légy. Jól megítéld emberedet. Szólhatsz-e vele

erről? S elég fontos ember-e, hogy vele így szólni méltó legyen; ha úgy találod, hogy igen, akkor a m a g a d n e v é b e n szólj vele e pontról.

Fejezd ki csodálkozásodat, hogy még eddig a pétervári kabinet nem tudatta a francia kormányval, miként sem Magyarország függetlensége ellen, sem az ellen, hogy velünk a háborura szövetkezzenek, nincs kifogása. Annyival inkább, mert úgy vagyok értesülve, hogy magas állású oroszok Nizzában, Turinban úgy nyilatkoznak: »il faut vous adresser aux Hongrois.« De hivatalosan Párisban még ezt nem mondták.

Végre még egy megjegyzést kell tennem arra, a mit az orosz követnek feleletül adtál azon észrevételére, hogy 1848-49-ben »hiba volt a lengyeleket befogadnunk.« Válaszod helyes, de nem egész. Hiában tettetik azt, hogy a lengyelek befogadása provokálta a beavatkozást. Ne tartsanak oly bárgyuknak, hogy ezt elhigyük. 1848-ban augusztusban még egy lengyel sem volt magyar szolgálatban, midőn az oroszok Moldva-Oláhországba bevonultak s Palmerston ezt írta sir Stratford Canningnak: »ő császári felsége a czár előre látta az eshetőséget, hogy segédkezet kellend nyújtania Ausztriának Pesten a rendet helyreállítani.« (His Imperial Majesty the czár has contemplated the possibility of his being called upon to assist Austria in restoring order at Pesth.) A beavatkozás a verónai kongresszus szellemében el volt határozva, (azaz megígérve) mielőtt megtámadtak bennünket. Jellasich csak akkor kapott parancsot előrenyomulni, mikor már az orosz a szomszédban készen állott. 49-ben Bécs nem beavatkozást kért, hanem csak azt üzent: hogy már most kell. Azután miből állt az a »lengyel-befogadás«? Sohasem ment öt ezerre a lengyelek száma, egy kis legió volt az egész. No ez ugyan nem fenyegette az orosz birodalmat; ezt tudta az orosz; tudta azt is, hogy én nem akartam sok lengyelt seregünkben; azt is, hogy nem csak nem akartam, de határozottan megtiltottam a harctérnek lengyel földre kiterjesztését; s tudta Moldva-Oláhország példáján, mennyire respektáltuk a népjogot szomszédaink irányában, még akkor is, midőn a neutrálitási igények világos megsértésével ellenünk a török föld hadmiveleti alapul használtatott. Nem kell könnyedén elfogadnunk a szemrehányást, hogy hibáztunk, midőn ezen szemrehányással mások saját bűnüket s a rajtunk elkövetett roppant méltatlanságot akarják palástolni.

Ennyit akartam leveledre válaszolni.

Helyzetem nehézségét értem s érzem, de ép azért biztosíthatlak, hogy pusztá eszközül idegen célokra nem fogom engedni magyar hazánkat felhasználni. Nem gondolom, hogy jól cselekednénk, ha úgy tüntetnők fel magunkat, mint a kik nagyon vágynak a kegyhalászatra. Nekünk meg kell mutatnunk, hogy állásunk értékének tudatával birunk; hogy készek vagyunk érdektalálkozás alapján kezét kézért nyújtani, de nem vagyunk olcsó szupplikánsok, kik a szalmaszál után is kapkodnak. E szempontból indulva ki, nem is tartom szükségesnek, hogy minden ponton szolliczitánsaink legyenek. A kiknek érdekükben áll, meg tudják az utat hozzánk találni. - A koncziliáció eszméjével, melyre célzasz, kérlek, hagyj fel barátom. Némely embert jobb szeretek nyílt ellenségnek, mint kétes barátoknak. Ovakodjunk a megbízhatlan elemektől. Nem jó a keblen kigyót melengetni.

Vedd, kérlek, e leveletem szorosán, a legszorosabban bizalmasnak, s elolvasás után légy szives eredetiben visszaküldeni.

(Aláírva.)

Kossuth.

XIX. Ludvigh - Kossuthnak.

Jelentés az orosz követtel folytatott beszélgetésről. - Oroszország hangulata Magyarország és Ausztria irányában. - Miklós csár Szobieszki szobra előtt. - Lord Cowley küldetése.

Brüsszel, 1859. febr. 28.

.....

Voltam a követnél pénteken és tegnap is. Találtam ürügyet, nehogy azt higgye, én akarom őt kémlelni.

Még leveled vétele előtt gyakran látván a követet, alkalmam volt minden viszonyt megérinteni. Igen örülök tapasztalni, hogy egészen leveled szellemében szóltam.

Megemlitem egy pár észrevételt.

Igy, a magyar kormány alakját illetőleg, még januárban azt mondtam a követnek: tűzhelyénél a magyar szabad és független kíván lenni. Ezer év óta megyei rendszerében találta nemzeti boldogságát. A központi kormány viselhet bármi nevet, az neki mindegy. Ha 1848-ban Kossuth azt mondta volna nekünk: »király kell«, elfogadta volna a nép, valamint elfogadta volna a köztársaságot. De Kossuth nem akarta sem az egyiket, sem a másikat. Hű maradt a törvényes hagyományokhoz, és egy szájjal, egy lélekkel kormányzóknak választott; és megmagyaráztam, milyen kormányzó volt Hunyadi, milyen Szilágyi stb.....

A horvátokat, de kiváltképpen a szerbeket, a követ igen gyakran hozza elő, de egyebet nem mond, mint hogy úgy hallja: igen elégedetlenek. Feleleteimben általánosságban maradok, azt jegyezve meg, hogy a tót-görög vallásfajok inkább a magyarhoz mint az osztrákhöz ragaszkodnának, ha az oroszok irántunk való jóindulatáról meg volnának győződve.....

A jelen bonyodalmakat tárgyalva, a követ azt jegyzé meg, hogy semmi oly utasítása nincs kormányától, mely engedné tudni, hogy mik nézetei, s azt sem tudja, ha ezen nézetek már egészen konkrétálva vannak-e, de azt mint tényleget említheti fel, hogy egész Oroszországban kétségtelen a rokonszenv Magyarország iránt, s még inkább egy neme a megvetésnek Ausztria irányában. A kormány ezt tudja s tudta már Miklós csár idejében is. Midőn Magyarország ellen 200,000 embert indított, és midőn egy bizonyos egyén a czártól azt kérdezé, minek oda ily tulzott erőt küldeni, a csár maga azt felelé: »e hadjárat annyira népszerűtlen az országban, hogy három hónap alatt azt be kell fejezni.« Azon oroszok Turinban s Nizzában, kik buzditják az olaszokat a magyar elemmel való szövetségre, egyéni óhajtást fejeztek ki, mely, igaz, Oroszország általános óhajtásával találkozik, de melyet nem lehet a kormány által osztott érzületnek tekinteni, ezen ügyekre nézve a kormány még eddig semmiféleképpen sem nyilatkozván.

Említettem végre neki, hogy ha a szükség vagy a körülmények általában véve úgy hoznák magokkal, jövő teendőkről is beszélhetnénk; mondám, hogy neked a jelen viszonyokról nézeteimet előadtam, s szolgálataimat felajánlottam, kikérve tájékozás-képpen véleményedet s utasításodat, s emlitem a követnek, hogy azt feleléd: »át kell mindenkinek látnia, hogy komoly háboru esetében Magyarországot egyik fél sem felejtheti ki számításából, és kinek szüksége van rá, az meg fogja tudni az utat is hozzád találni. Ki neked kezet nyújt, annak viszont te is kezet fogsz nyújtani, de tudnod kell mi áron.«

A követ azt válaszolá: »Kossuth urnak igaza van, s ő igen jól teszi, ha nem keveredik bele, mint bizonyos lengyelek mindenféle mozgalomba; természetes, hogy a kinek szüksége lesz a magyarra, majd eltalálja Kossuth urhoz az utat.«

A többi közt kérdeztem tőle, mi volt az orosz beavatkozásnak tulajdonképeni oka?

Azt felelte: a beavatkozást senki sem kívánta Oroszországban, sem a cárnak nem tanácsolta; az Miklós cár személyes parancsára történt, s tevé hozzá: később meg is bánta.

.....

Lord Cowley missziója nekem okul szolgált csodálkozásomat fejezni ki a felett, hogy Oroszország nem látszik részt venni az egész világot foglalkoztató béke- vagy háborukérdésben; hozzá tévém: azt fogja a világ hinni, hogy még mindig a krími háboru következeit sínli.

A követ azt felelte:

Meg vagyok győződve, Oroszországnak semmiféleképen sincs érdekében a politikai amalgámot, mit Ausztriának hívnak, fentartani, de nincs most az ideje ezt kinyilatkoztatnia; ha tenné, mindenki Oroszország ellen fordulna, hogy ő a világ békéjét akarja megháborítani. Még a német is a saját nemzetiségének veszélyeztetése felett kiáltana fel, noha az egész világ tudja, hogy az osztrák monarchia nem is német. Annyi bizonyos, hogy az orosz Ausztria kedvéért többé beavatkozni nem fog. Azon adomában, hogy Miklós cár Szobieszki szobra előtt „imbécile” egyet és magára az „imbécile” kettőt mondta, igen sok igazság rejlik.....

(Aláírva)

Ludvigh.

* * *

E levélben lord Cowley küldetéséről tétetik említés, s ez Szarvady következő leveleiben is többször előfordul. - A dolog magyarázatot igényel, mit annál kevésbé vélek mellőzhetni, minthogy a küldetés egy nevezetes szemet képez azon törekvések láncolatában, melyekkel az angol diplomácia a francziák császáráj szándokainak kivitelében akadályozta.

A küldetés célja a következő sürgönyben lett kijelölve:

Lord Malmesbury angol külügyér
Lord Cowley angol követnek Parisban.

Külügyi hivatal, 1859. február 13.

Mylord!

Franciaország és Ausztria viszonylagos helyzete Európa többi részére annyira nyugtalanítóvá lett, hogy a királyné kormányának komoly óhajta a veszélyt, melylyel a helyzet fenyeget, ha csak lehetséges, elhárítani.

Legtöbb kilátást látszik erre ígérni az, ha Nagy-Britannia a két állam megegyezésével barátságosan közbelép, miszerint biztos tudomást szerezzen a felől, hogy mi módon lehetne a viszonyokat megnyugtatóbb lábra állítani.

Exczellenciád annyira ismeri a francia udvart, személyes viszonya pedig Buol gróf osztrák külügyérrel annyira bizalmas, hogy egyenesen ön látszik kijelöltnnek e cél kivitelére.

Ön tehát készen fogja magát tartani a legelső intézésre azonnal Bécsbe utazni.

Azonban eljárásának sikerére nélkülözhetlen, hogy ön értesitse a francia kormányt ő brit Felsége kormányának óhajai és reményei felől, s tudja ki, hogy mik azon pontok, melyek Franciaország panaszának főbb tárgyát képezik, és minő engedményeket kíván e hatalomtól kieszközölni. Ha ezek arra vonatkoznak, a mit olasz kérdésnek szokás nevezni, feltehetni vélem, hogy közéjük tartoznak: úgy a francia, mint az osztrák seregeknek a pápa tartományaiból kivonása; - javítás e tartományok törvényeiben és közigazgatásában; - s biztosíték Ausztria részéről, hogy Szárdiniát meg nem támadja.

Valószínű, hogy Franciaország még egy negyedik ponttal is elő fogna állani, melyet azonban, úgy hiszem, nehezebben lehetne elérni, értem azt, hogy az Ausztria és a pápai s modenai hercegségek közt 1847-ben kötött szerződések eltöröltessenek vagy módosíttassanak.

A királyné kormánya előre látja, hogy e kérdés nagy nehézséggel találkozónék Ausztriánál; a szerződések eltörlését kívánni tőle talán több volna, mint a mennyit nemzeti büszkesége megengedhet; Ausztriának joga van, ha úgy tetszik, akármely független állammal véd- és daczszövetséget kötni. Annyit azonban lehetségesnek remélek, hogy mind Ausztria, mind a hercegségek reábirassanak a szerződések azon szakaszának kitörlésére, mely kötelezi Ausztriát a hercegségeknek segítségére lenni saját alattvalóik ellen.²⁷

Akármiként legyen is ez, Exczellenciád szerezzen magának minden idővesztés nélkül biztos tudomást a francia kormány érzelmei felől az említett tárgyakat illetőleg, valamint a felől is, vajjon egy oly kölcsönös szövetségesnek, a minő Nagy-Britannia, békés közbelépése (pacific interference) e perczen kedvezőleg fogadtatnék-e?

A királyné kormánya jobbnak látja, hogy Exczellenciád ez utasításokat nem hivatalosan (unofficially) teljesítse, s bécsi küldetését is hasonló jellegűnek tekintse, nehogy egyik vagy másik birodalmat bármely véleményre vagy eljárásra kompromittálni akarni látszassunk.

Ha a francia kormány az ön javaslatát kedvezőleg fogadná, ön azonnal Londonba jövend, a királyné kormányával személyesen értekezni.

(Aláírva)

Malmesbury.

²⁷ Az Ausztria és a modenai herceg közt kötött, szerződésnek azon pontja, melyre a sürgöny szövegében hivatkozás történik, eképen szól:

»3-ik cz. Ha ő királyi Fenségének a modenai hercegnek tartományaiban oly természetű körülmények fordulnak elő, hogy a törvényes rend és nyugalom megzavarásától lehetne tartani, ha az ily zavargó mozgalmak lázadássá növekednének, s a kormány rendelkezésére álló eszközök azoknak elnyomására elegendők nem volnának, ő Felsége a császár kötelezi magát, ha arra felszólíttatik, a nyugalom és törvényes rend helyreállítására a szükséges katonai segítséget kiszolgáltatni.«

Kelt Bécsben, 1847. decz. 24.

(Aláírva)

Herczeg Metternich.
Gróf Volo Tivadar.

Egészen hasonló szerződés kötött a pápai herceggel.

Ha a szerződés e 3-ik czikke a hercegségek lakosainak helyzetét reménytelenné tette, a 2-ik cikk egy állandó fenyegetést képezett Piemont ellen, mert ezáltal szerződési jog adatott Ausztriának, Modenába és Pármába császári seregeket menesztetni és erődjeit elfoglalni mindannyiszor, valahányszor a közös védelem érdeke, vagy a katonai elővigyázat úgy kívánja. E szerződés Modenát és Pármát nemcsak védelmi, hanem támadási tekintetben is egyenesen osztrák birtokká tette.

Lord Cowley sietett ez utasításnak a francia kormánynál azonnal (febr. 14-én) eleget tenni, s február 16-án gróf Walewskitől Napoleon császár egyenes parancsára azt kapta válaszul, hogy Anglia barátságának ez újabb jelét a császár köszönettel veszi, a javaslatot elfogadja, s kívánalmait e következőkben fejezi ki:

Az Ausztria és Nápoly, Toskána, s a hercegségek között kötött külön szerződések eltörölendők.

Az olasz félsziget minden államában oly kormányzati rendszer hozandó be, mely megengedi, hogy az adók egy vagy másnemű gyűlés által szavaztassanak meg.

A pápai legációk külön közigazgatása a pápa által nevezendő valamely római hercegre bizassék; azon megjegyzéssel mindazáltal, hogy a francia kormány semmi esetre sem fogná a pápa kezeit erőszakolni.

A pápa vallásos czélokra minden római katolikus államtól pénzsegélyt kapjon, s ennek következtében az adók a pápa birtokaiban leszállíttassanak.

Lord Cowley ez utolsó pontra nézve kijelentette, hogy ebbe az angol kormány nehezen avatkozhatnék, a többi pontokra nézve pedig odanyilatkozott, miként nem hizeleghet magának azzal, hogy Ausztria részéről kedvező fogadtatással találkozandnak. Mire Walewski megjegyezte, hogy ezek nem képeznek ultimátumot, csak kívánságok; hanem hozzátette, hogy jó hatással volna az olasz félsziget népességére, ha Ausztria rábirathatnék, hogy katonai kormányzatát Lombárdiában szelidítse.

Lord Cowley tehát, a mint utasítva volt, átment Londonba, - s az angol külügyér febr. 22-én írásba foglalta az ottani tanácskozásokból azt, a mi a gróf Walewskivel történt eszmecseréből (melynek a bécsi küldetésben vezérfonalul kellend szolgálni) kivihetőnek látszik. Ez pedig a következő négy pont:

1. A római státusok együttes kiürítése Ausztria és Franciaország által.
2. Ugyanott közigazgatási reformok.
3. Jobb viszonyok biztosítása Ausztria és Szárdinia között.
4. Az 1847-iki osztrák-olasz szerződések eltörlése vagy módosítása, azon megjegyzéssel, hogy e szerződések 3-dik czikke, mely Ausztriát a hercegségekben minden népies (popular) véleménynyilvánításnak elnyomására kötelezi, Angliában különös visszatetszéssel találkozik.

Kijelentette egyébiránt az angol külügyér, hogy nem kívánja küldöttjét szoros utasításokhoz kötni, s neki küldetésében szabad kezet hagy.

Lord Cowley febr. 27-én érkezett Bécsbe. Eljárásáról márczius 9-én tett kormányának jelentést. Különös elégedéssel említi a szíves fogadtatást, melyben részesült. Eljárásának eredménye pontonként ide megyen ki:

1. A pápai terület kiürítésének kérdése meg lett könnyítve a még Londonban létekor az angol kormányhoz érkezett távirati sürgöny által, mely szerint a pápa maga kívánta a kiürítést egy év leforgása alatt. Gróf Buol késznek nyilatkozott a pápa kívánságát teljesíteni, oly óvatossággal mindazáltal, mely a bekövetkezhető lázadásoknak útját vágja.
2. A római államokba behozandó közigazgatási reformokat illetőleg gróf Buol hajlandó akár a francia kormánnyal 1857-ben megkezdett, de később elejtett egyezkedéseket újra felvenni, akár pedig a nagyhatalmak által 1831-32-ben ajánlatba tett tanácsokra visszatérni. Ausztria ez utóbbi módnak ad elsőbbséget.

3. A mi a jobb viszonyoknak Ausztria és Szárdinia közti biztosítását illeti, gróf Buol odanyilatkozott, hogy forduljon az angol kormány Turinba, mert nem Ausztria, hanem a turini kormány nagyralátó politikája idézte elő a jelen válságos helyzetet. Addig nem is lesz a béke biztosítva, míg Szárdinia le nem fegyverez. Ausztria e lefegyverzésben keresi Franciaország őszinteségének zálogát.

4. Az 1847-iki osztrák-olasz szerződések eltörlésének vagy módosításának kérdésében Ausztria természetesen érzékenyebbnek mutatkozott, mint a többiekben, de azért nem idegen, vizsgálat alá venni, vajjon nem lehetne-e ezen szerződéseket valamivel helyettesíteni, a mi mindamellett, hogy Ausztriát a felelősséggel járó avatkozás kötelezettségétől felmenti, még sem járna azon veszélylyel, hogy a herczegségek a forradalom és anárchia prédájává essenek. - E pont tárgyalásánál tekintettel kellett lenni a Bécsben uralkodó nézetre, miszerint a forradalom veszélyének valódi kutfeje azon herczegségekre nézve Szárdiniában van. - E szempontból indulva, lord C o w l e y amugy társalgásilag két eszmét pendített meg. Az egyik az, hogy Szárdinia neutrálizáltassék; a másik, hogy a kisebb olasz államok szövetségbe lépjenek egymásnak kölcsönös segítsége végett belendetlenség esetén.

Lord C o w l e y határozottan az első ajálja. Mert, ugymond, mi a jelen válságnak látszólagos oka? Szárdinia felriadt a miatt, a mit Ausztria fenyegető állásfoglalásának nevez. Azt állítja, hogy megtámadtatás veszélyében van. Tehát erején túl fegyverkezik, s a francziák császárájától feltételes segélyigéretet kapott. Ez viszont Ausztriában okozott megütközést, s okot szolgáltatott arra, hogy szintoly rettegető mint költséges katonai készületeket tegyen. Ha Szárdinia semleges, mindezekből semmi sem történhetett volna. E semlegesség tehát a bajt gyökerestől kiirtaná. Azon ellenvetésre, hogy Szárdinia ebben sohasem egyeznék meg, lord C o w l e y azon (kissé nagyon is kockáztatott) nézetnek adott kifejezést, hogy Szárdinia beleegyezése kívánatos ugyan, de nem okvetlenül szükséges.

Ez azonban csak amolyan futólagos beszélgetés volt, melynek eredményét lord C o w l e y abban foglalta össze, hogy gróf Buol hajlandónak látszott tekintetbe venni a javaslatokat, melyek e két terv akármelyikének alapján tétetnének.

De mig e szerint lord C o w l e y főképen azon négy ponttal foglalatoskodott, melyek utasításában kiemelvek, nem mulasztotta el magát azon többi pontokra nézve is tájékozni, melyek a francia kormány kívánatai gyanánt lettek vele közölve.

1. Oly kormányzati rendszer behozatala minden olasz államban, hogy az adók valamely gyűlés által szavaztassanak meg.

Erre nézve gróf Buol odanyilatkozott, hogy rágalom Ausztriáról azt tenni fel, mintha ellensége volna a valódi reformoknak. Ellenkezőleg: mindig javításokra bátorított. De nem gondolja, hogy elseprő intézkedések (s w e e p i n g m e a s u r e s) az olasz nép természetéhez hozzáillenek. Azután nem is oly rossz a kormányzat az olasz államokban, mint Szárdinia szereti állítani.

2. A pápának a katolikus államok által nyújtandó pénzsegélyt illetőleg gróf Buol a legkisebb hajlamot sem mutatott ebbe belemenni.

(Biz' azt elhiszem!)

Mielőtt jelentését bezárná, még felemlit némelyeket a nehézségek közül, melyekkel Bécsben küzdenie kellett. Ilyenek voltak: 1. a rögeszme, hogy Franciaország háborura van elhatározva az osztrák ellen, hogy tehát engedményekkel legfőlebb csak halasztást lehetne elérni; 2. az, hogy Ausztria büszkesége fellázad e gondolat ellen, hogy Szárdinia indulatosságának s nagyravágásának kedvéért engedményekre szólíttatik fel; 3. Németország magatartása Franciaország irányában, mit Ausztria természetesen magára nézve előnyösnek tart, s fel is

akar használni; 4. hogy Ausztria és Franciaország közt semmi oly kérdés nem forog fenn, a melyről jóhiszemmel fel lehetne tenni, hogy »c a s u s b e l l i «-t foglal magában.

Berekesztésül lord C o w l e y kételkedését fejezi ki, hogy Ausztria egyezkedésekbe bocsátkozik, a míg Szárdinia le nem fegyvereztetik, mert Ausztria a szárd hadsereget Franciaország előhadának tekinti, mely ez utóbbinak arra szolgál, hogy akkor fegyverkezzék, a mikor idejét látja; Ausztria tehát nem hiszi, hogy békére számíthat, míg ez előhad létezik.

Ezzel visszatérvén Londonba, lord C o w l e y egy pótló jegyzékben (márczius 14.) még azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy Ausztria nyilatkozatai, összehasonlítva Franciaország kijelentett kívánságaival, oly anyagot foglalnak magukban, mely a békés elintézésre alapul szolgálhat. Ugy hiszi azonban, hogy mielőtt Anglia valamely javaslattal lépne föl, szükséges, hogy ő (Cowley) visszatérjen Párisba, miszerint tudhassák, hogy minő hatást tettek közleményei a francia kormányra.

Lord M a l m e s b u r y tökéletesen osztozott e nézetben, s a királyné teljes meglegedését adván C o w l e y lordnak tudtára, őt (márcz. 15-én) utasította, hogy azonnal menjen Párisba.

Érdeklődtem a diplomáciai kútfőkben, hogy miként fogadták Párisban lord C o w l e y közleményeit. Nem találtam erről semmi jelentést, hanem találtam lord M a l m e s b u r y sürgönyét márcz. 19-ről, melyben tudósítja C o w l e y lordot, hogy M a l a k o f f herceg (Pelissier marsal), francia követ Londonban, márcz. 18-án a francia császári kormány utasításából kongresszust proponált azon megjegyzéssel, hogy a kezdeményezés az orosz kabinettől eredt.

Ez volt a válasz lord Cowley bécsi küldetésére. A dolog értelme világos. A Tuillériák angol mediáció veszélyével állottak szemben, mit bajos lett volna el nem fogadni, mert a mediáció visszautasítása Angliának ürügyöt adhatott nyíltan Ausztria mellé állani. A mediáció tehát kongresszus által pariroztatott, még pedig (nagyon ügyesen) orosz kezdeményezés útján. Így a tér nyitva lőn tartva az esélyek számára. Mert Szárdinia előzetes lefegyverzése, annak s a többi olasz államoknak részeltetése vagy kirekesztése, s a kongresszus (vagy konferencia) munkaköre megannyi ütközési kövé válhattak, melyen a kongresszus eszméje megbukhatott. A mint hogy meg is bukott.

Ilyen volt lord Cowley bécsi küldetésének történelme.

Látszik ezekből, hogy a francziák császárájának Olaszország iránt táplált szándokai kivitelében nagy nehézségekkel kellett küzdeni; számolni lévén kénytelen az európai hatalmak magatartásával, még márczius közepén sem tudta, hogy hová fog a dolog eldőlni.

S a tanulság ebből kettő. Egyik az, hogy nagyon tévedtek azon emigráns-társaim, a kik azt hitték, hogy a hatalmak (ez idő szerint még) azért nem léptek velem összeköttetésbe, mert forradalmi embernek tartottak. Nem e miatt tartózkodtak, hanem azért, mert »komoly« alkura a háboru bizonytalansága miatt akkor még az időt nem látták elérkezettnek, - a mely perczben ez a bizonytalanság megszűnt, ők maguk szólítottak fel egyezkedésre. A másik tanulság az, hogy helyesen cselekedtem, midőn mindent elkövettem, miszerint honfitársaim részéről oly kötelezettség elvállalását s oly kísérletek kockáztatását megakadályozzam, melyek azt, a mit akkor még hazámnak volt szabad neveznem, minden haszon nélkül szerencsétlenségbe sodorhaták.

De van e dolgokból egy harmadik (állandó értékű) tanulság is, az: hogy a diplomácia nagyon csunya mesterség.

XX. Ludvigh János - Kossuthnak.

Orosz vélemény a helyzetről. - Napoleon herceg lemondása. - Orosz semlegesség.

Brüsszel, 1859. március 9.

Tegnap ismét meglátogattam az orosz követet, miszerint lássam, micsoda benyomást tett a francia »Moniteur« nevetséges kifakadása a háború ellen. Mig nála voltam, két sürgönyt hoztak neki, s mind a kettőt azonnal felolvasta. Az egyik Napoleon herceg lemondása, a másik Renée-nek (Mocquard a császár titkára vejének gondolom) kivonatos újabb cikke, magyarázata a híres béke-cikknek. Ezen meghátrálás sehogy sem tetszett a követnek; még azon esetben sem tetszenék, mondá, ha csel volna. Ki bizhatnék oly emberben, ki saját tetteit oly könnyen meghazudtolja. - Ezt nem én, de a követ mondta.....

Szokás szerint sokáig beszélünk.

Beszélgetéséből ezeket tartom közlésre méltóknak.

Végre a császár - mondá - még is kénytelen lesz a háborúhoz folyamodni..... Ha ő vissza is lépne, de Piemont már nem léphet vissza. - Észrevételemre, miként általános a hiedelem, hogy a császár Oroszországgal megegyezett, azt felelte: Bajos oly emberben bizni, ki oly változékony. Egyébiránt inszisztált, hogy a háborúnak be kell következni, s az be fog következni.

Én a »Moniteur« béke-cikkének okát - szántsándékosan - a bécsi és londoni kabinetek viszonyában kerestem. Válasza az volt: hiszen tudja, hogy az angol-osztrák szövetség régen meg van, és hogy az angol ennek következtében fegyverkezett, de épen azért is mindenféleképpen meg akarja a háborút akadályozni, miszerint a szövetség súlyát magáról elhárítsa. De, mondám, ez csak eventuais szövetség volt talán? - Nem, felelte, a stuttgárti konferencia eredménye. Azonban alig hogy egész határozottsággal a szövetség létét a követ kimondá, mintegy igazítani akarván azon, mit oly pozitív kimondott, utána tevé: lehet, hogy több is állítatott e perczen, mint való.

Orosz-magyar érdekekről szólván, emlitém, hogy a magyar lapoknak az orosz és francia ellen éles tolluk szokott lenni, kormányi sugalom után, és emlitém, hogy az olvasó épen abból merit reményt, hogy az orosz talán nem lesz mindig az osztrák védője.

Arról bizonyos lehet, - felelé - hogy az orosz és osztrák közti kiengesztelésnek mindenkorra végeszakadt. Miklós császárnak »szenvédély-politikája« okozta az orosz érdek félreismerését az avatkozásban.

Szinte csodálom, hogy egy követ, és pedig orosz követ, »politique de passion« szóval bélyegzi néhai császárnak cselekedetét.

A keleti dolgokról majdnem olyképen beszélt, mint te irtál, és kimondta, hogy Magyarország visszaállítása nem lehet az orosz érdekek ellen stb...

Mindenből, mit megtudok, úgy látszik, mintha az orosz mindaddig, míg vasutjai el nem készülnek és a földnépe felszabadítva nincsen, tettelesen fellépni nem szándékozik, ha csak nem lenne kénytelen, s e kénytelenség Ausztriának a keleti dolgokba avatkozása által állna be.....

(Aláírva)

Ludvigh.

XXI. Szarvady - Kossuthnak.

*Napoleon herceg lemondása. - A császár és miniszterei. - A Moniteur béke-cikke. -
Mennyit érnek a diplomaták.*

Páris, 1859. márczius 11.

A „Moniteur” békes cikke folytán, miként kormányzó ur már tudja, Napoleon herceg lemondott miniszteri állásáról, s a helyzet rosszabbra nem fordult. Sőt az utóbbi időkben határozottabb lett.

A császár Turinba azt üzenete, hogy ő nem változott. Cavour egy közrebocsátandó nyilatkozvánnyal foglalkozik. A király biztosította miniszterét, hogy őt semmi esetre sem hagyandja el s mint apja, inkább trónusát hagyja el, ha nem tehet eleget annak, mit a nemzet bizalma tőle vár.

Napoleon herceg, Ulloa tábornokot fogadván, azt mondá neki: »Ön Turinba tér vissza. Mondja meg ott, s óhajtanám, minden olasz hallhatná, hogy unokatestvérem (a császár) és én nem változtunk, s nem változandunk Olaszhon irányában. De a császárt - miniszterei árulják el.« A herceg beszélgetés közben a minisztereket tartózkodás nélkül árulóknak szokta nevezni.

Midőn az utolsó »Moniteur«-féle cikk megjelent s a herceg lemondását beadta, a császár ezt visszautasította és késznek nyilatkozott a »Moniteur«-be egy új, a herceg politikájával jobban összevágó cikket iktatni. A herceg azt válaszolta, hogy a többi minisztert kellene elküldenie a császárnak, ha akarja, hogy ő maradjon; a császár egy hónapi időt kért. - A herceg azt viszonzá, hogy úgy ő is majd csak egy hónap múlva lép vissza a kormányba.

Mindezen részletek tökéletes történeti hűségéről kormányzó urat biztosítom.

A háboru most valószínűbb, mint volt ezelőtt tiz nappal, de csak azért valószínűbb, mert Ausztria makacsodik. A helyzet azonban annyira bizonytalan, hogy nem lehetnénk tulzottak az elővigyázatban. Kormányzó ur elővigyázata tökéletesen igazolva van. A császár nem oly szilárd akaratú, mint volt eddig, nem valószínű, hogy máskülönben a mult szombat békés cikkét a »Moniteur«-nek megengedte volna közölni. Fould és Walewski voltak azok, kik tőle ezt kieroszakolták...

(Aláírva)

Szarvady.

* * *

A »Moniteur« békés cikke, mely Napoleon hercegnek a miniszteriumból kilépését vonta maga után, itt következik:

»A dolgok állása Olaszországban, ámbár már nem új, az utóbbi időben mindenki előtt oly komoly jellemet öltött, hogy a császárt természetesen gondolkozóba ejtette, mert oly nagyhatalom főnökének, minő Franciaország, nem szabad magát oly kérdésektől elkülöníteni, melyek az európai rendet érdeklik.

Azon okosság szelleme által lelkesítve, melylyel nem birni helyzetében vétek volt volna, a császár lojalitással foglalatosodik a kérdéssel, hogy miként lehetne e kényes és nehéz problémákat okszerűen és méltányosan megoldani.

A császárnak semmi eltitkolni, semmi megczáfolni valója nincs sem aggodalmait, sem szövetségeit illetőleg, politikáját a francia érdek vezérli s ez igazolja vigyázatát.

Szemben az (szeretjük hinni alaptalan) aggodalmakkal, melyek Piemontban az elméket nyugtalanítják, a császár megígérte Szárdinia királyának, hogy meg fogja őt védeni Ausztria minden támadásától. Semmi többet nem ígért, s a világ tudja, hogy szavát be fogja váltani.

Hát vajjon háborus álmok-e ezek? Mióta nem tartozik az okosság szabályai közé a nehézségeket előre látni s következéseiket megfontolni?

Ime, kijelöltük azt, a mi valóság a császár gondolataiban, kötelességeiben és rendelkezéseiben; a mit a sajtó tulzások ehhez hozzáadtak, az mind merő képzelgés, hazugság, örültség.«

(Ezután kiterjeszkedik a cikk azon hírek czáfolatára, hogy Franciaország erősen fegyverkezik, hogy az árzenálok munkássága rendkívüli lökést kapott, s hogy a tengerészeti előkészületek nyugtalanítóknak tekinthetők, s e híreknek részletes adatokkal való megczáfolása után következőleg folytatatik:)

»Mikor fognak már e határozatlan és képtelen hiresztelések megszűnni, melyekkel Európa egyik végétől a másikig a sajtó olyannak mutatja be a császárt a hiszékeny közönségnek, mint a ki háborura terel, s Európa nyugtalanságaért és fegyverkezése miatt a felelősséget egyedül ő reá hárítja? Kinek lehet joga az elméket ily gyalázatosan félrevezetni, s az érdekeket így minden ok nélkül megremegtetni?

Hol vannak a szavak, hol vannak a diplomáciai jegyzékek, hol vannak a cselekvények, melyek akaratra mutatnak háborút provokálni a szenvedelmek kedvéért, melyeket kielégíthet, vagy a dicsőségért, melyet szerezhet? Ki látta a katonákat, ki számlálta meg az ágyukat, ki becsülte fel az ellátási készleteket, melyek Franciaországban a békéláb szabályszerű állapotához állítólag annyi költséggel s oly sietséggel hozzáadattak? Hol vannak a rendkívüli ujonczállítások, s a hadköteles osztályok előzetes behívásai? Mely nap hivattak vissza a meghosszabbíthatólag szabadságoltak? S ki mutathatja ki bárcsak a legcsekélyebb elemeit is azon általános vádagnak, melyeket a rosszakarat költ, a hiszékenységgel terjeszt, s az ostobaság elfogad?

Az, miként már mondók, nem szenved kétséget, hogy a császár éberül figyel a bonyodalom különféle okaira, melyek a láthatáron feltűnhetnek. A politikai bölcsesség hivatása iparkodni, megkérlelni (conjurer) az eseményeket és kérdéseket, melyek a rendet megzavarhatják, a mi nélkül sem béke, sem üzleti egyezkedések nem lehetségesek. A valódi üzletnek nem halasztásra van szüksége, hanem biztonságra és jövőre.

Az ily előrelátás sem nem izgatás, sem nem kihívás. A kérdéseket tanulmányozni nem annyit teszen, mint kérdéseket teremteni, s elfordítani tőlük a figyelmet nem annyi volna, mint a kérdéseket eltörölni vagy megoldani.

Egyébiránt e kérdések vizsgálata diplomáciai uton van, és semmi sem hatalmaz fel hinni, hogy a vizsgálat kimenetele a közbéke megszilárdítására kedvező nem lesz.«

Tagadhatlan, hogy Napoleon herczegnek oka volt megütközni e cikk felett, melyen a Piemont ellen mindig boszusan ingerült W a l e w s k i és a kiválólag üzletes F o u l d keze oly szembetűnőleg látható volt.

Napoleon herczeg az olaszoknak őszinte, meleg s következetesen hű barátja volt; ilyennek ismerték őt az olaszok, s ilyennek van Olaszország történetírásában is elismerve. Sokkal értelmesebb ember, mintsem hogy be nem látta volna, miként az olasz kérdés nem oly természetű, hogy azt diplomáciai tatarozások megoldhatnák. Ennélfogva ő volt C a v o u r -nak mindig megbízható, sokszor egyedüli támasza a Tuillériákban az annyiféle befolyások

által okozott libegések között. Ugy is mint a császár meghittje s bizalmas tanácsadója, úgy is, mint a leglényegesebb lépések eszközzésére kiválasztott végrehajtó, (minők: a varsói küldetés, a Szárdiniával kötött szövetségi szerződés stb.) a herczeg sokkal inkább azonosítva volt az olasz nemzetiségi aspirációknak kedvező politikával, mintsem hogy politikai hitelének az olaszoknál való kockáztatása nélkül tagja maradhatott volna azon miniszteriumnak, mely Franciaország politikájának az ő nézeteivel s irányával annyira ellenkező látszatot adott, mint azt a »Moniteur« fentebbi hivatalos mánifesztumában látjuk.

Tehát kilépett, de Szarvady most is, mint csaknem mindig, jól volt értesítve, midőn fentebbi levelében azt írta, hogy »Napoleon herczeg visszalépése által a helyzet nem fordult rosszabbra.«

Ennek kulcsa abban keresendő, hogy III. Napoleon császár nemcsak nagyon bizott a herczeg belátásában, hanem őt - mondhatni - a gyöngédségig szerette is, miként ezt azon pár év alatt, míg velők érintkezésben állottam, sokszor volt alkalmam tapasztalni. Tehát tökéletesen igaz, hogy Napoleon herczeg lemondásával a helyzet nem fordult rosszabbra, mert ha miniszteri címmel nem bírt is, de azért ő volt s maradt a császárnak más ügyekben is nagy befolyásu, az olasz ügyben pedig egyedüli minisztere.

Erről a diplomácia is tudott valamit. Egy mulatságos bizonyítványát találom ennek lord Loftus Ágost bécsi angol követ jelentésében Malmesbury lordhoz 1859. jan. 27-ről, midőn azon hírrel örvendezteti meg főnökét, hogy Párisban a dolgok biztatóbb fordulatot vettek, a francziák császára a béke útjára tért vissza, több okot számlál el, melyek »a politikai légkör e kedvező változásának előidézéséhez hozzájárultak,« s ezen okok közt, mint nem a legcsekélyebb súlyut, »Napoleon herczeg ideiglenes távollétét Párisból« különösen kiemeli.

A mulatságos a dologban az, hogy a herczeg ép ekkor azért volt távol Párisból, hogy (a menyegzői szertartással kapcsolatban) unokatestvére: a császár nevében Viktor Emánuel királylyal véd- és dacszövetséget kössön Ausztriának Olaszországból kiűzésére. Mely szövetségi kötés megerősítésénél Napoleon császár különös örömet mutatott.²⁸

S a diplomácia ép e perczen látta a békét a politikai légkörben felmerülni! Az ember hajlandó kérdeni: vajjon a diplomaták megéri-e a költséget, melybe a népeknek kerülnek?

XXII.

Szarvady - Kossuthnak.

Értekezés Cavour kabinet-főnökével.

Klapka érintkezései Cavourral. - A császár ígérete. - A kongresszus eszméje előtérbe lép. - Kossuth tartózkodása.

Páris, 1859. márczius 21.

A császár Cavour grófot Párisba kérette. Nem jöhetett azonnal. E napokban váratik; de kabinet-főnöke N... ur már jó ideje itt van. Tegnap volt alkalmam vele hosszasan értekezni. N. ur egy nyilatkozatot tett, mely világot vet a hatalmaknak, úgy eddigi eljárására irányunkban, mint talán szándokaira is. - Én e nyilatkozatot annyira fontosnak találom, hogy kötelességemnek véltem arról kormányzó urnak haladék nélkül jelentést tenni.

²⁸ Nel ratificarlo l'Imperatore mostrò di gustare un lietissimo momento di gioja. (Cavour levele Villamarinához, Turin, 1859. jan. 15.)

N. ur ugyanis mondta: hogy Cavour gróf Párisból volt a Klapka tábornokkal való érintkezésre figyelmeztetve; s nem utasította vissza az érintkezést, de szívesen lépne kormányzó urral egyenes összeköttetésbe, mert ismeri nagy hatását a magyar népre. Azonban nem tagadja, hogy vannak a kik azt hiszik, hogy franczia támogatás mellett lehetséges volna Magyarországot kormányzó ur hozzájárulása nélkül is felkelteni. Klapka tábornok beszélt a császárral, nyíltan megmondta neki, hogy semmiben sem akar részt venni ha a császár meg nem ígéri Magyarország ügyét mint czélt és nem mint eszközt tárgyalni. A császár megígérte, hogy Magyarország ügyével komolyan foglalkozni fog. - De tudja ön - tevé hozzá N. ur »mennyire lehet az eféle ígéletben bizni. Mi (a szárdinai kormány) épen most tapasztaljuk, mily könnyen változnak az elhatározások a legcsekélyebb esemény hatása alatt; mindazáltal annyi tény, hogy a császár egyenes ígéletet tett.«

N... ur nagyon lehangoltnak mutatkozott. Ez onnan ered, hogy a kongresszus összejövele mindinkább valószínűvé lesz. Erre nézve Anglia, Porosz- és Oroszország egyetértenek s úgy látszik az utolsó perczben Ausztria mégis csak hajlandó lesz valamely engedményeket tenni, melyek hatalmi állását Olaszországban nem csökkentendik; de a háborút megakadályozandják. - A császár egy szárnysegédjét akarja Turinba küldeni, hogy Piemontot kissé lecsillapítsa. - Azért jó Cavour ide, hogy az európai diplomácia hatását a császárra ellensúlyozza. - E körülményeknek tulajdonítandó N. ur lehangolt-sága s a császár szavának kétes értéke felől tett nyilatkozata. Azt is mondta, hogy ha háboru nem lesz, nem csak Cavour fog visszalépni, de alkalmasint a király is lemond, mert a dolgok annyira mentek, hogy így a mint van, a helyzet Turinban tarthatatlan.

Hiteles, mondhatnám hivatalos orosz kutfőből tudom, hogy az orosz udvarnál csak a reakciónárius párt óhajtja a háborút s ez is csak annak hiedelmében, hogy a háboru a parasztok felszabadítását elnapoltatná.

Nem mulasztottam el N. urat figyelmeztetni, hogy az, a mit most előttem a kormányzó urral egyenes érintkezéstől tartózkodás eredetére nézve felfedezett, nagyon igazolja a kétséget a Magyarország iránti szándokok őszintesége felől; és ujra is kifejtvén kormányzó ur állítását s az azzal járó kötelességeket, figyelmeztettem arra is, hogy mi lehet annak következése, ha nem sietnek kormányzó urat szándokaik őszintesége felől megnyugtítani.

Okom van hinni, hogy e figyelmeztetés komoly megfontolás alá fog vétetni. Egyébiránt mindent összevéve nem tudok eléggé örülni a felett, hogy kormányzó ur eddig oly rezerváltan tartotta magát - - - -

(Aláírva)

Szarvady.

XXIII.

Kossuth - Szarvadynak.

Aggályai az emigráció egy részének tervei iránt. - Törekvés azok ellensúlyozására. - Utasítások. - Nyilatkozat.

London, 1859. márcz. 26.

..... Az, a mit önnek N... ur mondott, igen szomorú világot vet a dolgokra. Magyarországot, úgy látszik, mégis hajlandók (ha tudják,) fellázítani, s erre a maszlag nem egyéb egy általános ígéletnél, hogy a magyar ügygyel majd komolyan foglalkoznak.

Boldog isten! Minő borzasztó örvénybe akarják sodorni szegény nemzetünket.

A kötelesség parancsolja, hogy határozottan lépjek fel.

Konstatáljuk a helyzetet.

Tudja ön, mit végeztem Klapka tábornokkal. Három pont képezi a dolog velejét.

1. Hogy az események vezetését kezemből ki nem adom.
2. Hogy velem kell alkudni, miszerint kezemben legyenek a biztosítékok; mert ha ezekkel nem bírok, jele, hogy meg akarják csalni Magyarországot, s ezt én nem fogom megengedni.
3. Hogy csak akkor szólíttassék fel a magyar nép felkelésre, ha már valósággal francia sereg van magyar földön, tehát a francia zászló ott valósággal kockáztatatik. Ez nélkülözhetlen feltétel, mert egy részt tényleges biztosíték francia részről; más részt most, midőn nem inognak a trónusok egy európai forradalom viharában, mint 1848-ban, az osztrák pedig vasutai segélyével készen áll, bármely ponton elnyomni egy még szervezetlen népies mozgalmat, a z , a mit kívánok, az egyedüli mód erőnket kifejteni és szervezni. Különben pár nap alatt elnyomnak. Magyarországon nem lehet, mint Párisban, három napi utcái harccsal végezni. Nincs ott Tuilléria, melyet kiürítve, a kérdés meg legyen oldva. Ott (nálunk) a forradalom h á b o r u .

Klapka tábornok ur mindenben egyetértett. Említé, hogy nem volna tanácsos a részleteket, mikben egyetértünk, közbeszéd tárgyává tenni az emigrációban. Én tehát hallgattam. Ő elment Párisba. Sem szándékom, sem okom jellemében kételkedni, csak annyit mondok tehát, s annyit akarok hinni, hogy járatlan lévén a diplomácia sikamlós ösvényén, nem eléggé határozott kifejezéseivel tévedésbe vitte mind a hatalmakat, mind az emigráció egy részét, míg ő maga a tettrevágyás becsületes nyugtalanságától elragadtatva, a furfangos hatalmak testetlen kecsegtetéseit biztosított valóság gyanánt fogadta.

Ő alkalmasint csak általánosságban szólott, hogy a legjobb egyetértés van köztünk. Ebből aztán mind az emigráció, mind a hatalmak azt következtették, hogy én hagyom Klapkát tenni, a mit ő jónak lát, s hogy a mit teszen, azt én mind helyeslem, s hogy mert a hatalmak nem látszanak velem alkudni akarni, tehát én azt sem bánom, ha mással alkuszna meg azon a bármely alapon, mely amannak tetszik.

Ez igen nagy tévedés volt. A helyett, hogy belátták volna ő s az emigráció egy része, miként, ha a hatalmak velem egyezkedni nem akarnának, ez mindenesetre annyit tenne, mint mellőzni azon elemet, mely a sikerre a legnagyobb kilátást nyújtja, de a mely nem minden áron akar közreműködni, - a helyett, hogy belátták volna, miként ez igen valószínűvé teszi, hogy nemzetünket tulajdonképen nem felszabadítani, de felhasználni és megcsalni akarják, - arra a konklúzióra jöttek, hogy ha velem nem indul meg a mozgalom, hát másképp és mással is közreműködnek. Így segítették a hatalmakat azon tévedésbe (melynek N... ur adott kifejezést), hogy elvégre jobb volna, ha én is közreműködném, de ha kell, nálam nélkül is, majd francia segedelemmel csak felkelhetik a magyar nemzetet.

Boldogtalanok! Minő örvénybe sodornák a nemzetet.

Nem látják át, hogy velem azért nem alkuszna, mert csak pusztá kecsegtetésekkel akarják saját kizárólagos javukra a hatalmak Magyarországot megmozdítani, s aztán, ha érdekeik ki lennének elégítve, majd cserbe hagynák saját erejére, saját sorsára.

Ha az emigráció kezdettől fogva tömören egyhangulag azt mondta volna a hatalmaknak: »értsetek egyet Kossuthal, különben reánk ne számítsatok«, vagy nem fejlődtek

volna a dolgok, s minden intempesztív (idő előtti) mozgalom veszélye nem léteznék, vagy ellenkező esetben a dolgoknak más tényleges komoly alapjuk volna.

Hogy hazánkat örvénybe akarják sodorni, hogy kombinációim alaposak voltak, az már nem egyszerű gyanítás, de majd azt mondhatom, hogy világos tény.

Kiss Miklós ezredes itt van. Klapka küldte. Tőle tudom, hogy a császár tulajdonképpen azt óhajtáná, sőt akarná, hogy a magyar kezdje meg a mozgalmat, mielőtt ők megkezdénék. De ez már a mi emigrációnk vérmes tagjainak is soknak látszott, s tehát úgy hallom, abban állapodtak meg, ha majd a háboru kiüt Olaszthonban, néhányan a kelet felől beszőknek Erdélybe s felkeltik a székelyeket azzal az ígérettel, hogy ha felkelnek, majd jövend francia sereg őket segíteni. Ugy hallom, e mozgalom előkészítésére történnek most lépések a keleten.

Ez a nemzet sorsával veszélyes játékká válhatnék.

Kiss Miklós, midőn felvilágosítottam nézeteimről s a tábornokkal folyt értekezésemről, igen csodálkozott, s azt mondá, hogy ők ama tervre azért állottak reá, mert a tábornok általános kifejezései után azt hitték, én mindenben egyetértek, hogy a tervezett székely felkelést helyeslem, hogy azt akarom, csak tegyen Klapka mindent, készítse elő az eseményeket, majd előlépek én a kellő időben.

Ha már ők is így gondolkoztak, hogy ne gondolkoznék majd így a nép otthon; s minő irtóztató szerencsétlenségbe sodornák azt, belátásomba vetett hiténél s bizalmánál fogva!

A legszentebb kötelesség parancsolja, hogy megakadályozzam. Egy beszéd, egy cikk a hazai hirlapokba juttatva, elég lenne reá.

De mielőtt a rossznak megakadályozására kényszerüségből e végső eszközhöz folyamodnánk, kötelesség megkísérteni, nem fordíthatjuk-e ép ezen körülményeket hazánk javára az által, hogy a hatalmakat felvilágosítjuk.

E célból irtam az ide zárt nyilatkozatot. Szükséges, hogy ismerjék úgy N... ur mint Cavour, a herczeg, mint a császár.

Kérdés: mikép?

Azt nem akarom, hogy az én írásom menjen ki kézből. Irni én csak akkor irok nekik, ha ők is irnak nekem. Azt sem akarom, hogy úgy adassék be, mintha én küldeném nekik. Észre fogja venni, hogy szándékosan úgy van szerkesztve, mintha az emigráció felvilágosítására volna írva.

Az eljárás ez.

Kezdje ön N... urnál. Mondja neki: »egy fontos nyilatkozatot vett az emigráció némely tagja Kossuthtól. Én is birom Kossuth saját aláírásával ellátva. Azok után, mit ön (N... ur) nekem mondott, önöket oly csalódásokban látom lenni, hogy azt hiszem, nem követtek el indiszkrétciót, ha elolvasom önnek.« Mutassa meg neki aláírásomat és olvassa fel.

Ha azt mondaná »szeretném másolatát birni«, adja meg neki, de informális alakban, azaz: nem czimezve ehhez vagy ahhoz, nem »megbizatási« modorban, hanem csak egyszerű másolat gyanánt, mit egy ember mással egészen bizalmasan közöl. Azt is feltételül tegye, hogy Cavour, a herczeg s a császáron kívül, N... ur senki mással ne közölje.

Cavour gróf már most Párisban lesz, ha teheti, vele is így szóljon és tegyen, mint fentebb utasítottam.

Továbbá irta ön, miként Bixio ur kívánta, hogy levelem valami kivonatát mutathatná meg a herczegnek. Olvassa ön fel neki szintén a nyilatkozatot, s adhat neki másolatot (oly formán, mint N...t illetőleg mondtam) a herczeghez juttatás végett.

A főérdek azonban abban állana, hogy a nyilatkozat a császárhoz jusson. Önnek nincs hozzá útja s ha a herczeg meg Cavour óhajtják, hogy illuziókban maradjon, nem fogják neki tudtára adni.

Meg fogom kísértetni vagy Kiss Miklós útján Thouvenel által, vagy gróf Teleki László által.

Teleki irt egy igen barátságos levelet. Holnap felelek neki. Felvilágosítom. Megküldöm neki a nyilatkozatot s felkérem, hogy ha egyetért, juttassa a herczeghez s a császárhoz. Ha pedig nem ért egyet, rögtön tudósítson, hogy tudjam magam mihez tartani.

Ebből az következik, hogy várni kell egy pár napot a Bixio általi lépéssel, miszerint megtudjuk: kapta-e a herczeg Teleki által. Ha igen, akkor azon mellékes ut mellőzendő lesz, mert nem kell szükségtelenül sokszorozni a közegeket. Majd irok.

N... ur irányában egyébiránt nem áll azon tekintet, melyet Bixióra nézve említék, vele s Cavourral minél előbb közölheti, annál jobb.

(Aláírva)

Kossuth.

Az e levélben említett nyilatkozat, melynek eredetije francia nyelven van írva, magyar fordításban a következő:

London, 1859. márczius 25.

Az olasz kérdés ama kongresszusok egyikéhez látszik utasíttatni, melyek 1815 óta a nemzetek szerencsétlenségét képezik, mert a helyett, hogy korszakunk történelmi problémáit megoldanák, csak a bevégzett tények felsőbbségének tatarozgatására szorítkozván, a helyzetet inkább elmérgesítették, s a történelem menetét oly ellenhatások felé erőszakolták, melyeknek lehetetlen kimaradniuk, s melyek annál hevesebbek s erőszakosabbak lesznek, minél tovább huzódik a tarthatatlan helyzet válsága.

Akarták, s meg fogják kapni. A történelem következetessége meg nem hazudtolható.

De mivel egyrészt az események váratlan fordulatoknak vannak gyakran alárendelve, s mivel másrészt meglepetéssel veszem észre, hogy bizonyos »magas« helyeken nemzetünket illetőleg csodálatos ábrándok tápláltatnak, kíváncsnak tartom, hogy legalább barátaim s honfitársaim nézeteim felől jól értesítve legyenek.

Konstatáljuk mindenekelőtt a tényeket:

I. Hogy Ausztria ellen bármely háborunál a magyar nemzet közreműködése nem megvetendő fontosságú dolog, ezt 1848-49-iki szabadság-küzdelmünk fényesen bizonyítja.

Miután a lombárdiai háboru a milánói fegyverletétel által már be volt végezve, s úgy a bécsi, mint a prágai forradalmak már elnyomattak, tehát akkor, midőn Ausztria már erejének legnagyobb részével szabadon rendelkezhetett, minket magyarokat a legármányosabb módon megtámadott. Felszított ellenünk horvátot, szerbet, oláhot a legvéresebb polgárháborura. A nemzetiségek lázadását a szomszéd Szerbia harcias lakossága

40,000 emberrel támogatta. Legfontosabb váraink közül három osztrák kézben volt. S mi a váratlan támadás nyomása által kezdetben a Tisza vonal mögé visszatolatva, s így hazánk területének majd háromnegyedétől megfosztva, katona, fegyver, lőszer, pénz nélkül voltunk. És mégis olyan volt nemzetünk szelleme, s olyanok hazánk erőforrásai, hogy mikor polgártársaim általános akarata az ügyek élére állított, elég volt néhány hét a haza védelmét oly hathatósan szervezni, miszerint néhány hónap alatt nemcsak öt osztrák hadsereget legyőzheténk s hazánk földéről az ellenséget kiűzhetők, de Ausztria hatalmát annyira meg is törtük, hogy orosz segítségre szorult, s ahhoz folyamodása által egész Európa színe előtt bevallotta, hogy saját erejével a magyar nemzetet nem képes legyőzni.

És maga Oroszország is, azon Oroszország, mely ellen Franciaország, Anglia, Szárdinia és Törökország egyesült erejének egy évnél több kellett, miszerint egyetlen egy alig erősített városát meghódítsa, azon Oroszország összes erejét, még a császári testőr-sereget is beleértve, kénytelen volt ellenünk mozgósítani, s 200,000 embert, egyesítve Ausztria fenmaradt erejével, vetett a mi véres győzelmek által megrikkult seregünkre; de még ez sem volt elég, még árulásra is szüksége volt, hogy győzhessen.

Ismétlem tehát: Magyarország közreműködése egy Ausztria elleni háború esetében, nem megvetendő segítség.

II. E közreműködésnek előnye nemcsak abban áll, hogy Ausztriát hatalma súlypontján támadná meg, s 15 millió alattvalóját ugyanannyi ellenségévé alakítaná át, hanem abban is, hogy megtörné katonai szervezetének egységét, s ezáltal többé-kevésbé felbomlást idézne elő olaszországi seregében, mely e nélkül a legszorosabb fegyelemnek alávetve, sokkal félelmesebb ellenfélnek fog mutatkozni, mint azt bizonyos körökben hinni látszanak.

Ily dologra nézve az ábrándok veszélylyel járnak.

Magyarország közreműködése nélkül az osztrák ellen a győzelem Olaszországban nem bizonyos, annál kevésbé könnyű.

Azon hiba máris elkövetett, hogy Ausztria a közelgő veszélyről jó eleve értesítve van. 150 vagy 200 ezer ember, ama híres stratégiai állásban az Adige és Mincio között, (mely ma egészen más erőt képvisel, mint akár 1796-ban, akár 1848-ban) Veronára támaszkodva, mely ma már nem pusztán egy erősített város, hanem erősített tábor, mely több, mint 60,000 főnyi sereget fogadhat be, biztos és könnyű összeköttetésekkel Ausztriával, - oly ellenfélnek fog találtatni, melyet helyzetéből kiűzni nem lesz könnyű feladat.

És ha már maga a győzelem is sem nem biztos, sem nem könnyű, a győzelem eredményei mondhatlanul bizonytalanok, ha Ausztria Magyarhon birtoka folytán elsőrendű nagyhatalmasság marad.

Nem lesz mindig egy nagy francia segédsereg Olaszországban. A politikai helyzetek változhatnak. És Ausztria, tegyük bár fel, hogy most csakugyan kiűzetetnék Olaszhonból, elvesztett tartományait az első kedvező alkalommal visszahódíthatná.

Az osztrák-olasz kérdést véglegesen csak Magyarország függetlensége oldhatja meg.

III. Nos, én azon nyomatékkal, melyet a függetlenségi nyilatkozat által kimondott általános nemzeti akaratból meritek, határozottan állítom, hogy Magyarország tényleges közreműködése Ausztria ellen biztosítható.

De mi az, a mire e végett szükség van?

Szükség van először arra, hogy a ki a nemzetet felkelésre szólítja fel, a nép tömegeinek, nem pedig csak egyes pártoknak, vagy társadalmi osztálynak bizalmát bírja.

Máskülönben a nemzet meg nem mozdul.

I-ső Napoleon császár győztes seregei élén, az ország határáról hívta fel a magyar nemzetet: legyen független. Egy ember sem mozdult. Miért? Mert a nemzet nem volt bizalommal az iránt, ki hozzá szólt.

Igaz, sok változott azóta. De egy nem. S ez az, hogy ha az, a ki felszólítja a nemzetet, nem bírja a nép bizalmát, a nemzet nem fog megmozdulni. Részleges zavargásokat talán elő lehetne idézni, (ámbar még ez sem bizonyos) de forradalmat nem. S a mi a zavargásokat és részleges felkeléseket illeti, melyek minden eredmény nélkül honfitársaim vérének pazarolnák, sokkal becsesb szemeim előtt e vér, mintsem hogy hajlandó lehetnék annak hiábavaló kiontását eltűrni. Ezt meg fognám akadályozni. Tehetséggemben van, és kötelességem volna megtenni. Meg is tenném.

IV. A nemzet bizalma tehát az első tényezője lévén a sikernek, kérdés: ki az, ki e bizodalmat bírja?

Nem vagyok nagyravágyó, de birok állásom felelőségének bátorságával, s elhatározásaim kötelességeim színvonalán állanak. A tények tények maradnak, akár tetszenek, akár nem, azokat el kell ismerni és logikájukat el kell fogadni.

Ki az, kiben a nemzet bizalma öszpontosul?

Feleljen a történelem.

A függetlenségi nyilatkozat, a vármegyék és városok egyhangú hozzájárulása megállapítja.

Lehetnek egyéniségek, kik saját egyéni nézeteket nyilvánítanak. Nincsenek hivatva a nemzet nevében szólani. Csak a nemzet felelhet e kérdésre. A nemzet felelt. Nem illenék hozzám a szolgálatokra hivatkozni, melyek e nemzeti bizalomra alapot nyújtottak. Legyen kiérdemelt vagy nem, - a tény megvan. Mig én természetileg vagy erkölcsileg meg nem haltam, az én szavam az, mely inkább, mint akárki másé, a magyar nép szívéből nemzeti viszhangot idézhet elő.

A mi a külföldet illeti:

Tíz év óta az európai, s különösen az angol közvélemény mint a magyar ügy képviselőjét fogad.

Ennek is a függetlenségi nyilatkozatban van alapja.

Az angol nép megszokta a magyar nemzeti függetlenség eszméjét nevével azonosítani. 128 város (köztük London) ünnepélyes nyilatkozatai; a fogadás, melylyel megtisztelnék, valahányszor egy gyülekezett előtt megjelenek; a rokonszenv és buzditás, mit számtalan népgyűlés nekem szavazott s maiglan is szavaz: - e tényt kétségen kívül helyezik.

Ha az angol nép engem lát egy nemzeti szabadságharcz élén Magyarországon, rokonszenve előre biztosítva van, s oly helyzetben vagyok, mely megengedi, hogy oly népies tüntetéseket idézhessek elő egész Angliában és Skóciában, hogy a közvélemény hatalmas nyilatkozata ellenére nincs az az angol miniszter, a ki osztrák-barát politikát merhetne követni.

Ha ellenben Magyarhonban közreműködésem nélkül forradalmi kísérletek tétetnének, egy hős nemzet vérével kockáztatott ily játékokra a brit nép gyanus szemmel tekintene, (mint tette 1853-ban a milánói lázadás alkalmakor) s ha a hozzám intézendett kérdésekre válaszólag odanyilatkoznám, hogy az efféle kísérleteket czélszerűtlennek tartom s nem helyeslem, az angol nép idegen cselszövényeknek tulajdonitana a mozgalmat, rokonszenv helyett ellenszenvvel, legalább közömbösen fogadná, s így szabad tért engedne kormányának, hagyományos osztrákpártoló politikájának folytatására.

V. Jelzettem a helyzetet. Most nézeteimet adom elé.

Többször nyilvánosan kijelentettem, miként bárki legyen is az, ki Ausztria ellen háborút visel, legyen az császár, király, szultán, keresztyén vagy török, késznek fog engem találni vele kezét fogni, s nemzetem nevében vele szövethet, feltéve, hogy kellő biztosítékokat nyújt, hogy nemzetemet nem akarja pusztán eszközül felhasználni idegen és a magyar érdekeken kívül eső célok elérésére, hanem függetlenségét a háboru egyik, a többiekkel koordinált céljául fogadja el, s ha ennek folytán a háboru oly hadműködési terv szerint, s az eszközöknek oly kombinációjával kezdetik meg, miszerint okszerűen lehessen következtetni, hogy a háboru egyik eredményeül Magyarország függetlenségének kivívása csak a magyar nemzet erőyes közreműködésétől függ.

Nyilván és többször azt is kinyilatkoztattam, hogy bár republikánus érzelmű vagyok, (és csodálatos volna, ha az után, mit mi magyarok királyoktól szenvedtünk, nem lennék az,) jobb szeretem hazámat, mint elméleteimet, s minthogy nemzetem függetlensége óhajaim legfelsőbb célja, mindig kész leszek személyes nézeteimet őszintén feláldozni, s minden befolyásomat felhasználni, miszerint nemzetem azt, a ki neki ajáltatni fog, alkotmányos királyának elfogadja, ha ez uton a nemzeti függetlenséget kivívni, vagy helyesebben: visszaszerezni, könnyebben, nagyobb biztossággal s kevesebb áldozattal lehetségesnek mutatkoznék.

De másrészt nem lennék méltó azon bizalomra, melylyel nemzetem megtisztelt, sőt árulója lennék hazám ügyének, ha nem örködném a felett, hogy a magyar ügy ne kockáztattassék hiába, akár rosszul sugallott elbizakodottság, akár türelmetlenségszülte tulzott hiszékenység, akár oly politikai számítások által, melyek nem áttallanak egy bizakodó nemzet vérére felhasználni a nélkül, hogy áldozatainak bérét vehetné.

A mi minket egyéneket illet, nekünk bizonyosan keserves fájdalmat okoz a gondolat, hogy kárhoztatva lehetünk napjainkat még továbbra is a számkivetésben vonszolni, sőt tán számkivetésben végezni is, de az egyéni szenvedések számba nem jöhetnek, mikor a hazáról van szó. A haza pedig várhat, mert nemzetek nem halnak meg.

A magyar nemzetnek még bukása is azon nagyszerű események sorába tartozik, melyek jövődőt biztosítanak. A nemzet megismerte saját életerejét. Ez, és a nemzet szelleme, és a geográfiai helyzet, és azzal kapcsolatos tekintetek Magyarországot a jövő Európa nélkülözhetlen alkatrészei közé iktaták, feltéve, hogy legjobb erőinek meggondolatlan heveskedésekben feláldozásával magát haszontalanul ki nem meríti, s nem idézi elő saját romlását az által, hogy bérencz kondottieri módjára odakölcsönzi karját és vérére olyanoknak, a kik elégedetlenségét és hősiességét hasznukra fordítani akarnák.

A magyar nemzetiségnek nem szabad odajutni, a hová jutott napjainkban a jobb sorsra érdemes lengyel nemzetiség.

Minden erőmmel ellenezni fogom tehát, hogy Magyarországgal visszaélés történjék.

A magyar nemzetnek nem szabad méltányos viszonzás nélkül mások javára diverzióul felhasználtatni, sem felkelési kísérletekkel romlásba vitetni amolyan határozatlan ígéretek alapján, hogy ügyével majdan komolyan foglalatoskodandnak.

Ennek nem szabad megtörténni. Ha megkísértetnék, én meg fognám akadályozni.

Érdeket érdekért, kötelezettséget kötelezettségért. A magyarnak jellemvonása a lojalitás, s mi sokkal többet szenvedtünk, semhogy diszkrétciónk felől kételkedni lehetne.

A helyzet eléggé határozott, s annak logikája világos.

Háboru esetén Magyarország hatályos közreműködésének biztosítására, én, nem mondom: az egyedüli, de aránylag bizonyosan a legjobb kilátást (chance) nyújthatom. Nem szorgalmazok kedvezést, hanem szolgálatot ajánlok szolgálatért, segítséget segítségért. De én hazám számára biztosítékokat igénylek. Biztosítékokat és nem határozatlan ígéreteket, melyek semmi pozitív kötelezettség értékével nem bírnak.

Ha el akarnak lenni Magyarország nélkül, ám legyen, de akkor ne iparkodjanak azt kerülő-utakon bajba keverni.

Ha pedig Magyarország közreműködését őszinte szándokkal akarják, nem lehet, hogy a biztosítékok megadásától idegenkedjenek, s nincs ok, hogy épen azt akarják mellőzni, ki a sikerre legtöbb kilátást nyújthat.

Ha mellőzni akarják, ez annak volna jele, hogy Magyarország iránt nincsenek őszinte szándokkal.

Ez esetben kötelességem volna nemzetemet a szerencsétlenségtől megóvni.

Nem érzem magamat hivatva, részletekbe bocsátkozni a feltételeket illetőleg, melyeket nélkülözhetleneknek tartok arra, hogy hazánk közreműködése felől kötelezettségeket vállalhassunk. Csak három pontra akarok reámutatni, melyek nélkül én nemcsak sem nevemet, sem közreműködésemet nem adhatnám arra, hogy Magyarország a tervezett háboruba belekevertessék, de sőt befolyásomat felhasználnám, hogy bele ne keveredjék.

Nehogy azonban azok, a kik nem ismernek, azt hihessék, hogy én elhatározásaimban valamely nagyravágyó szuszceptibilitások által engedem magamat befolyásoltatni, (a ki ösmer, az nem fog rólam ilyest feltenni,) okát kell adnom, hogy miért nem lehet másként cselekednem, mint a miként cselekedni el vagyok határozva.

A magyar nép nem tudhatja, hogy mi jött közbe azon alkudozásoknál, melyek folytán hozzája felhívás intéztetnék.

Ha tehát megfelelné a felhívásnak, azért felelné meg, mert főnökeinek jóhiszeműsége s előrelátása iránt bizalommal viseltetik; megfelelné, mert hinné, hogy vére nem lett kockáztatva a nélkül, hogy áldozatai béreül hazájának függetlensége biztosított.

No már az én helyzetem olyan, hogy a legnagyobb felelősség énreám nehezedik, akár van részem a felhívásban, akár pedig hallgatással türom, hogy mások őt felkelésre hívják fel.

Ha nekem részem van a felhívásban, a nép az én jóhiszeműségem, az én előrelátásom iránti bizalomból kelne lel. Én tehát neki ezért felelősséggel tartozom.

De hallgassak bár, a nép mégis azt fogja hinni, hogy a cselekvés az én megegyezésemmel, az én vezényletem alatt történik, annál fogva a felelősség ez esetben is engem terhelne.

Ezért vagyok kénytelen az itt következő három pontot nélkülözhetlen feltétel gyanánt felállítani:

1. A felelőség az enyim levén, a vezényletnek (la direction) is enyimnek kell lennie. Mások tetteiért felelősséget nem vállalhatok.
2. Velem kell egyezkedni, mert ha nincsenek kezemben a garanciák, én nem lehetek biztos, hogy Magyarhon irányában őszinte szándokok tápláltnak.
3. Semmi kísérlet se tétessék Magyarhon felkeltésére addig, míg a szövetséges hatalmak oly fegyveres ereje nem jelenik meg Magyarországon, mely egyrészt okszerű bizodalmat gerjeszthet, másrészt a nemzeti szervezkedésnek támpontul szolgálhat. A francia zászlónak a magyar függetlenség ügyével azonosítottak kell lenni magyar földön, miszerint a magyar nemzet fegyvert fogjon. (Ez a nélkülözhetlen biztosítékok egyike.)

Barátim (Klapka tábornokot is ideértve) ismerik e nézeteimet.

De sajnálattal veszem észre, hogy úgy Párisban, mint Turinban illúziók tápláltnak, nehogy többet mondjak: ugylátszik téves magyarázatot adtak némely biztosításoknak, melyek hírem-tudtom nélkül s nem is eléggé határozott alakban említésbe jöhettek.

Kíváncsinos, hogy e tévedés megszűnjék.

Ha az említett három feltétel úgy a szövetséges hatalmak, mint Magyarország érdekeinek megfelelő tárgyalás alapjául el nem fogadtatnék, azon hiedelemre volnék kényszerítve, hogy hazám iránt őszinte szándokok nem forognak fenn, s nekem a becsületérzés, a honszeretet, a felelőség, sőt az egyszerű erkölcsiség is kötelességemmé tennék: megóvni nemzetemet azon veszélyektől, melyek felé sodortathatnék.

(Aláírva)

Kossuth.

* * *

Ez emlékiratot Teleki Lászlónak is átküldtem P á r i s b a azon kéréssel, hogy annak tartalmát legyen szives Napoleon herczeggel megismertetni, s a császárnak is tudomására juttatni.

Teleki László 1848. óta Magyarország diplomáciai ügyviselője volt Párisban, és e minősége folytán, ha nem is hivatalosan elismert viszonyban, de »officiziosus« érintkezésben állott a hatalommal, s bizalmas lábon Napoleon herczeggel. Klapka pedig őt - igen helyesen - felszólította, hogy régi állását most újra foglalja el.

Én *Telekit* tizenegy év óta nem láttam, kilencz év óta nem is leveleztünk egymással, minthogy kutáhhai letartóztatásom idejében levelet váltván vele a felől, hogy minő engedményeket volna tanácsos a nem magyar nemzetiségeknek hazánkban kilátásba helyezni, miszerint a közös haza állami függetlenségének kivívására velünk egybesüljenek, - köztünk e kérdésben némi elvi eltérés merült fel, minthogy én hazánk területi épségére s államegységére való tekintetből nem véltem *Teleki* minden nézetéhez csatlakozhatni, s e miatt megszakadt köztünk az érintkezés.

Ismerve *Teleki László* önzéstelen hazafiságát, biztosnak éreztem magamat, hogy ha a viszonyok hazánk érdekében cselekvésre nyitnak tért, újra találkozni fogunk.

Különös örömemre is szolgált tőle a következő barátságos levelet venni, mely egyszersmind tanuságul szolgál, hogy ez időtájban még ő sem látott biztos alapot számunkra a viszonyokban.

XXIV. Gróf Teleki László - Kossuthnak.

*Klapka reményei. - Ő biztos alapot keres. - Eltérő nézetek s változatlan érzelmek. -
Kossuth viszonzválasza. - Teleki nyilatkozata.*

Páris, 1859. márczius 19.

Igen óhajtalak látni s kezet szorítani veled. Szándékom volt most Kiss Miklós barátunkkal együtt menni el Londonba. Egészségem állapota akadályoz. Mégis mennék, ha tudnék valamit, mi a közlést megérdemelné. De hát igazán semmi újat sem tudok. Klapka reményeivel táplálom még most is keblemet. Oly gyönyörűek azok, oly zománczosak! Adja az ég, hogy teljesüljenek, valósággá váljanak. Én azokhoz semmit sem tudok adni a magaméból; elvenni azokból mitsem szeretnék. Tudom, volt nálad, s beszélt veled. Bár ne csalatkoznék! Én biztos alapot keresek; még eddig nem találtam. Tudom, hogy itt rokonszenvvel gondolnak reád; gyűlölik az osztrákot, szeretik az olaszt, s lehetségesnek hiszik, hogy valamikor szükség legyen reánk, - de többet semmit sem. Mindezeket te is tudod úgy, s jobban, mint én. Ebből még az sem következne bizonyosan, hogy kiűt a háboru, valamint az sem, hogy ha kiűt, olyan lesz, mely nekünk használand. Szerintem még hónapok telhetnek el, mielőtt tudni fognók, mihez tartsuk magunkat.

Egyébiránt remélem, kevés idő múlva megláthatlak. Tizenegy éve már, hogy nem láttuk egymást. Azóta, meglehet, egyben-másban eltértek nézeteim a tiedtől; irántad való érzeteim sohasem változtak.

Isten veled. Hived

(aláírva)

Teleki László.

Én e levélre hasonló barátságos indulattal válaszolva, felkértem Teleki Lászlót, kössük meg újra közös honszeretet és czélegység által felszentelt régi barátságunk frigyét, s egyesítsük hazánk javára tehetségeinket. E levelemhez csatoltam a fentebbi emlékirat egy példányát, felkérve őt, hozza annak tartalmát az illető helyek tudomására, ha nézeteimben osztozik, - küldje vissza, ha nem osztoznék, miszerint más módról gondoskodhassam.

Miként azt jellemétől másképp nem is várhatám, *Teleki* László baráti indulataimat a legszívesebben viszonozta. Párisból, 1859. ápr. 1-ről keltezett válaszát a következő nyilatkozattal kezdte meg:

»Köszönöm szives jó soraidat. Lelkemre hatottak. Mély megilletődéssel olvastam irántam való őszinte baráti indulatod kijelentését. Látom, hogy elvekben is megegyezünk, valamint abban is, hogy a hazát mindennek fölébe helyezzük. Sohasem óhajtottam inkább, mint most teszem, nemcsak barátod, hanem frigyese is lenni; soha ennek nemcsak czélszerűségét, de lehetőségét is szembeszökőbben nem láttam magam előtt, mint most. Felszólítasz erre, és én akarom.«

Hanem a szóban levő emlékirat idő- és czélszerűségére nézve kételyei voltak, annak némely részét balul fogta fel, s indokaimat nem mérlegelte eléggé. E kételyeit - független gondolkodásának kifolyásait - ugyancsak e levelében szokott őszinteségével velem közölte.

Az emlékiratot kártékonynak tartván, sajnálta, hogy Irányi és Szarvady annyira siettek azt Cavournak átadni, miszerint a vitatkozásnak még csak helye se lehessen.

Időelőttinek mondta az emlékiratot: mert még nincs alap, hát minek feszegezzük a jövőt, mondván másoknak, hogy mi így meg úgy teendünk azon esetre, ha ők így vagy úgy lépnek fel.

A három pont közül, melyben véleményemet összpontosítottam, a harmadikra teljesen egyetért velem. Ő is azt hiszi és vallja, hogy mikor annak ideje eljövend, valaha csak ily alapon lehet alkudni. Erre nézve, ugymond, bámulatos, hogy ő szórul-szóra ugyanazokat mondta Klapkának, mikor nem pozitívumokról, hanem lehető eventualításokról beszélt vele.

De a két első pont előhozatalát nem helyesli. Érti s roppantnak ismeri el a felelőséget, mely állásomnál fogva személyemet terheli, de ennek megóvására elégnék tartotta volna, ha akkor, mikor annak ideje eljövend, hogy alku történjék, annyit mondok vala: »Tudni akarom az alkut. Bíró akarok lehetni benne, s ha ezt nem akarnák, ellenezném, hogy részünkről bármi lépések történjenek.« Ennél több szerintem nem kell, s a mi ennél több, az azok részéről, a kik engem nem ismernek, csak személyességekre vitethetik vissza.

Még inkább fenakadt azon, a mit az emlékiratban arról mondok, mit fognék tenni azon esetre, ha feltételeim el nem fogadtatnának. Kérdi: ha oly alku történjék, melytől nemzetünk feltámadását remélhetnők, s oly gáranciák mellett, miket én is teljeseznek ítélnék, elleneznék-e mindent, azt akarnám-e inkább, hogy semmisem történjék, mintsem hogy az én vezényletem nélkül történjék? Kérdi: képes volnék-e odaműködni, hogy az angol az osztrákkal tartson?

Teleki ezt lehetetlennek tartja, s kér, könyörög, világosítsam fel, mert oly iratot nem adhat be, a mely - félremagyarázva bár - ide is értelmezhető.

Erre a következő levéllel válaszoltam:

XXV. Kossuth - gróf Teleki Lászlónak.

Felvilágosítások. - Hazafiúi aggodalmak. - Mily feltételek alatt vehet részt Magyarország a mozgalomban. - Visszaemlékezés 48-ra. - A felelősség kinja. - A vezénylet kérdése.

London, 1859. ápril 3.

(Előrebocsátva megütközésemet a félremagyarázatok és feltevések felett:)

Kivánod: világosítsalak fel. Megkísérlem, mert oly nagy fontosságot helyezek egyetértésünkre, hogy nagy öröömre szolgálna, ha meggyőzhetnék, miként eljárásom helyes, tökéletesen korrekt s hazánk érdekében sürgős is, nélkülözhetlen is.

Számot vetve Napoleon császár állásának exigenciáival, évek óta meggyőződéses volt, hogy ha kormányon marad, nem fogja kikerülhetni a háborút az osztrákkal.

Nem aggodalom nélkül néztem ez eshetőségnek elébe. Mert, ha egy részről igaz, hogy minden háború az osztrák ellen, nekünk hazánk függetlenségére alkalom lehet, s ha alkalommá válik, akárkitől jöjjön is az, meg kell ragadnunk, másrésztől aggódva gondoltam reá, hogy ez alkalom Napoleontól is jöhet; mert ha megfontolnám: ki ő? minő uton jött hatalomra? minő alapra építé s minőn tartja fenn hatalmát? lehetetlen volt attól nem tartanom, miként ő nem igen fogna magának lelkiismeretet csinálni abból, hogy szegény hazánkat előbb eszközül használja, azután martalékul dobja saját céljainak elérésére. Borzadva gondoltam a lehetőségre, hogy hazánk lehet az, melynek árán köttetik béke az osztrák s Napoleon közt. Lelkem előtt állott s áll az irtózatos kép, hogy

hazánk Napoleonra támaszkodva fegyvert fog, aztán elhagyatik attól, a kire támaszkodott, (mint Schleswig-Holstein elhagyatott a porosz által) s még tán az, kire támaszkodék, kezet is fog az osztrákkal »rendet csinálni« (!) szerencsétlen hazánkban, (ismét à la Schleswig-Holstein) ha ennek árán oly engedményt kap az osztráktól másutt, mely céljainak megfelel.

Borzadva gondoltam e lehetőségre, nem csak az irtózatosszenvedéseknél fogva, melyekkel ez összekötve volna, hanem azért is, mert ebben hazánknak végveszélyét látnám. Mikorra nemzetünk e halálos betegségből kiüdülne, (ha valaha kiüdülne) ott, hol Magyarország van, rég volna egy más forradalom, de nem magyar! - szláv! orosz pártfogás alatt. - Olaszhon házárdirozhat nem sikerült forradalmakat, az ő jövője, száz bukás után is csak olasz marad. Nekünk még egy bukás, s a magyar csak l a k o s lesz saját hazájában, nemzet nem többé. Nem lesz az, a ki távol másokon uralkodni, másokat abszorbeálni akaró vágytól, a testvériesen megosztott közös szabadság alapján megóvja mind magát az elmállástól, mind a többi népfajokat egy külhatalom szolgátságába való beolvadástól.

E veszélylyel szemem előtt, kérdést tettem magamnak, minő feltétel alatt lehetne a magyarnak Napoleonra biztában fegyverre kelni?

S hónapokon, mondhatom: éveken keresztül tartott gondolkodás után nem találtam más feleletet, mint ezt: csak úgy lehet a magyarnak Napoleonra biztában fegyverre kelni, ha Napoleon magát Magyarország függetlenségével, mint tisztán kitűzött czéllal »sans réserve« azonosítja.

S mi ezen azonosításnak módja, gáranciája? Három a felelet:

1. Hogy az 1849-iki függetlenségi nyilatkozatot vegye a magyar nemzettel való érintkezésének alapjául.

2. Hogy ezt isten és világ előtt nyíltan bevallja az által, hogy ő szólítsa fel a nemzetet, (mint 1809-ben nagybátyja felszólította,) szólítsa pedig ilyképen: »Én nemzetem akaratánál fogva vagyok a francziák császára, a népszuverénitás kifolyása vagyok, én tehát a népfelség legitimitását elismerem. Ti, magyar nemzet, ezen szuverénitási jogot gyakorolva nem rendbontó nyugtalankodás alakjában, hanem történelmi államlételek s nemzetlételek védelmében nyert győzelmek után az osztrák házat trónvesztettnek ítéltétek, s függetlenségeket kinyilatkoztattatok. Ime, seregeim nálatok vannak, tinektek segélyt nyújtandók, ünnepélyesen kinyilatkoztatott nemzeti akaratotok valóztatását visszaállítani. Fogjatok velem kezet ellenségem ellen, ki a ti ellenségeitek is. Mint barát, mint szövetséges jövök, szövetségesemmé fogadtalak azon ember közvetítésével, kit magában függetlenségi nyilatkozatokban ti magatok jelöltetek ki hazátok képviselőjeül addig, míg államtok szerkezetét, mint független nemzetet megilleti, véglegesen elrendezitek. Kötelezését vettem, hogy benneteket törvényeitek alapján (mihelyt szabadon összegyűlhetek) e rendezés végett összegyűjtsön, miszerint veletek, mint szervesen konstatált független nemzettel a szövetség s barátság kötelékeit állandósíthassam.« (Érted, hogy eszmét jelölök, nem szavakat.)

3. (Melyben magad is egyetértesz:) Hogy ily proklamáció a császár által akkor bocsáttassék ki, midőn már valósággal francia sereg lesz magyar földön.

Ebben mind francia részről gáranciát találok, mind módot, nemzeti erőnköt kifejteni s organizálni oly kiterjedésben, hogy azontul a nemzet magamagában találja a biztosítékot.

Ezután azt kérdezém magamtól, miként lehetend háboru esetére ezen gáranciákat elérni, s végrehajtásukat biztosítani? - s lelkiismeretes megfontolás után nem találtam más feleletet, mint azt, hogy inszisztálnom kell, miként velem alkudjanak, s a francia sereggel bemenve, a dolgokat ideiglenesen én vezessem.

Sajnálom, hogy előttem indokolnom kell azt, miként ez állapotásra nem nagyravágyás vezetett. Mi tizenegy év óta nem láttuk egymást, s kilencz év óta nem váltánk eszmecserét. Ugy látszik, te már nem ismersz engem. Mondhatnám, hogy én ámbicziót nem ismerek, hogy előttem hir, név, dicsőség, undorító tömjénfüst, mely émelyit. De mondhatok mást, minek tán több súlyt fogsz adni. Te, barátom, 1848-ban sürgető kéréseimnek engedve, áldozatot hozál a hazának. Midőn lovagias jellemed s hő honszereteted forróan óhajtáták veled azon téren maradni, hol minden perczen ezernyi ezer veszély környezett mindnyájunkat, meghoztad az áldozatot, külföldi missziódat elfogadni oly perczen, midőn a francia köztársaságot kedvező politikára birni hazánkra nézve életkérdés lehetett. Ezen áldozatod következtében te nem láthatád, minő pokolbeli kin az, oly körülmények között a vezénylet gondjait s felelősségét viselni. Ha láttad volna, elhinnéd, hogy a ki azt egyszer próbálta, lett legyen bár a legámbicziózusabb ember, sohasem fog többé reá vágni, s csak a legszentebb kötelességek érzete birhatandja reá a pokolbeli kint magától el nem utasítani.

De elmondom határozatom okait.

1. Minden tekintet azt javasolja, hogy ha ily kombinációban ujitjuk meg a harczot, a függetlenségi nyilatkozat alapján tegyük azt, s ott fogjuk fel a fonalat, a hol az megszakadt. Ez törvényes alap. Ez az egyedüli törvényes. Ezzel egyszerre egy nemzet veszen állást egy »fait accompli« alapján, melyet idegen erőszak felfüggeszthetett, de az osztrák ház irányában legitimitását meg nem ingathatta. Minden más ut egyes személyek részéről jövő forradalmi kísérlet, melyet a nemzet vagy pártol vagy nem. Ez nemzeti tény; erre állitva magunkat, a nemzetnek engedelmeskedünk, minden más alap a nemzetnek imponálni akarás színét viselné, mit tenni polgárnak nem szabad. Szolgái és nem urai vagyunk a nemzetnek. Aztán ez ad oly külszint a fellépésnek, mely homogénéitást nyujtván azon alappal, melynek Napoleon magát kifolyásának vallja, leginkább elfogadható neki, mert legkevésbé forradalmias. Már pedig ha a nemzet kijelentett akarátát vesszük alapul, annak integráns része, hogy én vegyem ismét kezembe a vezénylet fonalát addig, míg a nemzet másként rendelkezik, mert a nemzet azt így parancsolta magában a függetlenségi nyilatkozatban. Hogy az eldöntő perczen a haza lehető megmentésének vágya arra birt, miszerint a hatalmat Görgeynek delegáljam, ez a dolog állásán nem változtat. Ő elárulta a hazát, erre delegációja nem terjedett; a nemzet még másképp nem határozott, tehát addig, míg ezt teheti, vissza kell állitgatni a dolognak azon helyzetbe, melybe a nemzet tevén.

2. A nélkülözhetleneknek vélt gáranciák biztossága a végrehajtásban van. Ha a végrehajtás feletti örökös nincs kezemben, a gárancia füstté s gőzzé válik. Mert ez csak a helyszinén válhatik valósággá.

3. Nem szólok a bizalomról, melylyel a magyar nép irántam viseltetik. Én azt hiszem, az én szavamban bizik legtöbbet, s e bizalom keltheti őt fel legjobban, legerélyesebben. Te ezt nem hiszed. - Jó, hát hagyjuk ezt. De van egy más tekintet, mit tán magad is elismerendes. Ha a nemzet feltámadása belülről történik, a támadás fel fogná találni vezérét, s mi, emigráció, akkor semmi sem vagyunk. De ha kívülről, részünkről adatik a lökés, a nemzet nem tudja, s nem képes azt felfogni, hogy mi a helyett, hogy a szerencsétlenség által szivben-lélekben összeforrtunk volna, inkább szétszakadánk, hogy kiömlött felettünk a visszavonás ős átka, s hogy semmit sem tanulva, semmit sem

felejtve, szakasztott mása vagyunk a Tököli- s Rákóczi-féle emigrációnak. A nép ezt nem tudja, nem hiheti. Akármelyikünk indítson mozgalmat, azt fogja hinni, mi egyetértünk s kezem benne van. Hallgassak bár, a felelősség legnagyobb része reám nehezedik. No már, édes barátom, tedd magad ebbe a helyzetbe, s mondd: lehetséges-e, hogy a ki így felelős, az kiadja kezéből a vezényletet? Hiszen nem vagyok én a világ báránya, hogy másnak akárkinek, akár bűneit, akár hibáit akarhassam hordozni. Ez teljes lehetetlenség!

Mondhatnád: igen, de ha velem nem akarnak érintkezni! Ime feleletem: ez mint tény nem áll, s ha állna, nem azért állna, mert személyem ellen van kifogás, hanem mert nem akarják Magyarhon függetlenségét, csak diverzióra akarják szegény nemzetünket használni, s ebből nem az következik, hogy hát hagyjam őket tenni, hanem hogy ne hagyjam. - A tény nem áll, mert 1. Kiss Miklós tudja, miként már rég kívánták a hatalmak, hogy én Franciaországba menjek; 2. még mult deczemberben (pedig első felében) egyenes avanceokat intéztek hozzám; 3. maga Klapka is mind mondta, mind irta hozzám, hogy engem nem céljok kihagyni a játékból. Mi tehát a helyzet kulcsa? Midőn az avanceokat intézték hozzám, azt feleltem: tudja a világ, hogy én akárkinek kezét nyujtok, ki hazámat függetlenségre segíteni ajálkozik. Tehát én kész vagyok egyezkedni, de előre én egyenesen megmondom, hogy nekem gáranciák kellenek, - idegen célok végett diverzióra nem engedendem nemzetünk vérént ontatni. Már most a dolog így áll: ők csak diverzióra szeretnék a dolgot redukálni, ha lehet; tájékozni kívánták magukat: remélhetik-e, hogy Magyarország felkeltesse, ha engem kihagynak a játékból. Akadtak magyarok, kik azt mondták nekik: i g e n . Ez tény; ezt tudom, ismerem magukat a szavakat, melyekben ezt diplomátiche bevallották: *Ces messieurs* (nem kutatom kik) *tout en reconnaissant la popularité et l'influence de Kossuth, croient pourtant, hogy francia segítséggel il sera facile á soulever la Hongrie même sans K.* - Ennek következtében azt gondolák, »soulever la Hongrie,« ez minden, a mi nekünk érdekünkben van, történjék vele aztán akármi; ha K.-tal egyezkedünk, ő gáranciákat kívánand, melyek többre köteleznének, mint mennyire menni akarunk; a *soulèvement*-t elérhetjük nála nélkül is, *comme ces messieurs croient*, tehát mellőzzük, mert őt mellőzve, mellőzzük annak szükségét, hogy magunkra Magyarország irányában kötelezettségeket vállaljunk. Azonban gyanítják, hogy pásszivítasomat mégis szükség lesz biztosítani, azért Cavour kívánta, hogy Klapka barátunk jöjjön Londonba egyetértésemet kieszközölni. A császár is szükségesnek látta őt megkérdezni: mi lábon állunk egymással? Klapka teljes igazsággal mondotta, hogy a legjobban. Ez igaz, mert mindenben egyetértésre jutottunk, de ő természetesen nem felelt többet, mint a mennyit kérdeztek tőle, ők azonban azt oda magyarázták, miként mi egyetértünk abban, hogy én csak maradjak háttérben, s a dolog vitessék tovább azon irányban, melyet ők kívánnak, (felkelési kísérlet Erdélyben, Románia felől inicziálva,) míg a tény az, hogy egyetértünk abban, miként a dolognak az emlékiratomban kijelölt három pont alapján, tehát az eddigittől merőben különböző irányban kell vitetni. Így történt aztán, hogy megyen a dolog oly irányban, melytől én a hazának romlását látom. Innen a felvilágosítás halaszthatatlanul sürgős szüksége. Ha ez nem győz, úgy álláspontjaink annyira eltérők, hogy egyetértésünk, fájdalom! lehetetlen.

Hogy csak diverzióra szeretnék Magyarországot felhasználni, ez nem pusztán gyanakodás. Ez világosan kitűnik a tényekből: a francia kormány még csak színét is el szeretné kerülni annak, mintha vagy forradalmat hívna fel, vagy magát azzal azonosítaná:

a) már első beszélgetésünkben azt monda Klapka nekem, hogy fegyvert, pénzt adnak, de sereget csak a parton állítanak fel, nem avanceiroztatnak az országba.

b) Kiss jelentette a csikós, gulyás alakjában való bemenetel tervét a székek fellátására.

c) a francia kormány annyira óvakodik a magyar forradalommal azonosítás szinétől, hogy még a 100,000 fegyvert is csak Piemont útján ajálkozik adni.

d) a mint pozitív tudom, nem hogy magyar földre akarnának sereget küldeni, de már még csak a dalmát partokra sem akarnak menni, mert legujabban egy illetékes tekintély s részes fél kimondá kerekén:

»Mi nem küldhetünk Magyarországra hadsereget. Hogy ezt tehessük, Bécsben kellene lennünk.« (Badar beszéd!) »Nem nem; önöknek a románokkal kell egyetértésre jutni; s azon oldalról cselekedni. Mi küldhetünk önöknek százezer puskát s másként is segíthetjük önöket; - de sereget nem küldhetünk.«

Világos-e ez? Boldog isten! Minő örvény felé sodortatunk, s te hibáztatasz engem, hogy én ettől visszaborzadok s mentségre gondolok?!

Azt mondod: hipotéziseken alapszik iratom, ők (a hatalmak) ilyesmiről még komolyan nem is gondolkoztak. Hogyan? Hát nem komoly tények-e a fentebbiek? Hát nem mondotta-e Klapka barátunk neked s nekem is, a mi közte, Napoleon herceg s a király közt közbejött? Nem tudsz-e Cavournak ünnepélyes engagementokat magában foglaló leveleiről? Én csak pár kivont sort tudok belőlük, de azok igen-igen messze mennek. Nem volt-e Klapka a császárnál? Nem vette-e tőle a szóbeli testetlen ígéretet, hogy »komolyan foglalatosskodikni fog a magyar ügygyel?« s nem abban jár-e épen most a keleten, hogy eredményt szerezzen a már idézett szavaknak: »vous devez vous entendre avec les Roumains et agir de ce côté de la Hongrie.« (Én magam is szükségesnek tartom az elsőt, de azt tisztán megmondám Klapkának: »il ne faut pas agir de quel côté que ce soit,« mielőtt a francia zászló Magyarországon valósággal engageirozva volna, s hogy különösen a derék székeket nem hagyom annak kitétetni, miszerint orgánizálatlan állapotban összezuzassanak.) S te azt mondod, hogy hipotézisre alapítom eljárásomat?

Azt is mondod, hogy iratom időelőtti. Erre a fentebbi a), b), c), d) és az utánuk elősorolt tényekkel felelek, felelek azzal, hogy már tényleg charge-kiosztások, szervezkedési rendelkezések és egyéb előkészületek történtek, felelek azzal, hogy ha valósággal kongresszusra kerül a dolog, a háború legalább is el lesz halasztva, ha tehát lesz háború, az hihetőleg április folytán fog Olaszthonban provokáltatni, hogy a kongresszusnak eleje vétessék, »mert (ez is diplomáciai vallomás) Piemont állása tarthatatlan;« felelek végre azzal: gondolod-e, hogy ily bonyodalmak közepette, midőn bármely percz felgyújthatja a kitörést, a hazafiúi kötelesség megengedheti addig hallgatni, míg a dolgok annyira mentek, hogy már vagy csak szubmittálni kell, vagy akadályozni kénytelenség, de többé sem mód, sem idő a veszélyes irányt megváltoztatni? Mondd, kérlek, nem parancsolja-e a józan ész, idején megkísérteni, ha vajjon nem lehet-e a viszonyokat hazánk felátadása igényeinek megfelelő irányba terelni?

Mondod tovább: nem kellett volna azt kívánnom, hogy velem alkudjanak, hogy a direkczió enyém legyen, hanem elég volt volna annyit mondanom: »tudni akarom az alkut, bíró akarok lehetni, különben akadályozom.« Hiszen barátom, a mit te proponálsz, az sokkal több, - az diplomáciai lehetetlenség. Annyit akár-mely hatalom elfogadhat, hogy velem egyezkedjék, valamint nem volt kifogása egyezkedni Klapkával, a ki, ha forradalmárságról lehet szó, nem kevésbé forradalmár, mint én, de azt semmi hatalom nem fogadhatja el, hogy én magamat bírónak vessem fel felette.

Aztán már szoltam ez elhatározásom okairól, csak azt adom hozzá: hatalmakkal van dolgunk, s milyen hatalmakkal! Én szavakban nem talállok garanciát, én csak a végrehajtás ellenőrzésében látok garanciát. Ma ígérhetnek mindent, holnap azt mondhatják: nem tehetjük, »raison d'état.« Ha kezembem van a fonal a tett mezején, honnan nincs idő levelezni, azt felelhetem: »jó; ha ti nem, mi sem,« de ha csak bíró voltam, a haza örvénybe sodortathatnék, mielőtt csak hallanám is, mi történt.

S ugyan miért ne kívánnám azt, mit annyi ok parancsol? Mondod: azért, mert személyességekre vitethetik vissza. Nem, édes barátom, e részben nyugodt vagyok. Ezt ugyan iratomból senki sem fogja levonni. Tiszták annak mind eszméi, mind szavai. Légy szives fellépésem indokait s a végnyilatkozatot figyelemmel elolvasni.

Azon kijelentés mellett s azon tanúság mellett, melyet életem nyújt, biztos vagyok: hazafiúi óvakodásomat senki sem fogja személyességekre torzítani.

Azt is emlited még, hogy minek megmondani, hogy így meg úgy tennék, ha ez meg az történnék? - Minek? Annak, barátom, hogy a férfias egyenesség a legjobb politika. Ezt keserves tapasztaláson tanultam meg. És annak, barátom, mert a hatalmak szép szemünkért velünk bizony nem alkusznak, csak érdekek vezetheti rá, hogy tegyék, tehát tanácsos, sőt kötelesség érdekökhöz appellálni, megmondván nekik: ha nem biztosítjátok Magyarország érdekeit, ez és ez fog történni. - Én ennek egyenes megmondásaért mint férfiú elismerést remélek, mint hazafi pedig minden részrehajlatlan bíró méltánylatáról biztos vagyok.

Most végül higgadtan egypár szót leveled legfájdalmasabb részére.

Ha alku történnék, ügyünkre nézve kedvező, oly gáranciák mellett, miket én is teljeseknek ítélnék, elleneznék-e mindent csak azért, mert az én vezérletem nélkül történnék?

Nem ellenezném barátom! Sajnálom, hogy neked ezt még mondanom kell. - Hanem te nagy, igen nagy tévedésben vagy. Ha nem velem végeznek, ez csálhatlan jele annak, hogy nem adatnak meg, nem akarnak megadni azon gáranciák, melyek hazánk feltámadására szükségesek. Feltevésed, hogy ha megadtnának, s csak személyem volna az ütközés köve, hibás; olyan valami, a mi nem lehet. Ha nem csupán diverziót akarnak Magyarországgal tétetni, érdekekben van a legsikeresebb módokhoz nyulni, minden érdekek azt parancsolja, hogy engem ne mellőzzenek, és nincs semmi érdek, semmi ok, mely azt javasolná, hogy mellőzzenek. Ha komoly szándokuk magukat a magyar függetlenséggel identifikálni, nem lehet okot képzelni, miért lehessen az szálla szemükben, kit a függetlenségi nyilatkozat a nemzet vezérévé avatott, miért akarjanak mással szövetkezni, ki kevesebbet tehet, mint én. Az nem lehet. A dolog így áll: diverziót más által is remélnék tehetni, velem nem; s ha engem mellőzni akarnának, azért akarnának, mert nincs szándokukban megadni hazánknak azon gáranciákat, miket te is szükségeseknek tartasz. Az általad feltett eset tehát sem fenn nem forog, sem jövőendőben fenn nem foroghat.

De ha mégis előfordulna, ha mind a gáranciák megadtnának, mind végrehajtásuk biztosíttatnék, s csak személyem volna akadály -: légy nyugodt, áldanám azt, ki a hazát megszabadítva, vállaimról a felelősség gondjait levinné. A hazáért meghalni nem nehéz, mert hiszen meghalni ugyanis kell, de a haza javáért felelősnek lenni, ez az, a mi nehezebb mindennél.

Hanem aztán természetes, hogy én nem ajálkoznám gyertyának, mely más kezében világítson.

Utolsó kérdésed: képes volnék-e odaműködni, hogy az angol az osztrákkal tartson? - Megvallom: ily kérdést nem Teleki Lászlótól, de senkitől a világon nem vártam.

Jellememre nem hivatkozom. Ezt tennem önérzetem nem engedi. Hanem egy tényről akarok említeni, melynek tudása, úgy látszik, hozzád nem jutott el.

Hét éve vagyok Angliában. Nem tudom, hány száz beszédet tartottam, mikre ezreknek ajkai dörögtek vissza a helyeslést. Csaknem minden beszédem hordereje oda volt intézve, hogy az angol nép igazságérzete az osztrák hatalmat megutálja, hogy vérebe menjen át a meggyőződés, miként a ki az osztrákkal tart, a szabadság ellen foglal állást, következésképpen, hogy akármi körülmények közt Ausztriát pártolniuk bűn is, szégyen is, rossz politika is volna. S nem siker nélkül dolgoztam. Még a gyapot-érdekbe merült Manchesterben is láttam egy négyezer főnyi gyülekezetet felkelni, mint egy embert, s iszonyu három röfögést ordítani Ausztria fejére, s ott és városról-városra ünnepélyes határozatokat szavaztatni az osztrákkal szövetség ellen. Csak múlt novemberben is (olvasni tudván a láthatáron feltűnedező jeleket) beszédet mondék az osztrák szövetség ellen, s felmutattam a világ előtt e ház bűneinek lajstromát; e beszédeim most francziára fordítva ezernyi példányokban keringenek a kontinensen.

És te azt kérde: odaműködhetném-e, hogy az angol az osztrákkal tartson?!! - Tedd e kérdést bármely angol munkásnak, meglátod, mit fog reá felelni.

Bonczolás alá vettem iratom minden betűjét, miszerint lássam, ha nem csuszott-e bele valamely oly homályos kifejezés, mely ily balmagyarázatra alkalmat szolgáltatathatna. - Nincs abban ilyesminek csak árnyéka sem. A dolog iratomban tisztán ki van magyarázva. Légy szives azt higgadtan még egyszer elolvasni.

Mit cselekedném tehát ily esetben? Azt mondanám az angol népnek: »Igaz ugyan, én nem látom, hogy a hadakozó hatalmaknak szándokukban volna Magyarországot szabadságra segíteni s azért figyelmeztetem nemzetemet, vigyázzon, nehogy arra használtassék fel, hogy a gesztenyét más számára kaparja ki a parázsból, - de hát minden, a mi az osztrákot gyöngíti, Magyarországnak erőt ad, s aztán ki tudja, mi növi ki magát a bonyodalmakból, mint a régi angol közmondás is tartja: »when rogues fall out, honest men may come by their own«²⁹ »hát hagyjátok őket czivakodni, ne avatkozzatok bele.« A nép ezt helyeselni fogná, de nem érezne lelkesedést, mert hiányoznék a magyar momentum lelkesítő lökése, tehát nem lennének tüntetések, melyek az angol kormány osztrák-baráti hajlamait feszélyezhetnék. Verekedni ekkor sem fogna az osztrákért; ennek - azt hiszem - útját bevágtam. Hanem oly hatalomnál, a minő Anglia, a pártolásnak sok útja-módja van, s a kormány Ausztria javára bizonyosan mindent megtenne, a mit háboruba-keveredés nélkül csak megtehet, amint valósággal mindent meg is teszen. Lehetetlen, hogy ne tudd, miként az angol kormány az, mely Európa minden zugában minden követ megmozdit, miszerint Ausztria fejről a háboru veszélyét elhárítsa.

-----³⁰

²⁹ Ha a gazemberek hajba kapnak, a becsületes emberek sajátjukhoz juthatnak.

³⁰ A levél e kihagyott része annak magyarázatával foglalatoskodik, hogy Irányi és Szarvady urak nem vitatkozást lehetetlenítő számításból, hanem csak azért siettek az irat tartalmával Cavourt megismertetni, mert ez csak két-három napot időz Párisban s egy más incidensből találkozniuk kellvén vele, nem akarták az alkalmat elszalasztani.

Óhajtom, hogy hosszas felvilágosításaim közremunkálását megnyerjék. Ha, sajnálatomra, ez nem történne, s iratomat, mely (miként magad is megjegyzed) nem diplomáciai jegyzék, csak magán-konstatálása nézeteimnek, mint tényt nem volna hajlandó illető helyeken megismertetni, kérek, légy szives azt posta fordultával nekem visszaküldeni.

A legszívesebb tisztelettel

barátod változhatlanul

K o s s u t h .

U. i. Klapkának is irtam pár nap előtt. Értesítettem, hogy minő tényeknek tudomásomra jutása folytán tartottam halaszthatlanul szükségesnek álláspontomat ez emlékirat beadása által definiálni s felszólítottam, hasson közre, hogy a kijelölt biztosítékok megadassanak. Figyelmeztettem, hogy ha mindnyájan nem ezen a nyomon járunk, Lengyelország lesz szegény hazánkból. - Időközben oda kell dolgoznunk, hogy a nemzet a jöhető események elvárására magát predispónálva tartsa, hogy készüljön kiki magában, de ne konspiráljon (a magyar nem tud konspirálni - nincs jellemében.) Ennyi helyes, mint helyes nyitva tartani a kezét anyagi segédeszközök elfogadására; de ama biztosítékok nélkül kötelezettségekbe nem szabad bocsátkoznunk.

E levélre Teleki László ápril 7-én felelt.

Tudósít, hogy midőn Napoleon herczegnek szólott a dologról, az már értesítést kapott az egész tárgyról, a Szarvady részéről tett közlések folytán. A császárral nem szólhatott, de meg van győződve, hogy eddig már ő is mindent tud. Körülbelül megvan, a mit akartam. Az emlékirat eredetijét hát megtartja. Mi sikere lesz a dolognak, majd meglátjuk. Ismétli meggyőződését, hogy még eddig semmiféle frigy, vagy alku, vagy ígéret, szóval: olyasvalami nem történt, a miből az következhetnék, hogy reánk nézve a cselekvés ideje beállott. Ha valaki azt javasolná, hogy a dolgok mostani stádiumában már valami cselekvéshez lássunk, azt senki határozottabban nem ellenezné, mint ő. Pozitive tudja, hogy most már Klapka is úgy gondolkozik, hogy reánk nézve cselekvésről még csak azután lehet szó. - Levelet vett Klapkától. Május elején Londonba fog menni, hogy keleti útja tapasztalatairól körülményesen értesítsen. Velem való érintkezés nélkül a maga felelőssége alatt semmi esetre sem fog a cselekvés terére lépni. - Teleki is meglátogat. Kér hát, várjam be május elejét. Ha valami véletlenség következtében addig a harczi Piemont s az osztrák közt megkezdődnék, de mi nem kaptuk volna meg a kellő gáranciákat, mi e harciban nem vehetnénk részt.

XXVI.

Szarvady - Kossuthnak.

Beszélgetés Cavourral.

Páris, 1859. márczius 30.

Tegnap reggel Bixióval Cavournál voltam. Nagyon szivesen fogadott. Egy óránál tovább beszélgettünk. Először a német sajtóról és az e téren teendőkről szoltunk, azután a magyar dolgokkal foglalkoztunk. Beszélgetésünket e legfőbb vonásokban hiven feljegyzem.

(A beszélgetés következő folyama francziából fordított.)

* * *

Cavour: Mit gondol hazája ügyeiről; mily érzelem uralkodik ott jelenleg?

Én: Ép oly forrón óhajtjuk nemzeti függetlenségünket visszaszerezni, mint 1848-ban, s várjuk az alkalmat Ausztriától megmenekülni. A nemzet mindig kész lesz felkelni, ha komoly kilátás nyílik a sikerre.

Cavour: Pedig Ausztria, ugylátszik, nem igen tart a felkeléstől.

Én: Igen, nem fél, mert Ausztria azt hiszi, Franciaország nem akarja végvesztét, s nem fog velünk szövetkezni. De Magyarország bizonyosan kész felkelni, hanem azon feltétel alatt, hogy az, a ki őt felhivná, bizodalmát bírja. Azután szükséges, hogy a kellő eszközök neki megadassanak. - Ki azon egyén, ki egyedül képes Magyarhont felkelteni? erre nézve Bixio ur már közölte önnel nemcsak az én véleményemet, de véleményét mindazoknak, kik ügyeinket ismerik. Az Kossuth. Ez nekünk oly név, a milyen csak egyszer merül fel egy században, s a nép szívébe mélyen behat. Ha önök nem bírják Kossuth közreműködését, úgy ügyünket illetőleg semmit sem bírnak.

Bixio: Mindaz, a mi tudomásomra jött, meggyőzött, hogy Szarvady urnak tökéletesen igaza van. Kezeskedem, hogy őszintén és minden személyes tekintet nélkül valóságot mond. - De (hozzám fordulva) ön Kossuth urnak egy bizonyos leveléről beszélt volt nekem, melyet közölni szándékozott Cavour gróffal.

Én: Az nem levél. Expozéja az Kossuth ur nézeteinek és szándékainak, mit én magam provokáltam, mert úgy véltem észrevenni, hogy egy pár kitűnő tagja az emigrációnak nem helyesen ítéli meg Kossuth helyzetét s nem eléggé méltányolja eszméit. Kossuth ur ezen expozét az emigráció egynémely tagjának megküldte a végett, hogy eszméit ismerjük. Francziául íratott, gondolom a végett, hogy alkalmilag felhasználhassuk, s felvilágosíthassuk azokat, kik Magyarország tényleges közreműködését a küszöbön álló eseményeknél komolyan óhajtánák.

Cavour: Szeretném ez okmány felolvasását hallani.

Tehát felolvastam neki majdnem az egészet. Csak a mi kevésbé lényegesnek látszott, azt adtam röviden elő. Nagy figyelemmel s nagy érdeklődéssel hallgatta közleményemet. Midőn az V. szám alatt levő részt olvastam, mely alá van huzva, s így kezdődik: *pourvu qu'on me donne des garanties*, (ha kellő biztosítékot adnak stb.) azt mondá

Cavour: Tökéletesen igaza van. Sohasem értettem másképp a dolgot. Bár a politikában nem mindig lehet az erkölcsen elveiből kiindulni, sokkal becsületesebb ember vagyok, mintsem hogy Magyarországnak felkelést tanácsoljak, ha a felkelésnek nem a függetlenség visszaszerzése lenne tisztán megjelelt s elfogadott célja. Tökéletesen értem a magyar és olasz ügy szolidaritását. Hiszem, hogy Olaszország függetlensége csak Ausztria végmegtörésével biztosítható, mert míg ez nagyhatalom maradand, mi nyugodtak nem lehetünk.

Midőn a biztosítéki pontot olvastam fel, Cavour közbevágott: »Nem tudom, Kossuth ur mit akar. Szerződést, mint fenálló s elismert hatalmassággal mi vele nem köthetünk.«

Én: Nem látom a szerződésnek semmiféle szükségét. De a császár irhatna Kossuth urnak e tárgy felől.

A vitatkozást ezen pont körül a felolvasás bevégeztével folytattuk, mert Cavour nem felelt tüstént észrevételemre. Én a III. pontra tértem át, s midőn ezt bevégeztem, így szólott

Cavour: Miként akarja Kossuth ur, hogy mi Magyarhonba sereget küldjünk? Hogy ezt tehessek, Bécsben kellene lennünk. Fiume felé nem küldhetünk 50 ezer embert. Erre

hónapok kellenének. Emlékezzenek, mennyi időbe került Angliának seregét a Krimbe szállítani, pedig ők oly arravaló készlettel bírtak, a milyennel mi tán nem bírunk. Aztán azt is tudni kellene, ha Anglia ezt tűrné-e? Nem vagyunk felőle egészen bizonyosak. Önöknek a románokkal kell megegyezniök. Azon az oldalon működhetnek. Mi fegyvert adhatunk; ha kell 100,000 puskát is. Egyéb segítséget szintén.

É n : Nem kérnénk mi önöktől 50,000 embert. Bár e pontra nézve nincs Kossuth ur nézeteiről tudomásom, mégis nem hiszek tévedni, állítván, hogy annál sokkal kisebb haderővel is beérnénk, ha kellő módok nyújtatnak kellő időben a tökéletes otthoni előkészülésre. Tíz ezer ember Fiuménál kiszállítva elég volna. Nem hiszem, hogy lenne a magyar emigrációban, a ki nem tartaná lehetőnek ily erővel, ily körülmények közt Magyarorszáig hatolni. S tíz ezer embernek Fiuméba átszállítása könnyebb feladat lenne, mint százezer fegyvernek kelet felől az országba juttatása. - De ez csak személyes véleményem. - Ha mi magyarok seregküldéshez ragaszkodunk, ez legfőképpen azért van, mert éppen látjuk annak legfőbb biztosítékát, hogy hazánk pusztá diverzió gyanánt nem fog felhasználtatni, s annak, hogy a hatalmasságok ép úgy mint ön tevé, elismerik a magyar és olasz ügy szolidaritását s az egyidejű cselekvés nélkülözhetlenségét.

C a v o u r : De bizonyosak lehetnek-e önök Horvátország barátságában? Ugy vagyok értesülve, hogy Zágráb körül rokonszenv létezik; igen, de a végvidékeken, melyeken mégis át kellend hatolni?

É n : Megegyezhetünk a horvátokkal, s ha a francia zászlóval jelenünk meg, kétségen kívül a jóindulatu horvátok befolyása könnyen felülmulandja az ellenpártét, mert ott most nincs Ausztriának annyi híve, mint 1848-ban, s ott most nem idézhetne elő az akkorihoz hasonló mozgalmakat.

B i x i o inszisztált, hogy abban, a mi előadatott, ő semmit sem lát, mi kivihető nem volna.

C a v o u r nem felelt, de beszélgetésünk reá szembetűnő benyomást tett.

Aztán ismét a biztosítékokra tért át, s mondá

C a v o u r : De mégsem tudom, miként lehetne nekünk most Kossuthtal egyezkednünk. Nem tudom, vajjon ha Napoleon császár minisztere volnék, tanácsolhatnám-e neki, hogy írjon Kossuthnak, míg Hübner itt van. Ez komoly dolog. A mi engem illet, az én helyzetem szintugy kényes. Kossuth benső viszonyban van Mazzinival, ki engesztelhetlen ellenfelünk. Reám nézve ez oly politikai ellenfél, kinek pártját megsemmisíthettük, de kivel soha meg nem egyezhetünk. Ha közreműködését ajánlaná is Mazzini, én kénytelennek érezném magam azt visszautasítani. A mi Kossuthot illeti, én személyesen hajlandó lennék vele egyezkedni; de meg kell mégis jegyeznem, hogy ő egyik szerkesztője azon lapnak, melyet Mazzini kiad, vagy legalább neve a munkatársak közt szerepel. Miért nem rezerválja magát? miért nem szakít határozottan Mazzinival? Könnyű lenne az okadatolás; mondja, hogy Szárdinia segedelmével reménye van hazája függetlenségét visszaszerezni, s hogy cselekedni akar. Egyébiránt ki tett többet nálunknál akár általában az osztrák ellen, akár az olasz szabadság mellett? Nem ártott-e Ausztriának sokkal inkább az alkotmányos életnek nálunk való fentartása és kifejtése, mint a Mazzini-féle zendülések? És mégis Kossuth ur irántunk ellenséges álláspontot foglalt el. Ennyit említek a magam szempontjából. De mondja meg ön Kossuth urnak, hogy őszintén óhajtom Magyarország függetlenségét, s e cél végett szívesen kívánok mindent megtenni, a mi tőlem függhet, de nem szabad elfelejtenem, hogy nem állunk egyedül. Mazzini nekem politikai ellenfelem, de a császárnak a legmegátalkodottabb személyes ellensége, ki ellen majdnem minden három hónapban orgyilkosokat küld.

Még csak nem is titkolja, hogy teszi. Ez egy saját szerű neme az őrijöngésnek. Kossuth azon hirben áll, hogy Mazzini barátja. Mily benyomást tenne a császárra ily körülmények között, ha én vele Kossuth ur szándokairól szólnék? Ez igen kényes dolog.

É n : Engedje, hogy a tényállást precizáljuk. Kossuth és Mazzini szolidaritása semmi konstatált tény által nincs bebizonyítva. Ellenben mindenki tudja, hogy Kossuth annyira távol maradt minden olyan gyilkolás-féle politikai kísérletektől, mint akár ön, miniszter ur. Ha nevét Mazzini lapjában fitogtatják, ez csak azt bizonyítja, miszerint Kossuth nem tulajdonít a dolognak fontosságot, s nem törődik vele. (*Cavour* közbevág: Ezt rosszul teszi.) A mi pedig Kossuth eddigi politikáját illeti, engedjen egynémely őszinte észrevételt. Ön panaszolja, hogy Kossuth eddig önök iránt ellenzéki álláspontot foglalt el. Ámde épen most közöltem Kossuth azon nyilatkozatát, hogy a ki Ausztriával küzd, az számíthat rá. Eddig önök Ausztriát még nem támadták meg, önök mindössze is otthon alkotmányos kormányzatot állítottak fel s tartottak fenn. Mi, kiknek célunk hazánkat az osztrák uralom alól felszabadítani, az alkotmányos kormányforma felállítását Piemontban bizony nem tekinthettük sikeres támadásnak az osztrák ellen, s azt hittük, hogy a mi célunkat a forradalmi eszközök hatalmasabban előmozdithatják. Törekvéseink nem voltak önök ellen intézve, de azt lehet mondani párhuzamosan haladtak egy közös irányban. Önök haladtak egy fenálló, elismert és megállapított kormány cselekvési módozataival; mi azon forradalmi utakon, melyek egyedül álltak rendelkezésünkre. Ámde önök most egy határozott iniciatívához nyultak; ha ez eredményre vezet, mi készek vagyunk önöket támogatni, ha kellő biztosítékot kapunk, mert sem Kossuth urnak, sem nekünk, sem hazánknak nincsenek kötelezettségeink, melyek ebben hátráltathatnának, miután most a cselekvési irány párhuzamosság helyett konvergálni látszik. És mivel őszintén beszéltünk, s kerülni kívánjuk a félreértéseket, azt is megjegyzem, hogy ha mi annyira inszisztálunk a biztosítékoknak, ez teljességgel nem önök miatt történik. Ön birja bizodalját mindazoknak, kik szerencsések önt ismerni. De ön maga is említette, hogy nincsenek egyedül. Ezt nekünk sem szabad szem elől tévesztenünk. Mi ugy lelkiismeretünk, mint honfitársaink s az utókor előtt igazolva akarunk lenni, hogy a mondhatlan áldozatokat, mikbe egy felkelés kerül, nem tanácsoltuk hazánknak elegendő biztosítékok nélkül, különben a mi fejünkre szállna a könnyelműen kiontott vér átka. Gróf ur, mint államférfi, meg fogja teendőit gondolni; nekem kötelességem azt sem hallgatni el, hogy Magyarhonban van párt, (igaz, számra csekély, de állására nem jelentéktelen,) mely Ausztria jelen nehézségeit holmi engedmények kicsikarására szeretné felhasználni, s mely ily áron a nemzettel újra azon szerepet szeretné eljárásztani, melyet Mária Terézia korában játszott. Nem sok ideje, egy 1848-iki miniszter³¹ röpiratot bocsátott közre ez álláspont védelmére. Ezen körülmény még szükségesebbé teszi, hogyha cseleksznünk, összes erőnkkel tegyük azt. Ezért elkerülhetlen szükség, hogy Kossuth álljon a mozgalom élére. Ő összpontosíthatja erőinket. Ő nélküle minden mozgalom tehetetlen lesz.

Cavour ismételt hangszulyozta, hogy tökéletesen érzi közleményeim fontosságát. Kért, hogy kézbesítem az expozé másolatát, s mondá, hogy ha valami közleni valóm lesz, írjak egyenesen neki. Bixio ur kézbesítendi leveleimet.

Megemlítem, hogy a beszélgetés közben *Cavour* azt is mondta: »Önöknek cselekvés előtt biztosítaniok kell Oroszország jóakarátát (*bonnes intentions*), mert most a törökre ne számítsanak. Az Ausztriával tart.«

É n : Nem gondolom, hogy jelenleg okunk lenne az oroszoktól tartani.

³¹ Szemere Bertalan.

Helfy.

Cavour: De figyeljenek arra, hogy az orosz olyan, mint a görög: nem igen tudni, mit gondol, akármit mond is.

Azt is emliteni akarom, hogy midőn az irat azon részét olvastam fel, melyben I. Napoleonról van szó, Cavour közbevágott: »Tökéletesen igaz.«

Bixio tegnap délben ismét látta Cavourt, s a gróf említette, hogy beszélgetésünk reá benyomást tett. Megvallom: reám is. De bennem azt a meggyőződést keltette, hogy nem tudom ki? eddig rendszeresen odaműködött, miszerint kormányzó ur mellőztessék.

Az expozé kért másolatát haladéktalanul elküldtem Cavour grófnak Bixio ur által, a kit felkértem, hogy leveletem, melylyel az expozét kísértem, jelenlétében olvastassa el Cavourral, s aztán szóval újra sürgesse, hogy a gróf szóljon a császárral kormányzó urról.

Megtette.

Cavour felelete bizonyítja, hogy fentebb említett benyomásom nem volt téves. Azt mondá: »Nem beszélhetek erről a császárral. Semmiféle lépést nem tehetek, mert kötelezettségeim vannak Klapka tábornok irányában. Meg kell várnom visszajövetelét. De megígérem, hogy határozott interpellációt intézendek hozzá. Az mit Kossuth ur iratában mond, s az, mit Szarvady urtól ez irat átadásakor hallottam, ezt kötelességem-mé teszi.«

Erre Bixio ujolag ismételte, hogy fontolja meg a gróf a dolgot, mert a helyzet valóban olyan, mint azt én neki előadtam.

Cavour erre ezt felelte: »De, őszintén, nem hiszi ön, hogy oly ember, mint Klapka, egy vitéz tábornok, ki hazája ügyét hiven és bátran védte, ki azt csak egy minden tekintetben tisztességes fegyverletétel után hagyta el, nem hiszi, hogy a hadseregbe nagyobb befolyással lesz, mint Kossuth?«

Bixio igen helyesen következőleg válaszolt: »Elég régi s őszinte barátságunk, hogy ön ne higgye, miszerint szándékom önnek udvarolni. Mondja csak, mit gondol: népszerűbb-e Olaszthonban ön (Cavour) mint Lamarmora tábornok? Tegyük fel, hogy egyrészt Lamarmora a katonasághoz felhívást intézne, másrészt ön azt mondaná: megcsaltak, nem tartották meg az ígéreteket. Nos, kinek szavára hallgatna az olasz nemzet inkább?«

Ez Cavourra benyomást tett.

Még egyet említek a köztem és Cavour közti beszélgetésből.

Cavour: Mi Turinban egy bizottságról beszéltünk, melynek Kossuth, Klapka, stb. volnának tagjai. Nem gondolja ön, hogy egy ily bizottság hatással lehetne az osztrák hadsereg magyar elemeire?

Én: Igen, ha Kossuth ur elfogadja. Mire számíthat ön e tekintetben a felől ön valószínűleg tájékozva van, de véleményem szerint veszélyes volna e hatást tulbecsülni. A magyar ezredek csakis akkor fognak tömegestől hozzánk állani, ha a nemzet már tényleg fegyverben áll az osztrák ellen.

Cavour nincs megelégedve a császárral. Ez olyformán van, mint egy adós, a ki nem tud fizetni. Cavour nem akar ráállani a lefegyverzésre. Már menni akart, de a császár megkérte, maradjon még holnap.

(Aláírva)

Szarvady.

XXVII. Kossuth - Szarvadyak.

- Megjegyzések a Cavourral folytatott beszélgetésre. -

London, 1859. ápril 2.

(Kivonat.) Jelentését, valamint eljárását, melyre vonatkozik, nagyon köszönöm. - Nagy lépés az előre, hogy a dolgok a fonák irányból helyes kerékvágás felé vannak terelve. Csak a következőket kell figyelmébe ajánlanom.

1. Nagyon kockáztatott dolog volt Cavour előtt azt helyezni kilátásba, hogy nincs magyar az emigrációban, a ki tíz ezer főnyi segédsereget elegendőnek nem tartana arra, miszerint vele a tengerparttól Magyarországra hatolni vállalkozzék. - Az osztrák gyanítja, hogy ha olasz háború lesz, a dalmát partok hosszában is megtámadtathatik. Ez a dolog természetében fekszik; a történelem is, a hadtan is reá mutat. Az osztrák tehát erősít mindenütt Fiumétől Kattaróig s ott már 30 ezer embert összpontosított. - Princzipiális térre kell szoritkozni s részletekbe most még nem ereszkedni. Háború esetén nekik szükségük lesz Magyarország közreműködésére, Magyarország pedig nem fog mozdulni, ha oda sereget nem küldenek. E mellett kell maradni. Ha ezt el nem fogadják, nem a szám vagy szállítási nehézségek miatt nem fogadják el, hanem mert nem akarják a magyar függetlenséget a háború koordinált céljául kitűzni, s magukat vele azonosítani; - ha pedig ezt elfogadják, meglehet ön győződve, hogy ha mi beérnők is tíz ezer emberrel, ők nem érnék be; s annyit küldenének, a mennyit a körülmények szerint szükségesnek tartanak, miszerint zászlójuk dicsőségét ne kompromittálják.

2. Cavournak azon mondása, hogy »sereget nem küldhetnek Magyarországra, hanem a románokkal kell megegyeznünk s Magyarország azon oldaláról cselekednünk,« egészen leleplezte azt miként szeretnék ugyan, hogy Magyarország felkeljen, mert habár leveretnék is, ez nekik hasznos diverzióul szolgálna, (s azért készek t i t o k b a n pénzt s fegyvert adni az emigrációnak,) de a magyar függetlenség ügyével magukat azonosítani nem akarják, még csak színét is szeretnék annak magukról eltávolítani, hogy forradalommal fognak kezdet. Arra számítanak, hogy ha felkelésünk erőre kap, az osztrák hajlandóbb lesz engedményekre Olaszországban, ha pedig leveretünk, ők mossák kezüket, nincsenek kompromittálva Európa előtt, - ők nem tehetnek róla, hogy a magyar fel akarta használni a háború alkalmát; szerencsére »a forradalom leveretett.«

Ohajtanám, hogy Bixio ur, ki Cavourral oly bizalmas lábon áll, adja értésére ez utóbbinak, miként én belátok kártyájukba s nem megyek bele a hálóba. - Érdek határoz. Vessenek számot érdekeikkel, de arról legyenek meggyőződve, hogy ha sereget nem küldenek, Magyarország nem fog felkelni. Erről jól állok.

3. Én nem kívánom azt, hogy nekem a császár írjon. Én hazámnak a megcsalás ellen biztosítását nem szavakban, nem írásban, hanem tényekben keresem.

4. A mit a köztem s Mazzini közt fennálló viszonyra nézve mondott ön Cavournak, az egészen helyes. - Én e viszonyt bizonyosan soha sem fogom desavouálni; hanem mint tényt említem, hogy Cavour nem jól van értesítve. Én soha sem voltam Mazzini lapjának egyik szerkesztője. Nevem nem szerepel, nem szerepelhet a munkatársaké közt. Viszonyom e lappal mindössze is annyiból állott, hogy Mazzini felszólításának engedve, irtam két cikket, vagyis inkább egyet két fejezetben, ily cím alatt »visszatekintés és kilátás.« De ez a jelen háborús kilátások előtt történt; a mióta a bonyodalmak megindultak nem irtam egy betűt sem, s nevem nem jelenik meg semmi névsorozatban.

Ha erre nézve Bixio ur szives lesz Cavour grófot felvilágosítani, nagyon lekötelezne, ha figyelmeztetné, hogy a Mazzinivali viszonyomra, mint valami komoly nehézségre hivatkozást különösnek találom, mert én ekkorig nem voltam szerencsés Piemont irányában magamat lekötelezettnek érezhetni. 1851-ben a turini kormány egyenesen elutasította egy angol ügynök által megkísértett közeledésemet; még szerződést is kötött dezertoraink kiadása végett az osztrákkal s azt nagy sajnálatomra végre is hajtotta. - Természetes, hogy a kormányoknál sehol sem látván kilátást hazánk felszabadítására, az európai forradalom szolidaritásában kerestem támaszt. Ok nélkül pedig viszonyát senki sem szakítja meg. - Fogjanak velünk kezét, segítsenek hazánk függetlenségét visszaszerezni s Mazzini maga is igen természetesnek fogja találni, hogy azzal fogok kezni, aki e célra segítséget nyújt. Hogy erre mindig kész vagyok, azt neki sokszor megmondtam.

Kossuth.

* * *

Emlékiratom megismertetésével annyi mindenesetre el lett érve, hogy mind Cavour gróf, mind Napoleon herceg s általa a francziák császára tisztába jöttek aziránt, miként Magyarországnak idegen célok végett pusztá eszközül felhasználhatására hiába számítanak, mert azt megakadályozni tehetségemben is van, el is vagyok határozva.

Sok változott azóta, Magyarországból Ciszlajthánia, - én belőlem pedig a hontalanságra kárhoztatottból kitagadott lett; - de még most is lelki megnyugvásomra szolgál a gondolat, hogy szülőföldemet az idegen érdekeknek áldozatául esés veszélyétől akkoron megmenthettem.

De ez csak negatív eredmény volt. A pozitív célnak, melyre törekvéseim intézve voltak, el vagy el nem érhetése felől mindaddig nem igen reméltem tisztába jöhetni, míg azon alapkérdés el nem határozatik, hogy kongresszus lesz-e s kongresszus által béke; - vagy pedig háború?

Ez pedig az utolsó perczig annyira bizonytalan volt, hogy még maguk az érdekllett felek sem tudták hányadán vannak.

A mint az ember most azon nyugalommal, melyet husz évi időköz magával hoz, a diplomáciai okiratokat olvasgatja, lehetetlen nem mosolyogni a felett, hogy ugyanazon dolgot minő különböző színben látták a különböző diplomaták; mennyire igaz, hogy diplomáciai körben nem szokás igazat beszélni, s mennyire nem jól tudták még maguk a legavatottabbak is, - még maga Cavour is, - hogy tulajdonképen mi fog történni.

Lord Malmesbury angol külügyér táviratilag értesítette *Loftus* lord bécsi angol nagykövetet márczius 31-én, hogy *Cavour* gróf oly féktelenül erőszakosan beszélt Párisban, miszerint kijelenté, hogy minden kongresszus daczára ő el nem áll a háborútól (he will have war in spite of the congress).

Sir James Hudson angol követ Turinban pedig ápril 3-ikáról azt írta főnökének, hogy *Cavour* nagyon »békés és engesztelékeny« érzelmekkel jött vissza Párisból; hogy biztosan reméli, miként a kongresszus sokat fog tenni (would go far) arra, hogy Olaszországban az elégedetlenség csillapodjék (tehát *sir James* szerint *Cavour* ép azon kongresszusban hitt és remélt, melynek még eszméjét is lelkéből gyűlölte, s melynek megakadályozására minden lehetőt elkövetett, aminthogy valóban meg is akadályozta), sőt *Hudson* még azon tudósítással is megörvendeztette főnökét, miként *Cavour* gróf »nagyon örvendett, hogy az angol tory-miniszterium a parlamenti reform kérdésében megejtett alsóházi szavazat folytán le nem mondott,« (már t. i. azon tory-miniszterium le nem mondásának örvendett, mely oly

határozott osztrák-barát volt, s melynek vezérelve az volt, hogy Ausztriának olasz birtokai sérthetlen szentség jellegével vannak felruházva, melyhez nyulni nem szabad!!)

Aztán hogy a hiteles diplomáciai tudósításokból semmisem hiányozzék, lord *Cowley* párisi angol követ értesítette főnökét ápril 5-én, miként a leghatározottabb biztosítékokat vette gróf *Walewskytől*, hogy Cavournak nem sikerült a francziák császáraját azon »határozatában« megingatni, hogy a béke fentartassék. - Ellenben *Cavour* márczius 29-ről ezeket írta *Lamarmora* tábornoknak: »az olasz kérdés hibák és szerencsétlen körülmények következtében oly rosszul lett bevezetve, a mint csak lehet. Majd megmagyarázom Turinban. Időközben ime benyomásaim:

A háboru kikerülhetlen.

Késleltetni fog legalább két hónapig.

A háboru nem csak a Pónál, hanem a Rhenusnál is lesz.

Miszerint a háborunak szerencsés eredménye legyen Piemontra s Olaszországra, a lehető legnagyobb erőfeszítésre kell készülnünk. A francziák akaratjuk ellenére (contre leur gré) belevive (entrainés) a háboruba, sohasem bocsátanak meg nekünk (Piemontnak), ha a vállalat terhének legnagyobb része az ő vállalkra esik. Jaj nekünk, (malheur à nous) ha egyedül a francziák által diadalmaskodunk. Általános háboru esetén csak úgy menthetjük meg hazánkat, ha jobban verekszünk mint ők, s ha nagyobb erőt állítunk fegyver alá, mint ők.«

Igy gondolkozott *Cavour*, bizony pedig sem általános háboru nem lett, sem a Rhenusra nem terjedt ki, sem két hónapig nem lett késleltetve, sem jobban (bár hasonlólag jól) nem verekedtek, mint a francziák, sem a legnagyobb erőfeszítést nem tették, sem több erőt nem állítottak fegyver alá (sőt távolról sem annyit állítottak), - - hanem az eredmény sem volt ám olyan, a minőt vártak. De a dologban a legkülönösebb az, hogy daczára a kötött titkos szerződéseknek, daczára a kiáltványoknak, melyek »az alpesektől az ádriai tengerig« ígértek felszabadítást az olaszoknak, és daczára a velünk való alkudozásoknak, melyek az osztrák hatalom végleges megtörésének szándokát sejtették: a háboru eredménye szórul-szóra az volt, egy hajszálnyival sem volt sem több, sem kevesebb, mint az, a mit *Mieroslawszky* lengyel tábornok *Irányi* Dániel barátomnak még 1858. december 7-én megmondott (lásd fentebb 87. lap). - Tehát egy lengyel számüzött többet olvasott a »személyes politika« végzetének könyvében, mint Európa összes diplomáciája! - - Így alakulnak a »nagy« események! Így iratik a történelem! És ily megbízható mesterség a diplomácia! »Soyons plutôt maçons,« szokta a franczia mondani: »Csapjunk fel inkább kőmivesnek!«

A háboru keletkezéséről az 1-ső fejezetben nyújtott vázlat feleslegessé teszi, hogy a háboru kitöréseig a politikai viszonyoknak napról-napra változott habzásai közben váltott levelezés előadását folytassam.

A háboru végre is kitört, hanem az említésre méltó, hogy a pohár kicsordulását egy oly csepp idézte elő, melytől azt várni alig lehetett volna.

Midőn az angol kormány egy perczig sem pihenő erőködéseinek már-már sikerült a kongresszus összejövetelének útjából minden akadályt elhárítani, *Cavour* gróf *Massimo d'Azeglio* őrgrófot április hóban Londonba küldötte.

Az angol külügyér azzal biztatta magát, hogy d'Azeglionak »specziális missziója« lehet valamely oly elfogadható (fair) javaslatot tenni Szárdinia részéről mely a nehézségek megoldására vezethet (*Malmesbury - Loftushoz* Bécsbe 1859. ápril 14.) s úgy látszik kissé restelte, midőn kisült, hogy bizony d'Azeglio semmi ily specziális misszióval nem volt megbizva,

hanem inkább csak amugy általában kívánt az angol kormány érzelmei felől biztos tudomást szerezni. (*Malmesbury - Cowleyhoz* Párisba 1859. ápril 21.) Hanem én úgy látom, hogy a turini küldött nem tartotta hivatásának feltárni az angol külügyér előtt, hogy tulajdonkép mit akar kieszközölni; mert neki feladata nem az volt, hogy béke felé terelje a dolgokat, hanem inkább az, hogy akadályokat gördítsen a kongresszus elébe, melynek összejövetelét az angol kormány nyomása már-már kikerülhetlenné tett. - És ez d' Azeglionak sikerült is. A dolog ugyanis akként állott, hogy a kongresszus összejövetelének főbb akadályát Ausztriának azon makacsul fentartott követelése képezte, hogy Szárdinia előzetesen fegyverezzen le. - E kérdés sokféle változatokon ment keresztül; - kölcsönös lefegyverzés Ausztria és Szárdinia részéről; - ez utóbbinak biztosítása megtámadtatás ellen; - általános lefegyverzés, Franciaországot is beleértve stb. - *Cavour* minden oldalról erősen szorongattatva, végre *Napoleon* herceg tanácsára (ki ez alkalommal is erős támasza volt a piemonti politikának a *Walewskiféle* politika ellenében) ápril 17-kén azt felelte: hogy elfogadhatná Franciaország példájára az általános lefegyverzés elvét, ha Szárdinia a nagyhatalmakkal egyenlő lábon vehetne részt a kongresszusban, - de e nélkül nem. - Az angol kormány ezt az akadályt is elhárítani törekedett, - azt hozván javaslatba, hogy Ausztria Franciaország és Szárdinia részéről »előzetes, általános, valóságos és együttes« lefegyverzés legyen; - hogy ennek végrehajtását hat biztos eszközölje, kik közül az öt hatalom mindenike, és Szárdinia is egyet-egyét nevezend; hogy mihielyt e bizottság összeül, az öt nagyhatalom nyissa meg a kongresszust, s kezdje meg a tanácskozást a politikai kérdések felett; - de az olasz államok képviselői (tehát Szárdiniáé is) hivassanak meg az eleve megnyitandott kongresszusban együtt ülni a nagyhatalmak képviselőivel, ép úgy mint a laibachi kongresszuson történt 1821-ben. - Ez ápril 19-én hozatott javaslatba. És volt dolga a távirdának »les télégrammes se succédent avec rapidité« - mint *Pelissier* (Malakoff) magát kifejezte. - A francia kormány a javaslatot nyomban (20-án) elfogadta; s erős nyomást gyakorolt Turinra is. Meg kellett magát adnia; de volt még egy reménysugár. - Piemontban vagy tizenkétezer önkéntes volt fegyver alatt Olaszország minden részéből. *Cavour* utasította d' Azeglio őrgérfot, iparkodjék az angol kormányt »kapacitálni«, hogy ezt a tizenkétezer embert a katonai fegyelem alól feloldva, máról holnapra a kövezetre dobni annyit tenne, mint a forradalom vészharangját meghuzni Olaszországban. Ez nem politikai kérdés; ez a közrend és nyugalom kérdése; - hát ezeket nem lehet a lefegyverzésbe befoglalni? - Az angol kormány »kapacitáltatni« hagyta magát. Megírta »kategoricze« Bécsbe, hogy ezt a lefegyverzési részletet nem tanácsolhatja Szárdiniának. Ez olajat öntött a bécsi udvar boszut forraló indulatának tüzéire. - Ő nem ül egy asztalhoz Szárdiniával. Neki Szárdinia feltétlen lefegyverzése kell. Az önkénteseket el kell bocsátani. Ő ezt követeli. - Elküldte az ultimátumot Turinba - - és kongresszus helyett lett háború.«

Mialatt béke és háború a sors mérlegében libegtek, valahányszor háború felé hajlott a valószínűség, közeledéseket tapasztaltam. Kérdések tétettek, hogy mit csinállok? hajlandó volnék e ezt s amazt megtenni? nem akarnám-e jegyzékbe foglalni kívánataim részleteit? Az érintkezések *Napoleon* herczeggel *Bixio* által folytonosak voltak, ki a fordulatok felől *Szarvady* útján folyton tudomásban tartott, s viszont általa nézeteim felől értesítve lőn. Ápril 29-én a herczeghez menvén, Teleki Lászlót és Klapka tábornokot a váróteremben találta. Teleki miután Klapkával magyarul pár szót váltott, e szavakkal fordult *Bixiohoz*: »véleménykülönbségeinknek végök van, s tökéletesen készek vagyunk Kossuthal együtt működni.«

Bixio feleletül sok szerencsét kívánt, s be menvén a herczeghez, interpellálta, megfontolta-e a magyar dolgokat, s nem találja-e az időt elérkezettnek, hogy Kossuth Párisba meghívassék?

A herczeg a legmelegebb rokonszenvvel nyilatkozott Magyarország felől; igen közel látta lenni az elhatározó pillanatot, de még nem szólhat oly bizonyossággal mint kívánja, mert nem csak azt óhajtja mondhatni, hogy minden erőködéssel azon van, miszerint Magyarország

érdekei is felkaroltassanak, hanem azt is, hogy a császár mennyire hajlandó menni; s e felől teljesen bizonyosat még nem mondhat.

Ez ápril 29-én történt, s Napoleon herceg jóindulatu érdeklődésének eredménye az volt, hogy május 3-án *Teleki* László, *Klapka* György, *Bethlen* Gergely és *Puky* Miklós Párisból Londonba jöttek.

Teleki és *Klapka* tudtomra adták, hogy Napoleon herceg által, a császár tudtával és megegyezésével, - meg vannak bízva engem megkérni, mennék személyes értekezés végett Párisba.

Megbeszéltem barátaimmal a feltételeket, melyeknek alapján hazánknak a háboruban részesítése felől a francia hatalommal egyezkedni kész vagyok.

Barátaim egyetértettek nézeteimmel.

A meghívást elfogadtam.

Még aznap este együtt utnak indultunk Páris felé.

Ihász velem jött.

George Brown név alatt utaztam. Meg voltak téve a rendelkezések, hogy utamban kutatásokkal, nehézségekkel ne találkozzam.

HARMADIK FEJEZET.

Kossuth utja Párisba. - Értekezés Napoleon herczeggel s III. Napoleon császárral. - A magyar nemzeti igazgatóság első ülésének jegyzőkönyve.

Kossuth két levele nejéhez.

1.

Páris, 1859. május 4.

Kedves lelkem, angyalom!

Keserves tengeri utunk volt. Amerikai összes tengeri utunk nem kínzott meg oly keservesen, mint ez a kétórai ut. Még ma este sem vagyok jó rendben. Azonban egy éji alvás majd rendbe hoz mindent.

De volt más kontretempsünk is. Utlevél nélkül jövőn, szükség volt a passzusvizsgálónak annyit mondani, hogy én vagyok az a George Brown, a ki iránt rendeletet kellett kapnia. Kapott is, s nem is mert felnézni, hanem fejet hajtva mondta: »Bien, bien, connais«, - s mentünk. De nem akartam, hogy ezt mások hallják, azért utolsóknak maradtunk a jelentkezéssel, midőn a többi nép átment a vizsgálaton. Időközben a vonat elment, s mi Calaisban maradtunk; csak ma reggel 8 órakor indulhattunk, ide este 5-kor érkezünk, 6-ra vergődtünk helyre. - Klapka és Teleki átöltözvén, mindjárt mentek a Palais Royalba, de már ebédelték, s így a mai nap elveszett. Csak holnap reggel tudom meg mikor beszélhetek én az illetőkkel.

Most 11 óra van, megyek aludni; nem zavar álmomban a most érkezett hír (nem tudom: hiteles-e?), hogy a francziák avant-garde-ját megverték s Bourbaki tábornok elesett.³² - Annál nagyobb szükség lesz a magyarra.

Tisztában vagyok magammal a feltétek iránt.

Téged kedves angyalom, szívem egész szerelmével kérlek, emeld föl lelkedet a körülmények színvonalára; fontold meg, hogy ha tette kerül a dolog, csak oly feltétek alatt kerül, mely egész mult életünk legvérmesebb reményeit tulhaladja, s hogy előítélet nélkül szabad hinnünk, miként valamely rendeltetésnek kell kötve lenni igénytelen életünkhöz, melyet az események folyama annyi viszontagságokon keresztül ily csodálatos viszonyba vezetett. Tartson fel e hit, s annak tudása, hogy nincs szivedben oly érverés, mely az én szívemben végig nem lüktetne.

Csókollak ezerszer lelkem, angyalom, s csókolom gyermekeimet. Jó éjszakát kedveseim.

Lajosod.

³² Hamis hír volt. B o u a t tábornok (nem elesett, hanem) halt meg Susában.

2.

Páris, 1859. május 5.

Éjfél után két óra - most jövök a császártól. Közel két óráig tartott az értekezés; rajtam kívül csak a herceg volt jelen. Nem tartom tanácsosnak: írni, mit s mikép. Elmondom. Szombaton indulok vissza hozzátok kedveseim; reggeli, vagy csak az esti hajóval mehetek-e? még nem tudom, mert még holnap a herceghez megyek 3¹/₂-kor s még némely rendelkezni valóim lesznek.

Egyben biztos lehetsz: nem tágitottam s nem tágitok. Vagy nem lesz meg a dolog, vagy úgy lesz, hogy te is azt mondandod: de már így csakugyan jól van a dolog.

Nem gondolnád: az e g y e t l e n nehézség nem a feltételekben, hanem az angolban van. E nélkül minden úgy menne, mint a vajás kenyér.

Pulszky készüljön dolgaival; alkalmasint keletre fog menni egy időre.

Most pedig lefekszem, mert reggel 7 órakor már Bixio lesz nálam; ámbár fenmaradhatnék, mert képzelheted, hogy nem alhatnám.

Öllelek forró szeretettel.

Lajosod.

* * *

A levélben nem közölhetett értekezések leírása itt következik:

Párisi utam 1859. május 3-8.

Előleges értekezés Napoleon herczeggel május 5-én.

Teleki Lászlóval és Klapkával a délelőtti órákban mentem a herceghez. A szokásos udvariaskodások kölcsönös kicserélése után helyet foglalván, a herceg köszönetet mondott nekem a császár nevében is, hogy meghívásuknak engedtem; kinyilatkoztatta, hogy a háború az osztrák ellen komoly horderejű határozat; a császár óhajtja, hogy a magyar nemzet ez alkalmat függetlenségének visszaszerzésére felhasználja, s ebben segítségünkre is akar lenni; tehát beszéljük meg a dolgot tartózkodás nélkül; ismertessem meg nézeteimmel: hajlandó vagyok-e e cél végett közreműködni és minő feltételek alatt? Ő jelentést fog tenni értekezésünk felől a császárnak; óhajtja, hogy jelentésének tárgya olyan lehessen, miszerint a császár magát indítatva találhassa engem személyesen biztosíthatni, hogy nézeteimet elfogadja. Kér: legyek meggyőződve, hogy ő (a herceg) hazám ügye iránt a legmelegebb rokonszenvvel viseltetik s hogy szerencsésnek fogja magát érezni, ha a derék magyar nemzet javára a császárral egyetértésünket közbenjárásával előmozdithatja.

É n: Hálával fogadom herczegséged nyilatkozatát s köszönetet mondok a rokonszenvért, melynek hazám iránt kifejezést adni méltóztatott; én erre nagy becset helyezek, mert a rokonszenv ily helyről hazámra áldássá válhatik. Hanem engedje herczegséged reménylenem, miként egyet fog velem abban érteni, hogy politikában végre is érdekek határoznak; én tehát arra helyezem a fősúlyt, hogy miután a császár jónak látta az olasz kérdést, mely annyi nyugtalanság kutforrása, felkarolni s az olasz nemzetiség kiolthatlan legitim vágyainak kielégítése végett magát háborúra határozta el az osztrák ellen: a császár e nemes vállalatánál érdekeink találkoznak, - ellenségünk közös. Ha a császár hathatós segítségével a magyar

nemzetnek lehetővé teszi, hogy népjogellenesen félbeszakított függetlenségi harczát újból fölvehesse, ez által a saját háboruját érezhetőleg megkönnyíti s győzelmét a chanceok fokáról a bizonyosság fokára emeli, Magyarország függetlenségével pedig a célnak, mely végett magát háborúra határozta, állandóságot szerez, mert ha az osztrák kiűzetik is Olaszországból, nincs kétség benne, hogy kedvező alkalommal oda visszatér, ha Magyarországnak ura maradván, annak erejével saját nagyraevágó céljaira rendelkezhetik. Magyarország függetlensége Olaszország függetlenségének Ausztria ellenében épugy szükségszerű komplementuma, garanciája, mint Magyarország függetlenségi harcza az Olaszország függetlenségeért vivandott harcznak leghatályosabb segítsége. Én ez érdektalálkozást tekintem kiindulási pontnak, de épen azért csak azon esetben lehet reményem herczegségeddel és a császárral egyetértésre jutni, ha az iránt kellőleg biztosítatom, hogy a császár politikájában Magyarország nemcsak mint eszköz, hanem mint cél - mint koordinált cél - is helyet foglal. Mielőtt tehát további fejtegetésbe bocsátkoznám, engedje meg monseigneur! hogy felvilágosítást kérjek a felől: hogy mik a császár szándokai (quelles sont les intentions de l'Empereur) Magyarországra nézve?

Herczeg: A császár szándoka az, hogy Magyarország független állammá legyen. Más szándoka nincs. Tiszteletben kívánja tartani a magyar nemzet souverain jogát: magáról rendelkezni. Belügyeibe nem akar avatkozni, csak egyet kíván kikötni: azt, hogy ne állítsanak köztársaságot, hanem maradjanak az alkotmányos monarchiánál. Ezt, miután monarchákkal egyezkednek, szövetkeznek, remélem, természetesnek fogja ön találni.

Én: Nagyon természetesnek találom. Különben is az alkotmányos monarchia egészen meg egyezik nemzetem hagyományos érzelmeivel. Magyarország egész multja monarchikus s egy ezredéves történelem mély nyomot vés a nemzet jellemébe. Én magam republikánus vagyok, de mindennekfelett hazafi vagyok. Hazámat fölibe helyezem elméleteimnek. Én azt gondolom: az érdekeket nagyságuk szerint kell sorozni. A magyar kérdés nemzeti és állami lét vagy nemlét kérdése. Ez a főérdek, mely minden mást dominál. A kormányforma másodrendű tekintet. E nézet által vezéreltetve, én 1849-ben magam hoztam javaslatba: tegyük bele a függetlenségi nyilatkozatba, hogy a kormányforma végleges megállapításánál az európai helyzet exigenciáihoz fogunk alkalmazkodni. Ezt a nemzet egyhangulag elfogadta. Az európai helyzet exigenciája, s különösen az, hogy monarchákkal szövetkezünk, határozottan az alkotmányos monarchiára utal. Én tehát a császár e kikötését minden rezerváta nélkül elfogadom, s biztosíthatom herczegségedet, hogy nemzetem is el fogja fogadni közértelemmel. Hanem, miszerint irányt adhassunk a közvéleménynek hazánkban, óhajtanám tudni ki az, a kinek magyar királylyá megválasztatása a császár tetszésével leginkább találkozónék?

Herczeg: A császár ezt egészen tetszésükre bizza. Neki nincs e részben semmi speciális óhajtása.

Én: Nekünk természetesen eszünkbe sem juthat a magyar koronáról rendelkezni akarni. Nincs hozzá jogunk. Hanem én ismerem nemzetemet. Tudom, hogy a háladatosság jelleméhez tartozik. S minthogy, ha mostani egyezkedéseink folytán Magyarország függetlenné lesz, ezt a császár pártfogásának, ezt viszont herczegséged közbenjárásának fogja köszönhetni, nem tartózkodom azon meggyőződésemnek adni kifejezést, hogy nemzetem herczegségednek fogja Szent István koronáját felajálani.

Erre a herczeg, ki velem szemben ült egy asztalkánál, felállott székéről, mélyen meghajtá magát s ezeket mondá:

»Mélyen érzem e megtiszteltetés becsét s igen nagyon köszönöm. Hanem kérem önt, ne legyen erről szó közöttünk s ne említse ezt ön a császár előtt sem, ha majd vele szólni fog. Mi Bonaparték sokat tanultunk nagybátyánk történetéből. Megtanultuk nemcsak azt, hogy mit kell, hanem azt is, hogy mit nem kell tennünk. Ez utóbbiak sorába tartozik az is, hogy házunk

tagjai ne foglaljanak el idegen trónusokat, mert ez európai koalíciókat idézhetne fel ellenünk. És engedje ön kimondanom, hogy a francia császári trónus olyasvalami, miszerint azt még szent István fényes koronája miatt sem lehet családunknak kedve kockáztatni.³³ Hát ne legyen erről szó közöttünk. Hagyjuk annyiban. Menjünk a dolgok praktikumára. Mondja meg ön, mit kíván? mire van szükségük, miszerint a magyar nemzetet fegyverbe állíthassák s az olasz háború alkalmát függetlenségi harcuk újbóli felvételére felhasználhassák?»

Én: Tehát jó. Engedelmeskedem hercezséged akaratának. Hagyjuk a jövőendő gondját a jövőendőnek. Menjünk a dolgok praktikumára.

Engedje meg, monseigneur! hogy a helyzet tisztázása végett bevezetés gyanánt állásomat konstataljam.

Multam, azt hiszem, eléggé ismeretes hercezséged előtt is, miszerint ne legyen szükségem azon állításomat indokolnom, hogy az én hozzájárulásom nélkül emeute-öket lehet megkísérteni - csakis megkísérteni - Magyarországon, hanem a népet akként felkelteni, hogy felkelése általános nemzeti forradalom erejével bírjon, nem lehet. Ez a multaknak természetes következése, melyen én ha akarnám sem változtathatok és következése annak, hogy a míg én élek s magam magamat politikailag vagy erkölcsileg nem nullifikálom, Magyarország függetlenségének ügye az én nevemmel és személyemmel annyira azonosítva van és marad a magyar nép érzelmeiben, hogy, ha az én hozzájárulásom nélkül szólíttatnék fel a magyar nemzet forradalomra, a felszólítás minden bizonnyal kétkedéssel és bizalmatlansággal találkozna a tömegeknél; a nép azt mondaná: gyanús dolog ez, mert ha jó volna, Kossuth részt venne benne; várjuk be, hogy mit mond hozzá ő.

Hogy a helyzet ilyen, arról meg vannak győződve jelenlevő barátaim is, kik hercezségeddel és a piemonti kormánnyal az érintkezéseket inicziálták s nem gondolok csalatkozni, midőn azon feltevésnek adok kifejezést, miként a helyzet felismerésének köszönhetem azt is, hogy nekem, ki előtt a kontinens ekkorig zárva volt, most itt Párisban hercezségeddel értekezni szerencsém van.

Császári fenséged csak igazságot fog nekem szolgáltatni, ha ténynek venni méltóztatik, hogy nekem semmi személyes céljaim nem lévén, én e helyzetet nemcsak nem ambicionálom, sőt a hozzákötött nagy felelősségnél fogva igen súlyos tehernek tekintem. De mint becsületes hazafi kötelességemnek tartom annak elfogadásától nem vonakodni, mert akként vagyok meggyőződve, hogy míg valaki másnak alkalma nem nyílik engem a nép bizalmában remplászirozni, senki más nem tömöríthet annyi erőt a függetlenségi zászló körül, mint a bizalomnál fogva, melylyel a nép megtisztel, én tehetem.

Ezeket a helyzet konstátálása végett előrebocsátva, nem szükség indokolnom azt, hogy e helyzet reám igen nagy felelősséget hárít. Ha valakinek a világon, nekem bizonyára nem szabad nemzetem vérével és sorsával könnyelműen játszani. Irtózatos gazság volna tőlem, ha én hontalanságom természetes aspirációinak engedve, a magyar nép bizalmával visszaélnék s hazámat bajba sodornám. Nekem elengedhetlen kötelességem, az oly igen sokat szenvedett s folyvást szenvedő nemzetet megóvni attól, hogy céltalanul oly mozgalmakba sodortassék, melyek csak szenvedéseit növelhetnék, s egy sikertelen felkelés által jövődjét hosszú időkre, talán örökre kompromittálnák. Nekem csak azon esetben szabad Magyarországon forradalom előidézéséhez hozzájárulnom, ha jó lélekkel azt mondhatom a nemzetnek: ime oly helyzetet, oly chanceokat biztosítottunk számodra, hogy hazánk függetlenségének kivívása csakis a te saját elhatározásodtól függ.

³³ Lásd a fejezet végén az ide vonatkozó jegyzéket.

Ebben velem Teleki és Klapka barátaim tökéletesen egyetértenek. S azért császári fenségednek azon kérdésére: mit kívánunk? mire van szükségünk, miszerint nemzetünket felszólítsuk és reábirjuk, hogy az osztrák elleni háborúhoz függetlenségi harcának megnyitásával hozzájáruljon? - én úgy magam, mint jelenlevő barátaim, az összes magyar emigráció, sőt a magyar nemzet nevében is ezt adom feleletül: miként nekünk mindenekelőtt és mindenek felett materiális garanciákra van szükségünk, hogy Magyarország felkeltésével nem pusztán taktikai diverzió céloztatik a végett, hogy az osztrák ereje megoszlattassék s ez által a győzelem Olaszországban megkönnyíttessék; biztosítékokra van szükségünk, hogy mind a császár, mind Viktor Emánuel király Magyarország függetlenségét e háborúnál az olasz céllal koordinált célnak fogadják el s ez elfogadást isten és világ előtt tetteleg konstatálják; biztosítékokra van szükségünk, hogy ha ez alapon Magyarország az osztrák ellen fegyvert fog, nem fog cserben hagyatni s győzelem esetében Olaszországra nézve béke nem fog köttetni a nélkül, hogy Magyarország az osztrák ház uralma alól kivételnek s független állammá tétetnék.

Mi ezeknek biztosítását »conditio sine qua non«-nak tekintjük s elengedhetlen hazafiui kötelességünknek tartjuk herczegséged előtt változhatlan elhatározásunk gyanánt kijelenteni: hogy csak e feltétel alatt ajálkozhatunk közreműködni, miszerint a magyar nemzet az osztrák elleni háboruban részt vegyen.

Ha e biztosítékokat a császár nem vélné megadhatni, szivünk vérzeni fog a felett, hogy e gondviselészerű alkalmat hazánk javára felhasználnunk nem engedtetett, de számkivetésünk homályába visszatérve azon tudatban fogunk vigasztalást keresni, hogy ha nem használhattunk is hazánknak, legalább megóvtuk attól, hogy idegen célok végett szenvedésekbe, szerencsétlenségbe sodortassék.

Teleki és Klapka kijelentették, hogy előadásommal tökéletesen egyetértenek.

Napoleon herczeg, ki feszült figyelemmel és szembetűnő megindulással hallgatott, kis szünet után ennyit felelt: el kell ismernem, hogy ez érzelmek önök hazafiságának becsületére válnak, hanem emlékeztetem önöket, miként már kijelentettem, hogy a császárnak határozott szándokában van az, hogy e háboru Magyarország függetlenségére is vezessen; és azt gondolom, hogy ha a császár önt ez intervencziója felől személyesen is biztosítandja, ebben megnyugvást találhatnak.

Én: Bizonyosan találnánk is, ha csak mimagunkról volna szó: teljes megnyugvással tennénk le sorsunkat a császár kezeibe. De itt hazánkról van szó. Nekünk hazánk érdekeivel kell számolnunk, s ezekkel számolva, nekünk tényekre van szükségünk, melyek alapot nyújtanak nemzetünknek arra, hogy a mi megnyugvásunkban osztozhassék. Nekünk nagy örömünkre válik egy oly hatalmas uralkodó részéről, minő a francziák császára, e szándok felől magunkat biztosítatva látni, hanem lehetetlen hogy eszünkbe ne jusson, hogy Magyarország szabadságharczi történelmében a Tuillériák ily jóakaratu intencziói már más időkben is előfordultak, de valóításuk elmaradt; nem mintha a szándok nem volt volna őszinte és határozott, hanem mert valóításukra a közbejött viszonyok kedvezőknek nem ítéltettek. - Ez most is megtörténhetnék. Az események fordulatait senki sem láthatja előre. De hazánkra nézve nem csak jelenét súlyosító, hanem egész jövődjét is irtózatossan kompromittáló szerencsétlenség volna, ha ezen intencziók alapján forradalmat kockáztatna, s azután, miután ez már visszavonhatlanul megtörtént, a körülmények akként alakulnának, hogy a császár nem találhatná tanácsosnak magát ez alkalommal nagylelkű szándokának valóításába engageálni. Ő feltségétől függ megítélni, vajjon magát e valóításba engageálhatja-e; mi csak annyit kívánunk, de ezt kötelességünknek is tartjuk szorgalmazni, hogy a magyar forradalom inicziálása csak úgy s csak akkor vétessék tőlünk igénybe, ha és a mikor a császár nemzetünk iránt táplált nagylelkű szándokainak valóítására az időt elérkezettnek ítélvén, nem talál nehézséget

abban, hogy azokra nézve, miket emliteni szerencsém volt, hazánknak a kellő biztosítékokat megadhatta.

Herczeg: És mik azok a biztosítékok?

Én: A biztosítékok, melyekhez ragaszkodni elengedhetlen kötelességünk, a következők:

1. A francia császári zászló kibontása magyar földön, oly számú francia hadsereg kíséretében, a minőt a császár e zászló hadi becsületének biztosítására szükségesnek ítélend.
2. E zászló és sereg megjelenésével kapcsolatban egy proklamáció közzététele a császár nevében a magyar nemzethez, melyben a császár kijelenti, hogy az osztrákkal háboruban lévén, s a magyar nemzetet szövetségeseül fogadván, mint barát és szövetséges küld hadsereget Magyarországra a végett, hogy a magyar nemzetnek segítségére legyen az 1849-iki függetlenségi nyilatkozatot érvényesíteni, melyet, - ha fogantja népjogellenes intervenczió által ideiglenesen felfüggesztetett is, a francziák császára, ki dicsőségének tartja, hogy saját trónusa is a népsouverainitás elvén alapszik - teljes jogérvényben fenállónak ismer el, mint-hogy a magyar nemzet egy dicsőséges harcz után, mely független államéleti képességét fényesen kitüntette, népsouverainitási jogával élve, az osztrák házat trónvesztettnek s Magyarországot független államnak közakarattal kijelentette s e jogérvényes határozata semmi ellenkező nemzeti határozat által nem lett megváltoztatva.

Ezek azon biztosítékok, monseigneur! melyeket mi közreműködésünk elengedhetlen feltételének ismerünk. Hanem biztosíthatjuk is herczegségedet, hogy ha e biztosítékok nemzetünknek megadatnak, mi, kik a francia zászló és hadsereg pártfogása alatt lépnénk hazánk földére azon sereggel, melyet időközben a magyar emigrációból, magyar hadifoglyokból és szökevényekből Olaszországban alakítandunk, ha reá engedelmet, módot és segítséget nyerünk, s a császár proklamációjára támaszkodva hívánk fegyverre nemzetünket, kis idő alatt (nekünk van egy kis tapasztalásunk a gyors szervezkedésben) pár százezer emberből álló vitéz, lelkesült hadsereggel, s annak háta mögött egy egész nemzettel fogunk a császár győzelmére a közös ellenség ellen mondhatom: döntő súlyllyal közreműködni; azt nem is említve, hogy nemzetünknek ily alpra fektetett felkelése disszulucziót vinne be az ellenség soraiba.

E biztosítékok mellett nyugodtan néznénk minden lehető esély elé nemcsak azért, mert a francziák hatalmas császára és olasz szövetségese e szerint isten és világ előtt a magyar függetlenségi ügygyel identifikálva volnának, a mi nemzetünket bámulatos erőfeszítésre lelkesítené, egyszersmind harczunkat ipso facto a népjog oltalma alá helyezné, hanem azért is, mert ily módon - de csakis ily módon - nekünk lehetővé tétetnék Magyarországot kis idő alatt oly állásba helyezni, miszerint nemzetünk elmondhatná: jöjjön a minek jönnie kell, sorsomnak ura vagyok.

Még csak egyet, monseigneur! Mi proklamációnkban, melyet a császár proklamációjára hivatkozva kibocsátanánk, természetesen tudtára adnók a nemzetnek, hogy addig, míg a nemzet kormányt alakít, (a mire fel is hívnök,) az ország kormányzatát, annak elnöklete alatt, kit a nemzet függetlenségi nyilatkozatában kormányzójává választott, egy bizottsági testület veszi kezébe; a dolgok gyakorlati oldalát tekintve, nagyon kívánatos volna, ha, propoziczióink elfogadása esetére erről a császári proklamációban is említés tétetnék.

Herczeg: Ez, feltéve, hogy propoziczióik elfogadtattak, czélszerűnek, sőt szükségesnek látszik. Csak meg kell jegyeznem, miként a császár nem szeretné, hogy valami nagyobb bizottsággal legyen dolga: az ügynek konfidenciális téren kell maradni, tehát számítok reá, hogy csak hármukkal lesz dolgunk. Van-e még valami kívánnivalójuk?

Én: Nagy megnyugtatónkra szolgálna tudni, hogy most külintervencziótól nem kell tartanunk.

Herczeg: Azt hiszem nem. Orosz intervencziótól bizonyosan nem. Erről gondoskodva van. Ezt pozitíve mondhatom.

Én: A többi, a miért még esedeznünk kell, az anyagi segély: pénz és fegyverzet rovatába tartozik. Mi szegény hontalanok vagyunk, e helyzetünkben nem fordulhatunk a pénzpiacához. Ha a császár az általam jelzett alapon nemzetünket a háboruban részeltetni magát elhatározza, azt gondolom maga is kíváncsnak fogja találni, hogy a cselekvés terére minél később léphessünk. Meg kell vallanom, hogy nekünk nemcsak a végett van pénz- és fegyverzeti segítségre szükségünk, miszerint idekүн szervezkedhessünk, hanem otthon a majdan felhívásunkra alakulandó nemzeti hadsereg felfegyverzése s első időbeni ellátása végett is a császár kegyére lennénk szorulva addig, míg hazánk resourceaival rendelkezhetünk. A nyerendő segítség természetesen nemzeti adósságot képezne, melynek elintézése a détaillokra tartozik. E tekintetben tehát magunkat a császár kegyére bízva (nous remettons a la bienveillance de l'Empereur), még csak azt akarom megemlíteni, hogy az előkészületek sikeresítése végett a császár pártfogására nemcsak Piemontban, az adminisztratív közegek netaláni nehézségével szemben lehet szükségünk, hanem hazánk délkeleti szomszédságában: Szerbiában s Moldva-Oláhországban is, a minek ránk nézve rendkívüli fontosságát nem szükség herczegséged előtt fejtegetnem.

Herczeg: Ha a fődolog iránt egyetértés lesz, azt gondolom a többi nem fog nehézséggel találkozni. Én tehát azonnal jelentést teszek a császárnak értekezésünk felől. Nem kell mondanom, hogy jelentésem nemcsak hű, hanem rokonszenves is legyen. Ha a császár hajlandó lesz az ön nézeteit elfogadni, ez esetben bizonyosan szólni kívánand önnel, s ha igen, ez még alkalmasint ma éjjel lesz. Hol lesz ön található?

Én: Kiss Miklós ezredesnél a St-Dominique-utczában ebédelek s töltöm az estét; ott fogom várni herczegséged parancsát.

Herczeg: Tudom hol lakik Kiss ezredes. Ha a császár szólni kívánand önnel, elmegyek önért s magam fogom a császárhoz bevezetni.

Ugy is történt. Éjjeli 11 óra tájban a herczeg értem jött (nemeskéri) Kiss Miklós ezredeshez s a Tuillériákba hajtottunk. A zászló-troféákkal feldiszitett teremben, mely a császár dolgozó szobájába nyílik, a herczeg néhány lépéssel előre sietett, hogy bejelentsen. A császár azonnal az ajtóig előmbé jött, kezét szorított szívélyesen, elmondta a szokásos »charmé de faire votre connaissance«-t, leültünk mindhárman (a császár, a herczeg és én), kiadatott a rendelet az ajtónállónak, hogy senki se háborgasson és - beszélgettünk közel két órán át.

Értekezés III. Napoleon császárral.

1859. május 5-én éjjel.

A császár azon kezdte a beszélgetést, miként én tán még most is neheztelek reá azért, hogy midőn Ázsiából visszajöttem, Marseilleből Franciaországon végig utaznom nem engedett. Kért: higgyem el, hogy az neki neheze esett, de kénytelen volt tenni, mert akkor oly általános volt az izgatottság, hogy tán százezerek tolakodtak volna sarkamba, mikorra Párisig érek s akadtak volna, a kik ezt kellemetlen zavargások előidézésére felhasználni megkísérlik.

Biztosítottam a császárt, hogy én azt a kis kellemetlenséget rég elfelejtettem, az hazámat nem érintette, mindössze is csak nekem okozott egy kis tengeri betegséget; az én hibám, miért

vagyok oly rossz tengerész. Minthogy multakról van szó, szabadságot veszek magamnak megemliteni, miként ennél nekem sokkal inkább fáj az azon reményeim meghiusulása, melyeket mint hazafi az utóbbi keleti háborúhoz kötöttem. Hanem e »desappointement« a múlté, a jelené a remény, hogy a mi akkor meg nem történt, a szembetűnő érdektalálkozás folytán talán most megtörténhetik s esedezem is a császárnak, méltóztassék meggyőződve lenni, hogy ha ő felségében szegény szenvedő hazám megmentőjét lehetend szerencsém tisztelni, nemcsak az én részemről, hanem minden magyar részéről is a legőszintébb hála teljes odaadására minden körülmények közt bizton számithatand.

C s á s z á r: Teljes szivemből kívánom, hogy ön hazafiúi óhajait valósíthassam. Szándokom megvan s biztosítom önt, hogy minden tehetséggel rajta leszek, miszerint megtörténhessék, a mit ön óhajt. Hanem sok függ a körülményektől. Ezekkel a politikában számolnunk kell. A herczeg nekem jelentést tett az ön nézetei felől. Akként értettem, hogy ön Magyarországnak a háboruban részeltetését két feltételhez köti; az egyik az, hogy én a háborút a Pó partjairól a Duna és Tisza partjaira kiterjeszszem, a másik az, hogy seregeimnek a magyar földön megjelenését egy proklamációval kísérem, melyben Magyarország 1849-ki határozatára hivatkozva, az ön nemzetét mint barát és szövetséges felszólítom, hogy függetlenségi nyilatkozatát érvényesítendő, a közös ellenség legyőzésére fegyvert fogjon. Jól fogom-e fel ön nézeteit?

É n: Igenis sire! tökéletesen, s meg vagyok győződve, hogy ő császári herczegsége sokkal hivebb tolmácsa volt felséged előtt indokaimnak, melyek e határozatra vezettek, mintsem hogy azokat ismételnem szükséges legyen.

C s á s z á r: Nem is szükséges. A herczeg önnek hű tolmácsa volt; több volt: szószólója volt, »il a plaidé votre cause chaleureusement.« Én méltánylom az ön indokait. Gondolkoztam a dolog felett. A mi a proklamációt illeti, ebben, ha a másik: a seregküldés megtörténhetik, nem igen látnék akadályt. A dolog nincs precedens nélkül házam történelmében (az asztalhoz lép s arról egy pergament-tekerceset veszen kezébe). Itt van a proklamáció eredetije, melyet nagybátyám a magyar nemzethez intézett 1809-ben. Ismeri ön?

É n: Hogyne! Jóformán könyv nélkül tudom: »L'empereur d'Autriche, infidèle à ses traités, méconnaissant la générosité.....

C s á s z á r: Valóban így van. Ön jó emlékező tehetséggel bir. - Tehát precedensem van, s azon fen nem akadok, hogy ezen proklamációnak akkor nem volt sikere. A körülmények másfélék voltak. Az, a mi 1848-49-ben történt, a szituációt egészen megváltoztatta s én oly magyar hazafiak által lennék támogatva, kikben nemzetük bizik. Nagybátyámnál ez hiányzott. Hát ezt a pontot mint elintéztet tekinthetnők, ha az első: a seregküldés kérdése nem forogna fen, melytől amaz természetesen feltételezve van. Hanem már erre nézve meg kell vallanom: nagy akadályok állnak utamban. A legfőbb akadály Anglia. A most kormányon levő tory-minisztérium határozottan ellenséges indulatot tanusít vállalatom iránt, még magát az olasz ügyet illetőleg is. Az 1815-iki egyezményekbe kapaszkodik, melyeket mások is, de bizony én magam is meglehetősen összetépdeltünk. Hiszen azok proskribálták a Napoleonokat. S én itt vagyok. Hanem hát ürügynek jók, hogy a rosszakaratot fedezzék. Képzelteti ön, hogy ha már Olaszországra nézve is így viselik magukat, mit nem tennének, ha a háborút a Dunához is kiterjeszteném. Hisz ez annyit tenne, mint az osztrák házat a nagyhatalmak sorából definitive kitörölni, az angol kormány pedig nagyon ragaszkodik ahhoz a dinasztiahoz; általában az angol politikának egyik hagyományos maximája az az antiquált fogalom, hogy az európai sulyegyennek a Habsburg-ház nagyhatalmi állására szüksége van. Okom van hinni, hogy Anglia még képes volna interveniálni is ellenem, - ezt nem riszkírozhatom. Kérem, vegye ön ezt tekintetbe.

Herczeg (közbeszól): De hát nem lehetne Angliát megnyernünk, sire? Keleten Angliának nagy érdekei vannak; hátha pl. Konstantinápolyt helyeznők neki kilátásba?

Császár (miközben cigarettjét a lámpa fölé tartja): »Il ne faut jamais vouloir l'impossible.« (Sohasem kell akarni a lehetetlent.)

Én: S valóban ez »impossible«, és nem is gondolom, hogy ilyesmire szükség legyen. Bocsánatot kérek, sire! mit kíván felséged Angliától? Azt kívánja, hogy szövetségese legyen, mint volt a Krimben, s részt vegyen a háboruban?

Császár: Oh nem; eszemben sincs; csak azt kívánom, hogy neutralitása biztosítva legyen.

Én: Fel kell tennem, sire! hogy a mint a hadizeneti természetű osztrák ultimátum által a dolgok válságra kerültek, felséged kormánya bizonyosan tett lépést Londonban, miszerint tájékozva legyen, hogy minő állást szándékozik Anglia elfoglalni azon esetre, ha felséged részt vesz a háboruban. Szabad-e kérdenem, sire! ha nem kapott-e még felséged erre nézve valamely megnyugtató hivatalos nyilatkozatot Angliától?

Császár: Nem; válasz kormányom ilyenmü jegyzékére még nem érkezett.

Én: A mostani angol kormány kétségtelenül nagyon szeretné Ausztriát megsegíteni, de tekintve az angol közvéleményt, annyira nem igen lehet mennie, hogy pusztán Ausztria iránti barátságból Angliát háboruba keverje, legalább addig nem, míg Anglia valamely direkt érdekének tetteles megsértésére nem hivatkozhatnak. Én tehát épen nem csodálkoznám, ha adandó válaszában az angol kormány semlegességet helyezne kilátásba.

Császár: Ezt én is valószínűnek tartom, de tekintve az angol kormány iránylatait, ez engem nem nyugtathatna meg, ha Anglia politikája a mostani kormány kezében marad.

Én: Felséged e bizalmatlansága nagyon indokolt. A feladat tehát az volna, hogy lord Derby kormánya megbuktattassék, és épen a külpolitika kérdésében buktattassék meg, s a toryk helyébe a whigek lépjenek kormányra, hanem oly előleges kötelezettségek alapján, melyek Anglia semlegességét tökéletesen biztosítanák. S minthogy felséged csak ennyit kíván Angliától, engedje kijelentenem, hogy én ennek kieszközlését magamra vállalom.

Császár: Mit mond ön? Gondolja ön ezt megtehetni?

Én: Igen, sire! remélem. Ne vegye felséged e szavamat elbizakodott kérdésnek. Én egy jóra tehetlen szegény száműzött vagyok; én bizony nem álmodozom arról, hogy én Anglia politikájának irányt szabhassak, hanem ismerem a pártok állását, barátságos viszonyban vagyok azon tényezőkkel, melyek ezt megtehetik, s remélem kieszközölhetni, hogy meg is tegyék. Ha megengedi felséged, számot adok e reményem felől.

Mindenekelőtt szabadságot veszek megemlíteni, hogy az angol nép közvéleménye igen kedvezően van hangolva az én hazám iránt. Erre tán én is tettem valamit. Mindegy. A hangulat megvan. Bizonyos tény gyanánt mondhatom, hogy a mult keleti háboru megkezdése csakis azért volt népszerű Angliában, mert a nép azt hitte, remélte, hogy az javára válik a lengyeleknek és szegény hazámnak, különösen szegény hazámnak (a császár közbeszól: »ez igaz; tudom,«). Valóban sire, nem nagyítom a dolgot, midőn azt állítom, hogy ha én azt mondhatnám az angol népnek: »A francziák hatalmas császára megkönyörült szegény szerencsétlen hazámon, el van határozva Magyarországot szabadságra, függetlenségre segíteni, hanem Anglia segítségére is szükségünk van, itt az alkalom hatást szerezni azon rokonszenzvnnek, melyről oly határozottan s annyiszor biztosítottatok, hát könyörüljetez hazám szenvedésein ti is, segítsetek!« - bizony bizony özönlenének a kérvények a királynéhoz, kormányhoz, parlamenthez, melyben a nép kijelentené, hogy ez ügyért minden áldozatra kész. Hát még ha azt mondom: »Nem kívánok töletek egy csepp angol vért, egy shilling angol

pénzt sem; sőt azt kívánom, tartsátok meg Anglia számára véreteket, pénzetekeket, csak azt kívánom, hogy utunkba ne álljatok, semlegesek maradjatok, ezzel magyar hazámnak nagy szolgálatot teszték» - nincs kétség benne, hogy Landsendtól John O'Groatig »neutralitás« lesz a kiáltás.

Felséged tudja, hogy Angliában a közvélemény nagy hatalom. Nem mintha azok, a kik a dolgokat intézik, tartózkodnának annak ellenére is tenni, ha ez érdekükben van; hanem főképp azért, mert hatalmas támaszokul szolgál, ha reá hivatkozniok érdekekben áll.

Én hát azon kezdeném a dolgot, hogy reábiratnám a londoni lord mayort, elnököljön maga egy nagy meetingen, melyen én felhivnám a közönséget, hogy a semlegesség mellett nyilatkozzék. Aztán folytatnám a közvélemény felelevenítését még néhány más nagy városban s hirdetném az ígét ingyenes, tehát roppant látogatott népgyűléseken. Nincs kétség benne, hogy mindenütt kívánságomnak megfelelő határozatok hozatnának, melyek úgy a sajtóban mint az ország más részeiben viszhangot keltenének. - Ezzel az alap meg volna vetve arra, hogy a whig párt főnökei a közvéleménynek e nyilatkozatát felhasználva, épen e kérdésben buktassák meg a tory minisztériumot, ha többségre számíthatnak. De nincs többségük. A feladat tehát az: többséget biztosítani számukra, a jóakaratu semlegességet kötve ki feltételül. - Én azt gondolom, hogy ezt kieszközölhetem.

A két nagy párt (toryk és whigek) körülbelül egyensúlyban van az alsóházban, néhány szavazat különbséggel a toryk előnyére. Igaz, hogy a tory-kormány ápril elején a parlamentáris reform kérdésében 39 szavazattal kisebbségben maradt, de a győztes többség nem a whig-pártból került ki, hanem a független állású képviselők közül, kiknek zömét a Cobden és Bright által vezényelt, ugynevezett manchesteri iskola képezi, mely a két párt közt függetlenül áll, s melyre a whigek teljességgel nem számíthatnak, bár ha alkalmilag (miként a reform kérdésben történt) együtt szavaznak is. - Lord Derby annyira nem is vélte állását azon egy leszavaztatás által kompromittálnak, hogy nem mondott le, hanem a választókra hivatkozott. Nem is gondolom, hogy a whig-párt nyerni fog a most folyamatban levő választások által, sőt az eddigi eredmény odamutat, hogy a toryk nyernek vagy 20 szavazatot. Ez elég arra, hogy a whigek ellenében helyüket megtartsák, ha csak a whigeket a független pártiak többségre nem juttatják. Ez a párt körülbelül 90 szavazattal rendelkezik az alsóházban, maga tehát kormányt nem alakíthat, hanem ura volt, s most is ura lesz a helyzetnek. Ha csak két harmada is egy irányban szavaz, az a mérleg-tálcza libbenti fel a másikat, a melybe ez a párt a maga súlyát bele veti. Tőle függ minden kormány létele. Ura a helyzetnek minden kérdésben, melyben a toryk és whigek egymással ellentétben állanak. Ennek a pártnak egyik fő politikai maximája, hogy Anglia (az egy Belgiumot talán kivéve) a kontinentális háborukba ne avatkozzék. Lord Palmerston ezt tudja, tehát azt is tudja, hogy ha ő magát a most fenforgó kérdésben semlegességre határozza, - pedig arra kell magát határoznia, mert csak ez alapon juthat most kormányra - ez a párt elvénél fogva e kérdésben vele fog szavazni, tehát bár saját pártja határozottan kisebbségben van, a tory-kormányt akármikor megbuktathatja, de azt is tudja, hogy ha csak a független párt zömével előlegesen egyességre nem jut, tizenöt napig sem maradhatna kormányon, mert e párt őt nagyon nem szereti, különösen nem Cobden a hatalmas népvezér. Nagyon érdekes levelem van tőle e tekintetben. Ez a kulcsa annak, hogy bár lord Palmerston nagyon megunta a »királyné ellenzékének« (her Majesty's opposition) vezére lenni, azért mégsem tartotta tanácsosnak a Derby-kormány ellen bizalmatlansági szavazatot indítványoztatni; ámbár a kormány a mult hó elején leszavaztatott. E leszavaztatásnál a tory-párt kevesebbsége nem volt a whig-párt többsége.

Ilyen a helyzet.

Különösnek találhatja felséged, pedig mégis pozitív tény, hogy ámbár ez a Cobden által vezényelt párt semmi áron nem akar háborút, én pedig háboru után sovárgok, mert hazám

felszabadítását csak így remélhetem, én mégis ezen párt embereivel vagyok a legbensőbb baráti viszonyban. Állítani merem, hogy a politikai téren minden oly kérésemet szíves készséggel teljesítendik, a mely elveikkel nem ellenkezik. Szerencsére a fenforgó kérdésben azok szerint, a kiket felséged kijelenteni méltóztatott, érdekeink az ő elveikkel tökéletesen összhangzanak s így támogatásukra biztosan gondolok számíthatni.

Ha tehát felséged felhatalmazását kinyerni szerencsés lehetnék, én közülök néhány legmeghittebb barátommal közléném bizalmasan a helyzetet s arra kérném fel, hogy miután előbb a meetingekkel a közvélemény nyilatkozata kellőleg provokáltatott, keressék föl lord Palmerstont s adják tudtára, hogy pártjuk zömének szavazatja felől biztosítják két feltétel alatt; az egyik az, hogy úgy ő maga, mint deszignált miniszterársai írásban kötelezzék magukat, hogy az angol kormány e háborunál még az esetben is semleges fog maradni, ha felséged Magyarország függetlenségének helyreállítása céljából a háborút Magyarországra is kiterjeszti; a másik az, hogy e politikának biztosítása végett a minisztériumba egy vagy két tag az ő pártjukból neveztesse ki, tudtára adván a lordnak, hogy ha kötelezettsége ellenére a neutralitástól eltérne, ezek kilépnének s kilépésökkel a kormányt megbuktatnák.

Szerencsésnek érezném magamat, ha sikerült volna felségedet meggyőznöm, hogy ez eljárás sikerrel biztat. Én a sikert annyira bizonyosnak tartom, miszerint csaknem ígérni merném, hogy kevéssel a parlament összeülése után (a mi junius első napjaira várható) a whig párt fog kormányra lépni, s nekem szerencsém lehet az új miniszterek semlegességi kötelezettségét felségednek írásban bemutatni s mert a miniszteri változás épen ez alapon történend, azt gondolom, felséged londoni követének könnyű lesz az új miniszterelnökkel annak konvencziáját megértetni, hogy a királyné Anglia jóakaratu neutralitása felől felségedet levélben is biztosítsa.

C s á s z á r: A mit ön mondott, nagyon érdekes és nagyon fontos. Kérem is önt, hajtsa végre (donnez suite) e működést s legyen meggyőződve, hogy Anglia neutralitásának biztosításával hazafiui óhajai valóításának utjából a legfőbb nehézséget háritandja el.

Ennek folytán alkalmat vettem hazám ügyét a császárnak melegen szívére kötni. Többek közt azt is említeni találtam, hogy Európa csak úgy juthat állandó normális béke-állapotra, ha a történelmi kényszerűségű kérdések megoldatnak; beszéltem a ritka történelmi dicsőségről, mely azon hatalomra vár, mely e kérdések megoldását munkába véve, Európa történelmében egy új dicsőséges korszakot inaugurál. - Ezek frázisok, s azért részleteit nem is irom le s említeni is csak azért említem, mert Napoleon császárnak oly nyilatkozatra adtak alkalmat, melyet jegyzékbe venni érdekesnek tartok. Futólag szemlét tartva Európa állapota felett, többek közt a n é m e t e g y s é g kérdését is említeni találtam, mire a c s á s z á r elmosolyodva e szavakkal vágott közbe: »ah, quant à cela ça ne me va pas, passe pour deux Allemagnes, mais Allemagne une ça ne me va pas nullement.« Mire én csak a császár azon szavait ismételtam, hogy: »il ne faut jamais vouloir l'impossible.« A kikerülhetlen történelmi evolúciókat hátráltatni lehet, de megakadályozni nem. Szupprimálni akarni veszélyes lehet.

Az értekezés folyamában, természetes, előhoztam a külintervenczió kérdését, s kijelentettem, hogy ez ránk nézve, mondhatom: döntő fontossággal bír; egyetlenegy levelet vagy izenetet sem kapok hazulról, melyben azon kérdés elő nem fordulna, vajjon biztosak vagyunk-e, hogy nem lesz ellenünk orosz intervenczió?

Erre a császár határozottan kijelentette, hogy az oroszra nézve tökéletesen nyugodtak lehetünk. Az nem csak nem fog ellenünk interveniálni, de sőt annyira ingerült az osztrák ellen, hogy szeretni fogja, ha Magyarország felszabadul, de természetesen megvárja, hogy a magyar kérdést a lengyellel ne komplikáljuk, s e tekintetben a császár nagy óvatosságot ajál

(mire nézve viszont én siettem a császárt megnyugtatni.) A mi a poroszt illeti, a császár oda-nyilatkozott, miként addig még nincs oka attól tartani, hogy a berlini kabinetnek szándokában volna az osztrákot akár direkte, akár indirekte segíteni; a bécsi udvar felhívásai e részben határozottan vissza lettek utasítva. A császár mindent el fog követni, hogy a berlini kabinetet ezen irányban megerősítse, s azt hiszi, hogy ebben az orosz által is támogattni fog. Különben is, (mosolyogva folytatta a császár) ha várakozásom ellenére a porosz mégis bele találna elegyedni a háboruba, harczszinterül bizonyosan nem Magyarországot választaná. De remélem nem fog bele elegyedni.

Midőn már azt véltem, hogy a beszélgetésnek végére jutunk, a császár amugy félig kérdőleg, félig kérőleg azon észrevételt tette, hogy talán mégis csak rendezhetnénk előlegesen egy kis felkelési mozgalmat amott Erdélyben a székelyeknél.

Komolyan s határozottan megtagadtam, s kértem a császárt, mondjon le minden ily gondolat-ról. A magyarnak nincs természetében a titkos konspiráció. Nem tud hozzá. Mielőtt csak kis erő is szervezkedhetnék a székelyeknél, el lenne nyomva a mozgalom. Erre az a kis erő is elég volna, melyet az osztrák Erdélyben hagyott, s a következő az volna, hogy a székelyeket a komoly cselekvés idejére is elvesztenők. Aztán az is megtörténhetnék, hogy az erdélyi oláhok közt, ha nem egy tekintélyes erőt, hanem csak egy szakadozott gyöngye mozgalmat látnának maguk előtt, ma is akadhatnának oly elvetemedettek, kiknek rablási, pusztítási hajlama lehetővé tenné az osztráknak az 1849-iki irtózatosságok ismétlését legalább részben megkísér-teni. Nem, nem sire, ez merőben ellenkeznék azon állásponttal, melyre helyezkedni elenged-hetlen hazafiui kötelességemnek tartottam. Én nemzetem vérével nem fogok könnyelműen játszani.

Császár: Eh bien! hagyjuk annyiban, n'en parlons plus. - Van önnek tudomása az Erdélyben levő osztrák seregek számáról?

Én: Igenis sire, 4,500 ember van az Olt völgyében, hol a főpontok: Csikszereda, Brassó és Szeben. 3,000 ember a Maros völgyében; főpontok: Marosvásárhely, Medgyes és Gyula-Fehérvár, előretolt erődített pont, Déva. Végre 4,500 ember elszórva Besztercze, Deés, Kolozsvár táján. Összesen 12,000 ember egy várral (Gyulafehérvár) és egy erődített várossal (Nagyszeben).

(Ez elhelyezési - diszlokacionális - pontokat meg kellett a császárnak mutatnom Ausztria s Magyarország nagy térképén, mely a császár dolgozószobájának falán függött.)

A hosszú beszélgetésnek a császár e szavakkal vetett véget: »C'est donc entendu. Én biztosítom önt, hogy Magyarország kooperációját a háboruban csak egy esetre fogom igénybe venni: ha az ön által kívánt biztosítékokat megadhatom; különben nem. Szándokom-ban van minden kitelhetőt megtenni, hogy megadhassam. Ön visszamegyen Angliába. Iparkodni fog a neutralitás biztosítását kieszközölni. Ezzel nagy nehézség lesz elhárítva. A helyzet diskkrét közlésére felhatalmazom. Időközben természetesen tanácsos hozzájárítani a készülődéshez. Mig ön Angliában a magára vállalt fontos teendőkkal van elfoglalva, társai menjenek Olaszországba, gyűjtsék össze a magyar emigrációból a harcalképes elemeket s lássanak hozzá a sereg szervezéséhez. A piemonti kormány kellőleg értesítve lesz. Pénzről, fegyverzetről, a magyar hadifoglyok kiválasztásáról ott gondoskodva lesz. Pietri szenátor lesz a detaillokkal megbizva. Vele fognak önök érintkezni. (A herczeghez fordulva): Hivasd el holnap Pietrit. Értesítsd megbízatása természetéről, hozd őt ezekkel az urakkal rapportba, hadd induljon meg a munka haladéktalanul. (Hozzám): Ön természetesen gondoskodni fog, hogy bent az országban a szellem kellőleg előkészítettessék. Gondolom, szükségesnek fogják önök látni, hogy Bukarestbe, Belgrádba megbizottakat küldjenek. Jelentkezzenek azok

diplomáciai ügynökeimnél. Utasítva lesznek. Ha elvégezte ön fontos vállalkozását Angliában, siessen, kérem, ön is Olaszországba. Értesítsen Pietri által érkezéséről. Tudatni fogom önnel, hol találkozhatunk és - *à revoir en Italie.*»

Én köszönetet mondtam a nyájas fogadtatásért s a reményért, melyet hazámnak nyújtott s engedelmet kértem bucsuzásképen emlékezetébe hozni a császárnak, hogy a Napoleonidáknak sok leszámolni valójuk van az osztrák házzal. Én nemzetem nevében propozícióimmal alkalmat vélek nyújtani a császár kezébe e számlát véglegesen liquidálni s egy igénytelen becsületes ember lelkiismeretes meggyőződésével kértem a császárt, legyen meggyőződve, hogy ha mint az olasz és magyar nemzet felszabadítóját fogjuk őt évkönyveinkbe beírhatni, két oly hálás nemzet odaadását biztosítandotta házának, melyre minden körülmények közt bizton számíthat s elejét is veendi azon megpróbáltatások lehetőségének, melyek előbb-utóbb elkövetkezhetnek, ha e két nemzet regenerációjával a hatalmi egyensúly helyre nem állíttatik szemben az ugynevezett »isten jog« képviselőivel, kik közt s a Napoleonidák közt fegyverszünet lehet, de őszinte, szívélyes béke soha.

Ezzel elváltunk.

G y ö n y ö r ú , tiszta éj volt. A Tuillériából kijöve, a herczeg felszólított: gyujtsunk szivarra s tegyünk egy kis sétát a folyam mentén. »Mondhatom«, szölt a h e r c z e g , »ez a találkozás sok reményre jogosít. Ön meglelgedhetik az eredménnyel. A császár önnel szemben sokkal pozitívebb volt, mint reméltem. Mert hát ő soká haboz, nehezen határozza el magát valamire, de ha egyszer elhatározta magát, akkor kemény mint ez a gránit (a kőpartra ütve öklével). Mi nem mindig értünk egyet. A coup d'etat-kor sem értettünk egyet. *Vous savez, je suis un peu républicain.* Én rosszaltam az államcsinyt. Nem mintha közömbös volnék a hatalom birtoka iránt, hanem mert a czimmel, mely alatt a hatalom birtokoltatik, nem sokat gondolok. Prezidens vagy császár, - mit teszen az? Aztán azt hiszem, egy kis türelemmel a czim is megjött volna vétek nélkül. Hanem környezete türelmetlen volt. Engem a dolog annyira bántott, hogy személyem kockáztatásával még figyelmeztettem is némely hirneves republikánust a veszélyre, mikor még meg lehetett volna akadályozni. *Mais que voulez vous?* Szentimentálisták, nem a tett emberei. Á propos: républicains. Mit fognak ehhez az ön barátai mondani: Ledru és Mazzini?»

É n : Bizonyosan nem fog nekik a dolog tetszeni. De hát én sokszor megmondottam nekik, hogy nagy különbség van Francia- és Magyarország közt. Franciaország még mindig csak kormányforma végett csinált forradalmat s jövendőben is csak ezért csinál, ha csinál. Ez amolyan házi szennyos-mosás. A nemzeti lét kérdése soha sem forgott fenn. Nálunk ez a kérdés: »*To be or not to be that is the question.*« Ez nem politikai elvek kérdése, ez létkérdés. Aztán Franciaországban a forradalom utcái harc; pár nap alatt jobbra vagy balra eldő, épen mert csak kormánykérdés. Nálunk nem így van. Nekünk a mi nemzeti létünket egy olyantól kell revindikálnunk, a ki nemcsak ben a mi országunkban van birtokában a hatalomnak, hanem egyszersmind idegen hatalmasság is, ki idegen hadsereggel, idegen pénzügyével rendelkezik ellenünkben. Nálunk hát az, mit forradalomnak neveznek, de a mi nem az, hanem küzdelem a létért, nálunk ez: háboru, nagy háboru külhatalommal. Hát bizony rossz, igen rossz hazafi volnék, ha politikai doktrínáim miatt vonakodnám elfogadni a kezét, akárki keze legyen is az, mely hazámat e nagy háboruban, e küzdelemben a létért, segíteni ajánlkozik. A republikánus Amerika függetlensége kivívását igen nagy részben az abszolutisztikus Franciaországnak köszönheti. Én sokszor mondtam Ledrunak, Mazzininak, hogy én a szövetséget e célra nemcsak császároktól, királyoktól, szultánoktól vagy akármi néven nevezhető despotától, de még magától az örökkévaló ördögtől is elfogadnám, »*seulement je prendrais garde, qu'il ne m'emporte pas*« (csak vigyáznék magamra, hogy el ne vigyen.)

Szivarjaink kiégtek. A herceg rendezvoust adott másnapra a végett, hogy Pietrivel találkozzunk - s visszavitt Kiss ezredeshez, hol a reám nyugtalanul várakozott barátainak a császárrali értekezés lényegét elbeszéltem.

A következő nap Telekivel s Klapkával a herceghez mentem. Csakhamar Pietri is megjött. A herceg vállalta magára őt jelenlétünkben a dolog felől értesíteni s ezt oly szabatossággal, oly skrupulózus hűséggel tette, hogy midőn előadását bevégezvén, azon kérdéssel fordult felém, vajjon mindent megmondott-e s jól mondott-e meg? - én csak annyit felelhettem, hogy nincs egyetlen egy szó sem hozzáadni sem elvenni valóm.

Tehát rapportba voltunk téve azzal, kit a császár e végre megbizott.

Mi hárman az nap még »Magyar Nemzeti Igazgatóság«-gá konstituáltuk magunkat s megtartottuk első ülésünket, melynek jegyzőkönyvét Teleki vette föl.

Aztán rendbehozva a legszükségesebbeket Pietrivel, én visszautaztam Londonba, hogy a neutralitás biztosításának kieszközlését munkába vegyem, annak bevégeztével Olaszországba menendő, hol időközben Teleki és Klapka a seregalakitást megkezdendik.

Az 1859-iki Magyar Nemzeti Igazgatóság május 6-iki első ülésének (Párisban) határozatai. (Jegyzette: gr. Teleki László.)

A francia kormány felszólítása következtében a magyar haza felszabadításának külföldön előkészítésére Kossuth Lajos, Teleki László, Klapka György magunkat igazgató-testületé alakítván, 1859. május 6-án tartott első hivatalos összejövetelünkben a következőket állapítottuk meg:

1. A francia kormány óhajta levén, hogy az angol kormány neutralitásának biztosítására hassunk mindenekelőtt, a mint ez megtörténik, ideiglenes székhelyünk Génua (Piemont) lesz.
2. Hivatalos levelezéseinkben, rendelkezéseinkben a francia és piemonti kormányokkal »Comité national hongrois«, magyarban pedig »Magyar Nemzeti Igazgatóság« nevet fogunk használni.
3. Kossuth Lajos fog elnökölni. Az aláírásokhoz azonban a többi tagok is hozzá fognak járulni.
4. Az igazgatóság jegyzőkönyveinek vitelére Irányi Dániel, a hadügyi levelezésekre Szabó Imre ezredes, a pénzkezelésre Puky Miklós bizatnak meg, kik az Igazgatóság üléseiben tanácskozási szóval (votum consultativum) birandnak. Utasítással fognak elláttatni s fizetésökről a francia biztossal egyetértőleg rendelkezés fog tétetni.
5. Klapka György jelentést tevén a konstantinápolyi emigráció, Szerbia és a román egyesült fejedelemségek tekintetében tett előleges intézkedéseiről, azoknak kipótolása végett határozatlik:
 - a) Romániába Couza herceghez politikai és katonai ügynökül Csetz tábornok küldetik, a pénzkezelésre annak idejében az elnök Tanárky Gyulát fogja felszólítani.
 - b) Szerbiába politikai ügynökül, különösen a horvátokkal egyetértés biztosítása végett az elnök megbízott Pulszky Ferencz és Ludwigh János közt azt, kit alkalmasabbnak ítélend,

kiküldeni, katonai rendezésre pedig a kiadandó utasításokhoz szoros ragaszkodás kötelessége mellett, Vetter altábornok fog kirendeltetni.

c) Konstantinápolyban a diplomáciai testülettel való érintkezésünk közvetítőjeül Karacsay Sándor bizatik meg.

d) A Littoraléban és Dalmáciában konfidenciális megbízatásba Krammer, svájci mérnök küldetik. Részletes utasítását Klapkától veendi.

6. Magyar sereg alakítására Piemontban haladék nélkül hozzáfogni szükségesnek látszik. A rendezés két gyalog- és egy lovasdandár alapján leszen megindítandó, oly rájáratú rendszerrel, hogy a körülményekhez képest hadosztályokká vagy épen hadtestekké is fejlődhessenek. Az első gyalogdandár szervezőjeül s parancsnokául nemeskéri Kiss Miklós ezredes, a másodiknak Ihász ezredes, a lovasdandárnak Bethlen Gergely ezredes neveztetnek ki. Segédeiket maguk választandják. Ezenkívül egy tüzér- és utászrészleg szervezése is nyomban munkába veendő. Ezek szervezőjeül és parancsnokául Szabó István ezredes neveztetik ki.

7. Perczel tábornok addig is, míg a hazában alakítható egyik hadsereg főparancsnokságával fog megbízattathatni, a piemonti szervezés főfelügyelőjeül (inspecteur general) neveztetik ki.

8. Ugy jelentetvén, hogy Sréter ezredes a most osztrák szolgálatban levő magyar lovasságnak a haza zászlója alá gyűjtésében fontos szolgálatot tehet, ezen működés végett az Igazgatóság mellett fog maradni addig, míg a lovassági általános felügyelőséget által fogja vehetni, a mire ezennel kineveztetik.

9. Amerikában néhány százra menvén a magyar emigráció száma, a mint kívánatos egyelőre a katonai egyéniségeknek a piemonti alakításnál mielőbbi felhasználása, úgy másrésről tiz évi fáradsággal szerzett szubszisztenciális állásuknak felbontása azon gondoskodást parancsolja, hogy azon váratlan esetre, ha reményeinkben csalatkoznánk, vagy a piemonti kormány által katonai rangjokhoz képest elláttassanak, vagy legalább utiköltségük megtéríttessék. Mire nézve a francia kormányval nyomban egyezkedés szükséges, s az amerikaiakhoz felhívás ahhoz képest fog az elnök által eszközlésbe vétetni.

Kelt Párisban, 1859. május 6-án.

Kossuth.
Teleki L.
Klapka.

Jegyzet a 214. laphoz.

Napoleon herczeg: „Megtanultuk nagybátyánk történelméből, - - hogy házunk tagjai ne foglaljanak el idegen trónusokat.”

Napoleon herczeg az 1859-iki háboruban az V. francia hadtest parancsnoka volt, mely Toskánába vala rendelve, hogy onnan (Sarzanától az Appenineken keresztül Párma felé) a Póhoz előnyomuljon. Ennek megvolt a maga stratégiai fontossága. Ez határozta el az osztrákokat június 11-én nemcsak Ankónát, Bolognát, Ferrarát, hanem a piacenzai várat is kiüríteni.

Azonban az olasz történetírók általában azt állítják, hogy Napoleon herczeg ezen expedíciójának dinasztikus céljai voltak. Mondatik, hogy szándokban volt a herczeg számára Közép-Olaszországban királyságot alapítani. Ugy látszik, maga Cavour is ily szándokot gyanított, mert a mint táviratilag értesült, hogy a herczeg Toskánába van rendelve, sietett Alesszandriába a császárhoz, őt erről lebeszélni. A császár nem hagyta magát lebeszéltetni, s Cavour azon figyelmeztetésére, hogy a herczeg jelenléte Toskánában egy francia hadtest élén gyanura és féltékenységre fog okot adni a nagyhatalmaknál, a császár csak annyit felelt, hogy:

»nincs szándokában francia herceget trónusra ültetni Közép-Olaszországban, s ha szükség lesz rá, ez iránt a nagyhatalmakat diplomáciai úton meg fogja nyugtatni.«

Én határozottan azon nézetben vagyok, hogy Napoleon császárnak csakugyan nem is volt ilyesmi szándokában. Nem lehetett, mert sokkal óvatosabb ember volt, mintsem hogy kedve volt volna maga ellen európai koalíciót kihívni. Hogy Toskánát nem akarta Piemonthoz csatolva látni, az tény; hogy Olaszország végberendezésénél szem előtt kívánta a francia befolyás biztosítását tartani, az is igaz: de éppen mert ezt kívánta, nem akart egységes Olaszországot, hanem erősen meg vagyok győződve, hogy a mit nekem Napoleon herceg a »nagybátyjuk történelméből merített okulásról« mondott, azzal nem egy hangzatos szóalkatot mondott, nem is csak saját magán nézetének, hanem a Bonaparte-ház jól átgondolt politikájának adott kifejezést.

Bianchi Nikoméd a maga jeles történelmében (Storia documentata, VIII. köt.) határozottan elismeri, hogy Napoleon herceg - Walewski nagy boszuságára - Toskána egyesülésének Piemonttal meleg szószólója volt, hanem mert Bianchi is osztozni látszik azon nézetben, hogy a herceg toskánai expedíciója alatt trónvágy lappangott, hozzáteszi, hogy Napoleon herceg csak akkor vált az egyesülés szószólójává, midőn »meggyőződött, hogy jelenléte Toskánában nem keltett fel oly rokonszenveket, melyek jövő remények előpostái lettek volna.«

Én azt gondolom, hogy a jeles történetíró ez alkalommal tévedésbe esett. Én akként vagyok meggyőződve, hogy Napoleon hercegnek eszéágában sem volt Olaszországban trónusra spekulálni.

E meggyőződésemet indokolandó, hivatkozom először arra, a mit a herceg nekem felelt, midőn hazámnak francia segítséggel való felszabadítása esetére neki szent István koronáját kilátásba helyeztem.

»Megtanultuk nagybátyám történelméből, hogy házunk tagjai ne foglaljanak el idegen trónusokat, mert ez európai koalíciókat idézhetne fel ellenünk, - s a francia trónust még szent István fényes koronája miatt sem lehet családunknak kedve kockáztatni.«

E szavak tényt konstataáltak, nem egyéni érzelmet fejtegettek. Érzelmek, szándékok megengedhetik a kérdést, hogy vajjon őszinték-e? - de midőn valaki így rámutat a helyzetre, midőn tényre hivatkozik, melynek valódiságához kétség nem fér, akkor a szavak súlyt hordanak magukban, mely minden egyéni appercepciótól független értékkel bírt.

Hivatkozom másodszor a kiáltványra, melyet Napoleon herceg május 23-án a livomói kikötőből a toskánaiakhoz intézett, s melyben ezek olvashatók:

»Az én küldetésem tisztán katonai, nekem belügyekkel nem kell foglalkoznom, nem is fogok foglalkozni. III. Napoleon kijelentette, miként nincs más nagyraívágása, mint az, hogy a függetlenség szent ügyét győzelemre juttassa, s hogy családi érdekek által nem hagyandja magát vezéreltetni.«

Ezzel egyenesen desavouált minden nagyraívágási szándékot, s ő tagadhatlanul sokkal okosabb ember, mintsem hogy - ha ily szándékot táplál - helyes módnak ítélte volna a rokonszenv megnyerésére megjelenése első percében mindjárt olyasmit mondani, a mit majd azon szemrehányással lehetett volna fejére olvasni, hogy hazudott.

Különben igaz, hogy hadvezérek néha furcsa kiáltványokat bocsátanak szélnek. Hiszen Gyula y osztrák tábornagy is bocsátott ki proklamációt, midőn Piemontba betört, mely kiáltványban azt mondta a népnek hogy ő »felszabadítani jött Piemontot az elnyomatás alól, melyben egy felforgató párt által tartatik«, s aztán a felszabadítás munkáját azzal kezdte, hogy felszabadította a népet a gyomor-megterhelés nyomása alól, mert elrablott mindent, mi eheto úgy, hogy a kenyér ára 500 százalékkal rugott fel a »felszabadítás« által Vercelliben, s nehogy

ruhaneműek mosogatásának gondjaival legyenek elnyomva, hát a lepedőt még a kórházi betegek alól is kirángatta.

Tehát igaz: a proklamációk nem mindig azt mondják, a mi igaz, de Napoleon herceg kiáltványának igaz volta mellett kezeskedik azon döntő súlylyal bíró körülmény, hogy Napoleon császár azon nyilatkozata, melyre a kiáltvány hivatkozik, oly kötelezettség erejével bírt az európai hatalmak irányában, hogy azt megszegni annyit tett volna, mint ezeket egyenesen kihívni az ellenséges avatkozásra, melyre csakis ürügyet lestek.

Végül harmadszor, hivatkozom arra, hogy Oroszország, mely minden hatalom közt egyedül maga egyezett bele Napoleon császár olaszországi vállalatába, beleegyezését egyenesen ahhoz a feltételhez kötötte, hogy Olaszországnak osztrák uralom alól leendő felszabadítása esetében trónfoglalásokra ne gondoljon.

Azt hiszem tehát tévednek azon történetírók, kik azt állítják, hogy Napoleon herceg toskánai expedíciójával trónus birtokára akart magának utat egyengetni Közép-Olaszországban. Esze ágában sem volt.

NEGYESEDIK FEJEZET.

A semlegesség kérdése Angliában. Népgyűlési szónoklatok. Kormányváltás.

I.

Május 8-án érkeztem vissza Párisból Londonba. - A parlamenti választások éppen javában folytak. Senki sem volt Londonban angol barátaim közül, kiknek segítségétől függött, hogy Napoleon császárnak tett ígéretemet beválthatom-e. *Cobden* - nagy sajnálatomra - akkoron még csak Angliában sem volt. Észak-Amerikában utazott. Csak június vége felé váratott vissza. Az ő hatalmas segítségét tehát nélkülözni voltam kénytelen. *Gilpin Károly* (parlamenti tag Northampton város részéről) volt reményemnek horgonya.

Gilpin nevét nem említhetem a nélkül, hogy emlékének a legmélyebb tisztelet, a legőszintébb kegyelet s a legmelegebb hála érzetével ne adózzam. *Gilpin* a legnemesebb jellemek egyike volt, melyekkel életemben találkoztam. Csupa becsület. Megtestesült jótekonyság. Személyesített emberszeretet. A társas erények példányképe. A szenvedőknek vigasztalása; az elhagyottaknak kifáradhatlan gyámola. Ilyennek tapasztalta őt a magyar emigráció is, mely iránt kiváló rokonszenvvel viseltetett. Nem ismertem embert, ki maga hontalan nem lévén, annyira át tudta volna érezni, hogy mennyi szenvedés, mennyi igény a testvéries részvételre rejlik e szóban: »hontalanság!« Nem ismertem embert, ki állhatatosabban teljesítette volna a vallás ama magasztos parancsát »szeressed felebarátodat, mint önnön magadat.« - És engem ez a jó ember oly barátsággal tisztelt meg, minővel ember ritkán találkozik e földön. Barátom volt, mielőtt ismert volna. - London városának tanácsa, melynek tagja volt, az ő indítványára szólalt fel letartóztatásunk ellen Kisáziában. Neki köszönhetem az ünnepélyes fogadtatást, melylyel e világváros hatósága megtisztelt, s mely megindította a rokonszenv ama nyilatkozatainak folyamatát, a minőkkel egy nemzet elbukott ügye s egy száműzött idegen földön még soha sem találkozott. - És barátom maradt viszontagságos életem minden változatain keresztül közelben, távolban mind halálaig. Barátom volt, hű és igaz, mint hivebb, igazabb ember nem lehet. - Legyen áldott emlékezte!

Vele közöltem bizalmasan, a mi köztem s a francziák császára közt történt; és ő szavát adta, hogy célhoz segít.

És szavát be is váltotta.

Megbeszéltük az eljárás rendjét. Helyeselte, hogy népgyűlésekkel kezdjük; hanem azon nézetben volt, hogy néhány napig várni kell, miszerint a választások berekesztessenek, nehogy azon vádra adjak alkalmat, mintha idegen létemre azokba avatkozni akarnék; - különben is szükséges ismerni a választások eredményét, miszerint a további eljárást ahhoz alkalmazhassuk. A választások berekesztése május 14-ke körül volt várható; öt hat nap elég lesz, hogy a választási izgalom lecsillapodjék s az érdeklődésnek útját ne állja. - E szerint csak mintegy tíz napunk lesz népgyűlésekre; mert a parlament alkalmasint a hónap utolsó napján fog megnyitni. Tehát négy népgyűlésben állapodtunk meg s Londont, Manchestert, Bradfordot és Glasgownt választottuk. *Gilpin* magára vállalta a két elsőről gondoskodni, reá bízni a lord mayort, hogy a londoni népgyűlésen elnököljön s a manchesteri gyűlést a szabad kereskedelmi liga auspicziumai alatt összehívni. - Én gondoskodjam Bradfordról s Glasgowról; - ő nyomban rendbe hozza a dolgot a lord mayorral, s elmegy Manchesterbe, hogy ott is rendbe hozza; aztán értekezni fog bizalmasan pártja befolyásosabb tagjaival, miszerint célom

kiviteléhez közreműködésüket biztosítsa; én e közben lássak munkához, hogy legalább Londonban s Manchesterben jól átgondolt, a tárgyat kimerítő kész beszédekkel léphessenek fel.

Ebben állapotunk meg.

Azonban május 13-án kihirdettetett a királyné kiáltványa, melyben világosan kimondatott, hogy Nagy-britannia kormánya »szoros és részrehajlatlan semlegességet kíván fentartani a háboru egész tartama alatt.«

Ez tagadhatlanul megnehezítette helyzetemet. Némely honfitársaim már épen azon nézetben voltak, hogy többé nincs tárgy az agitációra, miután az, amit a francziák császára kívánt, t. i. hogy Anglia semleges maradjon, hivatalosan biztosítva lett. - De én szem előtt tartva azt, hogy Napoleon császár határozottan kijelentette előttem, miként nem vél megbízhatni Anglia semlegességében, ha a Derbyminisztérium marad kormányon, a semlegességi kiáltvány által teljességgel nem láttam elhárítotttnak azon akadályt, mely a császár nyilatkozata szerint a Magyarországra való seregküldésnek útjában áll; - feladatomat tehát megszüntnek nem ítéltém; s mindössze is csak annyiban láttam a helyzetet megváltozotttnak, hogy más alapra kellend az agitációt fektetnem, mint a semlegességi kiáltvány nélkül fektettem volna.

Hogy miként gondoltam feladatomnak megfelelni? az itt következő beszédek mutatják.

II.

Népgyűlés Londonban a London Tavern nagytermében.

1859. május 20-án.

Elnökölt London városának lord mayorja, az emelvényen jelen voltak: Cooper V., Gilpin C, White J. parlamenti tagok, Newmann tanár, Nicholay stb. A nagy terem már jóval a gyűlés megnyitása előtt a zsufolásig tömve volt.

A lord mayor megnyitván az ülést, megemlíti, hogy a tárgy, mely a jelen nagyszámu közönséget összehozta, aznap London városa községtanácsát is foglalkoztatá. A kormány semlegességi nyilatkozata a községtanács által meglelégedéssel fogadtatott, s ő nemcsak nem kétli, hogy e gyűlés találkozni fog London városa tanácsával azon óhaj kifejezésében, hogy Anglia ne kevertessék e háboruba, de sőt meg van győződve, miként e nagyszámu gyülekezet határozott véleményét tolmácsolja, midőn azon óhajának ad kifejezést, hogy Anglia semlegessége fentartassék, bármely részére Ausztriának terjedjen is ki a háboru s miután azon kívánságának adott kifejezést, hogy e háboru a népszabadság diadalával végződjék, szólásra hívja fel

»Magyarország volt törvényes kormányfőnökét« (last legitimate ruler of Hungary), kit azon reményének kifejezésével mutat be a közönségnek hogy az ő hazájának nemzeti jogai is el fognak ismertetni, s ő szülőföldre győzelmes nemzetének örvendezése közt fog visszatérni.

Kossuth (kit a gyűlés hangos és tartós tetszéssel - [cheering] üdvözölt) meleg köszönetet mondott a lelkes fogadtatásért s a gyűlés tárgyra térve, a következő előadást tartotta:

* * *

My lord mayor! A politikai láthatár ama felhője, mely olasz kérdésnek neveztetik, végre elkezdte kilövelleni a villanyosságot, melylyel negyven év óta terhelve volt.

Nagyon nyomatékos esemény ez, mely Európa történelmében korszakot alkothat.

Ez eseménynyel szemben azon kérdés merül fel, hogy minő állást kell Angliának elfoglalni? - E kérdésre lordságod megfelelt, még pedig azon hármasság tekintély sulyával felelt meg, melyet személyében öszpontosít mint független hazafi, mint kipróbált szabadságbarát, s mint a világ kereskedelme fővárosának első tisztviselője.

És lordságod válasza az volt, hogy az álláspont, melyet Angliának a jelen válsággal szemben el kell foglalnia, s melytől el nem kell térnie: a részrehajlatlan semlegesség és becsületes nem-avatkozás álláspontja.

Én nagy megtiszteltetésnek veszem, hogy a tárgyalásokban részt venni meghivattam, ámbár lehetetlen nem éreznem, hogy lordságod tekintélyes nyilatkozata után az én egyéni véleményem alig bírhat sulylyal e gyűlés előtt.

Azonban bár én egy nagy nemzeti szerencsétlenség dülő viharja által mint hontalan száműzött vettem ez ország partjaira, mely a szabadság hazája s az elnyomottak szentélye, e világ-város közhatósága engem mégis a magyar nemzet képviselője gyanánt fogadott, a főváros példáját több mint száz város és testület követte, s Anglia úgy, mint Skócia népének szabadelvű ösztönei igénytelen személyemet arra méltatták, hogy hazám iránti rokonszenvük bizonyítványainak letéteményesévé tegyenek.

Ezeknek folytán én azon helyzetbe jutottam, hogy elnyomott nemzetem s az európai szabadság ügyével kiválólág azonosítva találom magamat az angol közvéleményben. Egyéni helyzetem e sajátságánál fogva lehetetlen meg nem erősödnöm véleményemben, midőn azt látom, hogy a következtetés, melyre lordságod angol szempontból jutott ugyanaz, melyre én európai szempontból jutottam.

Én mint száműzött, mint magyar, mint egy leigázott nemzet fia, kinek minden aspirációi e nemzet felszabadítására irányozvák, nem tehetem, hogy forró könyörgés gyanánt ne ismétellem azt, a mit lordságod, éretten számot vetve hazája érdekeivel, mint angol hazafi óhajt, t. i. hogy Anglia a becsületes semlegesség és nem-avatkozás politikájához szorosan ragaszkodjék.

Ha e véleménytalálkozás folytán önök azt kérdeznék tőlem, vajjon van-e reményem, hogy a háboru, mely épen kezdetét vette, azon ügynek is előnyére válhatik, melylyel szívem minden érverése azonosítva van, - azt felelném, hogy igenis van reményem, feltéve hogy Anglia az események folyamát hamis mederbe nem tereli az által, hogy a háboruba beavatkozik.

E meggyőződése nem ered azon izgatottságból, melyet a most fejlődő eseményeknek nem lehetett bennem fel nem költeniök. A szerencsétlenség nagy tanító, mylord! és az idő jeges ujjja hatalmas kiábrándító. Sokat szenvedtem hányatott életem ez utóbbi tíz évében, de tanultam is valamit; megtanultam a csalfa remény délibábjához nem kapkodni hirtelenkedve, és megtanultam higgadtan nyomozni az okok és okozatok lánczolatának törvényét, mely a történelem logikája felett uralkodik.

E törvényre helyezkedve, reményemet azon elvitázhatlan axiómára fektetem, hogy az elnyomónak bajbakeveredése az elnyomottnak felszabadulást hozhat.

Látván, hogy nemzetem leigázója: az osztrák császár egy nagy háboruba keveredett, számot vetek a háborus felek viszonylagos helyzetével, és azon stratégiai szükségletekkel, melyeknek e háboru folyama alatt ki kell fejlődniök, és azon következtetésre jutok, hogy nem messze időben a felszabadulás érelmében lesz azon nemzetek egynémelyikének, melyeknek Ausztria általi elnyomtatása Európának ama nagy alkalmatlanságát (nuisance) képezi, melynek elhárítása nélkül lehet ugyan holmi felületes vakolgtatásokat felhányogatni, melyekkel Európa politikai épületének odvassága ideig-óráig takargatható, de állandó béke, tartós nyugalom s megülepdedt állapot merőben lehetetlen.

Lordságod reáutalt a nyilatkozatra, melynek közzétételével a királyné kormánya nyilvános kötelezettséget vállalt, hogy a kontinensen kitört háboruba sem közvetlenül, sem közvetve bele nem elegyedik, és szorosan, részrehajlatlanul semleges marad.

A kormány e nyilatkozata bizonyára helyes irányban tett helyes lépés.

És elismerést érdemel az alkotmányszerű szellem is, melynek a kormány tanuságát adta, midőn kellőleg tekintetbe vette a közvélemény kívánatait, melyek több mint közönséges nyomatékkl nyilatkoztak úgy a választások alkalmával, mint azóta is számos népgyűlésen.

Eddig minden jól volna.

Bátorkodom azonban figyelmeztetni önöket, hogy ha a kihirdetett semlegességet oly állandó szabálynak kívánják, mely későbbi módosításoknak kitéve ne legyen, elkerülhetlenül szükséges, hogy a közvélemény nyilvánulása meg ne lankadjon, sőt mindinkább határozottá legyen, miszerint sem hely, sem alkalom ne adhassa magát elő a kétségre a felől, hogy minő következetességet vár és követel.

A diplomácia, mylord, nagyon sikamlós üzlet; nagyon tanácsos a siklásoknak elejét venni.

A semlegesség egy általános kifejezés, melynek gyakorlati értékét csak úgy lehet felfogni, ha tisztába jövünk az iránt, hogy a hadviselő felek melyikével fogna kezni a királyné kormánya, ha semleges nem maradna.

No már én eddig a kormánynak egyetlen oly nyilatkozatáról sem hallottam, mely reám azon benyomást tenné vagy tehetné, hogy ha Anglia a semlegesség elvétől eltérne, Franciaország és Szardínia mellett, s Ausztria ellen foglalna állást, ellenben több oly nyilatkozatra utalhatnék, melyből okszerűleg mást következtetni nem lehet, mint azt, hogy Anglia kormánya előtt az alternatíva ez: vagy semlegesnek maradni, vagy Ausztriát támogatni.

Az mindig el volt ismerve, hogy a háboru kezdetén Angliának semlegesnek kell maradni, de hozzátéve, hogy az események fordulatára ügyelnie, és időközben fegyverkeznie kell azon célból, hogy kész legyen tenni - - - - ugyan mit? Talán azt, hogy visszaverjen minden támadást, mely ellene, vagy gyarmatai, birtokai ellen intéztetnék?

Ezt természetesen meg kellene tennie, és meg is tenné dicsőségesen, bár a költő büszke szava szerint a világ három szöglete állna is fegyverben ellene; de hát ennek semmi köze a semlegesség vagy nem-semlegesség kérdéséhez, ez megtámadtatás és védelem kérdése volna, s a legegyszerűbb józan ész is elég belátni, hogy ebben a háboruban Anglia ugyan nem fog megtámadtatni, hacsak maga önként bele nem rohan.

Tehát nem a megtámadtatás visszaverése végett fegyverkezik Anglia, hanem fegyverkezik a végett (miként ez nyíltan meg is mondatott), hogy készen legyen érdekeit megvédeni.

Ez ellen sem lehetne kifogás, csak hogy e szó: »é r d e k « nagyon határozatlan szó; jelenthet semmit, jelenthet akármit: a mi a jövő perez szeszélyének megfelel.

Már eddig is kaptunk egy kis előízt e szónak értelmezése felől. Már kimondatott, hogy ha egy francia hajóraj az adriai tengerbe találhatolna, Angliának érdekében lehetne ezt ellenezni; hallottuk, még pedig tekintélyes helyről hallottuk, hogy ha Trieszt megtámadtatnék, Angliának érdekében lehetne azt megvédeni, sőt a yorkshirei Westriding kormányjelöltje már azon értelmezéssel is megörvendezettte választóit, hogy Angliának érdekében lehetne Velenczét megoltalmazni! - Ugyan mitől? Természetesen attól a borzasztó szerencsétlenségtől, hogy Ausztria gyűlölt járma alól felszabaduljon.

Bármikép forgassuk is tehát a dolgot, az alternatíva mindig az, hogy Anglia vagy semleges marad, vagy az osztrákot fogja támogatni. Ha Anglia e háboruban a semlegesség elvétől eltérne, önök azon veszélynek volnának kitéve, hogy Anglia zászlóját osztrák árbocra lássák

szögezve, s Britannia szép neve Ausztriának, a kényuralom és nemzeti jogtiprás e személyesítőjének nevével álljon összefüszve a szabadság elnyomásának történelmében.

A kérdés ezen oldalát, t. i. hogy a semlegességtől való eltérés ezuttal osztrák szövetséget jelent, soha egy perczre sem kellene szem elöl téveszteni, mert ez oly tekintet, mely minden angol embert meggyőzhet, hogy habár a kormány semlegességi nyilatkozata feltétlen helyeslést érdemel is, azért még igen sok marad fen, a mit a közvéleménynek szemmeltartania, tisztáznia és ellenőriznie kell.

Mit ért az angol kormány azon nyilatkozata alatt, hogy erősen el van határozva e háboruban részt nem venni? - ez a kérdések kérdése, mely felől tisztába jönni elkerülhetlenül szükséges. - Akként érte-e azt, hogy Anglia semleges lesz, míg e háboru olasz területre marad szorítva, vagy pedig akként hogy a semlegesség elvéhez akkor is szorosan fog ragaszkodni ha az események okszerű fejlődése a háborut Ausztria más részeire is kiterjeszti?

Igen óhajtanám, hogy a jelen gyűlés erre nézve helyes megállapodásra jusson, s azért, ha megengedik önök, taglalás alá veszek némely eszméket, miket előítéleteknek is nevezhetnék, mert akként látom a dolgokat állani, hogy ha ezen előítéleteket a közvélemény határozottan el nem ítéli, Anglia, daczára a semlegességi nyilatkozatnak, valószínűleg belesodortathatik a háboruba.

Ez előítéletek a következő pontok körül forognak:

1. Az olasz kérdés egészen hibás felfogása körül.
2. Azon fonák tekintet körül, melyre Anglia az 1815-iki kötéseket méltatja.
3. Azon fogalom körül, melyet a diplomaták a háboru lokalizációjának neveznek.
4. Azon megfoghatatlan balítélet körül, hogy az osztrák birodalom épsége szükséges az európai egyensúly fentartására.

Engedje meg lordságod, hogy e pontok mindegyikére észrevételeimet megtegyem.

Először is a mi az olasz kérdés valódi természetét illeti:

Vannak rázkodtatások, melyek a rossz kormányzástól erednek; ezeknek lecsillapítására engedmények, javítások, okszerű reformok elégségesek lehetnek.

De bármily rosszul legyen is Olaszhon (Piemont kivételével) kormányozva, az olasz kérdés nem tartozik a rossz kormányzástól eredő kérdések közé. A probléma, melyet az olasz kérdésben meg kell oldani, nem ilyen vagy amolyan kormányforma, nem ilyen vagy amolyan visszaélés vagy sérelem, mely ilyen vagy amolyan engedményt, javítást, orvoslást kíván; nem, uraim! az olasz kérdés nemzeti lét kérdése. És minthogy ilyen e kérdés, a probléma gyakorlati megoldására mindenekelőtt és mindenekfelett az kívántatik, hogy Ausztria az olasz félszigetről kiűzessék, még pedig úgy, hogy többé vissza ne mehessen.

Sok politikai kérdés alku tárgyát képezheti, de az olasz kérdésen alkudozni nem lehet. Vagy végkép ki lesz Ausztria szorítva az olasz földről, vagy pedig az olasz kérdés újra meg újra felmerül, tegyenek bár az európai hatalmak a mit akarnak. Nem fogná azt semmi ki-gondolható belkormányzati reform, semmi tartományi határváltoztatás elhárítani, és semmi terrorizmus elfojtani. Egyedül az olasz nép teljes kiirtása biztosíthatná Ausztria uralmát Olaszthonban, de egy 26 milliónyi nemzetet még csak kiirtani sem lehet. - Helyesen fejezé ki magát lord Napier Palmerstonhoz 1848-ban intézett levelében, midőn azt írta, hogy »az olaszokat elnyomni lehet, de kiirtani nem; a remény lelkesedése újra meg újra fellángol, és a megszakított fonal újra meg újra összeköttetik.«

Az olasz kérdés e természeténél fogva történt, hogy már 1846-ban, midőn a pápa birtokai még rosszabbul voltak kormányozva, mint jelenleg, (ez pedig ugyan csak sokat mond) a mérsékelt párt, mondom: a mérsékelt párt képviselői azt felelék a bajok vizsgálatára kiküldött pápai biztosoknak, hogy bármennyire elviselhetetlenek is a római népnek különleges szenvedései, a közte s a kormány közt fenforgó kérdések mégis csak másodrendű érdekek birtokában. A főérdek: Olaszország. A római népnek minden egyébnél keservesebben az fáj, hogy a pápai kormány Ausztria szolgájává szegődött Olaszországban, s azért ki is nyilatkoztatták határozottan, hogy akármikor nyílik alkalom Ausztriával szembeszállani, az elkeseredés egész erővel fognak a harcához csatlakozni, mert a nép érzelmei egész Olaszthonban a nemzetiségi öntudat magaslatára emelkedtek.

Az olasz kérdés e természetéből ered az is, hogy midőn 1848-ban Velence és Lombárdia fegyvert ragadtak, egész Olaszhon hozzájuk csatlakozott, hogy részt vegyen az osztrák elleni keresztesháborúban.

Innen ered az is, hogy midőn ugyancsak 1848-ban a francia köztársaság avatkozásától tartva Ausztria a milánói ideiglenes kormánynak Lombárdia feltétlen függetlenségét felajánlotta, azon joggal, hogy sorsáról tetszése szerint rendelkezessék, a milánóiak ez ajánlatot azon kijelentéssel utasították vissza, hogy Lombárdia sohasem fogja a maga sorsát velencei testvérei sorsától elválasztani, mert ők nem Lombárdiáért, hanem Olaszországért harcolnak.

Ugyanezen szempontból indul ki most a saját állapotával elégedett, boldog piemonti nép, midőn derült kedélylyel rohan egy nagy háború szenvedéseibe s áldozataiba; ezen szempont vezérli Viktor Emánuel királyt; ez vezérli azon nagyszámu republikánus olaszokat, kik az olasz függetlenség zászlaját lobogtató király köré sorakoznak ép úgy, mint a monarchisták sorakoztak volna a köztársaság zászlaja alá, ha az olasz függetlenség zászlaját siker kilátásával a köztársasági párt bontotta volna ki; ugyanezért veté magát Toskána a piemonti király karjaiba; ezért csatlakoznak e király csapataihoz Olaszhon minden részéből a harcolni kész önkénytesek; ezért kénytelen a nápolyi király a legszigorubb eszközökhöz nyulni, hogy népét a nemzeti harcához való csatlakozástól visszatartsa, és végre ezért látjuk a francziákat jelenleg Olaszországban örömmel és lelkesedéssel fogadtatni.

No már mylord, az tény, hogy minden diplomáciai tárgyaláson, melyek az olasz háború kitörését megelőzték, Anglia részéről mint egy szakadatlan fonal azon hibás fogalom vonul végig, hogy önök kormánya az olasz kérdést nem nemzeti lét kérdésének, hanem mindig olyannak tekintette, melyet azon az alapon is meg lehet oldani, hogy Ausztria épségben megtartsa olasz birtokait, feltéve, hogy kötelezi magát Olaszhon többi részeinek dolgaiba nem avatkozni.

Nem fogom jelenleg részletesen fejtegetni, mi bámulatos eszmezavar azt hinni, hogy ha Ausztria megmarad Lombárdia és Velence birtokában, bármi kigondolható kötésekkel biztosítani lehessen azt, hogy ne gyakorolja Közép- és Dél-Olaszországra a helyzetéből eredő befolyás tulsúlyát azon korlátlan kényuralmi elv meghonosítására, melyben Ausztria él és mozog, és létezik.

Ennek szabatos fejtegetése végett számos oly diplomáciai okmányra kellend hivatkoznom, melyeket nem lett volna szabad a jelen korszak államférfiainak szem elől veszteni, de a melyeknek fejtegetése több időt kívánna, mint a mennyit a jelen alkalom nekem megenged.

Tehát csak azon megjegyzésre szorítkozom, miként, ha csak tisztába nem hozatik egész Európa előtt az, hogy Angliának nincs sem szándékában, sem akaratában Ausztriát olasz birtokaiban fentartani, nincs oly semlegességi kiáltvány, a mely önöket azon veszélytől megóvhatná, hogy Anglia előbb-utóbb belevonassék a háborúba azon bonyolító szövetségek következtében, melyeknek létrehozásán hatalmas befolyások fáradoznak.

Különös látvány az, uraim, melyet most Németország felmutat.

Hogy a német nemzet, mely alig tudott valaha egyetérteni, most késznek mutatkozik viszálykodásait azon elhatározásba beletemetni, hogy egyesült erővel ellentálljon a francziáknak, ha ezek a Rhenust megrohanák, - ez olyan dolog, hogy, ha Németországnak oka volna ily támadástól tartani, a német közszellem e jelenségét kétségtelenül csak helyeselni lehetne.

Ámde merő hamis riadalom van ez izgatottság fenekén; hiszen oktalanság azt csak képzelni is, hogy a francia kormány a Rhenus megtámadásáról álmodozzék, midőn már is egy nagy háboru terheli vállait, kivált miután egy ily megtámadás nem is Ausztria, hanem Poroszország és Némethon kisebb államai ellen lehetne csak intézve, a mi a francziák ellen egy hatalmas európai koalíciót állitna csatarendbe.

A tény az, hogy erős izgatás van működésben a német nemzet hazafias szellemét az osztrák ház előnyére kizsákmányolni, oly célból, hogy ezen ház letiporva tarthasson ezentul is más nemzeteket, melyeknek ép annyi joguk van a független nemzeti létre, mint a németeknek.

De higyjék el nekem, uraim, daczára a mesterségesen felszítogatott ingerültségnek, a német nemzet nemes ösztöneit sohasem lehetne azon szégyenletes szerepbe belecsábítani, hogy más nemzetek letiprására Ausztria mellé bakósegédül vállalkozzék, hacsak azt nem sejtetnék a németekkel, hogy Anglia rokonszenvez Ausztriával, s hogy Nagy-Britannia kormánya Ausztriát olasz birtokaiban sértetlenül óhajtja fenttartatni.

És nem lehet tagadni, hogy Nagy-Britannia kormánya okot is adott e sajnálatos sejtelemre. Hiszen Anglia külpolitikájának hivatalos képviselője már annyira ment, hogy a parlamentben nyíltan kijelentette, miként Ausztriának erős igényei vannak az angol nép rokonszenvére, mivel Ausztria Angliával fajrokonságban áll.

Meg kell jegyeznem, hogy a fajrokonságra való eme hivatkozás nem nagy jártasságra mutat az ethnografiai tudományban. Hiszen a zagyva elemeknek a bitorlások hosszú sora által előidézett ama keveréke, melyet Ausztriának neveznek, s melynek keretébe annyi különféle nemzet elkobzott léte van betemetve, oly kevésbé német, tehát oly kevésbé fajrokon az angol-szász fajjal, hogy bár az osztrák kormány az 1851-iki népszámlálásnál felhasználta a megfélemlítés és a fűfű minden fegyverét, miszerint Ausztriát német államnak tüntethesse fel, mindemellett lehetetlen volt német alattvalóinak számát hét milliónál többre emelni, 37 millió lakos közül. A tényállás az, hogy Ausztria az egyedüli hatalom Európában, melynek nemzeti jellege nincs. Ennek a hatalomnak sem nemzetisége, sem hazája nincs; ez egyszerűen család, uralkodóház, a Habsburgok háza; -----

Azonban bármily ethnografiai ismerethiányt áruljon is el az említett nyilatkozat, tény, hogy Anglia részvéte kapcsolatban Ausztria állítólagos jogainak elismerésével, hivatalos alakban lett közrebocsátva az angol kormány által; nem csoda tehát, hogy úgy Németországban, mint az osztrák birodalomban azon vélemény van elterjedve, miként daczára a semlegesség kihirdetésének, Anglia módot fog találni, hogy vagy egyenesen segítse Ausztriát, vagy támogassa a németeket, hogy segíthessék.

Ezen benyomás oly hátrányos hatással van az elnyomott nemzetiségek szellemére, hogy a felett minden szabadságszerető angolnak csak sajnálkozni lehet, míg más részről a benyomás Németországot helytelen irányba löki, a mi ha idején meg nem szüntetik, Angliát előbb szövevényes kombinációkba fogja bonyolítani, utóbb háboruba fogja keverni.

Sürgös szükségnek vélem tehát, hogy míg a részrehajlatlan semlegesség és szoros nem-avatkozás politikája helyeseltetik, egyszersmind az angol közvélemény határozottan a mellett

nyilatkozzék, miként semmi körülmények közt sem fogja megengedni, hogy Anglia az elnyomott nemzetek felszabadulásának meggyorsítására Ausztriának segítségére legyen.

Áttérek most az 1815-iki kötések állítólagos sérthetlenségére.

Annál szükségesebb e kérdés körül az előitéletek kódét eloszlatni, mivel legkisebb kétség sem foroghat fenn az iránt, hogy ha (mitől isten őrizzen) Anglia eltérne a semlegességtől, ezen eltérés Ausztria előnyére történék, s történék azon alapon, hogy az 1815-iki kötések sérthetlenségének fentartására Anglia kötelezve van.

Szomoru emlékezet az, mylord, hogy azon uralkodók, kik a nemzeti szabadság hangoztatásával csalogatták be Európa népeit az akkori véres háborukba, melyekben egy negyed századon át véroket patakokban ontották, s egész nemzedékek jólétét elpazarolták, egyedül azért, hogy egyes dinásziák a bukástól megmentessenek, végre úgy jutalmazták meg a megcsalt nemzeteket, hogy a bécsi kongresszuson adták, vették, cserélték őket, mintha megannyi birkanyját volnának, és akkép bántak el Európával, mintha csődbe esett labdaként majorság volna.

Igy történt, hogy Lombárdia, így történt, hogy Velencze a tizenhárom század függetlenségével diszes tündérváros, - át lettek dobva az osztrák ház kezeibe.

Olaszország történelme az utóbbi 40 év alatt egy olyan lap, mely csak a szenvedések nyögéséről, az örökké növekvő elégedetlenségről és gyűlöletről, az ennek nyomában újra meg újra kelő rázkódtatásokról, konspirációkról, lázadásokról, forradalmakról beszél, és beszél a hazafiak vérében uszó vesztőhelyekről, Spielberg és Mántua borzalmairól, és beszél a tajtékzó dühről, melylyel e kiáltás: »ki az osztrákkal Itáliából!« minden olasznak ajkain remeg.

E negyven év, uraim, egy folytonos tiltakozás az említett istenkáromló kötések ellen. A kirablottak negyven éven át szóval, tettel, szenvedéssel, szívvérök ontásával hangosan tiltakoztak a rablók alkukötése ellen.

És mégis van ember, ki az 1815-iki kötések sérthetlenségének mondja!

Én úgy hallottam, uraim, hogy midőn Castelreaghot a lelkiismeret furdalása öngyilkossá tévé, Anglián örömharangzugás hangzott végig. Hát arra legyünk-e 1859-ben kárhoztatva, hogy Angliát egy nagy háboru szenvedéseibe lássuk rohanni, semmi jobb célért, mint azért, hogy a Castelreaghek elátkozott művét fentartsa, és semmi jobb indokból, mint hogy az osztrák ház ingó trónusát megtámogassa - ?

Ha sérthetlenség az 1815-iki kötések, hát miként van az, hogy az alig mult 40 év rostává lyukgatta a kötéseknek papiriveit? A Bourbonokat visszahelyezték Francziaország királyi székére, és a Bourbonok eltűntek. A Bonapartékat proskribálták, s a restaurált Bourbonok királyi székén a proskribált Bonaparték ülnek!

És mennyi változás történt e »sérthetetlen kötések« ellenére Európa állapotában! Van e változások közt kettő, mely a szabadságnak kedvezett. Az egyik Svájc államok szövetségéből szövetséges állammá átalakítása, a másik Belgium függetlensége. De e kettőt kivéve annak a rostává-lyukgatásnak, melyen azok a »sérthetetlen kötések« keresztül mentek, állandó jellege az, hogy a szabadság minden szegény növénykéje, melyet megkiméltének, a kényuralom könnyörületlen keze által kitépetett. Elkezdve a krakkói köztársaságtól, Lengyelország e szegény maradványától, melyet Ausztria elnyelt, egész a sajtószabadságig, mely Németország számára ama kötésekben biztosítva volt, s mely oly állapotra lett lesorvasztva, hogy Gutenberg hazájában nem maradt egy négyszög lábnyi tér, melyen egy szabad sajtó felállítható volna. A mi csak ama »sérthetetlen kötésekben« nem gonoszság volt, az mind eltiportatott a kényuralom, a konkordátumok, a jezsuiták s a szellemi sötétség hasznára; és a »sérthetetlen kötések« mindeme megsértései végrehajtottak a nélkül, hogy Anglia hatalmas szigonyát csak egyszer is megrázta volna a megsértések tilalma végett.

Hát lehetséges volna-e, hogy most, midőn Ausztriának olasz földről való kiűzése forog fen; most, midőn a vállalat természetszerű logikája saját hazámnak kilátást nyujthat azon felszabadulásra, melyhez Anglia népe szerencsét kívánt, kilátást nyujthat édes hazám azon felszabadítására, melyért az angol nép millióinak szívéből buzgó imádság szállott és száll az emberiség atyjához, kérdem: azt kelljen-e a történelemnek feljegyeznie, hogy Anglia épen most, épen ily időben s ily körülmények közt keveredik egy nagy háboru veszélyeibe, épen most vállalja magára a felelősséget, hogy e háborut hosszúvá s átalánossá teszi nem egyébért, mint azért, hogy az említett rothadt szerződések sérthetlenségét fentartsa azon Ausztria javára, mely e földön másra nem való, mint hogy sötétséget és szolgaságot terjeszsen.

Ime látják önök Ausztriát Piemontban a háborut oly módon viselni, hogy az a rég elmúlt barbár korszak borzalmaira emlékeztet; olvashatják önök angol levelezők jelentéseiből angol lapokban, miként engedtetik meg a szigoruan fegyelmezett osztrák katonaságnak a fegyvertelen lakosságra reábozsátott rablók szerepe; miként irtanak ki egész védtelen családokat; kemény rabszolga munkákra kényszerítenek nem csak férfiakat, de gyöngé nőket s gyermekeket is, és dózsölnek oly fertelmek között, melyeknek hallatára megalszik a vér a polgárosozott ember ereiben és elsorolásukon a nyelv megakad.

Ilyen volt Ausztria mindig, de mindig! Ezen borzalmak csak halvány képei annak, a mit Magyarország az utolsó háboruban tőle szenvedett.

Hát meg legyen-e írva, hogy Anglia, a gentlemanek hazája, vitéz fiait az osztrák sereg mellé állítja csupán azért, hogy az utonálló jellegű 1815-iki szerződések Ausztria javára fentartsa?

Nem, uraim, ez nem lehet! Emelje hát fel Anglia népe tiltakozásának hatalmas szavát; dörogjön végig e szigeten a tiltó szó, hogy ennek nem szabad megtörténni; adja meg a nemzet kormányának a nemzet tisztán kifejezett akarátának oszlopát, hogy legyen mire támaszkodnia; emlékeztesse minisztereit, hogy ők Anglia és nem Ausztria miniszterei; és erősítse meg az ő nemzeti álláspontjukat idegen befolyások ármányos sugallatai ellenében.

A veszély létezik, - igazán mondom önöknek Anglia polgárai! a veszély a küszöb előtt van. Anglia fa- és vas-védbástyái lepecsételt rendeletekkel küldettek a földközi tengerre. Hátha ama zárt rendeletek viszonyban voltak a ténnyel, hogy az Orion hadihajó akként helyezkedett keresztbe a génuai kikötőben, hogy a francia seregek partraszállását akadályozta, s e helyzetből egy hüvelyknyit sem akart mozdulni. Hire járt, hogy a génuaiak boszankodása nagyon hallható volt, s hogy az angol tengerésztisztek kénytelenek voltak egész éjjel a parton maradni, mert a legszegényebb csolnakos sem volt semmi áron rábirható, hogy őket hajójukra viasszaszállítsa. Hátha hallani találnak önök más aprólékos boszantások ismétlődéséről is, melyek, legyenek véletlenek, legyenek szándékosak, mindenesetre alkalmatlanságot okoznak a francziáknak és olaszoknak, és igen alkalmasak arra, hogy valamely szerencsétlen összeütközést provokáljanak, melynek alapján aztán lesz szó Anglia becsületéről hangzatos változatokban, és megtörténhetik, mint a »Times« helyesen figyelmeztetett, miként egy szép este önök azon hitben feküsznek le, hogy békében vannak, s a következő reggel arra ébrednek fel, hogy háboruban találják magukat, és mindezt azon dicsőséges célért, hogy az 1815-iki drágalátos kötések sérthetlensége fentartassék.

Tartsa a nép szava Angliát kívül a háborun, míg a parlament összeül; a parlament majd biztonságban tartja, ha összeül. Ennyit a választások biztosítottak, de ha a nép meg találna lankadni a vigyázatban, egy »bevégett tény« fatális ereje jöhet közbe, melyen még a parlament is nehéznek találná segíteni.

A harmadik pont, melyre világosságot kell vetnem az, a mit a diplomáták a háboru lokalizációjának neveznek.

Ha e kifejezésnek valami értelme van, más nem lehet, mint az, hogy a háborúnak olasz földre kell szoríttatni.

Attól tartok, mylord, hogy a ki így beszél, olyasmit beszél, a mit önök jól angolul »absolute non sense«-nek (oktalan badarságnak) hívnak és annak adja jelét, hogy a stratégia legelemiebb fogalmával sem bír.

Miszerint a jelen háborúnak valami eredménye legyen, nemcsak az szükséges, hogy az osztrákok kivetessenek Olaszországból, hanem az is, hogy oda vissza ne mehessenek.

Taktikai győzelmek stratégiai eredmény nélkül, fegyverszünetet hozhatnak létre, de háborúnak még sohasem vetettek véget, s nem is vethetnek.

Az osztrákok erősített védállása mögött a Mincio és Adige között, kis távolságra túl a Tagliamenton van a határvonal, mely a lombárd-velencei tartományokat Ausztria más birtokaitól elválasztja. Már most képzeljük, hogy az osztrákok homlokban megtámadtatva nem biznak magukban, hogy hirhedt pozíciójukban megállhassanak, s visszavonulnak a Tagliamento mögé. Azt akarja-e Anglia, hogy a francziáknak s a piemontiaknak ne legyen szabad az osztrákokat a Tagliamenton túlra követni? Azt akarja-e Anglia, hogy Ausztria, ámbár háborúban van, mégis saját tengerein és saját területén a semlegesség szabadalmát élvezhesse? Azt követeli-e Anglia, hogy megveretés esetén Ausztriának csak egy bizonyos vonal mögé kell hátrálnia, miszerint győztes ellenségeinek teljes biztonsággal fügét mutathasson, mivelhogy ezek a lokalizáció elve által kényszerítve lennének az olasz határon túl nem lépni?

Hisz, uraim, ez gondolatnak is képtelenség!

Mi magyarok, utolsó háborunkban azon helyzetben voltunk, hogy három ellenséges hadsereget vertünk ki Magyarországból, melyek a határon át török birodalmi területre menekültek, hová mi őket a semlegesség elve iránti tiszteletből nem követtük. De Törökország nem fegyverezte le a kivetett osztrák hadakat, miként ezt a nemzetközi jog szerint tennie kellett volna, s e jogszegés következése az volt, hogy a kivetett seregek visszajöttek és minket újra megtámadtak.

Azonban ezen esetben a kivert seregek oly területre vonultak, mely nem volt övék, mely tehát a semlegesség jogaival birt s kötelességei alatt állott; de a jelen esetben a háboru lokalizációjának alapján az követeltetik, hogy Ausztria mint hadviselő fél saját területén semlegesnek tekintessék.

Ausztria a jelen háborúban nem egyedül az olasz tartományokból vont erejét használja, hanem használja birodalma minden zugát; tartozzék bár a német szövetséghez vagy nem, mindenhonnan vonja fegyvereseit s a hadviselő minden készleteit, és mégis az követeltetik, hogy a hatalmak, melyekkel háborút visel, minden osztrák birtokot Olaszországon kívül sérthetetlennek tartsanak, követeltetik az, hogy a hadviselő Ausztria semlegesnek tekintessék.

Bizony mondom, ez valóságos esztelenség!

De van még egy más tekintet is. Ausztriának állása a híres négyszögben, melynek négy sarkát egy-egy vár képezi, most nem olyan, mint az 1796-iki híres hadjáratban volt. Az akkori törpe óriássá nőtte ki magát. Veróna most már nemcsak erőd, hanem erősített tábor, mely 60 ezer embert képes befogadni. És a diplomácia a háboru lokalizálása eszméjének nevében azt követeli Franciaországtól és Piemonttól, hogy elégedjenek meg egy homloktámadással, elégedjenek meg azzal, hogy fejjel a falnak nekimehetnek, és arra ne is gondoljanak, hogy ellenségük hatalmát akár vizen, akár szárazon, területének bármely más pontján, hátba vagy oldalba vegyék.

E követelés valóságos monstruóztatás. Hallatlan, példátlan a hadviselés történelmében. Ha ily »részrehajlatlan« az angol kormány semlegessége, úgy én nem tudom mit nevezzünk részrehajlásnak.

Merő oktalanság volna a felett vitatkozni, hogy mit kellene Angliának tenni, ha Franciaország a Rhenusnak rohanna, Belgiumot elfoglalná, és Németországot megtámadná; mert nincs oly józan eszű ember, a ki azt hinné, hogy most a francziák császára abban töri fejét, hogy mikép zuditsa fel maga ellen Porosz- és Németországot azalatt, míg ő Ausztriával van odalen elfoglalva. Ha megtámadtatnék, bizonyosan védené magát, és azt hiszem, nem lenne szövetségesek hiányában; de azt hinni, hogy most ő szándékozik támadni, henyé képzelgés.

A háborút úgy kell önöknek venniök, a mint valósággal van. Piemont s Franciaország az egyik oldalon, Ausztria a másikon, s így tekintve a helyzetet, kérдем önöktől, lehet önöknek szándékában vérükkel és pénzükkel biztosítani a hadviselő Ausztria számára Olaszországon kívül fekvő birtokaiban a semlegességi kiváltságokat? Lehet önöknek szándékában háboruba rohanni a végett, hogy Ausztriát minden hadmozdulat ellen megoltalmazzák, melyet azok, kikkel háboruban van, Olaszország határain kívül a nemzetközi jog keretében ellene intézni jónak láthatnak?

Ha ily szándékuk nincsen önöknek, a mint reménylem hogy nem is lehet, hát ne elégedjenek meg határozatlan nyilatkozatokkal, hanem menjenek bele egyenesen a dolgok praktikumába, és értessék meg kormányukkal jól, hogy szoríttassék bár a háboru a Pó partjaira, vagy vitessék át az osztrák birtokok bármely más részére, önök azt kívánják, hogy Anglia szoros és részrehajlatlan semlegességet tartson fen, és hogy önök ép oly kevésbé hajlandók egyetlenegy fillér angol pénzt, vagy egyetlenegy csepp angol vért elpazarolni Ausztria biztonságáért az ádriai partokon, a Dunánál s a Tiszánál, mint a Pó partjain.

Fontosnak és sürgősnek tartom azt, uraim, hogy a közvélemény nyilatkozása minden kételyt kizáró legyen, mert nem feledhetem, miként ő felsége kormányának nem egy jeles tagja egyenesen reámutatott annak lehetőségére, hogy Anglia hivatva lehet Ausztriának segítségére menni, ha az az ádriai tenger partjain támadtatnék meg.

És kérдем én, mi önöknek az az Ausztria, hogy őt oly szeretettel szorítsák Britannia pártfogó keblére, miszerint azt se sajnálják, hogy a kedves teremtés pártfogása végett patakokban ömöljön az angol vér, százmillió számra pazaroltassék az angol pénz, kiszámíthatlan zavar hozassék az angol kereskedelmi viszonyokba, Anglia jólétén mély, lehet: gyógyíthatlan sebek üttessenek, a békés reformok függőben maradjanak, s nemzeti életük fejlődése megakasztassék?

Még egyszer kérдем: mi önöknek az az uralkodó-ház, melyet Ausztriának neveznek?

Előnyös az talán önök kereskedelmi érdekeinek?

Tekintsék át a kereskedelmi minisztérium utolsó statisztikai kimutatását, és látni fogják, hogy a kis, de szabad Belgiummal hatszor oly nagy kereskedelmi mozgalma van Angliának, mint a nagy, de szolga osztrák birodalommal. Uruguay kereskedelme közel felér vele, a filippini szigetek, a szegényes Norvégia, s a kis Görögország mind Ausztria előtt szerepelnek. Arról ellenben biztosíthatom önöket, hogy ha amaz össze nem illő zagyvalék, mit Ausztriának neveznek, egyszer szétbomlasztatik, magával Magyarországgal tizszer oly nagy lenne Anglia kereskedése, mint a minő most az összes osztrák birodalommal.

Vagy talán igaz, a mit némelyek állítanak, hogy Ausztria önöknek hű, hasznos és igaz szövetségese?

Hasznos szövetséges! Azt tudom, hogy Ausztria Angliának telhetetlen díjazottja volt; hogy feneketlen zsák volt, melybe Anglia milliókat öntött dolgos népének verejtékéből; azt tudom,

hogy az utolsó francia háborúban nem kevesebb mint 17 millió font sterlinget ajándékoztak önök Ausztriának, a mi a pénznek akkori értéke szerint ugyancsak csinos egy összeg, de hogy miféle előnyt kaptak önök ezen áldozatért cserébe, azt eddig még a történelem nem jegyezte fel; azt tudom, hogy önök az osztrák házat megmentették, de arról még nem hallottam, hogy önök akár saját biztonságuk, akár nemzetközi rangjuk, akár jólétük, akár szabadságuk fejében e háznak valamivel tartoznának.

Hogy »drága« szövetségesük volt Ausztria, nagyon is drága, az tagadhatatlan, de hogy mennyiben hasznos, azt még nem birtam felfedezni.

Ausztria önöknek hűséges, igaz szövetségesök!! Emlékezzenek a krimi háborúra, tekintsenek a Szebasztopol melletti szomoru temetőre: az önök hű Ausztriája volt a halálrém, mely önök vitéz fiait ama kopár földre küldötte meghalni haszontalanul, míg ő tétlenül maradt a nélkül, hogy egy lövést tett volna, a nélkül, hogy csak egy ujjat felemelt volna, önök azon gyászos emlékü szivességének viszonzásául, hogy Ausztria iránti tekintetből Lengyel- és Magyarországot mozdulatlanságra kárhoztatták, s a háborút úgy Európa biztonságára, mint a népek szabadságára egyiránt meddővé tették.

De ha azon kérdésre, hogy mi Angliának Ausztria, választ nem lelek, arról már a borzalmak hosszú jegyzékét tudnám felmutatni, hogy mi Ausztria az emberiség ama veleszületett jogának, melyet szabadságnak neveznek; hogy mi ő a lelkiismeret szabadságának, a mivelődésnek, a felvilágosodásnak, és mindannak, a mit jó emberek becsben tartanak.

Nem, az nem lehet, hogy Anglia leigázott milliók szemrehányásait vonja magára, mivelhogy közbelép Ausztria és a visszatörlesztés közé, melynek meghozta idejét a hosszútűrő, de igazságos gondviselés.

És miért, kérdelem én, miért merülne Anglia a háború szenvedéseibe a végett, hogy ezt az Ausztriát fentartsa?

E kérdésre az adatott feleletül, hogy az osztrák birodalom épségére Európának a hatalmi egyensúly fentartása végett szüksége van.

E felelet engem fejtegetéseim utolsó szakaszához vezet.

Oh uraim! ez a szó: »h a t a l m i e g y e n s u l y « bár nem egyéb, mint egy rém, mely a józan ész világosságát ki nem állja, egy rettenetes Moloch, melynek jog, igazság, politikai erkölcs, szabadság és nemzetek élete dobatott áldozatul. Szünjék meg végre új áldozatokat követelni, és Anglia ne fertőztesse magát azzal, hogy az áldozatokat szaporítja, az áldozást megörökíti.

Nem volna helyén hosszasan fejtegetnem a hatalmi egyensúly elméletének eredetét s azon változatokat, melyeken a diplomaták kezei közt keresztül ment, míg végre a bécsi kongresszuson egy oly kabalisztikus abrakadabrává lett, mely ellentétben a hajdani szíriáival, nem gyógyít, hanem teremti a betegségeket, melyeket gyógyítani kellene. Csak azt kérdezem, melyek azok a hatalmak, melyeknek tulsúlya ellen a diplomácia az osztrák birodalom épségét szükségesnek tartja, s védgátnak, ellensulynak tekinti?

Nem csinálnak titkot belőle. Ezek a hatalmak: az orosz és a francia. A poroszról nem szólok. Mert a porosz és osztrák dinasztia közt fenálló vetélkedés a németországi primátus körül forog; ennek tárgya nem az, hogy valami meg ne történjék, azaz hogy Németország ne legyen egységes, hanem az, hogy a kettő közül melyik legyen fejevé az egységes Németországnak, s nem gondolom, hogy az angol diplomaták közt akadjon, a ki azt tartaná jónak, hogy a német nemzet élére az épséges osztrák birodalom kerüljön, melynek 37 millió lakosa közt német csak 7 millió is alig van. Ez igazi felforgatása volna a józan értelemben vett európai egyensulynak a mellett, hogy a német nemzetnek függetlenségével és szabadságával is ellenkeznék, tehát végtelen konvulziókat vonna maga után. Ezt tehát mellőzhetjük. Nem a poroszra céloz

az angol diplomácia, midőn az osztrák birodalom épségét az európai egyensúlyra szükségesnek állítja, hanem czéloz az oroszra és francziára.

Hát lássuk miként áll ez a dolog.

A mi az oroszot illeti: előttünk van a történelem a maga czáfolhatlan tanúságaival. Az orosz már jó régóta terjeszkedő hatalom; régóta fenyegeti terjeszkedéseivel Európa függetlenségét, szabadságát. Volt-e csak egyetlenegy percz is e terjeszkedés egész multjában, midőn Ausztria az orosznak magát elébe vetette, hogy terjeszkedni ne engedje? Soha, soha! Arról, fájdalom, nagyon is tud a történelem, hogy czinkosává szegődött, hogy osztozkodott vele, (emlékezzünk Lengyelországra), hogy tőle orgazda-díjt fogadott el a máséból, (ilyen volt Bukovina) hogy segítette, egyenesen segítette az európai sulyegyet felforgatni; minderről igenis tud a történelem, de arról nem tud, hogy az orosz terjeszkedésnek valaha útját állta volna. És miért nem tud? Azért, mert az orosz szláv hatalom, az osztrák birodalomban pedig 17 millió szláv van, mind elégedetlen, elnyomott nép, s köztük olyanok is, melyek nem pusztán nemzetiségek, hanem nemzetek, melyeknek mint nemzeteknek történelmi multjuk van, s melyek az osztrák uralomban nemzetlétük eltipróját sinylík, gyűlölik. Ilyen Ausztria helyzete, s e helyzetnek az orosz irányában megvan a maga logikája, melynek Sándor czár ugyancsak érthető kifejezést adott, midőn T s i t s a k o f f tengernagynak utasításba adta, hogy ha Ausztria játékát gyanusnak tapasztalná, kiáltson be ennyit az osztrák birodalomba: »Ti tizenhét millió! Keljete fel nemzetiségek elnyomója ellen! Itt vagyok! segítelek!«

Gondolkozzanak önök e felett, uraim, és meg fogják érteni, mi annak az oka, hogy Anglia és Franciaország minden kecsegtetésével, hizelgésével, önlealacsonyításig vitt udvarlásával sem volt képes rábírni Ausztriát, hogy kardot rántson a krimi háboru alatt az orosz ellen.

És ezt az Ausztriát önök diplomatái védgátnak hirdetik az orosz ellen. Megfoghatatlan! Ez nem vakság uraim, ez ámitás, a külügyekben kevésbé járatos angol közvélemény jóhiszeműségével üzerkedő ámitás!

Már most lássuk miként áll Ausztria szemben a francziákkal.

Mult november 19-én tartottam egy felolvasást Glasgowban, s abban többek közt ezeket mondtam:

»Akármikor lesz oly háboru, melyben az egyik oldalon Franciaország, a másik oldalon Ausztria áll, a francziáknak csak meg kell jelenni az osztrák által elnyomott akármely nemzet határán, és azt mondani: keljete fel, itt vagyunk, kezet nyujtunk nektek, segítünk, rázzátok le az osztrák jármot! - fel fognak kelni, a felhívás lelkesedéssel fog fogadtatni.«

Ezt hat hónap előtt mondtam, midőn a jelen háboruról még szó sem volt. És ime, szavaim már is megvalósulnak Olaszthonban. Meg fognak valósulni másutt is, ha a francziák akarják. Csak tőlük függ, hogy valósuljanak. Ezért nemzetem részéről, nemzetem nevében kezeskedem.

Nem, uraim, nem, az a hatalom, melyet Ausztriának neveznek, nem eleme, hanem akadály a hatalmi egyensulynak, - nem védgát, hanem országut, nem biztositéka a békének, hanem egy Damokles-kard, mely Európa nyugalma felett függ, tűzbarlang, melyből az európai vulkán táplálkozik.

Mesterségesen összetákolt hatalom, melynek nemzeti alapja nincs, melynek alkotó elemei szerves kohézióval nem birnak; aspirációik szertehuzók, s összhangzásba semmi kigondolható módon nem hozhatók: egy ily hatalom már pusztá lételevel is vitás kérdéseket teremt, háborukat provokál. Szemünk előtt van ennek példája. Ha Ausztria nem volna Olaszországban, olasz kérdés nem léteznék.

A kik Ausztriát az európai súlygyen elemének hirdetik, annak adják jelét, hogy fogalmával sem bírnak az osztrák hatalom természetének. Az, a mit Ausztriának neveznek, egy fikcionális hatalom, mely a nagyhatalmi állásnak csak külszínével bír; fa, mely csak kéregből áll, belül üres. Oka ennek az, hogy az osztrák háznak lehetetlen nemzetiesen, lehetetlen jól uralkodni. Neki nem lehet nemzeti politikája, mert német is, magyar is, szláv is, olasz is egyszerre nem lehet; egyiknek irányát csak a többiek rovására követheti, egyiknek áspirációit csak a többiekének elnyomásával valósíthatja; egyiket elégedetté csak a többiek elégedetlenségével teheti. Ausztria legfőleg csak befelé, saját alattvalóinak kölcsönös elnyomásában fejthet ki erőt, ezt is csak addig, míg komoly ellentállásra nem talál (példa 1848-49), de azt az egyetlen esetet kivéve, melyet Mária Terézia idejében a magyar nemzet lovagiasságának köszönhet, kifelé sohasem volt erős; soha! mindig megverték; valahányszor hatalommal állott szemben, sohasem tudott a bajból a maga erejével kimenekedni, mindig idegen támaszra szorult, mert az, a mit osztrák hadseregnek neveznek, nem »házáért« küzd.

Ama nemzetekben, melyek az Ausztriának nevezett keretbe foglalvák, kétségtelenül sok erő van, de az nem teszi erőssé az osztrák birodalmat. Azok a nemzetek önmaguknak, öncélul visszaadva, minden bizonynyal erős védfalat képeznének minden hatalmi terjeszkedés ellen, mert volna mit védeniök: szabadságukat, függetlenségüket, - de egy közös lánczra fűzve Európa békéjének és biztonságának nem támasztát, hanem sebezhető oldalát képezik, s ösztönül szolgálnak a háborukra mert minden hatalom tudja, hogy a ki Ausztriát megtámadja, Ausztria elnyomott nemzetei közül hol egyikre, hol másakra, lehet: mindenikre is számíthat.

Ekkép megkísérlém felvilágosítani, mylord mayor, azon négy pontot, melyet e gyűlés figyelmébe ajánlok, annál inkább, mivel attól fog függni Anglia állásfoglalása, hogy mily véleménynyel van az angol nép e négy pont fölül.

Van azonban még egy tekintet, melyet mellőznöm nem lehet.

Hallottam mondani, hogy ha az olaszok vagy akár a magyarok maguk lépnének a cselekvés terére, Anglia nem jönne kísértetbe, hogy avatkozzék, de a francia avatkozás a dolgon nagyot változtat; a francziák császárjának csak nagyravágyó céljai lehetnek; ő hódításra vágyik; ezt Anglia meg nem engedheti, s ehhez segédkezet ama nemzeteknek sem kellene nyújtaniok, nehogy egy kényúr helyett mást kapjanak.

Ime válaszom ez állításra:

Könnyű azt mondani, hogy a ki el van nyomva, szabadítsa fel magát maga erejével egyedül. Akarategység, célösszhangzás erre nem elég; kivált mikor a felszabadulás munkája háboru jellegével bír, szervezkedni is kell, erőt kell felállítani, s felszerelni a háborura, és cselekvést kell rendezni előre megállapított terv szerint, - és mielőtt ez foganatosíthatnák, a hatalom parancsszavára ütemben mozgó hadsereg összezuzza a szervezetlen néptömegeket, s hóhér és akasztófa végzik a többi. Ebben van azon misztérium kulcsa, hogy pár százezer katonával milliókból álló szabadságszerető vitéz népet nemzedékeken át igában lehet tartani. Kevés példa van arra a történelemben, hogy a felszabadulás idegen segély nélkül sikerült. Az amerikai egyesült államok a despotikus Franciaország segítségével vívták ki függetlenségüket. Maga Anglia is köszönhet valamit a 15 ezer hollandi katonának, és 500 vitorlát számlált hollandi hajóhadnak, melylyel orániai Vilmos az angol szabadságnak oltalmára jött. Mi magyarok külsegély nélkül szereztük vissza függetlenségünket, s tőlünk azt Ausztria csak külsegéssal vehette el.

De igazán csodás változás történt a kormányok és arisztokraták nézeteiben, hogy most oly lármát ütnek az ellen, a mit francia avatkozásnak neveznek Olaszország ügyeibe.

Hiszen 40 év óta alig hallottunk másról, mint idegen avatkozásról a szabadság ellen. Avatkozás volt Spanyolországban, Nápolyban, Piemontban, Sziciliában, Rómában, Moldva-Olá-

országban, Magyarországon, Hassziában, Badenben, Schleswig-Holsteinban, mindenütt! és mindenütt a népszabadság ellen, de eddig nem hallottuk, hogy Anglia kardot rántott volna ez avatkozásokat megtiltandó. Egy-egy szelid megjegyzést néha kockáztatott Anglia, de saját kedves hazám esetében még csak ezt sem, sőt megmondta, hogy semmi mondani valója sincs. És íme végre-valahára oly eset fordul elő, hogy egy nemzetnek kilátása nyílik felszabadulni az osztrák járom alól, külavatkozás által, (ha ugyan avatkozásnak nevezhető) és lárma-harangot kongatnak ellene; elvekre hivatkoznak az elnyomó érdekében, melyekre az elnyomottak érdekében sohasem hivatkoztanak.

Ez olyasvalami, a mit csufos hipokrizisnek nevezhetnénk.

Ám tétessék vissza Ausztria azon helyzetbe, melybe őt nemzetem hősie karja dobta 1849-ben, mielőtt külavatkozás a porból felemelte, és biztosak lehetnek önök, hogy sem Olasz-honnak, sem nekünk nem lesz külsegélyre szükségünk. De ha Anglia megengedte, hogy külavatkozás mentse meg Ausztriát, s a nemzetek jogait külavatkozás tiporja el, hát ne legyen legalább az a botrány feljegyezve a történelem lapjain, hogy Angliának, mely szabadsága visszaszerzésében külsegélynek maga is oly sokkal tartozik, akkor jutott először eszébe ellenezni, mikor a külsegély elnyomott nemzeteknek előnyére válhatott.

Egyébiránt a jelen esetben külavatkozás nem is forog fen. Háboru van szervezett államok között. Ausztria hadat izent Szárdiniának, mely Franciaország szövetségese, - s Franciaország segíti megtámadott szövetségését. Hogy egy vagy más elnyomott nemzet ez alkalmat a maga javára felhasználja, ez nem épen helyes ok arra, hogy Anglia kardját Ausztria javára Brennusként mérlegbe vesse.

Hogy minő indokok határozhatták el Franciaország jelen uralkodóját a mostani háborura, azt tudni nem igénylem, de azt tudom, hogy mi nincs érdekében, tehát szándokában sem lehet.

A hódító szerepe nincs érdekében, mert ez romlásba sodorná, mint I. Napoleont sodorta. Többet mondom: ama nagy hadvezér tagadhatlanul nagyravágyó ember volt, de ha ma sirjából felkelne, állítani merem, minden nagyravágyásával mai nap még ő sem lépne a hódítások útjára. Bizonyos korszakokban bizonyos dolgok lehetetlenek, s a hódító szerep ezek közé tartozik. Továbbá tudom, hogy a francziák császárijának nemcsak nem lehet érdekében, de sőt egyenesen érdeke ellen van a nemzetiségek elnyomására czélozni, mert a nemzeti érzelmek tekintetbe nem vétele vezette I. Napoleont Szent-Heléna égető szikláira, lánczba vert sasként meghalni, ép úgy, mint ezen érzelmek tiszteletben nem tartása fogja előbb-utóbb Ausztriát is vesztébe vinni.

Én bizony mondom III. Napoleon nem olyan ember, hogy ismétlje a hibát, mely miatt I. Napoleon elbukott. Tudja ő, hogy az elnyomott nemzetiségekkel jót téve nagy erkölcsi előnyt arathat, ezeknek ártva, magának csak romlást szerezhet.

Én véleményeimben érdekekkel számolok, s mert tudom, hogy midőn nagy érdekek forognak kockán, nem valószínű, hogy az emberek szándokosan azt tegyék, a mi érdekük ellen van, véleményem helyessége felől magamat biztosnak érzem.

Végre is van némi biztosíték magában a körülmények erejében is. Tegyük fel, hogy a jelen háboru logikus fejlődése saját hazámnak nem pusztán szakadozott lázongásokra való ingert, (mit egész erőmből elleneznék) hanem oly kilátást nyujtana, hogy okszerű számítás szerint függetlenségének visszaszerzése csak saját határozottságától függjön, tanácsolhatják-e önök nemzetemnek, hogy az alkalmat fel ne használja csak azért, mert a felszabadulás alkalmát Bonaparte kezével nyujtja felé a gondviselés? Örültnek kellene lennie, hogy fel ne használja. Hiszen Magyarország sohasem lehet franczia tartománynya. Ez ellen, még ha saját ereje nem biztosítaná is, már maga a távolság is tökéletesen biztosítja.

Sőt a mi magát Olaszországot is illeti, bármennyire gyűlöli is minden olasz az osztrákot, ennek vasvesszeje elég erős volt megakadályozni, hogy az olasz nemzet felfegyverkezzék és szervezkedjék; most, hála a francia segítségnek, ezt megteheti. Használják fel az alkalmat, s ha baráti segélylyel ellenségüktől megszabadulva, nem tudnák függetlenségüket a baráttól megvédeni, nem érdemelnék meg, hogy szabadok legyenek.

Midőn nemzetek sorsa libeg a mérlegben, jaj annak az embernek, ki magát hazájánál jobban szeretve, személyes rokon- vagy ellenszenve által hagyná magát vezéreltetni, és nem az által, a mivel hazájának tartozik. - Én hazámat magamnál jobban szeretem, jobban, mint bármit a világon, és e szeretetem által ösztönöztetve csak egyetlenegy jótéteményt kérek Angliától, azt, hogy ne támogassa Ausztriát. Anglia nem lépett közbe a szabadságért, ne lépjen közbe a zsarnokságért.

Részrehajlatlan semlegesség az egyetlen jótétemény, a melyet kérek, és ezt sem kérném, ha meggyőződve nem lennék, hogy a háboruba elegyedés az önök boldog és szabad hazájára kimérhetlen szerencsétlenséget hozna a nélkül, hogy bármi jelen haszonra vagy jövő kárpótlásra kilátásuk lehetne. Én Angliának örök hálával tartozom, s e tartozásomat örömmel ismerem el; úgy érezném, mintha saját hazámon történnék szerencsétlenség, ha Anglia meg-gondolatlanul hívná ki magára a szenvedések kárhozátát az által, hogy sorsát az osztrák ház sorsával összezsacatolja.

Az angol nemzet kezeiben nagy végzeteknek kockája van. Gondolják meg önök, hogy Német- és Oroszország részesülése nélkül európai arányokat háboru nem vehet fel, már pedig azt bizonyosnak tekinthetjük, hogy Németország bármennyire fel van izgatva, nem fog Ausztriának segítségére rohanni, hacsak a porosz nem megyen elől, lemondva nagy Frigyes politikájáról, mely Poroszországból első rangu hatalmat alkotott; s ha tekintetbe vesszük, hogy mily állást foglalna el ez esetben az orosz czár, lehetetlen hinnünk, hogy a porosz regens ily veszélyes lépést kockáztathasson, hacsak Anglia támogatása felől nem bizonyos. E szerint egyenesen Anglia elhatározásától függ, hogy a jelen háboru általános európai háborura fejlődik-e ki, vagy pedig nem; mivel ha Angliára támaszkodva a porosz, s vele Németország az osztrák mellett fognak fegyvert, előre lehet látni, hogy az orosz Franciaországot fogja segíteni.

Fontolja tehát meg jól ő brit felségének kormánya, hogy minő következése lesz annak, ha indulatosan egy meggondolatlan lépésre hagyja magát ragadtatni, s vessen számot az irtózatoss felelősséggel, mely helyzetéhez kötve van.

Nagyon tiszta az út, melyet Anglia érdekei kijelölnek. Tartsák önök magukat kívül a bajon, fejlesszék saját szabadságukat, mozdítsák elő saját jólétüket, menjenek következetesen előre a haladás útján saját javukra, s az emberiség és polgárosodás előnyére, és engedjék remélnem, hogyha a gondviselés irgalma felszabadulás kilátását nyújtja a jelen bonyodalmak folyamában azoknak, kiket Ausztria rabigában tart, e szabad és nagylelkű nép jókívánatait és imái nem az elnyomóval, hanem az elnyomottakkal lesznek, s hogy Anglia nem lesz utolsó azok közt, kik a szabadság törekvéseit helyesléssökkel bátorítandják, s rokonszenvéükkel fogják kísérni. (Hosszan tartó tetszés nyilatkozatok.)

Daikin urnak *Newman* tanár által támogatott indítványára elhatároztatott, hogy a gyűlés elégedéssel véve tudomásul a semlegességi kiáltványt, megvárja a kormánytól, hogy a sem-legesség sem nyíltan közvetlenül, sem közvetve meg ne sértessék s hogy annak megsértésére sem szerződések, sem Angliát bonyodalmakba keverhető szövetségek exigenciái ürügyül ne vétessenek.

E határozat egy küldöttség által, melyet a lord mayor vezérlend, lesz a miniszterelnöknek átadandó. A küldöttség május 26-kán járt el megbízatásában. A lord mayor bemutatta a küldöttséget. *Gilpin* felolvasta a gyűlés emlékiratát, s *lord Derby* válaszul kinyilatkoztatta, miként szerencsésnek érzi magát kifejezhetni, hogy a kormány szándokai a gyűlés kívánataival tökéletesen találkoznak.

III. Népgyűlés Manchesterben.

Manchesterben 1859. május 24-én zsúfolásig megtelt a híres »szabadkereskedelmi csarnok« (Free trade Hall), oly célból, hogy Manchester lakossága, az Olaszthonban megkezdett háboru alkalmából Anglia semlegessége mellett ujjal tüntessen.

Kossuth meghívást kapott a gyűlést rendező bizottságtól, vegyen részt a tárgyalásokban, s erősítse meg nézeteinek előadása által Manchester lakosságát az annak szüksége felőli meggyőződésben, hogy a nemzetnek ernyedetlenül fel kell ügynie a kormány eljárására, miszerint a semlegességi nyilatkozattól eltérés ne történjék.

Kossuthot megjelenésekor a gyülekezet ezrei rokonszenvük lelkesült nyilatkozataival üdvözölték.

A gyűlésen a hatalmas »gabnatörvényellenes szövetség« (anti cornlaw league) elnöke: *Wilson György* elnökölt. Mellette számos parlamenti és városhatósági tag foglalt helyet az emelvényen; mi a tüntetés fontosságát nem kis mértékben növelte.

Az elnök, miután a gyűlés célját röviden előadta, köszönetet mondott *Kossuthnak* megjelenéséért, és a gyűlés hangos helyeslésétől kísérve bizonyossá tette, hogy valamint ez nem az első eset, midőn őt Manchester lelkesedéssel fogadja, úgy jövődre is a mig csak Angliában marad, bizton számíthat rá, hogy sem egy második hazának, sem igaz, hű barátoknak hijjával soha sem leszen, - s ezzel az ülést megnyitottnak nyilatkoztatva, *Kossuthot* szólásra hívta fel.

Kossuth beszéde.

Mélyen meg vagyok hatva a részvét által, melylyel ön elnök ur, s e nagyszámu gyülekezet megtiszteltenek.

Hosszu, komor tiz éven át viseltem nemcsak saját balszerencsémnek sulyát, hanem elnyomott nemzetem bújának, szenvedéseinek keblemre nehezedő terhét is.

Viseltem szelid rezignációval, de nem remény nélkül.

E hosszu, komor tiz éven át szívemnek minden dobbanása egy imádság volt, hogy tekintsen le könyörülettel szülőföldemre az, a kinek mérlegében az elnyomottak könnyei megmértnek, s ki hosszutűrően bár, de igazságosan meghozza a bűnhődés napját azokra, a kik vétkeztek, s a szenvedők számára a megváltást.

Nem ingyen-kegyelem volt az, a mit kértem a végzettől. Alkalmat kértem, csak oly kedvező alkalmat nemzetem számára, mely a független nemzeti lét elenyészhetlen jogának vissza-szerzését saját eltökélésének érelmébe helyezi.

Alkalmat teremteni embernek ritkán adatott, de az adott alkalmat felhasználni a kötelesség érzetének adatott.

Ugy látszik, mint ha az alkalom sugára a láthatáron felcsillámlanék.

Megöregedtem a gondterhes évek sulya alatt, de még nem érzem magam annyira öregnek, hogy a hazafi kötelességének teljesítésére képtelen volnék.

E kötelesség teljesítéséhez új erőt meritek az önök részvétéből; emlékül viszem azt magammal, hogy átadjam nemzetem névtelen hőseinek, kik - ha isten is úgy akarja, mint magunk - nemsokára hivatva lehetnek kart emelni s mellüket vészre tárni, hogy hazánk függetlenségét visszaszerezzék.

Ausztria császára, a magyar nemzet elnyomója, nagy háboruba keveredett. E háboru Olaszországban kezdődik, de okszerű s eredményes lefolyását alig lehet képzelni a nélkül, hogy az osztrák uralom más helyeire is ki ne terjedjen. Mert ha Ausztria egy adott vonal mögé vonulna vissza, s ellenfele őt sem oda nem követné, sem Ausztria erejét más, nem olasz pontból hátba, oldalba nem venné: a háborut vagy sohasem lehetne bevégezni, vagy csak akként lehetne bevégezni, hogy haszontalan vérontáson kívül semmi eredménye nem volna.

Mínthogy tehát hadtani szempontból lehetetlen okszerűleg feltenni, hogy a háboru az osztrák uralom nem olasz területeire ki nem terjedend, természetesnek fogják önök találni, hogy én a jelen háborut egy gondviselészerű alkalomnak tekintem, mely nemzetem számára független állami létének visszaszerzésére kilátást nyújt.

Szükségesnek tartottam a helyzet e megállapítását előrebocsátani, mert némely angol lapokban azon észrevétellel találkoztam, hogy a politika, melyet a jelen válságban Anglia követni jónak látand, Anglia saját házi dolga, abba tehát nekem nem illik avatkoznom.

Én Anglia házi ügyeibe sohasem avatkoztam, de Anglia népe sokkal igazságosabb, mint sem igazat ne adna azon állításomnak, hogy a jelen ügy sokkal inkább Magyarország ügye, mint Angliáé.

Hiszen, uraim, én ép azért fogadom el a semlegességi gyűlések meghívásait Anglia-szerre, hogy figyelmeztessem Anglia népét, miként ha elszánt akarattal nem nyilatkoztatja tiltakozását, attól lehet tartani, hogy az angol kormány a mi házi dolgainkba fog avatkozni, s meghiusítja azon kilátásokat, melyeket számunkra előkészíteni látszik az igazságos gondviselés.

E téren foglalok állást önök előtt ma is, és kérdem: nem vagyok-e feljogosítva e térre lépni?

Hogy ezek után egyenesen a tárgy érdemére térjek, kijelentem, miként elégedéssel olvastam a királyi kiáltványt, melylyel ő brit felségének kormánya nyilvános kötelezettséget vállalt a jelen háboruban részt nem venni, hanem szoros és részrehajlatlan semlegességre szorítkozni. A mennyire szavak mehetnek, ez valóban hazafias és bölcs elhatározás. Nincs ember, a ki akár a jelenben oly erkölcsi vagy anyagi előnyt, akár a jövőben oly kárpótlási kilátást képes volna kimutatni, a mely Angliát készíthetné, hogy ez alkalommal a háboru költségeibe és borzalmaiba merüljön. S e semlegességi nyilatkozatnak azonfelül, hogy megfelel Anglia érdekeinek, még azon érdeme is megvan, hogy valódi alkotmányos hódolat a nemzet akarata iránt, mivel bizton állithatom, hogy alig volt eset, midőn ez ország közvéleménye akár általánosabban, akár hasonló egyértelműséggel nyilatkozott Anglia külpolitikája felől, mint nyilatkozott a semlegesség mellett a mult választások alkalmával, és számos gyűlésen azóta.

Azonban, ha a nemzet akarata az, hogy a szó ténynyé és állandó szabálylyá váljék; ha azt akarja a nemzet, hogy függetlenül a háboru bármely változatos fordulataitól a semlegesség habozás nélküli következetességgel fentartassék; ha a nemzet biztos kíván lenni, hogy az ígért részrehajlatlanság palástul ne szolgálhasson részrehajló fogások takargatására, melyek utat

egyengetnek előbb közbeszólásra, később avatkozásra; egyszóval, ha önök biztosak akarnak lenni, hogy békében feküdve le, háborura nem ébrednek fel: elkerülhetlenül szükséges, hogy a közvélemény nyilvánulása ne szűnjék meg, sőt növekedjék, és e nyilvánulás értelme mindinkább tisztává és határozottabbá legyen. Ezt szükségesnek tartom először azért, mivel ha a királyné említett kiáltványa a nép akaratának megfelel, illő, hogy a közvélemény nyilvánulása a királyné kiáltványának megfelelően; másodszor azért, mivel a helyzet sokkal komolyabb, mintsem hogy kételkedni lehetne, miként hatalmas és nem épen alkotmányos jellegű befolyások vannak munkában, hogy Anglia oly bonyodalmas szövetségekbe sodortassék, melyek ha meg nem hátráltatnak, Angliát elkerülhetlenül háboruba kevernék még pedig oly célok végett, melyek a mint semmi közük nincs az önök nemzeti érdekeihez, úgy (meg vagyok győződve) visszaszítók az önök érzelmeinek.

Ez állításom igazságát be fogják önök ismerni, ha számot adnak maguknak arról, hogy mit jelent tulajdonképen Anglia semlegessége a most fenforgó esetben.

Semlegességnek, uraim, nemcsak azon értelme van, hogy önök magukat bajba nem keverik, hanem az is, hogy a harczoló felek egyikének sem adják támaszukat; szándékosan mondom: egyikének sem, mivel ha a semlegesség elvétől önök eltérnének, nem támogathatnák mindakét félt, hanem csakis az egyik felet. Hogy tehát semlegességük értékét teljesen felismerhessék, szükség vizsgálat alá venni, hogy melyik féllel tartana valószínűleg az angol kormány, ha a semlegesség elvétől eltérne?

E kérdésre a feleletet a hivatalos nyilatkozatokban kell keresni.

No már én egyetlenegy oly miniszteri nyilatkozatra sem emlékszem, mely azon benyomást tette volna reám, hogy ő brit felségének kormánya Szárdinia és Franciaország mellé állana, ha semleges nem maradna. Ellenben sok-sok oly nyilatkozatról hallottam, melyekből észszerűleg csak azt lehet következtetni, hogy ha Anglia nem maradna semleges, Ausztriával fogna kezdet. Hiszen ő felségének külügyminisztere kinyilatkoztatta a parlamentben, hogy Ausztriának nagy igényei vannak Anglia részvételére, - bár megjegyezhetném, hogy az angol-szász faj állítólagos rokonsága Ausztriával, mely e részvét indokául hozatott fel, merőben alaptalan állítás. Továbbá minden kigondolható módon emlegetni hallottuk, hogy Ausztriának meg kell tartania olasz birtokait, mivel ezeket az 1815-iki kötések alapján bírja, mely kötések (a kiáltó tényekről bámulatosan megfélemedkezve) sérthetetleneknek állítatnak. Hallottuk azt is, hogy ha egy francia hajóraj az ádriai tengerben akarna megjelenni, Angliának érdekében lehetne azt ellenezni, de azt még semmi hivatalos kutfőből nem hallottuk, hogy ha Ausztria ezt vagy amaszt tenné, Angliának ellent kellene állani. Hallottuk azt, hogy ha Trieszt megtámadtatnék, Angliának érdekében lehetne azt védelmezni, de azt nem hallottuk, hogy ha Génua, Nizza vagy Livorno támadtatnék meg, Angliának védelmükre kelni érdekében lenne. Sőt a nyugat-yorkshirei kerületben megbukott miniszteriális követjelölt sugalmazott nyíltszívűségében már épen annyira ment, hogy azon épületes vallomást tette választói előtt, miként Angliának érdekében lehetne még Velenczét is megvédeni; ugyan mitől? Attól a siralmas szerencsétlenségtől, hogy Ausztria gyűlölt járma alól megszabaduljon.

E szerint a hivatalos és félhivatalos nyilatkozatok nagyon is világossá teszik, hogy az arisztokráciának minden rokonszenve, a hivatalos és befolyásos körök minden vonzalma Ausztria felé fordul elannyira, hogy ha a semlegesség elvétől eltérne Anglia, egy szép reggel önök arra ébrednének fel, hogy háboruba sodortattak nem Olaszország, hanem Ausztria támogatása végett.

Ennyit a nyilatkozatokról; most nézzük a tényeket.

Nagy fegyverkezésnek jelei állanak szemünk előtt, a mi önöknek sok pénzébe fog kerülni. Azonban elismerem, Anglia sohasem tehet tulságos sokat magasztos rangjának a tengeri

hatalmak közt fentartására. Ez dicséretes nagyravágyás. Hanem az már nagyon különös, hogy épen akkor, mikor semlegesség kiáltatik ki, a nemzet fegyverre szállíttassék, a lövészek (riflemen) sorakozásra hivassanak fel, mintha valamely Hannibál állna a kapuk előtt, - és a hajóhad legénységgel tömessék meg; s a harczra-készülés oly lázas erélylyel folytattassék, melyhez hasonlót sem a krimi háboru idejében, sem akkor nem láttunk, midőn India oly irtózatosan lángba borult.

Bizony joguk van önöknek kérdezni: mit jelent mindez? Azt jelenti talán, hogy a kormány inváziótól fél, ezt készül visszaverni? Igen, de a legegyszerűbb józan ész is elég belátni, hogy ha csak meg nem tébolyodott a francziák császára, nemcsak nem lehet szándokában Angliába belekötni, de sőt nagyon kívánnia kell, hogy Angliával békében maradjon, minthogy már is egy nagy háboru terheli kezeit. Elég soká élt ő az önök hazájában, miszerint tudja, hogy az angol néppel tréfálni nem lehet; tudja ő igen jól, mily erőforrásokkal rendelkezik Anglia saját védelmére; tudja ő, hogy Európának minden állama elkölthetné utolsó garasát, kimerülhetne utolsó idegeig, mielőtt e tengerövezte föld védelmi ereje csak meg is rendítenék; és ismeri ő e nép szellemét is, tudja ő, hogy a ki e szigetnek neki akarna rontani, annak nemcsak hadseregekkel, hanem egy nemzettel volna dolga, egy oly nemzettel, melynek minden egyes fia tetőtől-talpig hőssé válnék szülőföldének védelmében.

Nem, nem! Ettől nincs mit tartani.

Hódítók büszke lábainál

*Nem görnyed e nép, míg Albion áll.*³⁴

Senki sem támadta meg önöket, midőn az indiai nagy lázadás mint tiszta égből lesujtó villám dördült el önök felett; Anglia seregei, hajórajai messze távol voltak, de az angol nép otthon volt, tehát ez ország biztonságban volt. Ha akkor nem lettek önök megtámadva, nem képtelenség-e arról álmodni, hogy támadástól most tarthatnak? Bátran állithatom, hogy Angliát e háboru alkalmából ugyan senki sem fogja megtámadni, ha csak Anglia szántsándékkal harczba nem elegyedik. - De ha így van, mi czélja lehet az említett fegyverkezésnek? Mit jelenthet azon figyelmeztetés, hogy Angliának fegyverkezni kell, miszerint tüzhelyét és garmatait megvédhesse? Mást nem jelenthet, mint azt, hogy valahol szándék lappang a megtámadást kihívni, miszerint azt mondassák, hogy a kormánynak kötelessége volt azt visszaverni s ekként ürügyet nyerhessenek a háboruba avatkozni, Ausztriának, az önkény és bigotizmus ama védbástyájának segítségére, melynek maga hatalmi létele is oly természetű, a minő, miként Newman tanár a »Habsburgház bűneiről« irott füzetében mondja, még az ókori pogány időkben is isten előtt gyűlöletesnek s emberi segélyre méltatlannak tartatott.

E hajlamban: ürügyet keresni, vagy ha nem találnak: teremteni, miszerint Ausztriának segítségére rohanhassanak, e hajlamban van, uraim, a veszély, mely önöket mátol holnapra egy nagy háboru kiszámíthatlan bonyodalmaiba sodorhatja a nélkül, hogy ebből Angliára akár a jelenben, akár a jövőben bármely kigondolható előny hárulhatna. Hogy ez az igazi igazság, miként önök becsületes konzervatívjai mondani szokták, e felől a tények nem hagynak kételkedni.

Mondják, hogy Anglia saját védelmére fegyverkezik, és mégis hadihajó hadihajó után indítatik a közép- és az ádriai tengerre. Ne is mondja senki, hogy e tájon Angliának birtokai vannak, melyeket védeni lehetne hivatva. Igenis vannak ott angol birtokok: Gibraltár, Málta és az ioniai szigetek, melyek azonban ezuttal megtámadtatási veszélyben teljességgel nincsenek. Hanem tudvalevő dolog, hogy a hadihajók pecsételt titkos rendeletekkel indítatnak utra, melyeket a parancsnokoknak a nyílt tengeren szabad csak felbontani és így rendeltetésök felől

³⁴ This England never did nor ever shall lie at the proud feet of a conqueror.

Shakspear.

tudomást venni; ámde, uraim, azt még senki sem hallotta, hogy angol tengernagyoknak csak a nyílt tengeren felnyitandó titkos zárt rendeletekre van szükségük, miszerint megtanulják, hogy Anglia gyarmatait támadásoktól megvédeni kötelességük. Mit tartalmazhatnak ama titkos rendeletek? azt szabatosan tudni én természetesen nem igénylem, de a tények sokszor világot vetnek a titkok éjjelébe. És ime, alig hogy ama titkos rendeletek a földközi tengerre jutnak, már is nagyon jelentőségteljes tényekkel találkozunk. Ott látjuk az »O r i o n « angol hadihajót akként vetni horgonyt a génuai kikötőben, hogy keresztbefekvésével a francia sereg partraszállását hátráltatja, és ezt épen abban a perczben, midőn Ausztria támadólag lépett fel Piemont ellen, a mikor tehát a francziák kikötésében minden percznyi késedelem végzeteljes hatással lehetett Olaszországra. Meglehet, hogy e tény pusztá véletlenség, de ha az, úgy meg kell vallani, hogy a részrehajlatlan Anglia véletlenségei bámulatosan részrehajlók Ausztria iránt. - Ott látunk egy másik angol hadihajót, mely megtagadja Toskánától a nemzetközileg szokásos köszöntést. A toskánai nagyherczeg megszökött országából, és átment Olaszország ellenségéhez, de Toskána helybenmaradt és hozzájárult Olaszhon felszabadításának munkájához; helyes ok ez arra, hogy az angol kormány megtagadja a legközönségesebb nemzetközi illemességet a toskánai lobogótól, mely lobogó nem a toskánai nagyherczeg vagy bárki más lobogója, hanem csak ép úgy Toskánáé, mint Anglia lobogója Angliáé és senki másé? Az angol kormány fentarthatja vagy nem, a mint tetszik, diplomáciai összeköttetését a toskánai kormánygyal, de egészen más dolog Toskána mint független állam lételetől az elismerést megtagadni, mert Toskána független állami léte nem valami új tény, mely felett vitatkozni lehet, hanem oly tény, mely Európa közjogában el van ismerve. És én soha sem hallottam, hogy a tiszteletlenség ily jele egy oly nemzet iránt, melylyel Anglia békében van, része lehetne azon pártfogásnak, melylyel Anglia kormánya a világ minden sarkában, minden angol polgárnak tartozik, de azt tudom, hogy e sértő fellépés erős részrehajlásra mutat Ausztria iránt és egyike azon provokáló bosszantásoknak Ausztria ellenfelei iránt, melyek tervszerű szándokosságot gyaníttatnak.

Továbbá a hirlapok jelentése szerint az angol kormány formasierinti felhívást intézett a francziához, hogy Dalmácia partjai az ádriai tengeren, Fiumétól (mely magyar kikötő) Kattaróig semlegességi szabadalommal ruháztassanak fel. Ámde ezen partok Ausztria birtokában vannak, Ausztria pedig Franciaországgal háboruban van, e felhívás tehát nem kevesebbet akar, mint azt, hogy Ausztria, ámbár háborus fél, a semlegesség előnyeit élvezhesse. Sőt még ennél is nagyobb hordereje van e felhívásnak. Ausztriának 30-40 ezer embere van Dalmáciában, mely tartomány oly okok miatt, melyeket most nem akarok fejtegetni, jelenleg Ausztria legsebezhetőbb pontját képezi. Képzeljék önök Dalmáciát egy semleges terület sérthetlenségével felruházva, és e 30-40 ezer embert Ausztria onnan mindjárt az olasz harczterre küldené minden hadiszereivel egyetemben, úgy hogy az angol kormány felhívása sem több, sem kevesebb értelemmel nem bír, mint ha Anglia 30-40 ezer ember segítséget küldene Ausztriának. No már ez csakugyan nem részrehajlatlan semlegesség; ez világos avatkozás a háboruba Ausztria javára; ez annyit teszen, mint Anglia erkölcsi erejét s a közép-tengeri angol hajóraj hatalmát mérlegbe vetni a végett, hogy egyrészt Ausztria ellenállási képessége olasz földön növeltessék, másrészt meg annak hatalma az olasz tartományok határain kívül sérthetlenné tétessék.

Helyzetemben mint magyar számüzött, nem lehet, hogy a legmélyebb fájdalommal ne tekintsem az angol kormány ez eljárását. Ez eljárásnak messze kiható czélja nem más, mint az, hogy a háboru Magyarországtól távol tartassék, s ez által az én letaposott hazám megfosztassék a felszabadulás kilátásától, melyet számára a gondviselés most előkészíteni látszik azon megpróbáltatások logikai folyamában, melyek Ausztria bünterhes létét végre elérték.

Szörnyőség ez, uraim! - Sajnálattal használom e kifejezést, de valóban szörnyőség, hallatlan szörnyőség a történelemben, hogy Anglia a maga hatalmas állásának súlyát a végett vesse

mérlegbe, miszerint Ausztriának, mint hadviselő félnek a semlegesség kiváltságait biztosítsa. A hírlapokból tudjuk, hogy e hallatlan szörnykövetelés máris ingerült jegyzékváltásra adott alkalmat; és bizonyára háboruba is vezethet, hacsak az angol nép hangosan tudtára nem adja kormányának, miként nem fogja tűrni, hogy Albion szeplőtlen paizsa bemocskoltassék az osztrák háznak a végett nyújtott segítség által, hogy szentségtelen lábát elnyomott nemzetek nyakán tarthassa.

Több, az említettekhez hasonló tényt hozhatnék fel, de nem folytatom e fájdalmas idézéseket, hanem elmondom a »Daily News«-szal, hogy: »a kihívásoknak, boszantásoknak s hivatlan kotnyeleskedésnek rendszeres hadjárata van folyamatban, melyet nem egyenlő mértékkel mérő részrehajlás szelleme sugall,« s hogy »nincs egyetlen rendelet a tenger-nagyokhoz, egyetlen utasítás a követekhez, egyetlen cikk a miniszteri közlönyökben, mely el ne árulná azon ingerült türelmetlenséget, melylyel a kormány a semlegesség illedelmének igáját viseli.«

A hivatalos nyilatkozatok és tények ez összhangzó bizonyítványára támaszkodva, ismétlem állításomat, hogy ha Anglia eltérne a semlegességtől, nem Franciaországot, nem Olaszországot, hanem Ausztriát segitené.

Lehet, hogy tulságos hosszan fejtegettem a kérdés ezen oldalát, de tettem azt, mert az egész kérdés e pont körül forog.

Tegyék fel önök, hogy ne létezzék Ausztriához hajlongás a hivatalos körökben; tegyék fel, hogy ezen nemzeteket elnyomó hatalom ne találkoznék rokonszenvvel a magas társadalmi rétegekben s a veszélynek még csak árnyéka sem forogna fenn, hogy Anglia háboruba sodortatik, mivel arról ugyan biztosak lehetnek önök, hogy Anglia nem rázná meg hatalmas szigonyát az olasz függetlenség kedvéért, vagy azon nemzetek akármelyikének oltalma végett, melyeknek a jelen bonyodalmak logikája felszabadulásra kilátást nyújthat.

Ily esemény minden kérdésen kívül van, bár sokaknak fájhat, hogy így van, de így van.

Az egyetlen alternatíva: vagy semlegesség vagy háboru Ausztria támogatása végett.

Háborura lenni kényszerítve mindig nagy szerencsétlenség, de minő színben jelenne meg Anglia, a szabad alkotmányos Anglia a politikai erkölcsösség törvényszéke előtt, isten, a történelem s a mivelt világ véleménye előtt, ha a közszellem ellankadása, vagy határozatlan nyilatkozatokba vetett tulságos bizalom folytán Anglia háboruba hagyná magát kevertetni oly kárhozatos cél végett, mint az osztrák ház fentartása, a mi egyértelmű a szabadság aspirációinak elfojtásával, s az elnyomott nemzetek életre ébredésének kioltásával.

Részemről meg vagyok győződve, hogy az angol nép visszaborzad ily kárhozatos cél előmozdításának gondolatától. De ekként érezni nem elég. Életbevágó szükség, hogy véleményét határozottan kifejezze.

Addig, míg a háboru véres drámája Olaszhon földére szoritkozik, attól immár nincs mit tartani, hogy az angol kormány abban részt vegyen. Ennyiben a semlegesség megállapított szabálynak tekinthető. A belevegyülés veszélye akkor fog kezdődni, mikor a háboru ki fog terjedni, mint kell, hogy kiterjedjen Ausztria más birtokaira, s ekként kiterjedve, szülőföldemnek a felszabadulásra kilátást nyújthat.

Ez az, minek fenyegetésekkel, s ha kell: fegyveres avatkozással is megakadályozására hatalmas befolyások vannak munkában. Ha tehát nincs (a mint hiszem, hogy nincs) az angol népnek szándokában megengedni, hogy Anglia pénze és kardja nemzetek leigázására használtassék fel, szükséges, hogy az angol nép értesse meg kormányával, miként erősen el van határozva semlegesnek maradni, akár terjedjen a háboru Olaszország határain túl, akár nem, és hogy ép oly kevésbé hajlandó egy garast költeni vagy egy csepp vért is ontani Ausztriáért

az ádriai tengeren, a Dunánál vagy a Tiszánál, mint a Pó partján. Ez az eldöntő tekintet. Ettől függ minden.

Nem hívom én fel önöket, a mi ügyünkért harcolni, csak arra kérem, ne engedjék, hogy Anglia a mi ellenségünkért harcoljon. Maradjanak békében, tartsák hazájukat menten a bajba-keveredéstől.

Vannak, kik azt mondják önöknek, hogy nem a szabadság zászlója alatt harcol a másik fél sem. Tegyük fel, hogy ez így van: annál inkább távol kell önöknek magukat tartaniok, mert Angliának nem hivatása egyik despotizmust a másik ellen támogatni.

Ha a kérdés az volna, hogy harcoljanak-e francia kényuralomért? - akkor az ellenvetés érthető volna, de erről nincs szó. Én önöknek nem ezt mondom, hanem azt, hogy egyik félért se harcoljanak.

Tegyük fel, hogy nem volna más választás, mint az, hogy az érdekelt nemzetek kényurt változtassanak; azt mondanám önöknek: hagyják az illető nemzeteket a maguk sorsa felett határozni, ez az ő dolguk, nem az önöké.

És ugyan mit felelhetnének az osztrák-barátok, ha a Pó partjáról valaki szemükbe kiáltaná, hogy Franciaországban a kényuralom személyes, és annál fogva mulandó, míg az osztrák kényuralom egy állandó öröklött intézmény; hogy Franciaországban a kényuralom csak kormányforma, de Ausztriában nemzetiség-megsemmisülés; hogy bárminő lett legyen is a kormányforma Franciaországban, ott a kormány mellett mindig volt nemzet, egy nemzet, mely egyike volt és marad azon gyupontoknak, melyekből a polgárosodás fénye az egész világra szerteszágzik, Ausztria ellenben nem nemzet, csak egy uralkodó-ház, a mely ház a történelemben mindig oly gyupont volt, melyből a politikai, vallásos és értelmi sötétség terjeng.

Ámde jaj annak, a ki midőn a mérlegben nemzetek sorsa lebeg, személyes rokon- vagy ellenszenvet által hagyja magát ítéletében vezetetni, nem pedig az által, a mivel hazájának tartozik.

Én nem tartozom azok közé, kiket szenvedély vezet; nyugodtan számot vetettem a helyzettel, tanácsot kértem az érdekelt felek érdekeitől, mely érdekek végre is utmutatói a szándékoknak s elhatározásoknak, - és én azt találtam, hogy a jelen bonyodalmakban nem kényur-cseréről van szó, hanem nemzetek szabadságáról. E következtetés először azon alapszik, hogy az elnyomó nehézségei az elnyomottra felszabadulást hozhatnak. Alapszik másodszor azon, hogy maga a végzet sem tehetné Olasz- és Magyarország helyzetét a mostaninál rosszabbá, tehát minden változás csak javulást hozhat. Harmadszor Olaszhozott illetőleg nem kell felednünk, hogy nem egyedül Franciaország s Ausztria állnak szemközt; ott van rajtuk kívül a piemonti király is, s ezt, bármi lehessen is különben, a kényuralom képviselőjének bizony senki sem fogja tarthatni.

Az olasz kérdés tisztán nemzetiségi kérdés.

A londoni »Times« a nemzetiségi (helyesebben nemzeti) érzelmeket beteges fantáziának, nevetséges ábrándnak, hóbortos álomnak nevezi. Az ember lelke elszomorodik, midőn azt látja, hogy a nyilvánosság egy tekintélyes közlönyén ennyire erőt vesz azon maxima, melyet Milton a sátán szájába ad: »e vil be thou my good« (a gonosz legyen nekem a jó).

Az olasz kérdés nem nemzeti kérdés! Nemzeti kérdés nincs! mert a nemzeti érzelmek képzelgés, ábránd, hóbortos álomkép! így mondja a »Times.« - Hisz, uraim, a nemzetiségi kérdés értelme az, hogy Olaszhozott legyen az olaszoké, Magyarország a magyaroké, Németország a németeké, Anglia az angoloké, és hogy egyik nép se legyen szolgaságba verve idegen hatalom által. És ezt álomnak nevezik!

Volt idő uraim! midőn a szorongatott hatalmak, erre a most kigunyolt nemzeti érzelmre hivatkozásban keresték mentségüket; s ez érzelm kielégítésének zászlaját lobogtatták a népek előtt. Tették ezt különösen az olaszoknál; s tette nem csak Anglia, de még maga az osztrák ház is, melynek kedvéért most a nemzeti érzés kigunyoltatik. - Nekem a rut képmutatás három proklamációt juttat eszembe ama nagy háboruk idejéből, melyek e század elején önöknek is annyi vérökbe s pénzükhöz kerültek.

Az egyik proklamációt gróf Goess altábornagy ellenjegyzése mellett János osztrák főherceg intézte az olaszokhoz 1809-ben, melyben felhívta az olaszokat: »rázzák le az idegen uralom jármát! legyenek olaszokká! legyenek független olasz nemzet! ne tűrjék nemzeti életük megsemmisítését, adjanak maguknak oly politikai szervezetet, mely az olasz félszigetről minden idegen uralmat kizár és e felhívással kapcsolatban Ferencz osztrák császár szavának szentségére hivatkozva, biztosította Olaszország népeit, hogy az osztrák ház nem akar hódításokat Olaszországban, hanem biztosítani akarja az olaszok nemzeti függetlenségét.«

A második kiáltványt Nugent az osztrák-angol seregek fővezére adta ki Ravennából 1813. december 10-kén; ebben Anglia s Ausztria imígy szól tanak az olaszokhoz: »Olaszország népei! mindnyájatoknak egy független nemzetté kell lennetek.«

A harmadikat Bentinck angol hadvezér bocsátotta ki Livornóból 1814. márcz. 14-kén; s ebben Olaszország népei Anglia nevében felszólíttatnak, kövessék a spanyol nemzet példáját! legyenek olaszok! fogjanak fegyvert nemzeti függetlenségük kivívására; Anglia kész őket segíteni ha kívánják, s nem kíván tőlük mást mint azt, hogy érvényesítsék nemzeti jogait, s független szabad nemzetté legyenek!

E három kiáltvány nagyon tanulságosan bele kiált a gunyolódásba, melylyel most az olasz nemzeti érzelm illetetik.

Az olaszok most nem tesznek mást mint azt, a mire akkor Anglia s maga Ausztria által is felszólíttatnak, számon kérik az osztrák háztól a császári szó ama szentségét, mely oly rutul, oly irtózatossan megszegett.

Az olasz kérdés nemzeti kérdés s mert az, annak megoldásánál a legeslegelső teendő az, hogy Olaszhonból az osztrák véglegesen kiűzessék.

E célra összpontosultak az olaszok aspirációi közel egy fél század óta, de ők a célt mégsem érték el, bármily vitézek, halált megvetők, szabadságszeretők legyenek is. És miért nem? Azért, mert sohasem volt alkalmuk nemzeti erejüket szervezni, kifejteni. Ha ismét lángba lenne borulva Európa, mint 1848-ban, és Ausztria elfoglalva birodalmának minden szögletében, a dolog talán megtörténhetnék, de e nélkül, és szűkkörü összeesküvésekkel nem. Ausztriát Olaszországból nem lehet kiűzni barrikádok mögül vívott néhány forró nap hősi harcával. Ez a vállalat háboru, melyhez a kiűzendő ellenség erejét külföldről veszi. Olaszországot egy ily ellenségtől megszabadítani oly vállalat, melyre előre megállapított terv alapján az egész nemzet összhangzó cselekvése volt volna szükséges, de ily cselekvés végett az összebeszélésnek nem lehetett volna egész Olaszországra kiterjedni a nélkül, hogy erről az osztrák ne értesüljön, és a legkisebb felfedezésnek az volt volna következése, hogy Ausztria fegyelmezett hadserege a szervezetlen néptömegeket összezuza s a többit aztán a hóhér végezi. Tehát Olaszország Ausztria rabszolgája maradt, mivel a nemzetet nem szervezhette s fel nem fegyverezhette. Én soká kétkedtem, vajjon a szárdinai király rá fogja-e magát határozni arra, hogy az olasz függetlenség zászlaját kibontsa; kétkedésem onnan eredt, hogy a szárdinai király hatalmát nem tartottam arra elegendőnek, miszerint Ausztriával, diadal reményével szembeszálljon, hacsak egész Olaszország hadirendbe sorakozva, s fegyverrel,

lőszerezni kellőleg ellátva, nem támogatja; de mielőtt ez megtörténhetnék, valószínűnek láttam, hogy a piemonti sereg Ausztria tulnyomó sulya alatt összeroskad, s e sereg összeroskadván, az olasz néptömegek tömör szervezkedésre nem juthatnak. Kétkedtem tehát, hogy a piemonti király kibontja az olasz függetlenség zászlaját, mivel tudtam, hogy ezt tenni nem merészelhetné idegen segély nélkül. De ime a segélyt végre megnyerte, és a segély bizony hatalmas. Erre támaszkodva nemcsak kilátást, sőt bizonyosságot nyújt a király Olaszországnak Ausztriától megszabadulhatni, hanem még azon nevezetes előnyt is nyújtja, hogy a függetlenség zászlaja körül Olaszország egész szervezett ereje sorakozhatik.

Hát a józan ész nevében kérdelem: nem viseli-e bélyegét a sikernek a jelen alkalom, mely az olasz szabadság kivívására nyújtatik? Legyenek az olaszok elég eszélyesek ez alkalmat felhasználni, és miután külső segítséggel megszabadultak az ellenségtől, ha függetlenségüket nem tudnák barátaiktól megvédeni, sorsuk megszűnnék nemzeti szerencsétlenség lenni, mert nemzeti képtelenséggé sülyedne.

Azonban mert az idegen segély Napoleontól jó, a körülmény hatalmas indokul hozatik fel, - mire? arra talán, hogy Anglia Piemonttal szövetkezzék s az olaszok mellé álljon, miszerint függetlenségi kilátásukat úgy barát mint ellenség ellen kétszeresen biztossá tegye? - Távolról sem! Arra ugyan nincs semmi kilátás, hogy az önök kormánya ily célból elegyedjék háborúba. Azon érv, hogy az olaszok ne bizzanak a francziák császárában, kellő indokul állittatik önök elébe arra, hogy Anglia segítse az osztrákot, az olaszokat lánczon tartani. Valóban csodálatos logika! Hiszen Franciaország segélyében legalább kilátása van Olaszországnak a felszabadulásra, de Ausztria hatalmának fentartása Olaszországnak bizonyos szolgaság.

Nem tartozik épen reám kutatni, mily célok vezették a francziák császárát arra, hogy vitéz serege kardját Olaszhon sorsának mérlegébe vesse. Lehet, hogy sok helyrehoznivalója lévén a közvéleményben, érdekében hitte jót tenni egy jó ügynek; lehet, úgy vélekedett, hogy Olaszországot segítve legjobban biztosíthatja magát személyes támadások ellen; lehet, hogy látta, miként Olaszhon egy vulkán, mely okvetlenül kitör előbb vagy utóbb, tehát tanácsosnak vélte biztonsági szellenttyűről gondoskodni; lehet az is, hogy saját helyzetét vélte javíthatni otthon, ha segítségére megyen az olaszoknak, kiknek annyi igényük van a francziák testvéri érzelmeire, mert el kell ismerni, hogy a francziák fogékony szívében sok nemes ösztön rejlik. Mindez lehet vagy nem lehet, s én mindezt nem tudom; de azt tudom, hogy a legellentétesebb érdekek sokszor ugyanegy célban találkozhatnak. Hiszen nem első eset volna a történelemben, hogy Franciaország korlátlan uralkodója szabadságra, függetlenségre segít idegen nemzeteket. Emlékeznek önök az amerikai Egyesült-Államok történelmére; tudják, mennyivel tartoznak ezek a despotikus Franciaországnak függetlenségük kivívásában. De bármiként legyen is ez, én részemről biztosabbnak tartom okoskodásaimat érdekekre mint egyéniségekre alapítani. Ezen alapra támaszkodva állítottam londoni beszédemben, hogy tudom, mi az, a mi nincs Napoleon érdekében, tehát tudom, mi nem lehet szándokában. És nagy elődjének, I. Napoleonnak példájára hivatkozva megmutattam, hogy a hódító szerep vagy idegen nemzetek elnyomása ellenkezik III. Napoleon érdekeivel, tehát nem lehet szándokában. És én azt gondolom, hogy a francziák császára tanult valamit nagybátyja történelméből; megtanulta, hogy mitől kell óvakodnia.

És végre a körülmények logikájának is megvan a maga biztosító ereje. A nemzeti függetlenség nem oly jelige, mely ha egyszer zászlóra iratott, onnan egykönnyen letörölhető. Vannak szellemek, melyek nehezen tűnnek el, ha egyszer felidéztek.

S míg egyrészt e tekintetek megnyugtathatják az olaszokat, miként nincsenek azon veszélynek kitéve, hogy urat cserélnek, ha a francia segélyt elfogadják, másrésztől sohasem kell szem előtt téveszteni azt, hogy Olaszországban a kérdés nem pusztán kormányrendszer-változtatás, hanem oly idegen uralomtól való felszabadulás körül forog, melylyel a megküzdés

egy nagy háborút feltételez; ez pedig oly döntő körülmény, hogy valóban dőreség volna az olaszok részéről, ha nemzeti létük kivívásának nagy érdekét személyes ellenszenveknek alárendelnék, s a kínálkozó külsegélyt örömmel meg nem ragadnák.

De Magyarországra e tekintetek még döntőbb súlylyal bírnak.

Ha komolyan fontolóra vesszük a megkezdett háboru hadtani exigenciáit, lehetetlen igen valószínűnek nem tartanunk, hogy az osztrák járom lerázása nem fog olasz földre szoritkozni, föltéve, hogy Anglia a háboru természetszerű folyamát avatkozásával el nem rontja. Feltéve tehát, hogy e háboru folytán hazámnak alkalmá nyílik visszaszerezni állami függetlenségét, melyre ezredéves történelmi joggal bír, s melyet tíz év előtt csak népjog-ellenes avatkozás rabolt el, - ugyan kérdeném, nem volna-e valóságos örültség, ha mi ez alkalmat csakis azért meg nem ragadnók, mivel annak áldását a könyörületes gondviselés egy Napoleon kezével nyújtja felénk? Hiszen ha még hódítási hajlamokat tennénk is fel a francziák császájáról, mi magyarok csakugyan nem lehetünk azon veszélynek kitéve, hogy hazánk Franciaországhoz csatoltassék; ettől minket már maga a távolság is biztosít.

Ilyen a helyzet, uraim, s e helyzet logikájának komoly átgondolása remélenem hagyja, hogy a jelen bonyodalmak az Ausztria által leigázott nemzetek felszabadítására vezethetnek, ha Ausztria Angliában mentőre nem talál.

S ha még szükségem volna valamire, miszerint e reményemben megerősödjem, feltalálnám azt azon erőködésben, melyet kifejtteni látunk a végett, hogy Ausztria támogatására Anglia a háboruba belenőgattassék.

Bizonyosak lehetnek önök, uraim, hogy ily erőlködések nem látnának, ha az elnyomott nemzeteknek felszabadulásra nem volna kilátásuk. Anglia hatalmasai irtóznak e szótól: n é p s z a b a d s á g, ez a kulcsa az erőködésnek, melynek tanui vagyunk.

De hát vizsgáljuk meg, mi lesz valószínű folyamata e háborunak, ha az angol kormány semleges marad, és mi lesz, ha nem marad?

Ha Anglia semleges marad, a háboru az olasz félszigetre s Ausztria többi területére szoritkozik. Olaszhon előbb, Magyarország később függetlenségre vergődhetnek. Ezen eredménynek, bármily szemmel nézzék is az angol főurak, az angol nép bizonyosan nem kívánja utját állani. Erről meg vagyok győződve. Ezenkívül nem lehetetlen, hogy Törökországban belső zavargások törnek ki; lehet, hogy Törökország keresztyén lakossága másképp látván hivatlan protektorait elfoglalva, kedvet kap megkísérteni, nem vivhatja-e ki függetlenségét? E véleményt látszik legalább az angol kormány táplálni. No én tudom, hogy Anglia kötelezve van Törökországot kültámadástól megvédeni, de azt sem nem tudom, sem az angol nép elveivel összhangzónak nem hiszem, hogy Anglia kardot rántson Ausztria megvédésére csak azért, hogy Törökország keresztyén népeinek ne nyíljék alkalom függetlenségük kivívását megkísérteni.

Ha ellenben Anglia részt vesz a háboruban, tekintve, hogy ezt csak Ausztria mellett tenné, akkor a kilátás hosszú és általános európai háborura mutat. Németország bármennyire ingerült legyen is, bizonyosan nem kockáztatandja a háboruba-vegyülés merényletét porosz vezérlet nélkül. Poroszország pedig, tekintve, hogy az orosz közvetlen szomszédságában van, nem keveredik a háboruba, hacsak nem bizonyos Anglia segélye felől. De ha Anglia segíti a porost, midőn ez Ausztria védelmére kél, az orosz minden bizonynyal szintén közbeszól, de ellenkező irányban a francziával fog tartani. És ime, itt van egy hosszú, egy rettenetes európai háboru, melynél minden romlott érdek, minden piszkos nagyravágás játékba jó. Nemzet nemzettel, testvér testvérral áll szemben és ismételtetik Európának ama borzasztó korszaka, melyben önök szívük vérént ontották, mint a vizet, és hazájukat 800 millió font sterling adósággal terhelték a nélkül, hogy csak annyi hasznót is hajtottak volna akár önnönmaguknak, akár az emberiségnek, a mi a mérlegben egy szalmaszál súlyával felér. Akkor a virradni

kezdett szabadságtól való félelem volt az, a mi az önök uralgó köreit ösztönözte, hogy Angliát ama rettenetes háboruba keverjék. Azt kelljen-e megérnünk, hogy a kísérlet ismételtetik? és ismételtetik semmi jobb czélért, mint azért, hogy az osztrák ház korhadt trónusát támogatva, a nemzeti szabadság kilátásai elrontassanak?

Ha van ember, ki tanuságot tehet az angol nép szabadságszeretete felől, én tehetek; én, ki nagylelkű ösztöneinek élő tanuja vagyok; én, ki viharkörnyezte fejemet Anglia pártfogó keblén nyugtattam éveken át; én, kinek megengedte Anglia népe, hogy kezemet szívére tegyem a reménytelenség napjaiban, és vigasztalást meritsek rokonszenvének lüktetéseiből. Mint szegény hontalan száműzött jöttem ide, semmi fénytől nem környezve, kivéve a világosság ama gyöngye visszsugárzatát, melyet azon körülmény kölcsönzött személyemnek, hogy osztályrészemül jutott kiváló részt venni hazám függetlenségi küzdelmeiben. Azon emberek, azon társadalmi osztályok, melyek most Angliát háboruba szeretnék bonyolítani kedvenczük: Ausztria végett, hátat fordítottanak a szegény száműzöttnek, hiszékeny füllel hallgatták a rágalmat, miket a rosszakarat reá szórt, s még nevét is csak lenézéssel, megvetéssel említették, és mindezt csak azért, mivel én szabadságért harczoltam Ausztria ellen, mivel részem volt abban, hogy az osztrák hatalom megtörve porig aláztatott, honnan csak 200,000 orosz szurony emelhet fel. De épen az, a mi e körökben okul szolgált a gyűlöletre, szeretet és részvétet keltett irántam az angol népnél, mely testvéries vigasztalással enyhítette szívem fájdalmát, buzdított, hogy bizzam s el ne csüggedjem, jót kívánt jó ügyemnek és oly népies megtiszteltetésekkel környezé érdemtelen személyemet, minőket a leghatalmasabb kényurak egész hatalmukkal sem szerezhethnének meg, minden aranyukkal sem vehetnének meg maguknak. Én e megtiszteltetéseket egyedül annak köszönhetem, hogy úgy állottam a nép előtt, mint élő tiltakozás Ausztria bitorlása, Ausztria azon hatalma ellen, melynek alapja jogeltiprás, az emberiség törvényeinek megvetése, politikai szolgaság, a lelkiismeret szabadságának korlátozása és hálátlanság és hitszegés.

De im a megtorlás órája közelg. A gondviselés, melynek utjai rejtélyesek, oly oldalról kelti fel a szabadság hajnalát, a honnan emberi előrelátás alig várható. De a hajnal világosságot hoz. Boruljunk le és imádjuk a mindenhatót, ki az emberek szándokait markának ürjében hordja.

És e válságos perczen, mely a szenvedések árját tán visszafordíthatja, önök ismét olyanoknak látják, a minők mindig voltak, azokat, kik engem gyűlöltek, mivel Ausztriát szerették. Láthatják önök, miként használják fel politikai hatalmukat és társadalmi befolyásukat, hogy épségben tartsák a népsanyargatás ama Babilonját, melyet Ausztriának neveznek. Mit nekik, ha Anglia népének vére patakokban folyik; mit nekik, ha Anglia pénze százmillió számra szóratik ki; mit nekik, ha önök kereskedelmi viszonyai kiszámíthatlan nehézségbe bonyolítatnak, ha a közjóléten mély, talán gyógyíthatlan sebek ejtetnek, ha Anglia előhaladása feltartóztatik, szabad intézvényeinek békés fejlődése megállíttatik; mit gondolnak ők mindezzel, csak Ausztria mentve legyen, bár angol pénz- és angol véráldozattal mentetik meg.

De, uraim, ha Ausztriának angol támogatói nem változtak éveken át, Anglia népe sem változott, erről mai fogadtatásomban bizonytságot bírok.

Midőn két év előtt osztrák szövetség foltja fenyegette Anglia fényes paizsát, én ezen tulajdon helyen, a kereskedelmi szabadság e dicső csarnokában négy ezer angol embert láttam felállni, mint egy embert, s a kárhóztatás három hatalmas morgalmával tiltakozni az osztrák szövetség ellen. Tiltakozásuk mennydörgéskép rázta meg e falakat és a szabad sajtó szárnyain a Downing-utca rejtekeibe hatolva, a szövetség veszélyét elhárította. Most a veszély ismét a küszöbön áll, és ha akkor csak mint nemzeti szégyen, most véres háboru alakjában mint nemzeti szerencsétlenség fenyegeti Angliát.

Óvakodjatok az ámitástól, Anglia polgárai! mert oly biztosak lehettek arról, mint saját létetekről, hogy ha eltértek a semlegességtől, véretek és verejtéketek Ausztria biztonságáért lesz elfecsérelve.

De ez nem lehet, ennek nem szabad lenni. Emelje fel a nép hatalmas szavát; harsogjon Anglia széltében-hosszában tiltó szózata; adja meg a kormánynak a nemzet tisztán kifejezett akaratának oszlopát, hogy reá támaszkodhassék; emlékeztessék önök a hatalom sáfárjait, hogy ők Anglia, és nem Ausztria miniszterei; erősítsék meg nemzeti álláspontjukat az ármány suttogásainak befolyása ellen, és értessék meg velük tisztán, határozottan, hogy ha Anglia népe, mely testvéries szeretettel rokonszenvez az olasz szabadság és magyar függetlenség ügyével, azon tekinteteknél fogva, melyekkel saját hazájának tartozik, legyőzi érzelmeit és megnyugszik abban, hogy a szabadság javára ne vegyen részt a háboruban, azt semmi esetre sem fogja megengedni, hogy Anglia vére s vagyona Ausztriának, a szabadság elnyomójának javára pazaroltassék akár az ádriai tengeren, akár a Dunánál, Tiszánál, akár a Pó partjain. (Az egész gyülekezet feláll, s főveg- s kendőlobogtatás közt a lelkesedés hangos kitörésével ad tartós kifejezést egyhangu helyeslésének.)

Forduljon el Anglia Ausztriától és az isten is el fog tőle fordulni.

Tartsa menten Anglia népe saját hazáját a háboru minden bajától, keservétől; ez a legjobb, ez a jelen körülmények közt az egyedüli gyakorlatias mód, melylyel a nemzeti felszabadulás hajnalodásának szolgálatára lehet.

S ez az egyetlen kérelem, melyet önökhöz intézek, és bucsuszavammal, mely meglehet utolsó bucsuszó, melyet önökhöz ez életben intézek, kérem a mindenhatót, áldja meg önök hazáját legjobb áldásaival az idők végeiglen.

(Angolból fordítva.)

* * *

Lecsillapulván a megilletődés helyeslő zaja, melylyel a gyűlés a szónok iránti rokonszenvének kifejezést adott, a tanácskozás sora a határozatokra került.

A tárgyalások ezen részét a Times 1859. május 25-kei száma után adjuk.

Bazley parlamenti tag örvendetes tudomásul vette a választ, melyet a kormány Manchester városának a nem-avatkozás ügyében tett előterjesztésére adott, s melyben kijelentette, hogy az előterjesztést saját nézetei támogatásának tekinti, minélfogva szónok reméli, miként a jelen tüntetésből a miniszterek azon tudomást meritendik, hogy Manchester a nem-avatkozás politikájához kétszeres erővel ragaszkodik. Ezeknek előrebocsátásával a következő határozati javaslatot indítványozta:

»Mondja ki a gyűlés, hogy az angol kormány eddigi avatkozásai a kontinentális államok viszályaiba, teljességgel nem biztosították azon káprázatos (visionary) czélt, melyet »a hatalom egyensúlyának« neveznek, sem Európa népeinek szabadságát elő nem mozdították, s hogy ez avatkozásoknak főeredménye csak az volt, hogy Anglia ipara óriási adóssággal és súlyos adókkal terheltetett, a reformok előhaladása gátoltatott, s a nép jóléte és boldogsága megcsökkenetett.«

Harvey ur, Salford város mayorja, pártolta az indítványt, mi is közegyetértéssel elfogadtatott.

Hadfield parlamenti tag tette a második indítványt:

»Mondja ki a gyűlés, hogy teljesen megbizva az angol nép hazafiságában és erélyében, saját területének minden támadástól megvédését illetőleg: meglegedéssel veszi a f. hó 12-én kelt királyi kiáltványban foglalt semlegességi nyilatkozatot, mely által a királyné kormánya

hivatalosan kötelezettséget vállalt a kontinensen megkezdett háboruban sem közvetlenül, sem közvetve részt nem venni, hanem szoros és részrehajlatlan semlegességben maradni, - és e gyűlés sürgeti a kormányt, (urges upon the government) hogy a semlegességi kiáltvány elvéhez szigorúan ragaszkodják, akár maradjon a jelen összeütközés az olasz félszigetre szorítva, akár pedig nem.«

Hadfield ur az indítványt kísérő beszédében Kossuthra nézve hízegő szavakban rokonszenvét fejezte ki Kossuth hazája iránt,³⁵ rokonszenvét maga Kossuth iránt, őszintén remélve, hogy szívének óhaja teljesülni fog, s hogy a nemes nemzet, melyhez tartozik, el fogja foglalni a világ nemzetei között azon helyet, melyre oly igazán hivatva van. (Kossuth felkelt s a gyűlés tapsai közt kezét szorított *Hadfield* urral.)

Nicholls ur igen jeles beszéddel támogatta, *Watts* ur pártolta az indítványt, mely közegyetértséssel elfogadtatott.

Potter T. B. ur indítványba tette: »mondjon a gyűlés köszönetet *Kossuth* kormányzónak a gyűlésen való részvételeért, s adjon kifejezést méltánylatának magaviselete iránt, melyet mint száműzött ez országban tartózkodása alatt tanusított.«³⁶

IV. Népgyűlés Bradfordban.

A következő este (május 25-én) Bradfordban tartottam ugyanezen tárgyban beszédet.

Bradford városának lakossága mindig nagy szivességgel viseltetett irántam. Ott lakott *Mitchell* J. ur, tekintélyes nagykereskedő, azon világhírű *Henry* (manchesteri cég) társa s bradfordi fióküzletének vezetője, kit a »Times« »kereskedő-király«-nak szokott volt nevezni. *Mitchell* ur leghivebb, legtevékenyebb angol barátaim egyike volt. Ha mint felolvasó léptem fel, ő volt az, ki Bradford jóakaró részvétét számomra mindig készen tartotta. Ha pedig hazám érdekében politikai tüntetések szüksége forgott fen, egy szó hozzá elég volt arra, hogy két-három nap alatt egyike azon óriási népgyűléseknek legyen Bradfordban szervezve, melyek a szabad Anglia eleven közéletének sajátságaihoz tartoznak.

Igy történt ez alkalommal is. Óhajtásomhoz képest Bradfordban szintugy, mint a többi helyeken, előbb a városi tanács nyilatkozott a semlegesség mellett, aztán meghívást kaptam résztvenni a május 25-re rendezett népgyűlésen, mely számra a manchesterivel vetélkedett.

E gyűlésen tartott beszédemben főképen a Németországban forrongott osztrák-baráti izgatottsággal foglalkoztam, a mint következik.

³⁵ *Hadfield* ur szavai ezek voltak: »I deeply sympathise with the country which had produced such a man as Louis Kossuth.« *Helfy*.

³⁶ »That this meeting expresses - to Governor Kossuth - its admiration of his noble conduct during his residence as an exile in this country.«

Tisztelendő *Miller* *Marmaduke* és *Pope* S. ur pártolták az indítványt, mely is nagy lelkesedéssel megszavaztatott (was carried with the utmost enthusiasm).

Kossuth megköszönvén a megtiszteltetést, *Wilson* György urnak az elnökösködésért köszönetet indítványozott, s ennek lelkesült megszavazásával a gyűlés befejeztetett. *Helfy*.

Kossuth beszéde Bradfordban

május 25-én 1859.

- - - - Ha ő brit felségének kormánya el találna a semlegességtől térni, bizonyosan nem fogná önöknek azt mondani, hogy ezt azért teszi, mert az osztrák ház iránt legyőzhetlen előszere-tettel viseltetik. Nem, ezt nem mondaná, hanem hivatkoznék, a mint a fenforgó bonyodalmak kezdete óta mindig hivatkozott arra, hogy az 1815-iki egyezményeket sérthetlenségnek kell tekinteni; hogy Ausztria területi épsége a hatalmi egyensúly lényeges alkatrészét képezi, s hogy ez egyensúlyt fen kell tartani, és hivatkoznék arra, hogy a háboru színterének Dalmáciára kiterjesztése a török birodalom belnyugalmára háborítólag hathatna.

E pontokat részint tegnap Manchesterben, részint a mult pénteken Londonban tüzetesen tárgyaltam (a mennyire ily bő tárgyat egy-egy beszédben tárgyalni lehetséges). E beszédeim az időszaki sajtó útján köztudomásra jutván, az érdeklődés, melylyel önök a fenforgó bonyo-dalmakat kísérik, hinnen engedi, hogy azokat figyelmükre méltaták. Nem akarom tehát önöket e fejtegetések ismétlésével untatni, hanem azon meggyőződésemmek kívánok kifeje-zést adni, hogy ámbár azok az 1815-iki szerződések, az a hatalmi egyensúly s az a török-oroszági belnyugalom a diplomáciai levelezésekben, nyilatkozatokban s manifesztumokban nagyon sűrűn szerepelnek is, mindazáltal nem ezen oldalon van a veszély, hogy Anglia a háboruba besodortatik, - a veszély önöket legfőképen Németország felől fenyegeti.

Köztudomásu dolog, hogy a németek, s a mi valóban csodálatos: még a szabadelvű pártiak is lázas ingerültségre buzdultak Ausztria mellett; készek háboruba rohanni, hogy Ausztria területi és hatalmi épségét fentartsák. Naponkint hirdettetik a német közvélemény csaknem minden közlönyében, s az ékesszólás demosthenesi hevével vitattatik a német kamarákban, hogy a ki Ausztriához birtokainak akármely nem német részében is hozzá nyul, az a német szövetséghez nyul, s hogy a német szövetségnek Ausztriát mindenhol, Olaszországban is meg kell védenie. - És a benyomást, melyet ezen hírek okoznak, a diplomáciai jelentések, melyekkel megismerkedni módomban volt, tökéletesen megerősítik.

A dolog annyira ment, hogy ámbár Ausztria lépett fel mint támadó, s ez által elvette német pártosaitól annak lehetőségét, hogy Ausztria végett frigy-esetre (casus foederis) hivatkozhas-sanak, a mesterségesen felszítogatott harcias ingerültség mégis oly fokra hágott, miszerint valósággal meg volt állapítva, hogy május 2-án, tehát már az osztrák seregeknek a piemonti területre történt támadó berohanása után, a szövetséges gyűlésen Ausztria védelmére Franciaország ellen a háboru szótöbbséggel el fog határozatni.

Ez ugyan nem történt meg, és el kell ismernem, hogy e vészterhes lépésnek megakadá-lyozásában az angol kormány tiltakozásának is része volt.

Hanem figyelmét kérem önöknek két körülményre. Az egyik az, miként Anglia kormánya nem az ellen tett kifogást, hogy a németek Ausztriát e háboruban segíteni akarják, hanem csak az ellen, hogy már ily korán (at this early stage) akarják segíteni. Ezt lord Malmesbury világosan ekként adta utasításba Anglia ügyvivőjének Frankfurtban. A másik körülmény az, hogy önök kormánya teljességgel nem azt adta tudtul a németeknek, hogy ha beleelegyednek a háboruba, Anglia segítségére nem számíthatnak, mert Anglia sem-leges fog maradni, - hanem csak annyit adott tudtul, hogy ne számítsanak angol segítségre, ha ily korán avatkoznak a háboruba, mert az angol kormány most (at present) a létező körülmények közt (under existing circumstances) semleges akar lenni.

Tehát önöknek semlegességet hangoztatnak, ellenben a hivatalos diplomáciai jegyzékekben Anglia semlegességét csak mostanra, csak a létező körülményekre szorítják.

Ezek nagyon aggasztó jelenségek, uraim! mert azt bizvást a józan észszel ellenkező szofizmának lehet nyilatkoztatni, hogy a körülmények akként alakulhatnak, miszerint e háboruban Anglia saját birtokainak megvédése végett legyen kénytelen a semlegességből kilépni; ez a feltevés merő »non sense«, ha csak Anglia önként nem keveredik a háboruba; a »létező körülmények« azon változása tehát, melynek esetére önök kormánya a semlegességtől való eltérés lehetőségét sejteni hagyja, másra nem vonatkozhatik, mint azon esetre, ha a jelen háboru nem maradna Olaszországra lokalizálva, hanem Ausztria valamely nem olasz birtokaira is kiterjedne.

Az angol kormány semlegességének e körülírása az, uraim! a mi engem, mint magyar hazafit, kinek elnyomott hazám függetlensége mindennapi imádságomat képezi, a legmélyebb aggodalommal tölt el. Mert (a mint előbbi beszédeimben megmutattam) az Olaszországban megkezdett háborunak más osztrák birtokokra is kiterjesztése oly hadtani kényszerűség, hogy e nélkül kielégítő eredményre jutni akárhány nyert csatával sem lehet.

Én tehát nyíltan bevallom, hogy én a háboru szinterének e kiterjesztéséhez sokat szenvedett hazám számára a felszabadítás oly biztos reményét kötöm, miszerint mondani merem, hogy a ki e kiterjesztésnek útját állná, az nemzetem ajkaitól ütné el a felszabadulás poharát, melyet a körülmények kedvezésében nyilatkozó gondviselés feléje nyújt.

No már, uraim, nekem jogom van multamra hivatkozva állítani, hogy én a német nemzet szabadsági törekvéseinek mindig melegen rokonszenvező barátja voltam, s tőlem kitelhetőleg minden lehetőt elkövettem, miszerint hazám a német nemzettel barátságos viszonyban álljon; ezt nemcsak a szabadság ügyének szolidaritása, hanem sok rendbeli érdekközösség is kívánatossá teszi. És azért őszintén sajnálom, hogy jelenleg óhajainkkal, törekvéseinkkel merőben ellenkező táborban állunk.

Azonban nem tartózkodom kijelenteni, miként ha biztos volnék, hogy a német nemzet harczias ingerültsége Angliát a háboruba bele nem rántja, nem gondolom, hogy a németek megfoghatatlan osztrákoskodása oly fordulatot idézhessen elő a viszonyokban, miszerint e miatt okom volna hazafiui reményeim meghiusulásától tartani. És pedig nem gondolom azért, mert a porosz királyi kormány határozottan, hivatalosan kijelentette, hogy ha csak Németország nem támadtatik meg, Poroszország még a szövetséges gyűlés többségének szavazata által sem engedi magát az osztrák dinasztia specziális családi érdekei végett a háboruba belerántatni, még azon esetben sem, ha e miatt szakadás támadna a szövetségben. Én pedig azt hiszem, hogy a porosz kormánynak ezen nyilatkozatára biztosan lehet építeni, mert a Hohenzollern-háznak teljességgel nincs érdekében óhajítani, hogy a Habsburg-, helyesebben Lorraine-Vaudemont-ház nagyhatalmi állása a fenforgó viszályból sértetlen kerüljön ki. Sőt inkább érdekében van, hogy hatalmának tetemes csonkításával kerüljön ki, különben előbb utóbb maga lenne kénytelen a bécsi udvar dölyfének megalázását munkába venni. Hozzá járul ehhez, hogy ha Poroszország váratlanul mégis reá hagyná magát vétetni, hogy a bécsi udvar védelmére fegyvert fogjon, ez, tekintve a feszültséget, mely a pétervári udvar és Bécs között fenforog, okvetlenül azt vonná maga után, hogy ellenkező oldalon az orosz is beleavatkoznék a háboruba. Ez pedig, tekintve a geográfiai helyzetet, oly körülmény, mely nem teszi valószínűvé, hogy a berlini kabinetben egyhamar a porosz hadügyér válhassék irányadóvá, ki osztrák-baráti hajlamaival merőben elszigetelten egyedül áll. Különben is bizonyosnak vehetjük, hogy a berlini udvar csak azon esetre eshetnék kísértetbe az osztrák ház családi érdekeinek védelmére fegyvert fogni, ha Ausztria ennek béreül megajánlaná, hogy az elsőbbségi vetélkedésről lemond, s a primátust Németországban a Hohenzollern-háznak engedi át. Már pedig ha valami a világon, az bizonyos, hogy a büszke osztrák ház ezt tenni sohasem fogja, hacsak Németországból erővel ki nem löketik.

Minthogy tehát a mesterségesen felpaskolt osztrák rokonszenvek Németországon porosz támogatásra nem számíthatnak, én meg vagyok győződve, hogy ha ez izgalomtól az angol segítség reménye is határozottan elvételnek, a németek vagy minden ingerültségük mellett sem kevernék magukat a háboru bajaiba, vagy ha igen, úgy a magamagában meghasonlott Németország egy részének a háboruba avatkozása sem azt nem eszközölhetné, hogy a harc a Tisza partjára ki ne terjedjen, sem pedig ott a magyar nemzet jogos függetlenségi aspirációira veszélyessé nem válhatnék.

De a dolog egészen más szint ölt, ha azt vesszük tekintetbe, hogy éppen a német nemzet harcias elragadtatása szolgáltathat ürügyet, vagy ha úgy tetszik: alkalmat önök kormányának arra, hogy Ausztria megmentése végett önöket a háboruba belekeverje; ez esetben éppen az angol avatkozás volna az, mely nemzetem ajkaitól a szabadulás poharát elütné, és az osztrák uralmat még Olaszországban is fentartaná.

Nem ok nélkül tartok ez avatkozás lehetőségétől, uraim! Nem vagyok én rémlátó, sem alarmista. Én a tényekkel vetek számot.

Hiteles magántudósításokból tudom, hogy orosz diplomaták tartózkodás nélkül állítják, miként Ausztria és az angol kormány közt valóságos szövetség létezik.

Én ennyire nem megyek. Ezt nem állítom, hanem az lord Cowley bécsi küldetése által is megerősített tény, hogy az önök kormánya biztosította Ausztriát Anglia támogatása felől, ha az olasz kérdésben némely közigazgatási javítások behozatalába beleegyeznek.

Hogy az olasz kérdés nemzeti lét kérdése, hogy tehát azt pepecselő reformokkal nem lehet megoldani, azt minden ember tudja egész Európában. Egyedül az önök kormánya az, mely e napfényvilágosságu tény előtt erőnek erejével szemet huny. És miért huny szemet? Azért, mert az önök kormánya hajthatlanul ragaszkodik azon kiindulási ponthoz, hogy az olaszok nemzeti függetlenségi aspirációiról szó sem lehet, s a bécsi udvar birtoklását mindenütt sérthetetlen épségben fen kell tartani. Ezért fejtett ki az angol kormány a bonyodalmak kezdete óta folyton-folyvást oly lázas tevékenységet arra, hogy Ausztria fejről a háboru veszélyét elhárítsa. Az angol kormány e törekvésével a németországi izgalom annyira összevág, s annyira szembetűnő az, hogy a német izgalom a francia és szárd kormányoknak a háborutól visszariasztására volt számítva, miszerint én egy cseppet sem csodálkoznám, ha majd, mikor egyszer a diplomácia titkairól a fátyol lebben, az jönne világosságra, hogy Anglia kormányának keze benne volt abban, a mit Németországban meglepetéssel tapasztalunk.

Köztudomásu dolog, hogy az osztrák császár azon manifesztumában, melylyel »népeinek« ápr. 28-kán a háborut tudtára adta, határozottan kifejezi reményét, hogy nem fog egyedül állani, és e reményét egyenesen a németekre alapítja. Ámde a Poroszországgal meghasonlott németek Anglia segítsége nélkül nem merhetnek Ausztria javára a háboruba avatkozni. Mondhatom is önöknek, uraim, Anglia németországi ügyvivőinek jelentéseire támaszkodva mondhatom, hogy a németek egész bizonyossággal számítanak Anglia segítségére; s ha ehhez hozzáadjuk azt, miszerint Anglia kormánya köztudomásulag most is azon állásponthoz ragaszkodik, hogy az osztrák háznak birtokcsonkulás nélkül kell a viszályból kikerülni; ha hozzáadjuk a manchesteri és londoni beszédeimben említett tényeket, melyek semmi kétséget sem hagynak fen a felől, hogy Anglia kormánya szembetűnő részrehajlást tanusít Ausztria iránt; ha hozzáadjuk azt, hogy a semlegességnek »mostanra« s a »létező körülményekre« szorított körülírásával az eventuais avatkozásra a kapu célzatosan nyitva tartatik, és a mire különösen figyelmet kérek, hozzáadjuk azt, hogy önök külügyminisztere f. hó 5-ről lord Cowley által egy jegyzéket adatott át a francia kormánynak, melyben határozottan ki van jelentve, miként Anglia kormánya megvárja, hogy a háboru az olasz félszigetre fog szoríttatni: lehetetlen önöknek be nem látniok uraim, hogy ha Anglia kormánya a mostani osztrák-barát miniszterium kezében marad, önök daczára a királyné semlegességi

nyilatkozványának, azon veszélynek vannak kitéve, hogy Ausztria megmentése végett bele fognak kevertetni a háboruba, ha az nem marad Olaszországra lokalizálva.

E veszély ellen Angliát csak a közvélemény erélyes tiltakozása mentheti meg. Erre annyival inkább szükség van, mert önök kormánya vagy csalódásban van az angol nemzet érzelmei felől, vagy pedig az olaszok függetlenségeért fegyvert fogott Franciaországot egyenesen misztifikálni akarja.

Világos bizonyítványát birjuk ennek lord Malmesbury említett május 5-iki jegyzékének eme szavaiban:

»A brit nemzet csaknem egyértelműleg helyteleníti a jelen háborút; ki akarja kerülni hozzájárulását annak folytatásához, és komolyan reméli, hogy a háboru az olasz félszigetre fog szoríttatni.«

No már ezen egész nyilatkozatból csak annyi igaz, hogy a brit nemzet semleges kíván maradni e háborunál, de az nem igaz, hogy a jelen háborút helyteleníti, és az sem igaz, hogy annak az olasz félszigetre szorítását óhajtja, sőt inkább saját pozitív tapasztalásom után mondhatom, miként a brit nemzet örvend annak, hogy e háboru az olasz nemzetnek kilátást nyújt az osztrák uralom alól megszabadulni, és lelkéből óhajtja, hogy e háboru Ausztria más tartományaira is kiterjedjen, s az osztrák járom alatt nyögő más nemzeteknek, nevezetesen az én saját nemzetemnek is felszabadulására vezessen. Sokkal több jeleit birom önök rokonszenvének hazám iránt, mintsem kételkedhetném, hogy ez állításomat e népes gyülekezet is igazolandja. (Hangosan kitörő általános helyeslés.)

Közel nyolcz éve annak, uraim! hogy e szabad és boldog sziget földére léptem, s azon percztől kezdve a mai napig annyi bizonyosságát volt és van szerencsém venni annak, hogy a brit nemzet a magyar szabadságügy iránt folyvást a legmelegebb általános rokonszenvvel viseltetik, miszerint bátran merem állítani, hogy bármennyire óhajtja is Nagy-Britannia kormánya a bécsi udvar uralmát Magyarország felett fentartani, nincs az a miniszterium, a mely azt merhetné proponálni a brit nemzetnek, hogy fogjon fegyvert Magyarország felszabadulásának megghiusítása végett, s nincs olyan parlament, mely ily bevallott cél végett indítandott háborura egyetlenegy csepp brit vért, vagy egyetlenegy pennyt megszavazna. (Helyeslés.)

Hogy tehát Nagy-Britannia jelen kormánya Ausztria hatalmának az osztrák járomban nyögő nemzetek feletti fentartására a jelen háboruba beavatkozassék, oly alkalomra, ne mondjam: ürügyre van szüksége, melyről felteheti, hogy a brit nemzet közvéleményében nem fog oly határozott reszenzussal találkozni.

Ezért mondtam én uraim, hogy önöket a háboruba-sodortatás veszélye Németország felől fenyegeti; mert ha a német nemzet beleavatkozik a háboruba, s beavatkozása által a harczot a Rhenusnál is provokálja, azt fogja a kormány önöknek mondani, hogy ott már Franciaország nem a népszabadságért küzd, mint küzd a Pónál és küzdene a Tiszánál, - s Angliának érdekében áll a Rhenusnál sem területi változtatást, sem a német nemzet függetlenségének semminemű csorbitását meg nem engedni.

Hanem én azt mondom önöknek, uraim, hogy a jelen háboru Németországnak sem területi épségét, sem függetlenségét nem fenyegeti; az a németországi ingerültség egy mesterségesen előidézett indulatosság, melynek más célja nincs, mint az, hogy Ausztria hatalma épségben fentartassék, miszerint a mindenféle apró német despotának, s arisztokracziának tovább is támaszul szolgálhasson a szabadsági aspirációk elnyomásában Németországon.

Nagyon kívánatos, hogy a brit nemzet közvéleménye a sok haszontalan lárma által félre ne vezettessék a németországi ingerültség természetét s értelmét illetőleg, s mert akként vagyok

értésítve, hogy önök gyorsan emelkedő városa igen élénk összeköttetésben van Németországgal, úgy kereskedelmi, mint társadalmi tekintetben: helyét és idejét látom annak, hogy a német kérdést önök engedelmével kissé taglalás alá vegyem.

Tartózkodás nélkül bevallom, miként azt tökéletesen értem, hogy a bajor, a sváb, a hassziai, nasszaui, a reussz-sleitzgreitz-lobensteini et hoc genus omne fejedelmek szeretnének oltalmára rohanni annak az Ausztriának, a melyben töredékeny trónusaik és trónuskáik biztonságának támaszát látják. Azt is tudom érteni, hogy a Metternichek, Schwarzenberge, Wittgensteinok, Windischgrätzek, és a góthai almanach hoc genus omne emberei az osztrák kényuralom zászlaja alá lázas készséggel sorakoznak. Nem gondolom azonban, hogy ezek a maguk speciális családi érdekeik iránt a szabadságszerető brit népnél nagy rokonszenvre számíthatnak.

De már azt, megvallom, nem vagyok képes elgondolni, hogy a német nép, különösen pedig a német szabadelvűek, a német demokraták, miféle okoskodással birtak azon következtetéshez eljutni, hogy nekik érdekekben áll Ausztriát akárhol a világon, de különösen a német szövetséghez nem tartozó hatalmi körében is támogatni.

Mert hát az történelmi tény, hogy a német fejedelmek, kik most arra ösztönzik a német nemzetet, hogy Ausztria védelme végett egy nagy háboru szenvedéseibe rohanjon, egy fél századon át oly mértékben elnyomták alattvalóikat, miszerint a járom teljesen elviselhetlenné vált, s erőszakos kitörésekre vezetett.

A német nemzet bámulatos türelemmel, s fárasztatlan kitartással küzdött egységért és szabadságért, előbb sajtó útján, majd a kamarában s végre fegyverrel.

És ki volt az, a ki Mainczban a politikai inkuizíciót felállította 1819-ben? a ki a szövetséges gyűlés határozatait előidézte a sajtószabadság ellen, az egyesületi jog ellen, sőt még a német egység szimbolikus színei ellen is?

Ki volt az, a ki megtömte a tömlöczöket hazafiakkal, s megnépesítette Amerika távol rengetegeit nemeslelkű német demokratákkal?

És ki volt az, a kire a német fejedelmek támaszkodtanak az elnyomás művében, melylyel alattvalóikat sanyargatták?

Ausztria, és mindig Ausztria; nem Ausztria a nép, a szenvedések eme részese, hanem Ausztria a bécsi udvar; ez volt minden rossznak kutfeje, mely évek hosszú során Németországra özönlött.

Hát nem különös-e, hogy a német szabadelvűek lázas ingerültségbe esnek ezen Ausztria veszélye felett, s véröket készek ontani azon hatalomnak fentartásaért, melynek megtörését Németország ujjaszületésének hajnala gyanánt kellene üdvözölniök?

Midőn 1848-ban a német nemzet képviselői Frankfurtban a Szent-Pál templomban összegyűltek, s egyhangulag kifejezést adtak a nemzet egyhangu kívánságának, hogy Németország egységessé legyen, nem egy osztrák főherczeg volt-e, a ki őket előbb mesterséges fogásaival elbolondította, utóbb pedig elhallgattatta, s azokat, kik őt a birodalom helytartójává választották, tömlöczbe és számkivetésbe üzte?

Nem az osztrák ház nagyravágyó ellenzése volt-e a szirt, melyen a német nemzet hazafias törekvései hajótörést szenvedtek?

Midőn a schleswig-holsteini németek, németek akarván maradni, harczra keltek Dánia centralizáló politikája ellen, nem egy osztrák hadsereg volt-e, mely őket ellenségeiknek kiszolgáltatta?

Midőn Hasszia, törvényes intézményeinek fentartására minden eszközt kimerítvén, hiteszegett fejedelme ellenében Penn Vilmos szellemében a szenvedőleges ellentálláshoz folyamodott, nem ismét osztrák hadsereg volt-e, mely ellentállásukat megtörte?

A hol az 1848-iki tüzből a szabadság utáni aspirációknak csak egy szikrája is fenmaradt, Ausztria seregeinek patkói által lett eltiporva.

Hát nem különös dolog-e, hogy a szabadságszerető német nép most ép azt akarja népsanyargató hatalmának teljességében fentartani, kit rövid tíz év előtt mint Németország megtestesült átkát gyűlölt, s ki a mai perczig semmi kigondolható irányban de csak egy hajszálnyit sem tett arra, hogy e méltó gyűlöletet kiengesztelje? -

De hát el bírják-e a német demokraták feledni, hogy az a kéz, mely most a senki által sem meg nem támadott, sem nem fenyegetett Németország zászlaját negélyzi lobogtatni, tulajdon azon kéz, a melyre Blum és Trütschler vére reászáradt, s mely Németországban mind a szabadságot, mind az egységet elnyomta?

Lehetséges-e, hogy Blum Róbert barátai Windischgrätzet fogadják el vezérököül, hogy Guttenberg nemzete Metternich zászlója alá szegődjék? s a schleswig-holsteiniak egy Schwarzenberget kövessenek?

Bámulatos aberráció!

Egy keleti mondás arra tanít, hogy a ki nem tudja, mit lesz jó tennie, figyelje meg, mit tesznek ellenségei, tegye annak ellenkezőjét, s biztos lehet, hogy jól választott. A német népnek csak ez egyszerű maximát kellene eszében tartania, miszerint belássa, hogy Ausztria támogatása ép azért, mert a góthai almanach embereinek annyira szívében fekszik, teljességgel nem oly portéka, mely a német népnek hasznos üzletet ígérhet.

De hát vizsgáljuk egy kissé, van-e a németeknek valamely okuk attól tartani, hogy a jelen háboru Németországnak akár területi épségét, akár nemzetiségét, akár függetlenségét jelenben vagy jövőben fenyegethetné?

A mi a jelent illeti, kár volna az időt annak bizonyítgatására vesztegetnem, hogy ha csak a németek nem támadják meg a francziákat, a francziák bizony nem fogják e háboruban a németeket megtámadni. De hiszen erről csak álmodni is annyira képtelenség, hogy ilyesmivel még a bécsi udvar sem mert handabandázni, bár minden lehetőt előránt, miszerint a németeket a francziák ellen felfelkelje.

Nevezetesen előrántja a sirból néhai Radovitz tábornok azon rég üres szalmává csépelte paradoxonát, hogy a Rhenust a Pó partján kell megvédeni.

Az osztrák császár furfangos ember. Ő benne sem a francziák császára, sem senki a világon nem támadta meg a »német szövetség tagját,« hanem megtámadta azt, a ki az olaszokat Olaszországban idegen járomban tartja; de azért ő hadi kiáltványában, mint a német szövetség uralkodó tagja beszél »német testvéreikhez,« s emlékezteti őket az »olasz védbástyákra«, melyet »német testvéreik vérével szereztek meg.«

Ez hát Radovitz paradoxona: a Rhenust a Pónál kell védelmezni! más szóval: Németország nem érezheti magát biztosnak, hacsak Olaszország osztrák járomban nem tartatik.

Ezt elég így kimondani, miszerint az állítás magamagában összeessék. Különb is az állítás történelmi falsum. Azok az »olasz védbástyák« védhették az osztrákot, (ha s a mikor védték,) de sohasem védhették, sohasem védték Németországot. Semmi franczia hadvezér nem volt soha olyan bolond, hogy keresztülmenjen az alpeseken, s azután újra visszamenjen rajtuk, miszerint megtámadja a németeket, kik amott a Rhenusnál tőzsomszédjai. Ez hát egy elcsépelte előítélet, (exploded prejudice) mely szót sem érdemel.

A németországi forrongás nem is ezen előítéletből, hanem abból táplálkozik, hogy az osztrák ármányoknak sikerült a németek fejébe verni, hogy a francziák császára olaszországi hadjáratával nagybátyja világhódító szereplését szándékozik újra kezdeni; hogy Ausztriát leverve majd Németországot fogja megtámadni, tehát a németeknek érdekében áll Ausztriát hatalma teljességében fentartani, miszerint majd Ausztria a markában megtartott olasz, magyar, horvát, lengyel szuronyokkal Németországot megvédhesse.

Erre először is azt jegyzem meg, miként akárki és mi legyen is különben a francziák császára, az bizonyos, hogy nem örült; pedig örülnék kellene lennie, hogy világhódító eszméket tápláljon. I. Napoleont már egy félszázad előtt is a hódítási viszketeg Szent-Helénába vezette meghalni. Azóta a világ haladt, a szabadságszeretet, a nemzetiségi érzelmek fejlettek, s a népek erősödtek. Ma már az I. Napoleoni szerep anachronizmus, melynek a történelemben nincsen helye. S valóban nem lehetne eléggé csodálkozni, ha a transzcendentális hajlam a német nemzeti jellem sajátságai közé nem tartoznék, hogy egy oly mivelt, oly felvilágosodott nemzet, a minő a német, így belevadul az osztrák ármányok hálójába, s ily agyrémek által üzetve kész volna egy nagy háború szenvedéseibe rohanni, s egész Európát lángba borítani csak azért, hogy Ausztria tovább is rendelkezhesék azon nem német tartományokkal, melyeknek birtoka őt képessé teszi a német nemzet szabadelvű nemzeti aspirációit elnyomni.

Továbbá megjegyzem, hogy ha a németek senki által nem fenyegetett saját biztonságuk végett a bécsi hatalom olasz, magyar, horvát, lengyel szuronyaira spekulálnak, ezen spekuláció szégyen is, igazságtalanság is, rossz számítás is.

Szégyen azért, mert a németek ez által saját nemzetük számára azon szegénységi bizonyítványt állítják ki, hogy nem képes magát kültámadás ellen saját erejével megvédeni. Valóban csodálom, hogy a német önérték e lealacsonyító insinuációt boszankodással vissza nem utasítja.

De nemcsak szégyen ez, hanem igazságtalanság is. Mert hát mi annak az értelme, hogy a németek biztosítani akarják az osztrák jármot az olaszok, magyarok, horvátok, lengyelek nyakán, miszerint a bécsi udvar ezek fegyveres erejével a saját maguk életképessége felett kétségbeesett németeket megoltalmazhassa?

Ennek értelme az, hogy a németek a maguk szabadságát más nemzetek szolgátságára, a maguk függetlenségét mások függésére akarják építeni. Értelme az, hogy e szavakat: »haza, nemzeti lét, szabadság« a németek maguk számára követelik, de másoktól megtagadják, kiknek pedig azokhoz szintannyi joguk van, mint ő nekiük.

Meg van írva az emberszeretet vallásának törvényei között: »ne cselekedjél másokkal, a mit nem kívánod, hogy mások veled cselekedjenek.« Én nem gondolom, uraim, hogy ez a kétféle mértékkel mérés a jog, igazság és emberszeretet e megtagadása az önök szabadságszerető szívében visszhangot kelthessen vagy az angol nép pártolására számíthasson.

Végre még megjegyzem, hogy ez a szégyen, ez az igazságtalanság egyszersmind rossz számítás is. Mert feltéve a lehetetlent, feltéve, hogy Németországot valaha külhódítás fenyegethetné, Németország meghódítása a többi nemzetek önállására és szabadságára is annyira veszélyes volna, hogy ily esetben a német nemzet az osztrák járom alól felszabadult nemzetek segítségére biztosan számíthatna; ellenben ha most a németek volnának azok, a kik avatkozásuk által e nemzetek felszabadulásának útját állják, ezekből maguknak megannyi ellenséget csinálnának, az osztrák uralom elleni gyűlölet a németekre is kiterjedne, miként kiterjed a bakó elleni borzalom a bakó segédjeire is. Ha a német segítséggel osztrák igába szorított nemzetek szuronyai a németek oltalma végett csatába vezényeltetnének, azok a szuronyok gondolkoznának, s nagyon meglehet, hogy éppen az válnék vesztőkre a németeknek, a miben oltalmat kerestének.

Szabad ember nem veszen önkényt jármot a nyakába, de az elégedetlen szolga urat könnyen cserél. A kinek nincsen mit vesztenie, annak minden változás remény.

Óvakodjanak a németek más nemzeteket ez utra kényszeríteni.

De én azt mondom önöknek, uraim, és óhajtanám, hogy személyem csekélyisége miatt ne tagadják meg a németek sem a részrehajlatlan figyelmet szavaimtól, ha az hozzájuk el talál jutni, - én azt mondom önöknek, uraim, ha én német volnék, én Németország biztonságát nem a bécsi udvar által sanyargatott nemzetek kényszerült hadkötelezettségében keresném, hanem keresném a német nemzeti genius által sugallott azon aspiráció valóításában, mely az utolsó *Hohenstaufen* ideje óta a német nemzetről nemzedékről nemzedékre örökségül szállt, de még mindig csak a szívekben él. Keresném Németország biztonságát Németország egységében.

Ha a német nemzet nem néz oly aggálytalan bizalommal a jövőbe, mint a minővel nézni ereje s önérzete feljogosítja, ez onnan van, mert nem egységes; onnan van, hogy Németország csak geográfiai elnevezés, ép úgy, mint Olaszország: egy nemzetiség lakhelye, de nem nemzeté; csak nemzetiség, mely nemzetté csak egység által lehet.

A nemzetté tömörült német nemzetiség az egység ölében oly biztosnak érezhetné magát, mint a csecsemő anyjának karjai közt.

Ez az egység csak két alakban eszközölhető. Vagy az amerikai Egyesült-Államok példájára köztársasági alakban, vagy monarchiai alakban.

Nem reám, s nem e helyre tartozik a kétféle szervezet becstét mérlegelni, de tárgyamra tartozik figyelmeztetni, hogy Németország köztársasági egységének fő akadály, monarchikus egységének pedig egyedüli akadály az osztrák ház, ép az az osztrák ház, melynek teljhatalmi épségeért a németek annyira buzognak.

A köztársasági egységnek bizonyosan minden német fejedelem ellensége, ez természetes; de legfőbb akadály mégis csak az osztrák dinasztia, mert a többiek alattvalóik aspirációi ellenébe csak alattvalóik soraiból szedett fegyveres erőt állíthatnak, az osztrák ház ellenben harmincz millió nem német népek kényszerű fegyverét is.

Monarchikus formában pedig az osztrák ház az egyedüli akadály a német egység útjában. Tanuságai ennek az 1848-iki események. A német nemzet a császári koronát a porosz királynak ajánlotta fel. Ő elfogadta azon feltétel alatt, hogy ha a német fejedelmek beleegyeznek. Mindannyian beleegyeztek, az egy Württemberget kivéve. Ez természetesen nem lett volna akadály. Hát min törött meg a német nemzet forró óhaja és határozata? Megtörtött az osztrák ház ellenzésén, s meg kellett törnie, mert az osztrák ház, a mig csak nagyhatalmi állással bir, sohasem fogja magát arra rezignálni, hogy felette valaki császár legyen. Ha pedig a németeknek sikerülne az osztrák házat nem német birtokainak uralmában fentartani, s aztán, felejtve a multak keserves leczkéit, az osztrák uralkodót választanák császáruknak, vagy az volna a következés, hogy az egység ujra meghiusulna, mert a porosz nem fogadná el német császárukat, a kinek zagyva birodalmában német csak hét millió van, vagy következne az, hogy Németország oly császárral birna, a ki harmincz millió nem német alattvaló birtokából merített hatalmával a németeket tartaná szolgaságban, a németekkel pedig azt a harmincz milliót.

Hát nem bámulatos tévelygés-e, hogy a németek vérüket akarják ontani Ausztria nagyhatalmi állásának fentartásaért, midőn világos, mint a déli napfény, hogy ha ez nekik sikerülne, vagy a nemzeti egységet vagy a szabadságot áldoznák fel.³⁷

³⁷ Itt az osztrák ház némely történelmi jellemvonásainak elsorolása következett, mi a fordításban mellőztett. Helfy.

E tekintetek, azt gondolom, mindenkit meggyőzhetnek, hogy a németországi mozgalom nem oly természetű, miszerint megérdemlené, hogy a brit nemzet magát általa a háboru iszonyaiba engedje sodortatni; sőt minél inkább barátai önök a német nemzetnek, annál inkább rajta kell lenniök, hogy ennek elejét vegyék.

A tény az, hogy hatalmas befolyások vannak munkában, Németországot más nemzetiségek elnyomása végett a bakósegéd szerepébe belevinni, de bizonyosak lehetnek önök, uraim, hogy bármennyire elvakította is pillanatnyilag a németeket a szenvedély, ők végre sem fognak a veszélybe rohanni, ha csak azt nem hiszik, hogy Anglia szövetségére, támogatására számíthatnak.

Ebben van önökre nézve a veszély, uraim! s e veszélyt önökről csak az hárihatja el, ha a brit nemzet félremagyarázhatatlanul megérteti úgy a hatalom sáfárjaival itt, mint a brit nemzet félrevezetésére spekuláló ármánynyal a kontinensen, hogy Nagy-Britannia rendithetlenül el van határozva semlegesnek maradni, akár terjed ki a jelen háboru Ausztria más tartományaira, akár nem, s hogy e szabadságszerető nemzet ép oly kevésbé fog egy csepp brit vért s egyetlenegy pennyt áldozni Ausztria családi nagyravágyásának, hatalmának fentartásaért az adriai tengernél, a Dunánál s Tiszánál, mint a Pónál és Minciónál.

Kisérjék önök érdekléssel a küzdelem folyamatát, s ha megtörténnék, a mint remélem: meg fog történni, hogy a nemzeti felszabadulás szent ügye hasznot huzhat a jelen bonyodalmakból, ne legyen feljegyezve a történelem lapjain, hogy Anglia elmulasztotta az elnyomottakat szabadságra törekvésükben helyeslésével bátorítani s rokonszenvével buzdítani. De ezen túl ne avatkozzanak a háboruba, és mindenkifelett örködjének, nehogy a hatalom Angliát Ausztriának bünrészesevé tegye. Vannak Angliában a nép bizalma által környezett férfiak, kik a békét elvüknek vallják. Azoknak lehetetlen nem tudni, hogy a ki Ausztriát támogatja, az az örökös háboruk kikerülhetlen ismétlését támogatja, magára pedig a sötétség és önkény bajnokának bélyegét nyomja; ez pedig nem oly szerep, mely Angliának akár jelleméhez illenék, akár érdekeinek előnyére lehetne. Hát gondoskodjanak, a kiket illet, hogy a királyné tanácsosainak hajlamai a királyné semlegességi nyilatkozatával ellentétben ne álljanak.

És ezzel önöknek »isten hozzád«-ot mondok. A mint ajkaimról e szó ellebben, szíven mély megilletődés rezeg át, mert felmerül lelkemben a szíves jóakarata emlékezete, melylyel önök engem a multakban megtiszteltek. Engedjék remélnem, hogy igénytelen nevem nem fog egészen önök emlékezetéből kiesni, de mindenkifelett kérem önöket, tartsák meg szíves emlékezetükben hazám nevét. Izgalmas időket élünk. Ki tudja, mit hoz a holnapi nap. Hozzon, a mit hoz: a kötelességérzet meg fogja velünk tétetni, a mit az okosság tanácsol. Mi nem vagyunk professzionális forradalmárok: hazafiak vagyunk, s teljesíteni fogjuk a hazafi kötelességét. Oktalan háborgásokról, könnyelmű játékról egy nemeslelkű nemzet vérével, nem fognak önök hallani Magyarországból; de ha isten is úgy akarja mint magunk, arról meglehet hallhatnak, hogy nemzetem ezredéves jogának teljes erejével emelkedik fel, s ha hírét vennék önök, hogy magyar hazámnak martírvéráztatta szent földjén a nemzeti függetlenség zászlaja újra kibontva lobog, oh! akkor foglalják be hazámat az örökkévaló kegyelem trónusához intézett imáikba, s engedjék hinne, hogy e boldog szigeten a szabadságszerető brit nemzet rokonszenvének oly nyilatkozványai fognak újra végig hangzani, melyek megóvnak minket a szerencsétlenségtől, önöket a szégyentől, hogy Anglia kormánya a mi elnyomatásunk végett Ausztriát Anglia hatalmi súlyával támogatja.

(Angolból fordítva.)

V.

A népgyűlési körút befejezése Glasgowban.

London, Manchester és Bradford után már csak *Glasgow* volt hátra, hogy megállapított népgyűlési körutamat bevégezzem.³⁸

A glasgowi népgyűlés nyomban a bradfordi után (május 26-án vagy 27-én) tartatott. Az ottani parlamenti reformtársulat nagytekintetű bizottsága rendezte. Annak tagjai foglaltak helyet köröttem az emelvényen, mi a tüntetés tekintélyét jelentékenyen növelte. Impozáns látvány volt a »City Hall« rengeteg helyiségét zsufoltan, tömve szemlélni. Beszédemből, mely a közelmúlt napok fáradtságos elfoglaltsága miatt csak rögtönzött lehetett, a tárgy-pontozatokon kívül csak a következő töredékre akadok jegyzeteim között:

Bevezetés. »Még egyszer, alkalmasint utólszor életemben jelenek meg önök előtt e teremben, melynek falai oly sokszor hangoztatták vissza önök rokonszenvének nemeslelkű nyilatkozványait a szegény száműzött, s a száműzöttnak elnyomott hazája iránt.

Barátokat látva előttem s ez emelvényen magam körül, a kik hiven állottak mellettem a szomorúság komor napjaiban, midőn hazafiui vágyaim csillagtalan egén nem csillámlott a világosság semmi sugara, barátokat, kik testvérileg vigasztaltanak, midőn szívemet a bú lepte

³⁸ Glasgowról szólva, felmerülnek emlékezetemben a multnak képei.

Ha a hála, melylyel úgy is mint ember, úgy is mint hazafi Nagy-Britannia népének általában tartozom, megengedhetné, hogy a tapasztalt szivesség állandóságának fokozata szerint egyes vidékek közt különbséget tegyek, azt kellene mondanom, hogy Skócia volt az, melyben magamat mint második hazámban otthonosnak érzém, mely engem mondhatnám: fiának fogadott, mint illet, tárt karokkal üdvözölt, és soha meg nem tagadott. És e második hazámban kiválólag Glasgow városának szabadelvű közönsége volt az, melyről elmondhatom, hogy nekem, mint hazafinak »erős váram volt,« mint kenyérkereső családapának pedig tartalékpénztáram, melynek ajtaja mindig nyitva állott számomra. Ez utóbbi tekintetben vele csak *Edinburgh* vetélkedhetett; első tekintetben pedig a mit Glasgowról mondék, hogy »erős váram volt énnekem,« azt elmondhatná róla *Garibaldi* is, elmondhatta *Mazzini*, el sokan mások, kiknek neve a kontinentális szabadság küzdelmeivel kapcsolatos.

A skót nemzeti jellem legkiválóbb vonása az állhatatosság, a kifáraszthatlan kitartás. Ez tette azt a sivatag, rideg országot a jólét fészkevé, egy virágzó paradicsommá. Azok, a kik irigylve nézik, hogy a skót akárhová megyen, akármibe fog, mindig és mindenütt boldogul, azt szokták róla mondani, hogy a skót, még ha a Vezuv gyomrába temetik is, onnan is »kivakarja« magát. Guny akar lenni, s a legnagyobb magasztalás, mit népről mondani lehet. - S ez a kitartás, mely semmi nehézségtől vissza nem riad, a glasgowi népnek kiváló tulajdona. Csak kikötőjét kell megnézni, hogy az ember erről meggyőződjék. Glasgow a Clyde partján fekszik, mintegy 22 angol mértföldnyire a tengertől. S a Clyde oly csekély folyócska, hogy még élnek emberek, kik gyermekkorukban száraz lábbal ugráltak rajta keresztül Glasgow mellett; vize még akkor is, midőn a tengerdagály felszorította, sohasem volt mélyebb 3¹/₂ lábnál e század elején. S a glasgowiak állhatatossága e sekély folyócska medréből, 22 mértföldnyire a tengertől, egy óriási tengeri kikötőt alkotott, melynek 50 holdnyi területét az árboczok erdeje lepi el, s 1400 láb hosszú körakpartja mentében, hármával egymás mögött, százanként sorakoznak a hajók, elkezdve a világ legnagyobb gőzöseitől, melyek Amerikáig, Indiáig, Ausztráliáig viszik az utasok ezreit, s a skót ipar munkájának természetvényeit. A glasgowi vámbevétel e század elején 4700 forint volt, az ötvenes években már 7 millió forintra emelkedett évenként.

És ez az állhatatos kitűrés, mely az anyagi felvirágzás terén (buzdító például azoknak, a kik évekig tanácskoznak, míg nagy lomhán cselekszenek is valami kicsit,) ily csodákat mivelt, magát az elvhűség, a politikai rokonszenv terén sem hazudtolja meg. A kinek egyszer barátságot fogadott, annak barátja marad állhatatosan. A mely ügyet egyszer felkarolt, azt sem jó, sem balszerencsében el nem ejti. Érdeklődése nem szalmaláng, hanem tartós tűz, mint a parázsgyűjtő széné, (gathering coal) melyet házi tűzhelyén éget.

Ilyennek tapasztaltam én glasgowi barátaim szivességét a multakban, s még most is, 19 évi távollét után ilyennek tapasztalom; ők engem még most sem rekesztettek ki jó emlékezetük kegyéből. Fogadják távol magányomból hálás köszönetemet. Fogadja különösen John Mac Adam ur, kit glasgowi barátaim hosszú sorából legelől kell említenem.

el, kik bátorítottanak, hogy ne csüggedjem, midőn reményben megfogyatkozáim, és oktattanak bízni Ő benne, a ki a visszapótlás mérlegében méri a szenvedőknek könnyeit: a gondolat, hogy e hű barátokat ez életben többé látni nem fogom, s a visszaemlékezés mindazon szívességre, melylyel e teremben annyiszor elhalmoztattam, annyira meghatnak uram, elnök ur, hogy érzem, nem bírok azon elmenyugodtsággal, melyre szükségem volna, miszerint, nem mondom: kielégítőleg, de csak türhetőleg is megfelelhessenek a feladatnak, melyet a parlamentáris reformtársulat tisztelt bizottságának felhívására teljesítenem kellene most, midőn utólszor szólok önökhöz ez életben. Utólszor, mondom, mert akár teljesülnek, akár meghiúsulnak a remények, melyeket a jelen válsághoz kötök, azt nem tartom valószínűnek, hogy e várost még valaha viszontláthassam.

Pedig ha valaha volt, most volna nyugodt elmére szükségem, nemcsak a tárgy fontossága miatt, melyet taglalnom kell, hanem különösen azért is, mert teljesen lehetetlennek találtam egy kidolgozott értekezéssel jelenni meg önök előtt, mit természetesnek fognak találni, ha szívesek lesznek figyelembe venni, hogy mennyire el voltam az utóbbi napokban foglalva.

Legyen nekem paizsom ez este az önök elnézése, uraim! Átgondolt szónoklatot nem nyújthatok önöknek, legfőlebb némi felvilágosítást, de ezt is csak amolyan keresetlen modorban, mint a hogy jó barátok bucsuzásközben beszélgetnek. «

VI.

A tory kormány megbuktatása. - A semlegesség biztosítása.

Glasgowi beszédemmel, melynek (minthogy rögtönzött volt,) tartalmát nem adhatom - népgyűlési körutam be lett fejezve.

Az eredménynyel okom volt megelégedni. Az angol nép belátta, hogy daczára a királynő semlegességi nyilatkozatának, Anglia részrehajlatlan semlegessége a tory kormány kezei közt biztosnak nem tekinthető, s hogy ha ez marad hatalomban, Anglia egész politikai, szükség esetén: anyagi sulya is a végett fog mérlegbe vettetni, miszerint a bécsi udvar vagy épségben, vagy legalább minél kevesebb bajjal kerüljön ki a háboruból.

Beszédeimet pártkülönbség nélkül minden angol lap hozta; a nagy nyilvánosság, melyre ez által jutottak, az adatok, melyekre a közfigyelmet felhívtam, az élénk eszmecsere, melyet beszédeim úgy az angol, mint a kontinentális sajtóban előidéztek, s a népgyűléseken hozott határozatok kétségtelenül megingatták az alapot, mely a semlegességi nyilatkozat folytán a tory kormány számára biztosítottak látszott. A »nyomda-tér villámszórója« (the thunderer of printinghouse square) miként a »Times«-t akkor még nevezték, természetesen most sem állhatta meg, hogy engem élesen meg ne támadjon. Annak az irántam való gyűlölet vérében volt, mint Falstaffnak a kérkedő gyávaság; de ha epés támadásai nekem máskor csaknem ártottak, ezuttal azt mondhatom: használtak, mert azt, hogy Angliának semlegesnek kell maradni, nem ellenezhetvén, kénytelen volt a végett, hogy megtámadhasson, állításaimnak s következtetéseimnek oly elferdítéséhez folyamodni, melyeknél a tények szándékos rosszakaratu eltorzítása nem volt palástolható, - a mi nekem alkalmat is, megtagadhatlan jogot is adott az elferdítések ellen magában a »Times«-ban felszólalni, mi által nézeteim még azon körben is mindinkább tért nyertek, mely az akkoriban még hatalomnak tartott nagy city-lap hasábjaiából szokta sugalmait meríteni; tért nyertek, mert bármi magasra duzzad is a pártszennvedély dagálya Angliában, az angol jellemben mindig uralkodó vonás marad az, hogy becsületes tusát (fair play) követel, s elfordul attól, a ki a végett, hogy ellenének árthasson, ráfogásokhoz folyamodik, s hamis színben állítja elő a tényeket.

Azonban a döntő percz közel volt. A parlament megnyitása május 31-re várattott. Siettem vissza Londonba, hogy politikai barátaimmal az eljárás módját még idején megbeszélhessük.

A választások keveset változtattak a pártok számarányán, s a mit változtattak, a kormánypárt javára változtattak. E párt 26 szavazatot nyert. Még mindig kevesebbbségben volt ugyan a ház többi pártárnyalatainak összegével szemben, de egyedül a whig párttal szemben határozott többségben volt.

A számarány következőleg számittatott a lapokban. Kormánypárt 302. Ellenzék (minden árnyalatot együvé számítva) 353. Összesen 655. Az alsóház csak 654 tagból áll. Az egy különbség onnan eredt, hogy Aylesburyben a két ellenpárti követjelölt egyenlő számú szavazatot kapott, s ily esetben angol szokás szerint mind a kettőnek ülése és szavazata van a ház elnökének (speaker) megválasztásánál, azután új választás dönti el a kérdést közöttük. - E szerint a kormánypárt 51 szavazattal volt volna kisebbségben, ha whigek, függetlenpártiak és pártonkívüliek mind együtt szavaznak ellene, de a whigekkel szemben 39 szavazat többséggel kecsegtette magát, mert a 353 ellenzéki közt 90 nem tartozott a whig párthoz.

A helyzet tehát ép olyan volt, mint a minőnek azt Napoleon császárnak mondtam. A helyzet ura most is a függetlenpárt volt, mely már annyiszor határozott a minisztériumok állása - bukása felett.

A parlament csakugyan május 31-én nyitattott meg. Az alsóházi elnökválasztás nem tétetett pártkérdéssé. *John Evelin Denison* lett egyhangulag megválasztva. A trónbeszéd június 7-re várattott.

A megnyitás előtti napokban kétes volt, vajjon a whigek csak maguk közt is egyetértésre juthatnak-e, mert úgy lord Palmerston, mint lord John Russel igényt tartottak a vezérszerepre, tehát győzelem esetén a miniszterelnökségre; egyik sem akart a másiknak engedni (vanitatum vanitas!); végre mégis abban állapodtak meg, hogy akár melyikök fog győzelem esetén a minisztérium alakítására meghivatni, a másik magát neki alá fogja rendelni. Ez a baj ki lévén egyenlítve, a whig-vezérek azon tényből indulva ki, hogy a függetlenek mult április elején velök szavaztak (midőn a kormány a reform-bill kérdésében leszavaztatott), annyira biztosnak vélték, hogy most is feltétlenül velük fognak szavazni, miszerint kihirdettették közlönyeikben, hogy mindjárt a trónbeszédre adandó válaszfelirat alkalmával bizalmatlansági szavazat fog a kormány ellen provokáltatni. Azonban értésére adatott lord Palmerstonnak, hogy jó lesz az erőket eleve számba venni, nehogy kudarczot valljon. Megtette, s a számbavétel eredménye az volt, hogy ha csak a manchesteri (szabadkereskedelmi) pártot nem sikerül megnyernie, többségre annál kevésbé számíthat, minthogy némely pártonkívüli tagok (nevezetesen Roebuck, sheffieldi képviselő) kijelentették, hogy *Derby* mellett *Palmerston* ellen fognak szavazni. E kellemetlen meggyőződés folytán a whig párt közlönyei kijelentették, hogy a válaszfeliratnál nem fog bizalmatlanság indítványoztatni, hanem később, majd valamely más kérdésben fog a döntő csata megvívatni.

Itt volt a percz, gyakorlati érvényre juttatni azt, a mire politikai barátaimat hazám és Olaszország szabadságának érdekében felkértem. Felejtethlen barátom: *Gilpin* Károly járt el a dologban. Velem folytonosan érintkezve, még egyszer megbeszélte a szabandó feltételeket pártja befolyásosabb tagjaival, különösen *John Brighttal*, ki *Cobden* távollétében a párt vezére volt, - s a történt megállapodás folytán lord *Palmerstont* biztosította támogatásuk felől, három feltétel alatt:

1. hogy a tory miniszterium egyenesen külpolitikai kérdés alapján buktattassék meg;
2. hogy úgy lord Palmerston maga, mint lord John Russel, s a miniszterium netán már designált többi tagjai, külön-külön levelet intézzenek *Gilpinhez*, melyben magukat arra kötelezik, hogy külpolitikájuk alapszabálya Anglia abszolút semlegessége lesz, nemcsak addig, míg a háboru Olaszországra szoritkozik, hanem azon esetben is, ha a Pó partjáról a Duna s Tisza partjaira terjesztetik is ki;

3. hogy ennek biztosításul azon pártból, melynek nevében *Gilpin* alkudozott, két tag a miniszteriumba bevétessék.

Lord Palmerston e feltételeket elfogadta, - a következő nap mind ő maga, mind lord John Russel, s a már designálva volt három más miniszterjelölt a feltételek második pontjában említett leveleket *Gilpinnek* kezeibe juttaták (ki azt nekem eredetiben nyomban kézbesítette, s diskrét felhasználásukra nevezetesen arra is, hogy *Napoleon* császárnak megmutathassam, felhatalmazott³⁹ s lord Palmers-ton azt is kijelentette, hogy a harmadik feltétel folytán *Cobden* Richárd és *Milner* Gibson fognak a minisztériumba kineveztetni, - miben úgy *Gilpin* s politikai barátai, mint én is teljes megnyugvást találtunk, bár én, ismervé *Cobdennek Palmerston* iránti érzelmeit, kételkedtem, hogy a miniszterséget elfogadja. (Sejtelmem valósult: nem fogadta el.)

E szerint a dolog óhajomásom szerint el lett intézve. Junius 6-ra a szabadelvű párt tagjai, árnyalati különbség nélkül értekezletre lettek a Willis's Roomsba összehíva; a meghívó levél aláírói közt *Palmerston*, *Russel*, stb. mellett már *Milner* Gibson neve is olvasható volt. A megbízható szavazatok számbavétele bár nem nagy, de biztos többséget mutatott; elhatároz-tatott, hogy a kormány nyomban a válaszfeliratnál fog megbuktatni, s a bizalmatlansági szavazat indítványba tételével *Hartington* örgróf lett megbízva.

De a kormány is erősen készült a viadalra, s mindent elkövetett, hogy tömör haderővel fogadhassa a támadást.

A trónbeszédben, melylyel a királyné junius 7-én a már megalakult parlament tanácskozásait megnyitotta, a külügyi politikáról ennyit mondatott:

»Elrendeltem, hogy önök elébe terjesszessenek az okmányok, melyekből meglátandják, mennyire szakadatlanok s őszinték voltak törekvéseim, hogy az európai béke fentartassék. Szerencsétlenségre e törekvések meghiusultak, s háboru tört ki egyrészen Franciaország és Szárdínia, másrészen Ausztria között. Barátságos biztosításokat vevén mindkét hadviselő fél részéről, feltett szándokom, köztük szoros és részrehajlatlan semlegességet tartani, s remény-lem, hogy isten segítségével népemnek a béke jótéteményeit biztosíthatom. Mindazáltal tekintetbe véve Európa helyzetét, országaim biztonságára és koronám becsületére szükségesnek tartottam tengeri haderőmet oly mértékben növelni, mely a parlament felhatalmazásán tulme-gyen. Bizalommal számítok reá, hogy e védelmi jellegű elővigyázathoz önök hozzájárulnak.«

Ritkán történik Angliában, hogy a válaszfelirati vita dönt a kormány állása felett. A vita közben ugyan bírálat alá vétetik a kormány politikája s eljárása, és konstatáltatik az álláspont, melyre az ellenzék helyezkedik, de a felirat maga rendesen csak a trónbeszédet hangozza vissza, és többnyire ellenjavaslat és szavazás nélkül fogadtatik el.

A lordok házában most is így történt. A válaszfeliratot lord *Powis* (kormánypárti) indit-ványozta, s lord *Lifford* (ellenzéki) támogatta; ez azonban kijelentette, hogy az ellenzék a kormány külpolitikáját megnyugtatónak nem tartja, s azt meg fogja támadni.

³⁹ Nagyon érezhető csorbát okoz dolgozatomon, hogy e leveleket nem közölhetem. Magammal vittem azokat Olaszországba; megmutattam *Napoleon* császárnak Valleggióban, ki azokat egyenkint elolvasta. De irataim közt nem találom. Vagy a császárnál hagytam, vagy pedig a magyar nemzeti igazgatóság jegyzőkönyvéhez csatoltattak. Teljességgel nem emlékszem, hogy mi történt velök. Fájdalom ama jegyzőkönyv sincs birtokom-ban; s ez még sajnosabb csorba mint amaz, mert e jegyzőkönyv hivatalos kutfő az emigráció történelméhez. Megkerestem *Irányi Dániel* s *Puky Miklós* urakat, kik az igazgatósági tanácskozásokban (az első mint jegyző, a második mint pénzkezelő) részt vettek, vajjon nincs-e náluk a jegyzőkönyv, vagy nem tudják-e hogy kinél lehet? Nincs náluk s ép oly kevéssé emlékeznek, hogy kinél lett letéteményezve, mint én magam. Sajnos hiány. Egyszer majd valahonnan csak előkerül. De hiában tagadnám, - én valóban megrovást érdelek, hogy egész nyilvános életemen át még csak eszembe sem jutott egy kis gondot fordítani azon iratok megőrzésére, melyek korunk történelméhez adatokul szolgálhatnának.

Az ennek folytán keletkezett vitában egy pár nevezetes nyilatkozat fordult elő.

Lord *Malmesbury* külügyér emlékezetbe hozta, hogy a mi most (1859-ben) Olaszországban történik, egyenes következése azon politikának, melyet 1848-ban lord *Granville* (whigpárti) miniszteriuma követett, melynek akkor oly alkalma volt Olaszországot felszabadítani azon tirannizmus alól, melylyel most Ausztria vádoltatik, a minő alkalom talán soha sem fog többé előfordulni.

Lord *Normanby* felhívta a ház figyelmét Szárdinia, Franciaország s kivált Oroszország ármányaira, mely utóbbi arra törekszik, hogy befolyását a földközi tengerre kiterjessze, holott a tiltsi szerződés egyik czélja az volt, hogy e tengerről minden nem-parti hatalom eltávolítva tartassék. Angliának készülnie kell, hogy ez ármányokat megghiusítsa; felhívja a kormányt, hogy minden világuralmi kísérletnek ellentálljon, s tekintetbe véve azt, a mi Pármában, Modenában, Toskánában történik, határozottan rosszalja a rokonszenvet, melynek lord *Palmerston* az olaszok iránt kifejezést adott.

Lord *Brougham* hazug ürügynek nyilatkoztatja azt, hogy a háboru a szabadság érdekében vivatik. Senki nem óhajthatja forróbban, mint ő, hogy az osztrákok Olaszországból kiűzessenek, de azt nem akarja, hogy az olaszok csak urat cseréljenek.

Lord *Derby* kormányelnök oda nyilatkozott, miként ha arról volna szó, hogy akár az olasz, a kár más nemzet magát egy türhetetlen járom alól felszabadítsa, s az angolhoz hasonló kormányrendszert alapítson, minden angol indittatva találná magát azt helyeselni. De a jelen eset nem ilyen. Én, - ugymond - nem helyeselhetem Ausztria politikáját; én nem érzek rokonszenvet az osztráknak sem uralkodása, sem kormányrendszere iránt, de ki kell mondanom, hogy a jelen háborut hamis ürügyek hozták elő; ez nem Olaszország felszabadítása, hanem Szárdinia terjeszkedése végett vivatik; a mi bizonyságul szolgál, hogy az alkotmányos kormányrendszer teljességgel nem nyújt biztosítékot a támadó s terjeszkedő politika elfogadása ellen, mely a kényuri hatalmak kizárólagos sajátosságának tartatik. (Én azt gondolom, hogy e bizonyság végett nem volt szükség máshová menni; azt a nemes lord azon övön is feltalálhatá, melyet Anglia a föld köré huzott.) Beszédét azzal végzé, hogy Angliának a fenforgó bonyodalmak közt a »fegyveres semlegesség« álláspontjára kell helyezkedni.

A válaszfelirati javaslat szavazás nélkül elfogadtatott.

Az alsóházban a dolog másképen történt. Ott a válaszfeliratot *Egerton A.* (kormánypárti) indítványozta és *Elphinstone J.* baronet (szintén kormánypárti) támogatta.

Mire lord *Hartington* (ellenzéki) módosítványként azt hozta javaslatba, mondja ki a ház a válaszfeliratban, miként lényegesen szükséges, hogy a kormány birja az ország és a ház bizalmát, s hogy a jelen kormány e bizalomnak nincs birtokában.

Lord *Bury* azon kijelentéssel támogatta az indítványt, hogy ő teljes, tökéletes és föltétlen (absolute) semlegességet kíván, s nem hiszi, hogy a jelen kormány ennek őszintén barátja lenne.

Erre élénk és hosszú vita keletkezett, mely csak junius 10-én késő éjjel (helyesebben junius 11-én hajnalban) lett befejezve.

Bright (a többséget biztosító párt vezére) junius 9-én emelt szót, a bizalmatlansági indítvány mellett. Beszédében különösen arra helyezett súlyt, hogy a híresztelt semlegesség nem valóságos, nem őszinte, mert oly harcziás készülékekkel van körülvéve, melyeket a védelmi tekintet teljességgel nem igazol. Zeneszóval lett az utczákon a királyné kiáltványa kihirdetve, melylyel a lakosság sürgetőleg felhivatik, hogy csapjon fel hadiszolgálatra a tengerészetben. E perczben már annyi ember van összetoborzva, a mennyi 12 sorhajóra elég, s az országban több katona van, mint valaha volt. Lehetetlen, hogy e minden mértéket haladó fegyverkezés gyanut ne keltsen a francziáknál, hogy az csak ellenök lehet intézve, csak Ausztria támo-

gatására czélozhat, - mert Angliát ugyan e háboruban támadás sehonnan nem fenyegetheti. Megemlíti, miként Németországban általános a hiedelem, hogy Anglia készül Ausztriát segíteni, s ezt a hiedelmet a kormány nyilatkozatai és a honvédelmi tekintet szükségét messze tulszárnyaló fegyverkezés bőven indokolják. Anglia népe biztos akar az iránt lenni, hogy a jelen háboruba nem fog belekevertetni; ez a nemzet kétségbe nem hozható akarata, s azért szükséges, hogy a kormány oly kezekbe menjen át, melyek a külföldön Anglia semlegessége felől minden kétséget eloszlatnak, az ország népét pedig megnyugtattandják, hogy akarata ellen nem fog háboruba sodortatni.

* * *

Junius 11-én reggel *Gilpin* barátomtól a következő levelet vettem, melyet a megelőzőtt éjjel az alsóházból intézett hozzám:

Alsóház, 1^{1/2} órakor reggel, junius 11-én.

Kedves barátom!

Nem sikerült az éjjel az elnök szemét magamra vonnom, (to catch the speakers eye) de újra beszéltem lord John Russellel, Sydney Herberttel és sir Charles Wooddal. Ujra meg újra megerősítették nyilatkozataikat, melyek önnek átadott leveleikben foglalvák. A leghatározottabban kinyilatkoztatták mindnyájan, hogy felkelés Magyarországon akár függetlenül a jelen háborutól, akár ennek oda kiterjesztésével kapcsolatban, nemcsak hogy nem indokolhatna, de még csak nem is menthetne avatkozást Anglia részéről. Lord John engem Bright és Sidney Herbert jelenlétében biztosított, hogy a Magyarország elleni avatkozást olyasminek tekinti, a mi egyenesen a lehetőség határán kívül fekszik. Olaszországra nézve ott vannak az 1815-iki szerződések, melyek az intervenczióra egy vagy más ember véleményében legalább ürügyöt szolgáltathatnak, de Magyarországra nézve még csak ily ürügyöt is lehetetlen volna találni.

S ez valóban oly hatalmas érv, melynek erejét előttem a mostani (tory) külügyi államtitkár: Fitzgerald S. is elismerte, s azt monda, hogy tegnapi beszédével egyenesen azt a benyomást kívánta a házban előidézni, miként a jelen kormány a legszigorubb semlegességre tartja magát kötelezettnek a jelen háboru alatt minden kigondolható körülmények között.

Sidney Herbert (ki valószínűleg hadügyminiszter lesz) és sir G. Cornewall Lewis (a ki ha győzünk, vagy bel- vagy pénzügyminiszter lesz) lord John nézetében teljesen osztoznak. Sir Ch. Wood Anglia avatkozását a háboruba Magyarország hátrányára egyenesen képtelenségnek, lehetetlenségnek nyilatkoztatta. Sir Benjamin Hall hasonló meggyőződésben van, s ez a két baronet (mindkettő miniszterjelölt) nemcsak határozottan ellenez minden avatkozást, hanem Magyarországgal melegen rokonszenvez is.

Igyekeztem lord John Russelt rábírni, említse meg beszédjében is azt, a mit Magyarországra nézve nekem mondott; de azt válaszolta, hogy miután eddig még Magyarországon tényleg nem történt felkelés, neki annak nem lehet elébe vágni, (to anticipate it) nehogy azt suggerálni látszassék.

Éjfél után 1^{1/2} óra van. Szavazni készülünk. Mikorra e soraim önnek kezeihez jutnak, már tudni fogja ön: győztünk-e vagy megverettünk. Én hiszem, hogy győzünk.

Örökre hű barátja

Gilpin K.

* * *

Csakugyan győztek. Lord Hartington bizalmatlansági indítványa 13 szó többséggel (323 szóval 310 ellen) elfogadtatott. (21 tag nem volt jelen.) Csekély többség volt, de én ezt inkább kedvező, mint aggasztó körülménynek vettem, mert barátaim maradtak urai a helyzetnek; nélkülök a whigek 24 óráig sem tarthatták volna magukat a kormánynak.

A Derby minisztérium beadta lemondását. A királyné elfogadta. Lord *Granville* némi rövid, sikertelen kísérletei után lord *Palmerston* lett a minisztérium alakításával megbizva.

* * *

A mit Napoleon császár kívánt, megtörtént. Anglia semlegessége biztosítva volt. Az akadály, mely hazám szabadságügye felkarolásának útjában állott, el lett hárítva. Adott szavamat, hála angol barátim pártfogásának, beváltottam.

A minisztérium megalakítása néhány napot vett igénybe. Junius 18-án lépett hivatalba. Én nem tartottam szükségesnek ezt Angliában bevárni. Igazgatósági tagtársaim (Teleki L. és Klapka) s a Genuában összegyűlt honfitársak általában hetek óta sürgettek, hogy a mint csak lehet, menjek Olaszországba, hol jelenlétemet fontos érdekek követelték. (Lásd a következő fejezetet.)

Junius 16-án elutaztam Angliából.

Álljon itt e fejezet berekesztéseül felejthetlen barátom Gilpin Károly következő levele, melyet már Genuában vettem.

Gilpin - Kossuthnak.

London, 1859. junius 18-án.

Drága barátom!

Ide rekesztem az új minisztérium teljes lajstromát.

Különös dolog történt velem, mely önt alkalmasint ép úgy meg fogja lepni, mint a mily váratlan volt énnekem. Lord Palmerston tegnap értem küldött, s felkért vállaljak hivatalt a kormányban. A közsegélyezési tanács (poorlaw board) parlamenti titkárságával kínált meg. Oly szívélyesen, oly őszintén beszélt, hogy ámbár nekem ugyan, a mint ön is tudja, soha eszem ágában sem volt a minisztériumban hivatalt keresni vagy vállalni, a dolgot mégis megfontolás alá vettem, s a felajánlott állást ma elfogadtam. Főképp két tekintet birt rá, hogy elfogadjam. Az egyik az, hogy bár e hivatal politikai tekintetben alárendelt fontosságu, mégis erősíti pártunk állását a minisztériumban; másik az, hogy módot nyújt jót tenni szenvedő embertársaimmal.

Felhasználtam ez alkalmat a nem-avatkozás ügyét kimerítőleg megbeszélni a miniszterelnökkel. Megemlítettem, hogy a minisztériumban sokan vannak, kik a köztünk történt előleges egyezkedésbe nem voltak beavatva, s azért természetesnek fogja találni, hogy az illetőknek tájékozása végett tudni kívánnám, vajjon bizonyosak lehetünk-e a felől, hogy a nem-avatkozás elve szigorúan megtartatik azon esetre is, ha a jelen háboru Magyarországra is kiterjed, s különösen a felől, hogy Anglia semmi esetre sem fogja Ausztriát segíteni.

Palmerston határozottan kijelentette, hogy ezekre nézve ép oly erősen érez, mint én magam (he felt as strongly on the subject as I did). A nem-avatkozás elve a jelen háboruban a minisztérium politikájának alapelvét képezi, s ő teljességgel nem tart attól, hogy Anglia a mostani háboruban részt vegyen, kivéve talán, ha Belgium

függetlensége fenyegettetnék, a mitől ő azonban teljességgel nem tart; ez az eset nem fog előfordulni. - A mi azon eshetőséget illeti, hogy a háboru Magyarországra is kiterjedhet, s ezt a magyarok hasznukra fordíthatják, ez olyan eset, a mely Anglia nem-avatkozási politikáján legkevesebbet sem változtathat, mert a háboru ez esetben is a hadviselő felek területére maradna szorítkozva, s Kossuthnak tökéletesen igaza van, hogy Ausztria hadviselő fél lévén, semlegességi kiváltságot területének semmi részén nem igényelhet, legkevésbé a magyar korona területén, mely a német konfederációhoz nem tartozik. Önnek magyar barátai tehát Anglia magatartására nézve tökéletesen nyugodtak lehetnek.

Kérem önt, legyen szives ez értesítésemet kellő óvatossággal használni, mint olyat, a mi bizalmasság természetével bír. Azonban feljogosítva érzem magam annyit mondani, hogy a császárral bizvást közölheti. (You are at liberty to communicate it to the Emperor.)

Lord John Russellel is alkalom volt újra szólni, azt mondta, hogy a mi Magyarországot illeti, ő olyan messze kész menni, mint akár én magam.

Közöltem önnek a minisztérium vezéregyéniségeinek nézeteit. Még csak a miniszterelnöké hiányzott. E hiányt most kipótoltam. Óhajtottam volna, hogy ön személyesen hallja azokat. Engem, tökéletesen kielégítettek. Hát képzelheti ön, hogy minden kétséget kizáróknak kellett lenniök.

Vegye már most ön ehhez a leveleket, melyek kezeinél vannak, és a minisztérium több kiváló tagjának, különösen a külügyérnek nyilatkozatait; vegye hozzá azt, hogy a konzervatív párt több kitűnő tagja, köztük Fitzgerald Seymore, volt külügyi al-államtitkár is ép oly tisztán, határozottan nyilatkozott előttem, mint akár lord John Russel; vegye továbbá hozzá azt, hogy az alsóház igen nagy része meleg rokonszenvvel viseltetik a magyar nemzet iránt; és vegye hozzá azt, hogy a mint ön igen jól tudja, e rokonszenvben az egész angol és skót nép hő lelkesedéssel osztozik: mindezt tekintetbe véve, azt gondolom, abszolút lehetetlenségnek tekinthetjük, hogy Anglia a szoros, és hozzáteszem - jóakaratu semlegességtől eltérjen, ha a háborunak Magyarországra kiterjesztésével kapcsolatban a magyar nemzet, függetlenségének kivívására fegyvert ragad.

És végre is Cobden és Milner Gibson ott lesznek a kabinetben. És ön ép oly jól tudja, mint én, hogy ezek inkább ötven kabinetet is szétrobbantanának, (they would rather break up fifty Cabinets)⁴⁰ mintsem, megengedjék, hogy Anglia ilyen ügyben háboruba keveredjék Ausztriáért.

E részben tehát nyugodtan haladhat ön nehéz pályáján.

És most, legyen bár, hogy a gondviselés mindig bölcs de sokszor rejtelmes végzete megnyitja ön előtt az utat saját szeretett hazájába, - vagy legyen bár, hogy a számkivetés jutand továbbra is önnek osztályrészül: az isten áldja meg önt, kedves drága barátom; az isten oltalmazza, vezérelje, akármerre megyen: én leszek, mig élek

igaz, hű barátja

Gilpin Károly.

⁴⁰ Cobden, ki ez időben Amerikában járt, - a mint már említém - a miniszterséget nem fogadta el, de Milner Gibson, a helyzeten uralgó párttal háta mögött, maga is eléggé erős volt, ha kell »ötven kabinetet is szétrobbantani.« Ezt Anglia már tapasztalásból tudta. - A »Times« szemlét tartva a minisztérium tagjai felett, Milner Gibsonról ezt írta: »Milner Gibson ur, a ki már annyi minisztériumot megbuktatott, végre ezt fen fogja tartani.« - Hát biz az hatalom, a kiről így beszélnek.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Időköziek.

(*A magyarok Genuában. - Seregszervezés. - Egyezkedés Couza fejedelemmel s e viszony magyarázata. - Értekezés Obrenovics Mihály herczeggel. - Küldetés Belgrádba.*)

Mig én Angliában a semlegesség biztosításával voltam elfoglalva, a magyar emigráns tisztek gyülekezni kezdettek Genuába. Az volt a magyar nemzeti igazgatóság székhelyéül kijelölve. Onnan indult ki a seregszervezés. Nehezen indult. Csak június 16-án adathatott ki a főparancsnoki első napi parancs. Sűrű levelezésben álltam ez idő alatt igazgatósági társaimmal, s munkatérre váró honfitársaimmal. E levelezés többnyire a seregalakítás körül felmerült változatos viszonyokra s azokkal kapcsolatos nyugtalanságra vonatkozik. S mert a seregszervezés alább e fejezethez csatolt szakaszok elsejében tüzetesen tárgyalatik, az erre, mint szintén az emigránsélet »házi bajaira« vonatkozó ez időbeli levelezést mellőzhetni gondoltam.

Én június 22-kén érkeztem Angliából Genuába. Két nappal a szolferinói nagy ütközet előtt, (jun. 24.) melyet a montebellói, palesztrai, casteggiói s magentai győzelmek megelőztek. A harcz véres volt. A szövetségesek taktikai fölénye fényesen be lett bizonyítva. Azonban Klapka tábornok, igazgató-társam, hozzám intézett egyik levelében azon nézetének adott kifejezést, hogy egy kedvezőtlen fordulat lehetősége a Minciónál nincsen kizárva. Az osztrák katona kezd beletörődni a háboruba, maholnap eltanulja a francziák támadás-modorát és azután már csak a tulerő dönt. Ez aggodalmak töltik el most bizonyára a császár keblét is, és ennek folytán remélhetjük, hogy őszintén támogatand készülődéseinkben. Neki szüksége van lekötötteknek, és hol talál készségesebbeket, mint Magyarhonban, ha nekünk segédkezet nyújt?

E nézet elméletileg nem volt alaptalan, azonban gyakorlatilag dolgaink ez időközben nem haladtak előre ezen irányban. - A seregszervezési kezdetleges mozzanatokon s a folyó költségek fedezéséről való gondoskodáson kívül alig történt ügyünkben egyéb valami. Politikai helyzetünk tisztázására semmi.

A szövetséges hadseregek győzelmes előhaladása már magában is elég volt arra, hogy igazgató-társaim a császárral közvetlen érintkezésben ne lehessenek. Még csak nem is szólottak vele azon egész idő alatt, hogy én Angliában időztem. *Napoleon* herczeg, ki ügyünk hatalmas támasza lehetett volna, az 5-ik francia hadtest élén Toskánában, tehát a császártól távol volt. Turinban pedig a mi dolgunk annyira *Napoleon* császártól függőnek tekintetett, hogy arra nézve, mihez Magyarországnak felkelését, mint feltételhez kötöttem, Turinban támogatásra igen, de döntő határozatra nem számíthatánk. E bizonytalanság visszahatott még azon munkakör aprólékos részleteire is, melyre társaim tevékenysége ez idő szerint szorítva volt. Minden lépten-nyomon nehézségekkel kellett küzdeniök. Ezt *Klapka* tábornok (hozzám írott levelei szerint) annak tulajdonította, hogy barátainkat saját bajaik annyira elfoglalják, miként egy vagy más dolog figyelmüket könnyen kikerülheti, a mi aztán nekünk ártalmunkra szolgál; de jóakarát hiánya felől nem vélt panaszkodhatni. Nekem e magyarázat inkább szeget ütött a fejembe, semhogy megnyugtatót volna. Érdekeink közösségének nem épen biztató felfogására látszott mutatni az elkülönítő vonal, melyet barátaink saját bajaik s a mieink közt húztak. Növelte aggodalmamat az, hogy *Teleki László* szépítgetés nélkül bevallotta leveleiben, miként a szövetségesek részéről sok habozást veszen észre irányunkban, s hogy teljességgel nem haladhatnak előre. Azon irányban bizonyosan nem is haladtak, melytől hazánk felszabadításának reménye függött. A szövetséges hatalmak Anglia barát-ságos semlegességének biztosítására folyvást igen nagy fontosságot helyeztek. *Napoleon*

herczeg nyíltan megmondotta *Kiss Miklós* ezredesnek, hogy Anglia politikája annyira rossz, miszerint ha nekem nem sikerülne annak határozott megváltoztatását keresztülvinni, a dolgok nagyon kedvezőtlen fordulatot vehetnek. S mikor aztán megindítottam az agitációt, s az angol közvélemény mind hatalmasabban és hatalmasabban az őszinte, valódi semlegesség mellett nyilatkozott, és a kormányváltásra kilátás kezdett nyílani, *Teleki* sietett eljárásom felől *Napoleon herceget* és *Cavour* gróftól személyesen, a császárt pedig *Pietri* útján értesíteni; - nagy elégedéssel fogadták, s kívánták: adná hálás elismerésüket tudtomra, de arról egy szót sem szóltak, hogy eljárásom sikerének esetére viszont mi a háború színhelyének Magyarországra kiterjesztésére számíthatunk, oly gyakorlati lépés pedig teljességgel nem vétetett foganatba, mely ily irányban előkészületnek volt volna tekinthető. Általában minden levél, melyet Olaszországból vettem, reám azon benyomást tette, hogy egyelőre minden igyekezet csak oda irányul, miszerint a magyar emigráció hasson közre az osztrák hadsereg magyar elemeinek bomlasztására, a nélkül azonban, hogy a szolgálat viszonzásául a szövetséges hatalmak magukat a magyar ügygel azonosítanák. Én úgy láttam, hogy az ez irányban való nógatások által barátaim Genuában hamis állásba tereltetnek. Azért újra meg újra lelkükre kötöttem: tartsák mindig és mindenben szemük előtt, hogy nekünk minden lépést, a kicsit úgy, mint a nagyot, arra kell irányítanunk, miszerint a hatalmak magukat hazánk ügyével nyíltan azonosítsák. E nélkül a magyar harcosok átcsábítása hazánk érdeke ellen volna, mert siker esetén könnyítené a szövetségesek győzelmét, tehát a magyar ügy felkarolását fölöslegessé tehetné; pusztán legionárius condottieri szerep mások javára pedig nem olyan szerep, melyet elvállalnunk szabad volna. Vigyázzunk, nehogy kifacsartassunk, mint a citrom, aztán eldobassunk. Én belőlem már csavartatott ki egy kis haszon - nem is kellene kicsinynek neveznem - értem: a semlegességi agitációt Angliában. Nagy áldozat! nagyon kellemetlenül kizavart megszokott baráti viszonyaimból. Tudtam, hogy áldozat lesz, de vigasztalt az, hogy csak személyes lehet. Menjünk egy lépéssel tovább a nélkül, hogy a hatalmaknak hazánk ügyével azonosítását nyernők viszonzatul, s az áldozat a hazáé lesz. Ezt nem szabad megengednünk. - Nincs okom a hatalmak jó szándokaiban kételkedni; de úgy látszik nekem, hogy a küldiplomácia által utjukba gördített akadályoknak (hibásan) több fontosságot tulajdonítanak, mint a haszonnak, melyet a mi ügyünk felkarolása ígér. De nekünk hazánk érdeke parancsolja, hogy e haszonnak öntudatával birjunk. - Egyezkedő fél vagyunk, nem szupplikánsok. Nem is kell gondolni, hogy a hamis állás béketürelmes elfogadása, a csitítgatás, a kérlelés, a kicsinyes mellőztetések türése majd lassan-lassan előbbre vezet s utunk nehézségeit kiegyengeti. Sőt hátralök, elmálaszt, s végre ott találjuk magunkat, hová hasonló engedékenységek folytán a szegény lengyelek jutottak a krími háború alatt. Érdek határoz. Ha megvan az érdek, semmit sem veszélyeztetünk, ha minden lépésünkhöz, mely a szövetséges hatalmaknak javára válhatik, hajthatlanul hozzákötjük, hogy magukat hazánk ügyével azonosítsák; ha pedig vagy nincs meg az érdek, vagy gyöngébb, mint az akadályozó ellen-tekintetek, melyeknek legnyomatékosabbját, a downing-streeti - angol - titkos diplomácia akadékoskodását különben is remélem elháríthatni, úgy engedékenységek által magunkat kompromittáljuk, hazánkat pedig csalogó várakozásokba sodorjuk.

Ez, s ehhez hasonló figyelmeztetéseimre a válasz minden oldalról mindig az volt, hogy siessek, siessek Olaszországba, miszerint jelenlétem által egységet s összevágó erélyt hozzak a szertehúzó irányzatokba. Ez a sürgetés vonul végig, mint egy szakadatlan fonal, az ekkori levelezés egész tömegén. Különösen *Teleki László* az idegességig át volt hatva e szükségesség érzetétől, - annyira, hogy Genuából június 5-ről kelt levelében ezeket írta: »Naponta imádkozom istenhez, hogy hozzon ide mentül előbb. Kezemet szívemre téve állítom, mint erős hitemet, hogy seholsem voltál valaha szükségesebb, mint most itt. Áldjon az ég! Nem írhatok tovább, mert reszket a kezem; pedig szeretném még rimánkodásomat folytatni.«

Ennyit elégnek tartottam az ezen időből való levelezések felől megjegyezni. Magukból a váltott levelekből csak az itt következő néhány olyat szemelem ki, melynek közlése részint az emigráció szándokainak s működésének ismertetésére szükséges, részint mint történelmi adat érdekel birhat.

Kossuth - Teleki Lászlónak Párisba.

1.

London, 1859. május 8-án.

Délben érkeztem vissza Párisból. Egy kissé mindjárt átgondoltam a rögtöni teendőket, s közlöm veled gondolataimat.

Szóba jött volt köztünk Párisban, hogy nem volna-e tanácsos előzetesen egy anonim proklamációt intéznünk a magyar hadsereghez. Minden okot mellette s ellene átgondolván, úgy látom, hogy jobb, ha nem tesszük. Mi az, a mire szükség van? Az, hogy a magyar seregek megtudják, miként a kik átjönnek vagy elfogatnak, nem fognak szökevény vagy fogoly gyanánt traktáltatni, hanem charge-uk megtartása mellett, magyar zászló alatt külön magyar hadrészleggé fognak alakíttatni.

Ezen cél az anonim felszólításnál, (mely semmi biztosságot nem nyújtván, nem is hat) sokkal jobban eléretnék az által, ha Viktor Emánuel király egy rendeletet bocsátna ki ily értelemben hadügyminiszteréhez, az a hivatalos lapban kihirdettetnék, s abból külön röplevélkékre lenyomatva, olaszok által a magyar ezredekhez eljuttatnék.

Ennyi jó; több, vagy más, nemcsak nem szükséges, de nem is tanácsos. Igen vigyázni kell, hogy semmi oly lépés ne történjék idő előtt, a minek az lehetne következése, hogy az osztrák Magyarország iránt megfélemlítve, ne csak több sereget ne özönöltessen Olaszhonba, de még onnan tán ki is vonjon. A siker iránti garanciánk abban fekszik, hogy a szövetségeseknek Magyarország közremunkálására szükségük legyen. Minden, ami már kezdetben az osztrákot megfélemlítvén, hazánk közremunkálását nélkülözhetőnek mutathatná, *e céltól egyenesen elvezet.*

Erre nem lehet eléggé vigyázni.

A király rendeletének ily értelemben kellene fogalmaztatni:

»Tekintetbe vévén azt, hogy az osztrák császár a magyar nemzetet jogaitól, szabadságától, alkotmányától, sőt nemzeti lététől is megfosztotta:

és tekintetbe vévén azt, hogy az olasz és magyar nemzet érdeke közös, s jövődjé kapcsolatos, mert ellensége és elnyomója egy:

lehetetlen kételkednem, hogy az osztrákot kényszerítve szolgáló vitéz magyarok közt sokan lesznek, a kik érezni fogják, miként helyük mellettünk, s nem hazájuk elnyomójának zászlója alatt van.

Azért szükségesnek látván gondoskodni, hogy azon vitéz magyar harcosok, a kik ez érzelemről felénk vezéreltetnek, oly szervezést kapjanak, mely a magyar nemzet iránti barátságos indulatimról minél inkább tanuságot tegyen: ezennel értesitem önt abbeli akaratomról, hogy a hozzánk átjött és átjövendő magyarok, magyar zászló alatt, magyar szervezettel, magyar vezényszó mellett, s magyar parancsnokság alatt külön hadrészleggé alakíttassanak.

A harcz folytában hatalmunkba esendő hadi foglyok közül mindazok, kik vagy magyar ezredekhez tartoztak, vagy más ezredekhez tartoztak légyen bár, de magyar alattvalók, ha szolgálatot akarnak vállalni, (mi tetszésükre bizatik) szintugy azon külön magyar hadrészlegbe lesznek beosztandók.

Mind a két kategóriába eső tiszteknek viselt rangjuk biztosítandó, szerelési segély-pénzük egyenként ... szabatik, az altiszteknek s közlegénységnek pedig fejenként ... had-fogadó díj fizettetik ki.

Ön, mint hadügyminiszterem, ezen rendeletem végrehajtására meg fogja tenni a szükséges intézkedéseket.«

Eszmét jelölök, nem fogalmazok.

1. Maradjunk e mellett; anonim felhívás sikertelen is volna, káros is lehetne.

Ha így járunk el, azon előnyt is nyerjük, hogy a magyar lobogó felüthető a nélkül, hogy viszonyunk a szövetségesekkel idő előtt dobra üttetnék. Ez lényeges dolog. A »Comité National Hongrois«-t csak akkor tanácsos a világ szeme elébe állítani, ha már én is ott levén, szervezett jelenlétünk titok már ugy sem lehet.

2. Azon tekintet, melyet fentebb aláhuzva érinték, azon véleményre vezet, hogy kezdetben, míg kilátásaink megszilárdulnak, nincs érdekünkben igen nagyon rajta lenni, hogy akármi csőcselék, keverék bár, de csak sok emberünk legyen. Nincs érdekünkben, mert majd azt mondhatnák: »Már nincs francia seregre szükségünk, van magunknak is; elég azt partra szállítani.« Már pedig én ismétlem, mit annyiszor mondék, s miben te is, Klapka barátunk is egyetértetek: francia sereg »sine qua non«, ezt más akármi szám nem pótolhatja, mert nekünk abban van, csak abban lehet garanciánk, hogy a francia seregküldés, s annak éléről a nemzethez intézendő proklamáció által a császár magát ügyünkkel a világ előtt azonosítsa, s a francia zászlót magyar földön engageirozza. Remélem, ebben egyetértünk.

3. Az amerikai magyarokra nézve, a mint tudod, azt határoztuk, hogy mindenekelőtt biztosítani kell a francia, s illetőleg a piemonti kormánynál, hogy ha (mit isten ne adjon) várakozásainkban csalatkoznánk, azon katonai egyének, kik Amerikából átjövendnek, katonai rangjukhoz képest elláttassanak, a visszamenni akarandóknak pedig utiköltségeik megtéríttessenek, s hogy én az adandó biztosításhoz képest fogom a többi lépéseket megtenni.

Kérlek, eszközöljétek ki e biztosítást, s tudósítsatok. A biztosítás módja az: adassék utasításba a washingtoni francia követnek és a szárdíniai képviselőnek, hogy ha kérdés tétetik hozzájuk: igaz-e ez? - az állítást erősítsék meg.

4. Vetter altábornagy számára a Szerbia felőli működést jelöltük ki rendeltetésül. Remélem, egyetértetek velem abban, hogy neki nem mindjárt kell Szerbiába menni. Várjunk ezzel, míg a horvátokkal megkísértettük az alkut Belgrádból; - ott osztrák konzul van. Vetter ismeretesb egyéniség, mintsem lehetséges volna ugy működni, hogy Coroninak három nap alatt a dolog tudomására ne jusson. Csak tudja Vetter, hogy ez a rendeltetése, s várja a további rendeletet. Eszembe jut, hogy Tomasovácznál ő verte meg a szerbeket; kérdés, grata persona lesz-e a szerbeknél? Erről tájékozni fogom magamat Obrenovics Mihály herczegnél.

5. Pulszkyt a horvátokkal való egyezkedés végett nem lehet elküldeni Belgrádba, mert ő vitte Thunnal és Gáj ellen a panszlavisztikus polémiaát. Ellenben itt Angliában a »non-intervenczionális« agitációát kezdeményem alapján tovább fűzni-fejteni, s a sajtó útján tovább is élénkségbn tartani oly egyéniség, kit senki más nem pótolhat, - a sajtóval

való viszony tekintetében még én sem. Ő reá tehát itt egyelőre szükség leszen, míg ezen agitációt befejezzük.

6. Ha megegyeztek benne, Ludvigot fogom a horvátokkal való egyezkedés végett Belgrádba küldeni. E dolog fontossága nagyon növekedett a párisi értekezés folytán. Mert feltéve, hogy a francia sereg utnakindítása elkövetkezik is, attól lehet tartanunk, hogy ha pl. Zágrábig nyomulna előre, (legalább is 10 étappe) s nem mutatkoznék csatlakozás, attól lehet, mondom, tartani, hogy azt mondják: »Nem kockáztathatjuk azt, hogy messzebbre előre hatoljunk, ellenséges vagy közönbös népességet tudva összeköttetési vonalunkon hadműködésünk mozgó alapjával (a flottával).« Ezen fontosságnál fogva vigyáznunk kell, hogy Szerbiában ne hívjuk fel az osztrák figyelmét titokban nem maradható egyéniséggel s működések által, mielőtt ezen fontos egyezkedés megtörtént. Ezért kell Vetternek odaküldésével várnunk. Ha a fegyver stb. küldemények átvétele valakit addig is ott szükségessé teszen, inkább menjen oda az, kit Klapka tábornok már odaküldött volt a multkor, ámbár azt hiszem, ez sem okvetlenül szükséges. Átvétetheti azt ideiglenesen az ottani kormány is.

7. Angolul fogalmazni tudó titokokra okvetlen szükségünk leendvén, Tanárkyt, mint igen megbízható s különben is aranytiszta jellemű embert magamnál óhajtanám inkább megtartani elnöki titkáru.

8. Pénzkezelőnek Moldvába Nagy Pétert proponálom Tanárky helyett; megegyeztek-e, vagy mást javasoltok?

9. Gondolom, elvül vettük fel, hogy most még ne menjen nyakra-főre minden ember Genuába, akár van rá szükség, akár nincs. Különben mit csinálnánk ott velük? A segélypénzt nem költhetjük egyébre, mint a mi a legszükségesebb. Csillapítsuk a békétlenkedést; várjanak; majd eljő az ideje annak is.

10. Hanem Vukovicsnak méltó igénye van arra, hogy a legelsők közt legyen, a kik a haza ügyében működnek. De e perczben én még nem tudok részére munkakört kijelölni. Tudtok-e ti? s mit?

11. Okvetlenül és sürgetően szükséges, hogy az itteni piemonti követ utasítást kapjon, kérésre annak, a kinek majd kellend, utlevelet adni, s általában, hogy vele bizalmas lábon álljak.

12. Holnap hozzálátok a meetingek előkészítéséhez. Nagyoknak kell lenni, s azért ingyen bemenetel. Tehát biz az költségbe kerülend. Nem tudom, kicsinálhatom-e a költséget bizottságok útján. Ha nem, kénytelen leszek a segélypénztárt igénybevenni.

13. Láthatod e levélből, hogy bizony nagyon kényes tárgyakra terjedend ki levelezésünk, míg mindhárman együtt leszünk; azért nagyon szükséges, hogy az itteni piemonti követség útján küldhessük leveleinket. Legyetek szivesek ezt elintézni.

14. Sok magyar erő megyen a Rhénushoz. Gondoskodni kellene a francia határnál, hogy ott is kaphassunk embert. Valakinek Németországba kellene menni, szétnézni minő osztrák ezredek vannak ott, s hol? Van-e erre való emberetek, vagy én küldjek?

Kérlek, édes barátom, csatold e levelemhez meg- vagy nem-egyeződésednek pontonkénti kijelentését, s küld át azonnal, jegyzeteiddel kísértén leveletem Klapkához, azon kéréssel, hogy jegyzeteidet a magáéival kísérve, küldje rögtön át nekem, miszerint lássam, miben értünk egyet, s azokat, a mikben egyetértünk, azonnal fogamatba vehessük.

Olvastad-e a május 3-iki budapesti hírlapokban a magyar önkéntes seregek alakítására vonatkozó osztrák felhívást? - Ez aztán bölcs, csábító felszólítás!!! Kőből kell szívénnek lenni, a ki ily »roppant engedélyek« mellett nem rohan nyakra-főre meghalni Ferencz Józsefért! - Ki kellene zsákmányoltatni a lapok útján. Én itt teszek rá lépéseket.

(Aláírva)

Kossuth.

U. i. Kérlek, izentess nekem Kiss Miklós által azonnal, hol van itt Obrenovics Mihály szállva? - Nem tudok nyomába akadni; a követségénél sem tudják.

2.

E levelemre Teleki László (ki csak május 16-án érkezett Olaszországba) még Párisból május 10-én felelt, Klapka tábornok pedig (ki előre sietett Olaszországba) Turinből május 17-én.

Mindketten nagyon kíváncsiaknak tartottak egy olynemű királyi rendeletet, mint levelem első pontjában javasoltam. Szólottak is iránta nyomban (május 16-án) Cavour gróffal, ki megígérte, hogy oly szellemben fogja azt javasolni, mint én kívántam, csak hogy, miként Klapka írta: »kifejezések dolgában bizonyos mérsékletre van a kormánynak szüksége, helyzetére való tekintetből«, tehát Teleki (május 17-ről írott levelének) szavai szerint: »kissé bürokratikusabb alakban fog szerveztetni, de hát az alapja megmarad.« Tette-e Cavour javaslatba, vagy nem? - nem tudom, de az bizonyos, hogy a seregalakítási rendelet, a mint az kiadatott, bürokratikusnak ugyancsak bürokratikus volt, hanem az én tervem szellemének a legtávolabbról sem felelt meg. Nagy bajukba került igazgató-társaimnak, hogy a dolgot jobb kerékvágásba tereljék, s még számomra is maradt fen a dolog körül javítani való. A seregszervezési rendeletet illetőleg Klapka tábornok e levelében arról is értesített, hogy ő és Perczel tábornok lesznek a légió szervezésével megbízva, a főparancsnokság pedig egy másik rendelet által Klapkára lesz ruházva.

Az anonim kiáltványt illetőleg Teleki azon aggodalmának adott kifejezést, hogy ha semmi kiáltványt nem bocsátunk ki, talán nagyon közömböseknek mutatjuk magunkat az olasz ügy iránt; Klapka ellenben oda nyilatkozott, hogy anonim kiáltványt csak azon esetben kellene kibocsátanunk, ha az felsőbb helyről határozottan kívántatnék, ez azonban még eddig nem történt.

Hogy Vetter altábornagynak nem kell Szerbiába sietnie, abban mindketten egyetértettek; Teleki azonban értesített, hogy alkalma volt meggyőződni, miként a szerbek Vettertől épen nem idegenkednek, de maguk is úgy látják, hogy ottlétének titokban kellend maradnia.

Moldva felé már fegyverszállítás levén utban, mindketten jónak látták, hogy e szállítmány átvétele s a vele kapcsolatos katonai intézkedések végett Czetz tábornok odautazása sokára ne halasztassék. Polgári megbízottul s egyszersmind pénzkezelőül Teleki oda Vukovicsot, mint a küldöttségben első személyt, vélte küldendőnek, miszerint ottani közegünk kellő tekintélylyel birjon. Ebben Klapka is egyetértett s nekem nagy öröömre vált volna, ha Vukovics e fontos megbízatást elfogadja, de nem volt reá birható. Okul azt adta, hogy oláhul nem beszél, s francziául sem elég folyékonyan, miszerint az e küldetéssel járó kényes feladatnak kellőleg megfelelhetne. Vukovics nagyon lelkiismeretes ember volt. Kénytelen valék szabadkozásainak engedni, hanem előre kikötöttem, hogy mihelyt Anglia semlegessége annyira biztosnak mutatkozik, miszerint Pulszky (kit társadalmi s az angol sajtó körében szerzett összeköttetései az általam megindított agitáció folytatására különösen képesítettek) más téren lesz igénybe vehető, Vukovics fogja ügyünket Angliában képviselni, mire ő szíves készséggel ajálkozott. Nagy előszeretettel viseltetett Anglia iránt. Az angol intézmények természete, azoknak hatása, s az angol nemzeti jellem tanulmányozása kedvencz studiumát képezték.

Moldva-Oláhországot illetőleg Klapka tábornok ugyancsak ezen (május 17-ei) levele mellett küldötte meg nekem másolatban az egyezményt, melyet Couza fejedelemmel kötött,⁴¹ s melynek alapján Obrenovics Mihály herczeggel is értekezett, és e tárgyat illetőleg levelében még a következőket írta:

»Mulhatlanul szükséges, hogy továbbra is ez irányban haladjunk előre, ha ugyan nem akarjuk működésünket újabb kétkedésnek s bizonytalanságnak kitenni, s ezzel az összes eddigi eredményt kockáztatni. Jó lesz, ha Vukovics és Ludvig Genuán keresztül veszik utjokat, miszerint őket a történekről kimerítőleg értesíthessem, s ajánló-levelekkel láthassam el. Kötelességünk gondoskodni, hogy állásuknak és hivatásuknak megfelelőleg fogadtassanak, s barátságos környezetre találjanak. Megvallom azonban, csak akkor leszek az ottani állapotok felől megnyugodva, ha magam is a helyszínen leszek.«

Levelem azon pontjára, hogy a magyar önkéntes seregek alakítására vonatkozó osztrák felhívás »csábító engedményeit« a sajtóban ki kellene zsákmányolni, Teleki szívesen ajánlkozott megtenni a kontinensen a szükségelt lépéseket, egyszersmind tudósított, hogy eddigelé azért nem szólt a hírlapokban, mert azt Napoleon herceg egyenesen megtiltotta, és szívére kötötte, hogy úgy viseljük magunkat, mintha Magyarhon nem is léteznék. De a háboru kitörvén, e tekintetben a körülmények már megváltozottaknak tekinthetők.

Az amerikai magyarokat illetőleg Cavour (május 16-án) oda nyilatkozott, hogy most még nem látja szükségesnek azokat idehívni, hanem az ez iránti intézkedéseket akkorra véli halasztandóknak, mikor a légió alakítása körüli törekvéseinknek már sikerét tapasztaltuk.

Végre levelem 14-ik pontja (a Rhénus felé küldözgetett osztrák ezredek megfigyelése) felől mind Teleki, mind Klapka azon nézetben voltak, hogy ezt tanácsos lesz további megbeszélésre halasztani. A dolog kényes természetű, nagy óvatosságot igényel, nehogy a német szövetséget felriaszszuk.

Ez tehát függőben maradt.

Levelem többi pontjaira nézve mindketten egyetértettek, s azok iránt, a mik rögtönös ellátást igényeltek (az utlevelek kiszolgáltatása stb.), azonnal intézkedtek.

3.

Fentebbi levelem utóiratában felkértem volt Teleki Lászlót, tudná meg, hol találhatom Londonban Obrenovics Mihály herceget?

Ime Teleki válasza.

Páris, 1859. május 10.

Mihály herceg csak holnap megyen Londonba, egyenesen a végett, hogy veled találkozzék. Sógorától tudom, hogy pénteken már a Clarendon Hotelben lesz. Egy meghitt embere felkeresend téged, veled a herceggeli találkozás helyéről és idejéről szöllandó a végett, hogy az a legnagyobb titokban történhessék. E végett adtam neki néhány hozzád intézett sort. Sógora kívánja, hogy előlegesen is értesitselek olyanokról, mikre nézve Mihály herceg és Klapka közt értekezés és illetőleg megegyezés történt. (Én Mihály herceggel nem találkoztam.) Emlitek tehát, a sógor előadása szerint, néhány főpontot:

a) A magyarhoni szerbeknek ott, a hol többségben s tömegesen vannak, belkormányzat kiterjedett munczipális jogok alapján.

⁴¹ Ez s a moldva-oláhországi viszonyok alább, az e fejezethez csatolt 2. szakaszban tárgyaltnak.

- b) Vajdájuk legyen, főhivatalnok a országunknak. Rangja a horvát bán után következő.
- c) Ha Magyarhon függetlenné lesz, segítse Szerbiát a törökök ellen. Segédsereget küldjön neki (100,000 emberről beszélnek).
- d) Vetter minél előbb küldetnék oda (magukra vállalnák a titokban tartás lehetségessé tételét).
- e) Mihály herczegnek nem lesz pénzre szüksége, ő a maga pénztárából tenné a költségeket, de később ez neki magyarhoni jószágokban fizettetnék vissza.
- f) Mihelyt francia sereg szállna ki a dalmát partra, s Magyarhon határa felé nyomulna, azonnal a szerbek is indulnának Zimonynak, vagy Klapka utasítása szerint, más irányban, s áttörnének a magyar határon. Gróf H..... L..... Klapka megbízottjának mondja magát, s elvállalná, úgy tudom, az igazgatóság megbizását, ő mint Mihály herczeg sógora, Szerbiában nagy szolgálatokat tehetne nekünk. Hiszem, hogy jóakaratu..... Az ő tanácsa után beszélt Mihály herczeg a császárral itt arról, hogy jó volna Ferencz József helyébe, mint magyar császárt, V-ik Ferdinándot léptetni fel. Ezt neked csak tájékozással írom, egyébiránt H..... maga az efféle eszmékről lemondott.

h) Mindennek a legnagyobb titokban kellene tartatni egész a betörés idejéig.

Mindezekről én csak gróf H..... Lászlóval beszéltem. Klapkával e tárgyról keveset szóltam. Meglátod mi a mondottakból a való »la vérité vraie«, a mint becsületes konzervatív emberek szokták mondani.

A 100,000 ember, mit siker esetében honunktól kívánnak, nekem költészeti túlzásnak látszik. Én ugyan nem bánám, ha megígérnök is nekik. Ugy sem lesz arra szükségük; és aztán Európától is függ némileg, megadjuk-e vagy sem?

Isten veled. Hü barátsággal igaz hived

Teleki László.

E tárgyra nézve Irányi Dániel barátomtól a következő levelet vettem:

Irányi - Kossuthnak.

Páris, 1859. május 11.

Teleki László közölte velem ön levelét, valamint az arra pontonként adott választ. A szerb kívánatok között látom, többi közt az van, hogy bizonyos nagyszámu sereget igérjünk bizonyos esetlegességre. Ez sehogyse tetszik megadhatónak. Először, mert a török, bár tehetetlen, de természetes barátunk, míg ellenben a déli szlávok épen olyan természetes elleneink. Másodszor, mert ha mi interveniálunk, eo ipso interveniál más is és európai háboruba keveredünk. Sőt maga a szerbek által nekünk ígért segítség is, - főleg ha a kormánytól ered - komplikációt idézend elő. A porta t. i., az osztrák kérésére, be fog rukkolni Szerbiába, hogy megfenyítse, erre aztán az orosz is beleszól, s ha ez átkel a Pruthon, az angol sem marad tétlenül. Ha nem lenne mulhatlanul szükséges, legjobb lenne mellőzni a szerb segélyt, de ha el nem maradhat, talán jobb lenne, ha úgy történnék, mint 48-ban, nem hivatalos czim alatt. Teleki azt reméli ugyan, hogy a török nem fogja akadályoztatni, mert az orosz azzal fenyegetné a portát, hogy ő is beavatkozik, ha a souzerain bántani meri a szerbeket, s ez plauzibilis nézet ugyan, de még nem tudom, ha visszatartóztatni engedi-e magát a végveszélyét sejtő török kormány? - - -

Ujságul megjegyzem, ha még nem tudná, hogy Almásy Pál amnesztiát kapott, s már haza is tért. Az ő szállásán és jelenlétében terjesztette volt elő Klapka az első ajánlatot, mit a nagy ur tett nekünk.

(Aláírva)

Irányi.

Értekezésem Obrenovics Mihály herczeggel alább, az e fejezethez csatolt 3-ik szakaszban olvasható. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy arról, a mit gróf H.....y *Telekinek* beszélt, s a mit *Irányi* (méltán) aggasztónak talált, nevezetesen a törökök ellen Szerbiának adandó segítségről vagy szerb hadsereg betöréséről Magyarországra, értekezésemben Mihály herczeggel szó sem fordult elő; sőt a herczeg világosan megjegyezte, miként sem nem várnák, sem nem kívánnak, hogy Magyarország Szerbia függetlenségének kivívásáért harcoljon, ép úgy, mint - gondolja - mi sem kívánjuk, hogy Magyarország függetlensége kivívásáért Szerbia harcoljon. Ez utóbbi tekintetben az értekezés folyamában csak annyit említett, miként az ellen nem volna kifogása, hogy *Vetter* altábornagy, ha majd a Magyarországból átjövendő önkéntesekből Szerbiában maga körül egy kis erőt gyűjtend, néhány száz önkéntest magában Szerbiában is fogadjon fel, kiknek a magyar táborban jelenléte a két nemzet közti testvériséget jelezné, s a magyarországi szerbekre jó hatással lehetne. - Ennyi volt az egész, s ez egészen más, mint az, a miről gróf H.....y *Telekinek* regélt.

Klapka - Kossuthnak.

Génua, 1859. május 21.

(Kivonat.)

Valóban lázas izgatottságban vagyok; ott a Pó partján már nagyban verekednek, és mi még egy szót sem szoltunk a magyar csapatokhoz. - Tegnap nagyon sürgették, hogy tegyünk már valamit, s mivel nem akartunk ez óhajtás elől ridegen kitérni, Teleki készített egy felhívást, melyet aztán én Perczellel együtt aláírtam, s melyet ma átvisznek a határon, szétosztás végett. A felhívásban, melyet % alatt mellékelek, tudtára van adva a csapatoknak, hogy legközelebb a Nemzeti Igazgatóságtól bővebb és tárgyias utasításokat fognak kapni. Ez a proklamáció csak előleges értesítés (avis) és semmi más. - Tehát kérem, meg ne ütközzék rajta.⁴² Teleki fölöslegesnek tartotta az ő aláírását is, és mi is e nézetben voltunk.

Mulhatatlanul szükséges, hogy Jassyba és Bukarestbe a küldöttek azonnal utnak eredjenek. Késedelem bajt szülhet. Tegnap leveleket kaptam, melyekből értesülök, hogy az osztrákok Erdélyben újra kezdték a 48-iki játékot. Minélelőbb fel kell világosítanunk az otthoniakat ügyünk állásáról, hogy a kedélyek megnyugodjanak. - - - - -

Klapka.

(Németből fordítva.)

⁴² Én bizony megütköztem. Nézetem az volt, hogy proklamációt a hadsereghez csak akkor kellend kibocsátanunk, ha a hatalmak megegyeznek, hogy azt mondassuk: »szövetségeseink!« s a magyar katonaságot felhívhatjuk: »jöjjenek szövetségeseinkkel a magyar haza felszabadításának dicsőségében osztozni«. E nélkül proklamációk csak kompromittálhatják tekintélyünket, mert nem lehet sikerük - nem is volt! -

Melléklet.

°/o

Vitézek!

Ne feledjétek el, hogy magyarok vagytok.

Az osztrák feldulta szent honotokat, bitorolja mint sajátját. Hőseitek legjobbjait akasztófán végezte ki. Ki akarja irtani nemzetünket, s most, hogy vész közelg, azt várja tőletek: küzdjetek mellette, ontsátok véreteket ügyéért.

Lehetetlen, hogy ezt tegyétek!

Az osztrák császár nem is akar többé magyar király lenni; ha nektek mást mondanának, ne higgyétek! A világnak azt kürtöli ... hogy fegyverrel foglalta el hazánkat, s azt akarja, hogy a magyar németté váljon!

A fekete-sárga osztrák zászló leghalálosabb ellenségték zászlója, tehát reátok nézve a honárulás zászlója.

Nem maradhattok meg alatta.

A magyar zászló itt van felütve azok táborában, kiket az osztrák ellenségeinek hív.

A francziák hatalmas császára s a nagylelkű szárd király seregei közt van helyén a magyar vitéz, ki honához hű maradt.

S pedig nem is lehet vitéz, ki nem szereti hazáját!!

Az olasz ügy a magyarral egy; ha megdől az osztrák kormány Olaszthonban, kikergetendjük azt a magyar hazából is, s szabadok leszünk úgy, mint voltak apáink.

Tőletek függ a hon jövője!

Ti vagytok az osztrák sereg legjobbjai! Jőjjetek át a magyar zászlóhoz. Felvirradt az üdv napja Magyarhonra.

Mi, az utolsó dicső háboru alatti vezéreitek, készen állunk legszivesb bajtársi elfogadástokra, s otthon is rajtatok függ magyar véreitek szeme.

Legfelsőbb rendelet szerint minden áttérő tiszt s altiszt rangjában, sőt alkalmilag előmenetellel, minden vitéz jutalommal nyerend alkalmazást az általunk alakításban levő magyar seregben.

E napokban veenditek a honmentő bizottmány felhívását, mely kezeli ügyeinket, mig a magyar nemzet, bilincseiből felszabadulva képes leend, ősi szokása szerint, sorsáról rendelkezni.

Kérésünk - rendeletünk, vitézek, hogy midőn franczia vagy olasz csapatokkal találkoztok, ne késsetek áttérni, és mielőbb a honmentő magyar had zászlói alá szegődni!

Isten áldása a letiport hazára!

Isten őrizze a magyart!

Génua, 1859. május 20.

Klapka György s. k., Perczel Móricz s. k.,
tábornok. tábornok.

Nemeskéri Kiss Miklós - Kossuthnak.

Génua, 1859. június 10.

Tegnap tértem vissza Toskánából, hova Bethlennel együtt a Bolognában levő három zászlóalj Gyulay- és két század Haller (Palatinalis) huszár áttérítése végett mentünk.

Klapka is ott volt két napig, de ő Flórenczben maradt, mi azonban bementünk egyenruhában, lóháton a pápai birodalomba. Rosszul volt Ulloa tábornok, toskánai seregparancsnok és a herczeg informálva, ők azt mondták nekünk, hogy három olasz miglia (kevésbé több fél magyar mértföldnél) távolságra a határtól vannak felállítva a huszárok. Soha nem is voltak Bolognától két migliánál tovább, s így tán 30 miglia távolságra a határszéltől; beljebb persze nem mehettünk. Azonban a Romagnában (minden helységben és városban) létező titkos bizottságok által beküldénk, az általuk már ismert altisztekhez, ama szerencsétlen szerkezetű proklamációkból egy csomagot, mely felhívások mindegyikére sajátkezüleg is irtunk néhány buzdító szót, s Bethlen és én alá is irtuk. Ezen felhívások okvetlen kézhez jutottak; lesz-e sikerük, nem tudom. Bethlen ott maradt Flórenczben a herczeg mellett, ennek seregével menend előre. Én hasznosnak tartám ide visszajönni.

Mint igen különös dolgot irhatom, hogy tegnap 1400 lombárdi olasz foglyot Afrikába szállítottak a francziák, pedig nagy lelkesedéssel kívántak a piemonti seregbe beállani, s midőn látták, hogy csak a magyarokat tartják itt, azt kiabálták még a hajón is, hogy ők is magyarok; általában sok horvát- és német fogoly magyarnak adja ki magát, s verifikáció után záratnak csak ki.

Nem tudom megjelentetett-e kormányzó urnak, hogy Teleki Sándor, Türr és Hossek m. hó 28-án elküldettek Garibaldi táborába. Hossek ma jött vissza 36 magyar fogollyal, de sem ő, sem a két fentebbi még nem tudták elérni Garibaldit.

Nem tudom említettem-e, hogy Éber, a »Times« levelezője, pár hét előtt Turinban volt. Ezredes czímet visel. Magyar, török vagy angol? nem tudom. Hol s hogy tett rá szert? azt meg ő tudja. Ugy vettem észre, hogy a szövetséges hadsereg közeléből akarja tudósításait irni. Nem volna helyén, ha e czél elérésére a magyar minőséget venné igénybe. Kormányzó ur, nem kétlem, szükségét látandja annak, hogy a »Times«-nek úgy a háborura, mint különösen az olasz-magyar kérdésre vonatkozó tudósításai szemmel tartassanak.

Tegnap hallám egy francia sebesült ezredestől, hogy Espinasse és Cleri francia tábornokok megölettek. A dolog így történt. A két tábornok csupa kíváncsiságból előre vágatott a csatárlánczhoz; egy tirolai vadász mellbe lövi Espinasset, pajtása leszáll lováról, hogy megnézze a lövés természetét, azalatt a vadász újra megtölti fegyverét s a második tábornokot is agyonlövi.

Itt köztünk a régi svarzgelbizmus kezd mutatkozni. Osztrák slendrián, durva goromba káplár-tempó akármennyi; már párbajra kihívás is lett belőle.

Isten hozza kormányzó urat közinkbe minél előbb, különben a közügy vagy fonák irányba csuszik, vagy felakad; mi meg szépen egymás hajába kapunk.

(Aláírva)

Kiss Miklós.

Irányi - Kossuthnak Londonba.

Páris, 1859. június 6.

*** Magyarországból a következő híreket hozta:

Komáromi György Németországba utazott, hogy önnek levelet hozzon, illetőleg tovább küldjön.

Az aradi vár nincs fegyverezve, sem élelmezve, s mindössze valami háromszáz osztrák tanyáz benne.

Temesvárt is csekély az őrség, még pedig magyar. Szintugy nincs fegyverezve.

Az érület az egész hazában egy, - párt- és nemzetiségkülönbség nélkül. Annaira pártkülönbség nélkül, miként az emberek szél-tiben hiszik és beszélnek, hogy a forradalmi (lappangó) bizottmányban S..... Pál, Ü..... József s még Deák Ferencz is ben vannak.⁴³

Az alkotmányos királysági állapotást örömmel üdvözlötték az országban.

Katonaság az országban kevés van, s a mi van is, folyvást mozog; - de úgy látszik a Dráva mellett és Nagy-Szeben tájékán több van. A katonaság azonban nagyrészt szintén elégedetlen.

Önkéntes sok áll be, de csak a legalsóbb rétegekből. 15 forint felpénzt kapnak, magyar lobogó alatt szolgálnak és a Rákóczi-t huzatják nekik, nem organizálják az országban, de nyomban öltözetlenül kiviszik. Egyébiránt ezek is azt mondják, hogy Kossuth-tal jönnek vissza.

A hatóságok adnak Magyarországon is hódolati iratokat, de a pesti polgárok, a kiket felhívtak, hogy egyenkint irjanak alá egy ily irományt, azt megtagadták.

Egy hónap mulva 150,000 embert készöl az osztrák még szedni. Az utolsó csatavesztés után alkalmasint mindjárt hozzálat. Már is igen sok embert szedett ki Magyarországon, úgy szintén lovat is. A kik azelőtt már szolgáltak, mind tartoznak menni, ha házasok, ha nem. Egy gazdaember, kinek felesége és hat gyermeke van, kénytelen volt elmenni, volt kilencz lova, abból hatot elvittek.

A vasut Temesvárig kész. Aradról Nagy-Váradra visz egy szárny, a másik Szolnokra.

A Gellérthegy armirozva van.

Ennyit ***** Pozitivabb adatokat az a derék ember fog kihozni (a mondott uton Génúába), a kihez utóbbi küldöttünk utasítva volt.

Debreczenből is érkezett levél, várják, hogy franczia sereg fog dél felől betörni. Várva várják. A nem-magyar nemzetiségekkel jó egyetértés áll fen. Az önkéntes adakozások igen soványak.

A brüsszeli Nord adja a minden egyes koronaországra kivetett szabad csapatok számát, utánna pedig megjegyzi, mennyi van már kiállítva. Tartozik adni a Vojvodina két gyalog zászlóalj, egy osztály lovasságot. Kroácia egy zászlóalj, egy lovas osztályt, egy század karabélyost. Magyarország hat gyalog zászlóalj, öt osztály lovasságot (Erdélyről nem szól); május 23-áig az önkéntesek száma: Kroáciában 718 ember; Magyarországon négy zászlóalj és két osztály jóformán teljes számban. Erdélyről és a Vajdaságról semmi adat.

⁴³ No ezt aztán jól tudták!

Egy magyar lapban azt olvasom, hogy több varasdi család meghívására, Lakatos Sándor tánczmester Varasdra megy a csárdást tanítani; a kolozsvári magyar színész-társulat pedig Nagy-Szebenbe és Brassóba kapott meghívást. - Jellemző tények!

Irányi.

Az itt előre bocsátottakban három tárgy fordul elő, mely részletes ismertetést igényel. Ezek:

1. A seregszervezés.
2. Klapka táb. egyezkedése Couza fejedelemmel.
3. Értekezésem Obrenovics Mihály herczeggel, s Ludvigh János küldetése Belgrádba.

Első szakasz. Seregszervezés.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság Génuaiban székelő tagjai azon értelemben sürgették a seregalakításra felhatalmazó királyi rendeletet, a mint fentebb május 8-ikáról kelt levelemben foglaltatik. - Május vége felé értesítve lettek *Cavour* gróf mint hadügyminiszter által, hogy a dekrétum készen van, azonban jobbnak látja azt addig ki nem hirdettetni, míg legalább pár száz főnyi katonánk nem lesz; nehogy ha netán sem önkéntesek nem érkeznének, sem a foglyok szolgálatot nem vállalnának, a szárd kormány magát a sikertelen rendelet által kompromittálva találja. - *Teleki* László ez okoskodást »circulus vitiosus«-nak nyilatkoztatta, mert ép a végett van szükség e rendelet kihirdetésére, hogy katonánk legyen.

Míg e nézetkülönbség miatt a kihirdetés késnék, a seregalakításnak első kezdetleges elemei gyűlni kezdettek; ezeknek összeállítása felől az igazgatóság június 5-kén kiadott rendelete által intézkedett: *Ihász* ezredes (rendületlen hűségű barátom és sorsosztályosom a számkivetésben mind e mai napig) lett az összeszedéssel és sorbaállítással megbízva. *Mogyoródy* (akkor) százados, és *Veress* Sándor főhadnagy lettek mellé rendelve.

Ihász ezredes a következő levélben értesített eljárása felől:

1. Ihász - Kossuthnak Londonba.

Génua, 1859. jun. 6.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság rendelete folytán tegnap hozzáfogtam jövő seregünk első elemeinek összeszedéséhez és sorbaállításhoz.

»Ármádám« jelenleg 120 emberből áll. Derék, értelmes fiuk. Örült a szívem, a mint őket felállítottam.

A francziáktól parancs érkezett, hogy a foglyok közül a magyarok kiválasztassanak s rendelkezésünkre bocsáttassanak. Hanem az baj, hogy a magyarság megismertető jeléül a szűk nadrág (pantallon collant) van kitűzve. Pedig az osztrák gonoszul összekeverte a nemzetiségeket. A szűk nadrágos, bakkancsos magyar ezredekben tömérdek nem-magyar van, ezeket számunkra kiválasztják; a cserepár foglyok közt pedig sok magyar

van, kik szívesen jönnének hozzánk; ezeket tovább szállítják, mert nem lévén szük nadrágjuk, hiában erősítik, hogy magyarok.⁴⁴

Tanyául a Genuát körülvevő erődök közül »Fonte Castellaccio« van számunkra kijelölve. Biz az magasán fekszik a hegyen. Erős kapaszkodó. Egy órába kerül a városból oda jutni; de hát a jobb helyeket a francziák már rég mind elfoglalták.

A szárd katonai illetménnyel vagyunk ellátva, de csak azok, a kik aktivitásban vagyunk, beleértve a legénységet is. A többi tiszt urak a M. N. Igazgatóság által láttatnak el.

Az egyenruha így lett megállapítva. Campagne: barna posztóból atilla, fekete zsinórral; a tiszti fokozatjel majdnem úgy, mint harcunk alatt volt. Nadrág a tiszteknek szürke, veres sujtással; a legénységnek kék. Gála egyenruha, mint a multban volt. - De persze ez még csak papiroson van.

Kikérdeztem a legénységet, hogy minő szellem uralkodik az osztrák hadseregben. Azt felelték, hogy a legnagyobb elégedetlenség; - a levertség általános - a fizetés rossz (30 kr. öt napra), az ellátás még rosszabb. Sokszor két nap sem látnak kenyeret. A tisztek épen nem adnak példát a legénységnek a bátorságban. Ütközet alkalmával a gabnába bujnak. A palesztrói ütközetben tulajdon embereik hátulról több kárt tettek bennök, mint az ellenség. A demoralizáció annyira megkezdődött, hogy vannak csapatok, melyek már nem is szegülnek ellen az ellenség rohamának, de meg sem futnak, hanem földre fektetik fegyverüket, letérdelnek s úgy fogadják az ellenséget. Innen a sok fogoly.

Így mondják. Persze nem minden betű szent igazság; - de valami alapja mégis van a beszédnek; - mert mind így beszél, bár külön-külön kérdeztetnek ki, s az ujdun érkezettek a többiekkel össze nem is beszélhettek. - - - - -

(Aláírva)

Ihász.

A seregalakítás e kezdetleges mozzanatakor hazánkfiainak a várva-várt királyi rendelet tartalma felől még semmi tudomásuk nem volt, mégis már maga az, hogy az alakítandó sereg »magyar légio«-nak czimeztetett, aggodalmat keltett s megütközésre adott okot. Ez aggodalomnak Veress Sándor főhadnagy, hozzám Londonba, jun. 6-án írott levelében adott kifejezést.

»Légio név alatt - ugymond - mai világban oly csapat értetik, mely azon állam érdekeért harcol, bizonyos szerződések mellett, mely őt fizeti. E szerint mi, ha légio vagyunk, nem hazánk érdekeért harcolunk. Ez minket végtelenül nyugtalanít. Sajnos volna magunkat, mint emigrációt, e név által a lengyelekkel egy kategóriába helyezni, s a haza ügyét reménytelennek s elveszettnek vallani be.«

Meglehet - írja tovább - hogy a »légio« szó értelmét hibásan fogja fel; meglehet, hogy e név csak szándékaink elpalástolására szolgál (bár ezen palástolni-kellés is szomorú dolog lenne); meglehet, hogy e név az én rendeletemből vétetett fel, s ha így van, megnyugszanak. De kér pár sornyi felvilágosítást, különösen azon számos távollevő érdekében is, kik minden áldozatra készek a hazáért, de csakis a hazáért, s tőle várnak tájékoztató tudósítást a távolban.

⁴⁴ A nemzetiségek ez összevissza zavarása folytán itt-ott lengyelországi születésűek is jutottak sorainkba. E miatt a turini orosz követ hivatalosan panaszt emelt. Kijelentette Cavour grófnak, hogy ha minden lengyel el nem távolíttatik a magyar seregből, Oroszország barátságos semlegességére ne számítsa. - Kénytelenek voltunk a lengyel katonák eltávolítása felől a legnagyobb szigorral intézkedni.

Veress Sándor ur e leveléből mint kuriózumot még (bár más térre vág) említendőnek tartom a következő pontot:

»Furcsa szellem kísért itt-ott sorainkban. Tegnap, tiszti gyűlésen, a kormányzó ur által kidolgozott szervezési szabályzattal ellentétben, Sréter ezredes, a ruha-bizottmány egyik tagja, a huszárnak osztrák slendriános kiállításától az utolsó kapocsban sem akart eltérni; a revolvert nevetségesnek, (!!) a tarsoly és cartouche nélküli huszárt pedig nemzetiességétől megfosztottnak állította.«

De ha már maga a »légió« cím is nyugtalanította hazánkfiat, az aggodalmak felbomlással fenyegető elkeseredéssé fokozódtak, midőn a május 24-ről keltezett, de ki csak június 10-én hirdetett királyi rendelet tartalma tudomásra jutott.

E rendelet (magyarra fordítva) ekként hangzott:

2. Herczeg Savoia-Carignan Ödön, ő felsége helytartója

a királyi államokban.⁴⁵

A hadügyminiszter-államtitkár előterjesztésére:

Rendeltük és rendeljük, a mi következik:

1. cikk. Hadseregünkben egy magyar légió alkottatik.
2. cikk. A légió végleges állománya későbbi elhatározásunkra tartatván fen, ezennel megállapittatik, hogy a zászlóaljok és lovasszázadok szervezete (ordinamento) olyan lesz, mint volt a magyar hadseregben 1848-ban és 1849-ben.
3. cikk. A légió szervezete (ordinamento) Klapka és Perczel⁴⁶ magyar hadseregi tábornokokra bízatik, a hadügyminiszter igazgatása (direzione) és hatósága (autoritá) alatt.
4. cikk. A légióba azon magyar önkéntesek fognak felvétetni, a kik az Ausztria elleni háborúhoz hozzájárulni akarnak (intendano concorrere). Az altisztek, tizedesek és közvétezek a háboru tartamára fognak besoroztatni.
5. cikk. A jelenleg az osztrák hadseregbe beírott (attualmente ascritti) azon magyarok, kik a légióba felvétetnek, ott jelenlegi rangjukat meg fogják tartani, - a tisztekre nézve királyi megerősítés előrebocsátása mellett.
6. cikk. A magyar légióra, s abba felvett katonákra alkalmaztatni fognak azon rendelkezések (disposizioni), melyek a többi önkéntes-csapatokra nézve mult ápril 24-én kiadott királyi dekrétum 4. 7. 8. 11. 12. 13. 14. cikkeiben foglaltatnak.

⁴⁵ Viktor Emánuel király, mint hadvezér, a seregnél lévén, Carignan herceg lett a háboru idejére, törvény által, királyi helytartóvá kinevezve.

⁴⁶ Perczel tábornok nem vett részt a szervezésben. Még május végén, jóval a királyi rendelet kihirdetése előtt elhagyta Olaszországot, miután (miként Irányi május 30-kán Párisból írta) Génúában »valamennyivel összeveszett«. Megvannak s maradnak levélcsoomagaimban az emigráció »házi életének« nyomorúságaira nem épen örvendetes világot vető e közlemények, telve az indignáció kitöréseivel Klapka és Teleki László részéről a felett, a mit Perczel tábornok a génúai viszonyok felől nekem jelentett. Minthogy Perczel tábornok ur ellenséggemmé lett, a lovagiasság érzelme tartóztat az e tárgyban váltott levelezés közlésétől. A tábornok ur később visszatért Génúába. A jó egyetértés helyreállt, de kis idő mulva újra felbomlott.

7. cikk. A légiónak s a mondott katonaságnak joga lesz azon illetményekhez, melyek a nemzeti seregek számára megállapítvák, az illető fegyvernem szerint. Ütközetben, vagy a jelen háboru fátadalmi, esélyei és veszedelmei következtében előfordulható halál, betegség vagy megsebesülés esetére, ugyanezen katonaságnak és családjaiknak joguk lesz az 1850. június 27-én hozott törvényben ily esetekre megállapított nyugdíjakra és segélyezésekre.

A jelen dekrétum az általános ellenőrségnél be fog jegyeztetni, s annak végrehajtásával a hadügyminiszter bizatik meg.

Kelt Turinban, 1859. május 24.

Ilyen volt a várva-várt dekrétum! Egyszerűen zsoldos légión piemonti szolgálatban, a háboru tartamára fogadva. Magyar rendeltetésről egy szó sem! - Még csak magyar zászló sem! - Megfogható, hogy elkeseredést okozott. - Nemeskéri Kiss Miklós ezredes volt az első, a ki sietett a dolog felől azon kijelentéssel értesíteni, miként ő s Ihász, Mednyánszky, Mogyoródy, Veress kinyilatkoztatták, hogy ilyen alapon nem vállalnak szolgálatot. - Kiss ezredes e dekretumot annak tulajdonítja, hogy a turini kormányt a győzelmek elragadták. - Nem lehet, hogy ez Napoleon császár tudtával történt volna; mert Napoleon herceg tökéletesen egy a császárral; a herceg pedig nem változott irányunkban, csak e napokban is rettenetesen sürgette Flórenczben a jassyi szárd konzult, Strambiot, hogy siessen, mert otlléte a magyarok érdekében nélkülözhetlen. 30,000 fegyver is utnak indított oda számunkra, s a lőpor és ón június 11-kén szállítatik.

Ihász ezredes pedig már épen lelke mélyében el volt keseredve, a mint itt következő levele mutatja.

3.

Ihász Dániel - Kossuthnak Londonba.

Génua, 1859. jun. 11.

Szegény hazánkról említés sincs, a rég várt dekrétumban. Magyar légión a piemonti hadseregben piemonti lobogó alatt! Ennyi az egész!

Szivem vérzik, valahányszor a várból lelovaglok, s ott hagyom a legszebb remények közt lelkes kis csapatomat, melynek száma a mai létszám szerint 451. - Még csak tegnapelőtt is a lelkesedés legmagasb fokán láttam őket, a mint Teleki László (még nem tudva a dekrétumot) felment a várba és szivreható beszédet intézett hozzájuk; - mit fognak mondani, ha a leverő hirt tudokra adom! - - Mi sors vár a szerencsétlenekre? - Ily alapon szolgálni nem fognak akarni, franczia fogságba nem lehet őket visszaküldeni, mert akkor hazájuknak örökre elvesznének, ha pedig itt maradnak, végre is ki fognak adatni az osztráknak. - Sir a lelkem, a mint reájok gondolok. Oly szellem lelkesíti a derék fiukat, hogy én, ily csapatot vezetve haza felé, nem ismerek akadályt, melyet legyőzni nem tudnánk. Vannak köztük úgynevezett »jó családokból« való jeles, mivel fiatal emberek is, kik a hazaszeretettől indittatva, mint közvitézek szolgálnak: Benyiczky, Nagy Károly, Podhorszky, Ottlik, Vasváry Béla, Karády, Csáky, Batthyányi (nem grófok) stb.

Én, Mogyoródy s Veress, kik eddig köztük voltunk, a legnagyobb elkeseredésben vagyunk.

Esedezem, édes kormányzó ur, gondoljon ki valamely segítséget, - hogy ne szaporodjék ezekkel a szerencsétlenekkel is a földönfutó magyarok száma, kik közül már annyi esett áldozatul a nyomornak.

Most kapom a rendeletet az itteni osztálytábornok: gróf Biscarottitól, hogy holnap vigyem csapatomat Acquiába, hol kényelmesebben el lesz helyezve, s minden szükségességgel ellátva. Én megteszem ezt is. Mogyoródyval és Veressel el fogjuk szegényeket kísélni, s velök maradunk, a míg csak becsületünk megengedi. - Aztán nem tudom mit csinálunk! - - -

(Aláírva)

Ihász.

A dolog azonban nem sokáig maradt ez elkeserítő állapotban. Teleki László és Klapka Turinba siettek - s miként Teleki jun. 15-kéről kelt levelében tudósított, kieszközölték, hogy seregünknek magyar zászlója legyen, s magyar nemzeti jellege és hazai rendeltetése az esküformában s fogadalmi kötelezvényben is világosan biztosítsák.

Cavour gróf, midőn ezekbe beleegyezett, csak annyit kért, hogy ezekről ne igen beszéljünk, mert a diplomácia nagyon féltékeny irányunkban.

Ez elintézés folytán a seregalakítás a következő napiparancscsal formaszerűleg megkezdett:

4.

A magyar sereg parancsnoksága.

Napiparancs.

Génua, 1859. június 16.

A piemonti kormánynak f. évi május 24-ről kelt rendelete nyomán egy magyar légió alakítása elhatározott, a mely légiónak szervezésével és vezényletével én bizattam meg.

Ámbár a légió jelenleg a piemonti seregnek egy részét képezvén, alkalmilag a közös ellenség ellen Olaszthonban is vivhat, ezen kivételes állásban csak addig fog maradni, míg az képes leendő saját hazájába visszatérni, s annak felszabadításában közremunkálni. A piemonti kormány egyszersmind beleegyezett, hogy a légió magyar nemzeti zászló alatt szolgáljon, s csupán csak azt kívánja, hogy az vagy a zászlón, vagy az egyenruhán oly külső jelet viseljen, mely által, mint a piemonti seregnek egy része, megismerhető legyen. A kormány továbbá nyíltan kijelenté, hogy minden kötelezettség, melyet a magyarok a légióba léptükkor a piemonti király iránt magukra vállaltak, teljes joggal meg fog szünni azon perczben, a mint a légió hazájába juthat, s ezen elv nyomán az eskü olyképen fog szerkesztetni, miszerint mindazok, kik azt leteszik, magukat már mostantól kötelezik azon nemzeti kormánynak engedelmeskedni, mely később Magyarthonban a függetlenség visszaszerzésére alakuland.

Miután ezen feltételek tudása lényeges mindenki nézve, a ki a légióba belép, ezennel meghagyom Ihász ezredes urnak, hogy azokat, valamint a következő kinevezéseket dandárjának első zászlóaljával haladéknélkül közölje.

A piemonti k. hadügyminisztérium folyó hó 14-én, felterjesztésünk folytán, a következő tiszteket nevezte ki az alakítandó magyar sereg első zászlóaljánál:

Ihász Dániel urat ezredesnek és parancsnoknak.

Századosoknak: Mogyoródy Adolf, Novelli Antal, Veress Sándor és Mihalovics Lajos urakat.

Hadnagyoknak: Richon Viktor urat, egyszersmind segédnek; és Jávorka József, Podhorszky Ernő, Markó András és Nagy Károly urakat.

Rang és járandóságok, mint azok a piemonti seregnél vannak.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság Ihász ezredest jelölven ki az alakítandó egyik dandár vezérének, méltán elvárja az ő ismert hazafiui készségétől és katonai ügyességétől, valamint a többi tisztek közremunkálásától, miszerint a sereget rövid idő alatt oly fegyelmi és szolgálati karba fogják helyezni, melynél fogva az ne csak a szövetségesek seregei előtt hozzon becsületet a magyar névre, hanem főleg azt minden tekintetben képessé tegyék a valódi cél elérésére és sikeres közremunkálásra a haza felszabadításában.

Klapka György, tábornok.

* * *

A seregalakítás további főbb mozzanatai s a szolgálati rend felől a következők nyújtanak tájékoztatást.

5.

Esküforma.

Esküszöm hűséget Magyarhonnak, engedelmességet a magyar nemzeti kormánynak, mihelyt alakuland, hogy hazám jogait és függetlenségét kivívja.

Esküszöm hűséget és engedelmességet Viktor Emánuel királynak azon időre, melyet olasz földön töltendek.

Esküszöm, hogy hiven teljesítendem minden kötelességemet, mint katonája a magyar seregnak, melynek célja Ausztria, mint Magyarország és Olaszország közös ellensége ellen harcolni.

6.

Fogadalmi minta.

Ezennel nyilvánítom, hogy a háboru folyamára önkéntesen beállok a magyar seregbe, mely magyar zászló és magyar vezénylet alatt alakíttatni rendeltetett, hogy Ausztria, mint Magyarország és Olaszország közös ellensége ellen vivjon.

Kötelezem magam hűségre és engedelmességre Viktor Emánuel királynak azon időre, melyet olasz földön töltendek.

Kötelezem magam hűségre Magyarhonnak, engedelmességre a magyar nemzeti kormánynak, mihelyt alakuland, hogy hazám jogait és függetlenségét kivívja; valamint arra is, hogy a sereget Magyarhonba követendem, mihelyt annak magyar földre szállítása lehetséges leend.

Ezen lekötelezésemet aláírásommal s eskümmel erősitem.

Junius 17-kén rendeletben kapta Ihász ezredes, hogy a légió junius 18-kától kezdve e nevet fogja viselni:

»Magyar sereg Olaszthonban.«

* * *

Sréter Lajos ezredes, gróf Teleld Sándor ezredes és Vaisz Vilmos százados megbizattak az igazgatóság által, a szövetséges seregek főhadiszállásain rendeletet eszközölni ki, hogy az osztrák seregből ejtett foglyokkal érintkezhessenek, miszerint közölök a magyarokat szolgálatvállalásra bírják. - Sréter ezredes e kiküldetés eredménye felől a következő érdekes jelentést adta be a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak:

7.

Sréter Lajos ezredes
a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak.

Brescia, 1859. július 2-án.

Junius 30-ikán Desenzanóba a szárd főhadiszállásra mentünk, levelünket átadtuk Della Rocca tábornoknak, ki, úgy látszott, nagy zavarban volt, nem tudván mit válaszoljon kérelmünkre; végre hosszas habozás után a következő választ adta: »menjenek az urak a francia főhadiszállásra, a mit ott adnak és helybenhagynak, azt mi is megadjuk, ő felsége a király mindenben a császár akaratát követi.« S ezzel eleresztett.

Voltában a francia főhadiszállásra mentünk. Megérkezvén oda, rögtön Vernon tábornoknál jelentettük magunkat; a tábornok betegen feküdt az ágyban s nem fogadhatott, hanem mellénk adott egy zsandár alezredest, ki Martinprey tábornokhoz kísérjen. Martinprey tábornok nem volt otthon, vártunk reá a lépcsőzetnél, senki sem állván szóba velünk. Mintegy öt percznyi várakozás után a császár lejött a lépcsőzeten. - Gr. Teleki Sándor ezredes ráismervén, figyelmeztetett; - egyenes katonai állásba tevén magunkat, úgy köszöntünk, hogy a császár figyelmét magunkra vonjuk. Mellettünk elmenvén, úgy látszik, egyenruhánk feltűnt ő felségének, visszafordult, még egyszer ránk nézett, és mosolyogva köszönt.

Egypár percz mulva egy tábornok jött hozzánk, mondván:

- A császár azt kérdezteti, melyik ezredből vannak az urak, és mi a nevök?
- A magyar légióból. S megmondtuk neveinket.
- Mit kívánnak?
- Martinprey tábornokkal van ügyünk. Leveleket kell neki átadnunk a légió dolgaiban.
- Hol vannak a levelek?
- Felküldtük Martinprey tábornokhoz.

A tábornok elment, de kevés idő mulva visszajött, értésünkre adván, hogy a császár kíván velünk beszélni. A kertbe vezetett. A császár Martinprey tábornokhoz szóló leveleinket olvasta; meglátván minket, igen nyájas arczczal előnkbe jött.

Megbocsát az igazgatóság, ha a hivatalos modort mellőzve, tájékozása végett inkább a tényíratot, s azt is hosszadalmasabban küldöm, mint egyszerű hivatalos jelentést, s elmondom beszélgetési modorban ő felségéveli értekezésünk főbb pontjait:

Császár: Ön Sréter ezredes, és ön Teleki ezredes; örülök hogy látom. Honnan jönnek?

Teleki: Génuából.

Császár: Önök meg vannak bizva a magyar légió szervezése ügyében?

Teleki: Igenis, sire.

Császár: Mennyi emberük van már?

Teleki: Két zászlóalj. Körülbelül 900 ember.

Császár: Szép eredmény, hogy már annyian vannak.

Teleki: Reménylem sire, hogy rövid idő alatt két- vagy három ezeren lesznek. Tegnap küldtem Génuába 800-at, kik mind igen jó hangulatban voltak.

Császár: Miféle egyenruhájuk van?

Teleki: Eddig vászon egyenruha, a szárd sereg mintájára.

Császár: És nincs szük nadrág?

Teleki: Nincs sire.

Császár: Miért nincs? Szép a nemzeti egyenruha.

Teleki: Nem tudom, merhetem-e felségednek mondani, miért nincs?

Császár: Csak merje, ezredes ur.

Teleki: Mert igen drága, s nem igen vagyunk gazdagok.

Császár (nevetve): Igaz, nagyon igaz. Gondolja, hogy Génuában kiállithatnák?

Sréter: Kétségen kívül sire.

Császár: Van már lovasságuk?

Sréter: Igen is sire. Tegnap beszéltem a bresciai várban 11 szökevénynyel, kik lóval s fegyverrel jöttek át.

Császár (mosolyogva): Igen jól van.

Sréter: Van szintén körülbelül 50 a depôtban, de ló és egyenruha nélkül. A foglyok azt állítják, hogy a huszárezredek csak az alkalmat várják az átjövetelre. De sajnálattal említem, hogy kik átjönnek, azokat lefegyverzik s elveszik tőlük lovaikat.

Császár: Jó volna, ha ama husárokból csak egy századunk is volna. (Telekihez.) Mennyi magyar létezik az olaszországi osztrák seregben?

Teleki: 50-től 70 ezer emberig.

Császár: Oly sok? Mennyi katonával szolgál Magyarország?

Teleki: 140 egész 180 ezer emberig.

Császár: Tekintélyes szám. Vannak Magyarhonból hireik?

Teleki: Önben remélnék sire.

Császár: Ugy mondják nekem, nagy izgatottság uralkodik.

Teleki: A parancsszót várják.

Császár: Miféle parancsszót?

Teleki: Felséged szavát.

Császár (mosolyogva): Valóban, lehetne rá számítani?

Teleki: Sire, számíthatna felséged 200 ezer vitéz, loyális katonára.

Császár (Sréterhez): Magyarhon nagyon messze van, de ha Velence felé operálunk, nem lehetetlen, hogy történik valami amott. (Egyre mosolyogva). - Milyen a magyar foglyok és szökevények közt a szellem?

Sréter: Sire, mindnyájukra számíthat, de kívánják, hogy egy kissé többet tudjanak, s biztosabban, mint a mennyit eddig tudnak arról, hogy mire számíthatunk. - Igen nehéznek találjuk a kiáltványokat a sereghez juttatni.

Teleki: Mindazonáltal sikerült egynémelyet még Veronába és Mantuába is bejuttatnom.

Császár: Hát Kossuth ur hol van?

Teleki: A mennyire tudom, sire, Napoleon herczeg főhadiszállásán.

Császár (nevetve): Tudtam. Hát Klapka?

Teleki: Jelenleg Turinban.

Császár: Mit csinál?

Teleki: A légiót szervezi.

Császár: Ő szervezi, ugy-e? Ő parancsnokolja. Jól van. Itt maradnak vagy távoznak-e az urak?

Teleki: Felséged parancsait várjuk.

Császár: Elkészíttetem a kívánt rendeleteket. Isten önökkel, uraim.

Kijöven a császártól, a fogadtatás egészen más volt. A testőrök (cent-gardes) felálltak, s mindenki beszélni kívánt velünk. A fenemlített tábornok utánnunk jött s kérdezte szállásunkat. Mondtuk, hogy egy fogadó előtt áll szekerünk s ott vagyunk ideiglenesen. Felmentünk Martinprey tábornokhoz, de ő még nem volt otthon. Két óra múlva a másolatban ide mellékelt rendeletet hozták hozzánk. Tizenegy óra után két szállásoló tiszt jött hozzánk, szállásra vezetendő, de már mi az állásban aludtunk, s mivel egy órákkor vissza szándékoztunk indulni, rendelet szerint a szárd főhadiszállásra, ott maradtunk. A francia főhadiszállás hat órakor reggel a Minción átkelt és Borgettoba tétetett át.

Négy órakor reggel Rivoltellában voltunk. Nyolcz óra után Della Rocca tábornok fogadott. - Igen hamar visszaérkeztek az urak, - mondá.

Teleki: Tegnap megérkezvén, ő felsége a császár, mindjárt magához hivatott, elvégezvén ő felségével ügyünket, siettünk exczellenciádhoz is, megkapni a rendeletet, (megmutatván az iratot).

A tábornok rendeletet adott, tüstént hasonlót állítani ki, s felment a királyhoz. Kevés idő teltével visszajött s mondá, mit előre tudtunk, hogy ő felsége a király kíván velünk beszélni.

A király igen kegyes szivességgel fogadott. Nagyon hosszasan beszélt a háborúról. Kérdezte a légio alakítását. Tudakozta, mennyi emberünk van. Lehet-e bennök bizni. Milyen a szellem Magyarországon? Tudjuk-e, hogy az osztrák sereg egy része Tirol felé vonul. Elbeszélte, hogy egy zászlóalj olasz megadta magát s hogy a francziák nem

tudván velük szólni, németeknek vették. Dicsérte a magyar katonát. Én említettem, hogy a huszárokat, kik önkényesen átjöttek, lefegyverezték s elvették lovaikat, s hogy ez nem bátorítja az átszökni szándékozókat. A király azt mondá, hogy a peschierai garnizonnak legnagyobb része magyar. Mindketten kinyilatkoztattuk, hogy készek vagyunk magunkat mindenre felajánlani, proklamációkat beküldeni s magyar egyenruhánkban magunkat a várőrségnek megmutatni. Végre abban állapodtunk meg, hogy mihelyt a király egynéhány magyar foglyot ejt, utánunk táviratoz, s proklamációval és utasítással a foglyokat visszaeresztjük. A főhadiszállás Pozzolengóba tétetett át.

Bresciában bevárjuk úgy a nemzeti igazgatóságnak, mint a királynak parancsait.

(Aláírva)

Sréter, ezredes.

A fent említett melléklet magyar fordításban következő tartalma:

Olasz honi sereg.
A Major g n r li hivatal.

Császári főhadiszállás.
Volta, 1859. június 30.

A császár szándoka értelmében Sréter Lajos, a magyar légióhoz tartozó ezredes urnak felhatalmazás adatik bárhol k zlekedhetni az osztrák seregből ejtett foglyokkal a v ge t, hogy a magyarokat szolgálatvállalásra birja a légióban, mely Acquiban alakulóban van.

Franciaország marsalja, major-generál rendeletéből:

Gr. de Martinprey,
altábornagy-segéd, major-generál.

Jegyz k. - Hasonló okmány állittatott ki gróf Teleki Sándor ezredes és Vaisz százados számára.

A fent említett három tiszt nevre hasonló tartalmu felhatalmazások állittattak ki Della Rocca altábornagy,   felsége a szárdiniai király tábor-vezérkari főnöke aláírásával.

* * *

 n június 22-k n érkeztem G nu ba. Akkor mintegy ezer emberünk volt két z szl aljb  osztva, Ihász parancsnoksága alatt Acquiban.

Részletes tudomást szerezvén magamnak a dolgok állásáról  gy találtam, hogy a sereg-szervezés még nincs normative szabályozva; - hogy azokon fel l miket igazgató-társaim a turini kormánynál már kieszk z ltek, még sok kivánni val nk van, s különösen kivánatosnak tartottam azt, hogy a felszerelésben ne legyünk a bürokratikus hosszadalmasság által fen lvezve. - Előadtam mindezekre nézve nézeteimet; azok megvitattattak s a vitás eredménye határozatba ment. Sajnálatomra az igazgatóság jegyzőkönyve nincs birtokomban; hanem megvan azon jegyzékem magyar eredetije, melyet e tárgyban pár nappal később, *Napoleon* herceg felsz ll t s ra, Pármában fogalmaztam, s neki francia fordításban benyujtottam.

Kossuth jegyzéke
az olaszthoni magyar hadsereg szervezete felől.

(Napoleon hercegnek saját kívánsága folytán benyújtva Pármában, 1859. június 28-án.)

Azon kilátásban, hogy Magyarország függetlenségének helyreállítása a jelen háboru folytán munkába vétethetik, Olaszthonban egy magyar segédhadsereg (armée national hongroise) szervezése megengedtetvén: az ezen ügy vezetésével megbízott Nemzeti Igazgatóság csak úgy remélhet megbízatásában gyorsan és sikeresen eljárhatni, ha módokkal láttatik el a seregszervezést magyar nemzeti rendszer alapján venni eszközlésbe úgy a hadászati (taktikai) állandék és beosztás, mint felszerelés tekintetében.

Valamint a már besorozott legénység lelkesült szolgálati készségét, úgy az ellenséges hadsereg magyar részének minél nagyobb számban zászlónk alá gyűjtését csak a következő feltételek alatt lehet remélni:

1. Ha biztosíthatnak a Magyar Nemzeti Igazgatóság által, hogy Olaszthonban való szervezésük és hadi szolgálatuk csak mód és eszköz arra, miszerint a háboru folytán hazájuk földjén, hazájuk függetlenségének és szabadságának kivívásáért harcolhasanak.

2. Ha ezen meggyőződéssel kapcsolatban akként organizáltatnak és szereltetnek fel, hogy magukat minden tekintetben már itt külföldön is magyar nemzeti seregnek érezhessék.

Ezt nem fogják érezhetni s a magyar tipusszal, mely harcziás lelkesületükre kiszámíthatlan befolyással bír, nem fognak elláttathatni, ha felszerelésük a különben is nagyon kiürült piemonti hadraktárak által kiszolgáltatható tárgyakra szoríttatik.

A taktikai szervezésre nézve pedig azon fontos tekintet fordul elő, hogy az Olaszthonban szervezendő magyar hadsereg csak úgy válhatik a jelen harcban oly fontos elemmé, mely a háboru céljának elérésére nagy s tán döntő súlyt vehet a mérlegbe, ha oly rendszer szerint organizáltatik, hogy ha a háboru folytán Magyarországra tétetik át, rámozgatot nyújtson, mely lehetővé tegye, hogy a magyar nemzet egész erejét a lehető legrövidebb idő alatt csatarendbe állítsuk.

Magyarország, a hozzátartozó részekkel 15 millió lakost számítván, az 1848-iki tapasztalás folytán is 160-200 ezer embert (közte 20-25 ezer lovast) könnyen kiállíthat.

Ha már az itt szervezendő sereg csak 8-10 ezer emberre vitethetik is fel, ez lehetségesse fogná tenni, hogy az egész magyarthoni erőnek harczképes lábra állítása hat vagy nyolcz hét alatt végbe mehessen, feltéve, hogy itt a szervezés a mi saját rendszerünk szerint történt.

Mig ellenben, ha a különben igen kitűnő, de szokásainkkal és szükségainkkal össze nem hangzó piemonti rendszer szerint tesszük az organizációt Olaszthonban, ez nemcsak nem fogja otthoni szervezésünket könnyíteni, de sőt nehezíteni fogja, mert a helyett, hogy hazánk erejét ebbe beleilleszthetnők, még ezt is átalakítani lennénk kénytelenek.

Azon tekintet, hogy a mibe a katona már egyszer beleszokott, attól ne legyen kénytelen elszokni, már 1848-ban is arra vezetett, hogy sokat meghagyjunk az osztrák rendszerből, mit talán nem is helyeslénk, - s ez óvatosságnak jó eredményét tapasztaltuk. Itt pedig a piemonti rendszer reánk kényszerítésének az volna következése, hogy katonáink először az osztrák rendszerből volnának kénytelenek kiszokni s a piemontiba beleszokni, s azután ismét a piemonti rendszerből kiszokni s a magyarba beleszokni.

A piemonti zászlóaljok gyengék; ez rendezett kormánynál, hol a pótló rendszer teljes működésben van, czélszerű lehet, s gyenge zászlóaljaknál századonként két tiszt és egy dobos, meglehet elég, de minálunk a kompletírozás nem mehetend oly könnyűséggel; nekünk tehát erős zászlóaljakat kellend felállítanunk, hogy addig, míg a kiegészítés rendszerét kifejthetendjük, csaták és fárasztó »mars«-ok daczára is zászlóaljaink harczképes taktikai egységet képezhessenek. Erős zászlóaljakhoz pedig századonként két tiszt s egy dobos nem elég.

A felruházásra nézve elég annyit emliteni, hogy a piemonti raktárak magyar egyenruhát nem képesek szolgáltatni.

Tisztekben hiány lévén, ezt az emigráció soraiból (Törökországból, Angliából és Amerikából) kellene iparkodnunk pótolni. E tiszt urak utazásának segélylyel kellene könnyíttetni.

A sebesültek nyugdíjazása már a királyi dekrétumban kötelezve van; hanem a többi tiszteknek biztosíttatniok kellene, hogy ha hazánkba nem juthatnánk, a hadjárat után a szövetséges hadseregek egyikében rangjuk, állásuk feltartatik, vagy legalább egy évi illetménynek megfelelő gratifikációt kapnak. A legszentebb kötelességek parancsolják azt is kérdezmem, minő ellátás biztosíttatik a legénység számára azon szerencsétlen esetre, ha a harcz befejeztetnék a nélkül, hogy Magyarország szabaddá lenne? Koldusok gyanánt, ellátatlanul a hontalanokat világnak eresztene, oly elrémítő gondolat, hogy e részben való biztosítás nélkül őket szolgálatvállalásra biztatni lelkiismeretem nem engedhetné. A legkevesebb, mit maga az emberiség tekintete is igényel az, hogy béke ne köttessék a nélkül, hogy bántatlan hazatérhetésük, és e kötés megtartása biztosíttatnék. Magában értetik, hogy némi gratifikáció is biztosítandó a legénység számára.

Midőn tehát ugy a tisztekre, mint a legénységre nézve e tekintetben határozatot kérnék, egyszersmind a fentebbi okok folytán az organizáció módjára nézve a következőket teszem javaslatba:

1. Az organizáció saját rendszerünk alapján történjék, melyet Genuába visszatértemkor azonnal be fogok nyújtani.

2. A tisztek kinevezése s előléptetése a Magyar Nemzeti Igazgatóság javaslatára történjék.

3. A tiszteknek első felszerelési segítség, a legénységnek pedig felpénz utalványoztassék.

Ez annyira szokásos mi nálunk, hogy annak hiányát ekkorig a Magyar Nemzeti Igazgatóság ő felsége a francziák császára által utalványozott segélypénztárból volt kénytelen pótolni, minek más levén rendeltetése, azon előlegezések megtérítése kéretik.

4. A Magyar Nemzeti Igazgatóság egy igazgatási tanácsot (conseil d'administration) nevezzen ki, mely a piemonti kormány által e célra kinevezendő hadi biztossal együtt székelvén, annak ellenőrsége alatt és szoros beszámolás mellett, a felszerelési ügyet rövid uton kezelje.

5. Ezen conseil d'administration útján s az első pontban említett organizáczió alapon a Magyar Nemzeti Igazgatóság egyelőre 4-5 ezer ember felszerelésének költségvetését mutatandja be, s mihelyt az a piemonti hadügyi biztos által megerősíttetik, az akként megállapítandó egész összeg a M. N. Igazgatóság rendelkezésére bocsáttassék, hogy a 4. pontban említett eljárás útján, számadás kötelessége alatt és ellenőrzés mellett, a felszerelést szállítók által gyorsan és sikeresen önmaga eszközölhesse.

Ha valamely ruhanemű (például: köpönyegek) a piemonti raktárakból természetben kiszolgáltathatik, annak ára a költségvetésből lerovandó.

6. Minden költség, mely ezen szervezatra ki fog adatni, a magyar nemzet által megtérítendő költsönnek tekintetik.

7. A harc győzelmes előhaladása által Genua nem alkalmas többé a M. N. Igazgatóság székhelyéül, tehát Milanóba kellene azt áttenni s a felszerelés főraktárát is oda helyezni annnyival inkább, mivel az osztrákok ottani hosszas tanyázása következtében, nem lehet, hogy ott oly mesteremberek ne legyenek, kik a magyar felszereléshez szükséges munkákban jártasak, - a mit Genuában nem találhatni.

8. Mihelyt egy-egy zászlóalj felszerelve lesz, Piacenzába, Pizzighettonéba vagy Cremonába lehetne helyőrségül alkalmazandó. Ha pedig harctéri alkalmaztatása szükségeltetnék, kívánatos, hogy a magyar sereg magyar parancsnokság alatt, de az illető hadtestparancsnokságtól való függésben, a szövetséges seregek jobb szárnyán alkalmaztassék, körülbelül oly módon, mint Garibaldi csapatja a balszárnynon, miszerint a magyar seregek azon meggyőződés által legyenek lelkesítve, hogy minden lépésük a hazavezetés megközelítésére van irányozva.

9. Elkerülhetlenül szükséges azonban őket általam bizonyossá tenni, hogy szolgálatuk czélja a nemzet függetlenségének kivívásában való részesülés végett hazai földre vezéreltetni.

Ezen meggyőződés nélkül nemcsak a magyaroknak az osztrák soraiból nagy számban leendő áthozatalát nem remélhetem, de még csak a már besorozottaknak eskületételi készségéről sem állhatok jól.

10. Általában azon gondolat, hogy saját hazájuk fiai ellen legyenek kénytelenek idegen földön küzdeni, sokaknál méltó aggodalmat ébreszthetvén, szabadságot veszek magamnak a magyar sereg alkalmazása iránt azon tekintet ajánlani, hogy a legfőbb előny, melyet ezen szervezés nyújthat a szövetséges hatalmaknak, nem abban áll, hogy kardjaikkal a győzelmet itt Olaszországban elősegítsék, (mire a győzhetlen szövetséges hadseregnek nincs is szüksége,) hanem abban, hogy a magyar zászlónak az ellenséggel szemközt megjelenése az ellenség sorainak tömörségét megrázza és felbomlást idézzen elő.

E tekintetet kiváló figyelembe bátorkodom ajánlani.

11. Végezetül: az osztrák utóbbi időkben sok magyart idegen ezrekbe sorozván be, utasításba volna adandó, hogy ne csak a magyar ezrekből való hadifoglyok bocsáttassanak a M. N. Igazgatóság kiszemelésére, a mint az eddig történt s e miatt több száz szolgálni képes magyar fogoly szállítottatott el Franciaországba, hanem általában a magyar koronához tartozó minden katonára, fajkülönbség nélkül, ki kellene e rendelkezésnek terjesztetni, mert szem előtt tartva a magyar földre való előrehaladás esélyét, különösen vagy egy horvát zászlóalj felállíthatásának lehetetlen nagy fontosságot nem tulajdonítanom.

E javaslatok jobbadán megegyeznek azokkal, melyeket Csetz tábornok urat megbíztam ő exczellenciájának, Cavour grófnak előterjeszteni.

Kelt Pármában, 1859. június 28.

Kossuth
a M. N. Igazgatóság elnöke.

* * *

Pármából, Napoleon hercegtől Pietri szenátorral Valleggióba, a francia császári főhadiszállásra mentem.⁴⁷ E látogatásom alkalmával Napoleon császár óhaját fejezte ki, hogy egy vagy két magyar szüknadrágos zászlóaljat mihamarabb seregénél láthasson; én erre azt feleltem, hogy a császár kívánságának kilencz-tíz nap alatt eleget tehetnénk, (mert nekünk van egy kis gyakorlati tapasztalásunk a gyors felszerelés körül) ha szabad kézzel bírnánk a felszerelést a magunk módja szerint eszközölni, s az erre szükségelt pénz számadási kötelezettség alatt s ellenőrzés mellett rendelkezésünkre bocsáttatnék a helyett, hogy minden legkisebb részlet iránt a szárd hadügyminisztériummal való levelezés hosszadalmas útjára lennénk kötelezve. Megjegyeztem azt is, hogy a hűségeskü kívánata Viktor Emánuel iránt a legénység soraiban némi aggodalmat kelt, mely aggodalom úgy, a mint az eskü körül van írva, kétségtelenül alaptalan, azonban megvan; el lehet hallgattatni, de kiirtani a szivekből nehéz; s mert kívánatos, hogy a lelkesült szolgálati készség a legénységnél a lehető legnagyobb fokra emeltessék, jó volna, ha ezen eskütől, legalább most kezdetben feloldva lehetnénk.

Erre a császár megjegyzé, hogy miután a magyar sereg saját nemzeti rendeltetéssel bír, ő ezt az esküt nem tartja szükségesnek, s meg van győződve, hogy a fegyelmet s engedelmességet mi e nélkül is fen fogjuk tudni a seregben tartani, még talán jobban, mert a szárd király iránti hűségeskü mellőzése seregünk nemzeti rendeltetése iránt a bizalmat csak növelheti. Fel is hatalmaz, hogy reá hivatkozva, e nézetét Cavour grófnak adjam tudtára. (Cavour gróf a császár nézetét magáévá tette. Az esküt elejtette, csak fogadalmi aláírást kívánt s még arra is hajlandó volt, hogy a fogadalomban Viktor Emánuel király neve elő se forduljon, hanem csak a hadi törvények iránti engedelmesség fogadására szoríttassék.)

A mi pedig a felszerelés gyorsítása végett kívánt szabad kezét illeti, ezt a kívánságot a császár annál inkább helyesli, minthogy tagadhatlan, hogy a szárd hadraktárakban bizony sem szüknadrág, sem bakkancs, sem zsinóros magyar öltöny nincs. E kijelentés után a császár e szavakkal fordult a beszélgetésünkénél jelen volt *Pietri* szenátorhoz: »Kísérje ön el Kossuth urat Turinba, s mondja meg nevemben Cavournak, miként én kívánom, hogy Kossuth urnak és társainak a magyar sereg felszerelésében szabad kezét engedjen, mert én fontosságot helyezek arra, hogy minél előbb szüknadrágos magyar csapatot lássak seregünkénél. Ha Cavour pénz tekintetében nehézséget látna, ön gondoskodni fog, hogy e miatt a dolog hátramaradást ne szenvedjen.«

E szerint a nehézségek el lévén utunkból háritva, most már rajtunk volt a sor megmutatni, hogy gyorsan tudunk eljárni. Ekkor már embereink száma meghaladta a 4,000-et. Táviratilag Turinba kérttem igazgató társaimat, az igazgatósági segédszemélyzetet (Irányi, Puky, Szabó Imre ezredes urakat); a tábornokokat (Vetter, Perczel, Csetz) s Ihász ezredet. (Kiss Miklós ezredes velem volt.) Ülést tartottunk, július 4-én megállapítottuk a szervezési, felszerelési részleteket, nyomban alkut kötöttünk pár zászlóaljnak nyolcz nap alatti tökéletes felszerelése iránt turini iparosokkal; a sereg főparancsnoka: *Klapka* tábornok mellé felszerelési bizottmányt nevezünk ki *Csetz* tábornok elnöke alatt, ki egyszersmind az oktatás felügyeletével is megbízott; - a további eljárást szabályoztuk; - *Cavour* grófnak az egész szervezést felkaroló jegyzéket adtunk be, összhangzót a fentebb közlöttel, melyet Napoleon hercegnek nyújtottam be, s ennek alapján más nap, (július 5-kén) *Pietri* szenátor közbejöttével, a dolgot *Cavour* gróffal kölcsönös elégedésre tökéletesen tisztába hoztuk.

Már volt két dandárunk, abban öt zászlóalj teljesen alakult. Az 1-ső dandárt *Ihász* Dániel ezredes, a 2-ikat (nemeskéri) *Kiss Miklós* ezredes parancsnokolták. - És azon reményben ringattuk magunkat, hogy kis idő alatt egy igen tekintélyes magyar erőt vezethetendünk haza felé és látni fogjuk ez erő, mint magkő körül lelkesülten tömörülni az egész nemzetet, és ujra

⁴⁷ E látogatásról alább a VI-ik fejezetben leszen szó.

küzdeni, mint tíz év előtti »névtelen félisteneink« küzdöttek hazáért, szabadságért; - és maradandóan kivívni Magyarország függetlenségét!

És lecsapott reményeink derült egéről a villafrankai villám!

Reményeinknek s velük a további seregalakításnak vége szakadt.

»Habent mortalia casum.«

Második szakasz. Egyezkedés Couza fejedelemmel.

Klapka tábornok május 22-kén írott levelében közölte velem az itt következő egyezményt, melyet keleti útjában Couza Sándorral, Moldva- s Oláhország választott fejedelmével kötött:

Egyezmény. (a.

Couza fejedelem megengedi a magyar hazafiaknak, hogy fegyverraktárakat alkossanak a Szereth völgyében, Bakauban, Romanban, vagy Erdély határaihoz még közelebb eső helységeken, mint pl. Oknában és Piatrán.

Ő felségétől, a francia császártól, a herczeg 30 ezer puskát fog kérni, melyből 10 ezer a moldva-oláh hadsereg felfegyverzésére lesz szánva, 20 ezer pedig a magyar és erdélyi felkelők vezéreinek rendelkezésére fog adatni. - Ezen fegyvereket haladéktalanul fogja kérni, tekintve a helyzet sürgető voltát és azon időt, melyet a földközi tengeren levő kikötőkből a helyszínére való szállítás igényel.

További egyezkedés tárgyait képezendik a későbbi hadszer küldemények, melyek Magyarország és a fejedelemségek közt szükségük szerint lesznek kiosztandók.

A szövetséges kormányoktól kért fegyvereken kívül, a szerb kormánytól egy bizonyos számú ágyu fog kéretni, a mely ágyuk egyrésze a moldva-oláh kormány által a magyaroknak fog átadatni.

Másrészről Klapka tábornok a lehető legnagyobb tevékenységgel fog Párisban és Londonban azzal foglalkozni, hogy nemcsak a fegyverek a szükséges töltésekkel, hanem azon felszerelési tárgyak is azonnal elküldessenek, melyekre a moldva-oláh és magyar hadaknak azonnal való harczytérre lépése végett szükségük lesz. Foglalkozni fog továbbá azzal is, hogy Párisban vagy máshol elégséges orvosi személyzetet s néhány mérnökkari és tüzérszert szerezzen e két fejedelemségben leendő szervezésére.

A tábornok mindezen kérdésre nézve a fejedelem párisi küldöttével fog egyetérteni.

Magyar ügyviselők fognak Jasszyba, Bukarestbe és Galaczba küldetni a végett, hogy a fejedelmi kormánynyal folytonos viszonyt tartsanak fenn.

A belgrádi megbízottak gondoskodni fognak, hogy a moldva-oláh kormányt mindenről, a mi ott történik, tudomásban tartsák.

Mihelyt Olaszországban a háboru kitör, a moldva-oláh kormány a magyar katonai főnök rendelkezésére fogja bocsátani mindazon eszközöket, melyek a fegyvereknek, töltéseknek stb. a határig való szállítására szükségesek.

A mi a magyarokat illeti, ők legtevékenyebb segítségüket ígérik a moldva-oláh kormánynak Bukovina elfoglalására és mindazon nehézségek elhárítására, melyek az eseményekből s az esetleges bonyodalmakból felmerülhetnek.

Egyezmény. (b.)

A magyar felkelés sikerére nagy fontossággal bír az, hogy a Magyarországot lakó magyar, oláh és szerb nemzetiségek minden pártszellemről, minden elválási eszméről és mindazon ellenségeskedésről lemondjanak, melyek 1848-49-ben oly nagy szerencsétlenségeket okoztak.

Tartsák szem előtt, hogy Ausztria újra azon gaz eszközökhöz nyulhat, melyeket az említett időszakban a végett használt, hogy ezen, akkor még versengő nemzetiségeket egymás ellen uszítsa, miszerint egyiket a másikkal, s így mindnyájukat szolgásgba verje.

A magyar nemzet előre meg van győződve, hogy számára az oláh hazafiak rokonszenve biztosítva van. Párisban is megvárják a fejedelemségek kormányától, hogy saját érdekeitől vezényeltetve, használni fogja Magyarországon és Erdélyben lakó fajrokonainál befolyását arra, hogy a kibékülés létrejőjön.

Másrészt a magyar hazafiak, mindjárt a küzdelem kezdetével, nyíltan hirdetendik a következő elveket, melyek alkotmányukba foglalandók:

1. Minden régi meghasonlás elfeledése, és teljes kibékülés a szerbek, oláhok és magyarok közt.
2. Ugyanazon jog és szabadság Magyarország minden lakosának, faj- és valláskülönbség nélkül.
3. A község és a vármegye önkormányzata. A vegyesajku polgárok lakta vidékek lakosai barátságosan fogják közigazgatási nyelvüket meghatározni.
4. A vallás- és közoktatásügyek igazgatásában teljes függetlenség a különböző vallások és nemzetiségek számára.
5. A szerb és oláhcsapatok külön lesznek szervezve, és szerb, illetve oláh nyelven vezényeltetnek. A különféle hivatalokra alkalmazás az egész hadseregben mindenki számára egyenjogú lesz.
6. A háboru befejezte után egy Erdélyben összehívandó gyűlés határozná ezen tartománynak Magyarországgal való adminisztratív egysége fölött, s ha a többség azt határozná, hogy Erdély régi, különálló adminisztratív helyzetébe visszalépjen, ez nem elleneztetnék.
7. Kell, hogy a testvériség elve vezéreljen mindnyájunkat. Ez vezethet csak azon célhoz, mely felé törekednünk kell; s ez a cél: a három dunai államnak: Magyar- Szerb- és Moldva-Oláhországnak konföderációja.

(Francziából fordítva.)

* * *

Couza fejedelem készsége, Ausztria ellen a magyar nemzettel szövetkezni, magyarázatot igényel.

A krimi háborura 1856-ban következett párisi békekötés XXII-XXVII. cikkei, melyek Moldva- és Oláhország sorsáról intézkedtek, lényegükben három pontra vonhatók össze:

1. hogy a fejedelemségek, a szerződő hatalmak együttes garanciája alá helyezve, jövőendőben sem orosz »pártfogás«-nak, sem osztrák avatkozásnak ne legyenek kitéve;

2. hogy a porta souverainitása ugyan fentartassék, hanem a fejedelemségek minden kiváltságaik és szabadalmaik élvezetében biztosittassanak, s független nemzeti közigazgatással, teljes vallási, törvényhozási, kereskedelmi s hajózási szabadsággal és nemzeti hadsereggel is birjanak;

3. hogy a fejedelemségek szervezetét véglegesen ugyan a békekötő hatalmak állapítsák meg, s a porta egy hattiserif által hozza foganatba, de a szervezet olyan legyen, hogy a lakosság óhajainak megfeleljen.

Ez utóbbi pontra nézve a szerződő hatalmasságok akként intézkedtek, hogy a porta mind a két fejedelemségben egy-egy: »ad hoc« divánt hívjon össze, de oly alapon, miszerint a társadalom minden osztályának érdekeit képviseljék, annál fogva a lakosság óhajait hiven tolmácsolhassák. E két diván véleményének tekintetbevételével, a végleges szervezést egy európai bizottság volt hivatva, a porta egy biztosának hozzájárultával, javaslatba hozni, s a végmegállapítás a Párisban e célból összeülendő hatalmasságok konferenciájának lett fentartva.

A békekötés e szándokainak valósitása mindenekelőtt azt kívánta, hogy a két »ad hoc« diván a fejedelemségekben oly alapon állittassék össze, miszerint valósággal a lakosság közvéleményét képviselje.

Ámde a lakosság igen-igen nagy többsége azt óhajtotta, hogy a két fejedelemség egyesíttessék. Ez közönségesen tudva volt. Annál fogva nem lehetett kételkedni, hogy a két diván az unió mellett fog nyilatkozni, ha a párisi békekötés szándoka szerint akként állittatik össze, hogy valósággal a közvélemény képviselőjének tekintethessék.

A porta azonban az uniónak a leghatározottabban ellene volt s ellenzésében Ausztria által támogatott. Az unió kérdése már a párisi békekongresszuson is szóba jött, s ha Francia- s Oroszország és Szárdinia pártolása daczára határozatba nem ment, az annak tulajdonítható, hogy Ausztriának sikerült Angliát e kérdésben nézetváltoztatásra bírni és saját véleményének megnyerni.

A divánokat összehívó firmánt, szerződés szerint a porta közölni tartozott a hatalmasságok képviselőivel, s az orosz, francia és szárd képviselők határozottan elleneztek a firmán kihirdetését, mert úgy találták, hogy egyenesen arra van számítva, miszerint az unió melletti nyilatkozat lehetetlenné tétessék. Ez ellenzés következtében a divánok összehívásának módja követi konferencián tárgyalatott, melyen *Resid* pasa elnöklete alatt *Thouvenel* (francia), *Redcliff* (angol), *Prokesch-Osten* (osztrák), *Wildenbrock* (porosz) és *Durando* Jakab tábornok (szárd) követek vettek részt. - E konferencia ülősei Ausztria unióellenes makacssága folytán szintoly viharosak, mint hosszasalmasak voltak. Csak 1857. január 7-én értek véget, s a megállapított firmán olyan volt, hogy az unióra szavazást nem tette lehetetlenné. Ekkor a porta és Ausztria mindenféle nyomáshoz, megvesztegetéshez folyamodtak, miszerint a választások az unió ellen üssenek ki. Ezt Moldvában *Vogorides* konaki kajmakán segítségével el is érték. A francia, orosz, porosz és szárd követek követelték, hogy az önkény, erőszak, csalás és lélekvásárlás útján eszközölt választások megsemmisíttessenek. A diplomáciai harcz, melyben Anglia Ausztriát támogatta, előbb a török minisztérium leköszönésére, utóbb pedig 1857. augusztus 6-án, az említett négy állam részéről a diplomáciai viszonyok megszakítására vezetett.

Azonban Napoleon császár minden áron fen akarta tartani szövetséges viszonyait Angliával. Látogatást tett augusztus elején az angol királynénál, s ez alkalommal alkura lépett az angol kormánnyal oly módon, hogy Anglia csatlakozandik azon négy kormányhoz, melyek a moldvai választások megsemmisítését kívánták, Franciaország ellenben nem fogja sürgetni a fejedelemségek a z o n n a l való egyesítését.

Ezen egyezmény következtében a porta engedett. A *Vogorides* által összemesterkelt moldvai választások megsemmisíttettek, az új választásokból kikerült moldva diván az unió mellett nyilatkozott; hasonló történt Oláhországban, s a két diván azt kívánta, hogy a két

fejedelemség egy állammá egyesítve, az európai uralkodó házak köréből örökösödési joggal választandó fejedelem által kormányoztassék.

E közkívárat tekintetbe vételével készítette el az európai bizottság a fejedelemségek szervezetének javaslatát, melynek végleges eldöntése céljából a párisi békekötést aláírt hatalmak képviselői, Walewski francia külügyér elnöklete alatt 1858. május 22-én ugyan-csak Párisban értekezletre gyűltek össze.

Ez értekezleten a két ellentétes irány heves, ingerült, átkodott tusát idézett elő; tizenhatsz hosszú ülésbe került, míg végre augusztus 19-én a két fejedelemség politikai alkotmánya meg lett állapítva, de meg lett állapítva oly módon, hogy senki sem volt vele megelégedve, sem azok, a kik az uniót akarták, sem azok, akik nem akarták. Valóságos »fából csinált vaskarika.« Cavour gróf *Pes de Villamarina* örgrófhhoz 1858. augusztus 29. s 30-án írott leveleiben ekként nyilatkozott felőle: »A fejedelemségek ügyében a hatalmasságok ugyancsak rut arcot vágtak (hanno fatto una brutta figura;) a helyett, hogy nyugalmat szereztek volna, forradalmak magvát szórták el.«

Az ekként megállapított alkotmány főbb pontjai a következőkbe vonhatók össze:

A fejedelemségek »Moldva és Valachia e g y e s ü l t fejedelemségei« címet vesznek fel.

Saját autonóm kormányval bírandnak, mely a portától egészen független lesz.

Mind a két fejedelemségben k ü l ö n n e m z e t g y ü l é s lesz, választási alapon.

A végrehajtó hatalom élén, úgy az egyik, mint a másik fejedelemségben b e n s z ü l ö t t hoszpodár lesz, ki felelős miniszterekkel fog kormányozni.

A n e m z e t g y ü l é s e k által választandó két h o s z p o d á r a porta tributáriusa leszen, s invesztitúráját tőle veendi.

A két fejedelemségnek lesz e g y k ö z ö s központi bizottsága, mely a két h o s z p o d á r - n a k a behozandó javításokat kijelölendi, s a fontosabb törvényeket szerkezetbe veendi; lesz azonkívül e g y k ö z ö s főbb törvényszékük s e g y k ö z ö s semmitőszékük.

A k é t fejedelemség miliciája e g y hadsereget képezend, s e g y vezér alatt fog állani.

Ilyen volt az európai diplomácia e remekműve. Zavar, csupa ütközés; üdvösségnek kevés, kárhoznak sok.

III. Napoleon császár a francia szenátus és törvényhozó testület 1859-iki ülését megnyitó trón-beszédében február 7-én ez ügyről, kapcsolatban a külviszonyokkal, következőleg nyilatkozott:

»A bécsi kabinet és az enyim, - sajnálattal mondom - gyakran vizzályban (en dissidence) voltak a főkérdések felett, s nagyon sok engedékenységre (esprit de conciliation) volt szükség, hogy megoldathassanak. Így például a dunai fejedelemségek újjáalkotása csak számos nehézség után lett bevégezhető, mely nehézségek legjogosultabb óhajaik teljes kielégítésének sokat ártottak, s ha az kérdeznék tőlem, minő érdeke van Franciaországnak a Duna által öntözött ama távol tartományokban? feleletem az volna, hogy Franciaországnak mindenütt ott van érdeke, a hol egy igazságos és polgárosító ügy diadalra juttatása forog fen.«

A francziák hatalmas császárának ez ünnepélyes nyilatkozata sokat magyaráz. Megmagyarázza egyrészt a fejedelemségek ellenséges indulatát a bécsi kabinet iránt, mely »legjogosultabb óhajaik kielégítésének akadálya gyanánt« lett a világ előtt felmutatva, megmagyarázza másrészt hajlamukat velünk szövetséges viszonyba lépni, midőn ennek kívánatos voltára onnan lettek figyelmeztetve, a honnan ily ünnepélyes modorban biztosítottak, hogy »igazságos és polgárosító« ügyök diadalát a francziák hatalmas császára Franciaország érdekei közé számítja.

Még bővebb magyarázatot nyújt ehhez *Couza* fejedelem megválasztásának történelme, melynek rövid vázlatára ösztönöztetve érzem magam, először az által, hogy jól esik lel-kemnek hódolattal hajolni meg a pártszenvedélyt s magánérdeket háttérbe szorító hazafiság jelenete előtt, akárhol találkozom vele a történelemben, - másodsor azon tekintet által, hogy ha a történetírás sokat magasztalt, de sohasem követett tanúságai nem hiában iratnának, a példa, melyet idézek, ösztönt adhatna a magukba térésre mindenhol azoknak, kiknek körében a pártérdek s a polgárerényt irtó korrupció piszkos ragálya dul.

Moldvában 1859. január 17-én *Couza* Sándor ezredes, a nemzetgyűlés 49 tagja által egyhangulag hoszpodárrá választatott (bár egy konstantinápolyi lap szerint nem volt mese nála a következő két kellék: tíz évi szolgálat és 30,000 zecchino jövedelem).

Az oláhországi nemzetgyűlés február 3-án gyűlt össze hoszpodárválasztás végett Bukarestben.

Nagy ingerültség volt egyrészt a pártok, másrészt a baloldal és a helytartóság (kajmakámság) közt, mely szenvedélyes kitörések kíséretében vádoltatott, hogy a választásokra törvénytelen befolyást gyakorolt.

Az igazolásnak, s vele a gyűlés megalakításának kérdése két napon át viharos jelenetekre adott alkalmat, melyek az ülésterem körül ezenként összegyűlt nép izgatottságával kapcsolatban oly szint kezdetek ölteni, mely a francia forradalom jeleneteire emlékeztetett.

A harmadik napon *Boeresco* baloldali fiatal képviselő indítványt tön, alakuljon át a gyűlés titkos bizottsággá, hogy meghallgassa, a mit elő kíván terjeszteni. Az indítvány elfogadtatott, s *Boeresco* mély sajnálatát fejezve ki a szenvedelmes antagonizmus felett, mely a gyűlés két töredéke közt fenforog, kimutatta, hogy e szakadás tengelyét az államfő megválasztásának kérdése képezi, minthogy mindenki a maga jelöltje diadalában pártja uralmát véli fellelni, s azért mindenki türhetlennel találja a gondolatot, hogy más jelölt győzzön. Innen a viszály, mely az erőket szétforgácsolva anarchiával, s ez külökkupáczióval fenyeget. Ennek csak az által lehet elejét venni, ha egyetértésre jutnak a választás iránt. Személy nem képezheti ez egyetértés gyűlpontját, mert mindenkinek megvan a maga személye, kinek megválasztásához más személy ellenében ragaszkodik. De van elv, mely körül, minden személyiségtől eltekintve, mindnyájan egyesülhetnek; ez az elv az unió elve, mert pártkülönbség nélkül mindnyájan érzik, hogy csak ez által lehet a román nemzetet regenerálni. Ő hát, ezen elv álláspontjára helyezkedve azt indítványozza, legyen a két fejedelemségnek egy fejedelme. Moldva már választott. Hát válaszsza meg Oláhország is azt, a kit Moldva választott. Ez nem ellenkezik a párisi konvenczióval, mert az parancsolja ugyan, hogy a két nemzetgyűlés külön válasszon, de azt nem tiltja, hogy mind a kettő ugyanazon egy személyt válassza, sőt csak ha így választ, lesz lehetséges a konvenczió egyéb rendeleteit összhangzatosan foganatosítani, melyek két külön államfő mellett csak surlódásokat szülhetnek. A »bevégzett tény«-ekben, ha jogszerűsége alapítvák, nagy erő rejlik. Emelkedjenek fel a gyűlés tagjai a pártérdekek alacsony színvonaláról a honalkotás gondolatának magaslatára, s állítsák az uniót bevégzett tényül a hatalmasságok elébe.

Boeresco beszéde nagy benyomást tett. Egy szívvel-lélekkel kitört mindnyájuk ajkairól a felkiáltás: »éljen *Couza* Sándor fejedelem!« E felkiáltás dörgő viszhangot keltett a kün összesereglett nép ezreinek ajkairól. A metropolita (a gyűlés elnöke) térdeire borult s meghatottságtól remegő hangon adott hálát istennek, hogy felvilágosította a román nemzet képviselőit; kérte a mindenhatót, tegye termékenynyé közöttük a hazafias egyetértés szellemét, s felszólította a képviselőket, fogadják esküvel, hogy az egyetértést fen fogják tartani, s az egyesült fejedelemségek egységes fejedelmét pártkülönbség nélkül támogatandják. - »Esküszünk«, kiáltának mindnyájan. Jegyzőkönyvet rögtönöztek. Mindnyájan aláírtak. *Stirbey* György, krajovai képviselő sajnálatát fejezte ki, hogy atyja (volt hoszpodár, szintugy képviselő) betegsége miatt jelen nem lehetett, s kérte, küldessék a jegyzőkönyv hozzá, hogy

betegágyában aláírhatta. *Bibesco* G. (herceg Brancovano) kijelentette, hogy atyja (volt hoszpodár 1842-től 1849-ig) nem lévén képviselő, nem írhatja alá a jegyzőkönyvet, de teljes lelkéből helyesli. - Visszamentek a gyűlésterembe. Nem voltak »oldalok.« Nem voltak pártok. Vita nélkül átestek az igazolás kérdésén. Nem is volt mi felett vitatkozni, mert a személyes érdeket háttérbe szorított hazafiság a vitát önmegtagadással megelőzte. *Ghika* Sándor herceg és *Golesco* Rudolf már előbb maguk önként kijelentették, hogy megválasztásukat törvénytelennek ismerik el, ezek s még négyen (*Mano*, *Balliano*, *Hagiadi* és *Plechoiano*) a képviselők névsorából kitöröltettek, a többi 66 igazoltatott; ezek közül kettő (*Stirbey* herceg és *Slatiniano*) betegség miatt távol volt; a 64 képviselő titkos szavazásra szólítottatott fel; a metropolita, egyik kezében a kereszttel, másikban az evangéliummal, előmondta az esküt e szavakban: »esküszöm, hogy adandó szavazatomnál semminemű személyes érdek, semmi idegen sugallat és semmi más tekintet által nem leszek vezéreltetve, mint egyedül a közös tekintete által,« - a képviselők megesküsznek, azután szavaznak. 64-en szavaztak, s felbontatván a szavazatbárczákat, *Couza* Sándornak 64 szavazata volt. Titkos szavazással, egyhangulag lett megválasztva! És megkondultak a harangok, és a nép örömköltésai rengették a levegőt, a lelkesedés le nem írható.

Ilyen szellem kell ahhoz, hogy nép hazát alkosson, vagy ha elveszett, visszaszerezze.

Az oláh nemzeti gyűlés e szintoly ügyes, mint hazafias eljárása tetteleg valósította azt, a mit a párisi konferencia, főképp Ausztria ellenzése miatt, meg nem adott, de *Napoleon* császár trónbeszéde a nemzet legjogosultabb óhajának nevezett, - s *Couza* a fejedelmi széket február 20-án Bukarestben el is foglalta; azonban még fenmaradt a porta investitúrájának s a garantírozó hatalmak jóváhagyásának kétes kérdése. A porta tiltakozott a választás ellen, s felhívta a párisi egyezményt aláírt hatalmakat: határozzanak felette. Újlag konferencia ült össze.

Nem tartozik tárgyamhoz ennek ingerült vitatkozásaira s változatos mozzanataira kiterjeszkedni. Elég annyit említenem, hogy végre is győzött ugyan a jogalapú bevégzett tény ereje, de mert a bécsi kabinet, mely *Couza* kettős megválasztását a párisi konferencia határozatai kijátszásának, s a garantírozó hatalmak tekintélyét sértő kihívásnak nevezé, a fejedelemségek unióját nem kevesebb határozottsággal ellenezte, mint maga a porta, s ellenkezésében az angol tory kormány által is támogatott; hónapokon át a valószínűség a mellett szólt, hogy a dolog fegyverre fog kerülni. A porta tekintélyes haderőt vont össze Bulgáriában. Az oláh kormány május közepén nyolcz millió kölcsönt csinált s husz ezer embert összpontosított a Dunánál. Az ingerültség Keleten a legmagasb fokra hágott, s a hírlapok köztudomásra hozták, hogy Ausztria véd- és dacszövetséget ajánlott a portának. Ez oly kiterjedésben, mint a minőben Ausztria kívánta, nem lett ugyan elfogadva, de a felől alig lehetett kételkedni, hogy ha a porta s az egyesült dunai fejedelemségek között a dolog összeütközésre kerül, a bécsi kabinet a porta mellett foglalandó állást, s a fejedelemségek osztrák fegyveres avatkozásnak nézhetnek elébe.

Ez magyarázza *Couza* fejedelem készségét a magyarokkal szövetkezni. Érdekeink találkoztak; *Couza* fejedelemnek érdekében állott Ausztriát Magyarországon akként elfoglalva látni, hogy az oláh dolgokba fegyverrel ne avatkozhassek, nekünk pedig érdekünkben állott, hogy Erdélyt felfegyverezzük, szervezkedésünkben azon oldalról szabad kézre, gyámolításra számithassunk, s a dunai fejedelemségekkel oly lábon álljunk, miszerint ne lehessen attól tartanunk, hogy szabadságharcunk Erdélyben, az 1848-49-iki irtózatosságok ismétlése mellett, polgárháborúval komplikálódik.

A Klapka tábornok által kötött egyezményben van még egy pont, mely szintugy egy kis magyarázatot igényel; értem azt, a mely Bukovinára vonatkozik.

Ez természetesen azon feltevésből származott, hogy az unió kérdése a bécsi kabinettet a fejedelemségek ellen fegyveres avatkozásra indíthatja; s e feltevésből indulva, Bukovina

esetleges elfoglalásának, helyesebben: visszafoglalásának óhaját Couza fejedelem részéről nem lehet természetesnek nem találni. Mert Bukovina Moldvához tartozott, Moldvából szakított ki, s annak a bécsi udvar birtokába kerülése a legrutabb üzemek közé tartozik, melyeket a történelem feljegyzett. Bukovina birtoka még csak nem is hódításon alapszik. Nagyon rut történet az. Midőn *Kaunitz* és *Galiczyn* a szerencsétlen Lengyelország felosztása felett alkudoztak, *Kaunitz* az osztrák zsákmányrészt kicsinyelte, mire *Galiczyn* azt felelte: »majd kipótoljuk a máséból, (a törökből) a kinek sok van,« és úgy lőn, a miként beszéle. Az orosz megtámadta a törököt, megszállotta Moldva-Oláhországot, s Moldvának egy részét, (a mostani Bukovinát), a mely nem volt az övé, 1774-ben odaajándékozta a bécsi udvarnak, nyomatékul a lengyel zsákmányra. - Nem csoda, hogy Couza fejedelem, háboru esetére, erről megemlékezett.

Ennyit a Klapka által kötött egyezmény megértéséhez.

Sajnálattal kell azonban megjegyeznem, hogy bár a bukaresti nemzetgyűlés febr. 5-ikei nevezetes ülésében, a metropolita felhívására a képviselők mindannyian esküvel fogadták, hogy az egyetértést fentartandják, s az unió elvét személyesítő fejedelmet támogatandják, mégis sem ezen fogadás, sem a fenforgó veszélyvel kapcsolatos érdektalálkozás, sem azon, még ennél is magasabb, mert állandó tekintet, hogy a szláv néptenger által körülvelt román nemzet, függetlensége érdekében, geográfiai helyzete által világosan a magyar nemzettel való szövetséges viszonyra van utalva, nem birt elég erővel arra, hogy az irántunk táplált gyűlöletből kivetkőztesse azon románokat, kik a népvándorlás előtti időszakból meritett, s onnan is csak regeszerüleg meritett képzeletes igények alapján Erdélyre spekulálnak s rajongásukban elfelejtik, hogy ha az államalakulás Európában a népvándorlási időszak alapjára löketnék vissza, nemcsak Európa nemzeteinek kilencz tizedrésze létjogát vesztené, hanem magának az oláh nemzetnek számára is még azon szép földön sem maradna hely, melyen mint nemzet él. Nemzet, mit csak történelem teremt.

Ezen szubverzív irányzatú rajongók indulatosan ellenezték a román és magyar nemzet közti szövetséget.

A fejedelemválasztás kérdése függőben volt. A porta s Ausztria lépésről lépésre védték unióellenes álláspontjukat. Még május vége felé is, midőn már a bevégzett tény elvi elfogadását nem ellenezheték, az invesztitura megadásának oly, részint alaki, részint lényegi nehézségek gördítették elébe, melyek mind oda voltak irányozva, hogy Couza kettős megválasztatásának unionális horderejét megghiusítsák. Először az mondatott, hogy az invesztitura két külön firmában adatik meg, miszerint a »nem-unió« elve fentartassék; majd ismét engedélyeztetett ugyan az egy firmán, de azon kikötéssel, hogy jövőben Moldva- és Oláhország ugyanazon egy személyt fejedelemmé ne választhassa. Couza ezt (teljes joggal) a fejedelemségek önkormányzati joga megsértésének tekintvén, levelet intézett Napoleon császárhoz, s annak átadásával s az unió ügyének képviselésével és a velünk való szövetség gyakorlati részleteinek Olaszországban leendő foganatosításával *Bal....no* urat bizta meg.

Bal....no ur, Couza fejedelem politikájának meleg párthive, irányunkban a legbarátságosabb indulatot tanusította, mit hálával ismerek el. Azonban Oláhországnak egyik legkitünőbb, nagybefolyású s emigráns korából külföldön is nyomatékos összeköttetésekkel bíró államférfia: *Br....no* ur, jónak látta ugyanazon időben nyugatra utazni, s bár hivatalos állással nem birt, személyes tekintélyének súlyával maga kezére akart politikát csinálni.

Br....no ur határozott ellenségünknek mutatta magát s mindent elkövetett, miszerint a Klapka által kezdeményezett szövetséget megghiusítsa.

Erre vonatkozólag följegyzésre méltók a következő adatok:

Gróf Teleki László - Kossuthnak.

Génua, 1859. június 29.

- - - - Az ide mellékelt levelet ma vette Strzelecky⁴⁸ Bal....nótól. Küldöm pour l'acquit de ma conscience. Tudom, hogy az egész dolog állásáról kellőleg informálva vagy, s te tudod legjobban, mit lehessen az oláhokkal tenni. Br....no maga ugyan nem kapacitálható egyéniség, ilyennek ismerem őt, de mégis remélni merem, hogy az ezután teendő lépéseknek sikere lehet.

- - - -

(Aláírva)

Teleki László.

Melléklet.

%

Bal....no J. - Strzeleckynek.

Visszakerültem Genfből - - és várom, hogy a politika tengerének dagálya vagy apálya a császárhoz vigyen, vagy pedig a sik tengerre vezessen ki (a mit végre sem bálnék).

Ebből láthatja ön, hogy még nem tudom mit fogok tenni, és mikor fogok eltávozni.

Cavour visszaérkezett a főhadiszállásról, de én még nem láthattam; mindez igen kellemtelen, és ha nem tartanék Br....no intrigáinak sikerétől, (Br....not itt találtam) küldetésemet befejezettnek tekinteném a herceg (Couza) levelének a császárhoz küldése által.

Br..... a hatalomra akar visszakerülni, s mint ezt már máskor tette, a császárt, Cavourt és Napoleon herceget akarja felhasználni az odajutásra. Ha ez sikerül, (s ez az egyedüli dolog, ő mi nyugtalanít,) vége a mi ügyünknek. Br....no s az a pártja Magyarországnak dühös ellenségei.

- - - -

(Aláírva)

Bal....no.

(Francziából fordítva.)

Czetz tábornok - Kossuthnak.

1859. július 2.

- - - - -

Van szerencsém Cavour gróffal, kormányzó ur megbízásából tartott utolsó beszélgetésemről még a következőket jelenteni:

Br....no urnak tegnapelőtt nyíltan kimondta Cavour gróf, hogy ha ő és pártja az erdélyi kérdést csak meg is pendítenék, ő (a miniszterelnök) az oláh dolgokról többé mitsem akar hallani.

⁴⁸ Strzelecky ur Klapka tábornoknak a keleti ügyekben különösen avatott s meghitt barátja volt.

E nyilatkozat következtében Br....no ur még azon este elindult Párisba; tehát a császárhoz a főhadiszállásra nem megyen.

Bal....no ur ma este megyen Genuába, kormányzó urat ott bevárando.

(Aláírva)

Czetz.

Cavour gróf fentebbi nyilatkozatának magyarázatát egy jegyzék adja, melyet e levéllel egy köteggben találtam, s mely (franciából fordítva) ekképen szól:

Br....no nyilatkozata.

Én nem hiszek a magyar urak szabadelvűségében és mérsékletében. Álarcz az, mely arra van számítva, hogy a császárt megcsalják. Én tudom, hogy kizárólagosabbak, mint valaha, s én nem hiszek Magyarországnak - - -. De ha még másképen volna is, mi sohasem juthatunk egyetértésre Erdély iránt, melyet mi Magyarországnak át nem engedhetünk semmi szín alatt. A Kárpáton tuli románok velünk akarnak egyesülni, mi megígértük nekik, hogy támogatni fogjuk; árulás volna, ha őket Magyarországnak átengednők. A történelmi jog, melyre Magyarország hivatkozik, nevetséges.

Nagyon sajnós dolog, hogy ily érzelmek is tápláltathatnak. Csak óhajtanom lehet, hogy Br....no urat, ki hazájának történelmére azóta nagy befolyást gyakorolt, a gyakorlati tér, melyen mint államférfiu működött, mind a magyar nemzet iránt igazságosabb, mind az állami jogok iránt méltányosabb nézetekre, mind saját hazája érdekei iránt helyesebb felfogásra vezette legyen.

* * *

A villafrankai békekötés a Klapkaféle egyezmény gyakorlati fogantatásának is utját állta; de a látszólagos viszonynak véget nem vetett. Nem örvendetes folytatásáról, mely a »látszólagos« szóhoz magyarázatul szolgál, Irataim második kötete fog szólni.

Ez alkalommal csak annyi történt, hogy a számunkra keletre szállított 30,000 fegyver felől Couza fejedelem megbízottjával: Bal....no urral szerződést kötöttem, mely szerint a fegyverek egy része rendelkezésünkre raktárban volt tartandó, másrésze pedig a román kormány használatára engedtetett át oly feltétel alatt mindazáltal, hogy, három havi időt engedő felszólítás előrebocsátásával, ugyanannyi fegyvert akármikor rendelkezésünkre bocsát.

Ehhez azonban, természetesen, az eredeti adományozóknak is szólójuk volt, minek folytán e fegyverek dolga fázisokon ment keresztül, melyek a következő évek történelmére tartoznak s 1863. május 17-én egy Varsóban kelt köszönő levéllel végződtek, mely így kezdődik:

Le gouvernement national Polonais
á M. L. Kossuth

s aláírásul egy pecsétbélyeggel van ellátva, melyen a lengyel sas e szavakkal van körülvéve:

Rzad Narodowy. Rownosc. Wolnosc. Niepodleglosc.⁴⁹

⁴⁹ Nemzeti Igazgatóság. Egyenlőség. Szabadság. Függetlenség.

Harmadik szakasz. (Értekezés Obrenovics Mihály herczeggel. Küldetés Belgrádba.)

Szerbia úgy miként 1839-ben s 1842-ben, 1858. végén is fejedelmet változtató forradalmat csinált. Ezuttal minden nehézség nélkül, szép csendesen. A skupstina deczember 22-én küldöttség által tudtára adta *Karagyorgyevics Sándor* fejedelemnek, hogy letétetett, s helyébe a már több mint nyolczvan éves *Obrenovics Milos* (Mihály herczeg atyja) lett újra megválasztva. Sándor herczeg tiltakozott, s a belgrádi (török) várban keresett menedéket; de Konstantinápolyban nem találván pártfogásra, már január első napjaiban beadta lemondását, s *Obrenovics Milos*, miután megválasztatása, személyére nézve s az örökösödési elv kizárásával, a porta által már január 14-én megerősítettett, husz évi száműzetés után⁵⁰ újra Szerbia fejedelmévé lett.

⁵⁰ Alkalmat veszek itt 1848-ból egy történetecskét jegyzékbe tenni, mely - tudtomra - ekkorig nem jutott nyilvánosságra.

A honvédelmi bizottság elnöke voltam, midőn 1848. őszkor egy (ha nem csal emlékezetem) magát *Petrovics*nak nevező uri ember Szerbiából, pár sor írással jelent meg nálam egy Obrenovicspárti hírneves államférfiutól, mely sorok által tudtomra adatott, hogy átadjuk egy nagyon fontos, de szorosan titkos küldetésben jó hozzám s bizalmas kihallgattatást kér. Elfogadtam, de csak szerbül tudott, én pedig szerencsétlenségemre nyelvét nem értettem. Tolmácsra volt szükségünk. Szétnézvén az előteremben, ott láttam *Dushek*et, kinek önfeláldozó, becsületes, hű hazafias szolgálatai azóta annyi rágalommal lettek megjutalmazva. Megkérdeztem, nem tud-e valamely megbízható, becsületes hazafit, ki köztem s a magát fontos küldetésben járónak bemutatott szerb uri ember közt tolmácsul szolgálhatna? *Dushek*, kis gondolkozás után, az akkori budai görög nem egyesült püspököt ajánlotta, ki becsületes hazafinak ismertetett, a 48-iki mozgalomhoz nyíltan csatlakozott, s fia a pénzügyminisztériumban volt alkalmazva. Más kutfőkből is tudomást szerezvén magamnak, hogy mi hirben áll a püspök ur hazafisága, őt elfogadhatónak találtam, s másnapra magamhoz kértem. Tolmácsul szolgált, miután előbb becsületszavát adta, hogy a mit hallani fog, akármi legyen is az, titokban fogja tartani.

Az ő tolmácsolása mellett a szerb küldött a következőket adta elő:

Önöknek - ugymond - nem kis alkalmatlanságot okoznak azok a szerbek, kik ezrenként özönlenek át Szerbiából, hogy önök ellen harcoljanak. Én, az Obrenovicspárt vezérei által meg vagyok bizva önnek ajánlatot tenni, hogy, ha előadandó kívánságaim teljesíttetnek, mi önöket ez alkalmatlanságtól megmentjük. Kérdésemre, hogy miként gondolják ezt eszközölhetni? ekként felelt: »Mi meguntuk *Karagyorgyevics Sándor* uralmát; forradalmat akarunk csinálni, hogy őt elcsapjuk, s az öreg *Milost* visszahívjuk; ha nálunk a forradalom kiüt, bizonyos lehet ön, hogy a mi szerbjeink tömegestől hazasietnek Magyarországból, miszerint kiki a maga pártjához csatlakozhassék.« Azután kérdésemre, hogy mit kívánnának tőlünk? azt adta feleletül, hogy két dologra volna szükségük, t. i. először: néhány ezer darab aranyra, (nem nagy összeget, úgy emlékszem: hat ezeret mondott) másodsor: arra, hogy küldjek valakit *Milos* herczeghez Münchenbe, s adassam tudtára, hogy miután párthivei az ő közellétét szükségesnek tartják, mi neki a magyar korona területén vendéglátást ajánlunk, szívesen látjuk; ha ezeket megteszem, ők forradalmat csinálnak, annak hírére a szerbek mind hazamennek s az Obrenovicsház, restaurációját a mi segítségünknek köszönhetvén, bizonyosan gondoskodni fog, hogy vissza ne jöjjenek. Én erre azt mondtam, hogy a második kívánságra nézve nem volna nehézség, de a mi azokat az aranyokat illeti, nekem a dolog azért nem tetszik komolynak, mivel hat ezeret, s nem hatvan vagy hatszáz ezeret kér; hat ezer arannyal nem gondolom, hogy forradalmat csinálhassanak. Mire a küldött határozottan állította, hogy nekik ez elég, s meg is magyarázta, hogy miért elég. Nekik - ugymond - pénzre csak a végett van szükségük, hogy pártjuk vidéki notabilitásait »kellő kísérettel« *Kragujevácra* összegyűjthessék, miszerint ott *Sándor* herczeg letétele gyűlésszerűleg dekretáltassék. A többi aztán az ő dolguk. A letétel ki lévén mondva, természetesen egy ideiglenes kormány állittatik fel, mely ha *Sándor* herczeg megadja magát, mindenütt, ha pedig ellentáll, legalább azon vidékeken, melyek a mozgalomhoz csatlakoznak, kész engedelmisségre talál, s a forradalom további költségeinek fedezéséről annál könnyebben gondoskodhatik, mivel náluk minden ember fel van fegyverezve, ez a költségrovat tehát náluk forradalmi küzdelem esetén nem létezik. Azon további megjegyzésemre, hogy egy ismeretlennek előadását semmiesetre sem tekinthetném elegendő alapnak, a küldött odanyilatkozott, hogy ezt igen természetesnek találja, annyira természetesnek, miként, ha oda akarnám is neki adni a kívánt hat ezer aranyat, ő azt el nem fogadná, hanem arra kér, adjak rendeletet a péterváradi várparancsnoknak, küldjön egy megbízható embert Belgrádba, (a

Klapka tábornok, miként a Couza fejedelemmel kötött egyezkedést velem közlő levelében írta, ez egyezmény alapján *Milos* fejedelem fiával: Obrenovics Mihály herczeggel is értekezett. A párisi viszonyainkról ekként nyert tudomás folytán Mihály herczeg azon gondolatra jött, hogy miután Napoleon császár az olasz kérdés alkalmából a magyar ügy felkarolásától nem idegen, talán arra is rá lenne birható, hogy - a mint mondani szokás - »egy füst alatt« a keleti kérdést is felkarolja. Ennek megkísérlése végett 1859. májusban Párisba ment, s a császárral, kevéssel a hadsereghez Olaszországba utazása előtt értekezett.

A császár Mihály herczegnek határozottan tagadó választ adott. Az olasz kérdést veszélyes dolog volna a keleti kérdéssel összebonyolítani. Magyarország egészen más tekintet alá jő. Ott a háboru az osztrák ház területére marad szorítva, s minthogy a császár Ausztriával már háboruban van, a harctérnek kiterjesztése Magyarországra, mely a német szövetséghez sem tartozik, nem olyan dolog, hogy európai intervenczióra plauzibilis ürügyül szolgálhatna, s mégis a háboru lokalizációjának eszméjébe annyira beledisputálták magukat az angol diplomaták, miszerint a háborunak csak Magyarországra is kiterjesztése attól függ, vajjon sikerülend-e Kossuthnak Anglia neutralitását biztosítani. Kossuth ezt reméli, de ha a háboru a keleti kérdéssel is komplikáltatnék, Anglia bizonyosan nem maradna semleges, s a dolog beláthatlan bonyodalmakra vezetne. Erről hát szó sem lehet. De, folytatá a császár, ön (Mihály herczeg) bizonyosan érti azt, hogy Magyarország függetlensége Szerbiának érdekében van. Ez annyira világos, miszerint egyenesen ez alapon véltem méltányosnak önöket felszólíttatni, hogy a magyar hazafiaknak előkészületeikre Szerbiában tért nyissanak s támogatást nyujtsanak. Nagyon óhajtóm, hogy erre nézve egyetértés jöjjön létre. Jól tenné ön, ha átrándulna Londonba, s Kossuthal bizalmasan értekeznek.

Ezeket nekem Mihály herczeg beszélte. Átrándult Londonba, bizalmas titkára: *Zu..cs* ur kíséretében. Jónak látta találkozásunkat titokkal venni körül, nehogy a különben is gyanakodó angol torykormány a dolognak neszét vegye. Néhai *Ludvigh* János barátom levén a belgrádi küldetésre általam kiszemelve, én őt utasításvétel végett Brüsszelből Londonba rendeltem. Ő és *Zu..cs* ur rendezték el találkozásomat Mihály herczeggel. *Ludvigh* szállásán találkoztunk éjnek idején.

Mihály herczeg, miután a császárral történt beszélgetéséről értesített, megjegyezte, hogy ő mindig rokonszenvezett ügyünkkel, őt hozzánk személyes és családi kapcsok is csatolják. Neje magyar hölgy, (gróf Hunyady-leány) s ő hosszú számkivetésének nagy részét Magyarországon (Ivánkán) töltötte, s a magyar vendégszeretetért, melyben részesült, hálával tartozik. Örvideni fog, ha hazám ügyének segítségére lehet, s mindent kész megtenni, a mit helyzete, saját hazája érdekeinek veszélyeztetése nélkül, tennie megenged.

Én megköszöntem a herczeg rokonszenves jó indulatát, hanem, miután politikában érdek határoz, óhajtám hallani, miként fogja fel a Szerbia s Magyarország közötti érdektalálkozást,

küldött megmondta, hol található s minő jelszóval szólitandó,) ő el fogja vezetni pártjuk fő embereihez, - a pénz csak azon esetre vétetnék igénybe, ha ezek a küldött állításait megerősítik, s a pénzt, melynek Péterváradra kellene küldetni, akkor sem ő fogná felvenni, hanem az, kit a főnökök erre megbizandnak.

Utána járattam a dolognak, s a küldött előadásának korrektségéről meggyőződván, azt gondoltam, hogy a dolog megérdemli a kísérletet. S z a b ó Imre (később) ezredet Münchenbe küldtem, hirt vinni Milosnak, ki erre nyomban Zágrábba ment, - a hat ezer aranynak Péterváradra leendő átvitelével s ott a szerb megbizottnak való átadásával pedig ugyan csak azt, t. i. a budai görög nem-egyesült püspököt biztam meg, ki az értekezleten tolmácsul szolgált, a dologba tehát be volt avatva.

A püspök ur átvette az aranyakat, becsületszavát adta, hogy megbizását hiven teljesitendi, és - - elment, de nem Péterváradra, hanem a lázadó szerbek táborába, azoknak adta át az aranyakat, maga meg Ujvidéken maradt - - püspöknek!!

Az Obrenovicsok Szerbia fejedelmi székébe csak tíz évvel később kerültek vissza.

melyre egyetértésünket fektethetjük; mert sokkal nagyobb véleménynyel vagyok igazságszeretete felől, mintsem meg ne volnék győződve, miként támogatásához, melyre igen nagy becset helyezek, sem Szerbiát, sem magyarországi fajrokonait illetőleg oly árt kötni nem kíván, mely Magyarország területi épségével s állami egységével ellenkeznek, - mit tehát mi el nem fogadhatnánk.

Erre a herczeg kinyilatkoztatta, hogy ilyesmire gondolni esze ágában sincs. Ő érdekközösségből indul ki, s azt a következőkben látja:

Először is: Mi szerbek - ugymondá a herczeg - bár a századokon át tartott török járom miatt polgárosodásban elmaradott, nyers, de fiatal, pezsgő erejének öntudatával bíró nép vagyunk, mely meg nem elégszik azzal a félfüggetlenséggel, melyet apám vezérlete alatt kivivott s a drinápolyi egyezmény 1829-ben megerősített. Mi teljesen független állam akarunk lenni, miként őseink voltak. A tributárius helyzet a porta iránt, az investitura, melyet Konstantinápolyban kell kikölnünk, sérti nemzeti önérzetünket, s az a török pasa ott a belgrádi várban, a török várágjuk, melyek fővárosunkra tátognak, a török katonák, kik utcáinkon hetvenkednek, minden perczen léleklázítólag emlékeztetnek, hogy szolganép vagyunk. Független állam akarunk lenni, s bizunk magunkban, hogy valamint *Cserni* György alatt a század elején, s apám alatt 1816-ban s után meg birtunk birkózni a törökkel, ugy most, miután saját rendezett kormányunk, tehát szervezkedési tehetségünk van, a törökkel még inkább megbirkózhatunk, csak a kellő alkalmat kell meglesnünk; hanem a mi bajunk az, hogy az osztrák hatalom itt van tőszomszédunkban, erről tudja az egész világ, hogy terjeszkedni vágyik kelet felé, a keleti tartományokat eventuális zsákmánynak tekinti, melyben osztozkodni remél, s azért mindig kész az avatkozásra, valahányszor szomszédságában mozgalom támad, mely nagyravágyási céljaival ellenkezik. Nincs kétség benne, hogy ha mi kitűzzük a függetlenség zászlaját, a bécsi udvar okvetlenül interveniál, kivéve ha orosz pártfogás alatt fogunk fegyvert; ily esetben a bécsi udvar nem fogná Szerbiát megszállani, mert az orosztól fél. Igen, de mi szabad, független nemzet akarunk lenni, azt pedig tudjuk, hogy orosz segítséggel menekednünk a török függéstől, annyit tenne, mint csak névleg lenni függetleneknek, s valóságban Oroszországtól függni, szóval: urat cserélni. Tehát mi az osztrák hatalom szomszédságában találjuk függetlenségünk főbb akadályát. Ez a szomszédság az, mely minket arra kárhoztat, hogy vagy török tributáriusok maradjunk, eventuális osztrák uralom kilátásával, vagy pedig orosz vazallusokká legyünk. Ezt Szerbiának minden lakosa ösztönszerűleg ép ugy érzi, mint én magam. Innen az a dühhel határos mély gyűlölet, melylyel az osztrák iránt viseltetünk. Emlékezzék ön *Garasanin* diplomáciai jegyzékére, melyben a krimi háboru alatt, midőn Ausztria Szerbiát is megszállani ajálkozott, a mint már Moldva-Oláhországot megszállotta, Európának hivatalosan tudtára lőn adva, hogy a szerb nemzet Ausztriát, mint a kielégithetlen kapzsi nagyravágyás megtestesülését gyűlöli, mint az ördögöt. Ez szóról-szóra igaz. Nekünk tehát érdekünkben van, hogy az osztrák hatalom szomszédságunkból eltávolittassék, s ez csak Magyarország függetlensége által eszközölhető. Nekünk érdekünkben van, hogy Magyarország függetlenné legyen, nem mintha azt várnók, vagy kívánnók, hogy Magyarország a mi függetlenségünk kivivásáért harczoljon; ezt nem kívánjuk ép ugy, mint, gondolom, önök sem kívánják, hogy Magyarország függetlenségének kivivásáért Szerbia harczoljon; (én közbeszólva: bizonyosan nem kívánjuk!) hanem érdekünkben van Magyarország függetlensége, mert tudjuk, hogy a független Magyarország irányunkban nagyravágyási szándokokat nem táplál, nem táplálhat, mivel az nemzetiségi érdekeivel szembeszökőleg ellenkeznek, függetlenségünknek pedig nem lehet ellensége, mert a helyzet olyan, hogy ha Szerbia saját erejével függetlenné nem lesz, előbb-utóbb okvetlenül orosz vontató-kötélre kerül, ezt pedig Magyarországnak ugyancsak van oka nem óhajtani. Mi annálfogva meg vagyunk győződve, hogy a független Magyarországnak egy oly szomszédot birandunk, mely függetlenségünk utjában

nemcsak akadály nem lesz, de sőt annak saját érdekében jóindulatu barátja lesz. S ez az egyik érintkezési pont, melyben érdekeink találkoznak.

A másik találkozási pont az, melyet ön a mult keleti háboru alatt itt Angliában tartott beszédeiben több ízben hangsúlyozott, t. i. hogy a kisebb nemzetek csak úgy képesek független nemzeti létüket a nagyhatalmak általi elnyeletés ellen megóvni, ha kültámadás ellen kölcsönös védelemre szövetkeznek. E nézetben mi tökéletesen osztozunk. Mi tudjuk, hogy ha kivívjuk is függetlenségünket, azt ily szövetség nélkül nehéz volna fentartanunk. E részben érdekünk közös, egymásra vagyunk utalva, s minthogy önök a Couza fejedelemmel kötött egyezményben - mely velem közöltetett - maguk is kijelentették, hogy a Magyar- s Moldva-Oláhország és Szerbia közti védszövetséget, vagyis a dunai konfederációt oly czélnak tekintik, mely felé törekedni kívánnak, erre nézve, további fejtegetés nélkül, csak annyit jelentek ki, hogy ebben tökéletesen egyetértek.

Lehet még egy harmadik találkozási pont is, mely inkább konjekturális természetű ugyan, de mégis megemlítem, mert őszintének akarom a köztünk való viszonyt, s ehhez a nyíltság szükséges. Nem tudom, miként gondolkozik ön a török birodalom jövődjére felől. Én azt hiszem, hogy annak felbomlása csak idő kérdése. A felől azonban bizonyos vagyok, miként önöknek ép úgy, mint nekünk, azt kell kívánniok, hogy ha felbomlik, ne az oroszoknak s osztrákoknak essék zsákmányul, hanem a népszabadság legyen örököse. Ez lehetetlen, ha az osztrák birja Magyarországot, mert az prédára les. De van egy másik tekintet is. Ha, felbomlás esetén, a török birodalom azon része, melyet szlávok laknak, több apró államocskára dekomponálódna, ezek okvetlenül orosz befolyás alá kerülnének. Ez ismét olyan dolog, a mi önök érdekével ellenkezik; de ellenkezik a mienkkel is, mert nem szeretnénk orosz hatalmi tulsuly által körítettetni. Ezt csak úgy lehet kikerülni, ha a keleti szlávok oly kompakt tömeggé tömörülnek, mely állami létüket önálló vitalitással ruházza fel. No már én azt hiszem, hogy nem a horvátok, hanem mi szerbek vagyunk hivatva ez eventuális tömörülésnek magkövét képezni. A horvátok a periferián vannak, mi a körben ben. Nekik vallásuk, írásmódjuk, történelmük egészen különböző, míg nekünk történelmünk, vallásunk, írásmódunk ugyanaz, a mi a többi keleti szlávoké. Hanem ezt csak közbevetőleg mondom. Nem tartozik beszélgetésünk napirendjére. Erre csak az tartozik, hogy ezen eventualitás szempontjából is találkoznak érdekeink, mert mindkettőnknek érdekében áll, hogy ha a török birodalom szétbomlik, nem osztrák és orosz nagyravágyás, hanem a népszabadság legyen örökösévé. Engem tehát mind ezen tekintet, mind Szerbia függetlensége kivívásának, mind a kivívandott függetlenség biztosításának tekintete arra ösztönöz, hogy Magyarországot függetlennek óhajtsam, s önöknek a függetlenség kivívásában, a mennyire hazám veszélyeztetése nélkül lehetséges, annál inkább segítségükre legyek, minthogy ezt a francziák császára is óhajtja, a kinek pedig jóakarátát kultiválni nekem személyesen is, hazámnak is érdekünkben áll.

Kijelentettem a herczegnek, hogy érdekeink közösségének e beható felfogását, melyet tőle hallani szerencsém volt, úgy Magyarország, mint Szerbia független jövője zálogának tekintem, s a herczeg azon mondásából, hogy nem tudja, miként gondolkozom a török birodalom jövődjére felől, - alkalmat vettem kinyilatkoztatni, miként én személyes hálával is tartozván a portának, szivemből óhajtom ugyan, hogy sikerüljön birodalmát a kor igényeihez alkalmazkodva akként regenerálni, miszerint fenmaradását remélhesse, de mindig azon nézetben voltam, hogy azon önkormányzati vívmányok után, melyek úgy Szerbia, mint Moldva- s Oláhország számára immár szerződésileg biztosítva vannak, ezeknek teljes függetlensége nemcsak nekünk magyaroknak, hanem magának a portának is annyira érdekében van, miként én valóban csodálkozom, hogy a török államférfiak ezt be nem látják. A Szerbia és az egyesült dunai fejedelemségek felett fentartott névleges felsőség a portára nem erő, hanem gyöngeség forrása, mert sérti a nemzeti önérzetet, s a szerbeket s oláhokat a porta ellenségeivé teszi a nélkül, hogy a veszély és kár, mely e helyzetből reá hárul, akár anyagi, akár politikai

tekintetben valamely érezhető előny által kárpótoltatnék. (Az a nyomoruságos tributum szót sem érdemel.) Az egész souverainitás merő oktan hiuság, melyért a porta előbb-utóbb keservesen meg fog lakolni, ha hozzá ragaszkodik. Én ezt az alatt, míg Törökországnak előbb menekült, utóbb kényszerült vendége valék, iparkodtam megértetni a török államférfiakkal, - fájdalom, hiába; a szegény száműzöttek, kinek hatalom nincsen kezében, szava nyomatékkal nem igen bír; azt gondolom azonban, hogy ha Magyarország függetlenné leszen, annak ily értelmű tanácsa, melynek háta mögött erő áll, nyomatékra számíthatand. Ezt csak azért említem, mert meggyőzni óhajtom a herceget, miként azon nyilatkozatom, hogy mi magyarok, Szerbia függetlenségének szívvvel-lélekkel barátai vagyunk, nem csupán mostani helyzetünk szükségai által van sugalmazva, hanem hazám legfőbb érdekeinek felfogására épített, mély, komoly meggyőződésből ered, melylyel maga a porta iránt tartozott személyes hálaérzet sincs ellentétben.

A mi az európai török birodalom felbomlásának esélyét illeti, nem tagadhatom, hogy miután a törökök oly időszakban kerültek Európába, midőn a földet, melyet meghódítottak, már nem pusztán zagyva, szervezetlen népfajok, hanem történelmi alakulású valóságos nemzetek laktak, ez a történelmi alap, kapcsolatban a vallással és a nemzeti érzelem elevenségével, oly ellentéteket fejtett ki, melyeket kiegyeztetni nem igen lehet. Én tehát a török birodalom eventuais felbomlását magam is igen valószínűnek tartom, s csak azon meggyőződésemnek adok kifejezést, miként a történelem logikájával számot vetve, hazámra, sőt mondhatom: Európára nem az a lényeges dolog, hogy a török birodalom keresztyén nemzetei török uralom alatt maradjanak, hanem az, hogy sem az orosz, sem az osztrák uralma alá vagy hatalmi szférájába ne kerüljenek, hanem miként a herceg igen helyesen megjegyezte, a népszabadság legyen a török uralom örökösévé. A török birodalom fentartását - a mivel azonban, mint már említettem, Szerbia s az egyesült dunai fejedelemségek függetlensége teljességgel nem áll ellentétben - eddig is nem az tette az európai politika egyik elfogadott maximájává, mintha a keleti keresztyén nemzetek felszabadulása ellenkeznék Európa érdekeivel, hanem az, hogy a török birodalom épsége az osztrák ház osztozkodási vágyával komplikált orosz hatalmi terjeszkedés ellen védgátnak tekintett; de azt nem lehet tagadni, hogy ezt a védgátat a népek szabadságában is fel lehet s pedig állandóbb biztossággal fel lehet találni. Én meg vagyok győződve, hogy a független Magyar- s Horvátország, Szerbia és a dunai fejedelemségek kultámadás elleni védszövetsége Európa nyugalmanak és függetlenségének minden hatalmi tulterjeszkedés ellen a mostaninál biztosabb védgátját képeznék. Nem is hiszem, hogy ezen konföderáció és Lengyelország helyreállítása nélkül az európai államrendszer amott Keleten normális megülepedésre juthasson. Ha már most azon feltevés szempontjából indulunk ki, hogy a török uralomnak a népek szabadsága válhatik örökösévé, vajjon e népek szabadságukat valamely tömörülésben, vagy pedig nemzeti egyéniségük fentartása mellett, szövetkezésben fogják-e keresni? - ez ő tőlük függ; én, tekintve az eleven nemzetiségi érzelmet, mely Bulgáriában, Montenegróban, Boszniában észlelhető, meglehet, a szövetkezést tartom valószínűbbnek, hanem ez pusztá konjektura, én csak a felől kívánom a herceget biztosítani, hogy én a török birodalom felbomlása esetére a keleti szlávoknak, ha nekik úgy tetszenék, egy államba tömörülését ép úgy nem tartanám Magyarországra veszélyesnek, mint amott éjszokon a szintugy szláv nemzetiségű Lengyelország regenerációját nemcsak nem tartom, de sőt mint szabadságbarát is s mint magyar is, lelkem hő óhajának vallom. Reánk nézve a lényeges az, hogy a délszlávok, ha a török birodalom felbomlik, sem osztrák, sem orosz vontató-kötélre ne kerüljenek, hanem szabadok s függetlenek legyenek úgy, a mint jónak látják.

Egyetértésünk alapjának e kölcsönös kifejtése után átmentünk a teendők gyakorlati részleteire.

1. A legelső s legfontosabb az, hogy a horvátokkal s a horvát-szlavon határőrséggel egyetértésre jussunk. Ez legfontosabb azért, mert mi a háboruban való részvételünkre feltételül szabtuk, hogy az ádriai tenger felől francia hadsereg nyomuljon Magyarországra, s ebben

igen nagy akadály volna az, ha a francziák Horvátországban barátságosan nem fogadtatnának. Mi e szempontból arra is készek vagyunk, hogy Horvátországnak teljes, tökéletes függetlenséget biztosítsunk, ha nem akarják a magyar koronával nyolczszáz év óta fenálló kapcsolatot fentartani. Nem mozoghatván magunk ott szabadon, ez alkudozásokra legalkalmasabb helynek Belgrádot gondoljuk, s oda e végett Ludvig János urat szándékozunk kiküldeni. A belgrádi francia és szárd ügyviselők utasítva lesznek őt pártfogolni s kiküldetésében gyámolítani. De arra, hogy ez az alkudozás megtörténhessék, szükség volna Szerbiából Szlavóniába, Horvátországba és a határőrvidékre egy alkalmas egyént kiküldeni, ki ott járatos, szabadon mozoghat, a helyzetet ismeri, társadalmi összeköttetésekkel bír, s kinek feladata volna: a legbefolyásosabb hazafiakkal s vezéregyéniségekkel bizalmas viszonyba lépni, s őket reábirni, hogy Belgrádba menjenek egyezkedni Ludviggal, ki erre kellő felhatalmazással s utasítással lesz ellátva. E személy megválasztása nagyon kényes feladat, végtelen fontosságú érdekek vannak hozzákötve. Kénytelenek vagyunk e végett a herczeg bölcsességéhez folyamodni, s jóakarátát igénybe venni.

A herczeg megígérte, hogy gondoskodni fog oly személyről, ki a kitűzött célnak minden tekintetben megfelelt.

2. Ha egyezkedésre jutunk a horvátokkal, azoknak a harczkészület végetti költségekkel ellátásáról a szövetséges hatalmak természetesen gondoskodandnak. Hihető azonban, hogy a megválasztandó személy kiküldetése s a horvát hazafiaknak belgrádi útja stb. több költséget fog igénybevenni, mint a mennyivel viszonyaink mostani kezdetleges állapotában rögtön rendelkezhetünk, kérdém, számíthatunk-e azon kegyességre, hogy a herczeg szükség esetében előlegezéssel segítségünkre lesz, a minek megtérítéséről gondoskodni szent kötelességünknek ismerendjük. - Ezt a herczeg teljes készséggel megígérte.

3. Reméljük, hogy ez alkalommal a magyarországi szerbek velünk tartandnak. Mi a nemzeti-ségi kérdésben készek vagyunk a legvégső határig menni, melyet hazánk területi épségének s politikai egységének tekintete megenged. Közöltem a herczeggel e tekintetben nézeteinket.⁵¹ Megemlítettem, hogy már is felszólítottuk, s ezentul is sürgetni fogjuk a mozgalom vezéregyéniségeit a hazában, hogy szerb nemzetiségű hazánkfiával ez alapon egyezkedjenek, s kérem a herczeget, méltóztassék ez egyetértést hathatós befolyásával támogatni.

A herczeg engedményeinket tökéletesen kielégítőnek találta; szavát adta, hogy az egyetértésnek előmozdítására minden lehetőt el fog követni, s pozitív adatok alapján előre is biztosított, hogy e részben nem lesz nehézség.

4. Fegyverszállítás iránt a keletre már történt intézkedés, s ha az angol semlegesség biztosítása a harcztérnek Magyarországra kiterjesztésére vezetend, még több fegyver is fog szállíttatni. Az eddigi szállítás Moldvába volt szánva, célunk lévén azonban a Szerbiával határos megyéket is annak idején harczképes állapotba tenni, engedelmet kérünk, hogy fegyvereket Szerbiába is szállíttathassunk s azokat ott a használat idejére letárolhassuk. Vajjon e fegyvereket egyenesen Szerbiába, vagy pedig Moldvából át szállíthatjuk-e, s vizen vagy szárazon, és ha így, mily uton lesz tanácsosabb a szállítás, és a letárolásra Belgrád lesz-e a legalkalmasabb hely, vagy inkább Maidanbeku, hol a mint tudom a szerb kormánynak üresen álló nagy kincstári épületei vannak, - mindezek oly részletek, melyeknek elhatározása a helyszínére tartozik. - Én itt ezekre nézve csak in thesi megegyezését, pártfogását, a szállítási nehézségek legyőzésére támogatását s azon engedelmet kérem, hogy annak idején az illető személy a herczeg parancsait kikérhesse.

⁵¹ Ezek majd alább, a június 22-én Genuából hazaküldött tudósítás mellett fordulnak elő.

Megigértetett.

5. Ugy vagyok értesítve, hogy herczegségteknek 20 üteg ágyuja van, mindenik 6 ágyuval. Ha jól tudom, ezek egy részének átengedése iránt a mi érdekünkben is történtek Couza fejedelem részéről lépések herczegségteknél. Nagy megnyugtatómra szolgálna, ha szerencsés lehetnék megérteni, hogy e lépések kedvező fogadtatásra találtak, s különös kegyességnek tekinteném, ha az aldunamelléki szervezkedés számára is egynehány ágyut kaphatnánk.

A herczeg megemlítette, hogy első tekintetben már történt intézkedés; a másodikat is kilátásba helyezte, hanem megjegyezte, hogy az ágyuk Szerbiában öntetvén, használhatóságuk felől jó lesz szakértőleg meggyőződni, s hogy ágyus lovakról magunknak kellend gondoskodnunk.

6. Mi aldunavidéki hadaink vezérletére Vetter altábornagyot szemeltük ki. Neki tehát, a mint a francia expedíció végleg el lesz határozva, Szerbiába kellene menni, onnan a hazában levő sereg szervezése felől intézkedni s átjövendő magyarországi önkéntesekből maga körül egy kis erőt szervezni, melylyel annak idejében a hazába átkelhessen. Kérdém, remélhetjük-e, hogy e szervezkedésre engedelmet nyerünk, s ha igen, nincs-e a herczegnek Vetter személye ellen kifogása?

A herczeg kijelentette, hogy teljességgel nincs. A szándoklott szervezkedésbe is beleegyezik, sőt az ellen sem volna ellenvetése, ha a két nemzet közti testvériesség konstatálása végett Vetter néhány száz önkénytest magában Szerbiában engageirozna, kiknek a magyar táborban jelenléte, úgy hiszi, a magyarországi szerbekre jó hatással lehetne. Hanem világosan megjegyezte, hogy Vetter altábornagy Szerbiába csak akkor menjen, ha már a francia sereg-expedíció tökéletesen bizonyos lesz, mit ő a hadi szervezkedési engedélynek is nélkülözhetlen feltételül kénytelen tekinteni, mert ha Franciaország által nem támogattnánk, s csak saját magunk merényletére csinálnánk forradalmat, Szerbiára nézve nagyon kockáztatott dolognak tartaná, ott nekünk katonai szervezkedésre tért nyitni, azt nem is említve, hogy ő maga is végetlen kompromisszióknak volna kitéve. Nem kell felejtetni, hogy nem ő maga az uralkodó, hanem az atyja, kinek a hosszas számkivetés emléke sokkal inkább fáj, mintsem-hogy kockáztatott lépésekre reábirható volna. Ludvigh ur kiküldetése, a horvátországi misszió, a fegyverszállítás oly dolgok, melyek, ha kellő óvatossággal történnek, eszközölhetők a nélkül, hogy az öreg fejedelem csacska környezetének tudomására jussanak; vigyázzon is Ludvigh ur, hogy küldetése legalább addig, míg a horvátokkal az egyezkedés megtörténik, a legnagyobb titokban maradjon; ne vonja magára a figyelmet, ne tudassa ottlétét Magyarországra, nehogy magyaroknak Belgrádba csoportosulása az osztrák konzulátusnak feltűnjék, s ne is érintkezzék a dolgot illetőleg másokkal, mint a kiket ő (a herczeg) ki fog jelölni; ez nagyon lényeges, de ha egyszer már hadiszervezkedésre kerül a dolog, az az öreg fejedelem tudta nélkül nem történhetik, különben dühbe jönne, s mindennek véget vetne, ha megtudná, hogy ily dolgok hire-tudta nélkül merényeltetnek; tehát szükség lesz az ő helybenhagyását kieszközölni, mit a herczeg magára vállal, de csak úgy, ha arra mutathat reá, hogy a francziák császára áll hátunk mögött. Különben nem.

Ebben maradtunk. Azokról, a miket a herczeg sógora beszélt Telekinek, t. i. szerb seregről, a Magyarország által Szerbiának adandó fegyveres segítségről stb. szó sem volt.

Ludvigh még tájékozta magát a belgrádi viszonyok felől. Junius elején szállt hajóra Marseilleben, természetesen álnév alatt. Junius 22-én embert küldött Belgrádból Horvátországba, s mielőtt az küldetésében eljárhatott volna, a villafrankai béke mindennek véget vetett. Ludvigh végjelentését szóval tette. (Nincsenek róla jegyzeteim.) Levelei tehát nem igen birnak politikai fontossággal, de világot vetnek az akkori viszonyokra, s azért némely részét közlendőnek tartottam.

Szemelvény

Ludvigh János belgrádi utjából Kossuthhoz írott leveleiből.

1.

Belgrád, 1859. június 22.

Csak ma indult el emberünk. Gondoltam, hogy megérkezésemig legalább ember iránt körültekintenek, de hiába, nem gondoskodtak semmiről, és Garasaninnak még tudomása sem volt a dologról. Igaz, beteg volt, s őt más ember nem pótolhatja. Pár szavam, melyet nevedben mint e tartomány legügyesebb államférfiához intéztem, igen jól esett neki, mert tőled jött.⁵²

Emberünk odavaló származásu, a hová ment, s így inkább fogja az illetőket felkeresni, mint más.

A mennyire alkalmam volt mindenféle emberekkel, osztrák konzulokkal, katonatisztekkel stb. utazni, és álnevem fedezete alatt társalogni, tapasztaltam, hogy az osztrák chauvinizmus csak a német lapokban létezik. Találkoztam az orosz cár egyik segédjével is, de tőle csak annyit hallottam, a mennyit ugyis tudtunk, t. i.: »nous n'aimons pas les Autrichiens«, az odesszai osztrák konzul pedig azt mondta nekem: »unsere Stellung ist in Russland eine höchst unangenehme, doch haben wir bei Hof eine freundliche Partei.« Szerettem volna megtudni, melyik az a freundliche Partei, s mivel sehogysem említett nevet, azt kell gyanítanom, hogy a freundliche Partei csak képzelet.

Utamban két hadigőzöst láttam, az egyik a »Schlick«, a másiknak nevét nem kérdeztem. Amaz egy vontatóhajón matrózokat vitt fölfelé. Mi Gyurgyevó mellett megállottunk, egy telivér osztrák tiszt a hajóra lépett, s miután nekünk mindenféle nevetséges győzelmi rodomontadeokkal kedveskedni megszűnt, a »Schlick« gőzösbeli önkénteseket a kapitány gondoskodása alá ajánlotta, mire a mi kapitányunk ezt válaszolta: »Diess sind ja keine Freiwillige, es sind Matrosen, die in ihre Heimat zurückkehren.« - »Herr Hauptmann, felelt a katonatiszt, es sind Freiwillige«, és a másikhöz fordulván, ismételte: »Und für diese Freiwillige sorgen Sie.« Ekként tudtam meg, hogy a megszűnt hajózás következtében kenyér nélkül maradt matrózoknak a hazaszállítást megígérték, s mikor hajóra szálltak, önkényteseket csináltak belőlük.

⁵² Garasanint személyesen nem ismertem, de Sumlában és Kutáhiában tartózkodásom idején több levelet váltottam vele. Mély belátásu, tág látkörű, szabadelvű államférfiúnak tapasztaltam. Irántam s az enyémeik iránt mindig nagy szivességet tanusított, s különös hálára kötelezett azon gyöngéd figyelmű oltalom által, melylyel szegény halálra üldözött nóm személyes biztonságáról gondoskodott, midőn hazánkból ezer veszély közt Belgrádba menekült.

Az orosz-török bonyodalmak alatt Miklós cár nevemet ürügyül vette fel, hogy Garasanint, ki a szerbeket szabad nemzetnek s nem orosz szolgáknak akarta, miniszteri állásából kizavarja. Az angol kékkönyvben a következő jegyzék olvasható:

»Rose ezredes - John Russel lordnak. Konstantinápoly, 1853. márcz. 11. A szerb ügyvivő: Nikola-jevics ur tegnap meglátogatott s izgatottan arról értesített, miként néhány nap előtt Menszikoff herczeg kötelességévé tette, tudósítani Szerbia fejedelmét, hogy rögtön el kell bocsátania Garasanin urat, mert az Kossuth és Mazzini urak tanítványa; s az orosz követség egy tagja kereken tudtára adta, hogy ha a fejedelem ezt meg nem teszi, Oroszország lázadást vagy valami nagy katasztrófát fog eszközölni Szerbiában! Nikolajevics ur kijelentette, hogy Garasanin egészen ártatlan abban, a mivel vádoltatik.« - Büszke lehetnék az ily tanítványra, de biz azzal nem kérkedhetem. Hanem hát így »uralkodik« a szent orosz autokrácia.

Mind Galaczban, mind Orsován saját szemeimmel meggyőződtem, hogy ötven ügyes honvéddel egy-egy hadigőzöst kézre lehetne keríteni, a mi az Al-Dunán és Száván a felkelési rendezkedésre nagyon előnyös volna. Mondtam G.-nak, hogy szóljon erről szövetségeseddel, az ifju herczeggel.

Az öreg herczeg mindent tudni akar, de vele még mitsem akarnának tudatni, mivel ő szól, mielőtt valamit tenne. Garasanint nem igen szenvedheti, ő pedig az egyedüli ember, ki tud is, képes is valamit tenni. Innen magyarázom a londoni véghetlen titkolódzást is ott, hol reá szükség nem volt. Tartanak nemcsak az osztráktól, de az öreg urtól is. - Az olasz ügynök nekem tetszik. Tőle tudom, hogy a régi francia ügynök ittléte komoly baj, mert inkább osztrák, mint francia ügynök szerepét viseli. Az olasz elégedetlen, hogy a nervus rerum gerendarum hiányzik, és új francia kollegája még nincsen itt. Unatkozik, mint unatkozom én, és mégsem igen láthatjuk egymást. Azt állítják, hogy a város hemzseg osztrák kémektől, szinte sokallom már mindennap ezt hallani, de a kémektől való végtelen félelemnek az olasz ügynök más okát is adja. Neki azt mondták, hogy ha az öreg ur megtudná, mi szándékban vagyunk mi itten, mindkettőnket elkergetne, nem az osztrák kedvéért, hanem mert neki mindent fel nem fedezünk.

Utamban a gőzhajókon magyar legényeket találtam. Az egyik tört német és fél magyar nyelven azt mondta: tudjuk már, hogy Kossuthnak van egy ezredje, bárcsak jönne már! - Kérdeztem, ha társai is ekként gondolkoznak-e? - Hogy gondolkozhatnak másként, volt felelete. S minthogy egyetmást, mit állítólag az utban hallottam, s az újságban olvastam, terjesztési célból neki elmondtam, - ha a hajófedélzeten megjelentem, azonnal mellettem termett, hogy velem szóba álljon.

Több efféle találkozás kedvessé tette unalmas utamat. Kellett azonban az osztrákok szájából mást is hallanom, de ez nem boszantott, sőt mulattatott. Ellenben alig tudtam magam visszatartóztatni egy másik esetnél. Egy Szerbiában lakó nőnek jó német beszédére azon megjegyzést tettem, hogy nem gondoltam volna szerb nő ajkáról oly tiszta német beszédet hallhatni, tán nem is Szerbiában lakott ezelőtt? - Karloviczi vagyok, volt felelete. - Tehát magyarországi? mondtam én. - Nem, én osztrák Szerbiába való vagyok...

Egy pár hete, hogy Zákó és Herkalovics itt jártak; sajnálom, hogy már nem találtam. Épen hallom, hogy három zászlóalj jött Zimonyba, többnyire somogyi fiuk; még fegyverük nincs. Az orsovai oláhokról odavalók azt állítják, hogy jóérműek.

A csajkások flottilleja Zimonyban van.

Bécsi bankárral lakom egy vendéglőben. Francziafaló. Hát én meg vele szemben osztrákfaló francia vagyok. Taglalgattuk Ausztriát, s ő a forradalomgyűlölő bevallotta, hogy bécsi felkeléstől tart, mivel a munkás és mesterember, szóval: a szegény- és középpolgári osztály igen elégedetlen,⁵³ és többek közt azt mondá, hogy ő, kinek üzlete

⁵³ Ez az elégedetlenség eszembe juttatja, hogy azon időben a jó bécsiek, Bach, Bruck miniszterek, Raucher érsek, és Grüne császári szárnysegéd iránti »megelégedésük«-ben a következő epigrammal mulatták magukat:

Wenn's B a c h -erl vertrocknet,
Und's B r u c k -erl bricht,
Wenn's R a u s c h e r -l verstummet,
Und's G r ü n n e verschwindet
Kommt's Glück. Eher nicht.

Hát bizony, ki is száradt, be is tört, el is némult, el is tűnt - de hol van a »Glück?« - - pardon! hisz ott van Bosznia! Az aztán »Glück!«

van Konstantinápolyban, gyára Csehországban, és bankja Bécsben, csak annyi adót fizet, mint egy szegény háztartásu mesterember. - - - -

(Aláírva.)

Ludvigh.

2.

Belgrád, 1859. július 9.

Nem vettem még semmi tudósítást emberemtől, s ez nekem kín, mindamellett, hogy G. a hallgatást természetesnek találja s épen nem kételkedik eljárásának eredményéről.

A szolferinói győzelem hírére az itt állomásozó szerb katonatisztek mind a francia, mind a szárdinai konzulnak gratuláltak. A francia konzul örömeiben pénzt dobált ki az utczára, az éjféli sötétségben ácsorgott nép közé. Poharazás közben a szárd ügynöknek is nagyon megjött harczy kedve, s másnap nekem bizonyitgatta, hogy minek várakoznánk még, üssünk rajta az osztrákokon, foglaljuk el Zimonyt, a többi magától jő. Harczvágya ellen már csak unalomból sem tettem volna kifogást. »Üssünk rajta!« mondám. Annyit tudok, hogy 1800 ember van Zimonyban és közte számos régi honvéd, Pancsován pedig valami 2400 ember van, - mindenesetre jobb a kevesebb számuval kezdeni.

Ily párbeszéd folytán magára vállalta az ifju herczeggel szólni, s tőle 40,000 frtot kölcsönül kérni. Én őt erre annál inkább biztattam, hogy tudjam, mit mondand a herczeg. Válasza az volt, hogy ha a francia sereg nem jön Magyarországra, ő a magyar mozgalmat nem fogja segíteni. Itt is igaz az: »csatlakozunk, ha ti lesztek az erősebbek.«

Felséges egy látvány az inneni vártérről a tulsó part áldásos lapályain jártatni a szemet. Egy tekintet elég a mult megmagyarázására... A török a várat folyvást erősítetteti és szokatlanul mozog. De az ő készüllete nekünk nem árthat.

A szerb gyűlöli a svábot, de Belgrádnak nagy része, épen úgy mint a tulsó parti szerb, szereti ha svábul kotyoghat. Ha a magyarnak nemzeti kormánya volna, itt is német szó helyett magyart lehetne hallani. Csakugyan nemzeti lét kérdése felmenteni a magyart nemcsak a német uralom alól, hanem még literaturai és társalgási befolyása alól is.

Itteni unalmamban mégis tanultam valamit a szerb történelemből, azt, hogy Kinizsi Pál szerb volt; jele, hogy a szerbeknek akkor malmuk volt, most pedig nincsen. - - -

(Aláírva.)

Ludvigh.

3.

Belgrád, 1859. július 13.

Az itteni kormányt és az apa s fiu közti viszonyt legjobban a következő esemény jellemzi: E napokban egy hivatalnok, - talán élete kockáztatásával - megsugta az ifju herczegnek, hogy kormányi parancs fog nyomban utnak indulni, nem tudom mely

Midőn ezeket irnám, hirt hoznak a lapok, hogy a bécsi reichsrath körében bizonyos mozgalom mutatkozik a seregleszállítás céljából. Ez meg azt a másik epigrammot juttatja eszembe, hogy kevéssel az 59-iki háboru előtt Bruck miniszter azt inditványozta, hogy az osztrák himnus ezen szavaihoz: »Gott erhalte unser'n Kaiser«, tétessék hozzá »und unsere Armee«, mert ha azt az isten valamely csodával nem »erhaltolja«, az állam ugyan nem képes reá. - Így állt a dolog már husz év előtt, - hát most!

határszéli falu előljáróihoz, miszerint három embert rögtön akasztassanak fel. E három ember sem meg nem volt idézve, sem ki nem hallgatva, sem vizsgálat ellenük nem volt rendelve, sem el nem voltak ítélve. Az ifju herczeg elmegyén az öreghez s kérdést teszen; az öreg azt felelte: »ahhoz semmi közöd.« - Hiszen épen mivel közöm nincs, el akarok innen menni, mert ily eljárásnak nem lehet jó következése; ekként senki sincs életéről biztosítva, ha embervesztésre egyéb nem kívántatik, mint fondorkodó embernek feladása. - »Nekem ez így tetszik, s így akarom,« viszonzá az öreg, míg a fiatal herczeg az ország odahagyásával fenyegetődött, mitől megint az öreg félt, s csak e félelem akadályozta meg a három ember felakasztatását.

F. hó 12-én, míg az ifju herczeg S.-ban járt, az öregnek kedve kerekedett nyolcz előkelő embert, többnyire régi szenátort elfogatni. Miért? - senki sem tudja. Garasanin azt mondja, hogy ő nem hiszi őket bármiben is vétkeseknek, s ha ők elfogattak, bizony ő maga sem érezné magát az elfogatás ellen biztosnak, ha az öreg azt nem hinné róla, hogy a francia császárnál jó hirben, kegyelemben áll; ez a hit az ő »salva guardiája.«

A közönségben az a hir jár, hogy Sándor herczeget akarták volna visszahívni. Ez nem áll, de az bizonyos, hogy az öreg furcsa szeszélyű kormányzata sok rossz vért csinál. A fiatal herczeg maga akart miniszterváltozást megkísérteni, de erélytelen fellépése az öreg akaratossága ellenében mindaddig eredménytelen lesz, míg nem lesz, ki a francia császár nevében szóljon. Nem lehet eléggé hangsúlyoznom, hogy Lesseps jőjjön már valahára. Csak ha ő a francia császár nevében erélyesen föllép, lehet a mostani viszony megváltoztatását remélenünk, hogy Mihály herczeg ígéretei valósíthatassanak. Ha Lesseps sarkára áll, Garasanin miniszter lesz. Pedig ő a mi egyedüli emberünk. Ha ő hatalomra jő, minden meglesz, a mit te tanácsolni és kívánni fogsz, máskülönben a »szövetség« pusztá szó marad. Igaz, maga az öreg is annyira gyűlöli az osztrákokat, miszerint épen nem lepne meg, ha egy szép reggel azt hallanám, hogy parancsot adott Ausztriát megtámadni, csak hogy másnapra inasa valami mesét találna ki, s harmadnap arra ébrednénk, hogy minket támadnak meg. Nyomoruságos állapot ez. Változtatni kell rajta. Ne késsek Lesseps. - - -

A magyar föld lakosait csak a gyávaság és félelem birja adakozásra, és azok is csekélyek. Egy kis francia seregnek megjelenése az egész országot ki fogja tisztítani az osztráktól. Nem jut a határszéli szerbeknek a nemzeti kérdés eszébe. Így van, hihetően a horvátokkal is, legalább nekem ezt mondják. Az első sikertől függ minden.

*

- július 14.

Tegnap az osztrák konzul az előleges békealkudozás távsürgönyét kihirdette. Már a fegyverszünet és a két császár találkozása is váratlan volt, de még váratlanabb a béke. Mi történhetett ennél valótlanabb? Zimonyban már a béke egyik feltételét is hirdették, Ausztria lemondását Lombardiáról a Mincióig, - de feltűnő, hogy Szárdiniáról nincsen szó, s ez még reményt ad.

Nem tudom mi tévő legyek. Két hétig még itt várok, részint hogy újabb rendeletet vehessem, részint hogy emberem visszajövetelét bevárjam, s jövőre összeköttetést alapítsak. - - -

(Aláírva.)

Ludvigh

Kossuth - Ludvighnak.

Genf, 1859. július 31.

A béke komoly, igen is komoly. Mindennek vége. Reményeink le vannak sujtva oly megfoghatatlan váratlanul, mint mikor a villám csap le a felhőtlen kék égről.

Bámulni fogsz, ha majd elbeszélem a detaillékat. Borzadni fogsz, ha elmondom, minő kipótólatlan a helyzet kedvezése, - mind ben a hazában, mind kün, - melyet vesztettünk. Irtózatoss! S annál irtózatossabb, mert semmi kigondolható tekintetben nincs indokolva a csapás.

Elrendezvén a már öt zászlóaljra szaporodott s pár hét alatt négyszer annyira szaporodandott légión ügyét, pár hetet roncsolt lélekkel az Alpések közt töltök, mielőtt angol magányomba visszabujnék.

Azért ne írj többet, annálkevésbbé, mert Cavour nem miniszter többé, - s utazni ment ő is. Vagy épen nem, vagy csak igen későn kapnám leveledet. A július 17-iki chifresoraidat is csak ma kaptam Cavourtól, ki történetesen itt a szomszédban volt.

Azt kívánom, hogy a jövődre való tekintettel igyekezzél az egyetértést Szerbiával konszolidálni, a horvátokkal megállapítani, s mindkettővel a rapportban-lételt elrendezni, mert bár reménytelenül nézek a jövő elé, az abnormis békekötés után Európa állapota még abnormisabb, mint ez előtt. Semmi nincs megoldva, semmisem állandó s az események fordulata kiszámíthatlan.

A mint pedig az egyetértést vagy eszközöltöd, vagy látod, hogy nem eszközölheted, nincs ott mit vesztegetned az időt, indulj haza, - - (mit mondok! nincs nekünk »haza«) indulj vissza. - - - -

Isten vigasztaljon mindnyájunkat. (Aláírva álnév alatt)

Kossuth.

4.

Ludvigh - Kossuthnak.

Brüsszel, 1859. szeptember 25.

Kiegészítéseül szóbeli és kiküldetésem alatt tett írásbeli jelentéseimnek, mind a keleti viszonyok, mind az egyének megismertetésére nem lesz felesleges még ezeket elmondanom:

1. A szerbekre vonatkozólag.

Nem tapasztaltam egyik rétegében sem a népnek magyarelles érzelmet. A magyar név, melyet a német lapok az Ungar kifejezés ellenében szakadás és felingerlés céljából mintegy gunyképen használtak, a szerbeknél most megbecsülési indulatot fejez ki, mintha hozzátétnék: a jeles, a vitéz.

Ellenben a németet a megvetés hangján svábnak mondják, és e megnevezésben részesítik mindazokat, kik osztrák protekció alatt állnak, ha mindjárt rácok volnának is; de a magyar még osztrák protekció alatt is magyar marad.

Visszamenve az 1848-iki eseményekre, a nemzetiség kérdése nem foglalkodtatá a tömeget; azt inkább vallással izgatták, sőt az első önkénytesek fejében nem volt más cél s gondolat, mint rablás.

Kétségkívül kellemetlenül hangozhatott a szerb vezérek füleibe az, hogy »rabló-csoport«-nak neveztük, és én is mondom, hogy minekünk, ha a multakra akár a sajtóban, akár beszédben visszatérünk, ily jellemző kifejezésektől a jövő érdekében óvakodnunk kell. De a dolog igaz, nagyon is igaz. S ennek Szerbiában történelmi alapja van. - Népek hajlamait és jellemeit történetökből kell tanulni; azért nézeted igen helyes volt, midőn már a herczeggel való értekezés előtt is a fegyveres segély szóba hozott módját elvből elutasítád.

A mostani kormánynak minden jóindulata daczára csak óvakodva hihetünk. Nem a jelen, hanem a mult int ez óvakodásra. Emlitém, hogy épen nem lenne nehéz a mostani kormányt reábirni, hogy rajta üssön az osztrákon, de ez sem a juliusi igen kedvező körülmények közt nem volt tanácsos, sem a jövőben nem az. Nem kell nekünk egyéb, csak szabad mozoghatás az ő földjén, s ügyes felvigyázat az osztrák kémekre. Rövid idő alatt, kivándorolt magyarokból és határszéli bolgárokból valami félreeső helyen kis hadsereget lehetne rögtönözni.

Ha Obrenovics Milos meghal, fia változtatni fogja kormányát, ha addig forradalom vagy összeesküvés nem változtatja. De ő benne is megvan a bizalmatlankodás, mely a nemzetnek vérébe ment át. Mind a mostani, mind a mult kormány embereinek nagy része neveletlen, mint Milos maga. Régi pandurok, inasok. De van sok fiatal ember, ki Pesten, Bécsben, Párisban stb. tanult, s ezek többnyire a katonai pályát követik. Igen valószínű, hogy a fiatal herczeg ezeket veendi minisztériumába. Ezen fiatalságban nincs egy csepp osztrák rokonszenv, sőt érzi az osztrák beavatkozás súlyát. Garasanin szükséges emberévé váland. Mert most is volt alkalmam tapasztalni, hogy csak ő előtte tárta ki szíve érzelmeit, de mindamellet apja bizalmatlankodási árnyéka őt is kíséri. Ugy látszik mintha apja őbelé is beleverte volna a gyanut, hogy Garasanin fedelemségre vágyódik.

A kormánynak minden státustudománya: - a konspiráció. A mult kormány konspiráció félelméből üldözte az embereket, és konspiráció következtében bukott meg. A mostani kormány konspirációból támadt, s abban keresi létetét. Nem ártand megmondani, kik viszik a kormányt.

Milost, gondolom, eléggé ismerttettem. Ő élőképe a szerencsehősnek. Ő, kinek még családi neve sincs, pandurból, kondásból fedelemségre vitte fel, a mi különben becsületére válnék, ha mint fejedelem is pandur nem volna. Obrenovics felvett, kölcsönzött név. Anyja első férjének neve volt, s minthogy Milos ennek testvérénél, Obrenovicsnál szolgált, az ő nevét vette fel.

Első minisztere R a j Z v, egy volt pandur; egyike azoknak, kik az előbbi fejedelem ellen összeesküdtek Ranisics pap áldása alatt; háromszor halálra volt ítélve.

H pénzügyminiszter, bosnyák paraszt; Milost számkivetésében Bécsbe követte, és ott keveset megtanult németül.

U g r igazságügyér, tudatlan, de becsületes ember. Írást nem tud, de megtanították neve aláírására.

M e l . . k o régi inasa Milosnak, most fősegédje és főtanácsadója.

Ily és ezekhez hasonló emberekben bizni nem lehet.

Azért misszióm ezek előtt titok maradt, mi különben is Mihály herczeg kívánata volt. Csak a herczeg titoknokai: Zukics és Lesjanin, meg Garasanin értekeztek velem; és értesítve volt még Magazinovics, Garasaninnak hű embere, kivel a szárd konzulátusban szoktam találkozni.

A szárd konzul bácskai huszármenekültet vett tolmácsul, s az ő, s egy más ott lakó fiatal magyar segítségével valami 400 magyar kocsis, inas, mesterlegény stb. fegyverfogásra össze volt írva, s késznek nyilatkozott, szállítás esetére előállni. De komolyan a dologhoz látni Belgrádban nem lehetett, s jövőben sem lehet. Arra távoleső, de mégis a Dunához közelfekvő hely szükséges. De hogy ennek jó eredménye legyen, egy Garasanin kell hozzá.

A szárd konzullal fentartom a viszonyt, miszerint az ottani események fonala kezünkben ki ne essék.

Irtam már Garasaninnak, a konzulnak és Zukicsnak néhány sort. Felkértem az utóbbit, hogy Konstantinápolynak küldjön nekem tudósítást emberünk eljárásáról a horvátoknál. - Chiffre-levelezési kulcsul ... könyvet választottunk.

2. Moldva-Oláhorország reánk, még Erdély szomszédságától is eltekintve, igen nagy fontossággal bír; 30,000 magyar lélek magában Bukarestben, s nem tudom hány ezer Galaczbán és Jassyban, és a csángók, - nem csekély dolog.

Hanem bizonyossá tehetlek, hogy Klapka bámulatosan misztifikálta magát, midőn azt hitte, hogy Couzát s kormányát ügyünknek megnyerte. Ellenségei hazáinknak. Neked különösen ellenségeid. Hűség és szövetség csak üres szavak. Rosszabb: - álarcz! Én nem szabadulhatok azon gyanumtól, hogy az első terv alatt dákoromán üzemek lap-pangtak. Azért gyűlölnék téged oly dühösen, mert az által, hogy a francia seregküldés-nek oly határozottan inszisztáltál, terveiket keresztülvágtad. E nélkül ők foglalták volna el a tért Erdélyben.⁵⁴ Napoleon császár trónbeszédében az oláh kérdést is előrántotta, hogy minél több casus bellit akaszson az osztrák nyakába bünlajstrom gyanánt, s mikor aztán a hirlapok tele voltak a román nemzetiség regenerációjának hangoztatásával, Bukarestben a Hora Gloska-tánczot nemzeti dicsfénnyel vették körül! - és Klapka azt hitte, hogy ő majd oláh segítséggel Magyarországot csinál! Rá sem ért volna észrevenni magát, mikorra elteszik láb alól, ha a te »vagy francia sereg, vagy nem mozdulunk« szavad utjokat nem állja.

Lehet, hogy ez üzelmeknél Couza inkább csak eszköz volt mások kezében, mint intéző. Lehet, bár nem bizonyos, de az tény, hogy Couza, ha általában valamire támaszkod-hatik, csak a »jeune Roumanie«-pártra támaszkodhatnék, mely 1847-ben alakult, titkos társaság által vezetetik, s feje Ghika J., volt számoszi kormányzó. A magyar dákoromának, kik az előbbi kormánytól elutasítottak, most hivatalban vannak.

Különben én azt hiszem, hogy legyen bár Couzának kezében a fermán, czimezze bár magát nagyhetykén »nous Jean Alexandre 1-er prince regnant«-nak, az ő napjai meg vannak számlálva; nem tarthatja fen magát, nincs alapja, nincs gyökere, tehetetlen is, csak a francia sas szárnyai fedik. De meddig fogják fedni? - - De a mig fedik, azon kellene lenned, hogy csak azon feltétel alatt fedjék, ha a dákorománoktól elvál. Erre ott helyben is hatni kellene, s e végett oly tekintélyes ügyvivőre van ott ügyünknek szüksége, ki oláhul beszél, s a francia kormány tekintélyével tudjon Couza előtt meg-jelenni, az embereket kitanulni és odahatni, hogy a meglegedetlen bojárpártból olyanok alkossák a minisztériumot, kik nekünk barátaink. Vannak ilyenek (itt nevek következ-nek, élő emberek nevei). E fontos feladatra, lelkem teljes meggyőződése szerint, senkisésem oly alkalmas, mint K a r a c s a y Sándor. Mig olyan körben élt, mely ellened áskálódott, ő reá is hatott környezetének frondeur szelleme, de ez tökéletesen elmúlt. Számithatsz reá. Higgadt gondolkozásu, okos ember, ki ha francia támogatással léphet fel, képes kivinni, a minek kivitele érdekünkben áll.

⁵⁴ E nézet nem volt alaptalan, miként Irataim II-ik kötetében olvasható lesz.

Ezek után Ludvigh még a belgrádi várról s a török viszonyokról is ír. Levelének e részéből, a változott viszonyok folytán, elég lesz kivonatul a következő:

A boszniai muzulmánok nem mások, mint a régi földesurak. Ezek, noha egy nemzetbeliek a szerbekkel, mégis tartanak tőlük és saját parasztjaiktól, nehogy úgy kivetköztesse nek birtokaikból, mint a szerbiai törökök, de szintugy félnek a tanzimáttól, azért óhajtanak a porta közvetlen kormányzata alul menekülni és csak hűbéri viszonyban maradva, a dunai fejedelemségek normájára saját kormányt nyerni.

Emlitém, hogy a magyarhoni ráczok szelleméről a legjobb híreket vettem. Orsova mellett találkoztam több bánáti oláhval; mind várt téged, mind remélt. Az erdélyi oláhokról ugyanezt mondják nekem Krivácsy és Dunyov, kik kijövetelükkor jártak köztük. A horvátokról ugyanezt hallám, de H.....cs elmenetelemtől még vissza nem érkezvén, a jelentést az adatokkal várom.

Meg kell még emlitenem, hogy utamban hallottam, kik avatkoznak vagy »avatkoztatnak« az országban a felkelés elrendezésébe és kik játszá a vezérszerepet. Én e titokba sohasem voltam beavatva s nincs is erre óhajvásom, de én elborzadtam a felett, a mit hallottam.⁵⁵ - - - - -

(Aláírva.)

Ludvigh.

⁵⁵ Én is!

HATODIK FEJEZET. (Ut Olaszországba.)

Első szakasz.

Kossuth levelei nejéhez olaszországi utjából.

(Köztük: találkozás Napoleon császárral Valleggióban.)

1.

Páris, 1859. június 16.

Kedves lelkem, angyalom!

Még nincs nyolcz óra este s már nemcsak megérkeztem, de már irhatok is.

A tenger csendes volt, nem lettem rosszul. Boulogneba a legényem (a ki kapitális fiu,) előttem érkezvén meg a lovakkal, ügyesen tudtára adá a hatóságoknak, hogy ma reggel jövök, s úgy látszik, hogy utasítással kellett birniok, mert a vám- és utlevéli tisztek kalaplevéve, a legnagyobb előzékenységgel fogadtak, kézipodgyászainkat (pedig fegyver is volt köztük,) még csak a vámhivatalba sem engedték vinni. Nevem mindenemnek szabadjegyül szolgált, a rendőrbiztos maga vitte el utleveletem a bélyegjegyet ráüttetni, s míg ebédelék, az alpréfet bocsánatot kéretett, hogy ezen kis passzuális formalitás miatt a passzusvizáló-szobán kellett átmennem a helyett, hogy a sorompókötelet nyomban kiakasztották volna, miszerint minden teketória nélkül egyenesen a kocsira ülhessek. A vasuton külön osztályt adtak, s megkínáltak, hogy dohányozzam. Párisba érkeztemkor meg sem állítottak kézi podgyászainkkal s így azt hiszem, nagy ládáinkhoz sem nyulnak, miknek kihozatalára, hogy magam ott ne lebzseljek, Irányit kértem fel.

Szóval: eddig minden csupa előzékenység és szivesség.

Barátaim amott Genuában fontosságot helyeznek arra, hogy egy kis nyilvános fogadtatás legyen. Untat a gondolat; - tudod mennyit kinoztak fogadtatásokkal két világ-részben; - csömörlöm tőlük; de hát, meglehet, igazuk van; ilyen izgalmas időkben a »nép szava« tisztázhatja kissé a levegőt körülünk a gőztől, melylyel a »magas« diplomáták szeretnének körülvenni, hogy amugy suttyomban vehessék hasznunkat - észrevétlenül. - Nem vitatom, hanem megadom magam a csömörnek. Majd elmulik. Hát ma éjjel még telegrafálok Genuába, vajjon a fogadtatás tekintete megengedi-e, hogy ne tengeren érkezzem; ha igen, úgy Svájcznak szeretnék menni, hogy lássam a vidéket, hol három hét mulva epedő lelkemnek egész melegével reméllek keblemre szoríthatni s kalauzod lenni a természet ama csodái között, melyeknek nagyszerűsége ir gyanánt fog hatni roncsolt kedélyedre, kedves, szenvedő lelkü angyalom.

Nem tud szemem mást látni most is, mint ama határtalan bút és szenvedést, mely egész valódon előmlött, életem élete, a bucsu perczében. Köny tolul szemembe, reá gondolván. - De vigasztalódjál, kedves angyalom, vigasztalódjál a viszontlátás örömének előérzetével, vigasztalódjál azon gondolattal, hogy annyi csodálatos viszontagság között nem hiában örködött felettünk valami névtelen hatalom. Mi, mint nemzetünkről irva van, elmondhatjuk magunkról, hogy »megbűnhődtük már a multat és jövődöt.« Az nem lehet, hogy számunkra ne legyen fentartva az, mi után lelkünk egyedül sovárogo:

gondoktól ment nyugalom éltünk estéjén, hol csak egymásért egymásnak élve, s életünket fűszerezve látva jó gyermekeinknek szeretete s biztosított jövője által, mosolylyal emlékezhessünk vissza a viharokra, melyeken keresztül jutánk a nyugalmas révparthoz.

Adjon e gondolat erőt lelkednek, kedves angyalom, hogy lelked ereje erőt adjon testednek, megbirni a vihart, mely még reánk vár. Lásd, ismerve angyali jó szereteted bensőségét, én elég önző akarok lenni téged arra figyelmeztetni, hogy nekem a te erődre szükségem van, miszerint veled karöltve elbirhassam a gondok terhét, melyek vállaimon fekszenek. Ha bűt tudok lelkedben és szenvedést látok arczodon, érzem e perczen is, hogy nem bírnám meg azon gondterhet. Pedig mégis csak van valami azon gondolatban, hogy talán hivatva vagyunk egy nemzet felvirágzásának szemléleténél azt mondani egymásnak: »Ez a mi művünk.«

Holnap Bixiónál ebédelek. Este nyolcz órakor indulok tovább. Hajóval-e, vagy szárazon Génúába? - Nem tudom. De ha hajón s az nagyon korán reggel talál érkezni oda, korábban, mintsem hogy tüntetés lehetne, s én hiában kinzom meg magam a tengeri betegséggel, az boszantó lesz - - - -.

2.

Páris, 1859. június 17.

Kikutattuk, hogy a legközelebbi tíz nap alatt minden nap indul hajó Marseilléből Génúába, tehát abban állapotunk meg, hogy Irányi ma este indul a Mont-Cénisnek Génúába, hová vasárnap reggel négy órakor érkezik; ott tisztába jó az iránt a fogadtatás tekintetében, mikor és hogyan tanácsos érkeznem, s telegrafál nekem Lyonba, hol az ut elválik: vagy Turinnak, vagy Marseillenek. Én holnap reggel megyek Lyonba s holnap ott hálok; hogy aztán vagy Marseillenek vagy a Mont-Cénisnek menjek, az Irányitól veendő telegramm szerint, - s hétfőn, legfőlebb kedden Génúába érkezzem.

Tegnap Bixio volt nálam. Jelentik, hogy ma Villamarina, a piemonti követ akar meglátogatni.

Most kapom Pulszky levelét.⁵⁶ Perczel levelének tartalmát mégis ismernem kellene - a tirádák kihagyásával - arra nézve: 1. Ki ellen dühöng s miért? 2. Mit válaszol azon intésemre, hogy a génuaiakkal tisztába kell jönnie? 3. Mit felel azon kérdésre, hogy mit válaszolt neki Teleki? 4. Mit mond arra, hogy akar-e Génúába menni vagy sem?

Klapka, gondolom, mint a piemonti kormány által kinevezett légió-parancsnok adta ki azt a proklamációt. Ha igen, nagy hiba, melyen megtörhet az egész ügy, mert ha nem mi nevezzük a parancsnokot, a légió nem magyar, hanem piemonti, s ilyennel én nem identifikálom magamat. Ez eltérés kijelentett elveinktől, - mit el nem fogadhatok, sem a magyart abba sodortatni nem engedhetem. El kellett volna Pulszkynak azon proklamációt küldenie; itt »Times«-t venni nem lehet, pedig ismernem kellene. °/°

Hibákat, tévedéseket, míg bevégzett ténynyé nem válnak, helyre tudok hozni, de fait accomplit megváltoztatni nem lehet; vagy el kell fogadni vagy desavouálni. Az elsőt, hogy tegyem, nagy garanciáknak kell kezembe adatni, s így alkalmasint a második lesz belőle, s ha ez: csak kettő közt egy lehet az eredmény: vagy az, hogy semmiből semmi sem lesz s ti, kedves angyalaim, nem jöttök Olaszországba, hanem e helyett én is

⁵⁶ Lásd a mellékletet °/° alatt.

Ventnorba, - vagy az, hogy piemonti földről a Pón túli helyekre tesszük át a szállást, alkalmasint Toskánába, ha ugyan a császár megnyugtatólag nyilatkozik, miről nagyon kételkedem.

Most azt hallom, hogy a herceg megindult volna seregével előre s hogy Ferrarába megyen. Ez tehet előkészületet velencei expedícióra, tehet előlépést a nekünk oly fontos part felé stb.

Mellékletek.

°/°

Pulszky - Kossuthnak.

London, 1859. június 16. - Perczeltől jött tizenkét lapos levél vastag papirosra. Filozofál; dühöng; megalázza magát; újra dühöng, profétizál s kétszer említi, hogy ő a messiás, ki a hazát megváltandja. Nincs az egész levélben sem faktum, sem eszme, mely érdemes volna, hogy postapénzt fizessünk.

A mai »Times« második kiadása hozza Klapka proklamációját, a légió s üres ígéret alapján. Figyelemre méltó.

(Aláírva)

Pulszky Ferencz.

°//°

Klapka proklamációja.

Vitézek!

Tíz éve már, hogy legjelesebb honfiaink a vesztő helyen véreztek el; tíz éve már, hogy magyar hazánk osztrák rabigában nyög; tíz éve már, hogy az osztrák császár bitorolja és tapodja lábaival hazánk szent jogait; tíz éve végre, hogy a magyar hadfi rabszolgaként idegen urat szolgál, ki sérelmeit bottal orvosolja s honszeretetét bitófával és golyóval jutalmazza.

De ütött a bosszu órája: tornyosul a zivatar az álnok osztrák ház felett, elhagyták baráti, és maga az orosz cár is, nem mint ez előtt tíz évvel, segedelmére, de megfenyítésére készül.

Olasz sorstársaink már is fegyvert ragadtak szabadságuk kivívására; hogyan maradnátok ti, magyar hadfiak, az ellenség sorai közt, hogyan küzdenétek azok ellen, kik fel keltek lerázni a szolgaság jármát.

Az nem lehet, hogy ti zsarnokság zsoldosi legyetek! Ide jertek vitézek! ide, hova titeket a haza szent ügye szólít!

Ti még nem felejtétek el: hányszor futamlott meg az osztrák szuronyaitok előtt; nem felejtétek el az isaszegi, piskii, szolnoki, nagysarlói és komáromi dicső napokat; nem felejtétek el, hogy Magyarország nagy és szabad volt.

Ime eljött az idő, hogy azt, mi elveszett, visszaszerezzétek és megboszuljátok a pesti és aradi kegyetlen vérlakomákat, melyek az egész világot borzalommal tölték el.

Nem állunk most egyedül s elhagyatva. - A vitéz piemonti király az olasz hadsereg élén áll, és mellette a francia nemzet hatalmas császára. E két nemzet lobogója egyesült; Frank- és Olaszhon a támadás jelszava!

Reánk számitanak, minket várnak, hogyan lennénk mi utolsók résztvenni e harczban, melynek sikerétől egyszersmind hazánk felszabadítása is függ.

Csatlakozzatok bátran és bizalommal a francia és olasz seregekhez, mert csak gyáva kétkedhetik a jó eredmény felett, s csak áruló harcolhat osztrák zászló alatt.

Gyülekezzetek azért a magyar lobogó alá, melyet ime kitűztünk számotokra; hazánkban is megeredend a harcz, a francziák császára és Szárdinia királya elismerték ügyünk szentségét; rokonszenvüket birjuk; az olasz hadfiak hozzánk fognak csatlakozni, csatlakozzatok tehát ti is az olaszokhoz.

Alkossunk egy magyar hadat Olaszthonban, melylyel küzdve, hazánkba visszatérhessünk, a magyar nemzet becsület- és függetlenségi harczában résztveendők.

Hazánk szabadsága áldozatot kíván, őseink vérükkel szereztek, védték és tartották fen azt századokon át, mi is vérünkkel szerzendjük azt vissza.

Régi vezéreitek, hontársaitok számitnak reátok, mert tudják, minő sziv dobog a magyar hadfi kebelében; részemről hiszem, hogy meg fogtok felelni hazafiui felhívásomnak.

Turin, 1859. április 26-kán.

Klapka György
tábornok.

3.

Lyon, 1859. június 19.

- - - Eddig volnánk. Megkaptam a választ párisi sürgönyömre Genuából. Kivánják tengeren érkezem nappal. Ez csak úgy lehetséges, ha Marseilleből a holnaputáni hajóval indulok. Tehát itt töltöm a mai komor hives napot.

Mintha nem volna elég bajom: Perczel Móricz ma reggel szobámba toppant. Megyen Genuába. De nem együtt megyünk. Ő szárazon s kedden Genuában lesz; én szerdán leszek ott. Nem is bánom; végezzék el egymás között bajaikat. Nekem nem volt vele más bajom, mint az, hogy hosszú tirádákat kellett hallanom a multról; de ha a teendők iránt a jövőben oly érzelmű maradna, a minő most, nemcsak a hazának fontos szolgálatokat tehetne, hanem én is hű szövetségést találnék benne. - De hogy fog ennyi diskordans elem együtt dolgozhatni? Én nem tudom. Ha egyszer hatalom s tekintély talál lenni kezemben, eltávolíthatom a rosszat s hatását növelhetem a jónak, de a mostani állásban bizony kinos helyzetben vagyok. - Egyrészt jóakarat bősültséggel, melynél a kedves »Én« minduntalan felülkerekedik, (az ördög legyen indulat-őr, nekem sem kedvem, sem időm reá,) másrészt jóakarat tehetetlenséggel, majd ismét rosszakarát, intriga, apró ambíció, szertehuzás s én közöttük semmi más hatalommal, mint melyet személyiségem erkölcsi hatása nyújthat, - valóban nem csoda, hogy már én is indulatos kezdek lenni. - - - -

Ha úgy fordulnak dolgaink, hogy Olaszthonba jössz, kedves angyalom, akkor így kérlek, így kívánom, hogy utazzatok.⁵⁷ - - - - -

⁵⁷ Itt a legapróbb részletekig kiterjedő utasítás következik az utazásra, itt-ott egy kis humorral fűszerezve, például: »Dijonban huszonöt percz veszteglés étkezésre. Table d'hôte hat tál étel, borral, gyümölcsessel három frank. Az én fogamnak kevés volt az idő mind leörölni, de Figyelmessy valódi mester; csak úgy nyelte, mint kutya a legyet.« Ez utasítás egyébiránt nagyon magán hordja annak bélyegét, hogy Magyarország egykori kor-

Időközben vigyázz egészségedre. Ne kinozd magad az apró gondokkal. Hidd el, a csodálatos sorsfolyamban, mely reánk méretett, a holmi haszontalan butorlommal való rendelkezésekkel nem érdemes magadat kinoznod. Hányd Tanárky nyakába, válla jó széles, megbirja, és szíve jó, nem idegen a martírság e nemétől, de biz az én lelkem angyalom annak a holmi limlomnak csak ne legyen martírja stb.

4.

Marseille, 1859. június 20.

Megérkeztem ide is, de tele vagyok boszúsággal.

Tudósítottalak Lyonból, hogy sürgönyt kaptam Genuából, mely által arra kérttem, hogy tengeren érkezzem napra. Lehetetlen volt feltennem, hogy meg nem tudták, ha érkezik-e nappal gőzhajó Marseilleből. Tehát eljövök, mert igen természetes, hogy a hajón érkezés oly alkalmat nyújt, minőt a vasuton érkezés nem nyújthat arra, hogy valami demonstráció történjék, melynek hazánk érdekében méltán fontosságot tulajdonítanak barátaink.

Simitt vagyok, s a tény az, hogy már e hónap elejétől kezdve a gőzösök nem délben tizenkét órakor, hanem reggel hét és fél órakor indulnak s így másnap reggel nem tíz órakor, hanem ötkor érkeznek Genuába, midőn még egy lélek sincs ébren az utcán.

A demonstráció lehetőségének tehát vége van.

Hiába jöttem ide, hiába teszem ki magam huszonkét órai tengeri betegség szenvedésének!

Nagyon boszus vagyok!

Különben mai utam érdekes volt volna. A gyönyörű Lyontól a szép Rhone folyó völgyében utazánk, festői szépségű hegylánczba ráházva; minden dombcsucson egy-egy váromladék, korhadó emléke azon kornak, midőn még a vaspánczélos lovag hegyi sasfészkéből zsarnokoskodott a völgy népe fölött, mert az emberélet ama nagy nivellátora, a puskapor nem szállította le egy színvonalra a nép fiához.

Távolról néha jobbra a Pireneusok, balra az Alpesek tűnnek fel, s a semmin nem bámuló gőzlő ragadja az embert egy rövid nap alatt éghajlatokon keresztül. Reggel még csak zöld, fejletlen gabnakalászt láttam, délben már aratást; gyümölcsökre következett a szőlő, szőlőre a levelefosztott szederfa, melyet a chinai eredetű bogár selyemmé változtat gyomrában, míg végre az olajfa előbb egyenkint, utóbb a szirtek terrasszain tömegekben tűnik fel s a tikkasztó, lanyha lég figyelmezteti az embert, hogy délszakon van. Az ég boltja oly sötétkék ma is, mint mikor a provençali troubadourok ihletet merítettek belőle. De minden egyéb megváltozott, csak az ember bérencz lelke nem. Train train után vitte a fürge francziát meghalni - nem hazájáért, de mert parancsolák, - train train után hozta az osztrák foglyokat, kik parancsra küzdöttek, nem tudva: miért? s most foglyok, távol hazájuktól, nem tudva: miért?

Magam is szólottam egy transzportbeliekkel; csehek voltak, de csak úgy felderült arcuk nevemre.

mányzójának családja mennyire megszokta a szűken költést. - Levélíró szükségesnek látta rábeszélő tehetségét itt-ott még családfői tekintélyével is támogatni, miszerint nejét reá birja, hogy első helyi jegyeket vegyen; s négy-öt frank meggazdálkodása végett magától a legegyszerűbb kis kényelmet meg ne tagadja. Helfy.

Itt Figyelmessyt küldtem megnézni a fogoly tábort. A Wilhelm-ezredbeliek vannak ma itt, holnap tovább mennek. Hét magyart talált köztük; azt tanultam tőlük, hogy a magyarokat összevissza szórják a német-tót ezredékbe s így vész el a magyar. Mondták, hogy Genuában, a kiken bakancs és szűk nadrág volt, kiállítottak a fogolysorból, s ők is mondták váltig, hogy magyarok s maradnak is, de cserepárruhában levén, »marsch« volt a felelet.

Holnap nem irok, mert hajón leszek, s alkalmasint betegen. Már is undorit a tengerszag, mely a zsufolt kikötőből ablakomon bejő. Le kellene feküdnöm, de szobám olyan, mintha a poloskák miriádjai szándékoznának rajtam élődni az éjen át. - No de csak meg nem esznek tán egészen.

Franciaországban az embercsalád szabad érintkezése amaz akadályaiával, miket málhakutató vámosoknak neveznek, nem volt semmi bajom; Olaszországban, remélem még kevésbé lesz, mert a párisi szárd követ Villamarina különösen »recommendált gráciájukba«, felkérvén utlevél-pótlékul adott iratában »a határ- és vámhatóságokat: kiváló tekintettel lenni (d'avoir des égards particuliers), Kossuth ur iránt, a ki kíséretével a király államaiba utazik.«

5.

Génua, 1859. június 24.

Röviden kell írnom s csak tényeket van időm feljegyezni.

A tengeren sokat szenvedtem, nagyon. - Mint írák, igen korán érkezünk, tehát fogadtatásról szó sem lehetett. A magyarok persze hogy a hajóra jöttek, s a kiszállás némi időbe kerülvén, mégis jött egy pár száz ember össze a parton s »evviva«-ját megkiáltotta. Az emberek itt is, Turinban is, szerenádozról beszélnek. Nem tudom. Aligha lesz reá idő, ha volna is akarat. A mi különös ebben a Genuában, az, hogy nincs népében a háboru iránt lelkesedés, teljességgel nincs.

Megérkezvén, alig jöttem csinos, igen tiszta s minden alkalmatlan állattól ment szállásomra, hogy Turinból telegramm érkezett, üdvözetet jelentő Cavourtól megérkezésemhez, s óhajtását, hogy minél előbb szeretne velem szólni.

Ma tehát Turinba megyek.

Onnan holnap Piacenzába a herceghez.

Onnan holnapután Bresciába a császárhoz.

Magyarjaink közül egy sem beszélt a császárral mióta itt vannak. - Én bizony nem teszek hosszú teketóriákat, hanem néhány nap alatt tisztában akarok lenni minden iránt.

A légió (minthogy már így kell nevezni, de csak olasz és francia nyelven, magyarban: »magyar sereg Olaszthonban« a neve), a légió ügye nem áll oly jól, mint akarnám, de nem is oly rosszul, mint gyanítók. Zászló magyar, uniformis magyar, (ha lesz, mert nagy a nyomoruság) az esküforma az, hogy hűséget és engedelmességet esküsznek a magyar nemzeti kormánynak, mihelyt ez a haza felszabadítását munkába veendő, aktivitásba lép; addig pedig, mig o l a s z f ö l d ö n v a n n a k , a piemonti királynak. Ez a szó: mig o l a s z f ö l d ö n v a n n a k , a főbaj, mert azt foglalja magában, hogy ha kívánnak, küzdeni kénytelenek itt. Borzasztó, hogy magyar magyar ellen legyen küzdeni kénytelen idegen földön, idegen ügyben. Másrészt meg nem lehet tagadni, bajos azt kívánnunk, hogy a piemonti király országában fegyveres erő létezzék, mely

tőle független legyen. Vegyük fel, hogy 48-ban nálunk a lengyel légió nem akart volna nekünk hűséget esküdni, megtörtük volna-e? Azonban tudom, hogy a mi helyzetünknek lényegesen másnak kell lennie, mert a mi embereink csak a hazáért s nem másért akarnak küzdeni. - Ezen különféle igényeket nem lesz könnyű kiegyenlítenem, azonban azzal vigasztalom magamat, hogy minden a főkérdéstől függ, s ha azt jól tisztába hozhatom, ezen secondaire nehézségek magukban elenyésznek, ha pedig főügyünkben semmi sem lesz, úgy minden különben is dugába dől, s a legénység választása tisztában álland: vagy piemonti szolgálatot vállalnak, vagy mint francia foglyok, előbbi állapotjukba visszatételnek; különben majd megkísérlem kivinni, hogy az eskütelétől dispensáljanak.

A legénység már két zászlóaljra megyen, ezeken felül vannak. A zászlóaljak gyengék, négy századból állanak. Növelhetnők számukat, de én bizony nem igen kapok rajta, míg a fődolgot tisztában nem látom.

A Klapkaféle proklamáció, melyet a »Times« közlött, csak tervben volt, nem adatott ki Klapka tudtával, s nem is irta alá. Indiscretió által jutott egy hírlapszerkesztőnek tudtára, ki a tervet mint tényt publikálta. Megmondatik hírlapilag, hogy autorisatio nélkül történt a közlés. De a baj az, hogy egyszerűen revokáltatni még nagyobb baj volna, mint a minő az, hogy publikáltatott. - Sikere persze nincs s nem is lehet. Hogy ezek az emberek nem tudják megérteni azt, miként befolyását játsza el, a ki oly lépést teszen nyíltan, melynek nem lehet sikere!

Én nem adok ki proklamációt, hacsak azt nem mondhatom: jertek, hazavezetlek.

Ihász tele gonddal-bajjal Acquiban van a legénységgel. Nagy a nyomorúság az ellátásban. Bejött hozzám tegnap éjjel.

Gondold: ki volt az első, ki kezét fogott velem a parton? Regaldi, az improvizátor, ki dühös deklamációjával oly hahotakitörést idézett elő a gyermekeknél hajdan Kutahiában.⁵⁸

A génuai kormányzó eljött »pour presenter ses hommages«, a mint magát kifejeznie tetszett.

Génua, a mennyit belőle láték, megérdemli históriai nevét: »Genova la superba«, de a »lehuny« nagyság típusa leng felette.

Ablakom előtt az aqua sola, parkszerű sétahely, lombos fáival s örökké csergő patakuhamával kellemes, de klímája megkísérti az idegent. A diétára nagyon kell vigyázni. A mieink közül sokan váltólázt s diszenteriát kapnak, sok betegünk van.

Ha maradunk Olaszthonban, máshova kellend mennünk, mert én úgy látom, hogy a háboru messze előre haladván, Génua nekünk haszontalan és alkalmatlan hely.

⁵⁸ Regaldi hírneves olasz költő, ki különösen mint rögtönző nagy hirben áll. A keleten utazott, midőn családommal Kutahiát laktam. Pár napig vendégem volt. Egy reggel felkértem, rögtönözzön valamit; gyönyörködtessen prózai magányunkban költői génuszával. Szíves volt megtenni. Nőm s három gyermekünk egymáshoz szorongva, várakozásteljesen helyet foglaltak a török-divánon, »harrend der Dinge die da kommen sollen«. Pár percnyi »recueillement« után Regaldi a költői tűz egész délszaki hevével rágyújtott a szóra nagy hatalmasan. Gyermekeim (nagyon gyermekek voltak még,) fülök tövéig elvörösödnek, meresztgetik rá szemeiket s arczizom-rángatózás közt szorongatva össze ajkaikat, állják a dicsőséget egy darabig. A nyelvet persze nem értették, hanem a bösz intonáció, s a heves gesztikuláció oly hatással volt rájuk, hogy egyszer csak mind a három gyermek irtózatossá kacajba tört ki, melyet lehetetlen volt lecsillapítani. - Az improvizációnak vége szakadt.

Tegnap egész napom abban töltöttem el, hogy a comité rapportjait meghallgattam s magamat mindenről informáltattam. Két óra éjfél után vettem az ágyba. Több álom is reám fért volna, de kedvesebb az álomnál az, hogy jókor felkelve, írhatok neked, mielőtt Turinba mennék.

Mindennap iparkodandom irni, de meglehet, hogy nem mindig tehetem posta indultáig, azért megbocsáss, ha két napi levelet néha egyszerre veendesz.

Ma Urnapja van; e hatemeletes házak által képezett szűk, homályos utcák (a meleg klíma e sajátsága), a merre a proceszzió menend, hosszanta kifeszített vászonnal vannak végig fedve ez alkalomra oltalmul a nap ellen. Szememnek furcsán esik a sok mindenféle alakzatu pap s barát; rég láttam ily számban e faját az emberi nemzetnek.

Nagy munkáknak megyek elibe, kevés reménnyel; de legyen így vagy úgy, Svájczot és Felső-Olaszhoz már mégis csak megnézzük együtt.

Pulszky most csak megtudhatja a minisztériumnál, a mi diplomáciai lépés porosz vagy orosz részről közbejött. Ott van helyzetünk kulcsa. - - stb.

E levél utolsó pontjára felvilágosításul szolgálnak a következő jelentések:

a.

Pulszky - a kormányzónak.

London, 1859. június 24.

1. Voltam Monckton Milnesnél.⁵⁹ Mondtam, hogy kívántam volna neki a külügyi hivatalában mint alstátus titkárnak tisztelkedni; ő felelt, hogy lord John az alsóházban foglalván helyet, alstátus titkárrá felsőházi tagot kellett kinevezni. - Lord John - folytatá - »is quite at sea«, azaz nem tudja, mit kellessék tennie, de mindenesetre békíteni kíván, és sokat vár a porosz propozícióktól és Eszterházy feltételeitől. Én megmondtam neki, hogy a porosz propozíciók, bár mik legyenek is, mindenesetre el nem fogadhatók, s hogy Eszterházynak nincsenek feltételei. Tapogatózni jó; »he comes to feel his way.« (Ez azóta tökéletesen beteljesedett. A porosz propozíció nevetséges. Lombardia »visszaadása« az osztráknak, hanem a kisebb olasz államokkal kötött külön szerződések megsemmisítése; és kongresszus. Szóval a régi Cowley basis, melyet a háború előtt Ausztria el nem fogadott. Eszterházynak pedig valósággal nincs semmi propozíciója.) Milnes továbbá említette, hogy Bajorország akarja Magyarországot »megvédeni« s oda garnizonokat küldeni. Ezzel valószínűleg ijeszteni akart. Én azt kerekén tagadtam, mert ezen hír alaptalanságát Persigny-től megtudtam, s említém, hogy ez a német semlegességet csak úgy megszegné, mintha Olaszországba küldenék seregeiket a bajorok.

Mindebből azt látom, hogy itt minden áron paczifikálni akarnak, s félnek a magyar diverziótól. Nagyobb s bátrabb politikáról nincs fogalmuk s csak a status-quot szeretnék valahogy összeférczelni. Milnes mondta, hogy legközelebb meglátogat, s beszélgetésünket e tárgyról folytatni fogja.

2. Horner veje⁶⁰ a porosz mobilizáció hírére tüstént el akart utazni Berlinbe. Levelet kapott a minisztertől: ne siessen, s ne aggódják két fia felett, kiknek be kellett rukkol-

⁵⁹ Tekintélyes alsóházi tag. Pontefracti képviselő.

⁶⁰ Hornerék (köztisztviselőben álló igen tekintélyes angol család,) meleg magyar-barátok, Pulszkyékkal igen bizalmas viszonyban voltak. Az öreg Horner ur egyik veje német ember volt, tanár Berlinben, s oly helyzetben

niok, csak menjen kényelmesen, a mint eredetileg szándékozott Párisba s dolgozzék ott a könyvtárban; nincs semmi összeütközésről szó. - - -

(Aláírva)

Pulszky Ferencz.

b.

London, 1859. jun. 27.

1. A porosz propozíciók elmaradtak Ausztria kérelmére. Ferencz József annyira bizott a győzelemben, mely aztán elmaradt, hogy kikérte magának: ne legyen még szó a békéről. Mi fog most történni, miután oly irtózatossan megveretett? azt nemcsak mi nem tudjuk, de alkalmasint maga a porosz sem még, mert előbbi propozíciója, az a Cowleyféle, mely az 1815-ki alapra lett volna teendő, most már nevetséges.

2. Ma tartom az első sajtó- és meeting-konferenciát. Newman (tanár) elnököl. Nehéz most itt összekolompolni az embereket; de remélem, szisztematizálni fogjuk munkálkodásainkat.

3. Én jónak látom most úgy a lapokban, mint magánkörökben a következő eszmét terjeszteni: Az utolsó csata megmutatta, hogy Ausztriának nincs ellentállási hatalma. Ha most rögtön béke köttetnék, az orosz csakhamar találna alkalmat háborúra, s Magyarország elfoglalására. Ha tehát nem akarja Európa az orosz terjeszkedését, nekünk kell a felszabadulásra alkalmat adni. - - -

(Aláírva)

Pulszky Ferencz.

c.

Szarvady - Irányinak közlés végett Kossuthtal.

Poroszország magatartása. - Garanciák, miket Franciaországtól követel.

Páris, 1859. július 1-én.

.....
Itteni tudósításaimból sejditem, hogy kifáradni kezdenek, és attól tartok, hogy Poroszország lecsillapítása kedvéért egyenesen meg fogják ígérni, hogy Magyarországot nem izgatják.
.....

A helyzetről a következő értesítéseket veszem:

Walewski gróf kapott valószínűleg egy jegyzéket a berlini kabinettől Pourtalés által, a melyben a sereg-mobilizációnak békés értelmet adnak. E jegyzék szerint ama sereg csak Landwehrtől áll, s a mozgósítás tehát nem bir nagyobb fontossággal, mint azon dispoziciók, melyeket más államok is vettek. - Célja egyedül csak a német szövetség másodrendű államai megnyugtatása, s Poroszhon helyzetének erősítése egy jövőendő kongresszusban. Ezen mozgósítás egyszersmind arra is volna szánva, a német államokat

volt, hogy a porosz kormány szándokai felől általa kapott hír tökéletesen hitelesnek tekintethetett. - Horner ur egy másik veje a halhatatlan emlékű nagy geologus: sir Charles Lyell volt. - Barátságos viszonyom e derék családdal kedves emlékeim közé tartozik.

biztosítani, ha esetleg lázadás ütne ki Magyarhonban vagy Galicziában. Egyébiránt a porosz kormány elhatározta, hogy Ausztriának olaszthonbani állását nem fogja védelmezni.

A berlini kabinet állítólagosan Oroszországnak és Angliának egy programot terjesztett elő, mely körvonalozza Poroszhon cselekvési terét akár egyedül, akár együttesen más hatalmakkal. - Franciaországtól a következő előleges garanciákat kívánnák: 1-ör hogy az olasz kérdés megoldása kongresszus elibe vitessék, 2-or hogy Franciaország területe ne szaporíttassék, 3-or hogy Olaszthonban ne állíttassék fel semmi trónus Napoleon családtag számára.

Ha e program teljesítése háborút igényelne, állítólagosan készek lennének reá.

Ugy mondatik: Leopold belga király nem volt idegen e program megállapításától. - - -

- - - -

(Aláírva)

Szarvady.

(Folytatása Kossuth leveleinek nevéhez.)

6.

Turin, csütörtök este, 1859. június 23.

Holnap reggel tíz órakor Cavourhoz megyek s aztán, ha lehet, vasuton Stradellába, Piacenza felé a herceghez, - a mi ugyancsak messze van, - tehát nem tudom, holnap irhatok-e, inkább még ma írok, feltéve, hogy nem unod csevegésemet.

A hatalmakkal nagyok nehézségeink, kétségtelenül; az osztrák pozíciót pozíció után hágy el; meglehet, azt gondolandják, végezhetnek nálunk nélkül is, - ez baj a hazára, de ránk nézve a dolgot tisztába hozza, én tisztában vagyok magammal, hogy mit parancsol a rám nehezedő felelősség; feltételeimtől nem tágitok, orrunknál fogva magunkat hurczoltatni nem engedem, sem czitrom gyanánt kipróbáltatni. Vagy - vagy. Ha igen: igen, ha nem: nem. Az iránt pedig nem aggódok, hogy hozzájok ne jussak. Én megyek egyenesen, s ha ott vagyok, az elfogadás csak órák kérdése lehet s nem napoké. - A második pedig, a mit mondani akarok az, hogy a saját sorainkban levő nehézségek, nem is képzeled, mily könnyen elsimulnak jelenlétem befolyása alatt. E felett nem is aggódok már.

Már most jelentést teszek:

A génuai kormányzó és a génuai parancsnok megelőzték látogatásomat; mindketten hozzám jöttek, mielőtt én hozzájuk mehettem volna.

Öt órakor megindulván vasuton Turin felé, az utközben eső stációkon a népnek szimpathiája gyakran ki-kitört hangos éljenzésekben. Alesszandriában tíz perczre megállván, valóságos ováció lett a dologból. Ugy történt, hogy épen az állomáson találtunk száznegyven embert saját kis seregünkben, kik új adalékul Ihasz seregéhez utban voltak Acqui felé. Sorba állíttattam s végimentem soraikon, egy pár szives szót szólva hozzájuk. Nem képzelheted, minő sziv mélyéből ömlengő éljenzésekbe törtek ki a szegény fiuk. Már rohogott a gőzkocsi s hatalmas fűtvei felett hallók dörögni utánunk a szünni nem akaró »éljen«-eket. Az entuziazmus persze ragályos: a nép összegyűlt, polgár és katona, pap és nő tolongott kocsimhoz s ordítá az »evviva«-kat ragyogó, gyakran könnyes szemekkel. Egy zuáv, orrán egy hegedni kezdő keresztvágással, valódi típusa ama rettenthetleneknek, hozzám tolongván, kezet fogtam vele s ragyogó arc-

czal ment el, mondván: »il m'a serré la main, ah! comme je suis content!« - Astiban még az öreg tábornok-helyparancsnok is, érdemjelekkel borítva, levett kalappal adta szavát az »evviva«-khoz. Sokan kezemet akarák csókolni, alig tudék menekülni, és gondold: Alessandriában olasz beszédkét tarték. Hol tanultam? Nem tudom. De hallottam, a mint mondák egymásnak: »Mily szépen beszél olaszul!« - Csodálatos, mint egész életem.

Ideérkezve találtam Cavour levelét, holnap tiz órakor fogad.

Gyönyörű ország ez! Nem mondhatom, mily nagyszerű szépek az Alpések a távolból. Egy ponton mig balról a Monte-Viso égbenyuló óriását bámulám, egy csucs felett megállott lángkoszoru gyanánt a leszálló nap; fénysugara oly bámulatos szépségű látványt nyújtott, minőt a művészet nem, csak a természet képes nyújtani. S a vidék, melyet ez óriások keritenek, oly vitor, oly életdus, oly fiatal és szép!

Oh látnod kell ez országot, látnod karomra füződve, hogy egymás által kétszeresen érezzük a természet magasztos benyomásait. - - -

Turin, 1859. június 24.

Ma reggel Cavournál voltam másfél óráig; holnap reggel kilencz órára még egy találkozást kért ki. Így hát ma itt kell maradnom, mert a posta Páris felé csak egyszer megyen napjában: kilencz órakor este; a tegnap éjjel irott levelemhez még toldalékokt irhatok.

Cavournak elmondám, mi alapra fektetém Magyarország közremunkálásának ajálatát, minő biztatást kaptam a császártól, minő feladatot vállaltam magamra Angliát illetőleg, minő sikerrel teljesitettem, s im most itt vagyok és azt mondom: országot kormányoztam nehéz körülmények között, az én életem egy nagy praktikus iskola volt, azért tegyük félre a szentimentálításokat, ne beszéljünk szimpathiákról, az mind üres hang a politikában, - érdek az, s csak érdek, és semmi más, a mi önöket arra birhatja, hogy nekem hazám felszabadítására kezet nyujtsanak azon feltételek alatt, melyektől én, lelkiismeretemmel számot vetve nemcsak el nem állok, de melyeknek teljesítése nélkül hazámat vérfürdőbe kevertetni nem is engedem. - A gróf egyetért velem, hogy az olasz kérdést Magyarország függetlenné tétele nélkül nem lehet állandóra megoldani; egyetért velem, hogy Olaszhon függetlensége, ellenség ugy mint barát ellen, csak egy független Magyarországgal való szövetség utján biztositható: nem kétlem tehát, megvan az akarat teljesíteni azt, mire a császár nekem kilátást nyújtott, de meglehet, mondám, politikai akadályaik vannak, melyek által kényszerítve látják önök magukat végmegoldásnak nem inszisztálni, hanem holmi fél megoldással is beérni, a jövődönék hagyva a jövődö gondjait. Én hát tudom, ha érdekeik kívánják s lehetségesnek látják tenni, mit érdekeik kívánnak, realizálják a császár által nyújtott kilátásokat, ha nem: nem; én hát nem csinállok magamnak illuziókat, hogy én persvadeálhatom önöket, én nem kérek-könyörgök, nem appellálok szimpathiákra, hanem mint praktikus ember praktikus státusférfinak, csak azt mondom: hozzuk a dolgot tisztába, mondják meg nekem tisztára, határozottan, számithatunk-e bizton a Párisban nyert kilátások realizációjára, vagy nem? Ha azt mondják: »szeretnők, de nem lehet«, jó; meglehet, a hazafi szeméből egy keserves köny csordul ki, megadom magamat a kénytelenségnek, rezignálom magam azon kilátásnak, hogy hontalanul halok meg, vigasztalásul vive magammal azon meggyőződést, hogy csak én leszek kompromittálva, hazám nem, annak jövődöje sértetlen maradt; ha azt mondják: »megtesszük«, koncertálni fogjuk a kivitel módjait és idejét; ha azt mondják: »megtesszük, de még várni kell eddig és eddig«, várok s a

várához csak azt kötöm hozzá, hogy időközben ne akarjanak minket holmi másodfontosságú, de reánk nézve nagyon kényes engagementokba sodorni. (Például: A császár engem arra szólított fel, hogy ha Angliában bevégeztem agitációt, jöjjenek ide, s elnökletem alatt komitét alkossak s többek közt a magyar sereghez proklamációt intézzek. Azt feleltem: igen, majd ha ideje lesz. S mikor lesz ideje? Akkor, mikor sikerét lehet remélni. Mikor lehet ez? Akkor, ha azt mondhatjuk: »Jertek, hazavezetlek küzdeni a haza szabadságáért, szövetségben a hatalmas francia császárral.« Ily mondás leplezi a köztünk levő viszonyt. Akarja-e a császár, hogy ez már megtörténjék? Nem, felelé, még nem; majd május vége után. - Jó; most már kérdelem: hogy állunk? mi kilátásunk? leplezhetjük-e a tervet a világ előtt? Ha nem? nem irok alá proklamációt, mert nem ismerek nagyobb hibát, mint oly lépést tenni, melynek nem lehet sikere. Igen, de másokat, kik nem bírják jól felfogni az állást, belevittek félig-meddig a proklamációkba. Mi lett a sikere? Semmi. A hiba tehát világos. Azonban a foglyok közül megkezdtek az urak az organizációt, ma holnap elkövetkezik az esküvő ideje, azok a szegény fiúk nem értik az érdeklődéseket, nekik hiába beszélünk Olaszországról, ők csak ezt értik: »küzdeni a hazáért«, - s ha esküre hivatnak fel, borzasztón álland szemük előtt a gondolat, hogy idegen földön, magyar magyar ellen, testvérgyilkos kezét kötelezzék magukat emelni - és nem fognak esküdni. Gondolja meg a gróf, minő komoly ennek a következménye!? De ha én azt mondhatom nekik: »Jó! Jól áll nektek, hazamegyünk, nem fogtok itt küzdeni, kivéve, ha utunkat állná az ellenség; az esküvő szükséges arra, hogy hazafelé utunk indulhassatok«, akkor leteszik az esküt, s igen szívesen. Igen, de hogy én adhassam nekik ezen biztosítást s biztosságot, magamnak kell bízni vele, mert ha magam sem vagyok bizonyos, csalás volna arra másokat akarni hitegetni. Látja tehát a gróf, hogy még ezen másodrendű dolog is a főkérdés tisztázatalától függ. Mindenesetre tehát joggal, igazsággal kívánhatom, hogy bizonytalanságban ne tartassunk annyival inkább, mert a nemzetet kétes remények alapján fermentációban hagyni a legszomorúbb következményekre vezető veszélyes játék volna.

Ez volt lényege előadásomnak. Szembetűnő volt, miként melegegett s nyiladozott a miniszter az előterjesztés folytában. Végre előterjesztésemet tökéletesen jogosnak s méltányosnak ismerte el, s ígérte azt a császárnál befolyásával támogatni s felszólított: foglalnám nézeteimet írásba, mire én azt feleltem, hogy én jobb módnak látom direkt haladéktalanul a császárhoz menni személyesen, miután előbb a herczeggel szóltam. - Ő ebben egyetértett, hogy ez még helyesebb eljárás, s ajálattal tett, hogy ez ügyben mind-ekkorig használni szokott meghitt ügynökét (N..... urat) velem küldi, miszerint nekem kezemre járjon s az ő (Cavour) nevében engem a két főhadiszálláson támogasson. Egyszersmind megkért, látogassam meg még egyszer holnap reggel kilencz órakor, hogy N..... urat kellőleg utasíthassa. Mire én említém, hogy ezt annál szívesebben elfogadom, mert még a légiónak is tisztába kell vele jönnöm.

Ez ügyben egyébiránt magammal tisztában vagyok az utolsó detailleig.

Czecznek, Irányinak, Kiss Miklósnak igen jó hasznát veszem. Kisst magammal viszem a főhadiszállásokra teendő utamban (persze Figyelmeztetés mellett marad személyes segítségemül; Kissnek az emberekkel való eljárásban veszem nagy hasznát ott, ő ismerős velük s tud francziául; F. egy szót sem tud). Vetternek egy szóval engedelmet eszközölök a király főhadiszállásán jelen lehetni mint volontair, s etudirozni az új hadi szerkezetet a harcz mezején. Cavour ajánlólevelet ad neki a királyhoz; három perczembe került.

A francia ármádiának felszerelési tökélye minden fogalmat meghalad.

A finanziaális dolgot is nekem kellend elintéznem. Pietri nem lévén Genuában, alig van egy pár ezer nyomorult frank a kasszában. Valóságos garasos koldus-manipuláció volt az egész. Ennek nem szabad tovább így menni. Majd elintézem.

Akárhogy dől el dolgunk, még ha semmi sem lesz is belőle, ahhoz a te szegény öreged mint egy igen-igen kedves reményhez ragaszkodik, melyen dobogó kebelled csügg, hogy te, kedves angyalom, s fiaim lejöttek, a mint csak lehet. Ha lesz ügyünkbelől valami, a végett, hogy együtt viseljük a bajt s gondokat, (lám, lelkem angyala, mily önző ez a te rossz öreged; örömet kellene neked nyujtanom, de szegény hányatott fejem baj s gond osztályára hívja fel hü szeretetedet) ha pedig dolgaink dugába dőlnek, el kell jönnötök, látni az Alpesekeket, Svájczot, Olaszországot. Örülök e gondolatnak, mint a gyermek örül ártatlan örömeinek; valahányszor leveleidet, érzelmeidnek ama hü tolmácsait elolvasom, (pedig sokszor olvasom,) szívem összeszorul s könny jó szemembe, - de nem szégyenlem e könyeket, mert férfiú szempilláit nedvesítik, ki szembe tud nézni az ördöggel a nélkül, hogy ütere sebesebben verne, ha a kötelesség szent érzelme hívja fel hazáért és szabadságért, - de könyek közt is mosoly vonul ajkaimra a gondolat felett, hogy én ez isteni helyeken nemsokára viszontlátandlak, s hogy karomra támaszkodandasz, midőn azt mondandod: »mi bámulatos szép az örök természet annak, ki szépségét fel tudja fogni, s ki érezni tud.« - Azért ugy-e eljössz még akkor is, ha csak úgy mennétek keresztül e vidékeken, mint a vándor madár, ki jó s meggy hontalanul. Az eszközöket én elcsinálom.

Már most nem irhatok többet. Egy-egy szimpatetikus olasz utat tör szobámba s veszi időmet. Délután kikocsiztam megnézni a várost és környékét; tömeg állta el utamat »evviva«-ival. Most megy ki szobámból egy derék tiszt Garibaldi alpesi vadászaiból, mankón, mert megsebesült Lemnónál; nálunk szolgált Monti légiójában s érdemjelünk disziti mellét; büszke reá, mint nem tudom mi érdemjelre volna; a szerény ezüst koszoru egy fejjel magasbbá teszi, s ő, kinek alig huzzák ki a golyót lábából, esküszik, hogy nem hal meg meglegedetten, ha még egyszer nem küzd Magyarhonért Magyarhonban. Különös varázs van hazánk nevében s kétszerte különös, hogy én, ki soha nem vadásztam hirt, nevet, oly nagy mértékben feltalálom azt idegen földön is, mit nem keresek. S miért '? Talán épen mert nem keresem, s mert bár érdemem nincs, de ellenségeim sem birnak egy foltot vetni arra, hogy jellemem a szerény, de önzéstelen becsületesség.

7.

Párma, vasárnap, 1859. június 26.

- - Tegnap még két órákor Turinban voltam, ma két órákor Pármában vagyok.

Vegyék fiucskáink elő Olaszhon földabroszát s kövessenek.

Turinból Alessandriának Stradellába, Piacenza felé vasuton mentem.

Utamba esett Tortona, Pontecurone, Vogbera, Casteggio, Montebello, St. Giulietta, az e harcban első ugynevezett montebellói csata színhelyét képezők.

Nem tudom miként történhetett (talán mert kocsit s lovakat rendeltettem Alessandriából Stradellában telegraf által), de a nép mindenütt tudta, hogy valamelyik trainnel jövök s mindenütt tömegek vártak a stáczióknál, mindenütt hangzott a szünni nem akaró »evviva l'Ungheria, evviva Kossuth«, s boldognak látszott, ki kezemet megszoríthatá vagy megcsókolhatá, mert ezt sem valék gyakran képes megakadályozni. - Különösen

érdekelt Casteggio, hol a Stradellának előrenyomult osztrákokat a lakosság maga vitézül feltartóztatá s hol a nap folytában történt ama fényes attaque a piemonti lovasság részéről, mely a derék fiuknak ötszáz közül kétszáznak áldozatába került.

Utam, azt mondhatom, ováció volt. De még csak azután következett egy jelenet, mely még engem, az ily dolgokhoz az unalomig szokottat is, megfoghatlansága által bámulatra indit.

Előrebocsátom, hogy Turinból kedvetlenül mentem el. Emlitém utóbbi levelemben, hogy Cavournál voltam, emlitém értekezésünk tárgyát s hogy eredményével okom volt megelégedni minden tekintetben, valamint azt is, hogy tegnap reggel kilencz órára még egy találkozásban egyeztünk meg a detailleok végett.

Este azonban (tegnapelőtt) előbb Valerio követ jött hozzám Cavour megbízásából, utóbb pedig a külügyminiszteri főtitkár (Minghetti) levélben tudósított, hogy Cavour öt és fél órákor telegrammot kapott a császári főhadiszállásról, melynek következtében hat és fél órákor kénytelen volt oda elindulni, hogy tehát lehetetlen az elrendezett második értekezésünk, hanem hogy a külügyminisztériumban levelet fogok kapni a pármái provincia főkormányzójához azon meghagyással, hogy tegyen mindent, a mit kívánandok, hogy minél hamarabb Napoleon herceg főhadiszállására juthassak, s hogy sajnálja, hogy N..... urat, kit engem elkísérni kirendelt, a fenforgó körülmények közt teljes lehetetlen nélkülöznie s hogy kénytelen őt magával vinni.

Boszankodtam, mert sok elintézni való volt hátra, detailleokban, kivált a légio ügyében; de gondolám, a fődolog a fődolog, minden attól függ, az nem Turinban intéztetik el s a mennyiben Cavour grófnak arra befolyása lehet, már tisztába jövök vele elégedésemre. Időmet tehát zászlóaljaink megnyugtatására, vagyis inkább békés várakozásra intésére (levél után) s a légio ügyébeni feltételeim s ajálataim iránti utasítás kidolgozására fordítám s másnap a minisztériumba mentem a pármái kormányzóhoz szóló levélért (épen akkor jött a solferinói véres csatáról a győzelmi tudósítás) s hírért kapván, hogy a herceg ma Pármában lesz, utnak indultam s napot éjjellel pótolva, itt vagyok.

Épen jó izenet a hercegtől, hogy menjek hozzá. Nem irhatok tovább. - - - - A posta megyen. - - - -

8.

Párma, 1859. június 27.

- - - Dolgaink komor fordulatot öltének. Tegnap sokáig, nagyon sokáig voltam a hercegnél. Ő mint mindig, tele van jóakarattal, de szerencsétlen detachirozása által, mely őt, míg óriási harczok vivatnak, tétlenségre kárhoztatta, nemcsak saját nemzete irányában hamis állásba hozatott, hanem a helyzet ismeretét is elvesztette. Örömet jönné a főhadiszállásra, de hadtestparancsnoknak seregét elhagyni lehetetlen. - Én tisztán állítam fel a helyzetet így:

»Megmondtam, hogy feltételem sine qua non-ja francia hadsereg küldése Magyarhonba s annak éléről függetlenségi proklamáció. Azt felelték, kettő az akadály: Anglia és taktikai készületlenség. Kértek, az elsőt iparkodjam elhárítani, s kilátást nyújtottak, hogy a másodikat két-három hónap alatt elháríthatni remélik. Azóta közel két hónap mult el. Én az első akadályt elhárítottam s most kérdem: küldenek-e sereget, vagy nem? Tiszta választ kérek. Vagy azt, hogy igen, s ha így, akkor koncertáljuk az időt és módot; vagy azt, hogy nem, s hazafi lelkem megtörik talán, de rezignálom magam s

megyek vissza Angliába, áldozatja az adott ígéretek iránti bizalmamnak. Ha azt mondják: »Megtesszük, de várni kell«, várunk, de időközben nem hagyjuk magunkat oly lépésekbe engageiroztatni, melyek minket kompromittálnának a nélkül, hogy hazánknak használnánk. Ez az én utam, melytől el nem állok. Tiszta választ kérek.«

Feleletül nehézségeket emlegettek, politikaiakat s taktikaiakat; nincs emberük, tömérdek vérbe kerül a harcz, elébb az olasz ügyet kell elvégezni, nem lehet egyszerre azt is nyakukba venni. Verona rettentő pozíció, hátha megveretnek? Nem lehet pozítíve kötelezést adni. De tegyem azt, kapacitáljam a magyar seregeket, hogy jőjjenek által, küzdjenek itt az osztrák ellen; ha ezt teszem, a császár moraliter kötelezve lesz Magyarország irányában s nem hagyhat el.

Feleletem volt: »Nem teszem, sem hazám iránti köteleességem s lelkiismeretem nem engedi, sem az okosság, mert kábaság volna oly lépést tenni, melynek nem lehet sikere. Nem lehet pedig, hacsak azt nem mondhatom: jertek, a császár segítségével haza vezetlek. - Ha véres a harcz, ha nincs emberük, ha Verona kemény falat s a győzelem kétes: annál szükségesebb a magyarhoni operáció; oda harminczezer embert vetni a legnyereségesebb spekuláció, mert két hónap alatt százötven-kétszázezer segítséget ad, Ausztria életerejét vágja el, az olasz kérdést megoldja, mit itt nem oldanak meg soha, soha« - -.

Enfin - szó és szó és szó. Nekem egyéb kell. Feltételeimtől el nem állok. Vagy, vagy; ha nem: nem.

Ma még a herczeghez megyek. Levelet ad a császárhoz. Holnap indulok Cremona felé Bresciába.

»Ce serait facheux,« mondá, ha visszatérnék. Elhiszem. Kevés a kilátás, nagyon kevés.

Bár komor kedélylyel, folytatom utam leírását.

Már tudod, mily melegen fogadtak Stradelláig minden stáczión. Most következik a csodálatos.

Stradellán tul már nincs vasut. Tíz órakor estve indultam kocsin. Piacenzába éjfélt után két órakor érkeztem. Éjen át a falusi postaállomásokon elveszett nyoma a tudomásnak, hogy ki az utazó. Piacenzába ismeretlenül érkeztem, a várkapu-ört alig tudtuk kapunyitásra fellármázni. »Che diavolo fate cosi tardi,« volt a fogadás. A St.-Marco fogadóba ismeretlenül szálltam be s mentem aludni.

Piacenza, a mint tudod, pármai határvár, melyet az osztrák - az 1815-iki bécsi szerződésnél fogva, tehát negyvennégy év óta garnizonirozott - tizenhét nap előtt hagyott el, sok erődítvényt légbe röpitvén s az ut mentében levő eperfákat haszontalan kegyetlenséggel levagdaltván; tizenhét nap előtt három osztrák hadtestnek ott volt főhadiszállása, Culoz és Benedek ott tanyáztak.

Békén aludtam s nyolcz órakor reggelihez ültem, még mindig ismeretlenül. Ekkor a pinczér behozza a vendégkönyvet, Kiss Miklós beírja a nevemet, a pinczér azt mondja: »grazie«, s megyen. Az ajtónál bepillant a könyvbe, hátranéz oly szemmel, minő egy vulkán első tüzrohamához lehet csak hasonlítható, - s rohan le eszeveszetten a lépcsőkön, és nem került öt percbe, nem, alig háromba s harminczezernyi lakosság tudja, fut az utcákon, mintha a lármaharang hívná, rohan mindenfelől ablakom alá, ordítja az »evviva«-kat, mintha az ég boltját akarná szavával leomlasztani. A maire, az összes municipalitás szobámban terem tisztelegni, szolgálatját ajálani, parancsaimat kérni; jó a tiszteletreméltó Montanelli, volt toskánai miniszter, ki balkarját 48-ban mint

önkéntes Curtatonénál elveszté, sok nemzetőrtiszt kíséretében, de ő maga közember-ruhában, jó az egész világ. Fél óra múlva kocsira ülék, s míg ezt tehetém, kezemet, ruhámat csókolja, a ki hozzám fér. Nagy bajjal kimozdulunk, de alig vagyunk az utcán, kifogják a lovakat s vontatnak kezeikkel az egész városon keresztül, míg minden utcáról hullámszik felém a tömeg, ezrek kísérnek, virágok hullnak az ablakokból, s a nép a fiatal szabadság első mámorának egész frenezisével tiszteli a szegény hontalan vándort. És miért? Mert nevét a szabadságéval azonosítja, melynek érzelme, mint egy mágnesi folyamláncz futja végig az emberiség idegeit.

És mégis mennyi szolgaság! mennyi elnyomás van e világon! s mily régóta van és meddig lesz en!!

Oly jelenet volt, minőt Bécsben láttál 48-ban. De itt az az öt perc volt a csoda, melynek kulcsát fel nem foghatom. Tán a lelkeknek is van telegráfja, mely sebesebben dolgozik, mint a sodronyon végigfutó villany.

Két órakor Pármába értem. A herczeg azelőtt való napon érkezvén, a város gálában volt ezernyi zászlóival s minden ablakról kiakasztott függönyökkel, takarókkal. Midőn a fogadókapuba befordulnánk, két együttálló ember közül egyik azt mondja a másiknak, reám mutatva: »Cavour.« Megrázom fejemet tagadás jeléül, erre felcsillámlik szemében az eltalálás szikrája, nekidühöngve kiáltja el magát: »Kossuth, Kossuth! Evviva Kossuth!« s mikorra a kaputól a grádicsig értünk, már százankint volt a tömeg körültem, ép oly entuziazmussal le a ruha- s kézcsókorig, mint Piacenzában, mikor pedig a grádicsból szobáig értem, már ezrek hullámszottak ablakom alatt; a mint a »fori«- és »evviva«-kiáltásoknak engedve, megmutattam magam az ablaknál, más ezrek hullámszottak elő, s ez így ment óráig, óráig, míg a herczeghez kocsiztam. Ma sem szüntek meg e jelenetek. A virágbokréta csak úgy hull, mint az eső. Lakásom előtt tiszteletőrség (national-garde) van felállítva. A tartomány kormányzója egy páholyt bocsátott rendelkezésemre; nem mentem, nehogy vadászni látszassam a popularitást, (mi, a herczeg is itt levén, rossz politika volt volna) de bár nem voltam jelen, mégis éljenezték szegény nevemet.

Szóval: ha a szimpathia megmenthetné szegény hazámat, mentve volna; de a nép csak szeretni tud, sorsa pedig magának is más kezében van, úgy a mienk is. De akármi lesz belőle, nem állok el feltételeimtől: vagy franczia hadsereg Magyarországra, vagy én vissza az exiliumba.

E levelet nyitva küldöm Szarvadyhoz, hogy használhassa a fogadtatásra vonatkozó tényeket, (mint szintén Pulszky is) de nem azt, a mi az egyezkedésre vonatkozik.

S mert nyitva küldöm, nem engedek érzelmeimnek irányodban s gyermekeim irányában. Szentség az előttem, melyet idegen kéz meg ne illessen. - - - -

9.

Párma, kedd, 1859. június 28.

- - Még mindig Pármában vagyok, s csak holnap, 29-én indulhatok. Milánóba megyek éjre, onnan 30-án a főhadiszállásra; meglehet, ott két-három nap is eltartóztatnak s meglehet, július 5-ike előtt nem vetődöm vissza Genuába (semmi esetre sem 3-ika előtt). - - - -

A mi dolgainkat illeti, egy megnyugtató lehet, az, hogy arról, miszerint reá akarnának birni, hogy francia sereg nélkül kezdjünk valamit, már szó sincs, szó sem lesz. Határozottságomat látva, erről annyival inkább lemondtak, mert minden oldalról megerősödnek a meggyőződésben, hogy nélkülem bizony nem lehet a dologban semmire menni, s mert én nem tágitok feltételeimben, tehát megadták magukat a kénytelenségnek, hogy vagy francia sereg megy Magyarhonba, vagy Magyarhon nem mozdul.

A kérdés tehát csak oda megyen ki: adnak-e sereget? tudva, hogy ha nem adnak, én nem engedem nemzetünket bajba keverni s itt hagyom az egész komédiát.

Impresszióm az, hogy ígéretet fognak tenni, de hogy a végrehajtás idejét, mint körülményektől függőt, függőben fogják tartani.

Ha ez lesz az eredmény, akkor várunk s időközben teendőnk jóformán a sereg alakításra lesz szorítva; mire nézve a dolog rendjét-módját tisztába fogom hozni mostani körutamban; miszerint a szervezés oly alapra legyen fektetve, mely seregünk magyar nemzetes jellegét megóvjá; a rendeltetés felőli kétséget, s vele az elégedetlenséget eltávolítsa; s működésünket a bürokratikus slendrián hosszadalmas avatkozásaitól a lehetőségig függetlenítse.

A hercegnél mindennap vagyok. Napról napra javulnak kilátásaink. Ő tíz nap múlva a császárral lesz, s mint mondja, tőle el nem vál többé.

Igen nagy fontosságot tulajdonít az organizációnak; azt mondja, (s ez a második czitromfacsarás, mit én igen is értek) ha vagy tíz ezer ember áthozatalával dezorganizációt tudnék vetni az osztrák hadseregbe, oly kötelezettség hárulna a császárra, hogy erkölcsi lehetetlenség volna szégyen és gyalázat nélkül Magyarországot elhagyni.

De én a proklamációt természetes kénytelenségnek látom ugyan, mint már Párisban megmondottam, de csak úgy fogom kiadni, ha biztosítást veszek s megegyezést arra, hogy azt mondjam: »jertek, a cél Magyarhon földén magyar szabadságért küzdeni; a szövetséges hatalmak segítségével reményünk van hazamenni.«

Sürgetvén, hogy a császár főhadiszállására megyek, a herceg ugyan mind *sauf conduit*-t mind a császárhoz levelet adni ajálkozott, de megkért, készíteném el tervét úgy annak, minő proklamációnak kiadására kívánnám a hatalom megegyezését, mint annak is, minő terv szerint akarnám az organizációt, hozzáadván, hogy mihelyt látja e tervet, egyszerre megmondhatja: megegyezik-e abban a császár vagy nem?

Én hát elkészítettem magyarul, Kiss Miklós és Bethlen most kinlódnak a fordítással; nincs időm reá, hogy magam vesződjem vele. Holnap fogom beadni.

En attendant a herceg ma arra akart birni, hogy ne menjek addig a főhadiszállásra, míg javaslataimat s levelét egy tiszt által el nem küldi és választ nem veszen. De én nem tágiték. - Szerencsére Pietri ma megérkezett, velem szólandó. Ő ügyünket igen jól fogja fel, érdekeinknek meleg szószólója. Elmondtam neki, mit akarok a császártól s ő a herceg előtt jelenlétemben odanyilatkozott, hogy tökéletesen igazam van s joggal kívánhatom lelkiismeretem megnyugtatóját, mielőtt akármi további lépést tennék. Így hát most éjfélkor a dolog úgy áll, hogy holnap bemutatván a projektumot, átveszem a hercegtől a levelet, s Pietritől is egy meghitt emberhez szólót. Holnap megyek. Miként fog holnap a dolog állani, nem tudom. Pietri utánam ígérkezett jönni; helyes okot mondott, miért lehetetlen nyomban velem jönnie.

A proklamáció tervét mulatságból leirom, ha birom s idezárom.⁶¹ Figyelmezz a dátumra, ha azt megengedik, nagy dolgot engednek; hanem kötve hiszem.

⁶¹ Lásd alább e fejezet III-ik szakaszában.

Épen most veszem jun. 23-iki kedves soraidat. A dolog úgy lesz, a mint mondd: huzzák-halasztják; sem ki nem játsszák a tromfot, sem el nem dobják. - De mindig abban keresem a vigasztalást, hogy a hont nem kompromittáljuk magunkra nézve pedig meg tudandjuk mutatni, hogy szent kötelességet teljesítünk, midőn megkísérlettük: tehetünk-e valamit a hon javára?

U. i. Most izeni Pietri, hogy együtt megyünk; kapott levelet a császártól; kíván velem szólni. Így hát le vannak győzve az apró nehézségek. Két nap nyerve van. - E levellem titok maradjon, egyedül körötökre szorítva.

10.

Milánó, csütörtök éjjel, 1859. június 30.

Tegnap nyolczvan kilométer (tiz mfl) kocsit után, mi végett d. u. három órakor ültem kocsira, éjfélkor ebédtem s két órakor mentem aludni egy piszkos szobába, hol Urbán tábornok tizenhét napig dőzsölt, öt órakor keltem fel a vasut végett, ma csak tizenegy óra este vetett Milánóba, hol reggel tizenegy órakor kellett volna megérkeznem, de hol egy convoi sebesültnek előre jelzett átmenetét kellett egy pár óráig bevárni (mert a vasut csak egy pár sines), hol a vasutórák össze nem vágtak, Buffalóránál a vasut s az osztrákok által felvetett pompás hid még nem járható, a magentai csatamezőn a diligence nem birt s így gyalog mentünk, (ez bámulatos hely; ha innen ki tudták az osztrákokat verni, kiverik mindenhol,) enfin a sok akadály miatt, mi ily zavaros transzport-torlódásnál közbejő, csak most érkeztem e pompás városba, melyet majd veled nézek meg. - Nagyon fáradt vagyok; holnap reggel négy órakor indulok, de azért nem tudok aludni menni a nélkül, hogy egy pár sorral meg ne nyugtassalak, hogy egészséges vagyok, semmi bajom, - s a nélkül, hogy esengő lelkem szárnyain neked, kedves angyalom s gyermekeinknek jó éjszakát kívánjak.

Dolgainkról ennyit: Pietri velem van; a császártól sürgöny jött e szavakban:

»L'Empereur an Sénateur P. - Je vous reçois avec plaisir avec votre ami (hogy már én) lá ou je serai.«

Mit mondasz ehhez? - Holnap remélek nála lenni Cavrianában.

Szerelmem áldása veletek.

11.

Valleggio, császári főhadiszállás, 1859. július 2.

Hogy a főhadiszállásról írom e sorokat, sokat mond reám nézve; hogy e főhadiszállás Valleggióban van, a Minción tul, sokat mond a háboru folyamára nézve.

Az osztrák két egész új hadtest (60,000 ember) által megerősítve elbizakodott, s a helyett, hogy tul a Minción védelmi állásban várta volna be a francia támadást, maga támadott, de támadott oly pozíciókra támaszkodva, melyek még erősebbek, irtózatosabbak, mint Magenta. Láttam mindkettőt, végig mentem tegnap a szolferinói csataterén, hol néhány nap előtt a halál oly pazar aratást tartott. A francziák tizenkétezer osztrák halottat s háromezer sebesültet szedtek fel a csata után; ez utóbbiak el vannak

látva testvérileg, a hétezer fogoly utban van Génua felé, hogy közülök a zászlónk alá szegődni akarókat kiszemeljük, a tizenkétezer halott temetve van. - Én csak sirjaikat láttam, de azokat láttam elszórva a letaposott paradicsomon, melyen az átlukgatott csákók, töltés-táskák stb. még most is szerte hevernek, s a lég büzhödt szagától a rothadó lényeknek, mik pár nap előtt ember voltak, itt-ott büszke, bátor szívvvel, mely itt-ott világokat átkaroló eszméket rejte magában, s most porrá rothadó anyag, melyet pár hó mulva az eke fordít meg, hogy buzát teremjen.....

Melancholikus látvány! Lehetetlen, hogy ne edzze a keblet oda működni, hogy óriási erőfeszítés által oly karba tétessék az emberiség, miszerint ily látványok lehetetlenekké váljanak...

De nincs időm elmélkedni.

Az osztrák elvesztvén ez óriási csatát, hol két részről négyszázezer ember vivott, nem birta többé a Minciót védeni s feladta. Ferencz József - - - - -
- - - - - azután visszament Veronába. - Mikor Milánóból elindultam, Napoleon császár főhadiszállása Cavriana volt; mikor három és fél órai víz előrehaladás után az 1848-ban Haynau által annyira megkinzott Bresciába értem, melyen tul nincs víz, a császárt már Noviban mondották; midőn odaértem, már átment a Minción Valleggióba. Utána mentünk; jó, hogy Pietri velem volt; nevemet, magas politikai tekintetek miatt, nem biggyeszthettem a főhadiszállás után ezernyi ezer ágyu-municzió, proviánt, bor, széna, tisztí podgyász, markotányosnő, vezeték-lovak, elkésett gyalogság s a százezernyi tábor impedimentumait képző mindenféle szállító ajkára, kiknek szekerei mértföldekre fogák el végetlen colonneban a keskeny utat, de Pietri szava: »par ordre d l'Empereur«, az itt-ott utbavetődött tábori rendőrség segítségével mégis lehetővé tette, hogy rák módra előbb-előbbre oldalogjunk, víz végre egy genie-tiszt átvezetett egy rögtönzött deszkahidon, melyre szekeret nem, csak lovat és embert eresztenek, - s így, hova különben hat órákor érkeztünk volna, ha akadály nincs, tíz órákor csakugyan megérkezőnk. - Láttál tábort talán 49-ben; képzelj egy ezernyi ezreknél számosabb tábort egy parányi kis helyre szorítva; képzelj egy itcze vizet egy meszelyes üvegben, s képzelhetened a torlódást. Ily későn táborban, hol még a császár is hajnalban kél, bizony nem kaptunk volna zugot, hová árva fejünket lehajtsuk, de Pietri ismervén a Grand prévôt (ezredes tábori rendőrfőnök), a vége az lett a dolognak, hogy bizony nekünk ágyunk is van s falatoztunk is egy karvastagságu s fokhagymával bőven ellátott kolbászból, melyet csak tábori levegő segítségével bír meg az én gyomrom; - s megbirta, egy óra van éjfél után, midőn ezt irom s bajom nincs; csakhogy álmos vagyok, mint a vakondok, s előre viszket a bőröm a gondolattól, hogy balha lesz elég s bűdösféreg is, de par contre coup, sem víz, sem mosdóedény az ujjnyi porból kibontakozni.

Holnap nyolcz órákor reggel (azaz ma) bekopogtatok a császárnál, s ha nyomban elfogad, még ma visszaindulok - hová? meddig? a lóhiány s akadály tudja. De ha tán előremozdul a császár, tehát nyomban nem fogadhatna, bizony még az is meglehet, hogy Veronában végzem e levelet. Mert ennek a francia seregnek semmi sem lehetetlen. Egy osztrák fogoly ezredes így szólt nekik: »Je ne sais pas si le bon Dieu est avec vous, mais je sais que vous avez le diable avec vous, car vous vous battez comme des diables - il n'y a pas moyen de vous résister.« És ez igaz.

Milánó, jul. 3.

Voltam a császárnál nyolcz órakor reggel. Nemcsak rögtön elfogadott, de egy egész órán tul magánál tartott, még a szárdinai király is kénytelen volt vagy félóraig várni; (hajnalban indult Peschiera alul, melyet ostromol). Pietri jelen volt az értekezésen s ezt mondá, mikor kijövének: »C'est étonnant, il vous a reçu avec des égards extraordinaires et vous a traité avec une considération affectueuse.« S igaz. - Nem bizhatok minden detailtitkot levélre, de abból is, a mit írnom lehet, látni fogod kedves lelkem, angyalom, hogy bizony nem iparkodtunk egymást misztifikálni, hanem nyíltan szólottunk egymással s tisztán kimondtuk mindkét részről, hogy mire számíthatunk egymás irányában.

Legelőször is számot adtam eljárásom eredményéről Angliában. Csak szóval tettem, nehogy kérkedni látszassam; de Pietri közbeszólt: »a legkülönösebb az sire! hogy Kossuth urnak zsebében vannak az angol miniszterek levelei, melyekkel kötelezettséget vállaltak, hogy Anglia semleges marad, ha Magyarországra megyünk is.« - Valóban? kérdé a császár, - láthatom? - - Átadtam neki a leveleket. - Ugy látszik nagyon érdekelte; egyről egyig elolvasta, közben-közben egyet mosolygott; s fejét csóválta, mintha csodálkoznék.

Aztán én vettem át a szót. Láthatja felséged - mondám - hogy abban, a mit elvállaltam, nemcsak hiven eljártam, de nagyobb sikerrel is, mint a mennyit ígértem, most hát felhíva érzem magam kérdezni: miután ez akadály el van háritva, mi felségednek határozata Magyarország iránt?

Ő: Van még egy akadályom: a porosz. Lord John Russeltől már kaptam egy sürgönyt, melyben ön ide utazása következtében (mert az ön mozdulatainak az európai diplomácia igen-igen nagy fontosságot tulajdonít) megerősíti ugyan - mondhatom - hivatalosan - Anglia semlegességének biztosítását, de azon hitének ad kifejezést, hogy ha a magyar ügyet felfogom, a németeket provokálom.

Én: Anglia semlegessége biztosítva lévén, én ezt nem tartom valószínűnek. Azonban feltéve, hogy a németek csakugyan provokáltatnának, engedje, sire! kérdenem, akar-e felséged oly békét elfogadni, mely az olasz kérdést nem oldja meg?

Ő: Hacsak vagy meg nem veretem, vagy európai »médiation a r m é e « nem kényszerít, nem fogadok el oly békét.

Én: Egyike sem fog ezen alternatíváknak történni. Anglia nélkül nem lehet fegyveres európai mediáció. Armírozott mediáció feltételes hadizenet, s Anglia ezt nem fogja tenni, nem teheti, erről biztos lehet a császár. Én hát felségednek ezt mondom: »Nálunk nélkül nem lehet e kérdést megoldani. Felséged emlékezzék vissza saját házának történetére. Ebben az osztrák házban egy igen szerencsés vitalitás van. Felséged nagy elődje hányszor szétmorzsolta azt, megalázta, földhöz sujtotta, de aztán békét kötött vele, hatalomnak hagyta, - és az felkelt ismét a porból (s'est relevé) s veszélyesebbé vált a Napoleonháznak, mint előbb volt.

Ő: C'est vrai, parfaitement vrai.

Én: Eh bien, si vous ne l'écraserez pas sire à présent, midőn markában tartja sorsát felséged, azt mondom, »elle se relèvera plus dangereuse que jamais«, s nemcsak újra kellend az olasz háborút kezdeni egy pár év mulva s pedig kedvezőtlenebb viszonyok közt, de nem fog addig nyugodni, mig felséged ellen egy európai koalíciót idéz elő. Ah! Én végig mentem Lombárdián, s láttam a magentai és szolferinói csatamezőt: a ki ily országot s ily csatákat vesztett, annak keblében a boszu kiirthatlan. Borzasztó hiba volna ily ellenségtől az árthatás eszközeit el nem venni. Ártalmatlanná pedig csak

Magyarország függetlenné tétele által lehet. Másképen nemcsak Olaszthonba visszajő, de egy európai koalíciót kovácsol össze felséged ellen.

Ő: Minden, a mit ön mond, alapos, igaz, - szórul-szóra egyetértek önnel. Minderről meg vagyok győződve.

Én: Ha így van, én hát kérdem felségedet, gondolja-e, hogyha reális eredményt akar, Magyarország mellőztével lehetséges lesz a némettel nem provokálnia a háborút? - Én azt mondom, nem lesz lehetséges. Tegyük fel, kiveri felséged Veronából az osztrákot; ha a lokalizáció elve áll, felséged nem üldözheti, átmegy az osztrák az Isonzón s fügét mutat, mert német földön van. Háborus félnek saját territóriumán neutralitást engedni oly képtelenség, melyre szót nem találok. (C s á s z á r: Ce n'est que trop vrai, - c'est absurde, absurde, on n'en pourrait jamais finir, - c'est absurde.) Igen »on n'en pourrait finir,« tehát sire! üzni fogja ön a megvert sereget tul az Isonzón, német földre s meglesz a provokáció. Én hát azt mondom, ha Magyarországra nem küld felséged sereget, a német territóriumot kénytelen entamirozni s az összeütközés bizonyos; ha ellenben Magyarországra megyen, az osztrákot semmivé teszi, s a német háboru ekkor is meglehet, de korántsem bizonyos, mert Magyarország korántsem német föld, s bizony ha felséged egy oly nemzet szövetségét biztosítá magának, mely 200,000 harczost állít fel, s verekszik mint az oroszán, a porosz háromszor is meggondolja magát, mig kardot huz, midőn a Rhenustól Malakoff herczeg száznyolczvanezer emberrel indul ellene, hátában pedig harmincz-negyvenezer francziával egyesülve kétszázezer magyar áll.

Ő: C'est pourtant vrai. Aussi je vous dis franchement loyalement, el vagyok határozva, erősen el vagyok határozva Magyarországot függetlenné tenni, ha csak valami olys váratlan nem jó közbe, miről ön is kénytelen lesz elismerni, hogy lehetetlenség. Látom érdekemet, e nélkül Olaszországban sem érnék czélt, s a jövőt veszélyes bizonytalanságnak tenném ki. Tehát vegye ezt bevégezett ténynek. Meg akarom tenni, vous dis je; - beszéljünk a módokról s időről, comment faire? Még mindig el van-e ön határozva, hogy francia sereg odaküldése nélkül nem hivja fel nemzetét fegyverfogásra?

Én: Erősebben el vagyok határozva, mint valaha. Megmondom okát. De deux choses une. Vagy (organizáció hiányában) nem volna elég erős a mozgalom s az osztrák agyon ütné, mielőtt felséged segítséget küldhetne, ha akarna is küldeni s ekkor jöhetne aztán francia sereg, a magyar ötven évig sem mozdulna, vagy egyszerre oly erőt venne a mozgalom, hogy az osztrákot megijesztené, s ekkor odahagyná Veronát, oda Olasz-hont, békét kötne minden áron, minden seregét reánk vetné, szükség esetében a poroszt is segítségül hívná, s az bizton mehetne segítségére, mert csak velünk volna dolga, nem felségeddel is. - Nagy érdekek forognak szóban, sire! egy nemzet élete. Nagy rajtam a felelősség, nyiltan kell szólanom: ez esetben a francia zászló nem levén magyar földön engageirozva, s az osztrák oly békét ajálván fel Olaszországra, minőt felséged kíván, felséged elfogadná s szegény hazám volna az áldozat.

Ő: Lojális őszinteségét őszinteséggel viszonzom: igenis elfogadnám. Ön is ugy tenne helyzetemben.

Én: Hihető, de ép azért én nem tehetem ki hazámat áldozatul.

Ő: Jól van. Ön ugy cselekszik, mint jó hazafinak kell. Elfogadom a bázist: vagy sereget küldök Magyarországra, vagy nem kívánom, hogy a magyar felkeljen. S küldök sereget, ha csak teljesen a lehetőség határán kívül nem lesz. Arra, hogy küldenem lehetséges legyen, némely operációk bevégezése szükséges; csak ha e z t s e z t szerencsésen végrehajtottam, akkor küldhetek sereget. (Ezen detailleokat nem merem levélre bízni.) Ha időközben netán Európa (fegyveres intermediáció által) oly békére kényszerít, melyet

elfogadhatok, akkor nem lesz magyarországi expedíció, különben meglesz s Magyarországot az első esetben legalább megóvta ön a kompromissziótól. En attendant iparkodjanak önök maguknak sereget készíteni; adok pénzt s minden faczilitást; érdekükben van, hogy ha Magyarországra megyünk, a francia sereg mellett az uraknak is legyen seregük.

É n : Kétségtelenül, de franczia sereg mellett, - ez conditio sine qua non. Mint embernek nekem felséged szava elég, de mint hazafinak nekem garancia kell, s ezt abban találom, hogy hazám földén a francia zászló engageirozva legyen; - ha nem: nem.

Ő : C'est entendu; ha nem: nem.

Ezt bucsuzáskor is igen határozottan ismételte. Nagyon szívélyesen vált el; »au revoir.«

Megemlítetttem, hogy Gorcsakoff körlevele, melyben ő is a háboru lokalizációjáról beszél, aggodalmat költött fel bennem az iránt: vajjon az orosz politika nem változott-e? mert ha orosz intervencziótól volna ok tartanunk, ez helyzetünket nagyon megnehezítené - tudod, a szlávok miatt.

A császár e részben tökéletesen megnyugtatott.

Aztán felolvastam a proklamáció tervét. - Mikor a végére értem, a hol az áll: »kelt a francia császári főhadiszálláson«, a császár elnevette magát s azt mondta: ez kissé még korán volna, jobb lesz másunnan datálni.

Elhiszem!

Végre még a seregszervezésről beszéltünk. - Helyeselte nézeteimet. Egy kis komplementumot is vágott. Azt mondta: ugy látszik tapasztalt seregszervező vagyok. - Nagy fontosságot helyez reá, hogy minél hamarabb egypár zászlóalj magyar nadrágost küldjek táborába. Mondtam, hogy nyolcz-tíz nap alatt megtehetnök, ha szabad kezünk volna. Hát lesz; Pietri velem jó Turinba a császár nevében elhárítani az akadályokat. - Nem lesz eskü a piemonti királynak. A császár azt mondá: »pour quoi faire? c'est de la folie que de le demander.«

Tehát mindenesetre jöjj kedves, édes angyalom. Jöjj, siess karjaim közé. Ha hazamegyünk, jöjj, mert megyünk; ha nem megyünk, jöjj, hogy velem légy, mig itt vagyok s együtt megyünk vagy előre, vagy hátra; mindenesetre néhány hétig itt leszünk.

Pulszkynak holnapután irok. Készítse elő a bankósajtszerződést, hogy mihelyt pénzt küldök, megköthesse. Küldök.

J e g y z é k : A császárral Valleggióban tartott beszélgetés részleteit kiegészíti a Magyarországra küldött két tudósítás másodika, mely ötöd napra a beszélgetés után lett Génuból utnak indítva, s alább e fejezet II-ik szakaszában közöltetik.

12.

Turin, hétfő, 1859. július 4.

Megérkeztem hosszas szakgatott ut után oly forróságban, minőről nekem fogalmam sem volt. Most nyolcz és fél óra este, szobám tág s magas ablakaim nyitvák a királyi palota előtti térre, s mégis a hőség olyan, hogy balkezem ujjain, a mint a papirost tartom, végigfolyik az izzadtság. Hát még délben!

És mégis egészséges vagyok, mint a makk; most kelek fel az ebédől, ettem, mint egy arató tót. De az én kedves angyalom lelke nyugalma végett vigyázok is magamra, mint a kényes leány. Flanelt hordok; vizet tisztán nem iszom, ezt itt nem szabad idegennek, - olasz úgy sem teszi; gyümölcsöt keveset eszem, mert itt ártalmas idegennek, s e kínos vigyázat következtében, tíz napi borzasztó ut daczára, e nagy hőségben még csak fejem sem fáj.

Ide hívtam sürgöny útján a komitét, a tábornokokat s Ihászt, hogy az organizáció s egyéb előkészületek felől tanácskozva, a miniszterrel s a császár küldöttével holnap rendbe jöjjünk.

Már holnap négy ezeren felül mennek embereink; de ne busulj, ha ötven ezerre mennének is: vagy francia sereggel, vagy nem, - ez már nem is kérdés.

A tegnapi leveletem folytatom holnap; ma nem lehet, sok dolgom van.

13.

Turin, kedd, 1859. július 5.

Annyira el vagyok foglalva, hogy teljes lehetetlen szavamat, a császárral volt értekezésem többi érdekes részleteiről mára ígért tudósításom iránt beváltanom.

Tegnap a seregszervezés részleteit elvégeztük sok más egyeben kívül. Ma Cavour miniszternél voltunk. Szükségesnek láttam Pietri jelenlétében elmondani a grófnak a császárral való értekezésemet, miszerint hivatkozhattam, hogy úgy van, a mint mondom, s nincs félreértés részemről abban, a mint a dolgot felfogom. - Ezen előadásnak természetesen megvolt a hatása. Eddig készülő seregünk szerelésében s ellátásában ezer volt a hiány, az akadály, most már megyen a dolog, simán mint a vaj. A mit nem tudnak raktáraikból kiszolgáltatni, szállítók által magunk csináltatjuk, megkötjük a szerződést, bemutatjuk megerősítésül, s kifizetik. Sorsukat a tiszteknek s legénységnek, a haza nem mehetés esetére biztosítottam. - Tisztjeink nincsenek; az őrmestereket, káplárokat, szóval: minden alkalmas embert hadnagygyá teszünk, de kevés; Angliából, Amerikából, Törökországból vagyunk kénytelenek nehányat elhozni. Az utiköltséget is rezolválta a kormány.

Egy nyilatkozata nagyon jelentékeny volt a miniszternek. »Már most, ugymond, félreteszem a diplomatát s mint olasz hazafi szólok. Ha Magyarország fel nem szabadul, mi az egész háborúval nem sokat nyerünk, s legjobb esetben is igen veszélyes jövődönk nézünk elébe. Eh bien, az európai diplomáciának igen nagy hajlama van ügyünkbe avatkozni, s holmi haszontalan félbékét reánk tuszkolni. Én ezt ohajtom megakadályozva látni, s az önök organizációja egy mód e célzt elérni. Tekintélyes magyar erőnek magyar zászlóval, magyar egyenruhában, magyar vezénylet alatti szervezése, s az ön által kiadandó proklamáció minket kompromittál, s ép ez az, a mit szeretek. Én óhajtom, hogy kompromittálva legyünk. Akkor nem lesz a félbékéből semmi, s önök függetlensége által Olaszhon függetlensége biztosítva lesz. Én egyébiránt tökéletesen értem K. ur politikáját. Ő garanciát keres s azt abban találja, hogy a francia és piemonti zászlók magyar földön engageirozva legyenek, s azt mondom: tökéletesen igaza van.«

Nemde nevezetes?!

Bizony meglehet, hogy lesz ügyünkből valami, s én lelkiismeretemben érzem, nem kis szolgálatot tettem hazámnak, midőn azt biztosítottam, hogy ha lesz, oly alapon lesz, mely a veszélyt és szenvedést a lehető legkisebb fokra szállítja, a sikert a lehető legnagyobb fokra emeli s a feláldoztatás ellen biztosít.

Ha nem lesz semmi a dologból, legalább nem lesz hazánk kompromittálva, s mink sem, mert minden józan embernek el kell ismerni, hogy nagy kötelesség mulasztás volt volna meg nem kísérleni, a jelen viszonyokat hazánk javára felhasználni.

- - - (A levél többi része családi s házi dolgokra vonatkozik.)

Második szakasz.

Két tudósítás haza.

I.

Génua, 1859. június 22-én.
Salita dei Capucini 31.

Tisztelt honfitárs! Teleki László tagtársunk közölte velünk azon levelet, melyet hozzá intézni méltóztatott. Az alólírt igazgatóság érdeme szerint méltányolván becses közleményét, arra ezennel következőleg válaszol:

A piemonti és francia kormányok részéről az osztrák ellen viselt háboru alkalmat ígér szolgáltatni a magyar nemzetnek elvesztett önállását és szabadságát visszaszerezni.

Huzamosabb idő óta folytatott előleges értekezés után a francia császár mult május hó elején meghivta Kossuth Lajost Párisba, vele Magyarországnak a háboruban részeltetése iránt személyesen tanácskozni. Telekivel és Klapkával egyetértőleg Kossuth késznek nyilatkozott a mondott célra közreműködni a következő feltételek alatt:

1. Hogy Magyarország felkelése ne diverziónak használtassék, hanem a nemzet teljes és végképeni felszabadítására szolgáljon.
2. Hogy ezen felkelést egy tekintélyes francia seregnek az országba benyomulása megelőzze s illetőleg elősegitse.

A francia császár e két mulaszthatlan feltételt elfogadta s reményét fejezte ki, miszerint két-három hónap mulva a körülmények megengedik neki sereget, löszert s a nemzet felfegyverzésére megkívántató fegyvert küldeni. Ez esetre felhívást fogna intézni a magyar nemzethez, melyben kifejtené, hogy miután a nemzet 1849-ben függetlennek nyilatkoztatta magát, ő ezen határozatnak újra életbeléptetésére segédhadat küld az országba. Ezen felhívás által magát a függetlenséggel azonosítván, azt előre biztosítaná.

A mit eme segítség fejében viszont kíván a császár nem egyéb, mint az, hogy függetlenségét kivíván, ne köztársaságot, hanem alkotmányos királyságot alapítsunk; belügyeink rendezésébe egyébiránt nem fogván ő avatkozni.

Számot vetve a haza iránti kötelességével és a körülményekkel, Kossuth, nemkülönben Klapka és Teleki, valamint a többi menekült magyarok ez érintett ajálatot és föltételt elfogadták, s az alólírtak, a szövetséges hatalmak kívánatához képest is bizottmánynyá alakultak Magyar Nemzeti Igazgatóság nevezete alatt, a nemzet felszabadításának művét előkészítendők s ideiglen vezetendők. Ezután Teleki és Klapka még a mult hónapban Génua-ba jöttek, többi közt sereget alkotni a menekült, fogoly s szökevény magyarokból, - Kossuth pedig a császár kívánatára visszatért Londonba, hogy az angol kormány semlegességét biztosítani igyekezzék.

A sereg szervezése magyar lobogó, magyar tisztek alatt örvendetesen halad; már a második zászlóalj alakul. Kossuth meglepő sikerrel oldotta meg feladatát Angliában.

Az új kormány főemberei kötelezték magukat a semlegességi politikától el nem térni még azon esetben sem, ha Magyarországra tenné át a harcz színhelyét Napoleon. Az angol nemzetnek a Kossuth által rendezett meetingekben nyilatkozott rokonszenve hazánk iránt, kezeskedik arról, hogy a kormány be fogja váltani adott szavát.

Elvégezvén ekkép eme nagyfontosságú feladatát, Kossuth a francia és piemonti kormányok beleegyezésével s illetőleg utlevelökkel mai napon szintén ide érkezett Genuába, a további teendők iránt társaival s aztán a piemonti kormánynyal s Napoleon császárral értekezendő. Holnap indul Turinba s onnan a főhadiszállásra. Ohajtottuk volna addig halaszthatni jelen válaszungkat, míg ezen újabb, s reméljük: elhatározó találkozás eredményét is megirhatnók. De tartván attól, nehogy levelünk vétele előtt hazatérjen, sietünk önt a dolog eddigi állásáról értesíteni, fejlődéséről annak idején, hihetőleg néhány nap múlva tudósítandván önt.

Ezeknek előrebocsátása után áttérünk azon kérdésekre, melyekre feleletet s illetőleg utasítást vár.

A mint egyfelől nem kételkedünk, hogy a kellő pillanatban az összes nemzet mint egy ember fel fog támadni, elrablott jogait visszaszerzendő, úgy másfelől veszélyesnek vallunk nemcsak minden időelőtti kitörést, hanem minden olyan cselekményt is, mely az ellenséget a közlő veszélyre figyelmeztetné. A felszabadítás reményét terjesztetni kell ugyan a jók között, s inteni a hazafiakat, hogy készen tartsák magukat fegyvert ragadni, de csak úgy s akkor, ha francia sereg lépend az ország földére. Addig semmiféle organizáció ne történjék. Hanem abban igenis megegyeztünk, hogy addig is néhány próbált és helyes tapintatu férfiú kitűzessék kerületenkint a végre, hogy önnel s ön által ezen bizottmánynyal összeköttetésben legyen. E célra nem kételkedünk az ide mellékelt okleveleket átküldeni. Mi a távolból nem igényelhetjük magunknak név szerint kijelölni azon férfiakat, kik ezen roppant felelősséggel járó tisztre legalkalmasabbak lennének. Önnek belátására bizzuk tehát megválasztani azokat s illetőleg az üresen hagyott helyeket a kinevezési oklevelekben kitölteni. Eddig senki más nincs megbizva a teendők központosításával; ha ön elvállalja a bizottmány utasításainak foganatot szerezni, hazafiúi köszönettel veendjük. A szintén ide zárt megbizás önben helyezett bizodal munk tanusága. Azonban tudtára adjuk, hogy a múlt hónapban többi között H. P.-lal találkozott egy küldöttünk, őt az eddig történetekről értesítette és 1500 frankot adott neki által a végre, hogy a kívánt tudósítások áthozatala végett kijöendő egyénnek utiköltségül adja.

A fentebb leirt alkudozások a francia és piemonti kormányokkal - megérteték önnel, hogy innen és nem kelet felől várunk segítséget. Szolgáljon ez utmutatásul arra, mikép kelljen a más oldalról történt vagy történhető ajánlatokat fogadni.

Pénz dolgában még eddigelé szűken vagyunk, azonban küldünk, a mennyit lehet, nemsokára. Egyébiránt reméljük, miszerint igyekezni fognak a cselekvés pénzbeli eszközeiről a hazában is gondoskodni.

A mi a köztünk fentartandó összeköttetést illeti, legjobb lenne ugyan, ha jelentéseit különös megbizottak által küldözné hozzánk, de ha ez elég gyakran nem volna eszközölhető, tehát a következő uton várjuk el tudósításait s közlendjük mi válaszungkat: Jasszyban: Mr. Place, francia konzul; Belgrádban: Mr. Astengo szárdiniai konzul által.

A czélt ismerve, tudni fogja ön, mire kelljen figyelmét fordítania tudósításaiban. Csupán példakép említjük meg ezeket: az országban levő osztrák fegyveres erőt, annak számát,

nemzetiségét, elhelyezését, a várak mi karban lételet stb. Igen kíváncsi, hogy a kiküldendő egyének közül egyik vagy másik az ország mostani közigazgatási, törvénykezési s adózási rendszerét ismerje, miszerint tudhassuk, mit kelljen annak idején rögtön megváltoztatni, mit ideiglen megtagadni.

Még most az iránt nem nyilatkozhatunk, vajjon fog-e kelleni honvédtiszteket küldeni vagy sem. Azonban a kerületi biztosok írják össze mindazon tiszteket, lakhelyök, rangjuk s a fegyvernem megemlézése mellett, a kiket annak idejében alkalmaznunk lehetne. Ezen jegyzéket szives lesz ön majdan kezünkhöz juttatni.

Háttra van, hogy még egy főfontosságú tárgyra irányozzuk figyelmét: az idegen nemzetiségek iránti viszonyunkra. Igyekezzenek mind az oláhok és a szászok, úgy a szerbek és horvátok érzelmeit és kívánatait kipuhatólni.⁶² E végett tessék az illető nemzetiségek legbefolyásosabb képviselőihez fordulni. Mig egyrészt biztosítandja őket, hogy Magyarország területi épsége s az 1848-iki törvények alapján mindent készek vagyunk megadni, mit csak testvér testvértől kívánhat, másrészt tessék őket felszólítani, hogy ha azontul valami kívánalmaik volnának, közöljék azokat velünk, ha lehet: saját ideküldendő embereik által. A 48-diki törvényeket azonban ha kiindulási pontul tekintjük is, korántsem szándékunk változtatlanul megtartani, sőt inkább olyformán óhajtjuk az azokban letett elveket tágitani és kifejtteni, miszerint minden érdek, nemzetiségi úgy mint vallási, tökéletes megnyugvását lelhesse a magyar alkotmány szárnyai alatt. Szolgáljon vezérfonalul az idemellékelt alkotmányterv, melyet az alólírt elnök dolgozott ki és mely alapelveiben mindnyájunk jóváhagyását bírja.

És most isten önrel, tisztelt polgártárs. Nehéz, de dicső munkát bizunk önre; vezérelje lépteit a bölcsesség és igazság hatalmas istene.

Kossuth Lajos,
elnök.
Klapka György.
Teleki László.

A levélben érintett alkotmányterv sokkal hosszabb, semhogy el lehetett volna küldeni; azért csak alapelvét s annak is csak a nemzetiségi kérdésre vonatkozó oldalát fogom ezuttal megismertetni.

Valamint a vallás, a nemzetiség is társas érdek. Ehhez, mint amahhoz az államnak, mint ilyennek, semmi köze. Az alkotmány biztosítván az egyesülhetés jogát, a polgároknak szabad nemzetiségi mint egyéb érdekeik védelme s fejlesztése végett egyesülni s egyesületeket szervezni községenként, megyénként, országosan, épen úgy, mint a protestánsok vallásos érdekeik tekintetéből egyesülvén községek, megyék, kerületek szerint s az ágostai hiten levők országosan is. De, miképen ezen vallásos társulatok, a nemzetiségbeliek sem követelhetnek területi hatóságot polgári tekintetben, hanem szorítkozni fognak nemzetiségi érdekeik ápolására. E szempontból azonban teljes rendelkezési szabadsággal bírandnak, választhatnak főnököket, kiket tetszésszerűen czímmel felruházhatnak, valamint a vallási társulatok választhatnak elnököket, híván azokat pátriarchák, metropoliták, érsekek, püspökök, szuperintendensek, felügyelők, gondnokoknak vagy akárhogyan. Tarthatnak gyűléseket s hozhatnak határozatokat az alkotmány és törvény korlátain belül s az állam nem igényelhet egyebet, mint azt, hogy

⁶² Ludvigh János volt képviselő és kormánybiztos utasítva van a horvátokkal alkudozni Belgrádból. Ha Horvátország és Szlavonia az 1848. előtti viszonyt fentartani nem akarná, készek vagyunk azoknak önállását elismerni bizonyos feltételek alatt.

ezen gyűlések nyilvánosak legyenek. Ez elv úgy fog alkalmaztatni a magyar, mint a többi nemzetiségre; egyiknek sem lesz legkisebb kiváltsága, s a kormány, mint ilyen, egyiket sem fogja pártfogolni a többinek vagy valamelyiknek rovására. Mennyiben pedig a kormánynak, országgyűlésnek, megyének, községnek hivatalos nyelvre van szüksége, e részben a fentebbi elv akképen fogna alkalmaztatni, miszerint mindenhol a többség fogja elhatározni, micsoda nyelven vitessenek a közügyek, a kisebbségnek joga sértetlen hagyatván. Valamely megyének gyűlése pl. elhatározza, hogy a folyó évben román, vagy szláv, vagy szerb, vagy német, vagy magyar nyelven fogja vezetni a közdolgozatokat, azért a többi másajku polgároknak joguk lesz a maguk nyelvén nemcsak folyamodni, törvényszék előtt perlekedni, de a gyűlésekben is szólani. A kormány pedig a hivatalos magyar nyelvhez, ha a megye, melyhez intézi rendeletét, más nyelvet fogadott el hivatalosnak, e nyelven szerkesztett fordítást tartozik mellékelni közleményéhez, valamint a megye hasonló módot fog követni a kebelében levő községekkel érintkezésében. Így viszont a megye, ha hivatalos nyelve nem a magyar, fordítást kapcsoland a kormányhoz intézett jelentéséhez. A törvények pedig az országban divatozó valamennyi nyelvre lefordíttatván, az illető nyelveken is ki fognak hirdettetni.

II.

Napoleon császárral való második találkozásom
a szolferinói ütközet után,
Valleggióban, 1859. július 3-án.⁶³

A császár főhadiszállására tett utamig történekről hazánkiai június 22-én írott levelünk által tudósítottak s a császárral Párisban május elején történt első értekezéséről a honba különös küldött által még bővebb értesítés is ment.

Azoknak, a miket most írunk, megértése végett szükség lesz megemlékezni arra, miként társaim megegyezésével is Magyarországnak a háboruban részeltetésére nézve alapfeltételül kötöttük ki azt, hogy a császár Magyarországra sereget küldjön s ezzel mind nekünk nemzeti erőnk kifejtésére és szervezésére módot nyújtson, mind pedig a francia zászló becsületének magyar földön mérlegbe vetése által minket biztosítson, hogy a mi feláldozásunkkal s hazánk függetlenségének helyreállítása nélkül béke nem köttetik. Emlékezetben kell azt is tartani, hogy ezen seregküldés főakadályát Napoleon császár Anglia politikájában vélte találni, mert attól tartott, hogy ha ő maga saját felhívásával kezdeményezné a magyar forradalmat, Anglia hajlandó volna a német birodalmat tettelesen támogatni az osztráknak adandó segítségben. Miután Turinban Cavour gróffal s Pármában Napoleon herczeggel értekeztem volt, július 3-án a főhadiszállásra, Valleggióba megérkeztem, Pietri francia szenátor társaságában, kinek a császár távirat útján eleve tudtára adta, hogy szívesen lát. És valóban, oly szívesen is fogadott, hogy Pietri szenátor ur, ki értekezésünk alatt jelen volt, nem tartóztathatta magát azon megjegyzéstől, hogy »il vous a reçu avec des égards particuliers et vous a traité avec une considération affectueuse.«

Elmondottam Angliában működésem sikerét s bizonyítványokkal győztem meg a császárt, hogy ha sereget küld is Magyarországra s nemzetünket függetlenségi harcra hívja fel, Angolország kormányának semlegességére számíthat, míg Anglia népének rokonszenvét ép ez által biztosítandja. Kértem tehát, hogy miután az általa kijelölt

⁶³ E tudósításban jórészt ismételve van ugyan az ami már fentebb egy levélben (lásd 223-236 lapon) előadatott; de mert oly érdekes részleteket is tartalmaz, melyek ama levélben elő nem fordulnak: ez amazzal kiegészíti. Helfy.

főakadály ekként el van háritva, teljesíteni fogja-e azt, a mire kilátást nyújtott s el van-e készülve Magyarországra sereget küldeni?

A császár azt felelé, hogy még van egy akadály: Poroszország, mely fenyegető állást vőn s a német szövetség minden erejét okvetlenül magával vonja.

Én azon véleményt nyilatkoztattam ki, hogy félek: a nehézség nem annyira Poroszországban, mint az orosz kormány politikájának változásában keresendő; mert nem gondolhatom, hogy a porosz Anglia támogatására semmi esetben sem számíthatván, fenyegetni merhetné Franciaországot, ha biztos nem volna, hogy az oroszától nincs mit tartania. A császár kért, mondanám el okaimat, melyek gyaníttatják velem, hogy az orosz politika változást szenvedett, s én több összevágó tény közt legtöbb súlyt helyeztem azon körülményre, hogy míg a császár első találkozásunkkor határozottan biztosított, hogy az orosz hazánk függetlenné tételét nem ellenzi s az osztrákot semmi kigondolható esetben nem fogná ellenünk segíteni, azóta Gorcsakoff herczeg ismeretes körlevelében az orosz kormányt is a háboru lokalizációja s az ugynevezett európai egyensúly fentartása mellé láttam nyilatkozni; tudom pedig, hogy ez utóbbi egy erős Ausztriának fentartását jelenti, míg az első a háborunak oly alapon, mint én feltételül szabni hazám iránti köteleességemnek tartottam, Magyarországra kiterjesztését lehetetleníti. Én pedig, bármi nyugtalanul várjam is a percet, melyben a szabadság harcát újra felvehetjük, mégis szorult kebellemmel arra kérem a császárt, mondjon le inkább Magyarországnak a harcba keverése gondolatáról, mintsem hogy orosz intervencziót vonjanak nyakunkra ellenünk, mert ily két ellenkező befolyás alatt hazám népeinek egységére nem mernék számítani, sőt megszakadástól tartanék s inkább számkivetésben halok meg, mint kezet nyujtsak arra, hogy testvérgyilkos belharcz által hazámnak egysége s vele jövődjé kompromittáltassék.

A császár határozott szavakban megnyugtató, hogy az orosz kormány részéről semmi sem jött közbe, minélfogva attól kellene tartania, hogy az orosz akár Magyarország függetlensége, akár Franciaország iránt ellenséges irányt vehet. Csak annyit ismert el, hogy a nemzetiségi harcot nem épen szereti Oroszország, mert attól tart, hogy ha Olaszthonban kezdve, e zászló Magyarországon keresztülvitetik, a lengyel nemzetiségre is ingerlőleg hathatand. »J'accepte le fait, mais je n'aime pas le mot« voltak, ugymond, a czár szavai; de ellenséges politikájától nem tart, azonban figyelmeztetésem folytán, magának e részben még újabb megnyugtatót szerezni ígéretet tőn.

E szerint a még fenforgó akadály a német szövetségre levén szorítva, kérdém a császárt, hajlandó-e oly békét kötni, mely az olasz kérdést megoldatlanul hagyja s Európa előtt lekötött szavát, hogy Olaszországnak az Alpeseiktől Adriáig az osztráktól függetlenné kell lennie, be nem váltja?

A császár azt felelte, hogy ha csak meg nem veretik, ily békét el nem fogad.

E nyilatkozat folytán kértem a császárt, fontolja meg, hogy az osztrák házban fatális szivósság van, a mint ezt a Napoleonok háza a multban igenis keservesen tapasztalhatta. Nem egyszer volt földhöz sujtva a nagy császár által, de mert e hűtelen fajt jótéteményekkel lekötöni nem lehet, hatalma pedig meghagyatott, minden porbasujtás után felemelkedett, veszélyesebb, mint azelőtt. Végig mentem Lombárdián, s megvizsgáltam a magentai és szolferinói csatateréket, és mély meggyőződéssel mondom a császárnak, hogy a ki ily országot s ily csatákat vesztett, az soha meg nem bocsát. Nincs pedig veszélyesebb hiba politikában, mint valakit halálosan sérteni s hatalmat hagyni kezében a boszura. Ha, mondám, most, midőn felséged az osztrák házat markában tartja, annak hatalmát Magyarország függetlenítésével semmivé nem teszi, nemcsak hiában folyandott annyi hős vitézeinek vére, nemcsak az olasz harcot rövid idő mulva, de kevésbbé

kedvező feltételek alatt újra kellend kezdeni, de bizonyossá merem tenni arról is, hogy az osztrák ház nem fog nyugodni, míg egy európai koalíciót nem vezet fegyverben a Bonaparte dinasztia ellen.

A császár illetődött e szavakra fakadt: »Igaz, igaz, minden szó igaz, mélyen meg vagyok róla győződve.«

Én folytatám: Ha meg van erről felséged győződve, miért féljen a porostól most, midőn Anglia semlegessége biztosítva van, az oroszoknak pedig barátságos neutralitásában bizik felséged? Én így vélekedem: a lokalizáció elvéről sok beszéd volt mind-ekkorig, de én ezt eszményileg a történelemben hallatlan képtelenségnek, gyakorlatban pedig teljességgel kivihetetlennek ítélem, ha csak felséged egy második kampoformái békére nem hajlandó.

»Arra ugyan nem,« vágott közbe a császár.

Tegyük fel, hogy felséged vitéz seregei kivetik az osztrákot Veronából; ha neki csak a Tagliamenton kellend visszavonulnia, s ott biztosan megállhatand s azt mondhatandja: »nem mer felséged követni, mert a német szövetség földjén vagyok,« - úgy én nem értem, miért visel felséged háborút, sem vége, sem eredménye soha nem lehet. Nincs nagyobb képtelenség, mint háborus félnek saját földén semlegességi szabadalmakat biztosítani.

»C'est vrai, c'est parfaitement absurde, - mondá a császár - aussi je ne in'y soumettrai pas.«

Ha így, - folytatám, - felségednek csak kettő közt lehet választása: vagy német szövetségi földre követni a megvert osztrák sereget, vagy Magyarország felől s Magyarország által vetni véget a háborúnak, - első esetben a porosz, ha csakugyan avatkozni szándékozik, okvetlenül provokálva lesz. A második esetben is avatkozhatik ugyan, de avatkozása nem bizonyos, mert Magyarország nem német föld s én valóban azt gondolom kétszer is meg fogja a porosz gondolni, ha egyrészt a malakoffi herceg 160,000 franczával a Rhénusnál, másrészt pedig Magyarország felől egy francia hadsereg s 200,000-re bizton számítható magyar harcos közt látja magát.

Erre a császár így nyilatkozott: Ön észrevételei alaposak, érdekeink közösségéről meg vagyok győződve s azért szavamot adom önnek, hogy akarom Magyarhon függetlenségét s erősen el vagyok határozva e háború folytán segédkezet nyújtani a magyar nemzetnek függetlensége kivívására. Ez tény, azért ne szójunk erről többet, hanem szójunk a módokról, időkről s eszközökről. Még mindig azon meggyőződésben van-e ön, hogy francia seregnek odaszállítása nélkül a magyar nemzet fel ne keljen?

Én felelém: E meggyőződésem erősebb, mint valaha volt, s ha megengedi felséged, okát adom. Két dolog közül egy történnék: vagy olyan volna felkelésünk, hogy mielőtt organizáció által erőre kapna, az osztrák által elnyomatnék, s ekkor bizonyos vagyok, hogy ha a háború folytán felséged csakugyan szükségét látná sereget küldeni Magyarhonba, a hasztalan harczkísérletben vére vesztett magyar nehezen hallgatna felséged szavára, vagy pedig olyan volna a felkelés, hogy kezdetben mindjárt az osztrákot komolyan megfélemlitené. Ezt ugyan nehezen hiszem, mert az erő az organizációban fekszik s ezt annál kevésbé volna időnk végrehajtani, mert a magyar nyílt jellemű, nem tud konspirálni. De ha mégis megtörténnék, semmi sem bizonyosabb, mint az, hogy az osztrák idehagyná Olaszországot, minden áron békét ajánlana felségednek, egész erejét mi reánk vetné; s ha kellene, a porosz is segítségére sietne. Miért ne tenné? Hisz akkor csak velünk lenne dolga, nem felségeddel is. És bocsássa meg felséged az ügy nagysága miatt ösztinteségemet, ekkor felséged, nem lévén még Magyarországon engagerozva,

mindaz pedig, a mit Olaszországra nézve kívánt, megajáltatván, felséged a békét okvetlenül elfogadná, és szegény nemzetem volna az áldozat.

Erre a császár kinyilatkoztatá, hogy őszinteségemet őszinteséggel kívánván viszonzni kijelenti, hogy igenis ez esetben a békét elfogadná. Ön is azt tenné, úgy monda, az én helyzetemben, - mire megjegyzém, hogy épen, mert ezt természetesnek találom, hazámat az olaszországi béke könnyítése végett áldozatul ejteni nem akarhatom.

A császár ezen észrevételeket méltányolva biztosított, hogy elhatározta magát Magyarországra sereget küldeni, feltéve, hogy míg ezen szándokát végrehajtani a hadi munkálatok folyama megengedné, időközben egy európai fegyveres mediáció békére nem kényszeríti; mire én viszont megjegyzém, hogy a fegyveres mediáció a feltételek el nem fogadása esetére hadizenet kénytelenségét vonván maga után, ezen akadálytól sem Anglia, sem Oroszország részéről nincs mit tartani.

Ezen biztosítások folytán szabadságot vettem magamnak az idő iránt kérdést tenni, midőn ezen expedícióra a nemzetet előkészítenünk kellend. A császár válasza részint rhénusi seregének teljes organizált állapotba helyezésére, részint a véres csaták által megritkított olasz hadsereg kiegészítésére vonatkozott; mire azon megjegyzést tettem, hogy 30-40,000 embernek Magyarországra vetése, erőnyerés tekintetéből is a legjobb spekuláció, mert két hónap alatt 150-200,000-nyi lelkesült magyar szövetséges sereget biztosítand; másrészt azonban a császár válasza egy bizonyos hadmunkálat előbocsátása körül forgott, melyet nem lehet megneveznem.⁶⁴ Elég legyen annyit mondanom, hogy oly kikötő forgott kérdésben, mely a Magyarországra szánt hadseregnek hajókra szállítását könnyűvé teendi.

Ezek után a császár figyelmeztetett, hogy érdekünkben van a kijelölt időre minél nagyobb erélylyel itt a foglyokból s átjövőkből magyar sereget alkotni s felszólított, hogy ennek szervezésében minél nagyobb erélyt fejtsünk ki, miszerint mihamarabb egy pár zászlóaljat magyarosan felszerelve s magyar zászló alatt seregéhez küldhessünk, megkisértendő, minő befolyást gyakorland a magyar zászló megjelenése az osztrák hadseregbe. Mire én előterjesztvén az akadályokat, mik eddig organizációnknak gyors kifejlődését hátráltaták, a császár meghagyá Pietri szenátornak, hogy engem Turinba kísérjen, s adja ott a kormánynak tudtára, miként a császár kívánságainkat mindenben teljesíttetni óhajtja, s ajálja, hogy eljárásunk mindenben könnyíttessék, miszerint seregünk tökéletesen magyar alapon s a piemonti király irányábani eskü nélkül mielőbb szerveztessék.

Ezeknek folytán elérkezettnek véltem az időt, hogy az osztrák hadseregben szolgáló magyarokhoz proklamációt intézzünk, a mi, míg dolgaink ily alapra fektetve nem voltak, sem a Magyar Nemzeti Igazgatóság nevében, sem különösen az én hozzájárulásommal nem történt. Felolvastam tehát a császárnak proklamációnk tervét, mely oda volt irányozva, hogy a császárt ügyünkkel minél inkább identifikálja. A császár tett némely észrevételeket, de megegyezését adta ahhoz, hogy a háborúnak Magyarországra ki kell terjednie, mert Olaszország függetlensége Magyarhonnak függetlensége nélkül nem biztosítható, hogy magyar zászlónk olasz földön a szövetséges hatalmak pártfogása alatt lobog, hogy itteni seregünk nemzeti erőnknek otthon kifejtésére magkövül szolgáland, ha majd zászlónk a győzelmes francia sas mellett fog lobogni s hogy nemsokára

⁶⁴ Velence bevétele, minthogy e nélkül (az ádriai tengerpartokon nem lévén kikötő a császár rendelkezésére) Génúában vagy Livornóban kellene a Magyarországra szánt sereget hajókra szállítani, a mi a távolság miatt végtelen nehézséggel járna.

Utóje g y z é k , 1 8 5 9 . s z e p t .

reméljük felhívhatni bajtársainkat, kövessenek minket haza a szövetséges hatalmak segítségével, hazánk függetlenségét és szabadságát kivívni.

Ilyen volt értekezésünk; s midőn bucsut vevék, szerencsét kívánva a császár fegyvereinek, ezek voltak végszavaim: Nehogy félreértés legyen közöttünk, engedje meg felséged ismételnem, miként én azon meggyőződésben távozom, hogy ha csak időközben felséged békére nem kényszerítették, N. N. helynek bevétele után, felséged sereget küldend Magyarországba, nemzetünket fegyverfogságra szólítandja fel s függetlenségünk kivívásában a francia zászlót engageirozandja, s hogy e nélkül a magyar nemzetet felkelésre bírni nem akarandja. Mely nyilatkozatomat, szíves kézsorítás között, a császár tisztán megerősítette.

A császári főhadiszállásról Turinba mentem, s Cavour miniszterelnöknek nemcsak Klapka és Teleki társaim, hanem Pietri szenátor ur jelenlétében is a császárral értekezésemet elbeszéltem s felszólítám a szenátor urat, hogy, mert az értekezésen jelen volt, mondja meg, jól fogtam-e fel annak tartalmát. Mit ő tartózkodás nélkül igenelt, sőt hozzá adá, hogy inkább kevesebbet, mint többet mondók annál, a mi történt.

A jelentés Cavour miniszter urra szembetünő hatással volt; nemcsak a magyar sereg gyors és magyar rendszerű szervezése iránt előadott kívánságainkat pontról pontra elfogadta, hanem még, ugymond, a diplomatát egy perczre kivetkőzi s mint hazafi azt mondja: Önök garanciát keresnek, hogy nemzetök idegen célokra nem fog felhasználtatni és a garanciát a francia és piemonti zászlónak (mit ekkor hallottunk először ily célból említett) magyar földön lobogtatásában keresik: és önöknek igazságuk van. - Mondá még azt is, hogy ő tart az európai diplomáciának Olaszország ügyébe avatkozásától, s azért is kívánja a magyar sereg organizációját mindenképen előmozdítani, mert ez őket az európai diplomácia előtt kompromittálandja, és ő kompromittáltatni óhajt.

Kelt Génúában, 1859. július 8-án.

Kossuth Lajos,
a Magyar Nemzeti Igazgatóság elnöke.

Harmadik szakasz.

A fentebbi tudósításban említett proklamáció szövege itt következik:

Kiáltvány a magyar katonasághoz.

Üdvözlét nektek nemzetünk nevében, vitéz magyarok! édes hazánk felszabadításának reményei!

Emlékeztek az óriás harcra, melyet tíz év előtt vívtunk hazáért és szabadságért a hitszegő osztrák ház ellen, midőn az hazánk felett az elnyomás s nemzeti enyészet pallosát merészlette hálátlanul kinyújtani.

A nemzet felkelt, mint egy férfiú.

A magyar gyalogezredek harczosai letépték a sárgafekete zsinórt, a szolgaság ama szégyenbélyegét, - s a háromszínű magyar lobogó alá sorakozva, a magyar honvéd nevét világhírűvé tették.

A magyar huszár karddal kezében, ellenséges tartományokon keresztül utat tört magának szülőföldre, hogy része legyen édes hazánk megmentésének dicsőségében.

Egyedül álltunk az óriás harcban, elhagyatottan az egész világtól, - de a honszeretet s ősi vitézségek győzelemre vitt.

Fennen lobogtatók a törvény és szabadság zászlaját s az igazságos isten vitéz karjaitok által a zsarnokság jelképét: az osztrák sárgafekete zászlót porba sodorta.

Győztünk! s győzelmünk méltó béreül a nemzet kimondta közakarattal, hogy Magyarországnak nincs s nem lesz többé királya az osztrák házból, mely örökre trónvesztettnek íteltetik, mert a közte s nemzetünk közt fenállott kötést hitszegő kezekkel maga tépte szét.

A magyar katona az osztrák iránti eskü alól törvény által feloldoztatott s az irántai hűség a haza iránti árulásnak nyilatkoztatott.

Tudjátok, mi következett: - - az osztrák idegen segítséget koldult ki ellenünk s azzal és árulással jármot vetett szegény hazánkra.

És hazánk e járom alatt siralom völgyévé lőn. Legjobbaink a hóhér keze által veszttek el. Alkotmányunk eltöröltetett, törvényeink lábbal tiportattak, ősi szabadságunk, melyet az egész népre nyelv-, faj- és valláskülönbség nélkül kiterjeszténk, közszolgasággal váltattott fel, hazánk az élő nemzetek sorából kitöröltetett, apáitok s testvéreitek szájától az élelem falatja, az elviselhetlen adók által elragadtatik, ti, vitézek, erőszakkal idegen földre hurczoltattok, véretek testvérepek elnyomásáért ontani, nyomor, inség, szolgaság terül el hazánk felett, a magyar saját honában rabszolgává lőn, s felette német kény, német erőszak uralkodik.

S e sorsot, e szenvedést, mely fajunkra boszúból méretett, a tiz év előtt hitegetéssel elámitott, de már kiábrándult horvát, szerb, oláh, tót polgártársaink jutalmul kapták.

Az osztrák a hűségért is csak csalással s hálátlansággal fizet.

Ennyi bűn visszatörlesztésért kiált, - a szegény szenvedő haza felszabadításért kiált.

A visszatörlesztésre itt az idő, a felszabadításra itt az alkalom!

A francziák hatalmas császára s Piemont lovagias királya választott eszközei a gondviselésnek, mely által az igazságos isten az osztrák ház bűneit megbünteti és letörli a szenvedés könyűit ez elnyomott nemzetiségek szeméiről.

De szabadságot nem adnak az egek ajándékul. - »Segits magadon és az isten megsegít,« ez a gondviselés törvénye.

A harc olasz földön kezdődik, de magyar földre ki kell terjednie. Ügyünk közös, elnyomónk egy, szabadságunk elválaszthatlan. Egyiké a másiké nélkül nem biztosítható.

S a ki hazánk elnyomójának ellensége, az hazánknak természetes barátja.

A magyar háromszinű lobogó száműzetve volt a föld színéről tiz évig, de most, - hála legyen az istennek, - szabadságunk van azt olasz földön kitűzni.

És kitűztük azt e barátságos földön, a szövetséges hatalmak pártfogása alatt.

Kitűztük oly czéllal, hogy összegyűjtván körülte Magyarhon hű, vitéz fiait, őket magyar zászló, magyar szerkezet, magyar vezénylet alatt magyar sereggé alakítsuk, magkövet képezendőt, mely körül nemzetünk összes ereje sorakozhassék, ha majdan a háboru folytán a győzelemhez szokott franczia sas oldala mellett nemzeti zászlónk hazánk szent földén loboghatand.

E zászló alá hivunk benneteket, vitézek! bajtársaink! Hivunk benneteket szenvedő hazánk nevében, szabadságunk, függetlenségünk nevében! Hivunk benneteket a dicsőség, a honszeretet nevében! Hivunk ama szent föld nevében, hol bölcsőtök ringott, melynek porával apáitok hamvai vegyültek s melyen kívül a magyarnak széles e világon nincs számára hely!

E zászlót, Magyarország függetlenségének zászlaját, meg fogjátok látni a szövetséges hatalmak soraiban a harcz mezején.

Az nem lehet, hogy ti az ellen szentségtelen kezet emeljete.

A ti helyetek itt van ezen az oldalon, nem ott, hol zsarnok erőszak tart.

Ti nem tartoztok hűséggel Ferencz Józsefnek! Ő nem királya Magyarországnak. Törvényeink szerint a magyar hűséggel csak törvényesen koronázott királynak tartozik. Ferencz Józsefnek idegen erőszakkal szerzett hatalmát sem koronázás, sem választás nem szentesíti. Ő bitorló, kit a nemzet közakarata ünnepélyesen elítélt.

Ti a nemzetnek tartoztok engedelmességgel, mert hűséggel a hazának tartoztok.

Minden szuronydöféssel, minden kardvágással, melyet hazánk elnyomójáért tesztek, édes hazátok szívét sebzitek.

Dezertor az, ki a haza zászlóját hagyja el: a haza zászlaja itt mi velünk van, azt követni szent kötelesség, elhagyni dezerczió.

Ide hát vitézek! hová a haza s dicsőség hiv, s hol reátok a nemzet áldása vár. Siessetek süríteni sorainkat, melyeket már közületek rendezénk. Siessetek, legyőznünk segíteni az utunkban levő akadályokat, miszerint ha isten is úgy akarja, mint magunk, mielőbb azt mond hassuk nektek: »Utánunk, vitézek, haza! támogatva a szövetséges hatalmak győzelmes fegyverei által, visszaszerezni hazánknak saját szent földjén, függetlenségét és szabadságát!«

Éljenek a szövetséges hatalmak, Olaszthon megmentői, a magyar nemzet barátai!

Éljen Magyarország függetlensége! Éljen a szabadság! Éljen a haza!

Kelt a francia császári főhadiszállásonban⁶⁵ 1859. július

* * *

Sok adat érkezett kezemhez, melynek alapján határozottan állithatom, hogy ha francia sereggel jelenünk meg a hazában, az egész nemzet faj-, nyelv-, valláskülönbség nélkül felkél, mint egy férfiú. - Oly általános egyetértést, mint a minő ekkor az országban volt, nem mutat a magyar történelem.

Nem tartom szükségesnek ezt részletes adatokkal bizonyítani. Minek!

Hanem Pulszkynak itt következő jelentése, azt hiszem, érdekel fog olvastatni, mint adat ahhoz, hogy miként ítélték akkoron hazánk viszonyairól olyan otthoni notabilitások, kiket én ugyan soha sem számítottam Magyarország állami függetlenségének elszánt bajnokai közé.

Annak megítélését: vajjon e notabilitások jól fogták-e fel az otthoni helyzetet? - olvasóim közül azokra bizom, kik azon helyzetben éltek s emlékezhetnek.

⁶⁵ Francziául olvastam fel e kiáltványt a császárnak, s midőn odáig jutottam, hogy »kelt a francia császári főhadiszálláson,« - a császár elnevette magát s azt mondta: »Mégis csak jobb lesz, ha Genuát vagy Turint ír ön.«

London, 1859. augusztus 19.

Épen midőn tegnapi levelemet bezártam, jött Magyarországból egyike a mostani notabilitásoknak, L.....y M.....t, s következő képét adta a hazának:

A paraszt az adó daczára felszedte magát az egész Tisza mentében s az alföldön; jobb lábon áll, mint azelőtt; ő csak egy nevet ismer: a tiedet, átkozza a németet, vár felszabadulásra s kész áldozatra. A kis nemesség megromlott, elparasztosodott, a kétszáz holdas nemes jóformán bocskoros, fiait nem képes neveltetni; a középbirtokos jobban gazdálkodik, mint azelőtt, - - - - kevesebb közte a pazarló. A nagy ur, kivéve azokat, kik Bécsben élnek, megmagyarosodott. Mindezeknél csak egy eszmének van vitalitása: a nemzetiségének; demokrácia nem kell nekik; még a kis nemesség is fél tőled, mert bizonyos oldalról elhitették vele, hogy szoczialista vagy s birtokegyenlőségre törekszel. Ugyanezért jó hatást gerjesztettek utóbbi beszédeid, melyek lefordítva a »Times«-ból, kéziratban keringenek az országban. Előbbi beszédeidet is olvasták, de kevésbé szerették, mert sajnálták, hogy a francia császárt szidod, s a haza megmentésének egyik lehető tényezőjével rossz lábra állítottad magad. Ujabb frigyed ezen klasszisnál népszerűbbé tett. Midőn Lussin megszállásának híre megjött, mindenki kész volt, a tizenöt éves gyerektől a hatvan éves emberig, fegyvert fogni s a francia sereghez csatlakozni. Egyébiránt többet vártak s még most is várnak az oroszról. Orosz ágens folyvást beutazgatja az országot, s talál visszhangra. Egy katolikus püspök azt mondta, hogy ha ez által megmentheti az országot a némettől, egész nyájával együtt áttér s görögge lesz. A városokban még most is erős a municzipális szellem; polgármestereik csehek, a városok birtokai eladósodottak, az osztrák elleni gyűlölet itt találja tetőpontját. Pesten a polgárleányok magyarul beszélnek, osztrák tiszt nem kap bálban táncosnőt, s a vén polgárok panaszkodnak, hogy fiaik elfelejtik a német szót az iskolában, habár a tudományokban németül taníttatnak, - mert a fiuk esprit de corpsja száműzte a németet a társalgásból. Van azonban egy rossz nemzedék, azok, kik 1848-ban tizenöt-tizenhat évesek voltak; ezek félénkek, szubszervilisek; hazafiságuk kirekesztőleg magyar nyelvükben mutatja magát, egyébként gyávák. A mostani fiatalság s iskolás gyermek ellenben jobb, mint valaha. A régi opposíció lejárt magát, meghuzódott, bátortalan; jobbak a volt konzervatívok, mint M.....th Gyuri, Ü.....i Józsi stb., ezek készek akármire. Uj talentumok nem tűntek fel, talán mert nincs alkalmuk kitüntetésökre.

A gazdasági egyesületek most az egyetlen intézmény, mit az osztrák megtűr; ezek most szaporíttatnak úgy, hogy minden megyében legyen egy, s ezek magvai a nemzeti kormánynak, ezek képviselik a megyéket.

Apponyi és Jósika Samu e háboru elején megmondták Ferencz Józsefnek, hogy az ország megért a lázadásra, s hogy fel fog lázadni, ha koncessziókat nem ad. Ferencz József megköszönte figyelmeztetésüket, s mondta, hogy koncessziókról nem lehet szó ez egyszer, mert különben igazolná a szárd kormány panaszait a világ előtt. L.....y folytatja, hogy ennek hírére ő és barátai megizenték Apponyinak, hogy kevesebb bel nem elégszenek meg, mint a személyes kapcsolat eszméjének tökéletes kivitelével,⁶⁶ s az az ő jelen meggyőződése is, hogy a koncessziók ideje lejárt, hogy minden magyar hiszi, hogy nem sokára lesz ismét akár francia, akár orosz háboru, s hogy bármelyik többet fog adni, mint az osztrák, azonban jobban várják

⁶⁶ S az óta? - »quantum (nem mutatus, hanem) mutat ab illis!«

az orosz, mint a francziát. A nyelvviszály megszűnt, horvát és rác barátja a magyar-
nak, mert tudja, hogy csak általa menekedhetik meg a némettől.

Sok személyes adatot is adott, melynek hasznát vehetjük, de levélre nem lehet bizni.

(Aláírva)

Pulsky.

U. i. Ha azóta Kemény Zsigával találkoztál, bizonyára ugyanezt hallhattad tőle, vagy
még többet. Ugy, a mint én hallottam.

HETEDIK FEJEZET.

(A fegyverszüneti katasztrófa. - Vége a reményeknek.)

I.

A fegyverszünet.

Ekként álltak dolgaink. Reményteljesen. Klapka Turinban maradt, a felszerelés iránt ott kötött szerződések végrehajtását siettetni. Én hasonló célból és harcosaink soraiban a jó szellemet s fegyelmet megerősíteni, július 6-án Genuába mentem. - S im, július 8-án hirt hoznak a hírlapok, hogy fegyverszünet kötött.

Villámcsapásként ért e hír, de a dolog annyira hihetetlennek látszott, hogy, mint a vízbefuló a szalmaszálhoz, mi is kapkodtunk azon körülményhez, miszerint a hírlapok szárazan csak fegyverszünetet említettek a nélkül, hogy annak természetét részleteznék.⁶⁷ Hát nem béke-előzmény, hanem csak amolyan pár napra szóló fegyverszünet forog fen, a minő háborukban néha előfordul? - - De tudnunk kellett: hányadán vagyunk? Helyzetünket a bizonytalanság tarthatatlansággal fenyegette. Én tehát Pietri szenátorhoz nyomban következő levelet intéztem:

(Francziából fordítva.)

Kossuth - Pietri szenátornak.

Génua, 1859. július 8.

Csak néhány napja, hogy exczellenciád jelenlétében hazámra nézve oly biztató kilátásokat volt szerencsém venni ő felségétől a császártól, mely kilátások úgy engem, mint társaimat nemcsak azon reményre jogositottak, hogy e háboru folytában Magyarország függetlenségének helyreállítása munkába fog vétetni, hanem egyszersmind úgy a császár, mint a turini kormány egyenes kívánsága folytán is arra birtak, hogy a magyar hadsereg szervezését minden kitelhető erélylyel sietessük.

Immár az 5-ik zászlóalj van alakításban. Szellemök a legjobb s mi minden befolyásunkat felhasználtuk azt megerősíteni. Tisztekre lévén szükségünk, a piemonti kormány megegyezésével kizavartuk száműzött honfitársainkat állásaikból, Angliába, Törökországba, Amerikába felszólításokat küldénk, hogy sorainkhoz csatlakozzanak, s ben a hazában megtettük, a mi szükséges volt, hogy a nemzet a felkelésre hangolva legyen.

⁶⁷ Nem is részletezhették. - Július 6-án este irt a legnagyobb titokban Napoleon az osztrák császárnak Veronába; Fleury tábornok által békeelőzményül fegyverszünetet ajálva. Erről senki sem tudott. Az osztrák császár 7-én válaszolt: elfogadta az ajálatot s Napoleon császárra bizta találkozásukra időt és helyet határozni. 8-án lett a fegyverszünet megkötve, francia részről Vaillant marsal, osztrák részről báró Hess, szárd részről gróf Morozzo della Rocca között. A két császár 9-én találkozott Villafrankában. Tanuk nélkül értekeztek Guadagni Morelli házában Napoleon herczeg 11-én vitte a pontozatokat Veronába. Ferencz József egyes pontok iránt nehézségeket csinált. Napoleon herczeg forradalommal fenyegetőzött Olasz- és Magyarországon. A béke alappontjait az osztrák császár aznap este nyolcz órákor Veronában, Napoleon császár este tíz órákor Valleggióban aláírták. Viktor Emánuel király pedig felkiáltott: »Povera Italia!« - -

S im e körülmények közt, mint villám a tiszta égről, úgy csapott le ránk a tudósítás, hogy fegyverszünet kötöttetett.

Örömet keresnék ennek értelméért saját gondolkodásomban megnyugtatót a nélkül, hogy exczellenciát irányadás végetti kéréssel terhelném, de nem titkolhatom, hogy sem én, sem társaim nem tudunk eligazodni az irányra nézve, melyet e tény folytán működésünkben követnünk kell. Ha e fegyverszünet békepraeliminárik értelmével bír, úgy azon működéseinknek, melyekre felhivatva valánk, vége szakad s mi súlyosan kompromittálva vagyunk. De tartóztat e véleménytől azon tekintet, hogy e fegyverszünet csak oly békének lehetne praeliminárikja, mely a császár céljait ki nem elégítendné, a közvéleményt Olaszthonban s Európaszerte, sőt magában Franciaországban is desappointirozná, az olasz kérdést nemcsak végelemzésben, (mely Magyarhon függetlenségét, mint postulatumot feltételezi) hanem ideiglenes tekintetben is megoldatlanul hagyná; a helyett, hogy Európának nyugalma biztosítaná, elégedetlenségre s forrongásra adna okot, a háborúnak kevés idő múlva, de kevésbé kedvező viszonyok között megújítását kikerülhetlenné tenné, sőt Franciaország ellen egy jövő európai koalíció magvát vetné el.

E tekintetek azon reményre vezetnek, hogy a fegyverszünet nem bír békepraeliminárik erejével. Ez esetben azonban még kevésbé vagyunk képesek magunkat állásunk iránt tájékozni, mert attól tartunk, hogy e fegyverszünet nagyon nehezíteni fogja a császár Magyarország iránti szándékainak kivitelét. Én ugyanis meg vagyok győződve, hogy e fegyverszünet csak Ausztriának fog javára szolgálni.

Alig van valami veszélyesebb taktikai szempontból, mint egy roppant diadalok által a győzhetlenség önértetére lelkesült hadsereget győzelmei folyamában feltartóztatni, s az ellenségnek időt adni, hogy demoralizációjából felemelkedjék.

A szolferinói csata után az osztrák hadsereg erkölcsi ereje annyira meg van törve, hogy nyílt téren többé alig képes csatát elfogadni. Másrészt pedig Magyarországon az ujonczozást a megyék meg kezdik tagadni s általában a népérzelem annyira fel van hangolva, hogy biztos tudósítások szerint a katonai parancsnokok sürgetőleg kérnek erősítéseket, de Bécsből azon választ kapják, hogy az osztrák kormány teljességgel képtelen egy katonát is küldeni Magyarországra, s hogy a néppel való összeütközést minden áron kerülni kell.

Szóval: az osztrák háznak, mint elsőrendű hatalomnak, létele a császár intésétől függ.

Mindezen körülmények a fegyverszünet folytán, rövid idő alatt Ausztria javára változandnak meg. Demoralizált hadserege önbizalmát maga a fegyverszünet ténye felemeli, új seregek csatlakozása pedig helyreállíthatja, kétkedést gerjesztvén a jövő iránt; azon bomlasztó proczesszust, melyet a magyar zászlónak olasz földön felemelése megindított, megállíthatja, a magyar nemzetet határozottságában meghökkenti, s ha mig innen az elhagyatás kilátása lehangolja a lelkesült készséget, másrészt ha osztrák részről, a mint várni lehet, némi engedmények jönnek közbe, attól lehet tartani, hogy Magyarország közremunkálása helyrehozhatlanul kockáztatva lesz.

Azonban a fegyverszünet eme következményeit a császár kétségtelenül számba vette, s azért, különösen a mi helyzetünkre szorítkozva, lehetetlen exczellenciád előtt titkolgatnom, hogy mi ezen fegyverszüneti tény által a legirtózatosabb helyzetbe jutottunk.

Mi lesz szegény hazánkból, mely ő felsége a császár szankciója alatt közbejött itteni mozgalmaink hírére fellelkesült, szavunkra várt, s a váratlan hírre minden jobb jövő felől kétségbeesik, ha csak haladék nélkül meg nem nyugtathatjuk?

Miként fogunk állani azon vitéz bajtársaink előtt, kik szavunk iránti bizalomból zászlónk alá sorakoztanak?

Hogyan fogjuk őket a kétségbeesés lépéseitől visszatartani, ha hitöket így meghiusulva s magukat így feláldozva látják? Még csak tegnap lelkesítém fel őket az elszántságra, rendre, fegyelemre s hazafias önfeláldozásra kilátásaink reményeivel, s ma már, ha kérdeznék, mit várhatnak, mibe bizhatnak? nem tudunk nekik felelni.

Természetes pedig, hogy azt kérdendik e szerencsétlenek, mi sors vár reájuk?

És mi magunk is miként fogunk állani ezen hazánkfiain, nemzetünk, a világ előtt?

Nincsen szükségem exczellenciád előtt helyzetünk irtózatosságát festeni. Exczellenziád bizonyosan igazat adand nekem, ha azt mondom, hogy helyzetünk a fegyverszünet által lehetetlenné vált. Miért is arra kérem exczellenziádat, társaim nevében is, legyen közbenjárónk a császár előtt, hogy a helyzet irányunkban tisztába hozassék.

Mit várhatunk? mit tegyünk? kiadjuk-e az előterjesztett proklamációt? folytassuk-e a szervezkedést? terjesszük-e? s ha nem, mit tegyünk azon mintegy négyezer katonával, kik zászlónk alá gyűltenek?

Oly kimondhatlan fontos érdekek forognak itt fen, miszerint lehetetlen exczellenziádat sürgetően nem kérnem, hogy a császárnak irántuk való határozatát minél előbb kieszaközlöni s tudtunkra adni méltóztassék.

Fogadja stb.

(Aláírva)

Kossuth.

Pietri szenátor azt mondta szóval, feleletül e levélre, hogy ő is csak annyit tud, a mennyit a hírlapok hoztak. Nem érti, meg nem foghatja, lehetetlennek hiszi a dolgot, annyira váratlan, annyira rettenetes. Telegrafált a császárnak, futár által elküldte levelemet. - C'est impossible! impossible! - Valami van alatta, a mit nem értünk. Ne veszítsük el a reményt. Várjunk. En attendant folytassuk a működést, mintha semmi sem történt volna.

Ugy tettünk, halálos lelki kinok közt. Pár nap mulva *Pietri* egészen kikelt arczczal, e szavakkal toppant be hozzám: Malheur! malheur á nous! C'est fini. Tout est perdu! Lisez ce ci!

A császár egy sajátkezű levele volt *Pietri*hez. Sirtam, mint a gyermek, alig birtam elolvasni. Tartalma a levélnek ide ment ki: »Megfontoltuk a helyzetet minden oldalról a herczeggel s a királylyal, és bármi nehezen esett is, azon megállapodásra jutottunk, hogy békét kell kötnünk. Ezuttal tovább nem mehettünk. A háborúnak most vége van. Mondja meg ön Kossuthnak, miként végtelenül sajnálom, hogy hazája felszabadításának most abban kell maradni. Nem tehetek másképp. Lehetetlenség. De kérem őt, ne csüggedjen, bizzék bennem s a jövőben. Időközben legyen meggyőződve barátságos érzelmeim felől s kérem, saját személyére s gyermekeire nézve rendelkezék velem.«

Midőn a levélnek e pontjához értem, nem tudtam érzelmeimnek eléggé parancsolni, hogy lelkem mély felháborodása egy keserű felkaczagásba ne törjön ki. »Igen, igen«, mondám, »ilyenek azok a koronás fők! Ilyeneknek ismerik azt, a minek neve ember. Ördögbe a hazával! Konczot az embernek, majd megvigasztalódik! - Mondja meg ön, szenátor úr, urának, hogy a francziák császársa nem elég gazdag arra, miszerint Kossuth Lajost alamizsnával kínálhassa, s Kossuth Lajos nem elég alávaló arra, hogy azt elfogadja. Kizavart viszonyaimból. Legyen. Az én fiaim majd megkeresik kenyerüket munkájukkal. - Je vous salue.«

* * *

Hát mindennek vége volt! Nem maradt egyéb hátra, mint seregünk becsületes felosztatásáról s a zászlónk alá sorakozott szegény jó magyar fiúk személyes biztosításáról gondoskodni. Klapka is így látta a dolgot Turinban, honnan hozzánk Genuába a következő levelet írta:

(Németből fordítva.)

Klapka - a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak Genuában.

Turin, 1859. július 13.

Cavour gróftól jövök. Beadta lemondását. Magán kívül van a kifejezhetlenül nyomorult magaviselet felett. Napoleon herczeg volt főképen az, a ki a békét sürgette, a ki minden-
kire, olaszokra, magyarokra panaszkodott, s azután a békeelőzményeknek az osztrák
főhadiszálláson formulázását⁶⁸ magára vállalta. - Itt mindenki földhöz van sújtva. -
Cavour megígérte, hogy a légióról gondoskodni fog. Elkerülhetlenül szükséges, hogy e
kérdés rendbehozatala végett az igazgatóság mindkét tagja azonnal idejőjjön, mert e
légkörben ezentul nekünk semmi teendőnk nincs. - Ijesztőül használtak fel minket, hogy
Ferencz Józsefet Lombárdia mihamarabbi átengedésére reá vegyék. - Cavourt a császári
találkozás után Napoleon többé el sem fogadta. - Így állnak a dolgok; várom önök
megérkezését. Már csak egy vagy két napunk van. Tehát sietség.

(Aláírva)

Klapka.

Tehát Turinba mentünk, *Pietri, Teleki* és én, hogy e dolgot rendbehozzuk.

Az elrendezés, melynél sok baj és kellemetlenség jött közbe, külön fejezet tárgyát képezi.

II.

(*Két érdekes epizód. - Toskána biztonsága külvatkozás ellen. -
Cavour hatalmas nyilatkozata.*)

Hanem Turinban két epizód adta magát elő, melyet méltónak tartok a feljegyzésre. Mindkettő
érdekes. A második még hozzá egy nevezetes történelmi mozzanat is.

I. A királyi lak előtti térre nyíló fogadó ablakaiból néztük, a mint Napoleon császár és a király
nyitott kocsiban megérkeztek. Kevés ember volt a téren. Egyetlenegy árva »evviva« sem
hallatszott. Még csak kalapját is ritka ember emelintette meg. - Sic transit gloria mundi!

Késő este hozzám jönnek a derék (csonka) Montanelli és Celestino Bianchi, (később Ricasoli
miniszterelnök bizalmas államtitkára), kik a toskánai forradalmi kormány nevében arra
szólítanak fel, hogy nekünk már nem levén légiónkra szükségünk, adjuk azt nekik - kölcsön! -
Elnevettem magam. - Uraim! mondám, mi nem vagyunk a légió urai, sem condottieri kapitá-
nyok, s légionáriusaink sem nem rabszolgák, sem nem zsoldosok. Azok szabad emberek,
kiket a honszeretet vezetett a magyar zászló alá, de csakis az alá. Ha volna köztünk ember, ki
önök propozícióját hajlandó elfogadni, az az ő s az önök dolga, de mi nem tesszük hazánk-

⁶⁸ Inkább elfogadtatásuk kieszközlését. A pontozatokat készen vitte magával Valleggióból.

fiainak azt az affrontot, hogy bőrük felett alkudozzunk. Hagyjuk ezt annyiban, hanem én, mint olaszbarát, azt kérdem önöktől, szerencsés emberektől: minek törik önök a fejüket légiókon? ki ellen akarnák önök a légiót harcra vezetni? hacsak nem a Pitti palota pár tuczat lakája ellen? Hiszen a toskánai nagyherceg nem áll hadsereg élén? Önök szerencsés emberek. Önöknek plebiscitra, a szavazó urnára van szükségük, nem hadseregre. Aztán bocsássanak meg, de önök nem jól számítanak. Idegen seregek zsoldba fogadása intervencziót provokálhatna önök ellen. Óvakodjanak e provokációtól. Ha ezt nem teszik, dolgaik oly simán maradnak, mint a vaj.

Bianchi: De mi ép azért akarunk haderőről gondoskodni, mert intervencziótól tartunk s az önök légiója kész haderő.

Én: Ne tartsanak tőle; ha idegen légiókat vinnének be Toskánába, akkor lehetne intervenczió, mert mozgalmuk nem birna tisztán toskánai jelleggel, szélesb jelleget öltene, s meglehet, akadna hatalmas ember, a ki azt mondaná: »ça ne me vas pas, je ne me laisserai pas deborder par la revolution.« De ha önök tisztán toskánai keretben maradnak, azok után, a mik történtek, nem kell intervencziótól tartaniok. Nem lesz.

Montanelli: Biztosít ön minket erről?

Én: Már hogy én? Kedves vitéz barátom! az én biztosításommal bizony nem sokra mehetnének, hanem mondok én önnek valamit. (Az ablakhoz vezetem.) Látja ön azt a világot amott a királyi lak második emeletén? Az a király dolgozó szobájában van. Jele, hogy a király még fen van. Menjen ön oda. Izentesse be ön az ajtónálló által a királynak, hogy T o s k á n a akar vele szólni. Igaz, éjfél után van az idő, de ne féljen ön, Piemont Toskánát éjfél után is elfogadja. Mondjon ön ennyit a királynak: Sire! Kossuth azt mondja Toskánának, hogy nem lesz intervenczió; igaz-e vagy nem? Majd meglátja ön, hogy mit felel?

Montanelli elrohant. Szép holdvilág volt; az ablakból néztem, mint szalad a téren keresztül a királyi lak felé, dühösen hadonázva megmaradt egy karjával. - Félóra mulva visszajő, ujongva tör be szobámba s nyakamba borul. »Nem lesz intervenczió! nem lesz intervenczió! a király becsületszavát adta rá.«

Ecce! gratulálok! Boldog emberek!

II. Elmentem Pietrivel Cavourhoz, a légió becsületes felosztatásának rendbehozását megbeszélni. Amint beléptünk és helyet foglaltunk, *Pietri* így kezdé a társalgást: »Azt beszélük, gróf ur, hogy ön lemondott. Remélem, ez nem igaz.«

Cavour: Sőt igaz. Lemondtam.

Pietri: Ah, ez sajnos, nagyon sajnos. A császár nagyon fogja sajnálni.

Cavour: Mit akar ön?! Politikában az ember gyakran transzigál idő és módok felett, néha kénytelen elvek felett is transzigálni; de van egy, a mi felett emberséges ember sohasem transzigál, s ez: a becsület. Az ön császára engem megbecstelenített, igen uram, megbecstelenített, »il m' a deshonoré.« Istenem, uram! szavát adta, szentül fogadta, hogy meg nem áll, míg az osztrák végképen ki nem üzetik Olaszországból, és ezért bérül magának Savoyát, Nizzát kötötte ki. Én reá birtam királyomat, fogadja el az alkut, vesse magát alá ez áldozatnak Olaszországért. Az én becsületes, jó királyom, szavamban bizva ráállt. S most az ön császára a bért elviszi, de minket meg itt hagy féluton a faképnél. Értjük be Lombárdiával, s hogy a vásár még szebb legyen, konföderáció béklyóiba akarja beleverni királyomat Ausztriával, a többi olasz fejedelmekkel, a pápa elnöklete alatt. - No, csak ez kellene még! Megbecstelenítve állok az én királyom előtt. Rettenetes! rettenetes!

Én: Bizony rettenetes! Hiszen a Minció-határt (Lombárdiát) maga a bécsi udvar odaajálotta feltétlenül még 1848-ban. Ezt tudom, mert akkor miniszter voltam. Dolgom volt a kérdéssel. S a lombárd provizórius kormány eléggé olasz, eléggé hazafi volt az ajálatot Velence nélkül el nem fogadni. S most önök ezt kapják annyi kiontott vér jutalmául. S még csak nem is ingyenbe kapják, mint a lombárdok kaphatták. Oda kell cserébe adniok Nizzát, Savoyát. Aztán az a konfederáció eszméje! Elképzelem magamnak a piemonti királyt abban a »grotesque« társaságban hetediknek, a hol a pápa elnököl, s jobbján Ausztria foglal helyet, s mellette a négy osztrák szatelles. Ha ezt a pozíciót Viktor Emánuel elfogadja: mediatizálja magát.

Cavour: Ugy van. Tökéletesen úgy van. Hanem én azt mondom önnek, s ez előtt az ur előtt mondom, a ki előtt szólnom annyi, mintha császára előtt szólnék: »Cette paix ne se fera pas! ce traité ne s'exécutera pas. Je prendrai par une main Solaro della Margarita (a klerikális-konzervatív párt főnöke) par l'autre Mazzini s' il le faut! Je me ferai conspirateur! (a mellére ütve) révolutionnaire! mais ce traité ne s'exécutera pas. Non! mille fois non! Jamais, jamais!«⁶⁹ - - - (Egy kis szünet után, mely alatt Pietri lesütött szemmel, szótlán hallgatott.) Eh bien! a francziák császára megyen. Menjen! De én és ön, monsieur Kossuth, mi maradunk a magunk útján. Nemde? Mi ketten megteesszük, a mit a francziák császára nem mert bevégezni. És istenemre! mi nem állunk meg féluton!

(Pardieu! nous ne nous arrêterons pas á michemin.)

Én: Számoljon reám, gróf ur!

Cavour e nevezetes nyilatkozata az előbeszéd volt ahhoz, a mi 1860. szeptemberében köztünk történt.

De téged üldöz a fátum, szegény hazám!

Cavour 1861. tavaszkor meghalt.

⁶⁹ »Ez a béke nem lesz meg! Ez a szerződés nem fog végrehajtatni. Egyik kezemet Solaro della Margaritának (a klerikális-konzervatív párt főnöke) nyujtom, másik kezemet Mazzininak, ha kell! Konspirátorrá leszek! Forradalmárrá leszek! de ez a békekötés nem fog végrehajtatni. Nem, ezerszer nem! Soha, soha!

NYOLCZADIK FEJEZET.

(Az olaszthoni magyar sereg feloszlataának történetéhez.)

A megdöbbenés közben, melyet a villafrankai fegyverszünet első hírei okoztak, hasonlóan a fulladozóhoz, ki szalmaszárhoz kapkod, mi is kapkodtunk a reményhez, hogy az a fegyverszünet tán mégsem birand békeelőzmény természetével.

A reménynek ez utolsó gyöngye szála is csakhamar elszakadt, s nem maradt egyéb hátra számunkra, mint a magyar sereg becsületes feloszlataáról gondoskodni.

A villafrankai egyezményben csak általánosságban ennyi volt kikötve:

»a hadviselő felek földterületein az utóbbi események alkalmával kompromittált személyeknek ugy egyik, mint másik részről teljes és tökéletes amnesztia biztosittatik.«⁷⁰

Nem saját merényletünkre, hanem a barátságos hatalmak biztatására fogván hozzá a sereg-alakításhoz, mi az amnesztia ez általános kikötésével be nem érhattük, s joggal véltük követelhetni, hogy a magyar sereg azon tagjaira nézve, kik magukat hazamenetelre határozandják el, nagyobb biztosítékok eszközöltessenek, a haza nem menők pedig ellátásban, illetőleg kártalanításban részesüljenek.

Hogy mit lehetett rögtön elérnünk, s mire kaptunk biztató ígéretek, - kitűnik a Magyar Nemzeti Igazgatóság itt következő három rendeletéből, melyeknek harmadika egyszersmind a sereghez intézett bucsuszózatunk volt.

1.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság.

Az első (második) magyar dandár parancsnokságának.

Turin, 1859. július 14.

Néhány nap előtt értesítettett a magyar sereg, hogy ha béke nem köttetik, hazánk függetlenségének helyreállitásaért fogunk harcolni francia segítséggel, ha pedig béke köttetik, a magyar zászló alá gyűlt tisztek, altisztek és legénység sorsának biztositására ígéretet vettünk a hatalmaktól.

Reá nehezedett a sors szegény, szenvedő hazánkra; a béke megkötetett; jelen kilátásaink elenyésztenek. De a magyar nemzetnek van jövőndője, ha magunk magunkhoz hűvek maradunk, s hon vagy külföldön, szerencsében vagy nyomorúságban, keblünkben tápláljuk a hazafiság szent érzetét. Az alkalom késhetik, de el fog jönni.

A jelen körülmények között nem marad egyéb teendőnk, mint a sereg mindenrendű tagjainak biztositására gondoskodni.

Tegnapelőtről kelt biztositást birunk a francia császártól, hogy a magyarok, minden különbség nélkül, büntetlenül hazamehetnek, ha akarnak. Ennek biztositását a szövetséges hatalmak részéről még bővebben sürgetni fogjuk, s a kik a hazamenetelt választanák, azoknak számára némi gratifikációt is iparkodandunk eszközteni.

⁷⁰ Traités publiques de la maison de Savoye tom. VIII. pag. 660.

Biztosítást vettünk a császártól arról is, hogy a kik a hazameneteli engedelemmel élni nem akarandának, rangjuk megtartásával francia szolgálatba elfogadtatnak. Ha volnának, a kik ezt választják, azokat név, rang és fegyvernem szerint jegyzékbe kell venni, s a jegyzéket ide azonnal beküldeni.

Azokra nézve, kik sem a hazameneteli engedelemmel élni, sem francia szolgálatba lépni nem akarnak, kettő közötti választást veszünk igénybe. De ez még elhatározástól függ. Vagy azt t. i., hogy piemonti szolgálatban levőknek tekintessenek, és félzsoldot kapjanak addig, míg aktiv szolgálatra hivatnának fel, vagy pedig azt, hogy rangjukhoz képest egy évi dijt kármentesítésül, s egyszermindenkorra szolgáló kiegyenlítésül kapjanak. Hogy ezen utóbbi követelésünkben minél sikeresebben s gyorsabban járassunk el, szükséges, hogy egyenkint lajstromát vegyük azoknak, és minél hamarább, kik vagy az egyévi átalányt vagy a félzsoldot óhajtják választani, magában értetvén, hogy ha e másodikat a kormányok meg nem adnák, mindazokat, kik sem hazamenni, sem francia szolgálatba állani nem akarnak, az egyszermindenkorra szóló kártalanítás rovatába tartozandóknak tekintendjük.

Meghagyatik a dandárparancsnokságnak, ezen rendeletet tudatni és foganatba venni, s megváratik a parancsnokságtól, tisztikartól s a vitéz legénységtől, hogy míg személyes biztosításukról atyai érzékkel gondoskodunk, a rend s fegyelem épen fog tartatni, s a magyar név a szerencsétlenségben is szeplőtlen marad.

Jobb jövődöt a hazának! Kitürest és erőt - fiainak!

A Magyar Nemzeti Igazgatóság:

Klapka György, Kossuth Lajos, Teleki László,
tábornok. elnök.

2.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság.

Czetz tábornok urnak Astiban.

Turin, 1859. július 15.

Azon rendelet, melyet az igazgatóság meghagyásához képest tábornok ur a dandárparancsnokoknak tegnap kiadott, újabb értekezés folytán következő magyarázatot nyert: t. i. az indemnizáció követelése csak a tiszt urakra érthető, nem pedig az altisztekre és legénységre is. A megszorítása amaz első rendeletnek továbbá abból áll, hogy a piemonti félzsold szolgálatra kevés lévén a kilátás, ezt előlegesen nem említettnek kell tekinteni. Így tehát minden intézkedés a következő pontokra szorítkozik:

1. Az altiszteknek és legénységnek büntetlenül hazamenetel biztosittatik; megígértetett, hogy az elszállításról gondoskodás lesz és a Nemzeti Igazgatóság követelte, hogy az amnesztia mellett köttessék ki az is, hogy a hazamenendők többé osztrák katonai szolgálatra ne kényszeríttessenek. Mind Pietri szenátor, mind Cavour gróf ezt, a végbékekötés esetére elfogadhatónak vélték.
2. A kik hazamenni nem akarnának, mindig csak az altiszteket és legénységet értve, francia szolgálatba elfogadtatnak, magában értetvén, hogy a kinek sem hazamenni, sem francia szolgálatba lépni nem tetszik, itt maradhat, kenyerét munkájával keresendő.
3. A hazamenendő legénységre nézve egy pár heti zsold gratifikációt iparkodandunk eszközölni. De egy évi zsoldra terjedő adományról, fájdalom, szó sem lehet.

4. A tiszt urak számára egy évi díj indemnitást követelendünk, rangilletékük szerint. Megadják-e? - nem tudjuk.

5. Ha az itt altisztekből előléptetettek között volnának olyanok, kik a büntetlen hazamenetel szabadságát az egy évi díjadomány melletti számkivetésnek elébe teszik, szükség, hogy azoknak nevére haladék nélkül értesítsünk.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság:

Klapka György. Kossuth, Teleki László.
elnök.

3.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság.

Ihász Dániel és nemeskéri Kiss Miklós, ezredes dandárparancsnok uraknak.

Turin, 1859. július 16.

Tudósítottuk dandárparancsnok urakat, mikép a francziák császára és a piemonti kormány részéről hivatalosan értesítettünk, hogy a reményeinket váratlanul lesújtott békeszerződés alappontjaiban általános amnesztia kötött ki azok számára, a kik hazatérni kívánnak.

Vitéz hazánkfiaink sorsának biztosítása szívünkön feküdven, kötelességünknek éreztük sürgetni, hogy a béke végmegkötésekor az is világosan kikötessék, hogy a kik ezen amnesztia folytán a hazatérésre határozandják magukat, az osztrák császár által többé katonai szolgálatra ne kényszeríttessenek.

Vigasztalásunkra szolgál ezredes urakat tudósíthatni, hogy közbenjárásunknak engedve, a francziák császára ezen feltételt a békekötésben biztosítani megígérte.

A hazamenendők elszállításáról a szövetséges hatalmak gondoskodni szintugy megígérték. Időközben a dandárok, a szokott fegyelem mellett, mostani állapotukban fognak fentartatni, s tiszték, altisztek és legénység az eddigi ellátásban folytonosan részesített.

Ez előrebocsátottak napiparancsban kiadandók, a tisztikar pedig értesítendő, hogy a rendelkezésünkre álló pénzösszeg erejéig engedelmet eszközölnek a szövetséges hatalmaktól tiszt uraknak némi kártalanítást kifizettethet. Mire nézve az igazgatósági pénztárnokot utasítottuk.

Az altisztekből itt tisztké előléptetett urakat figyelmeztessék az ezredes urak, hogy a kik haza kívánnak menni, érdekükben áll a beadandó állomány-lajstromban tiszt rangjukhoz nem ragaszkodni, különben rangjuk az osztrák elleni aktív szolgálatba lépés jeléül vétetvén, vagy tiszt minőségben haza nem eresztetnének, vagy pedig üldözést vonhatnának magukra. Tiszt rangjuknak különben is hon csak a nemzeti szabadságharcz újból felvétele esetére lehetne érvénye, magában értetik, hogy akármikor fog ezen forrón óhajtott percz elkövetkezni, ezen uraknak a jelen alkalommal nyert tiszt rangjukhoz való igénye sértetlen marad.

Továbbá, reményünk van kieszközölhetni, hogy az altiszteknek s legénységnek az elmenetelkor tizenöt napi bérgratifikáció fog kifizettetni.

Klapka tábornok, mint seregpáncsnok, a tisztéhez tartozó kötelességeket befejezendő, még egy ideig itt marad. Együttvéve azonban a vitéz sereg irányában állásunk mint Igazgatóság jelenben befejeztetik.

Befejezzük azt sebzett kebellemmel, de nem reménytelenül, meghajolva a hiusult kilátások miatt, de nem megtörve. Visszatérünk az örömtelen száműzetés sivár útjára, - tűrni, szenvedni készek, ha kell; tenni eltökéltek, ha s mikor lehet. Hazánk iránti kötelesség-érzetünket semmi viszontagság nem fogja soha megingatni, s e kötelességérzethez azon meggyőződés csatlakozik, melyet a jelen viszonyok minden balvégzet mellett erősítenek, hogy magyar hazánk függetlensége Európa rendes állapotba jutásának oly mellőzhetlen feltétele, mely nélkül sem az olasz, sem bármely más nagy európai kérdés meg nem oldható. Ezért vallásos hitünkhöz tartozik, hogy édes hazánknak szabad s független jövődjé van, csak nemzetünk összesen s egyenként magához hú maradjon.

Visszatérünk a számkivetésbe azon öntudattal, minek alapja nem maradand ismeretlen nemzetünk s a történelem előtt, hogy vétkeztünk volna a jó polgár kötelessége ellen, ha részvételre hivatva fel, midőn hazánk elnyomója ellen egy óriási harc volt készülöben, elmulasztottuk volna megkísérteni, ha nem fordíthatjuk-e hazánk felszabadításának alkalmává az ajálott kilátásokat.

A végzet másképp akará, de vigasztal azon öntudat, melyet igazolni is képesek vagyunk, hogy oly alapra fektettük működésünket, s oly biztosítékokat szereztünk meg, melyek, ha a háboru ily kora váratlanul véget nem ér, hazánk függetlenségének helyreállítását nemzetünk férfias eltökélésének érzelmébe helyezendették, most pedig, hogy béke köttetett, szenvedő hazánkat legalább nagy szerencsétlenségtől óvták meg.

Ez is vigasztalás, mert sértetlen maradt hazánk jövődje, mely óvatosságunk nélkül veszélyeztetve lehetett volna.

S most nincs egyéb hátra, mint mély illetődéssel bucsut venni bajtársainktól.

Köszönjük hű közremunkálását mindazoknak, kik nehéz pályánkon hazánk iránti szent kötelességeink teljesítéséhez nekünk segédkezet nyújtottanak.

Köszönjük vitéz bajtársainknak az ösztönszerű készséget, melylyel honszerető szívének szent sugallatából sorainkba siettek.

E készség a nemzet ép szellemének nyilatkozványa, melynek csak alkalom kell, hogy széttörje az idegen jármot, mit idegen erőszak nyakunkba vetett.

Az alkalom késhetik, de eljövend, s vele a honszabadulás örömnépe.

Köszönjük a férfias méltóságot és szent becsületet, mely nemcsak a magyar nevet szeplőtlenül őrizte meg idegen földön, de a népek között, úgy mint a hatalmak ítéletében is hitet, bizalmat, tiszteletet s rokonszenvet növelt a magyar iránt.

A kik hazamennek szülőföldünkre, táplálják kebelükben a honszeretet szent tüzét hiven és ernyedetlenül, s amint magukkal viszik becsülésünket s testvéries szeretetünket, úgy mi viszont azon hitben bucsuzunk tőlük, hogy ha majd megelégtelve nemzetünk szenvedéseit, a gondviselés felhossa hazánk bús egére a szabadulás hajnalát, az Olaszthonban alakult magyar sereg elszórt tagjai helyt állnak magukért, hazáért, szabadságért.

Vigyenek üdvözlétet a szeretett honnak, áldás legyen utaikon.

Jobb jövődjöt a szenvedő hazának!

A Magyar Nemzeti Igazgatóság:

Kossuth,
elnök.

Teleki László.

Klapka,
tábornok.

* * *

Azonban seregünk azon tagjainak, kik haza szándékoztak menni, sorsa a békekötő hatalmak egyezkedésétől függött. Ez egyezkedésnek pedig csak megindulása sem könnyen ment. Franciaország és Ausztria abban állapodtak meg, hogy meghatalmazottakat fognak a z o n n a l (incessamment) Z ü r i c h b e küldeni, miszerint a villafrankai előzetes megállapodások békeszerződésre változtattassanak. Gyors elintézés reményében a fegyverszünet csak augusztus 16-ig volt megkötve.

A francia kormány már július 19-én felszólította követe: *La Tour d'Auvergne* herceg által a turini kabinetet, hogy küldjön ő is meghatalmazottat Zürichbe; de a turini kormány előbb tudni akarta, hogy mi körre szándékoltnak az alkudozások kiterjesztetni? Mert Viktor Emánuel király azon kikötéssel írta alá a villafrankai előzetes pontokat, hogy csak az őt illető intézkedésekre nézve vállal kötelezettséget. Ezt azért tette mert a villafrankai egyezményben az is benne volt, hogy a toskánai és modenai fejedelmek visszalépnek birtokaikba, hogy a két császár egy olasz konföderáció alkotását fogja előmozdítani (*favorisent la création d'une confédération italienne*) s ennek, Velence birtokánál fogva, Ausztria is tagja lesz. A turini kormány teljességgel nem akarta a kibirtoktalanított fejedelmek visszahelyezéséhez meg egyezését adni, s a közép-olaszországi népek rendelkezési szabadságát korlátozni, a konföderációnak pedig, a mint tervezve lőn, határozott ellensége volt, mert - nagyon helyesen - akként volt meggyőződve, hogy ha e terv valósulna, a Savoya-ház és Piemont nemcsak megfosztatnának az olasz ügyekre való jogszerű befolyásuktól, hanem valósággal az osztrák császár hűbéresévé lennének. E nehézségek folytán a zürichi tanácskozásoknak már megkezdése is késedelmet szenvedett. Szárdinia képviselője: *Desambrois Lajos*, mielőtt Zürichbe ment volna, előbb Párisba rándult, miszerint magát a császár szándokai felől tájékozza; még aug. 3-án is Párisban volt, s midőn végre a konferencia Zürichben összejött, annyi nehézség merült fel mindjárt kezdetben, miszerint a fegyverszünet kikötött első határideje (aug. 16.) lejárt a nélkül, hogy a konferencia valamit végzett volna. (Huzódott is négy egész hónapig; csak nov. 10-én lett végleg berekesztve.)

A bizonytalanság türelmetlenné teszen. Nyugtalanság kezdett beharapózni szegény seregünk soraiba. *Klapka* tábornoknak, ki mint főparancsnok, a felosztatási ügy legombolyítása végett Olaszországban maradt, helyzete napról-napra nehezedett. Tett a maga részéről is az elhatározás siettetésére lépéseket, hozzám pedig (Svájcba) a következő levelet intézte:

4.

Klapka - Kossuthnak.

Turin, 1859. augusztus 14.

Még mindig a kínos bizonytalanság állapotában vagyunk - Zürichből ez óráig hír nem érkezett. *L a m a r m o r a* azt mondja: legyünk türelemmel. Tehetnők könnyen, ha a légio szervezve és fölfegyverezve volna, és az esküt letette volna; így azonban jobbára rábeszéléssel és szelid, sima intézkedésekkel kell azt együtt tartanunk, s ezek oly módok, melyekkel ha egy ideig boldogulhatunk is, de sokáig bizonyosan nem. Történetek is már több, igen kellemetlen súlyos kihágások s csaknem mindennap többen jelentkeznek, kik f e l t é t l e n ü l vissza akarnak térni az osztrákokhoz.

Ezek aggasztó jelenségek. Kérem is önt, tisztelt barátom, írjon *Pietrinek* Párisba, hogy a kérdés megoldása siettetessék.

Néhány nap előtt igen barátságos levelet kaptam Napoleon hercegtől, válaszul kérésemre, vetné magát közbe szegény embereink javára a császárnál.

Válasza így szól:

»Közlöttem a császárral ön levelét a katonai szolgálat aluli felmentés tárgyában, a magyar légio azon tagjaira nézve, a kik haza menendnek. A császár azt felelte, hogy e tárgyban a leghatározottabb rendeletet intéző képviselőjéhez Zürichbe, s én nem gondolom, hogy ez nagy nehézségekkel fog találkozni.«

Levele végén ezeket mondja:

»Tartsa ön emlékezetében, miként azoknak, kik emancipációt és szabadságot akarnak, nagy hibájuk az, hogy készen soha sincsenek. Oly időket élünk, hogy az események mindig azok számára érkeznek, a kik fel tudják használni. Hát ne veszítse el ön reményét. A mi elveszettnek látszik, meglehet csak el van halasztva. Szükség, hogy a viszonyok, melyek önök főnökei és egy hatalmas személyiség közt létrejöttek, ne szakadjanak meg egészen.«

Ez a levél s a »Constitutionnel« 11-ki s a »Patrie« jul. 27-ki és augusztus 11-ki cikkei, igaz csak egy kis méz, melyet a keserű labdacok után nyújtanak nekünk; de hát egyedül s barátok nélkül állunk a világon; s az idő, melyben élünk, izgalmas és eseményterhes; nem tanácsos tehát könnyedén törnünk s oly összeköttetéseket feladnunk, melyek más körülmények közt az ügynek, melyet képviselünk, hasznára lehetnek. - Ne felejtsük, hogy daczára a váratlan, rögtönös békének Ausztria erősen megrázkódtatott; ezzel hát valami még is csak eléretett; és ne felejtsük, hogy nekünk bizonyosat soha nem is ígértek; hanem csak lehető eventualitások esetére készülődésre ösztönöztek. Igaz, hogy a velünk játszatott szerep nem valami nagyon dicsőséges volt, de a körülmények azt könnyen másfélévé alakíthatták volna; s akkor, hogy álltak volna a dolgok, ha készületlenek voltunk volna? A mit tettünk, az kötelességünk volt, olyasmi volt, a mit nem lehetett elmulasztanunk a nélkül, hogy hivatásunkhoz hűtelenekké ne lennénk. Magyarországnak nincs oka e felett panaszkodni - nem csak semmit nem veszített, de sőt nyert, fel lett rázva halálos álmából; és sorsára Európa most újra érdeklődik.

Minél többet gondolkozom helyzetünk felett, annál több megnyugtatót találok. Olaszország roppant nagy lépést tett előre, nálunk pedig újra életre ébredtek. Nem valószínű, hogy a reakció egyhamar újra felülkerekedhessék. Tehát ismétlem, tisztelt barátom, ne szakítson ön Párisal; csak ott van elegendő erő és azon vasakarat, mely a vén Európát rakásra döntheti. - -

(Aláírva)

Klapka.

(Németből fordítva.)

* * *

Teleki Lászlóval együtt lévén Svájcban, mi már Klapka tábornok e levelének vétele előtt kétszer irtunk *Pietrinek*, de választ nem kapván, azt kellett gyanítanunk, hogy leveleink (talán távolléte miatt) nem jutottak kezéhez. Azért abban állapotunk meg, hogy én újra irok ugyan *Pietrinek* s levelemhez egy emlékiratot csatolandok a császárnak beadandót, de ennek haladéktalan eljuttatását a császárhoz biztosítandók, a M. N. Igazgatóság hadügyi referensét: Szabó Imre ezredet küldjük Párisba azon utasítással, hogy ha *Pietri* nem volna ott, forduljon *Napoleon* herceghez, kérje fel őt emlékiratomnak a császár kezeihez eljuttatására s annak hathatós közbenjárásával pártolására és kövessen el a körülmények szerint minden lehető, hogy a dolog függőben ne tartassék.

A Szabó ezredesre bizott levél és emlékirat itt következik:

5.

Kossuth - Pietri szenátornak Párisban.

Vevey (Svájc), 1859. aug. 20.

A fegyverszünet első határideje aug. 15-kén lejárt a nélkül, hogy az olaszthoni magyar sereg számára ígért biztosítékok végleg megállapítottak s azoknak alapján az elbocsátás eszközölhető volt volna. Ennek következtében kétség, nyugtalanság és türelmetlenség terjedt el a sereg sorain elannyira, hogy helyzetünk a sereg irányában, ha a villafrankai végzetes nap óta mindig kinos volt, most már a szó szoros értelmében tarthatlanná vált.

Ha a zürichi konferenciák hosszadalmassága folytán a bizonytalanság még huzódni talál: félünk, hogy a rendetlenségnek, s azzal kapcsolatos kitöréseknek nem leszünk képesek elejét venni.

Elég, hogy annyi fájdalommal lépünk ki a helyzetből Olaszországban, ohajtanánk legalább közbotrány nélkül kiléphetni; ohajtanánk akként kilépni, hogy sem magunk ne tegyünk, sem a mieinket tenni ne engedjük a legkisebbet is, a mi nem volna összhangzásban a tiszteletteljes tekintettel, melylyel a császárnak tartozunk, és melyet a legteljesebb diszkrécióval kívánnánk tanusítani.

A dolgok ez állásában úgy a hazafiui kötelesség, mint a becsület és emberiség kényszerítenek, hogy még egyszer a császár jóakaratahoz vagy is inkább szánakozásához folyamodjam.

Két levelünk, melyet társammal gr. Teleki Lászlóval a szenátor urhoz intéztünk, válasz nélkül maradván: postai tévedésektől kell tartanunk. Annál fogva, tekintve az ügy sürgős voltát, jónak láttam e soraim átadóóját, Szabó Imre ezredes urat azon megbízással Párisba küldeni, hogy exczellenciádnak egy emlékiratomat azon kéresemmel adja át, méltóztatnék azt a császárnak előterjeszteni s tapasztalt jó akaratával ő felségének tekintetbe vételre ajánlani.

Szabó ezredes ur ezen kívül meg van bizva, exczellenciádnak vagy (ha parancsát venné) magának a császárnak is az olaszthoni magyar sereg helyzetének részletei felől jelentést tenni.

Engedje meg szenátor ur, hogy e nem kevesebb komoly, mint sürgős ügyben jóakaratu érdeklődését különösen kikérjem.

Törött szívvel hagyom el a kontinenst. Utam szeptember 2-ka körül Párisnak vezetend. Nagyon ohajtanék egy szíves kézszerítással önnek isten hozzádot mondani, s köszönetet kifejezni exczellenciádnak, szerencsétlen hazám iránti rokonszenvéért s mindazon jóságáért, melyet személyem iránt tanusítani méltóztatott.

Fogadja stb.

(Aláírva)

Kossuth.

(Francziából fordítva.)

Emlékirat.

Kevés nappal azután, hogy a császár általi utolsó fogadtatásom folytán tisztába jöttünk az állapotások felől, melyeknek az olaszthoni magyar sereg szervezésénél alapul kell vala szolgálniok: a villafrankai béke által ép azon perczen lettünk meglepetve, midőn a reánk hárult feladat végrehajtását munkába vettük.

Feladatunknak megfelelni e szerint többé időnk nem vala.

A következés az volt, hogy elbocsáttatásának vártában a magyar sereg fegyelmi szabályzat nélkül maradt; és maradt szolgálatképtelenül, mert fegyvertelen; úgy, hogy a rendezetlen állapot nehézségeit még a legénység kényszerült munkátlansága is növeli.

E helyzet hátrányainak ellensúlyozására semmi mód nem volt tehetségünkben, kivéven az erkölcsi befolyást, melyet a seregbe gyakorolhatánk.

Mindazáltal olyan volt a legénység szelleme, hogy daczára legdrágább reményei meghiusulásának, ez erkölcsi befolyás, a császár részéről nyújtott ígéret által támogatva, elég volt arra, miszerint a fegyelmi törvények hiánya sajnos következményekben ne legyen érezhető mind addig, míg a sereg tagjai rezignációjukban azon kilátás által feltartattak, hogy ha nem is hamarébb, de legalább a fegyverszünet augusztus 15-kére szabott első határidejének lejártával vissza fognak hazájukba térhetni azon biztosítékok oltalma alatt, melyeket császár ő felsége felhatalmazása folytán nyújtott biztatásaink remélniök engedtek.

Azonban a fegyverszünet két hónappal meghosszabbított, a zürichi békekonferenciák hossza huzódnak, s az ebből eredt bizonytalanság a szerencsétlen sereg bizalmát többől megingatva, nem csak nyugtalanságot szór soraiba, hanem kaput is tár az izgatásoknak, melyek a néma elégedetlenségtől nyílt panaszokig haladva, rendetlenségi kísérletekre vezethetnek, melyeknek lehetetlen volna elejét vennünk, ha a jelen bizonytalanság még tovább huzódik, s ha az ígért biztosítások megvalósítása elhalasztatnék.

A dolgok e helyzetében mi, a császár akarata szerint alakult magyar nemzeti igazgatóság tagjai, a rend fentartásának az olaszthoni seregben felelősségét többé el nem vállalhatnók, mert az e felelősséggel járó kötelességeket teljesíteni annál kevésbbé lehetne tehetségünkben, minthogy az osztrák hadi foglyoknak visszabocsátása már teljesen végrehajtott; mi tehát nem tudnók mit mondjunk azoknak, kiket Franciaországnak saját császára által hangoztatott hatalmas szava összegyűjtött a nemzeti függetlenség zászlaja alá; s kik oly szerencséseknek érezték magukat, véröket e nemes ügynek felajálhatni, mely saját hazájok ügyével azonosítottak mutatkozott.

És van még egy más tekintet is, mely magasabb eszmerend körébe tartozik.

Bár az események folyama ellenünk fordult; mi még a fájdalmak mélységében is, melybe reményeink elvesztése taszított, sem nem akarunk, sem képesek nem vagyunk azon vigasztaló hittől megválni, hogy a császár jóakaró érzelmei szerencsétlen hazánk iránt nem változtak meg.

E hit által lelkesítve forrón óhajtjuk, hogy e jóakaratu érzelmek viszonzásául nemzetünk fentarthassa a császár iránt azon háláteljes bizalmat, melyet szerencsések valánk nemzetünk minden osztályánál elterjedve látni, azon valóságos nemzetközi viszonyok hirére, melyek ő felsége a császár auspicziumai alatt, az olasz háboru kezdetén megállá-

pittattak; s melyek bizonyosan nem lesznek fontosság nélkül azon európai nehézségek tekintetében, melyekkel a jövődő tulterhelve van.

De ez óhajunk nem valósulhatna, ha az olaszthoni magyar sereget illető biztosítékoknak elhalasztása valamely sajnálatos rendetlenséget vonna maga után; vagy ha seregünk legénységének az ígért kikötések nélküli hazamenetele számukra oly bajok és szenvedések kutfejévé válnék, miszerint okuk volna sajnálni, hogy a magyar seregbeli szolgálatot a hadi foglyok helyzetének elibe tették.

Őszinte hálával értesültünk, hogy ő felsége a császár utasításokat méltóztatott adni nem csak az amnesztiát illetőleg, hanem arra nézve is, hogy seregünk tagjai osztrák katonai szolgálat alul mentesíttessenek, s részükről minden költség nélkül házi tüzhelyeikhez szállíttassanak.

De tekintve a kiszámíthatlan szerencsétlenségeket, melyekkel a magyar sereg végelbocsátását megelőzni kellő kérdések elintézésének halogatása fenyeget: kényszerítve vagyunk császár ő felségéhez azon esedezéssel járulni, méltóztassék zürichi meghatalmazottjait a szükséges rendeletekkel ellátni, miszerint az olaszthoni magyar sereg ügye, mely a konferenciákon tárgyalt egyéb kérdésekhez hasonlítva jelentéktelen, de reánk nézve végtelenül fontos is, sürgős is, tovább függőben ne tartassék, hanem a békekötés többi feltételeitől függetlenül, a császár utasításainak értelmében mihamarább akként intéztessék el, hogy a villafrankai egyezményben kikötött amnesztián kívül a katonai szolgálat alól felmentő végelbocsátás (congé definitiv) s ingyen hazaszállítás is biztosítva legyenek.

Isten adja, hogy az ígért garanciák valósitása későn ne érkezzék.

Vevey, 1859. aug. 20-kán.

(Aláírva)

Kossuth,
a M. N. Igazgatóság elnöke.

(Francziából fordítva.)

* * *

Szabó Imre ezredes a következő levéllel tett jelentést eljárásáról.

7.

Szabó Imre ezredes - a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak.

Páris, 1859. augusztus 23.

Megbízatásom folytán tegnapelőtt elhagytam Genfét, s tegnap reggel megérkeztem ide. Legelsőbb is elmentem Pietri szállására; nincs itt, a Pyreneusokban van s hihetőleg nemsokára a császárt is meg fogja látogatni; azért az elnök által hozzá szóló levelet neki átküldtem néhány sor kíséret mellett. Ezután nem lévén más mód, elmentem a herczeghez, ki szívesen fogadott, s járásom ügyébe részletesen bement, mondván, hogy a császár ez ügyben már személyesen s részletesen adott embereinek utasítást; hogy Pietri nem lévén itt, kész az emlékirat áttételét magára vállalni, melyet neki ennél fogva e végre átadtam, s ismételt sürgetésemre kijelentette, hogy azt egy (tegnap este csakugyan utnak is indított) császári futárral fogja saját levele kíséretében átküldeni, maga is sürgetni, s engem a feleletről azonnal értesíteni.

Tudakozódott a légióról, részletekben annak mintlétéről s ellátásáról; tökéletesen osztozik azon véleményben, hogy mindent el kell követni, miszerint annak bármi panaszra oka ne legyen.

Említé, hogy a mint a dolgok állnak, a béke - ha lesz - állandó nem leend. A zürichi konferenciákban semmi fölött sem tudnak megegyezni. Határozottan monda, hogy adósság elvállalásáról szó nem lévén a praelimináris feltételeknél, azt Szárdinia nem fogja elvállalni; emlité, hogy Ausztria financiális állapota annyira nyomasztó, hogy azon az uton semmikép sem haladhat.

Mondá, hogy az igazgatósági elnök a császárra igen kellemes benyomást tett, hogy a császár őt igen becsüli (l'apprecie beaucoup); nem szerette hallani, hogy az elnök Angliába készül; kívánná ezen eszméről letéríteni, monda, hogy Anglia semmit sem tett érte, hogy jobb, ha Franciaországban marad, hogy itt az élet is olcsóbb, hogy az angolok nagy egoisták, hogy éveken át az olasz függetlenségért s szabadságért lármáztak, s most, mikor arra kilátás volt, ők voltak a legnagyobb akadály a császár nézetei s ohajtásai végbevitelében; gondolja, hogy néha-néha oda átmehetne, de hogy itt kellene megtelepednie; igen ohajtaná az elnököt idejövetele alkalmával látni, kíván erről értesítve lenni, (gondolom, elmegy azon időtájban falura, de úgy vevém ki, hogy arra vagy bejönne, vagy magához meghivná az elnököt). Nagyon ajálja a császárral való összeköttetést kultiválni, - a dolgok jelen állását nem látja fenállhatónak.

Bajnak monda, hogy mindnyájan nem voltunk készen; (erre, a mi minket illet, elmondtam a köztünk elismert nézetet); az olaszokkal nem volt megelégedve; igen jó emberek - monda - de nem akarnak verekedni, s ebben vele biz egyetértek, megemlékezve a léha, semmit nem tevő fiatalságra, melyet ezrenként láttam Génúában, Turinban és Milánóban tétlen csoportozni s mulatni.

Kérdőzködött Bethlen Gergelyről, s monda: »c'est un bien brave homme, que j'estime beaucoup;« azután Klapka tábornokról, s általában arról, vajjon akarnának-e tisztjeink szárd szolgálatba lépni? Feleletem volt, hogy ha akarnának is, úgy látom, a szárd kormány nagy nehézségeket tenne ez ügyben, miután minden pártfogása mellett még kedvencze: Bethlen Gergely ügye sem tett nagy haladást.

Mondá, hogy mi igen vitéz nemzet vagyunk, s hogy mindenekfelett szeretjük hazánkat, de hogy másutt, mint hazánkban, nem akarunk verekedni. Erre is kellőleg feleltem.

Ezek után félbeszakasztá a társalgást, s ekkor előhoztam, hogy magamért semmit sem mernék kérni vagy sürgetni, de egy nagy, reánk nézve becsületi ügy, melylyel a császár neve s becsülete is elválaszthatlanul és szorosan van összekötve, - lévén most reám bizva, ismételve, au risque de lui déplaire, sürgetem, hogy utasításom határozott választ kieszközölni, hogy a nélkül nem mehetek, menni nem fogok; erre ígérte, hogy azonnal megteszi maga az erre szükséges lépést, s megírja tüstént a levelet a császárnak. Ezek után szíves és udvarias bókokkal elbocsátott.

(Aláírva)

Szabó Imre.

A császár azonban csak utasítást adhatott képviselőjének Zürichbe, a dolognak az ottani konferencián kellett elintéztetni; azért szükségesnek láttuk az elintézés siettetésére a turini kormány zürichi megbízottjainál is lépéseket tenni. - E végett Teleki László szíves volt Zürichbe személyesen átrándulni; s eljárásáról a következő két levélben értesített:

Gróf Teleki László - Kossuthnak.

(A magyar légio ügyének elintézéséről. - A zürichi konferenciáról.)

St. Gallen, 1859. augusztus 25.

- - - - - Hétfőn értem Zürichbe, esti hat óra tájban; azon nevet használtam ott, mit neked említettem, s mit te fel is jegyeztél, mert czélszerűtlennek találtam, hogy kiket nem illet, (s köztük például Colloredo gróf is az ő személyzetével) megtudják Zürichbe érkeztemet. Ezen óvatosságomat ottani barátaink igen helyeselték.

Megérkeztem után azonnal irtam N...a-nak, ki másnap kétszer látogatott meg; először mielőtt főnökével szólt volna, másodszor pedig az után.

Mindent elmondtam neki, miről köztünk szó volt. Igyekeztem őt arról meggyőzni, hogy mennyire érdekében áll velünk együtt Piemontnak és Frankhonnak is, hogy az ügy, melyért jöttem, minél előbb dőljön el. Kiemeltem a nagyobb politikai tekinteteket, a köztük és hazánk közt az utolsó háboru alkalmával támadt, s kölcsönös bizodalmon és rokonszenven alapuló jó viszonyt, melynek fentartása mindnyájunknak, nekik is szint-ugy mint nekünk érdekünkben áll, minthogy annak a jövő bonyodalmaira oly nagy hatása lehetend, s annyira hasznossá, gyümölcsözővé válhatik egykoron, nemcsak reánk, de reájuk nézve is.

Megkísérlettem bebizonyítani, miszerint ezen jó viszony fentartása különösen attól függ, hogy a magyar légio dolga miként végződik; arra pedig, hogy jól végződjék, nem elég az, hogy a mit mi e tekintetben kívánunk, s mit a császár meg is ígért, az megadassék; hanem hogy mentől előbb, sőt haladéktalanul adassék meg.

A légio állapotáról egészen a Szabó által küldött emlékirat szerint szóltam.

N.....a maga, ki teljesen be van avatva mindenbe, s jól tudja, Cavour miként gondolkozik ez ügyről, s mi lábón van velünk, igen jól megértette, mily, nemcsak káros és fájdalmas, de mal à propos is volna, ha, midőn azokra nézve, mik megadandók, minden részen teljesen tisztában vagyunk s egyetértünk, csupán az rontana el mindent, ha a megadandó pár héttel később adatnék meg, mint kellett volna.

Azt is elmondtam, hogy gyakran történik, miként békekötések alkalmával némely pontok előbb határozatnak el, mások ellenben halasztatnak; mint például a párisi kongresszus alkalmával is történt, most pedig a hadifoglyokra nézve, kik már hazabocsáttattak mindkét részről.

Ehhez még hozzátettem, hogy a magyar sereg iránti rendelkezés szoros kapcsolatban van a foglyok kérdésével, legalább ezzel mindenesetre homogen tárgy; mert hiszen a légio katonái nagyobbára hadi foglyokból állottak.

Azonkívül még arra is figyelmeztettem, mennyire jogában áll Piemontnak követelni, hogy e tárgy ne halasztassék, miután ő tartja a légiót, s továbbá, ha a halasztás miatt arra nézve valami zavar történnék, az Piemont kebelében történnék stb.

N.....a mindezeket tökéletesen belátja, ő mindent meg fog tenni mellettünk, a mit tehet, csakhogy, a mint mondja, az ő befolyása korlátolt. Azt hiszi, hogy a császárnál kellene eszközölni a siettetést. Hiszen e tekintetben, gondolom, minden lehető már megtettünk. Azt állítja egyébiránt, s mint teljesen bizonyost állítja, hogy két hét, legfeljebb husz nap alatt be lesznek fejezve a konferenciák. - Kérdezém, miként lehessen ez, miután annyi-

féle kérdésre nézve oly különbözők a nézetek a konferencia tagjai között? - Felelé, hogy el lesz végezve az elvégezhető, t. i. Lombardia átadása s az amnesztia, és több efféle.

Az olasz hercegségekre, legációkra, úgy mint egyáltalában a konfoederációra nézve nem lehet az egyesség sem most, sem később; e miatt tehát nem fog hosszabbra nyulni a konferencia.

N.....a még azon felül azt is mondta, hogy francia részről erősen állittatik, miszerint ezen részről sem a hercegségek, sem pedig a legációk dolgában nem történendik intervenczió.

Ugy látszik egyébiránt, hogy a császár kezdi akarni a kongresszust.

A mi kérdésünk minden bizonynyal az itteni konferencián dölend el; annak eldöntése tehát N.....a szerint tovább husz napnál nem haladhat.

Ugy vettem észre mindenből, mit Zürichben tapasztaltam, hogy a francia követ sokkal barátságosabb indulattal viseltetik Ausztria iránt, mint Piemont iránt, minket nem is említve; mit a kérdéses egyénről hallottak után ítélve, már ezelőtt is hittem.

A francia követ el van látva a kellő utasításokkal, s különösen szívére kötve legfelsőbb helyről, hogy a mi katonáinkra nézve az amnesztia kivül (mi nem kérdés többé) még a katonai szolgálat alóli mentességet is sürgesse. Hanem azt mondja a francia követ, hogy reá kell bizon azon időpont meghatározását, mikor ez leghelyesebben s legsikeresebben történhetnék. E szerint attól tartok, hogy ő még erről az osztrák követtel nem is szólott. De az fel sem tehető, hogy ő ezt mellőzze; s a piemonti követ sem fogná engedni, hogy mellőztessék.

Miután N..... főnökével értekezett, este visszajött hozzám azon ígérettel, hogy a szárd követ a francziánál a légio tárgyának minél elébbi végelintezését sürgetni fogja. - Többre N.....a a követtel nem mehetett. Ő e sürgetést mindjárt holnap meg fogja tenni.

----- Arra kértem N.....át, hogy azon esetre, ha új instructiók nélkül az illetők nem mernék légiónk ügyét különválasztani a többitől, igyekeznék odahatni, hogy erre nézve utasítást kérjenek. Ezt sem teszi a követ (gondolom, mert genirozza őt a francia), noha átlátta, mennyire érdekében van az ő kormányának a tárgyat siettetni. A követtel magával nem találkoztam, mert úgy vettem észre, hogy félt volna engem fogadni; igen helyeselte, hogy úgy intéztem el mindent, miszerint senki ittlétemről ne tudjon -----

(Aláírva)

Teleki László.

9.

Gróf Teleki László - Kossuthnak.

(Diplomáciai tárgyalások a magyar légio ügyében. - A zürichi konferencia hangulata. - Találkozás Bernben némely honfittársal.)

Lucern, 1859. szept. 2-án.

----- Most áttérek zürichi missiómra. Mit első otllétem alatt mondtam és hallottam, azt neked megírtam, s irod, hogy vetted. Második megjelenésem által sem mozdithattam dolgunkat előbbre. Lelkére beszéltem N.....ának, ismételve kérésemet, hogy ha nem merik maguk fejétől a légio dolgát elválasztani a többitől, úgy hát kérjenek instructiót,

vagy kérjen legalább a szárd követ. Nem merik tenni ezt sem. Félnek attól, hogy a szárd kormány ilyen, minden incidens nélküli instrukciókérést rossz neven venne. - Hiába mondtam N.....ának, hogy az incidens meg van, mert én előhoztam a dolgot, ha akarják memoiret is adok be. Azt felelte reá, hogy hiába volna itt adni be memoiret, minthogy ők azt tekintetbe nem vehetik, ha a kormány nem parancsolja nekik.

Ugy látszik, Des Ambrois inkább francia pajtásától fél, mint kormányától. Ha memoiret adna be az ember, Bourqueneyhoz is kellene annak szólni; ő pedig azt félne siettetni. Azt tapasztaltam mindenből, hogy, fájdalom! a szárd követ a francia irányban igen alárendelt szerepet játszik. Így például kérdeztem, mit mondott a francia követ, mikor a piemonti a légio dolgát nála sürgette (a mint megírtam neked, hogy sürgetni fogja), az volt erre a válasz, hogy ő ismételte azt, a mit az előtt is mondott már, hogy neki t. i. pozitív instructiója van e tárgyban, s megteszi a teendőt, de a démarcheok idejét reá kell bízni; ő az osztrák követnek úgy és akkor hozandja elő a dolgot, a mint és amikor leghelyesebbnek s legczélszerűbbnek itélendi.

Aztán Des Ambrois, úgy látszik, nem mert tovább insistálni. Szegény ember!

Kérdeztem, mit tegyünk? - N.....a folyvást azt mondja, hogy a császárnál kell a dolgot szorgalmazni. - Mondja, hogy ha memoiret adunk be a francia kormánynak, párját közölhetnők a konferenciával. - Igen, de mi a francia kormánynak nem adhatunk be memoiret, - - et pour cause - azt pedig, a mit a császárnak írunk, nem közölhetjük a konferenciával; - az minden illedelem ellen volna, ugy-e?

Zürichi missziómnak vége tehát az, hogy semmi pozitívumot nem végezhettem. - N.....a a maga és piemonti követ nevében, legjobb akaratokról biztosított; mondta, hogy értik, teljesen értik, minő sürgető ezen dolog; hanem mind a mellett is instrukció nélkül a különválasztásban mire sem mehetendünk, azt pedig magunknak kell szorgalmaznunk, bizonyosága ennek az, hogy azt nem is merték előhozni a francia követnek.

Igen szomorú állapotban látom ezt a zürichi konferenciát. Ugy veszem észre, hogy c'est Mons. Colloredo qui y tient le haut du pavé - parla grace de son Excellence l'ambassadeur de France.

Már most arra térek át, hogy miért kell annyira sietnem Bernbe. - Köztünk maradjon, igen kérlek; előtted ily dolog nem lehet titok. - Magyarhonból jöttek ki s találkozni akartak velem L.....y M.....t és T...a K.....n.⁷¹ L.....y már nem várhatott, minthogy zürichi utam következtében nem vettem levelét idején, s tehát nem válaszolhattam; még csak T...a van külföldön. - Igen kér, hogy tegyem lehetővé a találkozást. Kérdezni valójok is van, s úgy látszik, mondani valójuk is. Nem jöhet sem Svájcba, sem Frankhonba, mert utlevele csak Belgiumra, Hollandiára és Némethonra szól. Én nem mehetek most Belgiumba; utlevelem ideje kitelt; nem tudom, két nap alatt kaphatok-e ujat, és Belgium mindenesetre igen messze van. Tehát Némethonba adtam neki légyottot, Manheimba vagy Kölnbe, a hová inkább akarja; természetesen, idegen név alatt megyek oda, s vigyázok magamra.

(Aláírva)

Teleki László.

⁷¹ A magyar olvasónak nem lesz nehéz e neveket kiegészíteni. Hja! furcsa idők voltak azok! s még furcsább az, hogy mi rettenetesen megváltoztak.

10.

A császár válasza emlékiratomra a következő közléssel lett Szabó Imre ezredesnek tudtára adva:

Páris, 1859. szeptember 3.

Ő császári fensége Napoleon herceg értesítést vett a császártól, hogy B o u r q u e n e y urnak írott ígérete van R e c h b e r g gróftól, hogy az Olaszországban alakított légio magyar katonái tüzhelyeikhez haza fognak küldetni (seront renvoyés dans leurs foyers).

A herceg megbízott, kérem fel önt, ezt Kossuth urral tudatni, válaszul jegyzékére.

Fogadja stb.

(Aláírva)

A herceg magántitkára.
Em. Hubaine.

Szabó ezredes urnak.

Tehát az osztrák kormány annyit ígért meg, hogy katonáink tüzhelyeikhez haza fognak küldetni. Lehetetlen volt e határozatlan kifejezésben megnyugvást találnunk. Jóakaratu magyarázattal jelenthetett ugyan végelbocsátást is, de jelenthetett ideiglenes szabadságolást, sőt még ennél kevesebbet is, s bizony nem ringathattuk magunkat azon ábrándban, hogy az osztrák kormány azt kedvezően magyarázandja.

Klapka tábornok is osztozott ez aggodalomban, s ez aggodalmának a következő levélben adott kifejezést.

11.

Klapka - Kossuthnak.

Turin, 1859. szeptember 6.

Minthogy a főkérdések már el vannak rendezve, annál fogva most már csak azt kell szabatosan tudnunk, mit ért az osztrák kormány ezen kifejezés alatt: »ils seront renvoyés dans leurs foyers.« Ezt tudnunk szükséges, nehogy embereinknek többet ígérjünk, mint a mennyit Bécsben megtartani szándékoznak. Ugy egyik, mint másik esetben haza kell őket küldenünk; de azt jobb lelkiismerettel tehetjük, ha előbb minden módot kimerítettünk, sorsukat ott oly kedvezővé alakítani, a mint csak lehetséges.

Kérem annál fogva, tisztelt barátom, legyen szives azonnal (Napoleon) herceghez s általa a császárhoz fordulni, miszerint a kissé határozatlan »renvoyés dans leurs foyers« kifejezésnek magyarázata itt táviratilag tudtunkra jusson. - Ez - a mint mondtam - pour acquit de conscience, mert a dolgot idő folytaival csakugyan nem lehetend ellenőriznünk.

(Aláírva)

Klapka.

E levél szeptember 8-kán Párisban talált. Minthogy annak tartalmával mind én, mind Teleki László tökéletesen egyetértettünk, azonnal Napoleon herceghez siettem. Indokoltnak találta aggodalmainkat, megígérte közbenjárását a császárnál, de minthogy az még mindig Biarritzben volt, felszólított, készítsek egy írott jegyzéket, melyet ő késelem nélkül a császárhoz fog juttatni, s erélyesen támogatandja.

Én siettem e felhívásnak eleget tenni. Jegyzékemben előadtam, miként az osztrák kormánynak a császári távsürgönyben velem közlött ígérete sokkal határozatlanabb, mintsem hogy seregünk haza menendő tagjai számára a katonai szolgálattól végleges felmentést biztosíthatná; sőt annyira határozatlan, miszerint attól lehetne tartani, hogy ha magyarázata az osztrák kormány tetszésére marad, annak oly értelmezés fog adatni, mely a végrehajtásban még magát az amnesztiát is illuzoriussá teendi. - Kértem tehát a császárt, utasítaná táviratilag zürichi képviselőjét, *Bourqueney* urat, Ausztriától oly magyarázatot eszközölni ki, mely biztosítást nyújthat, hogy a »renvoyés dans leurs foyers« kifejezés által nem ideiglenes szabadságolás, hanem végelbocsátás s katonai szolgálat alul felszabadítás értetik. - Kiemeltem jegyzékemben azt is, hogy az elbocsátás gyakorlati végrehajtása különös (ad hoc) biztosok kinevezését teszi szükségessé, miszerint minden egyes légiónárius személyenként elbocsátó levéllel legyen ellátva, mely számára az amnesztiát és katonai szolgálat alul felmentést dokumentálja. - Ily módon történt az elbocsátás a komáromi kapitulácziónál is 1849-ben. - Szükséges tehát, hogy *Bourqueney* ur rendeletet kapjon e célra egy osztrák kormánybiztos kinevezését s Alessandriába küldetését kieszközölni.

Napoleon herceg, honfitársaim iránt folyton tanusított jóakarát ez alkalommal is kitüntette. Kérésemet melegen támogatva, jegyzékemet a császárnak Biarritzba külön futár által még az nap (szept. 8-kán) elküldötte.

Azonban ugyanazon napon, midőn e jegyzéket beadtam, *Klapka* tábornok helyzete nehézségeinek nyomása alatt hozzám a következő levelet írta:

12.

Klapka - Kossuthnak Párisban.

Turin, 1859. szept. 8.

A légióban a dolgok állása oly mértékben rosszra fordult, hogy nagyobb botrányok elhárítása végett feloszlátását el kellett határozni.

Ide melléklek az egyezkedést, melyet e célra a hadügyminiszterrel kötöttem.

A jövő hét végével tehát itt már csak azok lesznek, kik inkább külföldön maradnak s kiknek nagyobb része Amerikába akar menni.

A légió feloszlása azonban nem szabad hogy bennünket azon lépéseknek a francia kormánynál megtételétől visszatartsa, melyek legalkalmasabbak az osztrákokat megakadályozni, hogy az ő »renvoyer dans leurs foyers« kifejezésüknek ferde értelmezést adhassanak.

Az első szállítmánnyal elküldjük az oláhokat, szlovákokat és mindazokat, kik eddig a legmegbízhatatlanabbnak mutatkoztak. - Aztán így folytatjuk az utolsó szállítmányig, melyre legjobbainkat tartjuk fel; miszerint - ha az osztrákok újra szósz-

gést követnének el - ezeket künn tarthassuk. A belépés a piemonti hadseregbe mindenkinek szabad s valóban nem volna rossz, ha pár százan magukat erre határoznák.

A mi a tiszteket illeti, remélem, hogy számukra még egyet-mást kieszközölhetek, különösen I h á s z ezredest és a török tiszteket illetőleg, kik a legtöbbet áldoztak.

Én magam, a mint a légió feloszlott és minden rendbe hozatott, visszautazom Svájcba, hogy ott, mint becsületes genfi nyárspolgár, foglalatosságaim után lássak. De a mi, tisztelt barátom, önt illeti, nézetem az, hogy ön ne adja fel az összeköttetéseket, melyekbe az utóbbi események bennünket belevezettek. - Ön ez uton ügyünk érdekének még sokféleképen javára lehet. Én nem igen csinállok többé magamnak reményeket, ez azonban nem fog visszatartóztatni, hogy minden jövő alkalommal kötelességemet ép úgy teljesítsem, mint a miként ez uttal teljesítettem. S ez ösvényen mindig újra találkozandunk. - - - - Kérem Teleki László barátunkat a légió feloszlata felől értesíteni. - Az igazgatóság búcsuszavát holnap fel fogom a seregnek olvastatni - - - stb.

(Aláírva)

Klapka.

U. i.

Kiss (nemeskéri) ezredes Astiból ezt írja: »8-kán seregestől el akartak menni; hová? azt maguk sem tudták.«

A kétségbeesés ily fokáig vitte a bizonytalanság e szegény embereket.

A mi lelkiismeretünk tiszta, a többiről ki tehet!

(Németből fordítva.)

%

Melléklet.

Jegyzetek a magyar légió elbocsátása felől.

Az osztrák kormány hozzájárulván a szövetséges hatalmak által oly végből hozzáintéztet kívánathoz, hogy a magyar légióhoz tartozott katonák sorsa biztosíttassék: megígérte, hogy őket házi tűzhelyeikre visszaküldendi (promettant de les renvoyer dans leurs foyers) a (szárd) hadügyminiszter, és a légió parancsnoka: Klapka tábornok abban állapodtak meg, hogy a légió azonnali elbocsátása (licentiement immédiat) a következő módon hajtassék végre:

1. A légió, 600-800 főnyi csapatokra osztva, Alessandriából Peschierába fog küldetni.
2. Minden csapat egy piemonti tiszt vagy biztos által fog a mondott helyre vezetetni s a határig egy magyar tiszt által fog kísértetni.
3. Minden altiszt és közharczos tizenöt napi zsoldot fog elutazásakor kapni, azon kívül egy köpönyeget s azon nélkülözhetlen ruhaneműt, a melyre szüksége leszen.
4. Mindazokra nézve, a kik Amerikába mennek, ő felsége a király kormánya egyetértésre jutand a francia kormánynyal a végett, hogy Havreig vasutakon, onnan pedig az Egyesült Államokba ingyen szállítást nyerjenek.
6. Egy magyar törzstiszt Alessandriába fog küldetni, miszerint magát az ottani katonai intendanturával összeköttetésbe téve, a sereg elutazása megkönnyíttessék s elrendeztessék.

Turin, 1859. szept. 8.

(Francziából fordítva.)

Klapka tábornok két nap előtti (szept. 6-ki) levele után a sereg feloszlításának e rögtönzött elhatározása váratlanul lepett meg. Teleki László is Párisban lévén, tanácskoztunk a dolog felett, s bármennyire méltányoltuk is a rendkívüli nehézségeket, melyekkel *Klapka* barátunknak küzdenie kellett, még is azon meggyőződésre jutottunk, miként a nehézségek ugyan tökéletesen indokolhatják azt, hogy a sereg azon nyugtalanabb része, mely várni nem akar, s minden biztosíték nélkül is menni akar, halogatás nélkül elszállíttassék, de azt nem indokolhatja, hogy azok is haza küldessenek, a kik hajlandók bevárni, hogy minő eredménye lesz azon lépéseknek, melyekkel a tábornok két nap előtti felszólítása folytán, a császári távsürgönyben tudunkra adott határozatlan ígéret megnyugtató értelmezését sürgettük.

Ennek folytán több rendbeli sürgönyváltások jöttek közbe.

Azonban Klapka tábornok felvilágosított, hogy nem lehetett e lépések eredményére várnia, mert a bomladozó sereget tovább összetartani teljes lehetetlenség volt. A minek bizonyosságául közlöttem velünk a törzstiszti karnak jelentését, melyben *Ihász* és (nemeskéri) *Kiss Miklós* ezredes dandár-parancsnokok, s *Mogyoródy*, *Tűkőry*, *Eberhárdt* és *Kiss József* őrnagyok és zászlóalj-parancsnokok kijelentették, hogy a rend fentartásáért a seregben a felelősséget továbbra magukra nem vállalhatják; mert a nyugtalanság annyira erőt vett a legénységen, hogy ha a hazaküldés rögtön nem eszközöltetik, minden perczen oly súlyos természetű kihágásoknak néznek el, melyek a magyar névnek eddig megőrzött becsületét s a sereg jó hírét bemocskolnák, és a legénység személyes érdekét is veszedelmesen kockáztatnák.

A helyzet tarthatlansága felől *Kiss Miklós* ezredes itt következő levelében részletesebben értesített:

13.

Nemeskéri Kiss Miklós ezredes - Kossuthnak.

Asti, 1859. szept. 12.

- - - - - Már két hónapja, hogy az igazgatóság szivszaggató bucsuszavából megtudtuk, miként minden remény elveszett, hogy ezuttal fegyverrel kezünkben törhessünk utat a hazába. De mert katonáink sorsának biztosítása a zürichi konferenciákon lehetett csak eszközölhető, mindent elkövettünk, hogy a hazafiui remények meghiusulása daczára a legénység türelmét el ne veszítse, s rendetlenség ne harapódzék el soraiban. - Sikerült is sokáig az áldott jótermészetű legénységet példás fegyelemben tartani.

Az utolsó időkben azonban sok mindenféle ok összevágott, hogy a sereg erkölcsi állapota szomorítóvá váljék. A hosszas bizonytalanság aláasta a közszellemet, s e helyzet súlyát anyagi nélkülözések is fokozták. - Én ugyan meglehetősen kijöttem az itteni hatóságokkal, ellenséges indulatot nem tapasztaltam, mint a francziák tapasztaltak,⁷² de

⁷² A francziák s olaszok közti viszony illusztrációjára Kiss ezredes, egy előbbi (aug. 4-kei) levelében ezeket írja: »Az olaszok háládatlanul viselik magukat nem is a császár, hanem a dicső francia hadsereg irányában. - E napokban a dzsidás és guide gárda-ezredek vonultak át - haza tértükben Alesszandrián keresztül. - Szalmát kértek éjjelre. A hatóság megtagadta. - Azt mondta, hogy nincs. - A két ezredes kénytelen volt 300 embert lóra ültetve, requiziczióhoz folyamodni; s ezek a városi raktárban husz ezer emberre s lóra való szalmát találtak. - Ezt mind a két ezred parancsnoka személyesen mondá nekem. - E két ezred Astin vonult keresztül. - Az ezredesek az egész tisztikarral díszbe öltözve jöttek hozzám látogatóba, nem akarom mondani »tisztelegni,« mig az itteni parancsnok tábornoknak s az itt állomásozó három ezredesnek feléje sem mentek. - Én összehivatván tisztikaromat, megvendégeltem a két fraternizáló tisztikart; mialatt a francia ezredi zenekar

bizony sok rokonszenvet sem. Hanem az utóbbi időkben seregünk ellátása nagyon el lett a piemonti kormány által hanyagolva; még az ing is leszakadt már embereinkről, fázni kezdettek a nyári foszlányban stb. s minden zaklatásunkkal sem birtunk ruházatra szert tenni. - Akadtak osztrák szellemű bujtogatók is, különösen a papok és zsidók közt. Aztán levelek érkeztek a hazából, hogy már igen sok katona lett szabadsággal hazabocsátva. Az Alessandrián és Astin keresztül vonult negyven-ötvenezer franczia katona is felizgatta embereinket, azt mondván nekik, hogy Napoleon császár már rég kiadta - aláírva - minden egyes legény számára az utlevelet, csak a tisztek tartják őket vissza, hogy a fizetést tovább huzhassák. Ezek s más itt el sem sorolható körülmények azt eredményezték, hogy a honvágy egyszerre oly hatalmasan megszállta a legénységet, miszerint már a szökés harapózott be soraikba, a mi ha egyszer megindul, ragályos betegséggé válik; már 160 szökött el az összes seregből. A legénység összebeszélt, hogy egy szép reggel riadót veret s utnak indul. A szökevényeket - nemzetünk szégyenére - a gendarmeria kötözve hozta vissza az osztrák határról. Az alessandriai zászlóalj már pár hét óta a citadellába tétetett át, s úgy szólva foglyul őriztetik. Szóval, így törvény, fegyver, eskü és remény nélkül a sereget tovább becsülettel együtttartani lehetetlen volt. Minden pillanatban oly botrány törhetett ki, a minőről egy nappal előbb senki sem álmodhatott. Így történt, hogy mi dandárnokok és a törzstisztek kénytelenek voltunk a főparancsnokságnak szept. 10-kén kijelenteni, miként mi a rend fentartásáért vagy a kihágások megelőzéseért többé felelősséget nem vállalhatunk, s az azonnali felosztatást vagyunk kénytelenek sürgetni - - - -

A felosztatás - miként kormányzó ur már értesítve lesz - eszközlésbe lévén véve, csak a felől akarom korm. urat megnyugtanni, hogy a legénység a legjobb benyomás alatt megyen haza, - szeretettel válik meg tisztjeitől. - Tudják, hogy itt minden lehető el lett sorsuk biztosítására követve; s hogy ha netán besoroztatnának is, ennek nem mi leszünk okai, hanem az osztrák szószegés. - Be vannak oktatva; fel vannak világosítva kötelességeik, mondandóik és teendőik felől a hazában. - A hazatérő magyar fiukban a szabadság ügyének megannyi apostola megyen haza stb. - - -

(Aláírva)

(nemeskéri) Kiss Miklós.

* * *

Szerencsére a császárhoz, Napoleon herceg pártoló közvetítésével eljutott szept. 8-ikai jegyzékem nem maradt eredmény nélkül.

Napoleon császár Viktor Emánuel királyhoz szept. 16-án Biarritzból a következő távsürgőnyt intézte:

Eredeti.

Empereur au Roi de Sardaigne.

Turin.

Le Comte de Rechberg a promis par écrit, que les Hongrois de la Légion étrangère (hongroise) seront amnistiés⁷³ et dégages de tout service militaire.

erkélyem alatt játszott; van okom hinni, hogy a francziák jó emléket vittek magukkal a magyar tisztikarról; mig az olaszok ellen csak úgy döngött ajkaikról az épés kifakadás. Kiss Miklós.«

⁷³ Erre (az amnesztiára) nézve N i c o m e d e B i a n c h i többször idézett jeles munkájában (Storia documentata della Diplomazia Europea in Italia) VIII. kötet, 195. lapon nagy csodálkozásomra ezeket olvasom:

Fordítás.

A császár Szárdinia királyának.

Turin.

Rechberg gróf megígérte írásban, hogy az idegen (magyar) légió magyarjai amnesztiáltatnak, s minden katonai szolgálat alól felmentetnek.

E távirat a legénység hazaszállítása közben közöltetett Klapka tábornokkal, s így a hazamenőknek megadott annyi megnyugtatót, a mennyit az osztrák kormány írásban lekötött szava adhatott.

Részünkről megtették a kellő lépések, miszerint értesítve legyünk: vajjon a lekötött szó beváltatott-e, az adott ígéret megtartatott-e?

Fájdalom! nem váltatott be; fájdalom! nem tartatott meg. »Es ist eine alte Geschichte, doch bleibt sic immer neu.«

Erről majd Irataim második kötetében lesz szó.

Seregünk tehát feloszlatott. A hazakivánczók Alessandriából, Milanón át csapatonként Peschierába szállítottak. Az ottani osztrák várparancsnok: Gál tábornok kijelentette, hogy késedelem nélküli hazaküldésükről gondoskodva lesz. A szállítás könnyítése végett a sereg négy osztályra osztatott fel. Minden osztály öt századból alakított össze, s egy-egy százados által vezetett Desenzanóig, egy-egy piemonti tiszt társaságában. A vezénylettel *Mihalovics*, *Veress*, *Valentini* és *Novelly* századosok lettek megbízva. A huszárcsapat az utolsó osztályhoz csatoltatott.

A piemonti kormány mindent megtett, hogy katonáink a szükségesekkel ellátva, jó emlékekkel hagyják el az olasz földet. Az ingyen szállítás vasuton történt. Minden legény kapott köpönyeget, fehérneműt, tizenöt napi zsoldot, kenyér- és husadagot.

»Abbiamo accennato al progetto di sollevare l'Ungheria mentre la Francia e il Piemonte combattevano l'Austria nella Lombardia. Gli accordi segreti tra l'Imperatore, Cavour e Kossuth erano progrediti di molto alla conclusione dell' armistizio dell' 8 di luglio. Pertanto i plenipotenziari francesi e piemontesi tenevano commissione di tutelare possibilmente l'avvenire dei soldati ungheresi, passati sotto le bandiere di Vittorio Emanuele durante la guerra. Non giunsero a ottenere per essi piena amnistia, ma si la promessa che non verrebbero puniti come ribelli e disertori. (Lettera Rechberg al Conte Károlyi plenipotenziario austriaco a Zurigo, Vienna 24. Agosto 1859.)

A jeles történetírónak ez előadása merőben ellenkezik

1. a villafrankai békeelőzménnyel, melyben szóról-szóra ez olvasható: »Amnistie pleine et entière est accordée de part et d'autre aux personnes compromises à l'occasion des derniers événements dans les territoires des parties belligérantes«;

2. Napoleon császár fentebbi távsürgönyével, melynek hitelessége felől kezeskedem;

3. ellenkezik a zürichi békekötésnek XXI. cikkével (Francziaország és Ausztria közt) és XXII. cikkével, (Francziaország, Ausztria és Szárdinia között) melyek ekként szólnak: »Pour contribuer de tous leurs efforts à la pacifications des esprits, les hautes parties contractantes déclarent et promettent que dans leurs territoires respectives, et dans les pays restitués ou cédés aucun individu compromis à l'occasion des derniers événements dans la peninsule de quelque classe ou condition qu'il soit, ne pourra être poursuivi, inquieté ou troublé dans sa personne ou dans sa propriété à raison de sa conduite ou de ses opinions politiques.«

Tehát vagy Bianchi téved, vagy ha nem téved, Rechberg idézett levele »mala fides« vádja alá esik.

Minden hazatávozó ily elbocsátó-levéllel lett ellátva:

Ő exczellenciájának, a szárd király hadügyminiszterének megbízásából.

Bizonyittatik, hogy e sorok előmutatója (például: *Markos János* gyöngyösi, hevesmegyei születésű) azon magyar katonák (hadifoglyok) számába tartozik, kik a villafrankai békeelőzményekben foglalt megállapodások által amnesztiáltattak, s a zürichi konferenciákon a három meghatalmazott közt kötött szerződés szerint házi tűzhelyeikhez való szabad és azonnali visszatérést nyertek.

Alessandria, 1859. szept. 12.

Petitti
tábornok vezérőrnagy.

(Olaszból fordítva.)

A tiszt urak, úgy a hazamenők, mint a kün maradók három havi fizetésüknek megfelelő gratifikációt kaptak.⁷⁴

A künmaradó altisztek és közvitézek közül az igazgatósági pénztárnak a dandárokhoz áttett maradékából minden közemberre 100, minden tizedesre 120, minden őrmesterre 150 frank jutott.

Azok számára, kik Amerikába vagy a dunai fejedelemségekbe akartak menni, ingyenelszállítás biztosított.

Engem a seregfeloszlatás végmozzanatairól *Ihász* ezredes a következő levéllel értesített:

Ihász Dániel ezredes - Kossuthnak.

Acqui, 1859. szeptember 19.

Mint olaszthoni magyar sereg pályafutásunkat bevégeztük. Tegnap bucsuztunk el Alessandriában az utolsó csapattól. Jelen volt az olaszthoni összes magyar tisztikar. A bucsuzás leirhatlanul szivreható volt. Fájdalmunkat csak az enyhítette némileg, hogy az osztrák katonai szolgálattól mentesítés biztosítása megérkezett, még mielőtt a harmadik szállítmány elindított volna. Tudjuk, hogy az osztrák szavában bizni nem lehet, de megnyugvást keresünk azon gondolatban, hogy Napoleon császár csak nem hagyand talán magával játékot üzni. Én a haza menők közül vagy száz becsületes és lelkes altisztnak és közharczosnak adresszeket adtam Angliába a végett, hogy ha rosszul bánnának velök, tudósithassák azon adresszek utján kormányzó urat. Jól megbeszéltem velök mind a levelezés módját, mind azt, hogy mire kell otthon vigyázniok, s miként kell magukat viselniök, hogy szegény hazánknak, ha még jövőben alkalom akad, hasznára lehessenek. Hazatérő embereink Veronában gyűjtetnek össze. Ott megynként osztályoztatnak. A felső-megyeieket Bécsnek, Pozsonynak viszik, a többieket más uton. Veronában az osztrák hatóság az első csapatot illendően fogadta. A többiekről még nem kaptunk tudósítást. - A hadnagyi karból visszatértek a hazába: Markó főhadnagy ur és Komjáthi, Szalay, Hetényi, Kiss, Ottlik, Scheda, Horváth, Ruszka,

⁷⁴ Ezt a piemonti kormánytól kapták; ezenkívül Napoleon császár részéről *Pietri* szenátor a tisztek számára kártalanítás címén (á titre d'indemnité) százezer frankot reszolvált, a mi a tisztek közt rangfokozat szerint még júliusban kiosztatott.

Pallos, Molnár és Kertész hadnagy urak. Az ittmaradt tiszt urak majdnem mind modenai szolgálatba lépnek; nevezetesen: Bethlen Gergely, Krivácsy és Zsurmay ezredek, Novelli, Reh Valentini, Dobay, Benedicti, Mihálovics, Mayer és Pap Pál századosok, Jávorka, Palmano és Richon főhadnagyok, Vasváry, Guyon, Isléri és Saller hadnagyok. Tegnap itt volt Frapolli, modenai hadügyminiszter, személyesen beszélt az odamenő tiszt urakkal s velők megegyezett. Az altisztekből és legénységből harminczkettő vállalt szolgálatot Modenában, köztük husz huszár, kiket Bethlen toborzott a hazatérők utolsó csapatjából. - E napokban a Don Miguel-ezredből egy őrmester Lombárdiából transzportot hozott Alessandriába. Szolgálatát végezvén jobbnak találta a némethez többé vissza nem menni, s a modenai magyarokhoz csatlakozott. Mantuából két magyar szökevény jött. Azt beszélük, hogy ha a magyar ezredek nem sietnek Olaszhonból eltenni, nagyon megkevesedik az osztrák-magyar hadsereg, s a modenai fog szaporodni. - Amerikába ingyen átszállítatnak huszonnégyen, Oláhországba huszonheten. Ezeken kívül külföldön maradnak öten. Ezek mesteremberek.

Tegnap reggel a király Cremonába utazván, Alessandriába váratott. Az összes magyar tisztikar s a hazatérők nyolczszáz főnyi utolsó csapatja, bevártuk őt a vasutállomásnál. Jelen voltak a katonai polgári főnökök is, és sok francia tiszt. A király megérkeztekor felhangzott az »evviva il Re!« s a »vive le Roi!«, de kihangzott a magyar »éljen!« A király sapkát emelve üdvözölte a kocsikban elhelyezett csapatunkat, ismételt fejhajtással köszöntötte a magyar tisztikart s Klapka után tudakozódott. Klapka tábornok nem lévén egyenruhában, hátrahúzódott, de a király meglátta, magához szólította, kezét szorított vele (mit a jelenvolt olasz és francia tábornokok közül senkivel sem tett). Vagy öt perczig beszélt Klapkával; biztatott bennünket, hogy a magyarnak van jövője; sajnálatát fejezte ki, hogy nem harcolhattunk együtt vele a közös ellenség ellen, - s félórai tartózkodás után hangos »éljen«-ek közt tovább utazott, - - a mi szegény magyarjainkkal pedig elrobogott a gőzgép az osztrák határ felé.

Nekem s az utóbbi időben Törökországból érkezett Eberhard, Tüköry és Kiss József őrnagyoknak L a m a r m o r a tábornok hadügyminiszter ígéretet tőn, hogy mint a szárd hadsereg tisztjei, rangunkban félzsolddal »aspettativa«-ba fogunk helyeztetni. Várjuk a dekrétumot. - - - - -

(Aláírva.)

Ihász.

A feloszlott magyar sereg tisztjeinek sorsa a következő rendelet által lett véglegesen elintézve:

Hadügyminiszteri sürgöny másolata, 1859. október 1-ről.
(11,912. szám, személyügyi osztály.)

Mai keletü királyi határozat által a következő rendelkezések tétettek:

1. A magyar légiónak folyó évi junius 24-én kelt királyi dekrétummal kinevezett, itt alább megírt tisztjei, seregfelosztás folytán mai naptól a szolgálat alól felmentetnek:

Mogyoródy Adolf, őrnagy,
Novelly Antal, százados,
Veress Sándor, százados,
Mihálovics Lajos, százados,
Jávorka József, főhadnagy,
Richon Viktor, főhadnagy,
Podhorszky Ernő, főhadnagy,
Markó András, főhadnagy.

2. Megerősítettik a magyar légió következő tisztjeinek ideiglenes kinevezése, kik is a sereg felosztása folytán mai naptól fogva a szolgálat alól hasonlóképen felmentetnek:

Gróf Bethlen Gergely, ezredes,
(Nemeskéri) Kiss Miklós, ezredes,
Kupa Hümér, ezredes,
Zslniczky Ödön, ezredes,
Vaisz Vilmos, százados,
Dobay Károly, százados,
Benedicty József, százados,
Pongrácz Lajos, százados,
Valentini István, százados,
Reh János, százados,
Kiss András, főhadnagy,
Molnár József, főhadnagy,
Némethy Sándor, főhadnagy,
Rham Ödön, főhadnagy.
Palmano János, hadnagy,
Hetényi István, hadnagy,
Komjáthy Henrik, hadnagy,
Vasváry Béla, hadnagy,
Szalay Mihály, hadnagy,
Horváth Gyula, hadnagy,
Scheda István, hadnagy,
Tolnay István, hadnagy,
Guyon Viktor, hadnagy,
Sallér Gusztáv, hadnagy,
Ruszka János, hadnagy,
Kertész János, hadnagy,
Weisz August, hadnagy,
Isléri Zsigmond, hadnagy,
Kakas József, hadnagy,
Molnár János, hadnagy.

3. Ugyancsak a magyar légió itt alább megnevezett tisztjei, seregfelosztás következtében mai naptól fogva várakozásba (aspettativa) helyeztetnek a neveikhez jegyzett évi illetékkal, mely mostani fizetésüknek felét teszi:

Ezredes Ihász Dániel, illeték 3,000 lira és egy lótartás.
Őrnagy Tüköry Lajos,⁷⁵ illeték 1,750 lira és egy lótartás.
Őrnagy Kiss József, illeték 1,750 lira s egy lótartás.
Őrnagy Eberhardt Károly, illeték 1,750 lira s egy lótartás.

4. Nemeskéri Kiss Miklós ezredes, a magyar légió 2. dandárának volt parancsnoka, mult szeptember 26-án kelt dekrétummal ő királyi felsége által a Szent-Móricz és Lázár-rend lovagjává neveztetett ki, s a lovagi rang számára alapszabályilag megállapított diszitvény viselésére felhatalmaztatik; - kinek is az illető oklevél annak idején át fog küldetni.

⁷⁵ Egyike azon magyaroknak, kik elvérzettek Olaszország szabadságáért. Elesett Garibaldi szicíliai hadjáratában. Garibaldi egy hadihajó nevében örökitette meg a magyar hős emlékezetét.

5. A szolgálat alul felmentett tiszteknek az illető dekrétumok ki fognak adatni, s ugyan-ezen tiszteknek gratifikációképen a rangjukhoz kötött háromhavi teljes illeték egy-szersmindenkorra kifizettetni rendeltetett.

Kelt mint fentebb.

Consummatum erat.

Az olaszthoni magyar seregnek már csak emléke maradt fenn.

*

Említés tételik a fentebbiekben arról, hogy feloszlatott seregünk tagjai közül sokan (mint szintén a Magyarországból későn érkezett *Krivácsy* ezredes és *Dunyov* alezredes⁷⁶ is) modenai szolgálatba léptek.

Nehogy »Modena« alatt valaki azt a bizonyos modenai herceget találja érteni, a ki horvát határőrökkel szerette volna Francziaországot benépesíteni, nem lesz érdektelen kissé felvilá-gosítani, hogy mi volt az a Modena, melynek hadseregében vitéz hazámfiak szolgálatot vállal-tak.

Kitörvén a háboru Ausztria és Szárdinia között, (ápril 29.) Massa és Carrara tartományok lakosai leverték a modenai herceg felsőségi jelvényeit, s a szárdinai királyt diktátorrá kiáltották ki. A turini kormány hadat izent a modenai hercegnek, okul adván, hogy a herceg, Szárdinia tiltakozásai és veszélyei daczára, makacsul ragaszkodott Ausztriával kötött szerző-déséhez, mely az európai kötésekkel ellenkezik, s azonkívül teljes szabadságot hagyott birto-kaiban Ausztriának Piemont megtámadása végetti hadikészületekre.⁷⁷ A modenai herceg Bécsbe folyamodott segélyért. *Rechberg* gróf (ki *Buol-Schauenstein* grófot az osztrák kül-ügyek vezetésében felváltotta,) azt adta válaszul, hogy császára végtelenül sajnálja, de hatal-mas ellenséggel állván szemben, seregétől egyetlenegy zászlóaljot sem szakithat el. S midőn a herceg bécsi ügyvivője: *Volo* gróf rémülten felkiáltott, hogy így hát az ő ura, fejedelme kénytelen lesz országát elhagyni, - *Rechberg* gróf maga sem látott a herceg számára más választást hanem azzal vigasztalta *Volo* grófot, hogy majd visszavezeti Ausztria a herceget trónusára.

A páрмаi hercegnő is hasonló vigasztalást kapott.

A modenai herceg (V. Ferencz) június 11-én elhagyta országát. Háromezer modenai katonát vitt magával, kiürítette a közpénztárakat, (2.690,000 lírát talált bennök,) elvitte a korona minden ezüstkészletét és ékszereit, még a muzeumok emlékpénzeit s a könyvtárak értékes kodexeit és kéziratait is; egyszersmind nyolczvan politikai foglyot vasraveretett s magával hurczoltatott Mantuába.

A páрмаi kormányzó-hercegnő ellenben az által iparkodott fia számára birtokait megmen-teni, hogy kinyilatkoztatta, miként ő barátja akar lenni mindenkinek és ellensége senkinek,

⁷⁶ *Dunyov* alezredes (később ezredes), derék hazánkfia, Garibaldi nápolyi hadjáratában (1860. szept.) veszé-lyesen megsebesült, úgy, hogy egyik lábát le kellett vágni. Különös végzete a véletlennek: *Dunyov* ezredes egy fontos küldetés végett volt a M. N. Igazgatóság által a keletre kiszemelve; csata előestéjén kapta ez iránt a M. N. Igazgatóság rendeletét; készséggel fogadta, de katonai becsülete nem engedte, hogy egy már el-határozott ütközet előestéjén hagyja el a csatatér, tudtomra adta tehát, hogy a csata után rögtön megfelel felhívásunknak; néhány órával később egy ágyugolyó leterítette a hős hazafit; haldokló gyanánt vitetett el a csataterőről, állapota reménytelennek tekintetett; az amputáció sebbel-lobbal hajtattott végre, de ő megélt, bár sokat szenvedett és szenved most is. Jelenben mint nyugalmazott olasz ezredes, köztisztvisletben él Pistojában.

⁷⁷ Cavour jegyzéke gróf Forni modenai miniszterhez, 1859-ik május 7-én.

(1859. május 12.) egyszersmind az angol kormányhoz fordult, segitené őt semlegességét fenntartani. Angliában akkor még a toryk voltak kormányon, s ez alkalommal is bebizonyították, hogy állítólagos semlegességük dacára mennyire szítanak Ausztriához. Lord *Malmesbury* angol külügyér keserű szemrehányásokat tett a turini kormánynak, a miért a páрмаi állam egy részét megszállotta. *Cavour* gróf válaszul felkérte *Malmesbury* lordot, legyen szives a harctér földabroszát egy kissé tanulmányozni és megemlékezni, hogy Piemont invázióját Ausztria nagyrészből készitette elő úgy, hogy Szárdinia a mely perczben Ausztria által megtámadtatott, tényleg háboruban találta magát Modenával és Pármával, minthogy azok Ausztria katonai rendszerének Olaszországban kiegészítő részévé engedték magukat alakíttatni; különben is kissé későn jutott a páрмаi hercegnőnek eszébe semlegességről beszélgetni, midőn volt alattvalóinak haragja elől szökésben keresett menedéket.

Párma és Modena Viktor Emánuel hatalmába került. Modenába *Farini* Károly küldetett, a páratlan erélyű hazafi, egyike azon kimagasló történelmi alakoknak, melyek Olaszország egységének útjában mint mértőföldjelzők állanak.

A villafrankai békeelőzmény egyik pontja az volt, hogy V. Ferencz herceg visszahelyeztetik Modena birtokába.

Farini július 15-én ennyit sürgönyözött táviratilag a minisztereknek Turinba: »Ne hagyjatok utasítás nélkül. Tudtokokra legyen, hogy ha valami szerződések folytán, melyeket nem ismerek, a herceg kísérletet tenne, én őt a haza és a király ellenségének fogom tekinteni, s mint ilyennel fogok vele elbánni. Senki által sem hagyom magamat elkergettetni, ha életembe kerül is.⁷⁸

De a veszély éppen Modenában volt legfenyegetőbb, mert a herceg ötezer emberrel a Pó partján táborozott.

Emlékezzék az olvasó *Cavour* ama nevezetes szavaira, melyeket a villafrankai villámcsapás után jelenlétemben *Pietrinek* s általa Napoleon császárnak mondott: »konspirátorrá leszek, forradalmárrá leszek, de ezt a békét végrehajtani nem engedem.«

És úgy tőn, a miként mondotta; nyomban, még mielőtt hivatalától megválna.

A villafrankai kötés alá volt írva. Hivatalosan meg kellett előtte hajolni: *Cavour*, a miniszter, rendeletet küldött *Farininak*, hogy hagyja ott Modenát.

De *Cavour*, a hazafi-forradalmár, magánpalotájába magához hivatta hajnalban⁷⁹ a republikánus *Frapolli* Lajost, s e kérdéssel szólította meg: »Akar ön közreműködni Olaszország megmentésére?« - »Igen,« volt a felelet. - »Jó, hát menjen ön rögtön Modenába, bocsássa magát *Farini* rendelkezésére, ha őt még ott találja; ha pedig engedelmeskedve a rendeletnek, melyet kénytelenek vagyunk neki kiadni, *Farini* elment volna, vegye ön a védelmet kezébe, csináljon ön fegyvert minden karóból, s ha a herceg be akarna törni, kergesse ön a Póba seregét, azokat a méltatlan olaszokat, kik hazájukat megtagadták.«

Pár óra múlva bekopogtatott hozzá *Malmusi*, a modenai gyűlés elnöke, s fegyvert kért. *Cavour* összevissza csókolta. »Derék emberek vagytok, mondá. Én már nem vagyok hadügy-

⁷⁸ Luigi Frapolli »Cenni intorno a Luigi Carlo Farini« 1864.

⁷⁹ Hajnalban! Így szokott *Cavour* fogadni. 1860. szeptemberben, midőn Teleki Lászlóval s Klapkával Turinban voltunk azon egyezményt megkötendő, melyről Irataim második kötetében leszen szó, egy este éjjélre huzódott értekezésünk *Cavour* ról. - »Késő van, mondá, holnap folytatjuk. - »Hány órákor?« kérdezem. - »Öt órákor reggel. Nem lesz késő?« - »Késő? nem, valóban nem,« felelém mosolygva. Ő még csak el sem mosolyodott, annyira későnek találta az öt órát. És valóban mikor öt órákor hozzá benyitottunk, a jól leégett gyertyákról láttuk, hogy ő már vagy két órát dolgozott.

miniszter, de kíséreljünk meg egy kis csinyt! Rögtön pár sort vetett papírra, s azt mondta *Malmusinak*: »Menjen ön ezzel az arzenálba; ha ez írásra önnek fegyvert adnak, siessen vele Modenába.« - Adtak. El is vitte.

Farini megkapta a visszahívó rendeletet s ezt felelte rá táviratilag: »A királyi biztos engedelmeskedik, de a polgár a néppel rögtön katonává lesz.« (Farini sürgönye Modenából, 1859. július 16.)

Többet tön. Katona nélkül, egy napi menetre az ellenségtől, egy lehangolt nép által környezve, az ős fejedelmi palota erkélyéről magát diktátorul mutatta be Modena lakosainak, fenhangan kiáltva le hozzájuk: »Előre Olaszország csillagával! Olaszország a villafrankai békét nem irta alá.«

Cavour július 17-én ennyit irt neki:

»A miniszter meghalt, a jó barát tapsol határozottsággodnak.«

Farini diktátor *Frapollit* hadügyminiszterévé nevezte ki. Így alakult az a modenai hadsereg, melyben magyarjaink szolgálatot vállaltak.

* * *

És én? - - -

Én vérző szívvvel visszavándoroltam Angliába, miután nők és fiaim társaságában pár hétig Savoya és Svájc alpesei közt kerestem enyhülést.

A villafrankai katasztrófa hírére a legbadarabb pletykák keltek szárnyra Angliában, - hogy engem elfogtak, kiadtak az osztráknak, s isten a megmondhatója mi mindent tettek velem! - - Pulszky július 25-ről tudósított, hogy Anglia, Skócia minden részéből özönlöttek a levelek barátaimtól, tele részvétteljes nyugtalansággal; Gilpint ostromolták a parlamentben, hogy mit tud felőlem, hogy bátorságban vagyok-e stb. - Szegény áldott nőmet annyira elrémitették, hogy idegbeteggé lett s betegen utnak indult; - távsürgőnnyel állítottam meg Aix les Bainsben. - Ott találkoztunk.

Aztán amint az eszeveszett pletykák buborékjai eltűnedezték, a kíváncsiság kerekedett felül. - Seregestől jöttek a meghívások meetingekre; - szimpatizáló dresszek tétettek keringésbe, miszerint alkalmam legyen nagy »felfedezéseket« tenni, s nagy feleletekben kitárni nézeteimet az olasz események felől. Pedig ép ez volt az, a mit tenni teljességgel nem szándékoztam. A diskréziót nemcsak illelmi, hanem hazafiui kötelességnek is tartottam; - s épen mert az indiskrét kérdezősködéseket ki akartam kerülni, sem meetingekre többé nem mentem, sem felolvasásokat nem tartottam; bár érzékenyen esett e megszokott keresetmódot nélkülözni.

De míg a mondott oknál fogva elhatároztam: többé nyilvánosan nem szólni, tartozni véltem meghittebb angol és skót barátaimnak annyival, hogy őket értesítsem, minő érzelmekkel kerültem vissza a kontinensről. Ezt a következő levéllel tettem meg:

London, 1859. szept. 24.

A villafrankai végzetes nap oly perczben tette semmivé reményeimet, midőn hazám felszabadítása már csaknem kezünk érelmében volt, mint érett gyümölcs, mely leszedésre vár; és én újra itt vagyok, szegény száműzött, mint négy hónap előtt voltam; csak tiz évvel öregebb a csalódás (disappointment) keserve miatt.

Csalódást mondok és nem megcsalást. És czélzatosan szólok így. Megcsalás felett nem panaszkodhatom.

Gonddal voltam, hogy magamat s hazámat a megcsalásnak még lehetőségétől is megóvjam; de a csalódás, mely ért, annyira nem feküdt a körülmények kényszerűségében, annyira nem igazolt s nem igazolható, hogy szívem csaknem megszakad a bánat miatt.

Ama villámcsapás nélkül a derült égről (a villafrankai béke), most midőn e sorokat írom, Magyarország már egy oly lapot töltött volna be a történelem évkönyveiben, a minő még nem sok van megírva, mert az egész nemzet egységes, kész és elhatározott volt, mint még tán soha. Mindazon érzelmek, melyek a nemzeti háztartásokba néha meghasonlást hoznak, nyelv, faj, vallás és osztályzati különbözetek, mind összeolvadtak azon egy nagy, közös elhatározásban, hogy meg kell szabadulni az osztrák ház gyűlölt kényuralmától, mihelyt csak a háboru logikái kiterjedésre jutand.

És e tény biztos tudomása csak növelheti csalódásom keserveit. Így állíttatni meg ép akkor, midőn a szabadság érett gyümölcse felé kezeinket már kinyújtottuk: oly marczangoló kín, hogy azt leírni nem lehet.

De hát megtörtént; s a megtörténtet tünni kell. Tünetni fog nem bú nélkül, de nem is reménytelenül. Lelkiismeretemben nyugodt vagyok, hogy a becsületes ember és jó polgár kötelességét teljesítettem, midőn el nem mulasztám megkísérlem, vajjon az események szilárd alapon szülőföldem javára nem fordíthatók-e?

És van a mi vigasztalhat is. Alkalmam volt biztossá lenni a felől, hogy semmi diplomáciai üzemek, semmi ármányháló, melyet a despoták hazug mestersége fonhat, nem fogják soha nemzetemet azon változhatlan eltökélléstől eltéríteni, hogy függetlenségének visszaszerzésére minden okszerű alkalmat megragadjon.

Alkalmam volt megerősödni azon hitben, hogy ez eltökéllést sem a rettegetés nem képes megtömi, sem bármely engedmények nem fogják megingatni, melyekhez a Habsburgok szorultságukban folyamodhatnak. - Megtanultam, hogy Magyarország tud tünni, tud várni, de változni nem. - Megtanultam, hogy nemzetem nem csak elhatározott, de fegyelmezt is.

Ugy én, mint nemzetem, megerősödtünk azon meggyőződésben, hogy nélkülünk semmi nagy európai kérdés végleges megoldásra nem vitethetik, sem Európa helyzete tartós megállapodásra (settled condition) nem juthat a nélkül, hogy Magyarország jogai s igazságos igényei kellő számbavételben részesüljenek.

E meggyőződés biztosít jövendőnk felől. Mi hiszünk szabadságunk jövőjében, tehát szabadok leszünk. Az e hitnek megfelelő határozottság az egész nemzetnél religióvá emelkedett.

E tanulságokban van némi vigasztalás. S nekem egy más vigaszom is van. - - - - Annak tudata, hogy nem engedvén magamat ígérek által befolyásoltatni, hogy visszavonhatatlan tények garanciájához ragaszkodván, mielőtt a felkelésre jelt adnánk, hazámat nagy szerencsétlenségektől s jövőjét épségesnek óvtam meg. Ez legalább egy világos pont meghiusult reményeim sötét egén.

S azt is jól esik tudnom, hogy miattam s általam hazámfiak közül bajba senki nem keveredett; mert óva intettem száműzött honfitársaimat, legyenek türelemmel, ne adják fel becsületes szorgalmuk által kivívott állásukat, mielőtt az események oly fordulatot nem vesznek, hogy őket arra felhívni igazolva legyünk. Még Amerikában élő hazámfiakat is hirlapok útján intettem: várakozzanak s ne mozduljanak. S hála ez elővigyázatomnak, egyikök sem zavartatott ki helyzetéből miattam.

De a magyar ezredekből ejtett hadifoglyok önkényt gyülekeztek zászlónk alá. - Már öt szervezett zászlóaljunk volt. Több mint négyezer ember. (Irgalomnak istene! három hét

alatt huszonöt ezren is lettek volna!) A háborúnak váratlanul vége szakadván, kötelességemnek ismertem a vitéz csapatok helyzetét biztosítani. Kíváncsnak látszott, hogy azok zöme inkább haza térjen, mintsem a föld hátán szétszórassanak - föltéve hogy számukra szabad hazatérést biztosíthatunk. Kivántuk tehát számukra először: a teljes amnestiát, másodsor hogy osztrák katonai szolgálat alól végkép fel legyenek mentve. Mindkettő sikerült. Franciaország inszisztált s Ausztria engedni kénytelenedett. Figyelemmel fogjuk kísérni, ha adott szavát Ausztria beváltja-e. - - - - -

Ennyi felvilágosítással tartozni véltem a rokonszenves érdeklődésnek, melyet angol és skót barátaim irántam tanúsítottak. Többre kiterjeszkedni, úgy erkölcsi mint hazafiúi kötelességek tiltanak. - Csak annyit még egyszer hangsúlyoznom kell, hogy keserves csalódás jutott sors-osztályrészemül; de megcsalás felett nem panaszkodhatom.

Jőjjön a minnek jőni kell. Határozottnak, késznek talál. - A siker áldása istennél van. - Embernél a kötelességérzet sugallta becsületes igyekezet.

Engedjék remélenem, hogy szives baráti érzelmeiken irántam s az enyimek iránt, a közel mult események nem változtattak.

(Aláírva)

Kossuth.

E levelem, bár nyilvánosságra nem volt szánva, a hírlapokba utat talált s alkalmat nyújtott oly nyilatkozatokra⁸⁰ személyem felől, melyek csak növelhették keblemben a hála-érzetet, melyre az angol nép iránt kötelezve vagyok és maradok mind halálomig.

⁸⁰ A magyar olvasó bizonyára szívesen veendi, hogy a kezeim közt levő e számos nyilatkozat egyikét - a »Scottish Banner« 1859. október 1-ei számában megjelent cikkét - egész terjedelmében ide iktatom. *Hel'fy.*

Kossuth.

»A Kossuth Lajos által irt és Mr. John M'Adam polgártársunkhoz intézett levél, Skócia népétől a csodálat és bánat érzelmeivel fog olvastatni; - csodálattal a nagyhirű száműzöttnek magasztos felfogása iránt szerencsétlen hazája helyzetét illetőleg, és bánattal, hogy egy ily nemeslelkű ember és nagy hazafi újból csalódott. Kossuth bizik abban, hogy barátai Skóciában ugyanazon érzelmeket fogják táplálni iránta és övéi iránt, daczára az utolsó események váratlan kimenetének. Ő meg lehet róla győződve, hogy ez ország népének bizalma iránta ép oly nagy, sőt nagyobb, mint valaha. Egy embernek nagysága ép annyira látható a balsorsban, mint a szerencsében. Több mint tíz hosszú évig élt Kossuth ez országban és sohasem mondott le a reményről, hogy hazája visszaszerzi szabadságát, és nem mulasztott el semmi alkalmat, hogy annak jogait védje. Ha közönséges ember volt volna, elfelejtette volna honát és adoptált volna mást. Fényes tehetségeinek csak egyike is minden országban nyereségnek tekintett volna, és ő befolyásra és hatalomra tehetett volna szert. De ő inkább aránylagos homályban és szegénységben élt, semhogy elmulasztotta volna, hazája iránt való kötelességének eleget tenni.

De vannak hazafiságán kívül bizalmunknak Kossuth iránt más okai is. Ő Nagy-Britanniában való tartózkodása alatt ritka eszélyességet tanúsított. Sohasem avatkozott a mi hazai dolgainkba, és külpolitikánkat illetőleg, amennyiben hazáját érdekelte, sohasem tolta előtérbe azon eszmét, hogy annak szabadságát katonával vagy pénzzel elősegítsük. Minden, mit tőlünk kívánt, az volt, hogy ne akadályozzuk a törekvéseket, melyek az általa annyira óhajtott tárgy körül kifejtetnének, és hogy befolyásunkat ez irányban érvényesítsük. Ily ildomosság nem volt minden száműzöttnek erénye, ki menedéket keresett közöttünk. Orsini és társai felhasználták a hivatalos felvigyázat hiányát ez országban és összeesküvéseket szítottak elannyira, hogy köztünk és Franciaország közt majdnem háboru keletkezett. Midőn minden ujság ezen száműzöttek magaviseletével foglalkozott, soha, a mennyire mi emlékszünk, Kossuth neve velök egy sorban nem említettett. A más nemzetek szabadsága iránti legközönyösebb emberek is sokkal több bizonyítékát látták Kossuth becsületességének, hogysem feltehették volna róla, hogy az európai szabadság ügyét ily módon akarná szolgálni.

Kossuth nemcsak nagyeszű embernek, hanem nagy államférfiúnak is bizonyította magát. Olvasóink nagy része fog rá emlékezni, hogyan vezette ő Magyarország ügyeit, midőn hazája történetének legválságosabb korszakában diktátor volt. Akkori magaviselete nemcsak egy rangba helyezte őt a legnagyobb hazafiakkal, hanem a legnagyobb államférfiakkal is. Azóta ő meg nem hazudtolta azon véleményeket, melyeket akkor politikai

VÉGE AZ ELSŐ KÖTETNEK.

tehetségei felett alkottunk magunknak. A legjobb beszédek, melyek ez országban a külügyek felett tartattak, a Kossuth Lajoséi voltak. Ezzel sokat mondunk, ha tekintetbe vesszük, hogy nem kevés nagy államférfiunk van saját törvényhozó testületeinkben is, kik azon előnnyel bírnak, hogy anyanyelvükön beszélnek. Kossuthnak kifejezőmódja oly nyelvben, mely nem az övé, kiváló értelmi tehetségeinek méltatására vezet bennünket. A kik egy vagy több idegen nyelvet tanultak, tudni fogják, mily nehéz azokon tisztán, könnyen és erőteljesen írni, és hogy mily kevesen vannak, kik az állhatatosság és tehetség ily eredményeit képesek előmutatni. Ezek előtt különösen Kossuth nyelvészeti tehetsége a csudálat és bámulat tárgyát képezi. Az ő beszédei - mint már megjegyeztük - nemcsak mintaképei politikai bölcsességének és hazafiui érzelmeinek, hanem egyszersmind mintaképei a tiszta, hatalmas angol nyelvezetnek. A két beszéd, melyet röviddel ezelőtt a City Hallban tartott, az angol klasszikus irodalom állandó részét képezendi. De beszédei nem egyedüli termékei irodalmi géniuszának, melyek dicsőretre készítetnek, hanem minden levél, mely tőle ered, felkölti figyelmünket. Legutolsó levele, mely lapunk más hasábján található, jeles angol stíljénél fogva is figyelemre méltó.

Eleget mondtunk annak kimutatására, hogy a bizalom, melyet a skót nép Kossuthba helyezett, nem nélkülöz mély alapot. A mit még tennünk kell az, hogy megmondjuk, miért nagyobb iránta bizalmunk most, mint valaha. Ennek okai saját leveléből merithetők. Ő konstatálja, hogy reményeiben csalódott, de meg nem csalták. Ő nagyon is át volt hatva az isteni tanácstól, hogy »ne helyezd bizalmadat fejedelmekbe vagy emberek fiaiba.« Ő fel akarta használni a despoták féltékenységet hazája felszabadítására, valamint tudta, hogy a minden dolgok intézője az ember haragját saját dicsőségére fordíthatja. Azzal vigasztalja magát csalódásában, hogy a kényurak hazudozó mestersége nem fogja egy pillanatig sem elfordítani figyelmét attól, hogy minden alkalmat felhasználjon Magyarország függetlenségének visszaszerzésére. Nem nemes kijelentés-e ez »egy szegény száműzöttől, ki tiz évvel lett öregebb az utóbbi események eredménye okozta csalódás által?« Nem bizonyítása-e ez azon állításnak, hogy egy ember nagysága ép annyira mutatkozik a jó- mint a balsorsban? Sejtve a csalódás valószínűségét, intette földieit a száműzetésben, hogy ne indíttassák magukat a türelmetlenség által és várjanak, míg ő fel fogja őket hívni, hogy gyűljenek össze és ragadjanak fegyvert hazájok függetlenségeért. Tudjuk továbbá, hogy négyezer földije elhagyta Magyarországot és csatlakozott a szövetségesekhez. A két hadviselő fejedelem békekötése után sikerült neki ígéretet nyerni tőlük, miszerint ezen hazafiaknak meg fog engedtetni, hogy háborítatlanul térhessenek vissza hazájukba. Így Kossuth mindent megtett, a mi emberileg lehetséges volt, és eléggé igazolja, hogy a skót nép ezen nagy hazafi, államférfiu és tudósba még nagyobb bizalmat helyez mint valaha.«